భుజించినను బాగుగ పచనము జెందకుండు. మఱియు * ఈర్ష్యా భయ క్రోధముల యొక్క వ్యాప్తివలన లోభ శోకదైన్యములయొక్క పీడవలన మత్సరయుక్తుడుగ నుండువాడు భుజించిన యన్నము బాగుగ పచనము గాకుండు) ఈర్ష్యాభయ క్రోధాదులుమానసిక దోషాజీర్ణవిషయమై జెప్పంబడియున్నదని కొందరువచింతెదరు.)

అజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ తత్రామేగురుతోత్క్లేద శ్శోథోగండాక్షికూటగః
ఉద్గారశ్చ యథాభుక్త మవిదగ్ధః ప్రవర్తతే॥

తా. శరీరమున జడత్వము వుత్క్లేదముగలుగుట చెక్కిళ్లు నేత్రములు ఆమవానియందు వాపుగలుగుట భుజించినట్టుల తేనుపులువచ్చుట యీ లక్షణములుగలది ఆమాజీర్ణమని తెలియవలయు.

విదగ్ధాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ విదగ్ధే భ్రమతృణ్మూర్ఛాః పిత్తాచ్చ వివిధారుజ।
ఉద్గారశ్చసధూమామ్లః స్వేదోదాహశ్చజాయతే॥

తా. భ్రమ దప్పి మూర్ఛగలుగుట పిత్తమువలన పలువిధ శోష చోషాదిపీడగలుగుట పొగయుక్తముగ పుల్లగ తేనుపులువచ్చుట శరీరమున చెమట దాహముగలుగుట యీ లక్షణములు గలది విదగ్ధాజీర్ణమని తెలియవలయు.

విష్టబ్ధాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ విష్టబ్ధేశూలమాధ్మానం వివిధావాతవేదనాః।
మలవాతాప్రవృత్తిశ్చ స్తంభోమోహోంగపీడనమ్॥

తా. శూల కడుపుబ్బరము పలువిధవాతభేదాది కంపవేదనలుగలుగుట మలమువాతము బంధించుట శరీరము స్తంభించుట మోహము అంగపీడనము (ఆనాహమవాతలక్షణము) గలుగుట యీ లక్షణములుగలది విష్టబ్ధాజీర్ణమని తెలియవలయు.

రసశేషాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ రసశేషేన్నవిద్వేషో హృదయాశుద్ధిగౌరవే॥

* ఈర్ష్యయన-వొకని మేలునోర్వకుండుట.

తా. అన్నద్వేషము హృదయమున అస్వస్థత శరీరజడత్వము గలదిరసశేషాజీర్ణమని దెలియవలయు.

వాతాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విష్టంభోవమనంభ్రాంతి ర్హృద్దాహఃపూతిగంధతా। ముఖేశోష స్తృషా ర్తిశ్చ వాతాజీర్ణస్యలక్షణమ్॥

తా. మలబద్ధము వాంతి భ్రమ రొమ్ములోమంట ముఖమునదుర్గంధము శోష దప్పి పీడగలిగిన వాతాజీర్ణమని దెలియవలయు.

పిత్తాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ రేచనం జఠరేశూలం వమనంచ ముహుర్ముహుః।
హస్తపాదాతిసంకోచః పైత్తాజీర్ణస్యలక్షణమ్॥

తా. విరేచనములు కడుపులో శూల పలుమారు వమనము హస్త పాదముల యందు సంకోచము కలిగిన పిత్తాజీర్ణమని దెలియవలయు.

శ్లేష్మాజీర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ వాంతిర్భ్రాంతిర్ముఖేస్వేదో జడతాశీతతాతథా।
కాష్ఠవజ్జాయతేదేహః కఫాజీర్ణస్యలక్షణమ్॥

తా. వాంతి భ్రమ ముఖమునందుచెమట జడత్వము శీతలముగలుగుట శరీరము కొయ్యబారుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మాజీర్ణమని దెలియవలయు.

అజీర్ణోపద్రవములు.

శ్లో॥ మూర్ఛాప్రలాపో వమథుః ప్రసేక స్సదనంభ్రమః।
ఉపద్రవాభవంత్యేతే మరణంచాప్యజీర్ణతః॥

తా. మూర్ఛ తెలుచుమాటలు వోకర నోటనీరూరుట శరీరశైథిల్యము బడలికలను నీయుపద్రవములు అజీర్ణమువలన గలుగు. మఱియు అజీర్ణము మిక్కుటముగ బ్రకోపించుటవలన మరణము సహా గలుగు.

అజీర్ణమునకు ముఖ్యకారణము.

శ్లో॥ అనాత్మవంతః పశువ ద్భుంజతే ప్రమాణతః ।
రోగనీకస్య తేమూల మజీర్ణం ప్రాప్నువంతిహి॥

తా. ఆత్యాశచే జ్ఞానశూన్యుడై పశువువలె మిక్కుటముగ దినుటవలన అనేక రోగములకు మూలంబైన అజీర్ణరోగము జనించు.

అజీర్ణహర యోగములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] లవణం కాంజికంచైవ గుడం జంబీరపల్లవమ్।పిబేద జీర్ణశాంత్యర్థం వ్రజక్షీరం యథాజలైః।నింబకౌస్తుంబతైలేన మర్దనంచ ప్రశస్యతే ।

తా. ఉప్పు కలి బెల్లము నిమ్మయిగుళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ నూరి భక్షించినను లేక బ్రహ్మజెముడు బూడిదను నీళ్ళలోగలిపి త్రాగినను లేక వేపవిత్తులు నూనెగాని లేక కుసుమవిత్తులనూనెగాని శరీరమునకు లేపనము జేసినను అజీర్ణములు హరించు.

అజీర్ణహర కల్పము.

శ్లో॥ లాజాచూర్ణ యుతంక్షౌద్రం పథ్యాదేయం ప్రయత్నతః ।
జాతీఫలస్య సంచూర్ణం ద్విగుజం పర్పటీరసమ్ ।
పిబేచ్ఛీతలతోయేన తథాజీర్ణ ప్రశాంతయే॥

తా. పేలపుసత్తు తేనె కరక్కాయలు అనుపానిని సేవించినను లేక జాజికాయచూర్ణములో 2 గురిగింజలయెత్తు పర్పటీరసమునుగలిపి శీతోదకముతోడ సేవించినను అజీర్ణము హరించు.

అజీర్ణములకు పథ్యాదిచూర్ణము.

శ్లో॥ పథ్యాపలత్రయంచూర్ణం త్రికటుంచపలత్రయమ్ ।
పలైకం పిప్పలీమూలం త్వగేలా పత్రకంపృథక్ ।
కర్షాంశం చూర్ణితుయోజ్యం పంచవింశ త్పలైర్గుడైః ।
పవార్ధ వటికాంఖాదే త్సర్వాజీర్ణ ప్రశాంతయే ॥

తా. కరక్కాయలు 3 పలములు త్రికటుకములు 3 పలములు పోఁడి 1 పలములవంగపట్ట యేలకులు ఆకుపత్రిక యివి దినుసుకొక్కకకర్షము యిటులవీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి 25 పలముల బెల్లముగలిపి మర్దించి ½ పలిమెడు చొప్పున మాత్రలుజేసి సేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించు.

సర్వాజీర్ణములకు అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంవిషంగంధం ప్రతినిష్కత్రయం త్రయమ్ । మరిచం సర్వతుల్యంస్యాత్కంటకారీ ఫలద్రవైః । మర్దనం ద్వావయేత్తేన భావనాచైకవింశతిః । దేయాగుంజాద్వయంఖాదేత్సర్వాజీర్ణప్రశాంతయే । విషూచికాం నిహంత్యాశు రసోహ్యగ్నికుమారకః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము యివి దినుసుకు 3 నిష్కములు మిరియాలు 9 నిష్కములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి నేలములకపండ్ల రసముతో 21 మార్లు మర్దన భావనలుజేసి 2 గురిగింజలయెత్తున అల్లపురసముతో సేవించిన సర్వాజీర్ణములు విషూచి శీఘ్రముగ హరించు.

అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ రసేంద్రగంధౌనహటం కణేనసమంవిషంయోజ్య మిహత్రిభాగమ్ । కపర్దికంశంఖమిహత్రిభాగంమరీచమష్టౌగుణం ప్రదేయమ్ । సుపక్వజంబీర రసేనఘృష్టం సిద్ధోభవేదగ్నికుమారఏషః । * విషూచికారోచక సన్నిపాతే † దేయాద్విగుంజా వటికాస్త్వజీర్ణే। శ్రీపర్ణఖండేన హిమాంబునాచ యథాబలంచానుపిబేత్సరంతి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము పేల్చినవెలిగారము యివి దినుసుకొక్కకభాగము శుద్ధిజేసిన నాభి గవ్వలభస్మము శంఖభస్మము యివి దినుసుకు 1 కి 3 భాగములు మిరియముల చూర్ణము 7 భాగములు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములో

* విషూచికాజీర్ణ సమీరణార్తే । మఱియు దద్యాద్విబంధేగ్రహణీగదేచ ॥
అనియు పాఠాంతరములు గలవు.

† దద్యాద్ద్వివల్లం వటికాస్త్వజీర్ణే॥

నునిచి బాగుగ పండిన నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము మర్దించి రోగ బలానుగుణ్యముగ 2 గురిగింజల యెత్తును తమలపాకులోనునిచి భక్షించి వెంబడిగ చారెడు శీతోదక మును ద్రాగిన విషూచి అరుచి సన్నిపాతములు అజీర్ణములు హరించు.

క్రవ్యాద రసము.

శ్లో॥ [భైరవకల్పే] ద్విపలంగంధకంశుద్ధం ద్రావయిత్వా వినిక్షి పేత్ । పారదంపలమానేనమృతశుల్బాయసీపునః । తేనమానేన సంమిశ్ర్య పంచాంగుళదళేక్షిపేత్ । తతోవిచూర్ణ్యయత్నేననిక్షిప్యాయసపాత్రకే। ఘుల్యాసివేశ్యయత్నేనజ్వాలయేన్మృదుచాలనమ్ । ప్రస్థమాత్రం రసంసమ్యగ్జంబీరస్యప్రయోజయేత్ । సంమర్ద్యంపంచకోలోత్థైః కషాయైస్సామ్లవేతసైః । భావనాఖలుదాతవ్యా పంచాశత్ప్రమితాస్తథా । భృష్టటంకణచూర్ణేన తుల్యేనసహమేళయేత్ । తదర్ధంకృష్ణలవణంసర్వతుల్యం మరీచకమ్ । సప్తధాభావయేత్పశ్చాచ్చణకక్షారవారిణా । తతస్సంశోష్యసంపిష్యకుప్యాస్తుజఠరేక్షిపేత్ । అత్యర్థగురుమాంసాని గురుభోజ్యాన్యనేకశః । భక్షిత్వాకంఠపర్యంతం చతుర్వల్లమితం రసమ్।పట్వామ్లతక్రసహితం పిబేత్తదనుపానతః। క్షిప్రంతజ్జీర్య తేభుక్తంజాయతే దీపనంపునః । రసఃక్రవ్యాదనామాయం ప్రోక్తామంథానభైరవైః । సింహలక్షోణిపాలస్య భూరిమాంసప్రియస్యచ । దష్టోగోమాసమాసాద్య భైరవానందయోగినా । కుర్యాద్దీపనముద్ధృతంచ పవనందుష్టామయాంచోష్ణపణమ్ । తుందస్థౌల్యనిబర్హణం గదహతింమూలార్తిశూలాఘహమ్ । గుల్మప్లీహవినాశనం గ్రహణికావిధ్వంసనమ్ ప్రశంసనమ్ । వాతగ్రంధిమహోదరాపహరణం క్రవ్యాదనామారసః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన కరిగించిన ఆమ్లసారగంధకము 2 పలములు శుద్ధిచేసినరసము 1 పలము తామ్రభస్మము యినుపభస్మము యివి దినుసుకొక్కొకపలము యిటుల వీని

నెల్ల ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి అముదపాకులో జుట్టి యినుప పాత్రలో నుని చి దానిపై మఱియొక యినుపపాత్రను మూసి పాయిమీదనునిచి మృద్వగ్నితో పాకముజేసి అందొక ప్రస్థము నిమ్మపండ్లరసముబోసి యిగురునటుల కాచి మర్దించి పంచకోలముల దినుసు కొక్కొక్కటి తులము చొప్పున దంచి కషాయముకాచి దానితోడను పుల్లప్రబ్బలి రసముతోడను మర్దన భావనలు చేయవలయు. యిటుల 50 మర్దనలు భావనలుజేసి దానికిసమముగ పేల్చిన వెలిగారమును వీని కన్నిటికి సమము మిరియముల చూర్ణమునుగలిపి పినగబూడిదెనీళ్ళతో 7 భావనలుజేసి పిదప నూరి యెండించి గాజుసెప్పెలోనునిచి పాకముజేసి 4 వల్లములయెత్తును సైంధవలవణముపులిసినచల్ల అనుపాని యనుపానముతోడ సేవించి కంఠపర్యంతము మిక్కుటముగ గురుమాంసముల అనేక గురుభోజనముల భక్షించినయవి శీఘ్రముగ జీర్ణంబై అగ్నిదీపనము గలుగు. ఈ క్రవ్యాదిరసము మంథానభైరవునిచే జెప్పంబడియె. మఱియు దీనిని భైరవానందయోగి బహుమాంసప్రియుండగు సింహలద్వీపపురాజునకుం జెప్పె ఇయ్యది అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయుటయేగాక ప్రకోపించిన వాతమును దుష్టరోగములను కడుపు పెఱుగుట శరీరతాపము మూలరోగము శూల గుల్మము ప్లీహము గ్రహణి ప్రంసనము వాతగ్రంధులు మహోదరము అనురోగములను హరింపంజేయు.

అగ్నిముఖ యోగము.

శ్లో॥ కుడవద్వయంకణాయాః మరీచాశ్చత్వారి చకుడవాని । కుడ
వత్రయంకృశానోస్సైంధవస్యకుడవచతుష్టయంహరీతక్యాః।
విశ్వౌషధసౌవర్చల బిడాలకానాం పృథిగ్ద్వికుడవమ్ । కుడ
వాష్టకకాంజికేష్టిత్వా పాంద్రం యథాభవేద్విపచేత్। తథా
గ్నిముఖనామాయం ప్రిసమజీర్ణాగ్ని మాంద్యశూలహరః ॥

తా. పిప్పళ్ళు 2 కుడవములు మిరియాలు 4 కుడవములుచిత్రమూలము 3 కుడవములు సైంధవలవణము 3 కుడవములు కరక్కాయలు 4 కుడవములు శొంఠిసౌవర్చలవణము బిడాలవణము యివి దినుసుయొకటింటికి 2 కుడవములు యిటుల వానినెల్లదంచి చూర్ణముజేసి అందు 108 కుడవములు కలిబోసి ముద్దయగునటుల పాకముజేసి సేవించిన అజీర్ణము అగ్నిమాంద్యము శూల వీనిని హరింపంజేయు.

అగ్నికుమార రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం విషంగంధం త్రిక్షారం పటుపంచ

కమ్ । దశకంతుల్యతుల్యాంశ భర్జితావిజయాఘృతైః ।
దశానాంతుల్యభాగానాం తస్యార్ధంశిగ్రుమూలకమ్ । తత్సర్వ
విజయాద్రావై శ్శిగ్రుచిత్రకభృంగజైః । ద్రవైర్దినద్వయం
మర్ద్యం రుధ్వాభాండేపచేల్లఘూ । దిప్తాగ్నినాతుయామైకం
శుద్ధపక్వంసముద్ధరేత్ । సప్తధాచార్ద్రకద్రావైశ్చిత్రకైర్భా
వయేద్భిషక్ । దీప్యకోగ్నికుమారోయం నిష్కైకంమధు
నాలిహేత్ । ప్రతికర్షంగుడం శుంఠీమనుస్యాదగ్నిదీపనః॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిననాభి శుద్ధిచేసినగంధకము త్రిక్షారములు పంచలవణములు దశమూలములు (అనగా మారేడు పెద్దగుమ్మడు తక్కలి కలిగొట్టు దుందిలము కోలపొన్న నక్కపొన్న చిన్నములక పెద్దములక పల్లేరు అనువాని మూలములు) యివి సమభాగములు దశమూలములకు సమము నేతితో వేయించిన గంజావియాకు దానిలోసగము మునగవేళ్ళు యిటుల వానినెల్ల ఖల్వములో నునిచి గంజావియాకు మునగ చిత్రమూలము గుంటగలగర అనువాని రసముతో 2 దినములు మర్దించి కుప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి కుండలోనునిచి దీప్తాగ్నితో 1 ఝాము లఘుపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములో నునిచి అల్లము చిత్రమూలము అనువాని రసములతో నేడేసుమార్లు భావనజేసి నిష్కప్రమాణమును తేనెతో సేవించి వెంబడిగ బెల్లము శొంఠి అనువానిని కర్షప్రమాణము చొప్పుననూరి కల్కముచేసి ద్రాగిన అగ్నిమాంద్యము హరించు.

అగ్నిమాంద్య వటికములు,

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మృతసూతంవిషంగంధ మజామోదా ఫల
త్రయమ్। సర్జక్షారం యవక్షారం వహ్నిసైంధవజీరకమ్ ।
సువర్చలంవిడంగాని సాముద్రంత్ర్యూషణంసమమ్ । విష
ముష్టింసర్వతుల్యం జంబీరామ్లేనపేషయేత్ । మరిచంభాం
వటీంఖాదేద్వహ్నిమాంద్యప్రశాంతయే। పథ్యాశుంఠీగుడం
చానుపలార్ధంభక్షయేత్సదా । అగ్నిమాంద్యవటీంఖాదేత్స
ర్వాజీర్ణప్రశాంతయే॥

తా. రసభస్మము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము వోమము త్రిఫలము లు సర్జక్షారము యవక్షారము చిత్రమూలము సైంధవలవణము జీలకఱ్ఱ సౌవర్చలవణము. వాయువిడంగములు సముద్రలవణము త్రికటుకములు యివి సమభాగములు వీని కన్నిటికి సమము పెనుముష్టిచెక్క యిటులవీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో నుర్దించి మిరియపు గింజలంత మాత్రలు జేసి యందొకదానిని కరక్కాయ శొంఠి బెల్లము అనుపానని సమభాగములుగనూరి ౹ పలము ముద్దజేసి యీయనుపానముతోడ ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన అగ్నిమాంద్యము సర్వాజీర్ణము హరించు.

అగ్నిమాంద్యమునకు క్షారాదివటికములు.

శ్లో॥ త్రిక్షారం పంచలవణం మరీచం పంచకోలకమ్ ।
అజామోదం తథాహింగు మాతులుంగ ద్రవైస్సమమ్ ।
గోలాదాడిమతోయైర్వా మర్దితంగోళకీకృతమ్ ।
కర్షంచభక్షయేన్నిత్య సప్తాహంవహ్నిదీప్తయే॥

తా సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము పంచలవణములు మిరియాలు పిప్పళ్ళు మోడి చవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి వోమము యింగువ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మాదీఫలరసముతో మర్దించి పిదప రేగుపండ్లు రసముతోగాని లేక దాడింబపండ్లరసముతోగాని మర్దించి కర్ష ప్రమాణము మాత్రలుజేసి 7 దినములు సేవించిన అగ్నిదీపమును గలుగంజేయు.

అగ్నిమాంద్యమునకు తామ్రభస్మ యోగము.

శ్లో॥ మృతతామ్రం కణాచూర్ణం తుల్యంక్షౌద్రైర్విమిశ్రితమ్ ।
నిష్కార్ధం భక్షయేన్నిత్యం దుష్టవహ్నిం ప్రదీపయేత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనె గలిపి ౹ నిష్క ప్రమాణమును ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన దుష్టమైన అగ్నిమాంద్యమును హరింపంజేయు.

అగ్నిమాంద్యమునకు ఆర్ద్రక కల్పము.

శ్లో॥ ఆర్ద్రకస్య రసంక్షౌద్రం పలమాత్రంపిబేదను ।
యథేష్టంఘృతమాంసాని సహ్యోభవతిపావకః॥

తా. 1 పలము అల్లపురసములో 1 పలము తేనెగలిపి సేవించి పిదప యథేష్టముగ నెయ్యిని మాంసమును భక్షించిన తక్షణమున అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయు.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] గోమూత్రే భృంగవాసానాం. స్వరసేషుపృథక్పృథక్ । సప్తవారంచమండూరం భృష్ట్వా సంచూర్ణ్యసూక్ష్మకమ్। తచ్చూర్ణంవ్యోష చూర్ణేన సమాంశేన ఘృతాన్వితమ్ । జీనలంవా ఏషేవేత శీతళంచాశునాశయేత్ । జీర్ణజ్వరంపాండురోగం శోఫంచానలసాధనమ్।

తా. ప్రాత చిట్టెమును చూర్ణముచేసి కొలిమిలో నునిచి యూన గోమూత్రము గుంటగలగర అడ్డసరము అనువానిరసములలో ప్రతిదానిలో 7 మార్లు వైచి పిదప దానినెండించి సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ త్రికటుక చూర్ణము కలిపిగాని లేక కలపకగాని నేతితో సేవించిన శీతలము పురాణజ్వరము పాండువు శోఫ వీనిని వారింపంజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయు.

చింతామణి రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసంగంధ మృతంశుల్బం మృతమభ్రఫలత్రికమ్ । త్ర్యూషణంజయపాలంచ సమంఖల్వేవిమర్దయేత్ । ద్రోణపుష్పీరసేభావ్యం శుష్కంతద్వస్త్రగాలితమ్ । చింతామణిరిసోహ్యేష హ్యజీర్ణేనస్యతేసదా । జ్వరమష్టవిధంహంతి సర్వశూలహరఃపరః ! గుంజైకంవా ద్విగుంజంవా హ్యామవాతహరఃపరః।

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము అభ్రికభస్మము త్రిఫలములు త్రికటుకములు శుద్ధిజేసిన నేపాళపువిత్తులు వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ...మ్మపూలరసముతో మర్దించి భావనజేసి యెండించి వస్త్రగతముజేసి 1 గురిగి ... యెత్తునుగాని లేక 2 గురిగింజలు యెత్తునుగాని సేవించి... సర్వాజీర్ణములు ...ధములైన జ్వరములు సర్వశూలలు ఆమవాతము హరించు.

ఆదిత్య రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] దరదంచవిషంగంధం త్రికటుత్రిఫలాసమమ్।

జాతీఫలంలవంగంచ లవణానిచపంచవై।
సర్వమేకీకృతంచూర్ణ మమ్లయోగేనసప్తధా।
భావయిత్వావటీకార్యా గుంజార్ధ ప్రమితాబుధైః।
రసోహ్యేదిత్యసంజ్ఞోయ మజీర్ణక్షయకారకః॥
భుక్తమాత్రంపాచయతి జఠరానలదీపనః॥

తా. శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటుకములు త్రిఫలములు జాజికాయ లవంగములు పంచలవణములు వీనినెల్ల సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి * ఆమ్లవర్గరసములో 7 మార్లు భావనజేసి 6 గురిగింజల యెత్తు సేవించిన అజీర్ణమును హరింపంజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును సగాగలుగంజేసి దేనిని భక్షించినను పచనంబగునటులం జేయు.

అజీర్ణ బలకాలానల రసము.

శ్లో॥ ద్విపలంశుద్ధసూతంచ గంధకంచ సమంమతమ్ । తామ్రంహరితాళంవిషంతుత్థంసవంగకమ్। పలప్రమాణంచ పృథగ్లవంగంటంకణంతథా। దంతిమూలం త్రివృచ్చూర్ణయేకైకంపలసమ్మితమ్ । అజామోదా యవానీచద్విక్షారలవణానిచ । పృథగర్ధపలంగ్రాహ్య మేకీకృత్యచభావయేత్ । ఆర్ద్రకస్వరసేనైవ వింశతిఃపంచకోలజైః। దశధాభావయేత్తోయై ర్గుడూచీనాంరసైర్దశ । సర్వార్ధం మరిచందత్వా కాచకుప్యాంచధారయేత్ । చణమాత్రాం వటీంకృత్వా ఛాయాయాంశోషయేత్।రసోజీర్ణబలకాలానలఏష ప్రకీర్తితంః॥అనేకకాలనష్టాగ్నేర్దీపనఃపరమస్మృతః। ఆమవాతకులధ్వంసీ ప్లీహపాండుగదాపహః। ప్రమేహానాహవిష్టంభసూతికాగ్రహణీహరః । శ్వాసకాసప్రతిశ్యాయ యక్ష్మక్షయవినాశనః। ఆమ్లపిత్తంచశూలంచ భగందర గుదోద్భవౌ। అష్టోదరాణి

* ఆమ్లవర్గమన — తేగు దాడిమ పులిచింత పుల్లప్రబ్బలిమాదీఫలము అనునవి

ప్లీహంచ యకృతంహంతిదారుణమ్ । ఆకంఠంభోజయిత్వా తు ఖాదయేచ్ఛ్రరసోత్తమమ్ । అర్ధయామేనతత్సర్వంభస్మీభవతినిశ్చితమ్। చతుర్విధరసోపేతం మహాభోజనమిచ్ఛితః । భోజస్యన్నృపశ్రేః కాంత్యాభోజనేకృపయాకృతః । గహనానందనాధేనసర్వలోకహితైషిణా ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములులోహభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము తగరభస్మము లవంగములు పేల్చిన వెలిగారము దంతివేరు శుద్ధిచేసిన తెగడ యివి దినుసుకొక్కొకపలము అజామోదము వోమము సర్జక్షారము యవక్షారము పంచలవణములు యివి దినుసుకు ½ పలము యిట్టుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో 20 భావనలు పంచకోలముల రసముతో 10 భావనలు తిప్పతీగె రసముతో 10 భావనలుజేసి యీ యౌషధమున ½ భాగము మిరియపుచూర్ణము గలిపి సెనగలంత మాత్రలుజేసి గాజుపాత్రలోనునిచి నీడనెండించి యందొకదానిని సేవించిన చిరకాలముగనుండు అగ్నిమాంద్యము ఆమవాతము ప్లీహము పాండువు ప్రమేహము ఆనాహము మలబద్ధము సూతికాగ్రహణి కాసముశ్వాసము పడిసెము క్షయరోగము శరీరకృశత్వము ఆమ్లపిత్తము శూల భగందరము మూలరోగము 8 విధములైన యుదరములు దారుణమైన యకృత్ప్లీహములు వీనిని హరింపంజేయు.మఱియు నిది తృప్తిగ భుజింపబడిన యన్నమునంతయు ½ఝామునలోపల జీర్ణముగావించు. మఱియు నీరసము భక్ష్యభోజ్య లేహ్య చోష్య రసయుక్తమైన మహాభోజనమునందిచ్ఛగల భోజమహారాజునకు మిక్కుటముగ భోజనేచ్ఛను గలుగంజేయుటకై సర్వలోక హితమును గోరునట్టి గహనానంద నాథునిచే జెప్పంబడియె.

శంఖ ద్రావకము.

శ్లో॥ లవణానితథాక్షారాః ప్రత్యేకంపంచభాగకాః । కాసీసంటంకణంతుత్థంగంధకంనింబుకద్రవమ్ । తిలాపామార్గజం క్షారం ప్రత్యేకం వేదభాగమ్ । నవసాగరసౌరాష్ట్రీ సర్జికానేత్రభాగికాః। ఏతత్సర్వంసమాలోడ్య భావ్యంజంబీరనీరతః । సరంధ్రేనలికాయంత్రే యామయుగ్మంవిపాచయేత్ । శంఖ

దాడిమోభవేదేషు స్వర్వాజీర్ణనికృంతనః । లోహపాషాణశంఖానాం ద్రావకోయంనసంశయః ॥

తా. పంచలవణములు * సర్వక్షారములు యివిదినుసుకు 5 భాగములుశుద్ధిజేసిన అన్నభేది వెలిగారము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిజేసిన గంధకమునిమ్మపండ్లరసము నువ్వులక్షారము పుత్తరేణుక్షారము యివి దినుసుకు 4 భాగములు నవాసాగరము పటికారము లేక తోవరిమన్ను సర్జక్షారము యివి దినుసుకు 2 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి రంధ్రముతో గూడియుండు వకొయంత్రమున 2 ఝాములు పాకముజేసిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగు. ఇది సర్వాజీర్ణముల నశింపజేయుటయేగాక యినుము రాయి శంఖము అనువాని సగా నిస్సంశయముగ ద్రవింపంజేయు.

అజీర్ణములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్లైష్మికేవమనంపూర్వాం పైత్తికేమృదురేచనమ్ ॥ వాతికేస్వేదనంవాథ యథావస్థంహితంచతత్ । నానాప్రకార వ్యాయామో దీపనానిలఘూనిచ । బహుకాలసముత్పన్నా ముద్గాలోహితశాలయః । విలేపోలాజమండశ్చ మండోముద్గరస స్తథా। ఏణోబర్హి శ్శశోలావః క్షుద్రమత్స్యాశ్చసర్వశః। శాలిశాకంచ వేత్రాగ్రంవా స్తుకంబాలమూలకమ్। లశునంవృద్ధకూష్మాండం నవీనంకదళీఫలమ్ । శోభాంజనంపటోలంచ వార్తాంకలలదంబుజమ్ । కర్కోటకంకారవేల్లం భార్గాతంచమహార్ద్రికమ్ । ప్రసారణీచచాంగేరీ తథైవసువిషణ్ణకమ్ । ధాత్రీఫలంనాగరంచ దాడిమంయవపర్పటాః । ఆమ్లవేతసజంబీరమాతులుంగానిమాక్షికమ్ । నవనీతంఘృతం

---

* సర్వక్షారములన—మొక్కము కొడిసె మోదుగ ఏపి దేవదారు తాడిరేల జిల్లేడు బొంతజెముడు కలిగొట్టు క్రానుగ అడ్డసరము అరటి చిత్రమూలము నేలముదుగు మ్రాను ఎఱ్ఱకాంచనము ఏడాకులయరటి కూరనెల్లి వూసగురువింద బీర అనువానివేళ్లను ఫలములను ఆకులను కొమ్మలను ప్రత్యేకముగ గాల్చి బూడిదె జేయవలయు ననుట।

తక్రంసౌవీరకతుషోదకమ్ । ధాన్యామ్లంకటుతైలంచరామఠం లవణంతథా । యవానీమరిచంమేంధీ ధాన్యకం జీరకందధి । తాంబూలం తప్తసలిలం కటుతిక్తో రసోపివా । మందానలేప్యజీర్ణేచ పథ్యమేత న్నృణాం భవేత్ ॥

తా. శ్లేష్మాధిక్యమువలన అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము విషూచిభస్మకములనునవి జనించు. ఐనను వానియందు తొలుత వమనము చేయించవలయు, మఱియు పిత్తాధిక్యమున మృదువుగ రేచనమున కొసంగవలయు, వాతాధిక్యమున స్వేదనక్రియం చేయవలయు. ఇటుల చేసిన హితకరంబుగ నుండు. మఱియు పలువిధములైన*వ్యాయామము దీపన లఘుకర శాకాదికములు దీర్ఘ కాలముమీద ఫలించెడి పెసలు రెట్టబియ్యము పేలాలమండము పెసలమండము జింక నెమలి కుందేలు లావుకపక్షి సన్నజాతి మత్స్యములు అనువానిమాంసము గొలుసుకూర వుదురుగొమ్ము చక్రవర్తి కూర లేతముల్లంగిగడ్డలు తెల్లుల్లి పండిన గుమ్మడుకాయ క్రొత్తఅరటికాయ మునగకాయ పొట్లకాయ వంకాయ తామరయగరులు నక్కదోసకాయ కాకరకాయ బార్హాతము అల్లము గొంతెమగోరుకూర పులిచింత సువిషణ్ణకము వుసిరికెకాయశొంఠి దానింబ యవలు పర్పాటకము పుల్లప్రబ్బలి నిమ్మపండు మాదీఫలము తేనె వెన్న నెయ్యి మజ్జిగ రేగుపండు కలి కూటినీళ్లు కారము నూనె యింగువ లవణము వోమము మిరియాలు మెంతులు కొత్తిమెర్లుజీలకఱ్ఱపెరుగు తాంబూలము కాచిననీరు చేదు వొగరుగల రసము యివి అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము అను వానియందు పథ్యకరంబులు.

అజీర్ణములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ విరేచనానినిర్భుక్తా త్ర వాతవేగవిదారణమ్ । అతిరిక్తంచాధ్యశనంజాగరంవిషమాశనమ్ । రక్తస్రుతింశింబిధాన్యం మత్స్యమాంస ముపోదకమ్ । జలపానంచ విష్టంభంజాంబవ స్సర్వశాలుకమ్ । కూర్చికాంమోరటంక్షీరక కిలాటీ దుష్టవారిచ। విరుద్ధాసాత్మ్యపానానాం విష్టంభీనిగురూణిచ । అగ్నిమాంద్యే హ్యజీర్ణేచ సర్వాణి పరివర్జయేత్ ॥

* వ్యాయామ మన—సంచారము.

తా. విరేచనము మలమూత్ర అపానవాతముల బంధించుట అధికముగ భుజించుట జాగరణము విషమాశనము రక్తస్రావము శింబిధాన్యము మత్స్యమాంసము బచ్చలికూర జలపానము సెనగలు మొదలగు కడుపు నుబ్బించెడి పదార్థములు నేరేడు కలవదుంపలు మొదలగు సర్వదుంపలు యీనిన 7 దినములకు పిదప పితకబడిన యావుపాలు జున్ను విరిచినపాలు విరుగుడుజున్ను దుష్టమైననీరు విరుద్ధమైన అసాత్మ్యమైన అన్నపానములు మలబద్ధకరద్రవ్యములు జడపదార్థములు యివి అగ్నిమాంద్యము అజీర్ణము అనువానియం దపథ్యకరంబులు.

ఇది శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కౌరాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
తృష్ణాదాహ హృద్రోగ విషూచిఅలసక విలం
బిక అగ్నిమాంద్య అజీర్ణరోగ నిదాన
తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన
పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
ద్వాదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

— త్ర యో ద శ ప్ర క ర ణ ము. —

శ్లో॥ మహాదేవం మహాత్మానం దేవేశం శేషభూషణమ్।
శంకరం పార్వతీనాథం నీలకంఠ మహంభజే।

తా. దేవతలలో పెద్దవాడు మహాత్ముడు దేవతలకు ప్రభువు నాగాభరణుడు భక్తులకు సుఖమునిచ్చువాడు పార్వతీ వల్లభుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజియించెద

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క త్రయోదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

కు ష్ఠ ని దా న ము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విరోధీ న్యన్నపానాని ద్రవస్నిగ్ధ గురూణిచ।
భజతా మాగతాం ఛర్దిం వేగాంశ్చాన్యాన్ ప్రతిఘ్నతామ్।
వ్యాయామమతిసంతాప మతిభుక్త్వానిషేవినామ్। శీతోష్ణ
లంఘనాహారాన్ క్రమంముక్త్వా నిషేవినామ్। ఘర్మశ్రమ
భయార్తానాం ద్రుతం శీతాంబుసేవినామ్। అజీర్ణాధ్యశనా
నాంచ పంచకర్మాపచారిణామ్। నానాన్నదధిమత్స్యానిలవ
ణామ్ల విసేవినామ్। మాషమూలక పిష్టాన్న తిలక్షీర గుడా
శినామ్। వ్యవాయంచాప్య జీర్ణేన్నే నిద్రాంచ భజతాందినా।

విప్రాన్ గురూన్ ధర్షయతాంపాపంకర్మచకుర్వతామ్। వాతాదయ స్త్రియోదుష్టా స్త్వగ్రక్తం మాంసమంబుచ। దూష యంతి సకుష్ఠానాం సప్తకో ద్రవ్యసంగ్రహః। అతః కుష్ఠా నిజాయంతే సప్తచైకాదశైవచ॥

తా. క్షీరమత్స్యాది విరుద్ధాన్నపానముల ద్రవము స్నేహము జడత్వముగల యన్నపానముల సేవించుట వాంతి మూత్రపురీషాది వేగముల నడ్డగించుట భుజించిన తోడనే మిక్కుటముగ వ్యాయామము సేయుట యెండలోదిరుగుట శీతలము నుష్ణముగల యాహారములను లంఘనమును చెప్పబడిన క్రమమునకు విరుద్ధముగ సేవించుట వేడిశ్రమ భయము అనువానివలన పీడితుడై తత్క్షణమున శీతోదకమును త్రాగుట అపక్వమైన యన్నమును భుజించుట భుజించినతోడనే మరల భుజించుట వమన విరేచనవస్తిస్వేద నస్య పంచకర్మల చేయునపుడుపచారముచేయుట నవీనాన్నము పెరుగు మత్స్యములు ఉప్పు పులుసు ఉద్దులు ముల్లంగి పిష్టాన్నము నువ్వులు పాలు బెల్లము అనువానిని సేవించుట భుజించిన యన్నము జీర్ణమగుటకు ముందు మైథునము సేయుట పగటియందు నిద్రించుట గురుబ్రాహ్మణుల దిగస్కరించుట పాపకర్మ ము సేయుట యీ కారణమువలన వాతాది దోషములు ప్రకోపించి దుష్టంబులై త్వగ్రక్త మాంసోదకముల జెఱచి కుష్ఠరోగమును గలుగంజేయు. మఱియు కుష్ఠరోగము జనించుటకు వాత పిత్త శ్లేష్మములు త్వగ్రక్తమాంసోదకములు అను నీ 7 ను ముఖ్యకారణ భూతంబులు. అట్లగుటచే 18 కుష్ఠువులు జనింపుచున్నయవి అందు మహాకుష్ఠువులు 11.

కుష్ఠరోగ పూర్వరూపము.

శ్లో॥ అతిశ్లక్ష్ణకరస్పర్శ స్వేదాస్వేద వివర్ణతాః। దాహఃకండూ స్త్వచిస్వాపస్తోదః కోఠోన్నతిః క్లమః। వ్రణానా మధికం శూలం శీఘ్రోత్పత్తి శ్చిరస్థితిః। రూఢానామపిరూక్షత్వం నిమిత్తేల్పేపికోపనమ్। రోమహర్షో స్రుజఃకార్ష్ణ్యం కుష్ఠ లక్షణమగ్రజమ్॥

తా. కుష్ఠరోగము గలుగబొయ్యెడి స్థలమును దానికి మిక్కిలి నున్నగగాని లేక గరగరయనిగాని యుండుట అస్థానమున చెమటబట్టుట లేక పట్టకుండుట ఆ స్థలము వివర్ణంబై తాపము దురదగలుగుట చర్మమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుట పొడిచినటుల పీడగలుగుట కందిరీగ కర్తచినటుల దద్దులులేచుట ఆయాసమును జెంద

కనే శ్రమగలుగుట వ్రణమున మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట వ్రణము శీఘ్రముగ జనించి చిరకాలంబుండుట పుట్టిన వ్రణము రూక్షగనుండుట వొకింత నిమిత్తమువల న ప్రకోపించుట రోమాంచముగలుగుట రక్తము నల్లగనగుట ఇవియు కుష్ఠురోగ మునకు పూర్వరూపంబులు.

కుష్ఠరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పుండరీకం సవిస్ఫోటం సామాస్యం గజ చర్మకమ్ । కాకణంకచ్ఛకంబుశ్వజిహ్వాకంచాష్టమంస్మృతమ్ గళితంచమహాకుష్ఠం కాపాలంచాప్యుదుంబరమ్। మండలంచ విచర్చాఖ్యవై పాదీకిట్టిభంతథా । చర్మదద్రుతథాసిధ్మశతా రుష్యం దశాష్టకమ్। శ్విత్రికాఖ్యం విసర్పంచ వింశద్భేదాః ప్రకీర్తితాః॥

తా. పుండరీకకుష్ఠము విస్ఫోటకకుష్ఠము సామాకుష్ఠము గజచర్మకుష్ఠము కాకణకుష్ఠము కచ్ఛకకుష్ఠము ఋశ్వజిహ్వాకకుష్ఠము గళకుష్ఠము అన నీ 8 యు మహా కుష్ఠములు. కపాలకుష్ఠము వుదుంబరకుష్ఠము మండలకుష్ఠము విచర్చికకుష్ఠము పైపా దికుష్ఠము కిట్టిభకుష్ఠము చర్మదద్రుకుష్ఠము సిధ్మకుష్ఠము శతారువ్యకుష్ఠము అన కు ష్ఠురోగములు 18 విధంబులు. మఱియు శ్విత్రకుష్ఠము విసర్పకుష్ఠము అను నీ 2 తోడ కుష్ఠురోగములు 20 విధంబులు.

పుండరీక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవదానే] పుండరీక * దళాకారం శ్వేతంరక్తాద్ఘనం గురు । ‡ క్లేదంకండూస్సరాగంచ పుండరీకం కఫాధికే॥

తా. తామరరేకులవలె నుండుట రక్తము వ్యాపించియుండుట వరకు తెలు పుగ దట్టముగ బలువుగనుండుట నీరుగారుచుండుట దురదగలుగుట మధ్యమునరక్త వర్ణముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది పుండరీక కుష్ఠమని తెలియవలయు ఇది క ఫాధిక్యమువలన జనించు. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

---

* దళంతామ్రం శ్వేతరక్తం ఘనంసురుమ్॥

‡ గళగండ సరాగంచ.

విస్ఫోటక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఫోటకండూతీవ్రదాహ మరుణం స్నిగ్ధపాండురమ్ ।
పాణికుక్షిరుజాక్లేదం కుష్ఠవిస్ఫోటలక్షణమ్॥

తా. స్ఫోటకము దురద తీవ్రదాహముగలుగుట యెఱ్ఱగనుండుట మెఱయు చుండుట పాండురవర్ణముగనుండుట చేతులు కడుపు అనువానియందు పీడగలుగుట నీరుగారుట ఈ లక్షణములుగలది విస్ఫోటకకుష్ఠమని తెలియవలయు, (ఇదిమహా కుష్ఠము.)

పామా కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూక్ష్మాశ్చబహ్వ్యః పిటకాస్స్రావవత్యో గుణాన్వితాః । దాహఃకండూః కఫాజ్జాతా పామేత్యుక్త్వా చికిత్సయేత్ ॥

తా. సూక్ష్మమైన పిటికలు మిక్కుటముగ గలిగియుండుట పిటికలయందు తెల్లని పులినీరుగారుట తాపము దురదగలుగుట యీ లక్షణములు గలది పామా కుష్ఠమని తెలియవలయు ఇది కఫమువలన జనించు. (ఇది మహాకుష్ఠము)

గజచర్మ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] * అస్వేదం ఘనకండూశ్చ యన్మత్స్య శకలోపమమ్ । ‡బహుళం హస్తిచర్మాభం తత్కుష్ఠం గజచర్మకమ్॥

తా. చెమటపట్టకుండుట మిక్కుటముగ దురదగలుగుట మత్స్యపుతునకల వలె నధికముగనుండుట యేనుగుచర్మములో సమానముగ నలుపువర్ణముగనుండుట ఈ లక్షణములు గలది గజచర్మకుష్ఠమని తెలియవలయు (ఇది వాత శ్లేష్మాధిక్యము వలన జనించు. ఇది మహాకుష్ఠము.)

కాకణ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] యత్కాకణంచుకావర్ణం సపాకం తీవ్ర వేదనమ్ । త్రిదోషలింగం తత్కుష్ఠం కాకణంనైవసిధ్యతి॥

---

* అస్వేదనం మహావాస్తు.

‡ తదేవకుష్ఠం చర్మాఖ్యం బహుళం హస్తిచర్మవత్.

తా. కాకినుపుక్కతో సమానమైన వర్ణము గలదిగనుండుట నొకింతపాకను తీవ్రవేదనగలుగుట త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగనుండుట యీలక్షణములుగలది కాకణకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

కచ్ఛ్రత్వ క్కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తంస్నిగ్ధంఘనశ్యామ మతికండూ కఫోద్భవమ్ । ఊరుకక్షకటీష్వేవం కచ్ఛ్రత్వక్కుష్ఠ కాహ్వయమ్॥

తా. ఎఱ్ఱనై మెఱయుచుండుట ఘనమై నల్లగనుండుట కడుదురదగలుగుట తొడలు చంక మొల అనువానియందు జనించుట. ఈ లక్షణములుగలది కచ్ఛ్రత్వక్కుష్ఠమని తెలియవలయు.

ఋష్యజిహ్వ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ కర్కశంరక్తపర్యంత మంతశ్శ్యావసవేదనమ్ ।
యదృశ్యజిహ్వసంస్థాన మృశ్యజిహ్వంతదుచ్యతే॥

తా. కఠినముగనుండుట చుట్టునెఱ్ఱగనుండుట మధ్య నల్లగనుండుట వేదనతోగూడియుండుట తప్పి నాలుకవంటి యాకారముగలదిగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది ఋశ్యజిహ్వక కుష్ఠమని తెలియవలయు. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

గళకుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జిహ్వాకాకృష్ణవర్ణాయా హంతిసత్యంత్రిమాసకే। పాదయోశ్చతథాతాపో వళిస్త్ర్యంగుళికాపివా।
నాసాప్రస్వరభంగంచ గళత్కుష్ఠంత్రిదోషజమ్॥

తా. నాలుక నల్లగనుండుట కాళ్లయందు తాపముగలుగుట మూడంగుళములప్రమాణము వళులుగలిగియుండుట ముక్కున నెత్తురుగారుట స్వరము జెడుట ఈ లక్షణములుగలది గళత్కుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే మూడుమాసములలో నిశ్చయముగజంపు. (ఇది మహాకుష్ఠము.)

కపాలకుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కృష్ణారుణకపాలాభంయదూక్షం*కర్క

* పరుషం.

శంతను । † వాతోత్థతోదబహుళంకాపాలకుష్ఠమిహాద్రిశమ్॥

తా. నల్లనిమచ్చలు యెఱ్ఱనిమచ్చలు గలుగుట రూక్షముగ బిరుసుగనూక్ష్మముగనుండుట నూదులతో బొడుచునటుల మిక్కుటముగ పీడగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది కపాలకుష్ఠమని తెలియవలయు. (ఇది అసాధ్యము.) ఈ కుష్ఠము వాతాధిక్యమువలన జనించు.

ఔదుంబర కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రుగ్దాహరాగకండూభిః పిత్తోత్థంలోమపింజరమ్। ఉదుంబరఫలాభాసం కుష్ఠమౌదుంబరంవదేత్ ॥

తా. శూల మంట యెఱుపువర్ణము దురద అనువానితో వ్యాప్తమైయుండుట, వెంట్రుకలు ‡ పీతరక్తాధిక్యముగనుండుట మేడిపండు ఛాయవలెనుండుట ఈలక్షణములుగలది ఔదుంబరకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది పిత్తాధిక్యమువలన జనించు.

మండల కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతంరక్తంస్థిరంస్త్యానం స్నిగ్ధముత్సన్నమండలమ్ । కృచ్ఛ్రమన్యోన్యసంయుక్తం కుష్ఠం మండలముచ్యతే॥

తా. తెల్లగ యెఱ్ఱగ కఠినముగ దట్టముగ స్నిగ్ధముగ మండలాకారముగనుండుట మండలము లొకదానితో నొకటి గూడియుండుట ఈ లక్షణములుగలది మండలకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము. ఈ మండలకుష్ఠము కఫాధిక్యమువలన జనించు.

ప్రసూతి కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంగతోదోమండలాశ్చ దేహస్పర్శంనవిందతి । తథామారుత పిత్తోత్థం కుష్ఠం ప్రసూతికాక్వచిత్ ॥

తా. అంగములలో నూదులతో బొడుచునటుల వేదన మండలములు గలుగుట శరీరమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుట యీ లక్షణములుగలది ప్రసూతిక కుష్ఠమని

† కాపాలాంతోదబహుళం తత్కృష్ణంవిషమంస్మృతమ్॥
‡ అనగా యెఱుపధికముగాగల పచ్చరంగు.

కొందరు వచించెదరు. ఇదే గ్రంథాంతరేణ మహాకుష్ఠమని చెప్పంబడు నిది వాతపిత్తప్రకోపమువలన జనించు.

విచర్చిక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్యావతరక్తాఘనాక్లిన్నా వాతపైత్తోద్భవా బహు । సకండూదాహసంయుక్తా జ్ఞేయాకుష్ఠం విచర్చికా॥

తా. దట్టమైన మచ్చలుగలిగి తెల్లగ యెఱ్ఱగ నుండుట నీరుగారుచుండుట దురద మంటలుగలుగుట యీ లక్షణములుగలది విచర్చికకుష్టమని తెలియవలయు. ఇది తఱుచుగ వాత పిత్తాధిక్యమువలన జనించు.

వైపాదిక కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్లేష్మవాతోద్భవంకుష్ఠం స్ఫుటితంతీవ్రవేదనమ్ । రూక్షారుణంపాణి పాదంఖ్యాతం వైపాదికంవదేత్॥

తా. పగిలియుండుట తీవ్రమైన వేదనగలుగుట చేతులుకాళ్ళు ఘృష్టముగయెఱ్ఱగనుండుట యీ లక్షణములుగలది వైపాదిక కుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది వాత శ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

కిట్టిభ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్యావంకిణంఖరస్పర్శం సకండూః పరుషం ఘనమ్। వాతశ్లేష్మోద్భవంఖ్యాతం కిట్టిభం కుష్ఠమీదృశమ్।

తా. మచ్చలు నీలవర్ణముగ బిరుసుగనుండుట దురదగలుగుట రూక్ష విదళముగనుండుట యీలక్షణములుగలది కిట్టభకుష్టమని తెలియవలయు. ఇది వాత శ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

చర్మదళ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తంశూలంఖరంకండూః క్లేదస్ఫోటందళత్యపి। స్పర్శంసహ్యంఘనసంస్నిగ్ధం కుష్ఠంవై చర్మకంవదేత్॥

తా. యెఱ్ఱనిమచ్చలుగలుగుట శూలయుక్తమై బిరుసుగనుండుట దురదగలుగుట నీరుగారుట బొబ్బలులేచుట పగులుట తాకిన వేదనలేకుండుట దట్టముగనుండుట మెఱయుట యీ లక్షణములుగలది చర్మదళ కుష్టమని తెలియవలయు. (ఇది మహాకుష్టము.)

దద్రు కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కండూమద్భిస్సరాగైశ్చ గండైరలసకం
చితమ్ । పిటికామండలాశ్శుభ్రైర్దద్రూః పిత్తకఫోద్భవమ్॥

తా. వ్రణములు దురదతోఁగూడియెఱ్ఱగనుండుట అలసకమువలెనే వ్యాపించియుండుట పిటికలు గుండ్రముగ తెల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది దద్రుకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది కఫపిత్త ప్రకోపమువలన జనించు. (ఇది మహా కుష్ఠము.)

సిధ్మ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతంతామ్రంచతను యద్రజోఘృష్టంవి
ముంచతి। * వాతశ్లేష్మోద్భవంసిధ్మమలాబుకుసుమోపమమ్॥

తా. తెలుపు యెఱుపుగలసి సూక్ష్మపు మచ్చలుగలుగుట వొరిసికొనిన పిండివలెరాలుట అనుగపువ్వులతో సమానముగ నుండుట (తఱుచుగ ఱొమ్మునందేజనించుట) ఈ లక్షణములుగలది సిధ్మకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది వాత శ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

శతారుష్య కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తశ్యామంఘనంక్లేదం స్నిగ్ధకండ్వార్తి
దాహకమ్। పిత్తశ్లేష్మాన్వితంకుష్ఠంశతారుష్యంబహువ్రణమ్॥

తా. మచ్చ తెలుపుగ నలుపుగ దట్టముగనుండుట నీరుగారుచుండుట మెరయుచుండుట దురద శూల మంట అనేక వ్రణములుగలుగుట యీ లక్షణములుగలది శతారుష్యకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది పిత్తశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

శ్విత్రకుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శంఖవర్ణంభవేచ్ఛ్విత్రే సాధ్యాఃసర్వాంగ
గోపివా । శుష్కంవైకృచ్ఛ్రసాధ్యంచ గుహ్యపాణితలాను
గమ్ । అగ్నిదగ్ధమసాధ్యం స్యాత్తథావర్జ్యంచిరంతనమ్॥

* ప్రాయేణోరసితత్సిధ్మ.

తా. * శ్విత్రకుష్టము శంఖవర్ణముగలదై సర్వాంగముల వ్యాపించియుండిన అసాధ్యంబనియు శరీరమంతట వ్యాపించి శరీరము కృశించియుండిన కష్టసాధ్యంబనియు గుహ్యము అరచెయ్యి అనువానియందు జనించి యగ్నివలె మండుచుండిన అసాధ్యంబనియు తెలియవలయు, మఱియు చిరకాలముగనుండు కుష్టువు సగా అసాధ్యంబు. (ఇది వాతపిత్తాధిక్యమువలన జనించు)

కుష్ఠురోగ సాధ్యములు.

శ్లో॥ ఉదుంబరంతత్సదృశం శ్విత్రంస్యాచ్ఛంఖసన్నిభమ్ । కాకణం పక్వగుంజాభం చర్మాఖ్యంగజచర్మవత్ । పుండరీకంస్యాసంజ్ఞాభం ఋశ్యజిహ్వం తథైవచ । బహుప్రణ శతారుణ్యాందేకాఖ్యంమత్స్యగుక్తివత్ । ఫాణిభేదశ్చర్మదళంపాదభేదో విపాదికా। దశైతానసాధ్యాంతే శేషాణ్యష్టౌచ సాధ్యవత్। కపాలమసితంరూక్షం విస్ఫోటాఖ్యంవి సర్పవత్ । కిట్టిభంకిణవచ్ఛ్యామందద్రుస్స్యాద్దత్వ చిపాకితా। తుంబీపుష్పనిభం సిధ్మస్నిగ్ధంస్యా న్మండలంస్థిరమ్ । విస్ఫోటదారుణాపామా సామస్రావా విచర్చికా ॥

తా. ఉదుంబర కుష్టువు మేడిపండువర్ణముగ శ్విత్రకుష్టువు శంఖవర్ణముగ కాకణకుష్టువు పండిన గురివిందవర్ణముగ గజచర్మకుష్టువు యేనుగుతోలుతో సమానముగ పుండరీకకుష్ఠువు తెల్లదామర పువ్వుతో సమానముగ ఋశ్యజిహ్వాకుష్టువు దుప్పి నాలుకతో సమానముగ శతారుష్యకుష్టువు బహువ్రణయుక్తముగ యేకాఖ్యకుష్టువు మీనుచిప్పతో సమానముగ చర్మదళకుష్టువును అఱచేతులు దళమై పగిలినట్టుగనై పాదుక కుష్టువు కాళ్ళుపగిలినట్టుగ నుండు యీ 10 యు నసాధ్యంబులు, కపాలకుష్టువునల్లనై రూక్షముగ విస్ఫోటకకుష్టువు విసర్పితో సమానముగ కిట్టిభకుష్టువు మచ్చలతోగూడి నల్లగ దద్రుకుష్టువు పొక్కులతో గూడినదిగ సిధ్మకుష్టువు సొరపువ్వుతో సమానముగ మండలకుష్టువు మెరుపు కాంతివ్యముగలదిగ పామాకుష్టువు దారుణమైన పొక్కులతో గూడినదిగ విచర్చికాకుష్ఠువు పులిసీరును కార్చునదిగనుండు. ఈ 8 యు సాధ్యంబులు.

* శ్విత్రకుష్ఠమన — శిబ్బెము.

దద్రు కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కండూమద్భిస్సరాగైశ్చ గండైరలసకం
చితమ్। పిటికామండలాశ్శుభ్రైర్దద్రూః పిత్తకఫోద్భవమ్॥

తా. వ్రణములు దురదతోఁగూడియెఱ్ఱగనుండుట అలసకమువలెనే వ్యాపించి యుండుట పిటికలు గుండ్రముగ తెల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది దద్రుకుష్ఠ మని తెలియవలయు. ఇది కఫపిత్త ప్రకోపమువలన జనించు. (ఇది మహా కుష్ఠము.)

సిధ్మ కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్వేతంతామ్రంచతను యద్రజోఘృష్ఠంవి
ముంచతి। * వాతశ్లేష్మోద్భవంసిధ్మమలాబుకుసుమోపమమ్॥

తా. తెలుపు యెఱుపుగలసి సూక్ష్మపు మచ్చలుగలుగుట వొరిసికొనిన పిండి వలెరాలుట అనుగపువ్వులతో సమానముగ నుండుట (తలుముగ ఱొమ్మునందేజనించుట) ఈ లక్షణములుగలది సిధ్మకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది వాత శ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

శతారుష్య కుష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రక్తశ్యామంఘనంక్లేదం స్నిగ్ధకండ్వార్తి
దాహకమ్। పిత్తశ్లేష్మాత్థితంకుష్ఠంశతారుష్యంబహువ్రణమ్॥

తా. మచ్చ తెలుపుగ నలుపుగ దట్టముగనుండుట నీరుగారుచుండుట మెరయు చుండుట దురద శూల మంట అనేక వ్రణములుగలుగుట యీ లక్షణములుగలది శతారుష్యకుష్ఠమని తెలియవలయు. ఇది పిత్తశ్లేష్మాధిక్యమువలన జనించు.

శ్విత్రకుష్ఠు లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శంఖవర్ణంభవేచ్ఛ్విత్రే సాధ్యాఃసర్వాంగ
గోఽపివా। శుష్కంవైకృచ్ఛ్రసాధ్యంచ గుహ్య పాణితలాను
గమ్। అగ్నిదగ్ధమసాధ్యం స్యాత్తథావర్జ్యచిరంతనమ్॥

---

* ప్రాయేణోరసితత్సిధ్మ.

కుష్ఠరోగ సాధ్యా సాధ్యములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సాధ్యంత్వగ్రక్తమాంసస్థం వాతశ్లేష్మాధికంచ యత్ । మేదసిద్వంద్వజం యాప్యంవర్జ్యమజ్జాస్థిసంశ్రితమ్।
క్రిమిహృల్లాసమందాగ్నిసంయుక్తం యత్త్రిదోషజమ్ । ప్రభిన్నంప్రస్రుతాంగంచరక్త నేత్రంహతస్వరమ్। పంచకర్మగుణాతీతం కుష్ఠంహంతీహకుష్ఠినమ్॥

తా. త్వక్ రక్త మాంసధాతువులవరకు వ్యాపించియుండు కుష్ఠువునువాతకఫములు ప్రధానంబుగనుండు కుష్ఠువును సాధ్యంబులు మఱియు మేదోధాతుగతకుష్ఠువు ద్వంద్వజకుష్ఠువు యాప్యంబులు మఱియు మజ్జ అస్థులవరకు వ్యాపించియుండు కుష్ఠువు శుక్రధాతుగతకుష్ఠువు మఱియు క్రిమి హృల్లాసము మందాగ్ని అను వానితో గూడియుండు కుష్ఠువు త్రిదోషజకుష్ఠువు అసాధ్యంబులు కుష్ఠనుపగల నీరు గారుచుండు కుష్ఠురోగియు యొఱ్ఱని నేత్రములుగాని లేక హీనస్వరము గాని గల కుష్ఠురోగియు వమనవిరేచనాది పంచకర్మల కనర్హుండగుకుష్ఠురోగియు మృతిజెందెదరు.

అసాధ్య కుష్ఠు లక్షణము.

శ్లో॥ గుహ్యపాణితలోష్ఠేషు జాతమప్యచిరంతనమ్ ।
వర్జనీయంవిశేషేణ కిలాసంసిద్ధిమిచ్ఛతా ॥

తా. గుహ్యము అరచెయ్యి పెదవి అనువానియందు కుష్ఠువు తత్కాలమున జనించినను దానిని విశేషముగ వర్జింపవలయు మఱియు యశస్సుగోరెడువైద్యుడు కిలాశకుష్ఠువును సగావర్జింపవలయు.

శ్లో॥ ద్విలింగంచభవేత్కుష్ఠంవిశేషేణత్యజేద్భిషక్ ।
బహూపద్రవసంయుక్తమసాధ్యముదితంబుధైః ।

తా. మఱియు ద్వంద్వ లక్షణముతో గూడియుండు కుష్ఠువులను వైద్యుడు వర్జింపవలయు మఱియు పలుయుపద్రవములతో కూడియుండు కుష్ఠురోగంబు అసాధ్యంబని ఆయుర్వేద వేత్తలు పలికెదరు.

సంసర్గజరోగములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రసంగాద్గాత్రసంస్పర్శాన్నిశ్వాసాత్సహ

భోజనాత్ । సహాసనాచ్చాపి వస్త్రమాల్యానులేపనాత్ । కుష్ఠంజ్వరశ్చ * శోషశ్చ నేత్రాభిష్యంద ఏవచ। ఔపసర్గికరోగాశ్చసంక్రామంతి నరాన్నరమ్॥

తా. కుష్ఠువు జ్వరము ధాతుశోష నేత్రరోగముగలవారితో సాంగత్యముసేయుట వారి శరీరమునుచూచుట వారియొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు సోకుట యేకపాత్రలోభుజించుట వొకటిగబరుండుట వొకయాసనమున నేకముగ గూర్చుండుటవారు ధరించిన వస్త్రములను పుష్పములను ధరించుట వారు తాకినగంధమును బూసికొనుట ఈ కారణములవలన పూర్వోక్తకుష్ఠాదిరోగములు వొకనివద్దనుండి మరియొకనికంటును.

శ్వేతకుష్ఠువుకు భృంగ్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] భృంగీవహ్నిత్రిఫలావచాకణావాకుచీబ్రహ్మీశుంఠీసకుష్ఠమ్ । భల్లాతాచాశ్వగంధాశిఖిగరక విశాసోడశీభస్మసూతమ్ । కాంస్యేపాత్రేరజశ్చత్రిఫలజయుతంపాత్రరుద్దాయపీతమ్ । నశ్యాసాపోగహారిపలితపలితహ్రాత్స్వర్ణదేహీశరీరీ॥

తా. గుంటగలగర చిత్రమూలము త్రిఫలములు వస పిప్పళ్లు భావంచి విత్తులుమండూకబ్రహ్మి మలయాళపుశొంఠి చంగల్వకోష్ఠు శుద్ధిజేసిన జీడిగింజల పెన్నేరుగడ్డ శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిచేసిన నాభి పసపు రసభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి త్రిఫలకషాయములో భావనజేసి యెండించి కాంశ్యపుగిన్నెలోనునిచి ప్రాతఃకాలమున ప్రత్యహము ధరణమెత్తుచూర్ణమును సేవించి వెంబడిగ చారెడు త్రిఫలకషాయమును పానము సేయవలయు. ఇటుల 6 మాసములు సేయుచుండిన శ్వేతకుష్ఠువు వలీపలితములు హరించి బంగరు చాయతో తుల్యమైన శరీరముగలుగు.

శ్వేతకుష్ఠువునకు పశుపతి చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సురతరుకృతమాలా । వ్యాలదారుర్వరాచ తపనకనక పుష్పీచాపిగౌరీవిశాలా । సమకృతెంశిరేఖా సూతభస్మాభిభుక్త్వాపశుపతికృతచూర్ణం శ్వేతకుష్ఠంనిహంతి॥

---

* శోథశ్చ

తా. దేవదారు రేల చిత్రమూలము త్రిఫలములు జీడిగింజలు నేలతంగేడు సమూలము యివి పావుసేరు పసుపునాటాకు పొపరవేరునాటాకు వీనికన్నిటికి సమము. క్రౌలుగచ్చపిత్తులు యిటుల వీనినెల్లపంచి చూర్ణముజేసి 1 తులము చూర్ణములో వీసమెత్తు రసభస్మము గలిపి ఆవునేతితో ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన 6 మాసములకు శ్వేతకుష్ఠువు హరించు. ఇని శివునిచే జెప్పంబడియె.

గీ॥ తామ్రభస్మంబు తెలగాచు తపనదుగ్ధ ।
మునను మర్దించియచ్చోటఁ బూయువలయు ।
మేఁకమెఱుపాముదపుకాయ మీఁదిపొట్టు ।
సెగనుగాచినమానును శ్వేతకుష్ఠు॥

పుండరీకకుష్ఠువునకు సర్వాంగసుందర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విష్ణుక్రాంతా దేవ దాళీ సర్పా క్షీతండులీము నిః । నీలీబ్రహ్మీసలాశంచ యథాలాభం ద్రవంహరేత్ । త్రిక్రాంతామేదనిర్యాసై స్నాతసంమర్దయేద్దినమ్ । సూతా కంద్విగుణం గంధమేకీకృత్య క్షణంపచేత్। లోహనాత్రేధృతం యాన త్తథా శుల్బాభ్రికామృతమ్ । కర్పూరంచైవ ప్రత్యేకం సూతపాదాం శకంక్షిపేత్ । పుండరీకంహరేన్నిష్కమనుపాన విశేషతః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి విష్ణుక్రాంతను దావనదంగి సర్పాక్షి చిట్టి అవిసె నీలి మండూకబ్రహ్మి మోదుగ అనువానిలో నొకకిన వానిని గ్రహించి రసముదీని ప్రతిదానిలో నొక్కొకదినము మర్దించి అందు పైజెప్పబడిన వృక్షములలో 2 7 క 3 వృక్షములయొక్క బంకనుచైని మరల మర్దించిముద్దజేసి యినుపగిన్నెలో నుంచి క్షణకాలము పాకముజేసి ఖల్వములోనునిచి అందు తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిచేసిన నాభి కర్పూర అనువానిలో ప్రతిదానిని రసములో 4 వ భాగముగలిపి మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలుజేసి బాడిసపాకసనములో (1½ వత్సరము) సేవింపుచుండిన పుండరీక కుష్ఠువు హరించు.

ఔదుంబర కుష్ఠువునకు కనకసంకోచ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వ్యృతతామాభ్రికం తుల్యం ద్వయో

సూతంచతుర్గుణమ్ । యామైకంమర్దయేత్ఖల్వేచాప్తవిష్ణుంచ గోళకమ్ । త్రిభిస్తుల్యంశుద్ధగంధంలోహపాత్రేంరేక్షిపేత్ । తన్మధ్యేగోళకంపాచ్యం మావజ్జీర్ణంతుగంధకమ్ । తావన్మృద్వగ్నినాయత్నా త్సముద్ధృత్యవిచూర్ణయేత్ । గుగ్గులునింబపంచాంగం త్రిఫలాచమృతంవిషా । పటోలంఖాదిరంసారం వ్యాధిఘాతంసమంసమమ్ । చూర్ణితంమధునాలేహ్యంనిష్కమౌదుంబరాపహమ్॥

తా. తామ్రభస్మము 1 భాగము అభ్రకభస్మము 1 భాగము రసభస్మము 8 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి విష్ణుక్రాంతము డావరతంగి సర్పాక్షిచెట్టి అవిసె నీలి మండూకబ్రహ్మి మోదుగ అనువాని రసములతో నొక్కొకజాము మర్దించి యుండజేసి 10 భాగములు శుద్ధిజేసిన గంధకమును యినుపగిన్నెలోవైచి దానిపై యుండనునిచి దానిపై మరల గంధకమువైచి జీర్ణంబగువరకు మృద్వగ్నితోవండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసిన మహిసాక్షిగుగ్గిలము వేపపువ్వు తానికాయలు దానియాకు దానిపట్ట దానివేరు త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన నాభి అతివస చేతిపాట్ల కాచు రేల అనువానిని నమభాగములుగ చూర్ణముజేసి గలిపి నిష్కప్రమాణమును తేనెలో (సాయంప్రాతఃకాలములయందు 18 మాసములు) సేవించిన ఉదుంబరకుష్ఠువు హరించు.

శ్విత్రకుష్ఠువునకు చంద్రప్రభాన రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శుద్ధసూతంద్విభాగంధంమర్ద్యంనింబమయూరయోః । ద్వయోర్ద్రావైస్సగోమూత్రైర్దినంవాకుచికాద్రవైః । మూసాపిండితకంక్షిప్తా వ్రతంరుద్ధ్వాపుటేధరేత్పుటేత్ । సాంగశీతంసముద్ధృత్య చూర్ణాద్దశగుణంక్షిపేత్ । తథాచవాకుచీబీజం గోమూత్రేమర్దయేద్దినమ్ । ద్వినిష్కాంవటికాంఖాదేచ్ఛ్విత్రకుష్ఠవినాశిని । ఖ్యాతాచంద్ర ప్రభాహ్యేషా కుర్యాత్తక్రేణభోజనమ్ । కాకోదుంబరికామూలం జలైఘృష్టంపిబేదను॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధి చేసిన గంధకము 2 భాగములుయిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి వేప నెమలియాకు అనువాని రసములతో నొక్కొక్కదినము మర్దించి పిదప గోమూత్రముతోను భావంచాకు రసముతోను మర్దించి తుంగముస్తెలు బ్రమంగవేళ్ళు అనువాని చూర్ణమును గలిపి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి దానికి 10 యింతలు భావంచివిత్తులచూర్ణగలిపి గోమూత్రముతో 1 దినము మర్దించి 2 నిష్కములంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించి వెంబడిగ బ్రహ్మమేడివేరు యుదకముతోనూరి దాని రసమును త్రాగిన 18 మాసములకు శ్వేతకుష్టువు హరించు. పథ్యము మజ్జిగయన్నమును భుజింపవలయు. మఱియు చిత్రమూలమును నిమ్మపండురసముతో గంధము దీసి పుర్రాకారము గలిపి లేపనముజేసిన శ్వేతకుష్ఠువు నశించు.

కాకణకుష్ఠువునకు సూర్యకాంత రసము.

శ్లో॥ పలత్రయంమృతంతామ్రం సూతమేకంద్విగంధకమ్। త్రికటుత్రిఫలాచూర్ణం ప్రత్యేకంస్యాత్పలంపలమ్। నిర్గుండిచార్ద్రకద్రావై ర్వహ్నిద్రావై ర్వియుర్దయేత్। దినై కంతంనిరుధ్యాథతుషాగ్నౌచ పచేద్దినమ్। సముద్ధృత్య విచూర్ణ్యాథ భావాకుచీతైలమర్దితమ్ త్రిదినం భావయేత్తేన నిష్కమాత్రంచభక్షయేత్। కుష్ఠంచ కాకణంహంతి సర్వకుష్ఠం నిహంత్యలమ్॥

తా. తామ్రభస్మము 3 పలములు శుద్ధిచేసినరసము 1 పలము శుద్ధిచేసినగంధకము 2 పలములు త్రికటుకములు 1 పలము త్రిఫలములు 1 పలము యిటులవీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి వావిలాకు అల్లము చిత్రమూలము అనువానిరసములతో నొక్కొకదినము మర్దించి యినుపగిన్నెలోనునిచి పైనమూసి వరిపొట్టుమంటతో 1 దినము పాకముజేసి సాంగశీతలమున దీసి మరల ఖల్వములోనునిచిభావంచివిత్తుల తైలముతో మర్దించి 3 దినములు భావనజేసి నిష్కప్రమాణము చొప్పున 18 మాసములు సేవింపుచుండిన కాకణకుష్టువు మొదలగు సర్వకుష్టువులు హరించు.

కాకణకుష్ఠువునకు కరంజతైలాది లేపము.

శ్లో॥ తైలంకరంజ బీజోత్థం వహ్నిసైంధవ గాహితమ్।
మార్దితంలేప యేద్ధంతి శీఘ్రమేవతు కాకణమ్॥

తా॥ చిత్రమూలము సైంధవలవణము అనువానిచూర్ణమును క్రౌంచగవిత్తుల తైలముతో గలిపి లేపనము సేయుచుండిన కాకణకుష్ఠువు శీఘ్రముగ హరించు.

గజచర్మ కుష్ఠువునకు లంకేశ్వర రసము.

శ్లో॥ పలైకం శుద్ధసూతంచ కర్షైకం శుద్ధగంధకమ్। గంధతుల్యం మృతంతామ్రం సూతాంశం మర్దయేద్విషమ్। సర్వతుల్యంపు నర్గంధం దత్వాకించిద్విమర్దయేత్ ।ఘృతాభ్యక్తేలోహపాత్రే పచేద్యామం సముద్ధరేత్ । రంభాపత్రేపుటీచాథ పాచయేత్పర్పటీంయథా ॥ మాషైకం చూర్ణితంఖాదే ద్గజచర్మనియచ్ఛతి । నిష్కైకంవాకుచీంక్షౌద్రై ర్లేహ్యోయంగజచర్మణి॥

తా॥ శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 కర్షము తామ్రభస్మము 1 కర్షము శుద్ధిచేసిన నాభి 1 పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి మర్దించి దీనికి సమముగ గంధకముగలిపి వోకింత మరల మర్దించి నెయ్యిబూసిన యినుప గిన్నెలోనునిచి 1 జాము వండి దించికొని సాయంత్రమున అరటియాకులో బిళ్ళజేసియునిచి సన్నపు మంటను నప్పడమువలెగాల్చిచూర్ణము జేసి మాషప్రమాణమును సేవించి వెంబడిగ నిష్కప్రమాణము భావంచివిత్తులు చూర్ణములో తేనెగలిపి సేవింపుచుండిన గజచర్మకుష్టువు హరించు.

విచర్చికా కుష్ఠాంతక రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం విషంగంధంతుల్యంతాప్యం శిలాజతు । శుల్బందీక్షుం మృతంలోహం సర్వంమర్ద్యం దినత్రయమ్ । కాకమాచీ దేవదాళ్యోః కర్కోటస్య ద్రవైర్ధృఢమ్ । శోషయేద్భూధరేపాచ్యం త్రిదినంతుతుషాగ్నినా । ఆదాయ భావయేచ్చాహ స్తైలైర్వా కుచిసంభవైః । నిష్కార్ధంలేహయేత్క్షౌద్రైః రసఃకుష్ఠనికృంతనః । భల్లాతవాకుచీపథ్యా విడంగం చిత్రకంతథా । జీరకం బదరీమూలం కటుతైలం గుడేనతు । భక్షయేద నుపానేన హంతికుష్ఠం విచర్చికామ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన నాభి శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు తామ్రభస్మము వుక్కుభస్మము యినుపభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నల్లకాచాపు డావరడంగి గొడ్డుకాకర అనువానిని రసములతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము చొప్పున 3 దినములు మర్దించి యెండించి మాసలోనునిచి వుముకతో 2 దినములు భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి భావంచివిత్తుల తైలముతో 1 దినము భావనజేసి 1/2 నిష్కప్రమాణము తేనెతో సేవించి వెంబడిగ శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు భావంచికిత్తులు కరక్కాయ వాయువిడంగములు చిత్రమూలము జీలకఱ్ఱ రేగునేరు అనువాని చూర్ణములో తెల్ల ఆవనూనెగాని * కటుతైలముగాని యింగుదీతైలముగాని కలిపి సేవించిన 18 మాసములకు విచర్చికకుష్టువు హరించు.

ఋష్యజిహ్వాక కుష్ఠువునకు శైలేంద్రరసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] శుద్ధసూతం సమంగంధం కాంతభస్మవిషంతథా। వాకుచీ త్రిఫలాచూర్ణం నింబనహ్నా గుళూచిజైః॥ దినంభృంగి ద్రవైర్మర్ద్యం వాకుచ్యాశ్చ కషాయకైః॥ భక్షయేల్లోహపాత్రస్థం కర్షార్థం జిహ్వాకాప్రణుత్ । గుంజాభల్లాతతైలాభ్యాం నిష్కంవాకుచిచూర్ణకమ్ । లేపయేదనుపానేన సర్వకుష్ఠవినాశనః॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము కాంతభస్మము శుద్ధిచేసిన నాభిభావంచివిత్తులచూర్ణము త్రిఫలచూర్ణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వేము చిత్రమూలము తిప్పతీగె గుంటగలగర అనువాని రసములలో ప్రతిదానితోను భావంచివిత్తుల కషాయముతోను నొక్కొకదినము మర్దించి యినుపగిన్నెలోనునిచి 1/2 కర్షమును సేవించుటయేగాక గురిగింజవిత్తులు జీడివిత్తులు అనువాని తైలములో నిష్కప్రమాణము భావంచివిత్తులచూర్ణము కలిపి శరీరమునకు లేపనముజేసిన ఋష్యజిహ్వాక కుష్టువు మొదలగు సర్వకుష్టువులు హరించు.

---

* కటుతైలమన — శ్లో॥ పృథ్వీకామూల జీమూతా దంతీ కవచశిగ్రుజమ్ । నింబాతసీకరంజార్క హస్తికర్ణింగుదీభవమ్॥ శంఖినీ నింబకంతైలం తైలం జ్యోతిష్మతీకృతం కుసుంభసర్షపోద్భూతంతైలంసౌవర్చలంతథా॥ ఇవియు కటుతైలములు.

శతారుష్య కుష్ఠమునకు లంకాధిపేశ్వర రసము

శ్లో॥ సూతాభ్రశుల్బ భస్మానిగంధం * తాప్యంశిలాజితు । అమ్ల
వేతసతుల్యాంశం చామ్లేనమర్దయే త్తతః । మధ్వాజ్యాభ్యాం
వటీఃకుర్యా ద్విగుంజంతు ఁయేత్సదా । † కుష్ఠంశతారుషం
హంతి రసోలంకాధిపేశ్వరః । త్రిఫలా నింబమంజిష్ఠా వచా
పటోలమూలకం। కటుకీరజనీతుల్యాం క్వాథోయమనుపానతః॥

తా. రసభస్మము అభ్రికభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికభస్మము లేక శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన శిలాజతు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వీనిని సమముగ పుల్లప్రబ్బలిమార్గ్రను గలిపి నిమ్మపండ్లరసము లేక నెయ్యి అనుపానితో 4 జాములు మర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొకదానిని త్రిఫలములు వేము మంజిష్టి వసంచేలిపొట్లవేరు ఆకాకర పసపు అనుపాని కషాయానుపానముతోడ సాయం ప్రాతఃకాలముల సేవించిన శతారుష్యకుష్ఠము హరించు.

కచ్ఛకకుష్ఠమునకు కుఠారరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతాభ్రి శుల్బకాంతానాం మృతానాం
గంధకంసమమ్ । తేషాం చతుర్గుణంచాజ్య మేతత్సర్వైః
ర్విపాచయేత్ । అమృతాముసలీముండి హస్తికర్ణీశతావరీ ।
అయం పంచామృతక్వాథో ఘృతా చ్చాతుర్గుణోభవేత్ ।
మార్కవా మృతజీవంతి విదార్యాశ్చ కషాయకమ్ । పూ
ర్వాంశం నిక్షిపేజ్జీర్ణే మస్మిన్‌జీర్ణ మిదంభవేత్ । ఘృతావ
శేషకంపక్వా సదాసేవేతబుద్ధిమాన్ । సర్వకుష్ఠాన్నిహం
త్యాశు కచ్ఛకంచవ్యపోహతి॥

తా రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము కాంతభస్మము యివి దినుసు కొక్కొకభాగముశుద్ధిచేసిన గంధకము 4 భాగములు నెయ్యి 32 భాగములు పంచామృతమన--తిప్పతీగ నేలతాటిగడ్డలు బోడతరము సముద్రపాలపాకు పిల్లిపీచర ను

* తాళం,

† కుష్ఠంహంతినసంశేహః

వాని కషాయము 128 భాగములుగలిపి ఘృతము శేషించునటులకాచి దీనికి 4 గింజలు గుంటగలగర తిప్పతీగె మనుబాల నేలగుమ్ముడు అనువాని కషాయమును గలిపి యది జీర్ణంబై ఘృతము శేషించువరకు మరలకాచి సేవించిన కచ్ఛపకుష్ఠువు హరించు.

మండలకుష్ఠమునకు సర్వేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం చతుర్గంధం పలంయామం విమర్దయేత్। మృతతామ్రాభ్ర లోహానాం హింగుళంచ పలం పలమ్। జంబీరోన్మత్తవాసాభి స్నుహ్యర్క ముష్టిజైర్ద్రవైః। మర్ద్యంహయారిజద్రావైః ప్రత్యేకంచదినందినమ్। ఏవంసప్త దినంమర్ద్యం తద్గోళం వస్త్రవేష్టితమ్। వాలుకాయంత్రే * కేపాచ్యం త్రిదినం లఘునాగ్నినా। ఆదాయ చూర్ణంయేచ్ఛ ల్లక్ష్ణంపలైకంయోజయేద్విషమ్। ద్విపలంపిప్పలీచూర్ణం మిశ్రంసర్వేశరోరసః। ద్విగుంజంలేహయేత్క్షౌద్రై † స్సుప్తమండలకుష్ఠనుత్॥ వాకుచీందేవదారుంచకర్ష మాత్రం విచూర్ణితమ్। లిహేదేరండతైలేనచానుపానంసుఖావహమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 4 పలములుయారెంటిని ఖల్వములోనునిచి 1 జామునుదిగించి అందు తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము అనువానిని దినుసుకొక్కొక పలము చొప్పున గలిపి నిమ్మపండ్లరసము వుమ్మెత్తాకురసము అడ్డసరపాకురసము బొంతజెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు ముష్టిచెక్క గన్నేరు అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక దినము వంతున 7 దినములు మర్దించి ముద్దజేసి బట్టలోగట్టి దానిపై చీలమన్ను లేపనము జేసి లఘ్వగ్నితో 3 దినములు వాలుకాయంత్రమున పాకముజేసి యందుండి దీసి మరల ఖల్వములోనునిచి సున్నగచూర్ణముజేసి శుద్ధిజేసిన నాభిచూర్ణము 1 పలము పిప్పలిచూర్ణము 2 పలములు గలిపి 2 గురిగింజలయెత్తును తేనెతో భక్షించి వెంబడిగ కర్షప్రమాణము భావంచి దేవదారు అనువాని రసములలో నాముదముగ పి త్రాగిన మొద్దుబారియుండుమండలకుష్ఠువు హరించు.

* సంస్వేద్యం. † క్ష్వౌద్రైః.

నైసాదిక కుష్ఠువునకు మహాకాళ రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంమృతంతామ్రంకుష్ఠంగంధకటంకణమ్ । పిప్పలీచ సమంమర్ద్యం మాతులుంగ ద్రవైర్దినమ్ । త్రిఫలాంసర్వ తుల్యాంశమేకీకృత్య చభక్షయేత్। నిష్కైకంచ లిహేచ్చాను మన్నద్యాం దేవాకుచీరసమ్ । కుష్ఠం వైసాదికం హంతిమహాకాళరసాహ్వయమ్ । ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం తథావిజయ పర్పటీమ్ । మాలార్జునంపటురక్తబీజ శాలలీభ్యంగముండికాః । కరంజనింబపంచాంగం నిర్గుండీవాకుచీసమమ్ । మధ్వాజ్యై ర్లేహయేత్కర్ష మనుస్యాత్సర్వకుష్ఠజిత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము తామ్రభస్మము చంగల్వకోష్టు శుద్ధిజేసిన గంధకము వెలిగారము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మాదీఫల రసముతో 1 దినము మర్దించి దానికిసమముగ త్రిఫలచూర్ణముగలిపి మర్దించి మట్టిపాత్రలోనునిచి నిష్క ప్రమాణమును భావంచివిత్తులు రసానుపానముతోడ సేవించిన వైసాదికకుష్ఠువుహరించు. మఱియు మాలార్జునము (కాచు) సైంధవలవణము చిత్రమూలము బూరుగగుంటగలగర బోడతరము గోరింట వేపపువ్వు దానికాయల ఆకు చెక్క వేరు వావిలి భావంచివితులు వీనినిసమముగ కర్ష ప్రమాణము గ్రహించి తేనె నెయ్యి వీనితోనూరి 2 గురిగింజల యెత్తు విజయ పర్పటీరసమునుగలిపి సేవించిన 16 మాసములకు సర్వకుష్ఠువులు హరించు.

విస్ఫోటక కుష్ఠువునకు బడబానల రసము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతకస్యపలేద్వేచ చత్వారిగంధకస్యచ । వాలుకాయంత్రపక్వంతుజాయతే భస్మసూతకమ్ । అస్యసూతస్యభాగైకంటంకణాన ప్రమాణకమ్ । గంధకంచక్షిపేత్తత్ర శుల్బచూర్ణంతథైవచ । నాగరంకుష్ఠచూర్ణంచపిప్పలీచూర్ణమేవచ । మాతులుంగరసైర్భావ్యం లేహయేన్మధుసర్పిషా । సప్తసప్తప్రయోగేణహంతికుష్ఠాష్టకందశ । మణ్మాసంచప్రయోగేణదేహసిద్ధిః ప్రజాయతే। సంవత్సరప్రయోగేణాభవేద్విష్ణుసన్నిభః । తస్యమూత్రపురీషాణి శుల్బంభవతికాం

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 2 పలములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 4 పలములు యీ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి కుప్పెలోనుంచి వాలుకా యంత్రమున పాకము జేసిన రసము భస్మంబగు పిమ్మట నారసభస్మము 1 సేరు పేల్చిన వెలిగారము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శొంఠి చంగల్వకోష్టు పిప్పలి అనువానిలో ప్రతిదినము 5 చిన్నముల యెత్తును తేనె నెయ్యి అనువాని యనుపానముతోడ నేడేసిదినముల చొప్పున 7 మార్లు సేవించిన 18 కుష్టువుల హరింపజేయు. మఱియుదీనిని 6 మాసములు సేవింపుచుండిన కాయసిద్ధిగలుగు. 1 సంవత్సరము సేవింపుచుండిన యీశ్వరునితో సమానుండగుటయే కాక వానిమూత్రపురీషములయందు తామ్రస్వర్ణము లుత్పత్తియగు.

పామాకుష్ఠ చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాకుచ్యాస్తైలలేపేన తైలైర్వారాజవృక్ష
జైః । పుత్రజీవోత్థతైలైర్వాలేపః పామాం వినాశయేత్॥

తా. బావంచివిత్తుల తైలమును గాని రేల తైలమును గాని లేక పుత్రజీవి తైలమునుగాని లేపనము జేసిన పామాకుస్టువు హరించు.

శ్లో॥ గంధకంతిలతైలేన నిష్కమాత్రంసదాపిబేత్ ।
క్షీరశాల్యన్నభోజ్యంచ పామాకండూహరంపరమ్॥

తా. నువ్వులనూనెలో నిష్కప్రమాణము శుద్ధిజేసిన గంధకమునుగలిపి పానము జేసిన పామాకుస్టువు దురద హరించు. పథ్యము పాలతోడ వరిబియ్యపు వంటకము భుజింపవలయు.

కపాలకుష్ఠువునకు సోమేశ్వర రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] శుద్ధసూతంమృతంచాభ్రంగంధకంమర్దయే
త్సమమ్। దినంనిర్గుండికాద్రావైరుద్ధ్వాహ్నిభూధరేపచేత్ ।
ఉద్ధృత్యవాకుచీతైలే వాకుచ్యావాకషాయకే । దినైకం
భావయేద్ఘర్మే నిష్కమాత్రంతుభక్షయేత్ । వాకుచీంకాక
మాచీంచ త్రిఫలాంచూర్ణయేత్సమమ్ । మధ్వాజ్యైకర్షమా
త్రంచలేహయేదనుపానకమ్ । కపాలంవిషమంకుష్ఠం హంతి
సోమేశ్వరోరసః॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వావిలియాకు రసముతో 1 దినము మర్దించి మూసలోనునిచి దానిమూతినిమూసి భూధరపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి భావంచివితులుతైలముతోగాని లేక భావంచి సముద్రశోషముతోగాని 1 దిన మెండలోనునిచి భావనజేసి నిష్క ప్రమాణమును భావంచివిత్తులు కాచాకు త్రిఫలములు అనువాని యొక్క కర్ష ప్రమాణచూర్ణములో తేనె నెయ్యిగలిపి యీ యనుపానముతోడ భక్షించిన కపాలకుష్ఠువు విషమకుష్ఠువు హరించు.

మండలకుష్ఠువునకు విద్యాధర రసము.

శ్లో॥ [అయుర్వేదే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం లోహపాత్రే తేషుణం పచేత్ । శీతలంచూర్ణయేత్తత్ర వస్త్రేబధ్వావ స్త్రీచతుర్గుణే । శోషయేత్పాచయేత్పశ్చాద్దశాంశంవత్సనాభకమ్ । క్షిప్త్వాసర్వం త్ర్యహంభావ్యం తైలైర్వాకుచిజైర్భవేత్ । గుగ్గులుత్రిఫలాగంధంసమమేరండతైలకే । ద్వినిష్కమను పానంస్యాన్నిష్కం మండలకుష్ఠనుత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు యీ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి యినుపగిన్నెలోనునిచి క్షణకాలమువండి చల్లారిన పిదప ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి 4 మడతలుగల బట్టలలోనునిచి చీలమన్నులేపనముజేసి యెండించి పాకముచేసి పిదప పైయౌషధమునకు 10 వ భాగము శుద్ధిచేసిన నాభిగలిపి భావంచివిత్తుల తైలముతో 3 దినములు భావనచేసి నిష్కప్రమాణము శుద్ధిచేసిన మహిషాక్షిగుగ్గిలము త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ నాముదములో మర్దించి 2 నిష్కములయెత్తు ముద్దచేసి యీ యనుపానముతోడ సేవించిన మండలకుష్ఠువు హరించు.

కిట్టిభకుష్ఠువునకు వజ్రపాణిరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంమృతంచాభ్రంమృతంతామ్రం విషంసమమ్। మర్దయేద్వాకుచీతైలేయామైకంకృతగోళకం ద్విగుణే పాచయేద్గంధే సతైలే లోహపాత్రకే ॥ గ

విజ్ఞేతు తద్గోళాంశం మృతాయసమ్ । పంచాంగనింబసం యుక్తం మధునాగోళకీకృతమ్ । నిష్కైకం కిట్టిభంహంతి వజ్రపాణిర్మహారసః । నిశాకణా నాగరంచ వేల్ల చిత్రకతాప్యకమ్ । క్రమోత్తర గుణంపిష్ట్వా గోమూత్రేణపిబేదను ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిచేసినశాభి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి భావంచివిత్తుల తైలముతో 1 జాము మర్దించి యుద్దజేసి యినుపగిన్నెలో నునిచి దానికి 2 యింతలు శుద్ధిచేసిన గంధకము తెల్ల ఆవనూనె గలిగి గంధకము దెల్ల ఆవనూనె జీర్ణమగువరకు పండి ముద్దచేసిన దానికి సమముగ అయోభస్మము వేపపంచాంగముల చూర్ణము గలిపి తేనెతో మర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలు జేసి యందొకదానిని సేవించి వెంబడిగ పసపు 1 భాగము పిప్పళ్ళు 2 భాగములు శొంఠి 3 భాగములు పెద్దమాను చెక్క 4 భాగములుంచి త్రమూలము 5 భాగములు శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము 6 భాగములు యిట్టుల వీనిని గోమూత్రములో నూరి త్రాగిన కిట్టిభకుష్టువు హరిక గు

దద్రు కుష్ఠువునకు పారిభద్ర రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మూర్ఛితంసూతకంధాత్రీ ఫలంనింబస్య దాహ రేత్ । తుల్యాంశంఖదిరక్వాథై ర్దినంమర్ద్యంచభక్షయేత్ । నిష్కైకందద్రుకుష్ఠఘ్నః పారిభద్రాహ్వయోరసః। మయూరముష్కకక్షారం శుద్ధసూతంచగంధకమ్। తూర్యూష ణంటంకణం సర్జతామ్రచూర్ణం సమందినమ్ । మేషశృంగీ ద్రవై ర్మర్ద్య ంలేపాద్దద్రువినాశనమ్॥

తా. మూర్ఛజెందిన రసము వుసిరికపండు వేపపండు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి తెల్లతుమ్మచెక్క కషాయముతో 1 దినముమర్దించి నిష్కప్రమాణము మాత్రలుచేసి యందొకదానిని సేవించుటయేగాక నెమలి చెక్కక్షారము కుక్కపుచెట్టుక్షారము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము త్రికటుకములు వెలిగారము సర్జక్షారము తామ్రభస్మము అనువానిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ... పుచెక్కరసములో 1 దినమునూరి శరీరమునకు 6 మాసములు లేపనము జే న ద... కుష్టువు హరించు.

సిధ్మకుష్ఠమునకు పారదాది లేపనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదంటంకణంగంధం మూలకార్ద్రైవ యోర్ద్రవైః। దినంమర్ద్యంచతల్లేపాత్సిధ్మహంతిమహోద్భుతమ్॥

తా. రసము వెలిగారము గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి ముల్లంగి అల్లము అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి శరీరమున 6 మాసములు లేపనముజేసిన సిధ్మకుష్టువు హరించు.

బేతాళ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అభ్రకంమృతలోహంచ శుద్ధసూతం శిలాజతు। తాప్యం * చాంకోలబీజాని త్రిఫలాముసలీసమమ్। సవ్యోషం చూర్ణితం లేహ్యం మధునా నిష్కమాత్రకమ్। మాసైకంనాశయేత్సిధ్మ బేతాళోయంమహారసః॥

తా. అభ్రకభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు స్వర్ణమాక్షికభస్మము పూడుగవిత్తులు లేక భావంచివిత్తులు త్రిఫలములు నేలతాటిగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు త్రికటుకచూర్ణము గలిపి నిష్కప్రమాణమును తేనెతో 1 నెల సేవించిన సిధ్మకుష్టువు హరించు.

విచర్చికా కుష్ఠమునకు కుష్ఠనికృంతన రసము.

శ్లో॥ [శారీరే] శుద్ధసూతం విషంగంధం తుల్యంతాప్యం శిలాజతు। శుల్బంతీక్ష్ణం మృతంలోహం సర్వంమర్ద్యం దినత్రయమ్। కాకమాచీ దేవదాల్యోః కర్కోటక్యాశ్చ ద్రవైర్ద్రుఢమ్। రుద్ధ్వాహ్నిభూధరేపాచ్యం త్రిదినంతుతుషాగ్నినా। నిష్కార్ధం లేహయేత్క్షౌద్రైరసః కుష్ఠనికృంతనః। భల్లాతవాకుచీపథ్యా † విడంగా లాంగలీతిలాః। జీరకంబరీమూలం † ~~తుల్యం~~ తుల్యాం గుడంసమమ్। భక్షయే దనుపానేన హంతి కుష్ఠంవిచర్చికామ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన స్వర్ణమాక్షికము శుద్ధిచేసినశిలాజిత్తు తామ్రభస్మము వుక్కుభస్మము లోహభస్మము

* వావుచిబీజాని † విడంగంచిత్రకంతథా. † కటుతైలేంగుదే

సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కాచివేళ్ళరసముతో 1 దినము దాసరదంగిచెక్క రసముతో 1 దినము కాకరాకురసముతో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి మూసను లోనునిచి దానిమూతినిమూసి 1 దినము భూధరపుటములో గాని లేక 3 దినములు పుటకమంటలో గాని పాకము జేసి ½ నిష్కమును తేనెతోడగాని లేక జీడివిత్తులు భావంచివిత్తులు కరకపప్పు వాయువిడంగములు చెన్నచర్లగడ్డ నువ్వులు జీలకఱ్ఱ శేగువేరు యివి సమభాగములు వీనికన్నిటికి సమము బెల్లముగలిపి త్రొక్కి ముద్దజేసి యీ యనుపానముతోడగాని 18 మాసములు సేవింపుచుండిన విచర్చిక కుష్ఠువు హరించు.

గీ॥ కోలముక్కి చెక్క నాలుగుభాగాలు ।
నోసుమొక్కపాలు పేర్మితోడ ।
సిందురంబుగూర్చి సేవింపమాసను ।
గుష్ఠువ్యాధులెల్ల (గువలయమున ॥

క॥ వారిజపుచెక్కరసమున(। బేరెన్నికసిందురంబు(బిప్పలిమోదీ(
గూరిచిసేవించినచో । మూరాడెడికుష్ఠగండమాలలడంగు(

గీ॥ కలియుగంబున మునుస్నాఙకరకకాయ ।
లించుకనిచూడ(బోవక నెపుమిాఱ ।
మండలంబారగించ భూమండలమున ।
గండమాలలు(గుష్ఠరోగములుమాను ।

కుష్ఠరోగమునకు రసభస్మ యోగము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] గంధకస్యపలేద్వేతు సూతకస్యపలంతథా ।
కచ్ఛయంత్రగతంపక్వం లేహయే న్మధుసర్పిషా ।
మాషమాత్రప్రయోగేణ గుష్ఠంహరతిదారుణం॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలము యీ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి కచ్ఛపయంత్రమున పాకముజేసిన భస్మంబగు అందు మాష ప్రమాణమును అడ్డుగయెత్తు తేనెతో గాని లేక నేతితో గాని 18 మాసములు సేవించిన దారుణమైన కుష్ఠువును హరింపంజేయు.

శ్లో॥ గంధకంత్రిఫలాయుక్తం ఘృతేన మధునాసహ ।
భక్షితంతు మహారోగాన్ హంతిమాసేన దారుణమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము కరక్కాయ తానికాయ వుసిరికవరుగు వీనిని దినుసు కొక్కొకతసేరు చొప్పున గలిపి ప్రతిదినము మాష మెత్తును నేతితోగాని లేక తేనెతోగాని 1½ మాసములవరకు సేవించుచుండిన * మహారోగముల హరింపంచే యు. (లేక ఈ గ్రంథములో జెప్పంబడిన గంధక కల్పమును సేవించినను సర్వకుష్టువులు హరించు)

కుష్ఠువులకు బడబానల రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హింగూలసంభవంసూతం గంధకం మృతతామ్రకమ్ । సమ్యక్సూతంతథా కాంతంవంగంచాపిశిలాజతు। తుత్థంరసాంజనంచైవతాళకంశుద్ధమేవచ । వరాటకంచాపి తుల్యం నేపాళం ద్విగుణీకృతం । మావుషాంపంచలవణం పంచైవకటుకానిచ । విడంగంపిప్పలీమూలం ప్రియంగురజ మోదకం। ద్వ్యాక్షౌ రాకుష్ఠమేవాచ లవంగంజీరకద్వయం। శటీదంతి త్రివృచ్చైవ త్రిఫలాగజపిప్పలీ । సర్వమేకత్రసం చూర్ణ్య భావయేత్త్రిఫలాజలై । సప్తధా లఘుపాషాణే ప్రచండాతపశోషితం । హరీతకీరసేనాథ పునస్సంచూర్ణ్య యత్నతః। పంచరక్తిప్రమాణంతు వటికాంకారయేద్భిషక్। ఏకైకాంఖాదయేత్ప్రాయ శృంగబేర రసాప్లుతాం । వాం తికుష్ఠం తథామేద ఆమమారుతమేవచ। శ్లీపదం గండమాలాంచ గళగండంభగందరం । నాడీదుష్టవ్రణః చైవహన్యాత్ర వృద్ధించదారుణాం । ఆమ్లపిత్తం రక్తపిత్తం పంక్తిశూలం హలీమ్లకం । వాతరక్తం । వాతకఫమపదంశసపీనసం।

* శ్లో॥ వాతవ్యాధ్యశ్మరీకుష్ఠ మేహోదరభగందరాః। అర్శాంసిగ్రహణీత్యష్టౌ మహారోగాః ప్రకీర్తితాః॥ వాతరోగము అశ్మరి కుష్ఠువు మేహము ఉదరము భగంధరము అర్శస్సు గ్రహణి అన 8 దియు మహారోగంబులు.

పంచగుల్మాం స్తథానాహం ప్లీహశోఫజ్వరానపి । ఉదరాణి తథాకాసాన్ రసోయంబడబానలః ॥

తా. యింగిలీకములో దీయబడినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మ మురసభస్మము కాంతభస్మము వంగభస్మము శుద్ధిచేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిచేసిన మైలు తుత్తము * రసాంజనము శుద్ధిచేసిన తాళకము గవ్వలభస్మము యివి సమభాగము లు వీనికి రెండింతలు శుద్ధిజేసిన నేపాళములు బోడతరము పంచలవణములు పంచ కటుకములు వాయువిడంగములు మోడి త్రేంకణము అజామోదము సర్జక్షారము యవక్షారము చంగల్వకోష్టు యేలకులు లవంగములు జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ కచ్చూరము లు దంతివేరు శుద్ధిజేసిన తెగడ త్రిఫలములు యేనుగపిప్పలి యిటుల వీనినెల్లదంచి చూర్ణముజేసి త్రిఫలరసముతో 7 మారులు భావనజేసి దళములేని పెంకులోనునిచి తీక్ష్ణమైన యెండనెండించి మరల కరక్కాయల రసముతో మర్దించి 5 రక్తికాప్ర మాణములంత మాత్రలుచేసి యందొకదానిని ప్రాతఃకాలమున అల్లపు రసములోగ లిపి సేవించిన సర్వకుష్టుములు మేహరోగము ఆమవాతము శ్లీపదము గండమాల కంఠగండమాల భగందరము నాడీవ్రణము దుష్టవ్రణము దారుణమైన అంత్రవృద్ధి అమ్లపిత్తము రక్తపిత్తము పంక్తిశూలము హలీమకము వాతరక్తము వాతకఫము వుపదంశము పీనసము పంచగుల్మము ఆనాహము ప్లీహము శోఫజ్వరము వుదరరోగములు కాసము వీనిని హరింపంజేయు.

తాళక భస్మ యోగము,

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అపామార్గస్యభస్మాని ఘటేనిక్షిప్యయత్నతః ।
తన్మధ్యేతాళకంక్షిప్త్వా పచేద్ద్వాదశయామకమ్ ।
ధవళంజాయతేభస్మ సర్వకుష్ఠ నివారణమ్ ।
సర్వవాత ప్రశమనం సర్వరోగ నివారణమ్ ।

తా. వుత్తరేణు బూడిదెను నీళ్ళతోనూరి పెద్దముంటగజేసి యెండించి దానిందొలిచి శుద్ధిచేసిన తాళకముతో నిండించి దానిపై వుత్తరేణు బూడిదెను దళముగమెత్తి దానిముఖముల చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి అడుగునరంధ్రము జేయుబడిన కుండలోనునిచి 12 ఝాములుమండిన తాళకము తెల్లగభస్మంబగు అందొ

---

* రసాంజనమన—మానిపసపును అష్టమాంశముగ కషాయముకాచి దాని చసముగ మేకపాలుబోసి గట్టిమగువరకు నినుపబాణలిలో కాచి యెండించిచూర్ణముజేయుట.

క భాగమును 2 భాగములు పిప్పలిచూర్ణములోగలిపి తెల్ల ఆవనూనెతో గాని లేక తేనెతో గాని సేవించిన 18 కుష్టువులు 80 వాతరోగములు సర్వరోగములు వీనిని హరింపంజేయు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కువటీతాళకంతుల్యాం స్నుహీక్షీరేణ మర్దిత
మ్। కృత్వాతచ్చక్రికాంశోష్య కింశుకస్యతుభస్మనా। ఖర్ప
రీంఘటమాత్రంచ విధాయాస్మిన్ నివేశయేత్। చక్రికోప
రిచాంచాద్య క్షారైశ్చుల్ల్యాంవిపాచయేత్।. పూరితంచఘటీ
యంత్రే క్షారేణైవపిధాయచ। క్రమాగ్నినాచైకదినం స్వాం
గశీతలముద్ధరేత్। సంమర్ద్యచవ్రీహిమాత్రం శర్కరేణఘృ
తేనవా। ప్రాతస్సాయంప్రదాతవ్యం సర్వవాతవికారజిత్। వా
తగ్రంధౌధాతుశోషే ప్రస్రుతౌరసవైకృతౌ। అష్టాదశ సుకు
ష్ఠేషు గవ్యాజ్యం దధితక్రకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన తాళకమునకు సమముగ శుద్ధిచేసిన మణిశిలచూర్ణము గలిపి బ్రహ్మజెముడుపాలతో మర్దించి బిళ్ళచేసి యెండించి మోదుగక్షారమును నూరి మూకుడువలె నోరు వెడల్పుగనుండునటుల 1 కుండనుజేసి అందు చింత మొదలగు వాని క్షారములపరచి దానిపై తాళకపుబిళ్ళనునిచి దానిపై చింత మొదలగు వాని క్షారములపరచి మఱియొకకుండలో నునిచి దానినిండ చింత మొదలగువాని క్షారములబోసి గట్టించి బాగుగ చీలమన్ను లేపనముజేసి పొయిమీదనునిచి క్రమాగ్నులతో 1 దినము వండియుంచిన తాళకపుబిళ్ళల స్వాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి మర్దించిన తెల్లగభస్మంబగు యీ తాళకభస్మములో వరిగింజయెత్తును పంచదారతో గాని లేక నేతితోగాని సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండిన 80 వాతరోగములు వాతగ్రంధులు సప్తధాతువులు శోషించుట వాపు రసవైకృతము 18 కుష్టువులు వీనిని నశింపంజేయు పథ్యము ఆవునెయ్యి పెరుగు చల్ల వీనిని సేవింపవలయు (శుద్ధిచేసిన తాళకమును ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము వేపాకురసముతో 3 దినములు మర్దించి నిమ్మపుగకణికలుజేసి యెండించి పిడప యేపి విభూతినియుంటిగ గట్టి దానింబోలిచి అందు తాళకపుగణికలనునిచి దానిపైయేసి బూడిదబోసి గట్టించి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి 4 ఝాములువండిన భస్మంబగు. ఇట్టి తాళకపు భస్మములో 1 భాగమును గ్రహించి దానితోడ 2 భా

గముల పిప్పలి చూర్ణమునుగలిపి తేనెతోనూరి సేవించిన క్షయము పాండువు చిప్పి కా కాసము అతిసారము వాతరోగము కుష్టువు వీనిని హరింపంజేయు పథ్యము(నల్ల వరిబియ్యపు వంటకము నెయ్యి గోటకూర వీనిని భక్షింపవలయు.

శ్లో॥ దేహేకిలా సేసంజాతే కండ్వావాచర్మపీడితమ్ ।
నాసమర్దక బీజానిమూలకానాంతథైవచ ।
గంధపాషాణమిశ్రాణిసిధ్మహంతి నసంశయః॥

తా. శరీరమున శిబ్బెముగలిగి దురదవలన చర్మము పొట్టువలె రాలుచుండిన దురదగొంటి విత్తులు ముల్లంగివిత్తులు గంధకము వుల్లిపాషాణము వీని నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన శిబ్బెము నిస్సంశయముగ హరించు.

గంధకోత్పత్తి తత్సేవనా క్రమము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శృణుదేవిప్రవక్ష్యామియత్రోత్పన్నశ్చగంధకః తమహంకథయిష్యామి శృణుష్వాయతలోచనే । అమృతో ద్భూతస్సాక్షాద్దివ్యతేజామహాగుణః । పీతశ్చైవతథాశ్వేతః కపోతశ్చతృతీయకమ్ । ఆరక్తశ్చచతుర్థస్స్యాత్ర్కమోత్తర గుణంప్రియే। తస్యగంధస్యగంధేనమోహితాశ్చాపిదానవాః । గంధకోనామతేనైవ విఖ్యాతఃక్షితిమండలే । తథాక్రమగుణా శ్చైవ భవంతిగిరిజాఅపి । తత్రక్షేత్రోద్భితస్యైవ శుద్ధింకు ర్యాద్విచక్షణః। తత్రాసీతక్రమేణైవతృతీయంచసమాహితః। *వమనంరేచనంకుర్యా త్కర్తవ్యస్యచనిశ్చయః । క్రియాం కృత్వాప్రయత్నేన శుచిర్గంధంసమాచరేత్ । శుభేముహూ ర్తేనక్షత్రే హ్యర్చయిత్వాజగద్గురుమ్ । విధిస్సైవతుసుప్రాజ్ఞః కర్తవ్యోనిత్యమేవహి॥

తా. ఓపార్వతీ! గంధకము జనించునట్టిస్థలమును వచించెదవినుము గంధక ము క్షీరసముద్రమునజనించి దివ్యమైన తేజస్సుమహాగుణసంపత్తిగలదై పసపువర్ణము

* వమనరేచనంపూర్వం శుద్ధించైవ సమాచరేత్॥

శుభ్రవర్ణము కపోతవర్ణము యొకింతరక్తవర్ణము అన 4 విధంబులు గలదై 1 దాని కంటె నొకటి గుణాధిక్యము గలదిగనుండు ఈగంధకము యొక్క పరిమళమువలని దానవులు మోహితులైనందున దీనికి గంధకమను నామము భూమండలమునగలిగె ఇటుల నేపర్వతమున జనించిన గంధకము నగా 4 విధంబులుగలదై 1 దానికంటె నొకటి గుణాధిక్యము గలదిగనుండు. భూమియందు జనించిన 4 విధములగు గంధకములలో కపోతకమను దానిని బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు క్రమముగ శుద్ధిచేసిన రోగికి వమనవిరేచనంబులు చేయించి తాను స్నానాదులచే శుద్ధుడై సుముహూర్తనక్షత్రంబున విధిప్రకారము జగద్గురువును బూజించి గంధకకల్పము నొసంగవలయు మఱియు గంధకకల్పము నొసంగునపుడెల్ల యీ విధినే వైద్యుడాచరింపందగు.

గంధక సేవనయందు పథ్యాపథ్యములు.

శ్లో॥ భోజ్యానిచ ప్రవక్ష్యామి త్యాజ్యానివివిధానిచ ।
షష్ఠికాశ్చతథా శాల్యో గోధూమాశ్చవిశేషతః ।
జాంగలానిచమాంసాని † లాఘువానిప్రదాపయేత్ ।
ఏవంముద్గాసితాస్సర్పిస్సితాక్షీరంమధూత్కరమ్ ।
ఏవంభోజ్యం తథాపథ్యం మయాఖ్యాతం వరాననే॥

తా. గంధకసేవన కాలమున 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లబియ్యము గోధుములు జాంగలమాంసము లఘుకరద్రవ్యములు నల్లపెసలు నెయ్యి పంచదార పాలు మద్యము అనువానిని పథ్యమునందు గ్రహింపవలయు. సుందరమైన ముఖముగల యోపార్వతీ! యిటుల పథ్యాపథ్యంబులు నాచే జెప్పంబడియె.

గంధక సేవనోపయుక్త మంత్రము.

శ్లో॥ అథమంత్రం ప్రవక్ష్యామి గంధకస్యచభక్షణే ।
ఓంనమోమృతశిఖాయ అమృతరూపజీవనే ।
దానవేందేరిణచాజ్ఞాత అమృతత్వం దేహిస్వాహా॥

తా. గంధకము సేవించునపుడు "ఓంనమో" అను మంత్రమును పఠింపవలయు.

† ఛాగలాని ప్రయోజయేత్ — మేకమాంసము.

కుష్ఠురోగమునకు గంధకకల్పము.

శ్లో॥ గంధకస్య పలంచైవ సూతకస్య పలంతథా । గగనస్య పలం చైవహాటకస్య పలంతథా । నీలాంజనం పలంచైవ త్రిఫలానాం పలత్రయమ్ । ద్విసప్తకంతు పక్షంవా షణ్మాసంవా ప్రయోగతః। వలీపలిత నిర్ముక్తో సర్వరోగ వివర్జితః । దివ్యదృష్టిః ప్రవర్తేత జీవేదబ్దాయుతంనరః । వాతారి తైల సంయుక్తం త్రిఫలా గుగ్గులేనచ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము అభ్రకభస్మము స్వర్ణభస్మము చేసిన నీలాంజనము యివి దినుసుకొక్కొకపలము త్రిఫలములు 3 పలములు యిల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ఆముదము త్రిఫలములు శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షిగుగ్గిలము వాని యనుపానముతోడ 14 దినములుగాని లేక 15 దినములుగాని లేప 6 మాసలుగాని సేవించిన వలీపలిత విముక్తుండై సర్వరోగవివర్జితుండై దివ్యదృష్టిగలడై 10000 సంవత్సరములు జీవించు.

శ్లో॥ గంధకస్య పలంచైకం రసస్యార్థం క్షిపేత్తథా । కుమారీ రససంఘృష్ఠం దినైకం గోళకీకృతమ్ । అంధమూషా కృతం ధ్మాతం లేహయే న్మధుసర్పిషా । మాషమాత్ర ప్రయోగేణ జరా దారిద్ర్యనాశనమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 పలము శుద్ధిచేసిన రసము ½ పలము యీరెంని కలబందరసముతో 1 దినము కొటుకవలెమర్దించి ముద్దజేసి అంధమూషలోనిచి సంధిలేపనముజేసి నిప్పులోబెట్టి యూది దానిని దీసి మాషప్రమాణమును తేలేక నేతితో భక్షించిన జరాదారిద్ర్యముల హరింపంజేయు.

శ్లో॥ గంధకస్యపలేద్వేతు సూతకస్యపలంతథా ।
కచ్ఛయంత్రగతంపక్వం లేహయేన్మధుసర్పిషా ।
మాషమాత్ర ప్రయోగేణ కుష్ఠం హరతిదారుణమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన రసము 1 పలముయీరెంని కజ్జలిగనూరి కచ్ఛపయంత్రములో నునిచిపాకముజేసిన భస్మంబును అందొకమాప్రమాణము తేనె నేతితో భక్షించిన దారుణమైన కుష్ఠమును హరింపంజేయు.

శ్లో॥ త్రిఫలా గంధకంచూర్ణం భృంగరాజ సమన్వితమ్ ।
సంవత్సర ప్రయోగేణ జీవేద్వర్ష శతంనరః ॥

తా. త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము వీనినిచూర్ణముజేసిగుంటగలగరాకు రసములో 1 సంవత్సరమువరకు సేవింపుచుండిన 100 సంవత్సరములు జీవించు.

శ్లో॥ గంధకస్యపలంచైవ పిబేత్క్షీరేణవా నిశి ।
అర్ధమాసప్రయోగేణ హంతికండూంవిచర్చికామ్ ॥

తా. 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకమును రాత్రులయందు పాలలోనైనను గాని ½ మాసమువరకు సేవింపుచుండిన దురద విచర్చిక కుష్టువు హరించు.

శ్లో॥ ఘృతంగవ్యం పలంచైవ తదర్ధం చైవసూతకమ్ ।
గంధకం పలమాత్రేణ జరావ్యాధి వినాశనమ్ ।
వాచస్పతి సమోబుధ్యా షణ్మాసా చరణేన తు ॥

తా. ఆవునెయ్యి 1 పలము శుద్ధిజేసిన రసము½ పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 పలము యిటుల వీని నేకముజేసి 6 మాసములు సేవించిన ముదిమిని హరింపజేయుటయేగాక బృహస్పతితో సమానమైన బుద్ధిని గలుగంచేయు.

శ్లో॥ గంధకం త్రిఫలాయుక్తం ఘృతేన మధునాసహ ।
భక్షితంతు మహారోగం హంతిమాసేనదారుణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము త్రిఫలములు వీనిని చూర్ణముజేసి నేతిలోగాని తేనెలోగాని 7 మాసమువరకు సేవింపుచుండిన దారుణమైన కుష్టువు హరించు.

స్వర్ణ కరణ విధి.

శ్లో॥ గంధకం చాంధమూషస్థం సబీజం చైవమర్దితమ్ ।
భూమిస్థం మాసమేకంతు తారం భవతికాంచనమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకమును కాలకూటము వత్సనాభిశృంగము ప్రదీపనము హాలాహలము బ్రహ్మపుత్రము హారిద్రము సక్తుకము సౌరాష్ట్రికము అను మహావిషంబులచే మర్దింపబడి సప్తకంచుక దోషరహితముగ చేయబడినరసము నేకముజేసి కాటుకవలె మర్దించి అంధమూషలో నునిచి 1 మాసము భూస్థాపనముజేసి దానిని కరగించి వెండిలోడగలిపిన బంగారమగు,

గంధకకల్ప సేవనామహిమ.

శ్లో॥ అభ్రికంహేమ బీజంచపడం శేషతుకాంచనమ్ । ధ్మాతంప్రస్నుత మూషాయాం గంధకేన సుసంయుతమ్ । మూషాంత్యక్త్వా సమాంశో స్మా దూర్ధ్వంతుఖగవద్రసః । రాజికార్ధార్ధ మాత్రేణ పర్వతానపి వేధయేత్ । రాజసర్షపమాత్రేణ లిద్రసంయది భక్షితమ్ । ఖేచరత్వమవాప్నోతి క్రీడతేనిర్జరైస్సహ ॥

తా. అభ్రకభస్మము పైప్రకారము శుద్ధిచేయబడిన రసము యీ 2 కి 6 వ భాగము సువర్ణభస్మము శుద్ధిచేసిన గంధకమును గ్రహించి విశాలమైన మూషలో నునిచి యూదిన రసము పక్షివలె పొడవుగ నెగురును, పిదప నారసములో రాజికార్ధప్రమాణమును సేవించిన పర్వతముల భేదింపదగిన బలముగలవాడగు మఱియు తెల్ల ఆవగింజంత సేవించిన దేవత్వమును బొంది దేవతలతో గ్రీడించు.

శ్లో॥ తుల్యాయసంతథాసూతంగంధరాజేన రంజితమ్ । మ్లేచ్ఛంచ ఘటియంత్రేణకాంరేణై వపిథాయచ । క్రమాగ్నినాచైకదినం సాంగశీతలముద్ధరేత్ । సమర్ధ్యంచప్రీహిమాత్ర శర్కరేణ ఘృతేన ఎ ౦ । ప్రాతస్సాయంప్రదాతవ్యంసర్వవాతవికారజిత్ । వాతగ్రంధ ౦ ధాతుశోషే ప్రసారే రసవైకృతౌ । అష్టాదశ సుకుష్ఠేషు గవ్యాజ్యం దధితక్రకమ్ ॥

తా. ఇనుపభస్మము శుద్ధిచేసిన రసగంధకములు తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ మర్దించి ఘటికాయంత్రములో నునిచి దానిని చింత మొదలగు వానిక్షారములతోమూసి క్రమాగ్నులతో 1 దినము వండి సాంగశీతలమునదీసి మర్దించి వడ్లగింజంతను శర్కరతోగాని లేక నేతితోగాని సాయం ప్రాతః కాలముల సేవింపుచుండిన సర్వవాత వికారములు వాతగ్రంధులు ధాతుశోష అతిసారము రసవైకృతము 18 కుష్టువులు వీనిని హరింపం జేయు. ఆవునెయ్యి ఆవుపెరుగు ఆవుచల్ల వీనిని పథ్యముగ నం దునిచికొనవలయు.

సువర్ణ కరణ విధి.

శ్లో॥ హేమనాగ ౦ ౦క సంయుక్తం సమాంశం గంధకంరసమ్ ।
దేవదాళి రసేనైవ తారం భవతి కాంచనమ్॥

తా. బంగారు కావిరాయి యివి దినుసు కొక్కొక భాగము శుద్ధి చేసిన రసగంధకములు దినుసును 2 భాగములు యిట్టుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి డావరడంగిరసముతో మర్దించి వెండిపై లేపనముజేసి పుటంబిడిన బంగారమగు.

శ్లో॥ సూతకేన సమాయుక్తం ధాత్రీగంధకసంయుతమ్ ।
సంవత్సర ప్రయోగేణ చిరాయుః పురుషోభవేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన నెల్లికాయగంధకము యీ 2 ని మర్దించి పుటంబిడిన రసభస్మంబగు. ఈ రసభస్మమును నొకవత్సరము సేవింపుచుండిన నరుడు దీర్ఘాయువుగల వాడగు.

శ్లో॥ తారంసుగంధంస హషోడశాంశం శుల్బంభవేత్సూర్యశశాంకవర్ణమ్। మయూరకేణసంయుక్తంపాండురోగంవినాశయేత్ ।
మహాకాలాయ సంయుక్తం హరేత్కుష్ఠాన్యశేషతః॥

తా. రజతభస్మము శుద్ధిజేసిన నల్లగంధకము యివి సమభాగములు, ఈ రెంటికి 16 వ భాగము తామ్రభస్మముగలిపి మర్దించి పుటంబిడిన సూర్యచంద్రవర్ణ తుల్యంబుగనగు. దీనిని బ్రహ్మమేడిమార్గ్ణములో గలిపి భక్షించిన పాండువును మహాముసిణిచెక్క చూర్ణముతోడం జేర్చి భక్షించిన కుష్టువులు హరించు.

శ్లో॥ శుల్బస్య గగనస్యాపి హేమధాతో పథాపివా ।
సమాంశం పిష్టకంకృత్వా అంధమూషా నివేశితమ్ ।
నింబపంచాంగసంయుక్తా కుష్ఠమౌదుంబరంజయేత్ ।
శశిరేఖా సమాయుక్తం కల్పాయుర్జాయతేనరః ॥

తా. తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము సువర్ణభస్మము వీనిని సమభాగములుగనూరి ముద్దచేసి అంధమూషలోనునిచి పుటంబిడి వేపసమూలానుపానముతోడ భక్షించిన ఔదుంబకుష్ఠమును హరింపంజేయు. మఱియు దీనిని తిప్పసత్తుతోడభక్షించిన నొకకల్పకాలమువరకు జీవించు.

గంధక రసాయనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధోబలిర్గో పయసావిభావ్య తతశ్చతుర్జాతగుడూచికాభిః। పథ్యాక్షధాత్ర్యౌషధభృంగరాజైర్భావ్యోష్ట

వారం పృథగార్ద్రికేణ । సిద్ధేసితాం యోజయతుల్యభాగాం రసాయనంగంధకసంజ్ఞితంస్యాత్ । ధాతుక్షయంమేహగణాగ్నిమాంద్యం శూలంతథాకోష్ఠగతాంశ్చరోగాన్ । కుష్ఠాన్యథాష్టా దశభేదవంతి నివారయత్యేవ చరాజరోగమ్ । కర్షోన్మితంసేవితమేతిమర్త్యో వీర్యంచపుష్టిం బలవాన్ ప్రదీప్తిమ్ । వమనం రేచనంపూర్వం శుద్ధించైవ సమాచరేత్ । జాంగలాని తుమాంసాని ఛాగలాని ప్రయోజయేత్ ॥

తా. ఆవుపాలతో శుద్ధిచేయబడిన గంధకమును చాతుర్జాతకములు తిప్పతీగె కరక్కాయ గచ్చపలుకులు వుసిరికెవరుగు శొంఠి గుంటగలగర అల్లము అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే 8 దేసి మార్లు భావనచేసి పిదప దానికి సమముగ పంచదారగలిపిన గంధకరసాయన మనంబడు దీనిని కర్షప్రమాణము సేవించిన ధాతుక్షయము సర్వమేహములు అగ్నిమాంద్యము శూల కోష్ఠగతోపద్రవములు సర్వకుష్ఠవులు మొదలగు బలిష్ఠమైన రోగముల హరింపంజేయుటయే గాక పరాక్రమము పుష్టి బలము దీనిని సగా గలుగంజేయు మఱియు నీ రసాయనము నిచ్చుటకుముందు వమన రేచనముల కొసంగవలయు. మఱియు జాంగలమాంసమును మేకమాంసమును భోజనమునందు జేర్చికొనవలయు.

శ్లో॥ యావనాళంచ తక్రంచ వ్యంజనం తైలపాచితమ్ । దుగ్ధం మాహిషసర్పిశ్చలవణంచవివర్జయేత్ । తథాతీక్ష్ణకషాయాశ్చ కాంజికంకేవలంతథా । అత్యుష్ణంచాతిశీతంచనసేవేత కదాచన । యవాన్నక్షుద్రధాన్యాని విషమాన్నంవ్యవాయకమ్ । సంజాతంచ పతేద్వీర్యం తస్మాత్సర్వం పరిత్యజేత్ । స్త్రీయం యానాధిరోహంచ వహ్నించైవా తపంతథా । యదిదం పరమంగుహ్యం తతః ప్రీత్యా నుమోదితమ్ । గోపనీయం ప్రయత్నేనన దేయంయస్యకస్యచిత్ । అమృతంచతథాచైవ శుద్ధం కృత్వాతుగంధకమ్ । అమృతం విధిసంయుక్తం విధిహీనంచ తద్విషమ్ । యస్తువై భక్షయేన్మోహా త్సాధకస్సిద్ధికాంక్షయా । సమవాప్నోగన్ధకంప్రాప్య క్షిప్రంపశ్యేద్యమాలయమ్॥

తా. పైయోగములను సేవించునపుడు జొన్నలు మజ్జిగ నూనెతో చేయబడిన పదార్థములు బచ్చలిపాలు బచ్చలినెయ్యి లవణము తీక్ష్ణద్రవ్యములు కషాయద్రవ్యమును కలి అత్యుష్ణము అతిశీతలముగల ద్రవ్యములు యవాన్నము క్షుద్రధాన్యములు విషమాన్నము * వ్యవాయికద్రవ్యములు స్త్రీసంపర్కము వాహనము అగ్ని యెండఅనువానిని వర్జింపవలయు. ఇట్లు జేయని యెడల శుక్రము నష్టంబగు ఓ పార్వతీ! ఇట్టి మహారహస్యముగల యీ యోగములను ప్రీతివలన నీకు నేను వచించితిని కావున దీని నెవ్వరికిం జెప్పక రహస్యముగ నుంచుకొనుము. క్రమముగ శుద్ధిచేయబడినగంధకమును సేవించిన అమృతప్రాయంబగు విధి విహీనముగ సేవించిన విషతుల్యంబగు గంధక భక్షణయం దిచ్ఛగలవాడు అజ్ఞానము వలన దానిని విధివిహీనముగ భక్షించిన యమాలయంబున కేగు.

శ్లో॥ గంధకస్య పలంన్యస్య సూతకస్య పలంతథా । నాగస్యతు పలంచైవ టంకణస్యపలంతథా । కన్యాపలత్రయంచైవ విషాణస్య పలత్రియమ్।ద్విసప్తకాద్విశేషేణ షణ్మాసాత్తు ప్రజాయతే । దివ్యదృష్టిః ప్రవర్తేత జీవేదా చంద్రతారకమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకము శుద్ధిచేసిన రసము నాగభస్మము వెలిగారము యివి దినుసు కొక్కొకపలము కలుబంద 3 పలములు దుప్పిభస్మము 3 పలములు యిట్టుల వీని నేకముజేసి 14 దినములు భక్షించిన సర్వకుష్ఠువులు హరించు. మరియు దీనిని 6 మాసములు భక్షించిన దివ్యదృష్టిగలవాడై చంద్రసూర్యులుండువరకు జీవించు.

శ్లో॥ గంధకంత్రిఫలాయుక్తం మధురత్రయమిశ్రితమ్ ।
భక్షమేత్ప్రాతరుత్థాయ వలీపలితశాంతయే॥

తా. శుద్ధిచేసిన గంధకములో త్రిఫలచూర్ణముగలిపి పంచదార తేనె నెయ్యి అనువాని యనుపానముతో ప్రాతఃకాలమున సేవించిన వలీపలితములు హరించు.

కుష్ఠువులయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శాలీయయవగోధూమాశ్యామాకాశ్చ ప్రియంగవః। ముద్గామసూరాస్తువరీ తిక్తశాకానిజాంగలమ్। వరాపటోల ఖదిర నింరశ్చ బృహతీఫలమ్ । కస్తూరీగంధ

* వ్యవాయికరద్రవ్యములనగంజాయిఆకు నల్లమందు మొదలగునవియు

సారశ్చ కుంకుమంచ సరామఠమ్ । యథాదోషం సమస్తాని పథ్యాన్యేతానికుష్ఠినామ్॥

తా. ప్రాతవడ్లు యవలు గోధుమలు చామలు కొఱ్ఱలు పచ్చపెసలు చిఱుసెనగలు కందులు చేదుగలకూరలు జాంగలమాంసము పిల్లిపీచర పొట్లకాయ చంద్రసేపపువ్వు వేలములకపండ్లు కస్తూరి చందనము కుంకుమపువ్వు యింగువ యివికుష్ఠువులయందు దోషానుగుణ్యముగ పథ్యకరంబులు.

కుష్ఠుపులయందపథ్యము.

శ్లో॥ అన్నపానం హితంకుష్ఠే నత్వామ్లలవణోషణమ్ ।
దధిదుగ్ధగుడంసూప తిల మాషాం త్యజేన్నరః॥

తా. పులుసు వుప్పు కారముగల యన్నపానములు పెరుగు పాలు బెల్లము పప్పునువ్వులు మినుములు యివి కుష్ఠురోగమునం దపథ్యకరంబులు.

విసర్ప నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] లవణామ్లకటూష్ణాదిసంసేవాద్దోషకోపతః
విసర్పస్సప్తధాజ్ఞేయ స్సర్వతః పరిసర్పణాత్ ।

తా. ఉప్పు పులుసుకారము ఘష్ణము మొదలగు పదార్థముల సేవించుటవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి 7 విధములైన విసర్పరోగముల గలుగంజేయు. ఇది సర్వశరీరమునందు వ్యాపించుటచే విసర్పమనంబడు.

శ్లో॥ రక్తంలసీకాత్వ జ్మాంసం దూష్యం దోషాస్త్రయోమలాః ।
సవిసర్పాణాం సముత్పత్తౌ విజ్ఞేయాస్సప్తధాతవః।

తా. రక్త రస త్వఙ్మాంసములు వాత పిత్తశ్లేష్మములు దుష్టంబు లగుటవలన సప్తధాతువులయందు విసర్పరోగము జనించు.

వాతవిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాత్పరీతథుక్త సదృశాస్ఫోటాస్స్యాశ్చాగ్నిదగ్ధవత్ ॥ సంజ్ఞానాశో వ్యథాశోషోదాత్రి శ్వాసక జ్వరా । యథావాత జ్వరేచిహ్నం తథావాత విసర్పికే విరేచనమనంచైవ లేపనాసృగ్విమోక్షణై ॥

తా. ఉలవలతో సమానముగ పొక్కులుగలిగి కాలినట్టుండుట ప్రజ్వరేకముండుట వేదన శోషగలుగుట మిక్కుటముగ నిసురవుబ్బసము జ్వరము వాతజ్వరచిహ్నముగలుగుట ఈలక్షణములుగలది వాతవిసర్పియని తెలియవలయు. దీనియందు రేచన వమనముల కొసంగుటయేగాక లేపనములను జలగలవలన రక్తస్రావములు జేయింపవలయు.

పిత్త విసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తాత్పిత్తజ్వరేయస్య చిహ్నంద్రుతగతిస్తథా ॥

తా. పిత్తజ్వర లక్షణంబులన్నియుంగలిగిపిత్తధాతువు తీవ్రముగనడుచుచుండిన పిత్తవిసర్పియని తెలియవలయు.

శ్లేష్మవిసర్పలక్షణము.

శ్లో॥ కఫాత్కండూ యుతస్స్నిగ్ధః కఫజ్వర సమానరుక్ ॥

తా. దురద మెఱుపు శ్లేష్మజ్వరలక్షణములు గలిగియుండిన శ్లేష్మ విసర్పియని తెలియవలయు.

సన్నిపాత విసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ సన్నిపాతసముత్థశ్చసర్వరూపసమన్వితః॥

వాత పిత్త శ్లేష్మ విసర్పిలక్షణంబు లన్నియుగలది సన్నిపాత విసర్పియని తెలియవలయు.

కర్దమ విస్పరలక్షణము,

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కఫపిత్తా జ్జ్వర స్తంభోనిద్రా తంద్రాశిరోరుజః। అంగావసాదవిక్షేప ప్రలాపారోచకభ్రమాః । మూర్ఛాగ్నిహానిర్భేదోస్థ్నాం పిపాసేంద్రియ గౌరవమ్ । ఆమోపవేశనం లేప స్స్రోతసాంసవిసర్పతి । ప్రాయేణామాశయంగృహ్ణాన్నైకదేశంనచాతిరుక్ । పిండకై రివకీర్ణోతి పీతలోహితపాండురైః । స్నిగ్ధోసితో మేచకాభో మలిన శ్శోఫవాన్గురుః । గంభీరపాకః ప్రాజ్యోష్మా స్పృష్టః క్లిన్నోవదీర్యతే । పంకవచ్ఛీర్ణమాంసశ్చ స్పష్టస్నాయు సిరాగణః । శవగంధిశ్చవీసర్పః కర్దమాఖ్య ముశంతితమ్॥

తా. కఫ పిత్తమువలన తాపము కలుగుట స్తంభించుట నిద్ర తంద్ర తల నొప్పి శరీరమున బడలిక కలుగుట కాళ్ళుచేతు లీడ్చుట తలు మట వదరుట అరుచి భ్రమ మూర్ఛ అగ్నిమాంద్యముగలుగుట యెముకలుపగిలినటుల నొప్పుటదప్పియింద్రియములయందు జడత్వముగలుగుట ఆమముబడుట ముఖాదిస్రోతస్సులయందు కఫము నిండి లేపనము జేయించబడినటులుండుట ఆమాశయము పైజనించి కడువేదనారహితంబై పసపు యెఱుపు తెలుపువర్ణముగల మొటిమలతోగూడినదై సర్వశరీరమువందు వ్యాపించియుండుట మెఱయుచునల్లనై నెమలికన్నులయొక్క వర్ణముగలదై మలయుక్తమై వాపు జడత్వము అనువానితో గూడియుండుట లోనంబడుట మిక్కుటముగ యూష్మము గలిగియుండుట అదిమినతోడనే చెమ్మగలుగుట చిట్లినట్లుండుటబురద వలెనే మాంసము శిథిలంబై సిరాస్నాయువులు తెరచికొనియుండుట పీనుగవాసన వేయుట యీలక్షణములుగలది కర్దమవిసర్పియని తెలియవలయు.

గ్రంథివిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ఫేనరుద్ధః పవనః భిత్వాతం బహుధా
కఫమ్।రక్తంవావృద్ధరక్తస్య త్వక్సిరాస్నాయుమాంసగమ్।
దూషయిత్వాచదీర్ఘాణువృత్తస్థూలఖరాత్మనాం । గ్రంథీ
నాం కురుతేమాలాం శక్తానాం తీవ్రరుగ్జ్వరామ్ । శ్వాస
కాసాతిసారస్య శోషహిక్కా వమిభ్రమైః । మోహవై
వర్ణ్యమూర్ఛాంగ భంగాగ్ని సదనైర్యుతామ్ । ఇత్యయం
గ్రంథివిసర్పః కఫమారుతకోపజః॥

తా. స్వకారణమువలన ప్రకోపించిన కఫముచే నడ్డగింపంబడిన వాతముకఫమును గాని లేక వృద్ధిబొందిన రక్తముగాని భేదించి చర్మము సిరలు స్నాయువులు మాంసము అనువానిరెండించి దోషయుక్తముగజేసి పొడవుగ చిన్నదిగ సుంద్రముగ లావుట గరగరగ యెత్తుగనుండు గ్రంధులసరము గలుగంజేయుట వానియందు మిక్కుటమైనశూల బలమైన ? ? ము శ్వాసముదగ్గు అతిసారమునోరెండుటయొక్క ళ్ళు వాంతిభ్రమ భ్రాంతి వైవర్ణ్యము మూర్ఛ వొడలువిరుపు అగ్నిమాంద్యముగలుగుట యీలక్షణములుగలది గ్రంధివిసర్పియని తెలియవలయు ఇది కఫవాత ప్రకోపమువలన జనించు.

అగ్నివిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతపిత్తాజ్జ్వరచ్ఛర్ది మూర్ఛాతీ సారతృ
డ్భ్రమైః। అస్థిభేదాగ్నిసదన తమకారోచకైర్యుతః। కరోతి
సర్వమంగంచ దీప్తాంగారావకీర్ణవత్। యంయం దేశంవిసర్ప
శ్చవిసర్పతిభవేచ్ఛసః। శాంతాంగారాసితోనీలో రక్తోవా
శూపచీయతే। అగ్నిదగ్ధఇవస్ఫోటైశ్శీఘ్రగత్వాద్ద్రుతంచసః।
మర్మానుసారీవిసర్పస్స్యాద్వాతోతిబలవత్తతః। వ్యథేతాం
గంహరేత్సంజ్ఞాం నిద్రాంచశ్వాసమీరయేత్। హిక్కాంచ
సతితోవస్థా మీదృశీంలభతేనరః। క్వచిచ్ఛర్మారతిగ్రస్తో
భూమిశయ్యాసనాదిషు। చేష్టమానస్తతఃక్లిష్టోమనోదేహస
ముద్భవామ్। దుర్బోధామశ్నుతేనిద్రాంసోగ్నివిసర్పఉచ్యతే॥

తా. వాతపిత్తమువలన గలిగిన విసర్పమునందు జ్వరము వాంతి మూర్ఛ అతిసారము దప్పి వొడలువిఱుగుట యెముకలు విరిగినటుల దోచుట అగ్నిమాంద్యము నేత్రములయందుమబ్బు అన్నద్వేషము అనునవిగలుగు దానిసంబంధముచే లనసర్వశరీరముపై నిప్పులు బోసినటులుండుట విసర్పివ్యాపించుచుండు స్థలమున నల్లగ నీలముగ యెఱ్ఱగనుండునదై త్వరితముగ వాపుగలుగుటఅగ్నిదగ్ధంబైనటుల పైనబొబ్బలులేచి శీఘ్రగతిగలదై కడుతీవ్రముగ హృదయమును జెందుట లేక వాతముకడుబలిష్ఠంబగుట వలన శరీరమున వ్యథనుగలుగంజేయుటసంజ్ఞను నిద్రనునశింపంజేయుట శ్వాసమును వృద్ధిపరచుట యెక్కిళ్ళుగలుగుట భూమిమీదగాని లేక పడకమీదగాని గూర్చుండినను సుఖముగలుగకుండుటసంచారమువలన క్లేశముగలుగుటమనోదేహములకుక్లేశము వలనగలిగెడి దుర్బోధనిద్ర (అనగా మరణరూపకమైననిద్ర) ప్రాప్తంబగుట యీలక్షణములుగలది అగ్నివిసర్పియని తెలియవలయు.

క్షతవిసర్ప లక్షణము.

శ్లో॥ బాహ్యహేతోఃక్షతాత్క్రుద్ధ సరక్తంపిత్తమీరయన్।
విసర్పంమారుతఃకుర్యాత్కుళుత్థసదృశైశ్చితమ్।
స్ఫోటైశ్శోథజ్వరరుజా దాహాఢ్యంశ్యావశోణితమ్॥

తా. బాహ్యాకారణమువలన గాయముగలిగిన దానివలన వాతము ప్రకోపించి రక్తసహిత పిత్తమును వ్రణమునందుజేర్చి విసర్పమును గలుగంజేయుట దానిపై వులవలతో సమానమైన శ్యామలవర్ణముగల కురుపులు వాపు గలుగుట జ్వరమువచ్చుట శూల దాహముగలుగుట రక్తము శ్యామలవర్ణముగనుండుట యీలక్షణములుగలది క్షతజ విసర్పియని తెలియవలయు.

విసర్పోపద్రవములు.

శ్లో॥ జర్వాతిసారవమథు తృణ్మాంసదరణంక్లమః।
ఆరోచకావిపాకౌచ విసర్పాణాముపద్రవాః॥

తా. జ్వరము అతిసారము వాంతి దప్పిగలుగుట మాంసము పగులుట ఆనాయాసముగ శ్రమ అరుచిగలుగుట అన్నము జీర్ణముగాకుండుట అనునవియు విసర్పిరోగోపద్రవములు.

విసర్ప సాధ్యాసాధ్య లక్షణము,

శ్లో॥ సిధ్యంతివాతకఫపిత్తకృతావిసర్పా స్సర్వాత్మకః క్షతకృశ్చ
వసిద్ధిమేతి। పిత్తాత్మకోంజనవపుశ్చభవేదసాధ్యః। కృచ్ఛ్రా
శ్చమర్మసుభవంతిహి సర్వఏవ॥

తా. వాతపిత్త కఫములవలనగలిగిన విసర్పముసాధ్యము సన్నిపాతక్షతముల వలనగలిగిన విసర్పము అసాధ్యము పిత్తమువలనగలిగిన విసర్పములో వొడలు నల్లగనగుటవలన నసాధ్యంబు మర్మస్థానమున గలుగు సర్వవిసర్పులు కష్టసాధ్యంబులు

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అంతర్బహిశ్చవిస్ఫోటై ర్విసర్పిస్స్యాద్విసర్ప
ణాత్। సామాన్యంతస్యసంస్థానంనజ్వరశ్శోఫదాహరుక్॥
అంతఃకృచ్ఛ్రో బహిస్సాధ్యోమశ్చికిత్సోస్యద్విరాశ్రయమ్।

తా. లోపల వెలుపల పొక్కులు వ్యాపించుటవలన విసర్పియనంబడు. దీనియందు జ్వరము వాపు దాహము వేదన గలిగియుండుట సామాన్యలక్షణము. లోనిబుట్టిన విసర్పి కష్టసాధ్యము వెలిపట జనించిన విసర్పిసాధ్యము లోన వెలుపటజంచిన నది యసాధ్యము.

విసర్పులకు కాలాగ్నిరుద్ర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతకాంతాభ్రతీక్ష్ణానాం భస్మమాక్షిక గంధకమ్। వంధ్యాకర్కోటకీద్రావైస్తుల్యంమర్ద్యదినావధి। వంధ్యా * కర్కోటకీకందే క్షిప్త్వాలేప్యం మృదాబహిః। భూధరాఖ్యే పుటేపాచ్యం దిసైకృంతద్విచూర్ణయేత్। దశ మాంశంవిషం యోజ్యంమాషమాత్రంతుభక్షయేత్। రసః కాలాగ్నిరుద్రోయందశాహేనవిసర్పనుత్। పిప్పలీమధుసం యుక్తమనుపానం ప్రకల్పయేత్॥

తా. రసభస్మము కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము పుక్కభస్మము శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము శుద్ధిజేసినగంధకము వీనినిసమభాగముగ ఖల్వములోనునిచి గొడ్డు కాకరాకురసములో 1 దినము మర్దించి ముద్దజేసి మధ్యమున ఛిద్రము జేయబడినగొడ్డు కాకరగడ్డలోనునిచి దానిపై చీలమన్ను లేపనముజేసి యొకదినము భూధరపుటంబిడి సాంగశీతమువదిసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి దానికి 10 వ భాగము శుద్ధిజేసిన నాభినిగలిపి మర్దించి మాషప్రమాణమును పిప్పలితేనె అనువాని యనుపానముతోడ 10 దినములు సేవించిన వాతవిసర్పి హరించు.

పిత్తవిసర్పికి ప్రపౌండరీకాది లేపనము.

శ్లో॥ [శారీరే] ప్రపౌండరీక మంజిష్ఠా పద్మకోశీరచందనైః।
† మేషశృంగీశమంయష్టి క్షీరమిశ్రం ప్రలేపయేత్॥
దినసప్తప్రయోగేణ విసర్పంపైత్యకంహరేత్॥

తా. అంతరదామర మంజిష్ఠ పుష్కరమూలము వట్టివేరు శ్రీగంధము వద్ది యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ పాలతోనూరి 7 దినములు శరీరమున లేపనము జేసిన పిత్తవిసర్పి హరించు.

క॥ చందనముమ జమ్మాకును। చందనమును గూడపాలసద్యో ఘృతముగ।పొందించిత్రాగియంటదిన।సందియమును లేదువే విసర్పులుమానుగ॥

* కర్కోటికాంపిష్ట్వాస్థాప్యంలేప్యం మృదాబహిః॥
† సమష్ఠిందేవదారైః పిత్తేక్షీరపిష్టైశ్చలేపనమ్।

శ్లేష్మవిసర్పికి మదనాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మదనంమధుకంనింబంవత్సకస్యఫలానిచ ।
* అనేనవమనం దేయం విసర్పేకఫసంభవే॥

తా. మ్రంగ యిప్ప వేము కొడిసెకాయ దీనిని సమముగ చూర్ణముచేసి వమనన కొసంగిన శ్లేష్మ విసర్పలు హరించు.

శ్లేష్మపిత్త విసర్పికి వారిసాగర రసము.

శ్లో॥ [సింధూరమణిదర్పణే] శుద్ధసూతంవిషంగంధంమృతాభ్రం టంకణంశిలామ్ । ముసలీంహాయమూరంచప్రత్యేకంచవిమర్దయేత్ । ద్విగుంజం భక్షయేన్నిత్యం శ్లేష్మపిత్తవిసర్పనుత్ । దురాలభాపర్పటీరం పటోలంకటుకీతథా । త్రిఫలాగుగ్గులూంతుల్యం కషాయమనుపాయయేత్॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన నాభి శుద్ధిచేసిన గంధకము అభ్రకభస్మము లిగారము శుద్ధిచేసినమణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి తాటిగడ్డల సముతో 1 దినముగ స్నేరురసముతో 1 దినముమర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తును దురద 'ండి పర్పాటకము చేతిపొట్ల కాకర త్రిఫలములు శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలము వీనినిసమ గములుగదంచి కషాయముకాచి యీయనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మపిత్తవిస ్లు హరించు.

శ్లేష్మవాత విసర్పికి చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతంగంధందగ్ధశంఖంమాక్షికంచశిలాజతు । దినిశాచామృతాచైవ తుల్యాంశంనీలికారసైః । మధ్వాజ్యాభ్యాంసహాపేష్యం విసర్పేలేపయేత్తథా । దేయః కాలాగ్నిరుద్రోత్ర రసంగుంజాద్వయంహితమ్ । పటోలత్రిఫలానింబఃమధునాలేహయేదను॥

తా. రసము గంధకము కాల్చినశంఖము హేమమాక్షికము శిలాజిత్తు పచ్చినపు మ్రానిపసపు తిప్పతీగె వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నీలియాకు

* వమనంచవిధాతవ్యం విసర్పేకఫపిత్తజిత్.

రసము తేనె నెయ్యి అనుపానితో మర్దించి విసర్పియందు లేపము జేయుటయేగాక 2 గురిగింజలయెత్తు కాలాగ్నిరుద్రరసమును చేతిపొట్లవిత్తులు త్రిఫలములు వేపచిగుళ్ళు వీనిని తేనెతోనూరి యీయనుపానముతోడ సేవించిన శ్లేష్మవాత విసర్పులుహరించు

వాతపిత్తవిసర్పికి గుళూచ్యాది లేపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] గుళూచీపిచుమందాంబు బదరేంద్రయవాం
బుదాః। విస్ఫోటంనాశయంత్యాశు వాయుపిత్త విసర్పకమ్॥

తా. తిప్పతీగె వేము కురువేరు రేగు కొడిసెపాల తుంగముస్తెలు వీనిని సమ భాగములుగనూరి లేపనముజేసిన విస్ఫోటకము వాతపిత్త విసర్పులు హరించు.

విసర్పమునకు శోభాంజనాది లేపనము.

శ్లో॥ శోభాంజనంగంధమూలం లవణంకాంజికైస్సహ।
లేపాత్స్నాయుగతంహంతి విసర్పమతిదుస్సహమ్।

తా. మునగచెక్క కురువేరు వుప్పు వీనిని కలితోనూరి శరీరమున లేపనము జేసిన కడుదుస్సహమైన స్నాయుగత విసర్పిని హరింపజేయు.

సన్నిపాత విసర్పమునకు చికిత్స.

శ్లో॥ రసఃకాలాగ్నిరుద్రోత్ర మధుమాగధిమిశ్రితమ్।
పటోలనింబవాసాశ్చ సప్తపర్ణీ ఫలత్రికమ్।
గుళూచీకటుకీముస్తా ఏభిస్సంపాచయేద్ఘృదమ్।
పానాశ్చలేపనాద్ధంతి సవిస్ఫోటంవిసర్పకమ్॥

తా. కాలాగ్నిరుద్రరసమును తేనె పిప్పలితో సేవించినను లేక చేతిపొట్లవేము అడ్డసరము యేడాకులయరటిగడ్డ త్రిఫలములు తిప్పతీగె కాకర తుంగముస్తెలు అను వానిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి నేతిలోగలిపివండిసేవన లేపనములజేయు చుండినను బొబ్బలతో గూడియుండు విసర్పిహరించు. శ్రీగంధము చందనపుచూర గూడపాలగంధము జమ్మియాకురసము ఆవునెయ్యి వీనిని సమముగగలిపి అందుసగ మును పానముజేసి తక్కినసగమును శరీరమునలేపనముజేసిన సర్వవిసర్పులు హరించు.

విసర్పోపచార క్రమము.

శ్లో॥ [అశ్విసనిఘంటౌ] తత్రవై ఘనంశ్చ స్తంతథాశోణితమోక్ష

ణామ్। ప్రశ స్తం సర్వవిసర్పాపర్ణీనాంవాచతుష్టయమ్। బలా
త్రయంవాసఘృతంపానలేపనసేచనై ః॥

తా. పైజెప్పబడిన సర్వవిసర్పులయందు వమన విరేచనములు రక్తస్రావము జేయించుట ప్రశస్తము మఱియు కోలపాన్న ముయ్యాకుపాన్న కొరు పెసలు కొరు మినుములు వీనినిసమముగ కషాయముకాచి అందావునెయ్యికలిపిగాని లేక * బలాత్రయమును కషాయముకాచి అందుఆవునెయ్యికలిపిగాని సేవనలేపనసేచనములజేయు చుండిన సర్వవిసర్పులు హరించు.

శ్లో॥ పక్వేతువ్రణనిర్దిష్టాం చికిత్సాంకారయేద్భిషక్ ।

తా. విసర్పులు పక్వంబులైన వైద్యుడు వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

ప్రపున్నాటాది లేపనము.

శ్లో॥ ప్రపున్నాటబీజం నిశానింబపత్రం నవంవై కపాలంతథైవాభ
యాంచ । స్నుహీంపత్రతోయేన పిష్ట్వాప్రలేపః క్షణాద్దేహద
ద్రూవిసర్పాపహంతా॥

తా. తగిరిసెవిత్తులు పసుపు వేపాకు క్రొత్తచిల్ల పెంకులుకరక్కాయలువీనిని జెముడాకురసముతోనూరి (పటుదామెరపైన) మంగలకత్తితోగీచి లేపనము జేసిన పటుదామెర ద్రుదువు విసర్పులు తత్క్షణమున హరించు,

(శొంఠి మిరియాలు నల్లేరువేరు తేనె నువ్వులు ఆవాలుతగిరిసెవిత్తులు సోమ ముపెల్లుల్లి పంచదార వీనినిసమభాగములుగ నుపకముతోనూరి పటుదామెరను రేగ గోకి దానిపై లేపనము జేసినను లేక నాగమల్లెవేరును నిమ్మపండ్లరసముతోగంధముదీసి లేపనముజేసిన పటుదామెరను మంగలకత్తితో రేగగోకి బీట్లనేరును కలిసోగంధము దీసి లేపనముజేసినను లేక రేలకొనలు వెల్లుల్లి చిన్నంగివేరు కరక్కాయమైలుతుత్త మువీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో గంధముదీసిపటుదామెరను రేగగోకి లేపనముజేసినను లేక ½ యెత్తుతగిరిసెవిత్తులను ½ యెత్తుకరకపప్పనుసీరుకలియుని 1 సేరుబ్రాగిపాలలో 3 దినములునానబెట్టి యందు ¼ సలముమణిశిల ½ యెత్తు బెల్లముగలిపి బాగుగనూరి రేగగోకిన పటుదామెరపైలేపనముజేసినను పటుదామెరమానును. ఈక్రియలనొకమండలమువరకు జేయవలయు.

---

* బలాత్రయమన—ముత్తవపులగము పెదముత్తవపులగము నాగబలయనునవి

విసర్పమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పురాణయవగోధూమ కంగుషష్టికశాలయః। ముద్గామసూరాశ్చణకాస్తువర్గ్యోజాంగలోరసః। నవనీతం ఘృతంద్రాక్షా దాడిమం కారవేల్లకమ్। వేత్రాగ్రంకులకంధాత్రీఖదిరోనాగకేసరః । ద్రాక్షాశిరీషకర్పూరంచందనంతిలలేపనమ్। యథాదోషంపథ్యమిదం సేవితవ్యంవిసర్పిభిః॥

తా. ప్రాతయవలు గోధుమలు కొఱ్ఱలు 60 దినములకు ఫలించెడివడ్లు పెసలు చిరుసెనగలు సెనగలు కంములు జాంగలమాంసరసము వెన్న నెయ్యి ద్రాక్షపండు దాడిమపండు కాకరకాయ వెదురుకొమ్మ చిట్టితుమికీఫూర వుసిరికపండుచంద్రనాగకేసరములు ద్రాక్ష దిరిసెనము కర్పూరము చందనము నువ్వులు అనువాని లేపనము దోషానుగుణ్యముగ విసర్పిరోగమునందు పథ్యకరంబులు.

విసర్పమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ వ్యాయామమహ్ని శయనంసురతంప్రవాతం క్రోధంశుచం వమనవేగవిధారణంచ । గుర్వన్నపానముఖిలంలశునంకులుత్థాన్మాషాంస్తిలాన్సకలమాంసమజాంగలంచ । స్వేదం విదాహిలవణామ్లకటూని మద్యమర్కప్రభామపివిసర్పగదీత్యజేత్తత్ ॥

తా. సంచారము పగలునిద్ర మైధునము గాలి క్రోధము దుఃఖము వమనముల మూత్రవేగ ధారణము జడాన్నము జడకరమైనపానము వెల్లుల్లి వులవలు మినుములు నువ్వులు అరణ్యమునందలి సర్వజంతుమాంసము చెమటదీయుటవిదాహకరద్రవ్యములు పుప్పు పులుసు కారము మద్యము యెండ వీనిని విసర్పిరోగము గలవారు వర్జింపవలయు.

సీ॥ వాయువిడంగలవంగములేలకుల్ జాపత్రికాచును జాజికాయ। ప్రాంతకొబ్బెరంతఃముం ద్రాక్షబెల్లంబునుబోండకలుత్రికటంబువోమపొట్టు। పిప్పలిమూలంబు వెసజీడిగింజలు గురుతైనయట్టియాకొడిసెపాలు । యిన్నియుసమగూర్చి యన్నియు సమభాగములుగూర్చి త్రొక్కియుం బొసంగమాత్ర॥

లమరఁజేసియుమండలం బవనియందు । శ్వేతరోగంబుమను
జులుసేవఁజేసి । పరఁగఁపథ్యంబులుండినఁ బాఱిపోవు। బ్రళ
యమేఘునివాయువు తోలచునట్లు॥

విస్ఫోటక నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కట్వమ్లతీక్ష్ణోష్ణ విదాహరూక్ష క్షారైరజీ
ర్ణాధ్యశనాతపైశ్చ । తథర్తుదోషేణవిపర్యయేణకుప్యంతిదో
షాఃపవనాదయస్తు। త్వచమాశ్రిత్యతేరక్త మాంసాస్థీని ప్ర
దూష్యచ । ఘోరాన్కుర్వంతివిస్ఫోటాన్ సర్వాన్ జ్వరపు
రస్సరాన్ ॥

తా. కారము పులుసు తీక్ష్ణము వుష్ణము విదాహము రూక్షక్షారముగలరస
ములు సేవించుటవలనగాని లేక అజీర్ణము వలన గాని లేక అధికముగ భుజించుట
వలనగాని యెండ ఋతువిపర్యయ దోషము అనువాని వలనగాని వాతాదిదోషము
లు దుష్టంబులై చర్మము నాశ్రయించి రక్తమాంస అస్థులంజెరచి కడుభయంకర
మై పరుపుల గలుగంజేసిన విస్ఫోటక మనంబడు దానియందు జ్వరము గలిగియుం
డు (సర్వవిస్ఫోటకములకు రక్తపిత్తములే ముఖ్యకారణంబులు.)

విస్ఫోటక స్వరూపము.

శ్లో॥ అగ్నిదగ్ధనిభాస్ఫోటాః స్సజ్వరారక్తపిత్తజాః।
క్వచిత్సర్వత్రవాదేహే విస్ఫోటాఇతితేస్మృతాః॥

తా. రక్తపిత్తములవలన గలిగిన సర్వ విస్ఫోటకములయందు తొలుత జ్వర
ముగలిగి అగ్నివలన గాల్చబడినట్టి కాంతిగల విస్ఫోటకములు శరీరము యొక్కయొ
కప్రదేశమునందు గాని లేక సర్వశరీరమునందుగాని జనించు. దీనినే విస్ఫోటక
మనియెదరు.

వాతవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోరుక్శూలభూయిష్ఠం జ్వరతృట్పర్వభేదనమ్ ।
సకృష్ణవర్ణతాచేతి వాతవిస్ఫోటలక్షణమ్॥

తా. కపాలము నొచ్చుట కురుపులయందు కదుమూలుగా నుండుట జ్వరముదప్పి గలుగుట సంధులు పగిలినటుల నొచ్చుట కురుపులు నల్లగా నుండుట యీలక్షణములు గలది వాతవిస్ఫోటకమని తెలియవలయును.

పిత్తవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ జ్వరదాహరుజాస్రావ పాకతృష్ణాభిరన్వితమ్॥
పీతలోహితవర్ణంచ పిత్తవిస్ఫోటలక్షణమ్॥

తా. జ్వరము దాహము పోట్లు స్రావము పాకము దప్పి గలుగుట పచ్చగా గాని లేక యెఱ్ఱగా గాని యుండుట యీ లక్షణములు గలది పిత్తవిస్ఫోటకమని తెలియవలయు.

కఫవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ ఛర్ద్యరోచకజాడ్యాని కండూకాఠిన్యపాండుతాః।
అవేదనశ్చిరాత్పాకీ సవిస్ఫోటఃకఫాత్మకః॥

తా. వాంతి అరుచి జడత్వము దురద కాఠిన్యము గలుగుట తెల్లగా నుండుట అల్పవేదన చిరకాలము మీద పాకము యీ లక్షణములు గలది విస్ఫోటక మని తెలియవలయు.

కఫపిత్తవిస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ కండూర్దాహోజ్వర శ్ఛర్దిరేతైస్తుకఫపైత్తికః।

తా. దురద దాహము జ్వరము వాంతి గలిగిన కఫపిత్త విస్ఫోటకమని తెలియవలయు.

వాతపిత్త విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపిత్తకృతోయస్తు కురుతే తీవ్రవేదనామ్॥

తా. మిక్కుటముగా పోట్లు గలిగిన వాతపిత్త విస్ఫోటకమని తెలియవలయు

కఫవాత విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ కండూస్తైమిత్యగురుభి ర్జానీయాత్కఫవాతికమ్।

తా. దురద స్తబ్ధత్వము జడత్వము గలది వాతకఫ విస్ఫోటకమని తెలియవలయు.

సన్నిపాత విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యేనిమ్నోన్నతోంతేచ కఠినోల్పప్రపాకవాన్ ।
దాహరాగతృషామోహ ఛర్దిమూర్ఛారుజోజ్వరః।
ప్రలాపో వేపథుస్తంద్రా సోసాధ్యశ్చ త్రిదోషజః॥

తా॥ మధ్యప్రదేశము పల్లముగ చుట్టూ మిట్టగ కఠినముగాని లేక యేకొంత పండినట్లుగాని యుండిన త్రిదోషజ విస్ఫోటకమని దెలియవలయు. దానిసంబంధమగు తాపము దాహము జొల్లుకారుట దప్పి మోహము వోకరు మూర్ఛ పోట్లు జ్వరము తెలియమాటలు కండచుబ్బు ఆనునవిగలుగు. ఈ విస్ఫోటకం బసాధ్యము.

రక్తజ విస్ఫోటక లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తారక్తసముత్థానా గుంజాఫలనిభాస్తథా ।
వేదితవ్యాస్తురక్తేన పైత్తికేనచ హేతునా।
నతేసిద్ధింసమాయాంతి సిద్ధైర్యోగశతైరపి॥

తా. గురిగింజవలె నెఱ్ఱనై పిత్తదోష యుక్తంబై రక్తదూష్యంబై యుండున ది రక్తజ విస్ఫోటకమని దెలియవలయు దీనియం దనేకోపచారములం జేసినను సాధ్యంబుగాకుండు.

విస్ఫోటక సాధ్యాసాధ్య లక్షణములు.

శ్లో॥ ఏకదోషోత్థితస్సాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యోద్విదోషజః।
సర్వరూపాన్వితోఘోర స్త్వసాధ్యోభూర్యుపద్రవః॥

తా. ఏకదోష విస్ఫోటకము సాధ్యము. ద్విదోషజ విస్ఫోటకము కష్ట సాధ్యము. త్రిదోష జనితంబై యనేకోపద్రవ యుక్తంబై భయంకరముగనుండు విస్ఫోటక మసాధ్యము.

విస్ఫోటకోపద్రవములు.

శ్లో॥ హిక్కాశ్వాసోరుచిస్తృష్ణా * చాంగసాదోహృదివ్యథా ।
విసర్పజ్వరహృల్లాసా విస్ఫోటానాముపద్రవాః॥

* చాంగమర్దో.

తా. ఎక్కిళ్ళు వుబ్బసము అరుచి దప్పి వొడలు కృశించుట ఒళ్ళూ మ్ము నొప్పి విసర్పము జ్వరము నోటకారముగ నీళ్ళూరుట యివి విస్ఫోట కోపద్రవములని దెలియవలయు.

విస్ఫోటకమునందు సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తత్రాదాలంఘనంకార్యం వమనంపథ్యభోజనమ్ । యథాదోషంబలంవీక్ష్య ప్రోక్తంయుక్తంచ రేచనమ్॥

తా విస్ఫోటకమున తొలుత లంఘనము జేయించి పిదప వమనమున కొసంగి పథ్యకరమైన భోజనముల భుజింపం జేయవలయు మఱియు విస్ఫోటక దోషబలము నెఱింగి యథాయోగ్యముగ విరేచనము జేయించవలయు.

ద్విపంచమూలాది కషాయము.

శ్లో॥ ద్విపంచమూలంరాస్నాచ దార్వుశీరందురాలభామ్।
సామృతంధాన్యకంముస్తాం క్వాథయిత్వాశృతంపిబేత్
విస్ఫోటంవాతసంభూతం హంత్యేతన్నాత్రసంశయః ॥

తా. దశమూలములు సన్నరాష్ట్రము మాని పసపు వట్టివేరు దురదగొండి తిప్పతీగె ధనియాలు తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి త్రాగిన వాతవిస్ఫోటకము నిస్సంశయముగ నశించు.

ద్రాక్షాది కషాయము.

శ్లో॥ ద్రాక్షాకాశ్మర్యఖర్జూర పటోలారిష్టవాసకైః ।
లాజాకులకదుస్పర్శైః క్వాథశ్శర్కరయాయుతః ।
విస్ఫోటంపిత్తజంహంతి సోపద్రవమసంశయమ్॥

తా. ద్రాక్ష గుమ్మడు ఖర్జూరము చేతిపొట్ల వేప అడ్డసరము పేలాలు చిట్టితుమికి దురదగొండి వీనిని కషాయముగాచి అందు శర్కర గలిపి త్రాగిన వుపద్రవముతో గూడియుండు పిత్త విస్ఫోటకము నిశ్చయముగ హరించు.

భూనింబాది కషాయము.

॥ భూనింబనింబయాసాశ్చ త్రిఫలేంద్రనవాసకాః ।
పిచుమందఃపటోలీచ క్వాథమేషాంసశర్కరమ్ ॥

పీత్వావిముచ్యతేమాసం కఫవిస్ఫోటకాన్నరః ॥

తా. నేలవేము వేము దురదగొండి త్రిఫలములు కొడిసెపాలవిత్తులు అడ్డసరము కటునింబ చేతిపాట్ల వీనిని కషాయముకాచి అందుపంచదారగలిపి త్రాగిన కఫ విస్ఫోటకము హరించు.

ద్వాదశాంగ కషాయము.

శ్లో॥ కిరాతతిక్తకారిష్ట యష్ట్యాహ్వాంబుదపర్పటైః ।
వటోలవాసకోశీర త్రిఫలాకౌటజైశ్శృతమ్।
ద్వాదశాంగంనరఃపీత్వా విస్ఫోటేభ్యోవిముచ్యతే ।
ద్వంద్వజేభ్యస్త్రిదోషోత్థ రక్తజేభ్యోహితాశనః ।

తా. నేలవేము వేము అతిమధురము తుంగముస్తెలు పర్పాటకము చేతిపాట్ల అడ్డసరము వట్టివేరు త్రిఫలములు కొడిసెపాలవిత్తులు వీనిని కషాయముకాచి త్రాగిన ద్వంద్వ త్రిదోష రక్తదోషమువలన గలిగిన విస్ఫోటకము హరించు మఱియు దీని యందు లఘుకరముగనుండు పదార్థముల సేవించుట పథ్యకరము.

అమృతాది కషాయము.

శ్లో॥ అమృతవృష పటోలంముస్తకం సప్తవర్ణంఖదిరసితవేత్రం
నింబపత్రంహరిద్రే । శృతమితిసవిసర్పాన్ కుష్ఠవిస్ఫోటకం
డూరపనయతిమసూరిం శీతపిత్తజ్వరంచ॥

తా. తిప్పతీగె అడ్డసరము చేతిపాట్ల తుంగముస్తెలు యేడాకులరటి చండ్ర వెదురుగొమ్ము వేపాకు పసపు మ్రానిపసపు వీనిని కషాయముకాచి పంచదారగలిపి త్రాగిన విసర్పి కుష్ఠువు విస్ఫోటకము దురద మసూరిక పిత్తజ్వరము హరించు.

పటోలాది కషాయము.

శ్లో॥ పటోలామృత భూనింబవాసారిష్టకపర్పటైః ॥
ఖదిరాష్టయుక్తైః క్వాథోవిస్ఫోటజ్వరశాంతయే

తా. చేతిపాట్ల తిప్పతీగె నేలవేము అడ్డసరము వేము పర్పాటకము ఖదిరాష్టకము వీనిని కషాయముకాచి త్రాగిన విస్ఫోటకము జ్వరము హరించు. (ఖదిరాష్టకమన—చండ్ర త్రిఫలములు చేతిపాట్ల తిప్పతీగె అడ్డసరము వేము అనునవి.)

విస్ఫోటకములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విస్ఫోటక హితార్థాయ సేవయేచ్ఛ్రయవా
దిభిః । ముద్గాఢకీ మసూరాణాంరసైర్వావిశ్వసంయుతైః ।
సునిషణ్ణక వేత్రాగ్రం తండులీయకటిల్లకైః । కులకాభిరుక్తై
రేభిస్సపర్పటసతీనకైః । తిక్తయూషసమాయుక్తై ర్భోజనం
సంప్రయోజయేత్ ॥

తా. యవలు పెసలు కందులు చిఱుసెనగలు వీనికట్టులో శొంఠిచూర్ణమును గలిపిగాని చెంచలికూర వెమురుగొమ్ము చిత్తికూర కాకరకాయ చిట్రితుమ్మాకు పిల్లిపీచర పర్పాటకము లంకలనెడు వండ్లు చేదుగలయూషము అనువానినిగాని విసర్పిరోగమునందు భుజించుట పథ్యకరము.

విస్ఫోటకములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ తిలాన్మాషాన్ కులుత్థాంశ్చలవణామ్లకటూనిచ ।
విదాహిరూక్షముష్ణంచవిస్ఫోటీపరివర్జయేత్ ॥

తా. నువ్వులు వుద్దులు వులవలు వుప్పు పులుసు కారము దాహకర పదార్థములు రూక్ష వుష్ణము వీనిని విస్ఫోటకరోగముగలవారు వర్జింపవలయును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీతే శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
కుష్ఠవిసర్పి విస్ఫోటక రోగ నిదాన
తత్సాధ్యాసాధ్య చికిత్సానుపాన
పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
త్రయోదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— చతుర్దశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ శ్రీజంగమేశ పాదాబ్జ భృంగం శుద్ధం మహేశ్వరమ్ ।
సర్వజ్ఞం సకలాధారం బసవేశ మహంభజే.

తా. జంగమేశ్వరుని పాదపద్మముల సేవించువాడు శుద్ధుడు మహేశ్వరుడు సర్వజ్ఞుడు సకల జగత్తున కాధారభూతుడు నగు బసవేశ్వరుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్।

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు అని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క చతుర్దశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అర్శోరోగ స్వరూపము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] అర్శాంసిశుక జిహ్వశ్చ కౌక్కుటం జలుక స్తథా ః ప్రక్షోదుంబర సంకాశా న్యే తాన్యర్శాంసిపంచచ.

తా. కొన్ని మూలరోగముల చిలుకనాలుక కోడిజుట్టు జలగ జువ్వికాయ మేడికాయ అనువానితో తుల్యముగనుండును ఇటుల మూలరోగంబులు 5 విధంబులు.

శ్లో॥ బింబీకర్కంధుఖర్జూర కార్పాసీఫలసన్నిభాః ।
కేచిత్కదంబపుష్పాభాః కేచిత్సిద్ధార్థకోపమాః ।
బహుస్రావీశోష్ట జిహ్వాశంబూ కావ ర్తతుల్యాభమ్ ।
భేషజక్షారశస్త్రాగ్ని * సాధ్యానాంచప్రశస్యతే।

* సాధ్యత్వం యాప్యముచ్యతే.

తా. మఱియు మూలరోగములు దొండపండు రేగుపండు ఖర్జూరకాయ ప్రత్తికాయ అనువానితో తుల్యములుగ కొన్ని కడిమిపువ్వులతో తుల్యములుగ మఱి కొన్ని యావాలతో తుల్యములుగ యెల్లపుడు స్రావముగలవిగ ఒంటెనాలుకతో సమానములుగ నర్తగుల్లతో సమానమైన వలయములు గలవిగనుండును. అందు సాధ్యంబులుగనుండు అర్శోరోగముల ఔషధ క్షార శస్త్రాగ్ని కర్మలవలన చికిత్సింపవలయు.

శస్త్రోపయుక్త యంత్ర లక్షణము,

శ్లో॥ బాలానాంగోస్తనాకారం యంత్రకంచతురంగుళమ్ ।
సహిపంచాంగుళ పుంసాం ప్రమదానాంషడంగుళమ్ ।
ద్విచ్ఛిద్రమర్శసాం వేధే హ్యేకచ్ఛిద్రంతుకర్మణి ।
అధస్థంత్ర్యంగుళం ఛిద్రమంగుష్ఠోదరవిస్తృతమ్

తా. మూలరోగోపయుక్తయంత్రము గోస్తనాకారముగలదై పట్టికొనుటకు క్రిందిభాగమున మూడంగుళముల పొడవు అంగుష్ఠోదర ప్రమాణమైన వెడల్పుగలదై 2 ఛిద్రములుగలదిగ నుండవలయు మఱియు అంగుళముల పొడవుగల యంత్రముతో బాలురకును 5 అంగుళముల పొడవుల దానితో పురుషులకును 6 అంగుళముల పొడవుగల దానితో స్త్రీలకును చికిత్సింపవలయు మఱియు 2 చిద్రములుగల యంత్రమును మూలరోగమును వేధించుటయందును 1 ఛిద్రముగల దానిని శస్త్రకర్మయందును నుపయోగింపందగు.

అర్శోరోగ సామాన్య గుణములు.

శ్లో॥ అరోచకాగ్నిమాంద్యంచ ప్యాంత్ర కూజనమేవచ। గుల్మం ప్లీహంచశ్వయథుర్నేత్రే కర్ణధ్వనిర్భ్రమః । అష్ఠీలకముదావర్తోమలబంధస్తథైవచ । కట్యూరువంక్షణేశూలంజ్వరమన్నేచద్వేషితా । శోషాంవివర్ణతాదేహే హ్యర్శసాం లక్షణంవిదుః ।

తా. అరుచి అగ్నిమాంద్యము ప్రేగులరచుట గుల్మము ప్లీహము నేత్రముల యందు వాపు చెవిలో ధ్వనిగలుగుట వొడలు దిరుగుట అష్ఠీలికావాతము వుదావర్తముగలుగుట మలము బద్ధగించుట నడుము తొడలు గజ్జలు అనువానియందు శూలగలుగుట జ్వరము అన్నద్వేషము శోష శరీరవైవర్ణ్యముగలుగుట ఇవియమూలరోగమున సామాన్యలక్షణంబులు,

అర్శోరోగ భేదములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అర్శాంసిషట్ప్రకారాణి రక్తదోషాత్త్రి
దోషతః । జాయంతేమారుతాత్పిత్తాత్కఫాద్ద్వంద్వాద్వ ద్వళి
త్రయే ॥

తా. రక్తార్శస్సు త్రిదోషార్శస్సు వాతార్శస్సు పిత్తార్శస్సు శ్లేష్మార్శస్సు ద్వంద్వార్శస్సు అన మూలరోగములు 6 విధంబులు.

అర్శోరోగ సాధ్యాసాధ్యములు.

శ్లో॥ ఏకదోషోత్థితంబాహ్యం సుఖసాధ్యం తథాచిరాత్ ।
ద్వంద్వజంయాప్యకంచైవ కృచ్ఛ్రసాధ్యం భిషగ్వరైః ।
అంతర్వళి త్రిదోషోత్థా న్యసాధ్యార్శాంసితానిచ ।
కుర్వంతిసర్వరోగాంశ్చ తస్మాద్యత్నేన తజ్జయేత్ ॥

తా. మూలరోగము ఏకదోషమువలనగాని లేక వెలపటివళియందుగాని జనించియుండినను మఱియు జనించి చిరకాలము గాక యుండినను సుఖసాధ్యంబు. ద్వంద్వదోషమువలన జనించిన మూలరోగము కష్టసాధ్యంబగుటచే యాప్యంబు, అంతర్వళియందు జనించిన మూలరోగంబును త్రిదోషమువలన జనించిన మూలరోగంబును అసాధ్యంబులు. మఱియు మూలరోగము సర్వరోగోత్పత్తికి కారణంబగుటచే దానిని సర్వప్రయత్నములవలన హరింపఁజేయవలయు.

అర్శోరోగ పూర్వరూపము.

శ్లో॥ విష్టంభోజఠరాటోప శ్శార్శసిగ్రహణీతథా ।
కార్శ్యముద్గారబాహుళ్యం పూర్వలక్షణముచ్యతే ।

తా. అన్నము జీర్ణముగాకుండుట కడుపులో గుడగుడశబ్దముగలుగుట గ్రహణీరోగముగలుగుట శరీరము కృశించుట మిక్కుటముగ వోకరింతలు గలుగుట యివియు అర్శోరోగ పూర్వలక్షణంబులు.

వాతార్శస్సునకు కారణము.

శ్లో॥ కటుతిక్తకషాయైశ్చ రూక్షతీక్ష్ణాతిశీతలైః ।
భోజనైర్లంఘనైర్వాపి మద్యమైథునసేవనైః ।
జాయంతేహ్యంకురైశ్శుష్కైశ్శుష్కార్శాంసిచమారుతాద్ ॥

తా. కారము చేదు వగరు రూక్ష తీక్ష్ణము కడుశీతలముగల పదార్థముల భుజించుట వుపవాసముసేయుట మిక్కుటముగ మద్యపానము స్త్రీసంభోగముసే యుట యీకారణములవలన నల్లనై శుష్కమైన మొలకలతో గూడియుండు వా తార్శస్సుజనించు.

వాతార్శస్సు లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] బింబసర్ష పకార్పాస బీజవత్స్ఫుటితాననః।
సశబ్దధూమసంయుక్తం స్తోకంవాధప్రవాహికా
విష్టంభదాహకంశూలం నానారోగాశ్చమారుతాత్ ॥

తా. మొలకలు దొండపండు ఆవాలు ప్రత్తిగింజలు అనువానితో సమానంబై పగిలియుండుట గుదమున శబ్దముగలుగుట పొగ వెడలుచుండుట పలుమారు కొంచ కొంచముగ విరేచనములగుట మలము బద్ధగించుట మంటలు శూల పలువిధ రోగ ములు గలుగుట యీ లక్షణములు గలది వాతార్శస్సని దెలియవలయు.

వాతార్శకారణ తల్లక్షణములు.

శ్లో॥ [చరకే] కట్వమ్లలవణోష్ణాసివ్యాయామాగ్న్యాతపశ్రమాః।
సేవనాత్స్రివతేరక్తం నీలపీతోష్ణవర్చసః ।
రక్తానలాస్సితాఃపీతా మృదవశ్చాంకురాస్తథా ।
దాహపాకజ్వరస్వేద తృణ్మూర్ఛాః పిత్తజార్శసామ్॥

తా. కారము పులుసు వుప్పు వుష్ణము వ్యాయామము అగ్ని యెండ శ్రమ అనువానిసేవనవలనరక్తము గారుట మలము నల్లగ పచ్చగ వుష్ణముగ వెడలుట యె ఱ్ఱగ నల్లగ తెల్లగ పచ్చిగ మృదువుగనుండు మొలకలు జనించుట మంట పాకము జ్వరము చెమట దప్పి మూర్ఛ కలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తార్శస్సని తెలి యవలయు.

శ్లేష్మార్శ నిదాన తల్లక్షణములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అతిశీతగురుస్నిగ్ధ తూరామ్లస్వనిషేవణాత్।
శ్లేష్మోల్బదాత్తిరంశుభ్రం పిత్తార్శఃగో స్తనీసమమ్ ।
స్పర్శేఃకండ్వాః ప్రియంస్నిగ్ధం నానారోగ కరం కిల।
వసాభసకఫప్రాయః పురీషాస్రప్రవాహికాః।
జ్ఞేయాశ్లేష్మార్శసాహ్యేషాం రక్తమోహోత్సుఖావహమ్ ।

శ్లేష్మార్శః పాంగుదేపార్శ్వే రక్తమోక్షం జలూకయా ।
కృత్వాచార్కరసైర్లేపం దాహశ్చాత్రాపిశస్యతే ॥

తా. కడుశీతలము జడము స్నిగ్ధము క్షారము పులుసుగల పదార్థములు సేవించుటవలన శ్లేష్మము ప్రకోపించి కఠినముగ తెల్లగ పచ్చగ గోస్తనాకారముగ నుండు మొలకల గలుగంజేయు తాకిన నవశమించుట మెఱయుచుండుట పలువిధరోగములకు కారణంబుగనుండుట మలము మాంసపుక్రొవ్వులో సమానముగ ఆమయుక్తముగ నీరులో సమానముగ వెడలుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మార్శస్సని దెలియవలయు దీనియందు రక్తస్రావమును జేయించుట సుఖకరము. మఱియు దీనియందు గుదపార్శ్వమున జలగలతో రక్తస్రావమును జేయించుటయే గాక జిల్లేడుపాల లేపనమును దాహకర్మను సగా జేయుట ప్రశస్తంబు.

అర్శోభేద లలితము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] గుదద్వారాత్ప్రష్ఠదేశే జాయంతే పాండురాంకురాః । లలితానేవిశుష్యంతే మూలరోగస్య లక్షణమ్। శ్లేష్మార్శసామయంభేదో హన్యాల్లేపరసాయనైః॥

తా. గుదమునకు పైభాగమున మృదువైన తెల్లని మొలకలు జనించుచుండును. ఇదియు మూలరోగ లక్షణము ఇది శ్లేష్మార్శస్సులో భేదముగలదిగ నుండు. దీనిని లేపనరసాయనములచే హరింపం జేయవలయు.

ద్వంద్వ త్రిదోషార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మిశ్రితేద్వంద్వజం జ్ఞేయం సర్వరూపంత్రిదోషజమ్ । నస్రవంతేనభిద్యంతె స్నిగ్ధపాండుత్వగాదయః॥

తా. 2 దోషలక్షణములు గలది ద్వంద్వజార్శస్సనియు వాతపిత్త శ్లేష్మలక్షణయుక్తంబై స్రావభేదనరహితంబై చర్మములు మెఱయుచు పాండురవర్ణముగ నుండిన త్రిదోషార్శస్సనియు తెలియవలయు.

రక్తార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] రక్తోల్బణగుదేకీలాః పిత్తాకృతిసమన్వితాః ।
శృంగాద్యైశ్శోణితస్రావో హ్యధోవాయుర్నగచ్ఛతి ।

వాతపిత్తకఫాహ్యత్ర ద్వంద్వజాశ్చ త్రిదోషజాః ।
లక్షణైః పూర్వవజ్జ్ఞాత్వా చికిత్సాశోణితార్శసామ్ ॥

తా. గుదమున రక్తము స్రవించుట మొలకలు పిత్తార్శలక్షణయుక్తంబులు గనుండుట వాతమకోముఖముగ సంచరింపమండుట పూర్వోక్తవాత పిత్త శ్లేష్మ ద్వంద్వ త్రిదోషలక్షణయుక్తంబుగ నుండుట ఈలక్షణములుగలది రక్తార్శస్సని తెలియవలయు. దీనియందు కొమ్ములు సారకాయబుడ్డలు మొదలగు వానిచే రక్తస్రావము జేయించుటయేకాక వాతపిత్తశ్లేష్మ ద్వంద్వ త్రిదోషార్శ చికిత్సలను సగా జేయవలయు.

అర్శోరోగ సామాన్య లక్షణములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మాంసకీలానిగుదజా న్యర్శాంసిమునయోవిదుః।
తదస్రజంచసహజం దోషజంసాన్నిపాతకమ్।
సామాన్యలక్షణంతేషాం మలస్రంసోగ్నిమందతా ।
నిస్సారతావివర్ణత్వం సకలామయసంభవః॥

తా. గుదమున మాంసపు మొలకలు జనించిన అర్శస్సని మునులు వచించెదరు. అది రక్తజ సహజ వాతజ పిత్తజ శ్లేష్మజ సన్నిపాతజములన 6 విధంబులు. అందు మలము పలచగ వెడలుట అగ్నిమాంద్యము గలుగుట సత్వము లేకుండుట శరీరము వివర్ణంబగుట సర్వరోగోత్పత్తికి కారణంబుగనుండుట అనునవి సామాన్యలక్షణములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] దోషజంసాధ్యంశిష్టే ద్వేతుపరిత్యజేత్ ॥

తా. అందేకదోషము వలన జనించిన అర్శస్సు రక్తార్శస్సు సాధ్యంబులు త్రిదోషార్శస్సు సహజార్శస్సు అసాధ్యంబులు.

అసాధ్యార్శోపద్రవములు.

శ్లో॥ [బాహటే] హస్తపాదేముఖేనాభౌశోభావృషణయోర్గుదే।
హృత్పార్శ్వశూలమోహంచ ఛర్దిస్తృష్ణా జ్వరారుచి ।
రక్తాతిసారోరుక్కార్శ్యమర్శాంసిమారయంతితమ్॥

తా. చేతులు కాళ్ళు ముఖము నాభి వృషణములు గుదము అనువానియందు వాపుగలుగుట రొమ్ము పార్శ్వములు శూలించుట మోహము వాంతి దప్పి జ్వరము అరుచి రక్తాతిసారము పీడ శరీరకృశత్వముగలుగుట యీ యుపద్రవములుగల అర్శోరోగులు మరణము పొందెదరు.

శ్లో॥ సహజాని త్రిదోషాణి యానిచాభ్యంతరాం వలిమ్ ।
జాయంతేర్శాంసిసంశ్రిత తాన్యసాధ్యాని నిర్దిశేత్ ॥

తా. జననకాలము మొదలు స్వాభావికముగ కలిగియుండు అర్శస్సు త్రిదోషార్శస్సు లోనివళులయందు జనించియుంను అర్శస్సు అసాధ్యంబులు.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వశూలం సమ్మోహశ్ఛర్దిరంగస్య రుగ్జ్వరః ॥
తృష్ణాగుదస్యపాకశ్చ నిహన్యుర్గుదజాతురమ్ ॥

తా. హృదయపార్శ్వములయందు శూల యింద్రియమనస్సులయందు మోహము వాంతి శరీరశూల జ్వరము దప్పి గుదవ్రణము యీ లక్షణములతో గూడియుండు మూలరోగి మృతిజెందు.

శ్లో॥ తృష్ణారోచకశూలార్త మతిప్రస్రుతశోణితమ్ ।
శోఫాసారససంయుక్త మర్శాంసిక్షపయంతిహి ॥

తా. దప్పి అరుచి శూల కడురక్తస్రావము శోఫ అతిసారముగల మూలరోగిమృతిజెందు.

అర్శోరోగ సుఖసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ బాహ్యాయాంతువలౌ జాతా న్యేకదోషోల్బణానిచ ।
అర్శాంసిసుఖసాధ్యాని వత్సరోత్పతితానిచ॥

తా. వెలపటి వళియందు జనించిన మూలరోగము యేకదోష ప్రకోపమువలనజనించిన మూలరోగము 1 సంవత్సరకాలము గతించకుండెడి మూలరోగము సుఖసాధ్యంబులని తెలియవలయు.

అర్శోరోగ కృచ్ఛ్రసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ద్వంద్వజానిద్వితీయాయాం వళౌ యాన్యాశ్రితానిచ ।
కృచ్ఛ్రసాధ్యానితాన్యాని తాన్యాహుః పరిసంవత్సరాణిచ ॥

తా. ద్వంద్వదోషము వలన జనించిన అర్శస్సు 2 వ వళియందు జనించిన అర్శస్సు 1 సంవత్సరకాలము గతించిన అర్శస్సు కష్టసాధ్యంబులని తెలియవలయు. (మఱియు వెలపట ద్విదోషప్రకోపమువలన జనించిన అర్శస్సు మఱియు యేకదోష ప్రకోపమువలన 2 వ వళియందు జనించిన అర్శస్సు కష్ట సాధ్యంబులు.)

అర్శోత్పత్తికి స్థానాంతరము.

శ్లో॥ మేఢ్రాదిష్వపివక్ష్యంతే యథాస్వంనాభిజాన్యపి ।
గండూపదాస్యరూపాణి పిచ్ఛిలానిమృదూనిచ ॥

తా. మేఢ్రము నాసిక కర్ణములు మొదలగు వానియందు దోషభేదములన అర్శస్సు (ఆంకురము) జనింపుచున్నదని ముందుగ చెప్పంబడియున్నయది అట్లేఅం గున నే నాభియందు సగా అర్శస్సు జనించి ఆడ యెఱ్ఱనుఖముతో సమానముగ జిగటగ మృదువుగనుండు.

వాతార్శస్సునకు అర్శంకుఠార రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంపలైకంతు ద్విపలంశుద్ధగంధక మ్ । మృతంతామ్రం మృతంలోహం ప్రత్యేకంచపలత్రయ మ్ । త్ర్యూషణం లాంగలీదంతి చిత్రకం * పీలుకంతథా । ప్రత్యేకం ద్విపలంయోజ్యం యవక్షారంచటంకణమ్ । ఉభేపంచపలేయోజ్యే సైంధవపలపంచకమ్ ।. ద్వాత్రింశత్పల గోమూత్రం స్నుహీ క్షీరంచతత్సమమ్ ॥ † మృద్వగ్నినాపచే త్సర్వ్య స్థాల్యాం యావత్సుపిండిత మ్ । మాషద్వయంసదాఖాదే ద్రసోహ్యర్శఃకుఠారకః ।

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 పలములు తామ్ర భస్మము లోహభస్మము యివి దినుసుకు 3 పలములు త్రికటుకములు చెన్నచర్లగడ్డ నేలదంతి చిత్రమూలము దొండ లేక పుష్కరమూలము యివి దినుసుకు రెండేసి పలములు యవక్షారము టంకణక్షారము యివి 5 పలములు సైంధవలవణము 5 ఫలము లు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నూరి చూర్ణముజేసి గోమూత్రము 32 పలము లు బొంత జెముడుపాలు 32 పలములుగలిపి మృద్వగ్నితో ముద్దయగువరకు బాగుగ వండి 2 మాషములయెత్తును యెల్లపుడు సేవింపుచుండిన మూలరోగము హరించు.

శ్లో॥ వచాహింగువిళంగాని సైంధవంజీర నాగరైః ।
మరీచంపిప్పలీకుష్ఠం వథ్యాచహ్న్యజమోదకమ్ ।

* పుష్కరంతథా † మృద్వగ్నినాపచేత్సర్వం యావత్తచ్చసుపిండితము.

క్రమోత్తరగుణంచూర్ణం సర్వేషాం ద్విగుణంగుడమ్ ।
అక్షంముద్గజలైశ్చాను పిబేద్వాతార్శసాం జయేత్ ॥

తా. వస 1 భాగము యింగువ 2 భాగములు వాయువిడంగములు 3 భాగములు సైంధవలవణము 4 భాగములుజీలకఱ్ఱ 5 భాగములు శొంఠి 6 భాగములుమిరియాలు 7 భాగములు పిప్పళ్ళు 8 భాగములు చంగల్వకోష్టు 9 భాగములు కరక్కాయ 10 భాగములు చిత్రమూలము 11 భాగములు వోమము 12 భాగములు యిటుల వీని నెల్లచూర్ణముజేసి దీనికిరెండింతలు బెల్లముగలిపి మర్దించి అక్షప్రమాణమును భక్షించి వెంబడిగ పెసరనీరును త్రాగిన వాతార్శస్సుహరించు.

పిత్తార్శస్సునకు రాజవల్లభ రసము.

శ్లో॥ లోహాభస్మవిళంగాని త్రిఫలానిశిలాజతు ।
తూర్యూషణంపిప్పలీమూలం చవ్యాంకృష్ణతిలాస్సమమ్ ।
లోహస్యత్రిగుణంవహ్ని ర్లోహాద్వల్లాతకీతథా ।
చాతుర్జాతంచలోహాంశం సర్వస్యద్విగుణంగుడమ్ ।
కర్షంభుక్త్వానిహంత్యాశు హ్యర్శోమందాగ్ని పాండుకమ్ ।
శ్వాసంభగందరంకాసం శ్వయథుంచవినాశయేత్ ॥

తా. లోహభస్మము వాయువిడంగములు త్రిఫలములు శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు త్రికటుకములు మోడి చెవ్యము నల్లనువ్వులు యివి దినుసుకొక్కొకభాగము చిత్రమూలము 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన జీడివిత్తులు 3 భాగములుయేలకులు లవంగములు ఆకుపత్రిక నాగకేసరలు యివి దినుసుకొక్కొకభాగము యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణమును4మాసములవరకు సేవించుచుండిన పిత్తార్శస్సు అగ్నిమాంద్యము పాండువు శ్వాసము భగందరము కాసము వాపు వీనిని హరింపంజేయు.

సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] సూరణం కాసమర్దంచ శిగ్రువార్తాకవాలుకమ్ ః సుపక్వంయోజయేచ్ఛాకం వధ్యంగోధూమ తండులమ్ । కుసుంభమృదుపత్రాణి హ్యర్శనాశనపేషయేత్ ।

భక్షయేచ్ఛాకవచ్ఛాత్రౌ స్వయమగ్నిరసస్తథా ।
నిష్కత్రయంత్రయంనిత్యం గుంజంవానందభైరవమ్ ॥

తా. కందగడ్డ తీటకసింద మునగ వంకాయ కూతురుబుడమ వీనిని పక్వముగ వండి భుజింపవలయు. వఘ్యము గోధుమలను బియ్యపువంటకము భుజింపవలయు. మఱియు లేతకుసుంబ చిగుళ్ళనుకలిసి నూరిశాకమువలెనే భక్షింపవలయు మఱియు 3 నిష్కములయెత్తు స్వయమగ్ని రసముగాని లేక గురిగింజయెత్తు అనందభైరవము నుగాని ప్రత్యహము సేవింపవలయు.

శ్లో॥ కాకతుండీంద్రవారుణ్యోర్దేవదాళ్యాశ్చ బీజకమ్ ।
సగుడంగుదలేపేన మూలరోగ హరంపరమ్ ॥

తా. పెద్దనురిజవేరు సాపర డావరడంగివిత్తులు బెల్లము వీనిని నూరి గుదము నందు లేపనమును మూలరోగము హరించు.

సూరణాది లేపము.

శ్లో॥ సూరణంరజనీవహ్ని టంకణంగుడమిశ్రితమ్ ।
పిష్ట్వారవాళకైర్లేపో హంత్యర్శాంసిమహాంత్యపి ॥

తా. కంద పసపు చిత్రమూలము వెలిగారము బెల్లము వీనిని కలితో నూరి లేపనము జేసిన త్రిదోషార్శస్సు మొదలగు బలిష్ఠములైన అర్శస్సులు హరించు,

నింబాది లేపము.

శ్లో॥ నింబాశ్వత్థస్యపత్రాణాం లేపోమర్శామవాశనః ।
ఆరనాళేనవాహన్యాత్సగుడాశంఖతుంబికా॥

తా. వేపాకు రావియాకు వీనిని నూరి లేపనముజేసినను లేక చేదుసొరాకు బెల్లము వీనిని కలితో నూరి లేపనముజేసినను మూలవ్యాధి హరించు,

స్నుహ్యాది లేపము.

శ్లో॥ స్నుహ్యగ్నిలాంగలీదంతీ మూత్రైర్లేపోర్శసాంహితః ॥

తా. జెముడుపాలు చిత్రమూలము చెన్నచన్లగడ్డ దంతివేరు వీనిని నూరి మూలరోగమునందు లేపనము జేయుట హితకరంబు.

అర్కాది లేపనము.

శ్లో॥ అర్కం పయస్సుధాకాండం కటుకా లాబుపల్లవా। ॥
కరంజోబస్త మూత్రేణ లేపనం శ్రేష్ఠమర్శసామ్ ॥

తా. జిల్లేడుపాలు జెముడుపాలు కటుకరోహిణి చేదుసొర చిగుళ్ళు కానుగ విత్తులు వీనిని మేకమూత్రముతోనూరి మూలరోగమునందు లేపనము జేయుట కడు శ్రేష్ఠకరంబు.

న్యగ్రోధపత్ర లేపము.

శ్లో॥ దగ్ధ్వాన్యగ్రోధపత్రాణి తైలేన సహలేపయేత్ ।

తా. మఱ్ఱియాకుల గాల్చి బూడిదజేసి నూనెతో మర్దించి లేపనముజేసిన మూల రోగము హరించు.

దేవదార్వ్యాది లేపము.

శ్లో॥ [శారీరే] దేవాదార్వ్యాశ్చబీజాని సైంధవేన సుచూర్ణితమ్ ।
ఆరనాళేన లేపోయం మూలరోగ నివృత్తయే।

తా. దేవదారు దంగివిత్తులు సైంధవలవణము వీనిని కలితోనూరి లేపనముజేసిన మూలరోగము హరించు.

త్రిదోషార్శస్సునకు వైక్రాంతాఖ్య రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మృతసూతాభ్రవైక్రాంత కాంతతామ్రం సమంసమమ్ । సర్వతుల్యేనగంధేన మర్ద్యంభల్లాతకాన్వితమ్। దినైకంతద్ద్రవై రేవ వటీంకుర్యాద్ద్విగుంజకామ్ । భక్షయే ద్గుదజాన్హంతి ద్వంద్వజంచత్రిదోషజమ్ : ప్రత్యేకమునలీ వహ్ని భాగాఃకుష్ఠస్యషోడశ । పిప్పలీపిప్పలి మూలంతక్షీ పేద్భాగద్వయంద్వయమ్ । చతుష్కంతు విడంగస్య మరిచం కటుశుంఠికా । బ్రహ్మదండితథై కైకం చూర్ణితేంద్ద్విగుణంగుడమ్ కర్షాంశంభక్షయేచ్చానుహ్యర్శోరోగ ప్రశాంతయే। వైక్రాంతాఖ్య రసోనామ సాధ్యాసాధ్యార్శ కాంతయే

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము వైక్రాంతభస్మము కాంతభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వీనికిసమముగ శుద్ధిజేసిన గంధక చూర్ణము శుద్ధిచేసిన జీడిగింజలచూర్ణము గలిపి జీడివిత్తులతైలములో 1 దినముమర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేలతాటిగడ్డలు 8 భాగములు చిత్రమూలము 8 భాగములు చంగల్వకోష్టు 16 భాగములు పిప్పళ్ళు మోడి రెండేసి భాగములు వాయువిడంగములు 4 భాగములు మిరియాలు చేదుబీరకాంతి బ్రహ్మదండి యివి దినుసుకొక్కొకభాగము యిట్టుల వీనినెల్లచూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి కర్షప్రమాణానుపానముతో సేవించిన అర్శస్సుద్వంద్వార్శస్సు త్రిదోషార్శస్సు సాధ్యాసాధ్యార్శస్సులు హరించు.

అభ్రక హరీతకీ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతాభ్రకస్య పలంవింశ న్మృతలోహస్య పంచకమ్ । గంధకస్య పలంపంచ త్రిభిర్ద్విగుణమాక్షికమ్ । పథ్యాశతపలంయోజ్యం ధాత్రీపలశతద్వయమ్ । సర్వమేకత్ర తచ్చూర్ణంజంబీరైర్భావయే ద్దినమ్। భృంగీపునర్నవాద్రావైః * కుమార్యై ర్గుడసంయుతైః । భల్లాతవహ్నిగోరంటైర్హస్తిశుండీతలాంగలీ । క్షీరిణీజలకుంబీజప్రత్యేకం ప్రత్యేహంద్రవైః భావయే న్మర్దయేదిత్థం మధ్వాజ్యాభ్యాం విలోలయేత్ । స్నిగ్ధభాండే స్థితంఖాదే న్నిత్యం నిష్కద్వయంద్వయమ్ । సిద్ధశాబరయోగోయం త్రిదోషార్శాం సినాశయేత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మము 20 పలములు లోహభస్మము 5 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 5 పలములు స్వర్ణమాక్షికము 60 పలములు కరకబెరడు 100 పలములు వుసిరికపప్పు 200 పలములు యిట్టుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసములో 1 దినము భావనజేసి యెండించి పిదప గుంటగలగర గలిజేరు కలబంద బెల్లము జీడిపలుకులు చిత్రమూలము గోరింట హస్తికుండి (యేనుగపిప్పళ్ళు) చన్నచర్లగడ్డ తెవక్షీరి (అడవిబ్రెహాలు) చేదానుగ అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే వొక్కొకదినము మర్దించి భావనజేసి తేనె నెయ్యిగలిపి నేతితోమాగిన కుండలోబెట్టి ప్రతిదిన

* పాఠాంతరరుడాకుర్హైః॥—దూసరితీగె నేలతంగేడు.

ము 2 నిష్కములయెత్తును సేవింపుచుండిన త్రిదోషార్శస్సు హరించు. ఈయోగము సిద్ధశాబరునిచే జెప్పంబడియె.

అర్శోరోగములకు సూరణ వటకములు.

శ్లో॥ పలానిపంచపథ్యాయాః పలంమరిచకంతథా । పిప్పలీపిప్పలీమూల చవ్యచిత్రకనాగరమ్।పలవృద్ధిక్రమేణైన యవక్షారం పలత్రయమ్। సూరణస్యపలాన్యష్టౌతథాభల్లాతకస్యచ । గుడేనగుళికాంకుర్యా దక్షమాత్రప్రమాణకామ్ । సాభక్షితాహరత్యర్శ శ్చాప్లుతక్రానుపానతః। కాంకాయనేనకథితం శస్త్రక్షారాగ్నిభీరుణః ॥

తా. కరకబెరడు 5 పలములు మిరియాలు 1 పలము పిప్పళ్ళు 1 పలము మోడి 2 పలములు చెవ్యము 3 పలములు చిత్రమూలము 4 పలములు శొంఠి 5 పలములు యవక్షారము 3 పలములు కంద్గడ్డ 8 పలములు శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలు 8 పలములు యిటులవీనినెల్ల దంచిచూర్ణముజేసి బెల్లముగలిపి త్రొక్కి అక్షప్రమాణము మాత్రలుజేసి పుల్లనిచల్లతో 1 సంవత్సరముగరకు సేవింపుచుండిన అర్శోరోగము హరించు. ఈ యోగమును కాంకాయమునువాడు శస్త్రక్షారాగ్ని కర్మలకు భయపడువారి నిమిత్తమై వచించె.

రక్తార్శస్సునకు భల్లాతకామృతము.

శ్లో॥ [సూత్రస్థానే] భల్లాతకచతుష్షష్టి పలందుగ్ధంచ తత్సమమ్ । దుగ్ధాచ్చతుర్గుణంవారిపాచ్యం దుగ్ధావశేషకమ్। దుగ్ధతుల్యం ఘృతంయోజ్యం ఘృతపాదంసితాంక్షిపేత్ । మధుధాత్రీసితాతుల్యం సితార్ధ మభయారజః । మృతలోహం గుడూచ్యాశ్చ ప్రత్యేకమభయార్ధకమ్ । క్షిపేత్స్నిగ్ధఘటేసర్వం ధాన్యరాశౌనివేశయేత్ । సప్తాహాదుద్ధృతంతత్తు ఖాదేన్నిష్క-త్రయంత్రయమ్ । భల్లాతకామృతంనామ హంతిరక్తార్శ సాంకిల।క్షారతీక్ష్ణం నభోక్తవ్యం తైలాభ్యంగంచ వర్జయేత్ ॥

తా. 64 పలముల శుద్ధిజేసిన జీడిగింజలలో 64 పలములపాలు 256 పలముల నీళ్ళుబోసి పాలుమిగులునటుల కాచి ఆపాలకు సమముగ నెయ్యి నేతికి 4 వ భాగము పంచదార పంచదారయెత్తు తేనె వుసిరికపప్పు పంచదార ½ భాగము కరక్కాయల పొడి కరకపొడి ½ భాగము లోహభస్మము లోహభస్మమునకు సమము దిప్పతీగ చూర్ణము గలిపి నేతితో మాగినకుండలోనునిచి ధాన్యరాశిలో 7 దినంబులిడి మాతీసి నిష్కాలయెత్తును సేవింపుచుండిన రక్తార్శస్సు హరించు. దీనిసేవన కాలంబున వుప్పు తీక్ష్ణద్రవ్యము తైలాభ్యంజనము అనువానిని వర్జింపవలయు. (రక్తార్శస్సు హరించుటకై యోగరాజగుగ్గులమును సగా సేవింపవలయు.)

తా. క్షయము అర్శస్సు శూల గుల్మముగలవారలు తత్తద్రోగౌషధముల 4 మాసములవఱకు సేవింపవలయు పైజెప్పబడిన ఔషధములవలన అర్శోరోగము మానకుండిన మాడయెత్తు గారీపాషాణమును కమికెడు మంచివేపకొనలను వుదకముతో 4 ఝాములునూరి 8 దినములు పట్టించి అగ్నియందుకాచిన అర్శస్సులు ఊడిపడును పిదప వేపాకు నుడికించి కట్టిన వ్రణముమానును.

గారీపాషాణ లేపము.

శ్లో॥ గారీపాషాణైకకర్షం స్నుహీకాండేవినిక్షిపేత్ ।
పాచయేత్పుటపాకేన తతఉద్ధృత్యయత్నతః ।
రేవాచినీచకుష్ఠంచ కల్కీకృత్యత్రయంసమమ్ ।
లేపయేత్తేనచార్శాంసి నివార్యంతేనసంశయః ॥

తా. జెముడుకాడలయందొక కర్ష ప్రమాణముగారీపాషాణమునునిచి * పుటపాకములో పక్వముజేసి పిదప దానితోడ రేవల్చిన్ని చంగల్వకోష్ఠు సన్నరాష్ట్రము అనువానిని సమభాగములుగజేర్చి మర్దించికల్కముజేసి లేపనముజేసిన మూలరోగము నిస్సంశయముగ హరించు.

అర్శరోగహర ధూపము.

శ్లో॥ [చరకే] అర్కమూలంశమీపత్రం నృకేశాస్సర్పకంచుకః ।
మార్జాలచర్మసాజ్యంచ గుదేధూపోర్శసాహితః ॥

తా. జిల్లేడువేళ్ళు జమ్మియాకు మనుజుని వెంట్రుకలు నాగుబాముకుబుసము పిల్లిచర్మము వీనిని చూర్ణముచేసి నేతిలోదడిపి 40 దినములు ఆసనమున పొగవేసిన అర్శోరోగములు హరించు మఱియు యెండిన 7 పందికొక్కులచర్మము సోలెడు మంచివేపవిత్తులు తులము తాళకము వీనిని చూర్ణముజేసి కానుగకాయలగాల్చి నిప్పుచేసి దానిపై యీ చూర్ణమునువైచి 7 దినములు రేపుమాపు ఆసనమున పొగవేయు

---

* పుటపాకమన—పచ్చి వనస్పతులనుపంచి ముద్దజేసి దానిని గుమ్ముడు మఱ్ఱి నేరేడు మొదలగువానిని యాకులలో దేనిచేనైననుజుట్టి 2 అంగుళముల ప్రమాణంబైనను అంగుళప్రమాణంబైనను మన్ను లేపనముజేసి యిది యెఱ్ఱగనగువరకు పిడకలపుటంబున నునిచి పిదప దానియందుండిదీసి పైమంటిని ఆకులను నూడదీసి లోపలిముద్దను బిసికి రసమును దీసికొనుటయు.

చుండిన అర్శోరోగములుమానును. పిదప గచ్చకాయల నాముదముతో దడిపి వేచ్చజేసి రేపుమాపు ఆసనమున కట్టుగట్టవలయు మఱియు నాసనమున పసపు నీళ్లతోగడుగు చుండవలయు. నేలగొలిమిడియాకు రసములో మిరియపుచూర్ణము ఆవునెయ్యిగలిపి త్రాగవలయు చప్పిడియన్నము ఆవుపాలు వీనిని పథ్యమునం దునిచికొనవలయు మఱియు. పందిపురీషమునుపొగ వేసిన అర్శోరోగము హరించు.

కపిత్థాది యోగము.

శ్లో॥ కపిత్థబిల్వమజ్జాశ్చ శుంఠీసైంధవకంసమమ్ ।
పిబేత్తక్రేణచార్శాంసి ప్రవాహంగ్రహణీంజయేత్ ॥

తా. వెలగగుజ్జు మారేడుగుజ్జు శొంఠి సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములు గ చల్లతోనూరి సేవించిన అర్శస్సు అతిసారము గ్రహణి హరించు.

మూలరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ కతకకందపటోలపునర్నవం తక్రమాజ్యనవసితరామఠమ్ ।
మరిచకంసురదారుఫలంతథా పటుబృహతిద్వయజీవనీవచా ।
సమిసినవ్యముమంబరవాస్తుకం ఇతిహితంగుదకీలగదేషుచ ॥

తా. ఇండుపుకాయ కందగడ్డ పొట్లకాయ గలిజేరుకూర ఆవుచల్ల ఆవునెయ్యి ఆవువెన్న యింగువ మిరియాలు దేవదారుకాయలు సైంధవలవణము చిన్నములక కాయలు పెద్దములకకాయ మనుబాలకూర వస చేతలాసికూర లేతమేడికాయ చిట్టికూర యివి అర్శోరోగమునందు పథ్యకరంబులు.

మూలరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ పింజాలమాషపిణ్యాక తదమత్స్యాతిశీతలమ్ ।
అలాబూవార్తకంచైవ పిష్టిబిల్వముపోదకీ ।
హింసాంబుసూపమాంసాని కఠినంకుక్కుటాసనమ్ ।
అశ్వాద్యారోహణంస్నాన మపథ్యంపాయురర్శసామ్ ॥

తా. చారకంప మనప్పప్పు తెలికపిండి పెరుగు మత్స్యములు కడుశీతకర ద్రవ్యములు అనుగపుకాయ వంకాయ పిండివంటకము మారేడుకాయ బచ్చలికూర

శీతోదకము పప్పు మాంసము కఠినపదార్థములు గొంతుగూర్చుండుట గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కుట స్నానము యివి అర్శోరోగమునందపథ్యకరంబులు.

* ఉపదంశరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] హస్తాభిఘాతాన్నఖదంతఘాతాదధావనాదత్యతిసేవనాద్వా। యోనిప్రదోషాచ్చభవంతిశిశ్నే పంచోపదంశావివిధాపచారైః॥

తా. చేతులతో బిసుకుట గోళ్లతో గీచుట దంతములతో కొరుకుట యీ మొదలగువానియొక్క యభిఘాతమువలన సురతానంతరము మేఢ్రమునుగడుగకవుపేక్షించుట కడుమైథునముసేయుట యోనిదోషము చకారమువలన దుర్గంధముగల యుదకముతో కడుగుట యీకారణములవలన శిశ్నమున 5 విధములైనవుపదంశరోగములు జనించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] శేఫోపర్యుపదంశస్స్యాత్సచపంచవిధస్స్మృతః।
స్తబ్ధమేఢ్రోతిరుగ్వాతాత్ పిత్తాద్రక్తోతిదాహవాన్ ।
కఫాత్కాఠిన్యకండూవాన్ రక్తజఃపిత్తలక్షణః।
సర్వలింగస్త్రిదోషాఖ్య స్సతులింగవినాశకః॥

తా. మేఢ్రముమీద వాత పిత్తశ్లేష్మ రక్త త్రిదోషజములన 5 విధములైన యుపదంశరోగములు జనించు. అందు వాతోపదంశమున మేఢ్రము బ్రామనుపడికడు నొప్పితోగూడియుండు పైత్యోపదంశముల మేఢ్రము యెఱ్ఱనై మంటలతోగూడియుండు శ్లేష్మోపదంశమున మేఢ్రముకఠినమై దురదతోగూడియుండు రక్తోపదంశము పైత్యోపదంశ లక్షణయుక్తంబుగనుండు త్రిదోషోప దంశమున మేఢ్రమునశించు. (యిది అసాధ్యము.)

వాతోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ సతోదభేద స్ఫురణైః కృష్ణైః స్ఫోటైః ర్వ్యవస్యే త్పవనోపదంశమ్॥

---

* వుపదంశమన—కొరుకుజాడ్యము.

తా. మేఢ్రమున నల్లనికురుపులు జనించు సూదులతో బొడుచునటుల వేదన పగుళ్ళు చలనము అనునవి గలిగియుండిన వాతోపదంశమని తెలియవలయు.

పిత్తరక్తోపదంశ లక్షణములు.

శ్లో॥ పిత్తైర్బహుక్లేదయుతైస్సదాహైఃపిత్తేనరక్తాత్పిశితావభాసైః॥

తా. పసపువర్ణముగల కురుపులు జనించి కడుస్రావము మంటలు గలిగియుండిన పిత్తోపదంశమనియు మాంసమువంటియెఱ్ఱని కురుపులు జనించిన రక్తోపదంశమనియు తెలియవలయు.

కఫోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ సకండురైః శ్వోథయుతైర్మహద్భిశ్శుక్లైర్ఘన స్రావయుతైః కఫేన॥

తా. దురద నాపు అనువానితోడంగూడి తెల్లనివర్ణముగల పెద్దకురుపులవలన వ్యాప్తంబై గట్టిగ చీమును గార్చుచుండిన కఫోపదంశమని తెలియవలయు.

సన్నిపాతోపదంస లక్షణము.

శ్లో॥ నానావిధ స్రావరుజోపపన్న మసాధ్య మాహుస్త్రిమలోపదంశమ్॥

తా. పలువిధస్రావ వేదనలంగలది సన్నిపాతోపదంశమని తెలియవలయు. యిది అసాధ్యము.

అసాధ్యోపదంశ లక్షణము.

శ్లో॥ విశీర్ణమాంసంక్రిమిభిఃప్రజగ్ధంముష్కావశేషం పరివర్జయేత్తు॥

తా. శిథిలమైనమాంసముగల వుపదంశరోగిని క్రిములవలన మేఢ్రము భక్షింపబడి వృషణములుమాత్రము శేషించియుండు వుపదంశరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు

శ్లో॥ సంజాతమాత్రేనకరోతి మూఢః క్రియాంనరోయోవిషయే ప్రసక్తః। కాలేనశోథక్రిమిదాహపాకైర్విశీర్ణశిశ్నోమ్రియతేస తేన॥

తా. వుపదంశరోగము జనించిన తోడనే చికిత్సం జేసికొనక విషయాసక్తుడై యుండు మూర్ఖపురుషునియొక్క మేఢ్రము కొంతకాలమునకు పిదపవాపు పురుగులు తాపము పాకము అనువానితోడంగూడి శిథిలంబగు దానివలన ఆయుపదంశరోగిమృతిజెందు.

లింగవర్తి లక్షణము.

శ్లో॥ అంకురై రివసంఘూతై రుపర్యుపరిసంస్థితైః క్రమేణజాయతేవర్తి స్తామ్రచూడశిఖోపమా । కోశస్యాభ్యంతరేసంధౌ సర్వసంధిగతాపివా । లింగవర్తిరితిఖ్యాతా లింగార్శ ఇతివాపరే । కుళుత్థాకృతయః కేచి త్కేచిత్పద్మదళోపమాః। మేఢ్రసంధౌ నృణాంకేచి త్కేచిత్సర్వాశ్రయాస్మృతాః । రుజాదాహార్తిబహుళా స్తృష్ణాతోదసమన్వితాః । స్త్రీణాంపుంసాంచ జాయంతే హ్యుపదంశా స్సుదారుణాః॥

తా. మేఢ్రముపై మాంసపుమొలక లొకదానిపై 1 టి జనించి కోడిజిట్టువలె వర్తిగనై వృషణములను గాని లేక సర్వసంధులయందుగాని జనింపుచున్నయవి. ఈరోగమును లింగవర్తియనియు కొందరు లింగార్శమనియు వచించెదరు అందు కొన్ని వులవలతో సమానముగ కొన్ని తామర దళములతో సమానముగ కొన్ని మేఢ్రసంధులయందుగాని మఱికొన్ని సర్వశరీరమునందుగాని జనించి త్రిదోషజన్యంబుగ నుండుటచే మిక్కుటముగ వేదన తాపము కడుపీడ దప్పి సూదులతో బొడుచునటుల వేదన అనువానితోడంగూడి యుండు మఱియు త్రిదోషజన్యంబై దారుణముగనుండు నీయుపదంశము స్త్రీపురుషుల కిరువురికి జనించుటగలదు.

ఉపదంశమునకు ప్రతిక్రియ.

శ్లో॥ స్నిగ్ధస్విన్నశరీరస్య మేఢ్రమధ్యే సిరావ్యధః ।
జలూకాపాతసంవాస్యా దూర్ధ్వాధశ్శోధనంతథా ।
సద్యోహి హృతదోషస్య రుక్ఛోథా వుపశామ్యతః ।
పాకోరక్ష్యః ప్రయత్నేన శిశ్నక్షయ కరోహిసః ॥

తా. సర్వాంగముల చమురు బట్టించి కాచి మేఢ్రమధ్యమునను౦డు సిరను వేధించుటవలనగాని లేక జలగలవలనగాని రక్తమును స్రవింపంజేసి పిదప వమనవిరే

చనంబుల కొసంగిన దోషము నివర్తించి తత్క్షణమున రక్తోత్కృధలు హరించు. మఱియు సిరావ్యధవలనగాని జలగలవలనగాని గలిగిన వ్రణమును ప్రయత్నపూర్వకముగ మాన్పవలయు తల్లోపంబున మేఢ్రము నశించు.

లింగరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ పక్వంవిపాట్యమతిమాన్ వ్రణవత్సముపాచరేత్ ॥

తా. వృషణశము పక్వంబైనపిదప మేఢ్రమునందలి దుర్మాంసమును చిల్చి వ్రణమువలెనే బుద్ధిమంతుడగువాడు చికిత్స జేయవలయు.

లింగరోగహర లేపనములు.

శ్లో॥ మహాశంఖంజలైః పిష్ట్వా తేనలింగంప్రలేపయేత్ । లింగరోగం నిహన్త్యాశు లేపోయం వ్యాధినాశకః । కుష్ఠంపూగం వచా తోయై స్సారం వాఖాఖిరోత్థితమ్ । జలైర్ఘృష్టం ప్రవేపోయంలిఙ్గరోగ హరఃపరమ్ । క్షాళయే త్త్రిఫలాక్వాథైః పక్వంలింగం పునఃపునః । తచ్చూర్ణ లేపమాత్రేణ చాంకురంచ జయేద్ధ్రువమ్ ॥

తా. పెద్దశంఖము నుదకముతో సాది లింగమునందు లేపనముచేసిన లింగరోగము శీఘ్రముగ నశించులేక చంగల్వకోష్టు పోకచెక్క వస వీనినిగాని కొచును గాని నీళ్ళతోనూరి లింగముమీద లేపనముచేసిన లింగరోగము హరించు లేక వాపు పక్వమైన పిదప త్రిఫల కషాయముతో లింగమును పలుమారుకడిగిన లింగముయొక్క వాపు హరించు. లేక త్రిఫలముల గాల్చి మసిజేసి దానిని పట్టించిన మేఢ్రమునందలి అంకురములు నిశ్చయముగ హరించు.

శ్లో॥ సగంధక ఘృతై ర్లేప్యం పక్వంలింగం సుఖావహమ్ ।
నింబం ఖదిరమంజిష్ఠ చూర్ణంవా లేపయేజ్జయేత్ ।
పటోదుంబర మశ్వత్థం చూతజంబూత్వచం సమమ్ ।
జలైః క్వాథ్యంచ తేనైన క్షాళయే ల్లింగపాకనుత్ ॥

తా. గంధకమును నేతితోవండి పక్వమైన లింగముపై లేపనముజేసినను లేక వేపాకు చండ్రచెక్క మంజిష్టి వీనిచూర్ణమును లేపనము జేసినను లేక పొట్ల మేడి రావి మామిడి నేరేడు అనువాని చెక్కల సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి యుదకములోసి కషాయము కాచి దానిచేలింగమును గడుగుచుండినను లింగపాకముహరించు

శ్లో॥ కుమారీ రససంపిష్టం జీరకం లేపయేచ్ఛ్రరుక్ ।
తేనదాహశ్చ పాకశ్చ శాంతిమాప్నోతి నిశ్చితమ్॥

తా. కలబందరసముతో తెల్లజీలకఱ్ఱనూరి లేపనముజేసిన లింగరోగము లింగరోగమునందలి నొప్పి మంట పాకము నిశ్చయముగ శమించు.

పంచారవిందక ఘృతము.

శ్లో॥ మృణాళం పద్మబీజాని నాళంపద్మంచ కేసరమ్ ।
సర్వంస_ప్త పలంకుర్యా త్త్రింశత్పలంచ గోఘృతమ్ ।
ఘృతా చ్చతుర్గుణంక్షీరం ఘృత శేషం విపాచయేత్ ।
పాకాంతే చూర్ణమేషాంచ క్షిప్త్వా తదవతారయేత్ ।
పాయయేల్లింగరోగఘ్నం ఘృతం పంచారవిందకమ్ ॥

తా. ఆవునెయ్యి 30 పలములు ఆవుపాలు 120 పలములు వీనిని గలిపి నెయ్యి శేషించు నటుల కాచి పాకాంతమున తామరగడ్డలు తామరవిత్తులు తామరతూండ్లు దానిపువ్వులు దాని కేసరములు అన 5 దినుసులు 7 పలములు గ్రహించి చూర్ణముజేసి వైచి దించుకొని సేవింపుచుండిన లింగరోగము హరించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తుత్థం * గైరికకాశీసం శిలాతాళంరసాంజనమ్। సౌరాష్ట్రీ సైంధవంచైలాం † లోధ్రకం రేణుపుష్ప కమ్ । పిష్ట్వాక్షౌద్రేణసంయోజ్య లేపోలింగరుజాపహః॥

తా. మైలుతుత్తము కావిరాయి అన్నభేది శిలాజిత్తు తాళకము రసాంజనము లోవరిమన్ను సైంధవలవణము యేలకులు లొద్దుగచెక్క రేణుకలు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముజేసి తేనెలోగలిపి లేపనముజేసిన లింగపీడ హరించు.

శ్లో॥ తిలకల్కం క్షౌద్రయుతం లేపోలింగ రుజాపహః ॥

తా. నువ్వుల కల్కములో తేనెగలిపి లేపనముజేసినలింగరోగము హరించు.

సర్వ వ్రుపదంశములకు వ్యాధిహరణ రసము.

శ్లో॥ హింగుళోత్థరసంభాగం ద్విభాగా రసకర్పూరమ్ । రసతు ల్యం బలిందద్యా త్ఖలంమధ్యేతు కజ్జలీమ్ । దత్వాండేమృత్స్న

---

* టంకణ

† సింధూరం రేణుభూనఃఃస్.

టంపంచ వాలుకాయంత్రగం పచేత్ । దినేకంతు క్రమా
గ్నాతు సాంగశీతం సముద్ధరేత్ । పూజయే ద్గురువిప్రాదీ
న్యథారోగం ప్రయోజయేత్ । గుంజా చతుష్టయంఖాదే
న్నాగవల్లీ దళైర్యుతమ్ । షండోపిలభతే పుంస్త్వం వాజీ
కరణముత్తమమ్ । అపుత్రః పుత్రమాప్నోతి జీవేచ్చ శర
దాంశతమ్ । వలీపలిత మృత్యుఘ్నం వాతశ్లేష్మ నిబర్హ
ణమ్ । అయంవ్యాధి హరస్సూతః పూజ్యాపాదేన నిర్మితః॥

తా. ఇంగిలీకములో దీయబడిన రసము 1 భాగము శుద్ధజేసిన రసకర్పూరము 2 భాగములు శుద్ధిచేసిన గంధకము 1 భాగము యిట్టుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి 3 దినములు మర్దించి కజ్జలిజేసి దానిని కోడిగ్రుడ్డులోనునిచి దానిపై 5 చీలమన్నులిచ్చి 1 దినము వాలుకాయంత్రమున క్రమాగ్నులతో వండి సాంగశీతలమున దీసి గురు బ్రాహ్మణుల బూజించి 4 గురిగింజలయెత్తును రోగబలానుగుణ్యముగ తమలపాకులో నునిచి సేవించిన షండత్వము ముదిమి బొమ్మనొప్పి కఫవాతము వుపదంశము వీని ని హరింపంజేసి పుంసత్వమును అపుత్రవంతునికి సంతానంబును 100 సంవత్సరంబు లాయువును మిక్కుటముగ వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయును. ఈరసము పూజ్యపాదునిచే జెప్పంబడియె.

సూతాది వటికములు

శ్లో॥ శుద్ధసూతంచభల్లాతంపిప్పలీమూలపిప్పలీ । ఆకల్లకంజాతిపత్రీ
ఖురకం దేవపుష్కరమ్ । మర్దయే త్సమభాగేన పురాణగుడ
మిశ్రితమ్ । ఉపదం శేషు సర్వేషు ప్రమాణం రక్తికావటీ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము జీడి మోడి పిప్పళ్ళు అక్కలకఱ్ఱ జాపత్రి వంగభస్మ ము లవంగములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ప్రాతబెల్లము గలిపి మ ర్దించి గురిగింజంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన సర్వమైన వుపదంశము లు హరించు.

ఉపదంశ కుఠారము.

శ్లో॥ కంకుష్ఠంకుష్ఠకంచైవ తోలైకంతుపృథక్పృథక్ । తోలార్ధం
తుత్థకంగ్రాహ్యంశృంగబేరరసేనతు।మర్దయిత్వావటీకార్యా

బదరాస్థిమితాభిషక్ । శృంగబేరరసేనైవ సాయం ప్రాతశ్చ భక్షయేత్ । మధురామ్లం మత్స్యదుగ్ధం కూశ్మాండంచ వివర్జయేత్ । ఉపదంశకుఠారోయం రసస్సర్వత్ర పూజితః ॥

తా. ముదారుసింగు 1 తులము చంగల్వకోష్టు 1 తులము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము ½ తులము యిటుల వీని నేకముజేసి అల్లపురసముతో మర్దించి రేగువిత్తంత మాత్రలుజేసి సాయంప్రాతఃకాలముల అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన వుపదంశము హరించు. దీని సేవనకాలంబున మధురము పులుసు మత్స్యములు పాలు గుమ్మడుకాయ అనువానిని వర్జింపవలయు. ఈ రసము సర్వత్ర పూజింపంబడు.

రసగంధక కజ్జలి.

శ్లో॥ కర్షమాత్రం రసంశుద్ధం ద్వికర్షం గంధకంస్మృతమ్ । విధివత్కజ్జలీంకృత్వా తచ్ఛగోఘృతసంయుతమ్ । మాషమాత్రం ప్రతిదినం దద్యాదేవత్రిసప్తకమ్ । గోధూమాన్నం ఘృతం పథ్యం కారయేల్లవణంవినా॥ఉపదం శాపహశ్శ్రేష్ఠో యోగో మునిభిరీరితః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 కర్షము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 కర్షములు యీ 2 కాటుకవలె మర్దించి మాషమెత్తును ఆవునేతిలోగలిపి 21 దినములు సేవించిన వుపదంశము హరించు. దీనియందు లవణమును వర్జించి గోధూమాన్నమును నెయ్యిని సేవింపవలయు.

బాలహరీతక్యాది యోగము.

శ్లో॥ బాలపథ్యాపలైకంచ తుత్థంశాణమితంతథా । నింబుద్రవేణ సంమర్ద్యం దృఢంస ప్తదినానివై । గుటికాంచణకప్రాయాం ఛాయా శుష్కాంతుకారయేత్ । శీతోదకాను పానేన నిత్యమేకాంప్రదాపయేత్ । ఘస్రాణామేక వింశత్యాముచ్యతే తూపదంశతః । శాలిగోధూమ ముద్గాశ్చ గోసర్పిః పథ్యమీరితమ్ ॥

తా. కరకపిందెలు 4 రూపాయలయెత్తు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము ½ రూపాయయెత్తు యీరెంటిని నిమ్మపండ్లరసముతో 7 దినములు భావనజేసి మర్దించి సెనగింజంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి శీతోదకముతో 21 దినము సేవించిన వుపదం.

ము హరించు. దీనియందు వరిబియ్యపు వంటకము గోధుమాన్నము పెసలు ఆవునె య్యి అనువానిని పథ్యమునందు జేర్చికొనవలెను.

పారదాది లేపము.

శ్లో॥ పారదంగంధకంతాళం బందంచమనశ్శిలామ్ । పృథక్కర్షం ద్వికర్షంచ ముద్దారంశంఖజీరతమ్ । విధాయకజ్జలీంశ్లక్ష్ణం మర్దయేత్స్వరసార్ద్రసైః । ఛాయాశుష్కం తతఃకృత్వా పున రున్మత్తజద్రవైః । విమర్ద్యాథవటీకార్యా హ్యుపదంశే ప్రయోజయేత్ । గోఘృతేన ప్రలేపోయం వ్రణానాం రోప ణేహితః ॥

తా. రసము గంధకము తాళకము యింగిలీకము మణిశిల యివి దినుసుకొక్కొక కర్షము ముదారసింగు సీమరాతి సార యివి దినుసుకు 2 కర్షములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి కొట్టుకవలెనూరి పిదప తులసియాకు రసముతో మర్దించి నీడ నెండించి గురల వుమ్మెత్తాకు రసముతో మర్దించి యుంటజేసి ఆవునేతితో సాది లేప నముజేసిన వుపదంశము హరించుటయేగాక వ్రణమును మాంసపూరితంబగు.

త్రిఫలాది ప్రక్షాళనము.

శ్లో॥ త్రిఫలాయాః కషాయేణ భృంగరాజ రసేనవా ।
వ్రణ ప్రక్షాళనంకుర్యా నుపదంశ ప్రశాంతయే ॥

తా. త్రిఫలకషాయముతోగాని లేక గుంటగలగర కషాయముతోగాని వుప దంశమును గడిగిన శమించు.

శూకదోష నిదానము.

శ్లో॥ అక్రమాచ్ఛే పసోవృద్ధిం యోభివాంఛతి మూఢధీః ।
వ్యాధయ స్తస్యజాయంతే దశచాష్టౌచశూకజాః ।

తా. మందబుద్ధివలన క్రమవిహీనుడై మేఢ్రము లావుగ గావలయునని నెడి యిచ్ఛచే విషజంతువులు (అనగా జలమునందుండు కప్పను) లేపనము సేయుటవలన నష్టయోని సంబంధమువలన యోనిలో వెంట్రుకలుగల స్త్రీసంబంధమువలన 18 విధములగు శూకరోగములు జనించు.

సర్షపిక లక్షణము.

శ్లో॥ గౌరసర్షపసంస్థానా శూకదుర్భగ్నహేతుకా ।
పిటికాశ్లేష్మవాతాభ్యాం జ్ఞేయాసర్షపికాచసా ॥

తా. జలమునందుండు కప్పను లేపనము సేయుటవలన దుష్టయోని సంబంధమువలన కఫవాతములు ప్రకోపించి తెల్లయావాల ప్రమాణముగల కురుపు మేఢ్రమున గలుగంజేయు. ఇదియె సర్షపిక మనంబడు.

అష్ఠీలికా లక్షణము

శ్లో॥ కఠినావిషమైర్భగ్నై ర్వాయునాష్ఠీలికాభవేత్ ॥

తా. అప్రశస్తమైన * శూకముల లేపనము సేయుటవలన వాతము ప్రకోపించిగుండ్రముగ కఠినముగనుండు కురుపుల గలుగంజేయు. ఇదియ అష్ఠీలికమనంబడు

గ్రథిత లక్షణము

శ్లో॥ శూకైర్యత్పూరితంశశ్వద్గ్రథితంనామతత్కఫాత్ ॥

తా. ఎల్లపుడు శూకముల లేపనము సేయుటవలన కఫము ప్రకోపించి మేఢ్రముపై గంటు జనించు, ఇదియ గ్రథిత మనంబడు.

కుంభికా లక్షణము.

శ్లో॥ కుంభికారక్తపిత్తోత్థా జాంబవాస్థినిభాశుభా ॥

తా. శూక లేపనమువలన రక్తపిత్తము ప్రకోపించి నేరేడువిత్తులవంటి నల్లనికురుపుల గలుగంజేయు. ఇదియ కుంభిక మనంబడు.

అలజీ లక్షణము.

శ్లో॥ తుల్యాజాంత్వలజీంవిద్యాద్యథా ప్రోక్తాంవిచక్షణైః ॥

తా. శూక లేపనమువలన ప్రమేహ పిటికా నిదానమున జెప్పంబడిన అలజీ లక్షణ తుల్యంబై యుండు కురుపులు జనించిన అలజి యనంబడు.

మృదిత లక్షణము

శ్లో॥ మృదితంపీడితంయత్తు సంరబ్ధంవాతకోపత ॥

---

* శూకము — అనగా జలమునందుండు కప్ప.

తా. శూక లేపనానంతరము మేఢ్రమును బిసుకుటవలన గాని లేక అదుముట వలనగాని వాతము ప్రకోపించి మేఢ్రమును వాపును గలుగంజేసినమృదితమనంబడు

సంమూఢ పిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ ఫాణిభ్యాంభృశసంమూఢే సంమూఢపిటికాభవేత్ ॥

తా. లేపనానంతరము 2 చేతులతో మేఢ్రమును మిక్కుటముగ బిసుకుటవలన రోరులేసండు పిటికలు జనించు. ఇదియ మూఢపిటిక యనంబడు.

అవమంథ లక్షణము.

శ్లో॥ దీర్ఘాబహ్వ్యశ్చ పిటికా దీర్యంతే మధ్యతస్తుయాః ।
సోవమంథః కఫాసృగ్భ్యాం వేదనా రోమహర్షకృత్ ॥

తా. శూకలేపనముపలన కఫరక్తము ప్రకోపించి పొడవుగ మిక్కుటముగ మధ్యమధ్య పగిలినవిగనుండు కురుపుల మేఢ్రముపై గలుగంజేయు. దానిసంబంధము వలన వేదనరోమాంచము గలుగు యిదియ అవమంథ మనంబడు.

పుష్కరికా లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తశోణితసంభూతా పిటికాపిటికాచితా ।
పద్మకర్ణికసంస్థానా జ్ఞేయాపుష్కరికాచసా ॥

తా. శూకదోషజనిత పిత్తరక్తమువలన కురుపులు జనించి పండి చుట్టునున్న ని కురుపులతో వ్యాప్తంబై ఒకటిగ జేరుటవలన కమలముయొక్క కర్ణికమువలె గనుపించు ఇదియ స్పర్శహాని యనంబడు.

స్పర్శహాని లక్షణము.

శ్లో॥ స్పర్శహానింతుజనయే చ్ఛోణితంశూకదూషితమ్ ॥

తా. శూకలేపనమువలన రక్తముదుష్టంబై చర్మమున స్పర్శజ్ఞానము లేకుండు టులంజేయు ఇదియ స్పర్శహాని యనంబడు.

ఉత్తమా లక్షణము

శ్లో॥ ముద్గమాషోద్గమారక్తార క్తపిత్తో ద్భవాశ్రయా ।
వ్యాధి రేషోత్తమానామ శూకాజీర్ణనిమత్తజ ॥

తా. శూకములను పలుమారు లేపనము సేయుటవలన రక్తము కుపితం పెసలు వుద్దులు అనువాని ప్రమాణముగలదై యెఱ్ఱగనుండుకురుపుల మేఢ్రము గలుగంజేయు. ఇదియ పుత్తమ మనంబడు.

శతపోనక లక్షణము.

శ్లో॥ ఛిద్రైరణుముఖైర్లింగం చితంయస్యసమంతతః।
వాతశోణితజోవ్యాధి ర్విజ్ఞేయశ్శతపోనకః॥

తా. శూకదోషజనిత వాతరక్తమువలన లింగముపైననేక సూక్ష్మముఖము గల ఛిద్రములు గలిగిన శతపోనక మనంబడు.

త్వక్పాక లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపిత్తకృతోయస్తుత్వక్పాకోజ్వరదాహవాన్॥

తా. శూకదోషజనిత వాతపిత్తమువలన మేఢ్రముయొక్క చర్మము పండి జ్వరదాహములు గలిగిన త్వక్పాకమనంబడు.

శోణితార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణైస్స్ఫోటైస్సరక్తాభిపిటికాభిర్నిపీడితమ్।
యస్యవాస్తురుజాచోగ్రాజ్ఞేయంతచ్ఛోణితార్బుదమ్॥

తా. శూకదోషమువలన మేఢ్రముపై నల్లగ లేక యెఱ్ఱగనుండు కురుపులు జనించి వ్రణస్థానమున మిక్కుటముగ పోటుగలిగిన శోణితార్బుద మనంబడు.

మాంసార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ మాంసదోషేణజానీయా దర్బుదంమాంససంభవమ్॥

తా. శూకదోషముచే మాంసముదుష్టంబగుటవలన మాంసార్బుదము జనించు.

మాంసపాక లక్షణము.

శ్లో॥ శీర్యంతేయస్యమాంసాని యస్యసర్వాశ్చవేదనాః।
విద్యాత్తంమాంసపాకంతు సర్వదోషకృతంభిషక్॥

తా. శూకదోషమువలన మేఢ్రమునందలి మాంసముకుళ్ళి పూడిపడి పలువి పీడల గలుగంజేయుచుండిన మాంసపాక మనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు

విద్రధి లక్షణము,

శ్లో॥ విద్రధింసన్నిపాతేన యథోక్తమభినిర్దిశేత్ ॥

తా. శూకదోషమువలన జనించి విద్రధిరోగనిదానమున జెప్పంబడిన సన్నిపాత విద్రధి లక్షణతుల్యంబయి యుండునది విద్రధియనంబడు.

తిలకాలక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణానిచిత్రాణ్యథవా శూకానిసవిషాణితు ।
పాతితానిపచంత్యాశు మేఢ్రంనిరవశేషతః ।
కాలానిభూత్వామాంసాని శీర్యంతేయస్య దేహినః ।
సన్నిపాతసముత్థాంస్తు తాన్విద్యాత్తిలకాలకాన్ ॥

తా. నల్లగ లేక చిత్రవిచిత్రమైన ఛాయాగలవిగనుండు విషశూకముల లేపనము సేయుటవలన లక్షణమున మేఢ్రంబంతయుంబండి అందలి సర్వమాంసము తిలలవలెనల్లనై రాలిన తిలకాలక మనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

అసాధ్య శూకదోష లక్షణము.

శ్లో॥ తత్రమాంసార్బుదంయచ్చ మాంసపాకశ్చయస్స్మృతః ॥
విద్రధిశ్చనసిధ్యంతి యేచస్యుస్తిలకాలకాః ॥

తా. శూకదోషములో మాంసార్బుదము మాంసపాకమువిద్రధి తిలకాలకము అనునవి యసాధ్యంబులు.

శూకదోష చికిత్స.

శ్లో॥ హితంచసర్పిషఃపానం పథ్యంచాపివిరేచనమ్ ।
హితశ్శోణితమోక్షశ్చ శూకరోగేషుదేహినామ్ ॥

తా. శూకరోగమున ఘృతపానము విరేచనము రక్తమోక్షణము హితరంబులు,

సార్షప చికిత్స

శ్లో॥ ఉల్లిఖ్యాసార్షపికిల పత్రైస్తాథ ప్రలేపయేత్ ।
తిందుకత్రిఫలాలోధ్రైర్గోమూత్రపరిపేషితైః ॥

తా. సార్షపమను క్షుద్రదోషమున నువ్వులయాకులతో * లేఖన క్రియం జేసి తుమికి త్రిఫలములు లొద్దుగ చెక్క అనువానిని గోమూత్రముతో నూరి లేపనము సేయవలయు.

అష్ఠీలికా చికిత్స.

శ్లో॥ అష్ఠీలాయాంహృతే రక్తే శ్లేష్మగ్రంథిక్రియాంచరేత్ ॥

తా. అష్ఠిలికమను క్షుద్రరోగమున రక్తస్రావము జేయించి శ్లేష్మగ్రంథివలెనే చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ స్వేదయేద్గ్రథితంయచ్చ నాడీస్వేదేనబుద్ధిమాన్ ।
సుఖోష్ణైరుపనాహైశ్చ వ్రణోక్తైరుపనాహయేత్ ॥

తా. గ్రథితమను క్షుద్రదోషమున బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు గొట్టముతో శాకమునిచ్చి చెమటను దీయుటయే గాక వ్రణమునకై జెప్పంబడియుండు కట్లను సుఖోష్ణముగ దీనియందును గట్టవలయు.

కుంభికా చికిత్స.

శ్లో॥ కుంభికాయాంహరేద్రక్తం పక్వాయాంశోధితేవ్రణె ।
తిందుకత్రిఫలాలోధ్రై ర్లేప స్తైలంచరోపణమ్ ॥

తా. కుంభికమను క్షుద్రదోషమున రక్తమును దీయవలయు అది పండినయెడల వ్రణశోధన క్రియజేసి పిదప తుమికి త్రిఫలములు లొద్దుగ చెక్క అనువాని లేపనమును మఱియు నాద్రవ్యములతో సిద్ధము జేయబడిన తైలలేపనమును జేసిన వ్రణము మానును.

అలజికా చికిత్స.

శ్లో॥ అలజ్యాంహృతరక్తాయాం పూర్వోపవక్రియాక్రమః ॥

తా. అలజియను క్షుద్రదోషమున పైజెప్పబడిన ప్రకారము రక్తమునుదీసి కుంభికమువలెనే చికిత్సింపవలయు.

* లేఖన క్రియయన... రుద్దుట.

అవమంథ చికిత్స.

శ్లో॥ క్రియేయమవమంథేపి రక్తంశోధ్యంయథాభయోః

తా. అవమంథమను శూకరోగమున పూర్వోక్తకుంభిక అలజీవలెనే రక్త స్రావమును జేయించవలయు.

పుష్కరీ మూఢపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ క్రమఃపిత్తవిసర్పోక్తః పుష్కరీమూఢయోర్హితః ॥

తా. పుష్కరికము మూఢపిటికము అనబడు 2 శూకదోషములయందు పిత్తవిసర్పమునకై జెప్పంబడిన చికిత్సంజేయవలయు.

ఉత్తమా శూకరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ ఉత్తమాఖ్యాంతుపిటికాం సంసేద్యబహుశోఘృతైః ।
కల్కచూర్ణైఃకషాయైశ్చ క్షౌద్రయుక్తైరుపాచరేత్ ॥

తా. ఉత్తమాఖ్యమను శూకరోగమున విశేషముగ నొత్తడమునిచ్చి పిదప ఘృతకల్క చూర్ణకషాయములలో మద్యమునుజేర్చి దానితో నుపచరించవలయు.

శతపోనక చికిత్స.

శ్లో॥ రసక్రియావిధాతవ్యా లిఖితేశతపోనకే।
పృథక్పర్ణ్యాదిభిస్సిద్ధం తైలం దేయమనంతరమ్ ॥

తా. శతపోనకమను శూకరోగమున తొలుత లేఖనక్రియంచేసి పిదప పాతద్రక్రియను చేయుటయేగాక శాలిపర్ణి మొదలగు వానియుక్తముగ సిద్ధము చేయబడిన తైలము నొసంగవలయు.

త్వక్పాక స్పర్శహానీ మృదితములకు చికిత్స.

శ్లో॥ త్వక్పాకేస్పర్శహానౌచ సేచయేన్మృదితేపునః ।
బలాతైలేనకోష్ణేన మధురైశ్చోపనాహయేత్ ॥

తా. త్వక్పాకము స్పర్శహాని మృదితము అను శూకరోగములయందు మందోష్ణముగల బలాతైలమువలన సేచనక్రియంచేసి వానిపై మధురౌషధముల నునిచి కట్టుగట్టవలయు.

తిలకాలక చికిత్స.

శ్లో॥ తిలకాలంసముల్లిఖ్య క్షురేణులఘుపాణినా ।
భిషజాధాత్రికర్తవ్య స్సద్యో వ్రణవినిర్మితః ॥

తా. తిలకాలకమును శూకరోగమును మంగలకత్తితో లఘువుగ గీచిసద్యోవ్రణచికిత్సం చేయవలయు. (ఇట్టులనే మాంసార్బుదము మాంసపాకము విద్రధి అనువానిని సగా చికిత్సింపందగు.)

ఉపదంశములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ ఛర్దిర్విరేకో ధ్వజ మధ్యనాడీ వేధో జలూకాపరిపాతనంచ
సేకః ప్రలేపోయవశాలయశ్చ ధన్వామిషంముద్గరసోఘృతాని। కటిల్లకంశిగ్రుఫలంపటోలంశాలించశాకంనవమూలకంచ। తిక్తంకషాయం మధుకూపవారి తైలంచ హన్యాదుపదంశరోగమ్ ॥

తా. వమనవిరేచనముల చేయించుటలింగమధ్యమునందు సిరసు వేధించుటజలగలనంటించుట సేచన లేపనములంచేసుట యవధాన్యము అరణ్యసంబంధమైనమాంసము పెసరకట్టు నెయ్యి కాకరకాయ మునక్కాయ పొట్లకాయ వరియన్నము * శాకము లేతముల్లంగి చేదు వగరు తీపిగలరసములు బావినీళ్ళు నూనె యివి యుపదంశరోగమును హరింపంచేయు.

ఉపదంశాదులయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దివానిద్రా మూత్రవేగం గుర్వన్నం మైథునంగుడం ।
వ్యాయామ మమ్లంతక్రంచ వర్జయేదు పదంశవాన్ ॥

తా. పగలు నిద్రించుట మూత్రవేగము నడ్డగించుట జడాన్నమును సేవించుట మైథునము సేయుట బెల్లమునుభుజించుట వ్యాయామము సేయుట పులుసు మజ్జ

* శాకమన —బచ్చలిమొదలగు ఆకుకూరలు అరటి మొదలగువాని పువ్వులు వెదురుగొమ్ము మొదలగునవి ములక లవంగము మొదలగువానిపట్టలు గుమ్మడు మొదలగువాని కాయలు కంద మొదలగువానిగడ్డలు పులిచింత మొదలగువాని చిగుళ్ళు కంపలు మొదలగువానిపప్పు హస్తిశాకము మొదలగువాని కాడలు అనునవి.

అనువానిని సేవించుట యివి యుపదంశరోగమునం దపథ్యకరంబులగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

అండవృద్ధి నిదానము.

శ్లో॥ క్రుద్ధోనూర్ధ్వగతిర్వాయుశ్శోథ శూలకరశ్చరన్ ।
ముష్కౌవంక్షణతః ప్రాప్యఫలకోశాభి వాహినీః ।
ప్రపీడ్యధమనీర్వృద్ధింకరోతి ఫలకోశయోః ॥

తా. అన్నపానాది వైషమ్యమువలన అధోముఖముగ సంచరించు వాతముదుష్టంబయి వృషణములయందు వ్యాపించి వాపును శూలను గలుగంచేయుచు గజ్జల మూలముగ వృషణకోశములయందు వ్యాపించెడి నాడుల దుష్టంబులుగచేసి వృషణములయందలి విత్తులలో నొకటినైనను లేక రెంటినైనను వృద్ధిచేయుచున్నయది.

అండవృద్ధి భేదములు.

శ్లో॥ దోషాస్రమేదోమూత్రాంత్రైస్స వృద్ధిస్సప్తధాగదః ।
మూత్రాంత్రజావప్యనిలాద్ధేతు భేదస్తు కేవలం ॥

తా. అండవృద్ధి వాతజము పిత్తజము శ్లేష్మజము రక్తజము మేదోజము మూత్రజము అంత్రజము [అనగా నరములు దిగబడుట) అన 7 విధంబులు, అందు మూత్రము అంత్రజము అన నీ 2 వృద్ధులు వాతమువలన జనించు. ఐనను కారణము మాత్రము వేరుగనుండు.

వాతాద్యండవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ వాతపూర్ణదృతిస్పర్శో రూక్షో వాతాదహేతురుక్ ।
పక్వోదుంబర సంకాశః పిత్తాద్దాహోష్మపాకవాన్ ।
కఫాచ్ఛీతో గురుస్స్నిగ్ధః కండూమాన్ కఠినోల్పరుక్ ।
కృష్ణస్ఫోటావృతః పిత్తావృద్ధిలింగశ్చ రక్తజః ॥
కఫవన్మేదసోవృద్ధిర్మృదుస్తాలఫలోపమః ॥

తా వాయువువలన పూరింపబడిన తిత్తిని దాకినయెట్టిస్పర్శగలుగునో అట్టి స్పర్శతో తుల్యంబయి రూక్ష నిష్కారణముగ నొప్పిగలదై యుండునది వాతజవృద్ధియనియు మేడిపండుతో సమానంబయి తాపము వుష్ణము పాకముగలుగువానిశోథం

గూడియుండునది పిత్తజవృద్ధియనియు చల్లగ జడముగ నునుపుగ దురద కాఠిన్యము అల్పవేదనగలదిగ నుండునది శ్లేష్మజవృద్ధియనియు నల్లనినరుపులతో వ్యాప్తంబయి మృదువుగ, పండినతాళఫలమువలె నల్లనిఛాయగలదిగ నుండ్రముగ నుండునది మేదోజవృద్ధియనియు తెలియవలయు.

మూత్రవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ మూత్రధారణ శీలస్యమూత్రజ స్సతుగచ్ఛతః ।
అంభోభిః పూర్ణదృతి వత్క్షోభం యాతి సరుఙ్మృదుః ।
మూత్రకృచ్ఛ్రమధస్స్యాచ్చచల యన్ఫలకోశయోః ॥

తా. మూత్రము నడ్డగించెడి యభ్యాసముగల వానియొక్క అండము ముడుచుచుండునపుడు రక్తముతో నిండింపబడిన తోలుతిత్తివలె క్షోభ నొకింతనొప్పి చేతితో దాకిన మృదుత్వముగలదై మూత్రము సాధారణముగ వెడలక అండతిత్తులయందు పూరితంబయి యిటునటు చలింపుచుండిన మూత్రవృద్ధియని తెలియవలయు.

ఆంత్రవద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ వాతకోపిభి రాహారై శ్శీతతోయావగాహనైః ।
ధారణేరణభారాధ్వ విషమాంగ ప్రవర్తనైః ।
క్షోభణైః క్షుభితోన్యైశ్చ క్షుద్రాంత్రావయవంయదా ।
పవనోవిగుణీకృత్య స్వనివేశాదధోనయేత్ ।
కుర్యాద్వంక్షణ సంధిస్థో గ్రంథ్యాభంశ్వయథుంతదా॥

తా. వాతమును బ్రకోపింపంచేసెడి యాహారములు సేవించుట శీతోదకములో గ్రుంకుట వుపస్థిత మలమూత్రాది వేగము నడ్డగించుట మలమూత్రాదులయొక్క అప్రాప్తవేగమును ప్రేరణసేయుట కడుభారమును మోసుట బహుదూరము నడుచుట వక్రముగ నడుచుట మొదలగు కార్యములసేయుట యితరులచే చేయంబడు బలవిద్వ గ్రహాదులవలన క్షోభంజెందుట యీ కారణములవలన వాతము బ్రకోపించి సన్నని ప్రేగులయొక్క నొకభాగము నాశ్రయించి వాని సంకోచమునుగాని లేక స్వస్థానము నుండి క్రిందికి దిగునపుడు గజ్జల సంధులయందు గంటువలె వాపునుగాని గలుగంజేయుచున్నయది.

ఉపేక్షిత అండవృద్ధి పరిణామము.

శ్లో॥ ఉపేక్షమాణస్యచ ముష్కవృద్ధి మాద్మానరుక్షం భవతీం సవాయుః । ప్రపీడితోంత స్స్వనవాన్ప్రయాతి ప్రధ్మాపయన్నేతి పునశ్చముక్తః ॥

తా. వాపు పోట్లు యీడుపుగల యండవృద్ధియందు చికిత్సంజేయక నుపేక్షించుటవలన అండమును బిసికిన యందలి వాతము కోకోయను శబ్దమును చేయుచు పైకేగు. దానిని విడిచిన మరల వాయువు దిగి యండమునందు వాపును గలుగంచేయు.

అసాధ్యాండవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ క్షుద్రాంత్రావయవాశ్లే షాన్ముష్క యోర్వాత సంచయాత్ । అంత్రవృద్ధిరసాధ్యోయం వాతవృద్ధిస మాకృతిః॥

తా. సన్ననినరములయొక్క సంబంధమువలన అండమునందు వాతము చేరుటవలన వాతవృద్ధిలక్షణయుక్తంబయి జనించునట్టి అంత్రవృద్ధి అసాధ్యము (ఈ యండవృద్ధినే కొందరు కురంటకమనియు అంత్రవృద్ధియనియువచించెదరు. మఱియు గ్రంథాంతరములయందు అండవృద్ధి నిదానంబున వర్ధ్మనిదానంబును జెప్పంబడియున్నయది. ఎట్లనిన—"శ్లో॥ అత్యభిష్యందిగుర్వాన్న సేవనాన్నిచయంగతః । కరోతి గ్రంథివచ్ఛోభం దోషోవంక్షణసంధిషు । జ్వరశూలాంగదాహార్తిం తంవర్ధ్మ మితినిర్దిశేత్ ॥" అనగా అత్యంతస్రోతస్స్రావి. జడము ఆనుముగలయన్నమును సేవించుటవలన వృద్ధింజెందిన దోషము గజ్జలయొక్క సంధులయందు గంటవలె వాపును గలుగంచేయుచున్నయది. దానివలన జ్వరము పోట్లు శరీరమున జలజల అనునపి గలుగు. ఈ రోగమును వర్ధ్మమని వచించెదరు.

దార్వ్యాంది చూర్ణము.

శ్లో॥ చూర్ణందార్వ్యాశ్చహరిద్రా యాగవాంమూత్రేచనిష్కకం । పిబేచ్చిరోత్థితాంహంతిచాంత్ర వృద్ధింన సంశయః ॥

తా. మ్రానిపసపు పసపు వీనిని చూర్ణముచేసి నిష్కప్రమాణమును గోమూత్రములోగలిపి త్రాగిన చిరకాలముగనుండు అంత్రవృద్ధి హరించు.

వృద్ధినాశన రసము.

శ్లో॥ రసగంధ సమాతాభ్యాం ద్విగుణంహేమమాక్షికమ్ ।
పథ్యారసేన త్రిదినంరుబుతైలేన వాసరమ్ ।
మర్దితంసిద్ధిమాయాతి రసేంద్రో వృద్ధినాశనః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యివిసినుసు కొక్కొక భాగము శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము 2 భాగములుయిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి కరక్కాయ కషాయముతో 3 దినములు ఆముదముతో 1 దినము మర్దించి సిద్ధముజేసి దానిని సేవించిన అండవృద్ధినశించు.

అజాజ్యాది లేపము.

శ్లో॥ అజాజీహపుషా కుష్ఠం గోమయంబదరాన్వితమ్ ।
కాంజికేనతు సంపిష్టంకుర్యా ద్వర్ధప లేపనమ్ ॥

తా. జీలకఱ్ఱ సోపు చంగల్వకోష్టు ఆవుపేడ రేగు వీనిని కలితోనూరి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి ముష్కరోగము అంత్రవృద్ధి హరించు.

లాక్షాది లేపము.

శ్లో॥ లాక్షాకరంజ బీజంచశుంఠీ దారుసగైరికమ్ ।
కుందరంచ సమంకృత్వా చూర్ణయే న్మతిమాన్ భిషక్ ।
కాంజికేనతు సంపేష్య ముష్కశ్వ యథునాశనః ॥

తా. లక్క క్రానుగవిత్తులు శొంఠి దేవదారు కావిరాయి యివి సమభాగములు వీనికి సమము కుందురుగడ్డిచూర్ణమును గలిపి కలితోమర్దించి కించిదుష్ణముజేసి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి నశించు.

అసాధ్యాంత్రవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వృద్ధిస్సప్త విధాజ్ఞేయా ఫలకోశ విదు
షణాత్ అంత్రజాధ్మాతవస్తిస్స్యాచ్ఛ్వాసశూలానసిధ్యతి

తా. అపానవాతము ప్రకోపించిన సప్తవృద్ధుల గలుగంజేయు అపానము అండములయందు వ్యాపించి దోషయుక్తంబుగజేసి వస్తియందు ప్రేగుల నుబ్బినను లేక శ్వాస శూల అనువాని గలుగంజేసినను అంత్రవృద్ధిరోగము అసాధ్య

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] లశునాదికమేరండతైలంవృద్ధివినాశనమ్ ॥
స్రావయేన్మూత్రజాం వృద్ధిమాంత్ర వృద్ధిందహేద్భిషక్ ॥

తా. లశునాద్యేరండతైలము సర్వవృద్ధులహరింపంజేయు. మూత్రవద్ధియందు శలాకతోడం బొడిచి నీరును స్రవింపజేయువలయును. అంత్రవృద్ధియందు కతువేయవలయు.

శ్లో॥ [శారీరే] పిత్తైరక్తం స్రావయేచ్చ జలూకాభి ర్వ్యశేషతః ॥

తా. పిత్తమువలన జనించిన అంత్రవృద్ధియందు జలగలచేత రక్తమునుబైలుపుచ్చవలయు. (పాపములయందు శూలజనించి పాదములయొక్క వెనుకటి పార్శ్వముగ భుజమునందు వ్యాపించి యుండుండి వృషణములంజొచ్చి ఆవృషణ నరముల యెట్టిలవలె జుట్టుకొనునటులంజేసి వాని నుబ్బించిన పాదవృద్ధియనంబడు. శిరము నందొకపార్శ్వమువ శూలజనించి భుజములమూలముగ వృషణమునందుజొచ్చి 1 బీజమును ప్రక్కవాటుగ నొరగదీసిన పార్శ్వవృద్ధియనంబడు 1 వృషణంబుబ్బి శూలించిన వొరబీజమునంబడు.)

సప్తవృద్ధి చికిత్సలు.

శ్లో॥ సప్తవృద్ధిషుకర్తవ్యం కరంజార్కపువర్ణనైః ।
పురందరలతాభిర్వా లేపనంశోఫనాశనమ్ ॥

తా. క్రౌనుగాకు జిల్లేడాకు గలిజేరాకు అనువానినిగాని లేక పాపరవేరును గాని నూరి సప్తవృద్ధులయందు లేపనముజేసిన వాపు హరించు.

శ్లో॥ మూలైరేరండ నిర్గుండీ నాసారేయ శ్సృతంజలమ్ ।
సైంధవైరండతైలాఢ్యం సప్తవృద్ధిషుపాయయేత్ ॥

తా. చిట్టాముదపువేరు వావిలివేరు ములుగోరింటవేరు వీనిని సమభాగములు గదంచి కషాయముకాచి అందు సైంధవలవణము ఆముదము గలిపి త్రాగిన సప్తవృ ద్ధులుహరించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సరామఠంకుబేరాక్షి కుళుత్థలశునై ర్యుతమ్ ।
సలిలంఘ్నృత సంయుక్తం సప్తవృద్ధిషుపాయయేత్ ।
ఇంద్రవల్లీప్రసారిణ్యోః క్వాథస్సప్తవృద్ధిజిత్ ।

మహిషాక్షస్య చూర్ణం తు శర్కరా మధుసంయుతమ్ ।
పిబేద్గుడూచీక్వాథేన సప్తవృద్ధ్యుపశాంతయే ॥

తా. యింగువ గచ్చపలుకులు వులవలు వెల్లుల్లి వీనిలోనుసకముబోసి కషాయముకాచి అందునెయ్యి గలిపి త్రాగినను లేక పాపరవేరు గొంతెమగొమువేరు వీనిని కషాయముకాచి త్రాగినను లేకతిప్పతీగె కషాయములో శుద్ధిజేసిన మహిషాక్షిగుగ్గిల చూర్ణమును పంచదారను తేనెనుగలిపి త్రాగినను సమస్తవృద్ధులుహరించు.

శ్లో॥ మోరటమూలకషాయ విమిశ్రం హింగు మహౌషధసైంధవ కృష్ణాః । చూర్ణమిదం ప్రపిబేచ్చదినాదౌ సప్తవృద్ధిమపహంతిచసద్యః । సువర్చకసైంధవ హింగుజీరకై కరంజయుగ్మశ్రవణాహ్వభేషజైః । కటుత్రికై శ్చూర్ణయుతం పయఃపిబేత్కరోతి ముష్కంకరి ముష్కసన్నిభమ్ ॥

తా. చాగవేరు కషాయములో యింగువ శొంఠి సైంధవలవణము పిప్పళ్ళు అనువాని చూర్ణమును గలిపి ప్రాతఃకాలమున ద్రాగిన తక్షణమున సప్తవృద్ధులంహరించు. సౌవర్చలవణము సెంధవలవణము యింగువ జీలకఱ్ఱ కానుగచెక్క నెమలిచెక్క బోడతరము శొంఠి త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసిపాలలో గలిపిద్రాగిన వృషణములు యేనుగవృషణమువలె చిన్నవిగ నగు.

శ్లో॥ జటిలాముండిశిగూర్చ చించాపత్రరసాఢకే ।
తైలంప్రస్థంపచేల్లేపా త్సప్తవృద్ధిమపోహతి ।

తా. అఢక ప్రమాణము చింతాకురసములో ౹ ప్రస్థమునూనె గలిపి తైలము శేషించునటుల కాచి అందు వస బోడతరము మునగచెక్క అనువాని చూర్ణమును గలిపి దించికొని 6 మాసములు లేపనముసేయుచుండిన సప్తవృద్ధులు హరించు (సప్తవృద్ధులయందు బెండాకును పుట్టమన్నును నూరి దానితో 4 గడియలునొత్తడమునిచ్చి కట్టుగట్టవలయును. యిటుల 3 మాసములుజేసిన కోడిగ్రుడ్లముత్రువలె స్రవించెడిసప్తవృద్ధులు హరించు.

గీ॥ వెలయనీచేతరాసియు వేళ్ళరసము ।
మిరియమును గూర్చి వేగమమెసఁగనొకటి ॥

చెలఁగిదు శ్చేరు గంధంబు సేవతూఁడి ।
యాకుకబళానబుడ్డలు నడఁగిపోవు ॥

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కర్షైకంతిల తైలంతుపలైకంచార్ద్రకద్రవమ్ । యఃపిబేత్ప్రాతరుత్థాయ తస్యాంత్రవృద్ధిహృద్భవేత్ ॥

తా. కర్షప్రమాణము నూనెలో 1 పలము అల్లపురసముకలిపి ప్రాతఃకాలమున ద్రాగిన అంత్రవృద్ధి హరించు.

శ్లో॥ గోమూత్రమేరండతైలం ఛాగమాంసరసస్తథా ।
త్రిఫలాక్వాథతుల్యాంశం తైలశేషం విపాచయేత్ ।
తత్తైలంతుపిబేత్కర్షం మాంత్రవృద్ధి ప్రశాంతయే ॥

తా. గోమూత్రము మేకమాంసరసము త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ కషాయముకాచి దీనికిసమముగ నాముదముగలిపి చిక్కగకాచి కర్ష మెత్తును సేవించిన అంత్రవృద్ధి హరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] అంత్రవృద్ధౌ మహావృద్ధౌ శస్యతేచప్రసర్పణా ॥

తా. అంత్రవృద్ధి మహావృద్ధులయందు గలిజేరాకు నుడికించి 6 నెలలు కట్టుగట్టుట ప్రశస్తంబు లేక అంత్రవృద్ధియందు చక్రాకారముగ రక్తవేయవలయును. మూత్రవృద్ధియందు దాసించించి కార్చవలయు. ఆసనవృషణముల మధ్యమున నడ్డముగ రక్తవేసిన బుడ్డహరించు. మఱియుబీజముయొక్క నరము యెఱ్ఱులవలె జుట్టుకొని దిరుగుచుండిన దానియందును రక్తవేయవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంత్రవృద్ధిహరంపానం మాయూరైస్తిత్తిరిద్రవైః । వాతాంత్రేకౌక్కుటం పాచ్యం తద్రసంపానభోజనే । యోజయేదాంత్ర వృద్ధ్యార్తోశమమాప్నోతినాన్యథా ॥

తా. నెమలి తిత్తిరిపక్షి అనువాని రసములంద్రాగిన అంత్రవృద్ధి హరించు. మఱియు కోడిరసమును పానభోజనములయం దుపయోగించి కొనిన వాతాంత్రవృద్ధి శమించు.

శ్లో॥ షణ్మాసంసేవయేన్నిత్యం శస్త్రవృద్ధి హరంపరమ్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన యౌషధముల 6 మాసములు ప్రత్యహము సేవింపుచు కబళములం గట్టుచుండిన సప్తవృద్ధులు హరించు.

ఆంత్రవృద్ధియందు పథ్యము.

శ్లో॥ సంశోధనంవస్తిరసృగ్విమోక్షస్స్వేదః ప్రలేపోరుణశాలయ
శ్చ । ఏరండతైలంసురభీజలంచ ధన్వామిషంశిగ్రుఫలంపటోల
మ్ । పునర్నవాగోక్షురకాగ్నిమంథ తాంబూలపథ్యారసనా
రసోనమ్ । హంతిస్తథాగ్ర్యంజనకం మధూనికౌంభం ఘృతం
తప్తజలంచతక్రమ్ । అర్ధాకృతిర్వంక్షణ యోశ్చదాహో వ్య
త్యాసతోబాహుసిరావ్యధశ్చ । యదామయం శస్త్రవిధిశ్చ
వర్గోదురర్ధ్వ వృధ్యామయినాంసుఖాయ ॥

తా. విరేచనము జేయించుట వస్తికర్మంజేసుట రక్తముదీయుట చెమటను దీయుట లేపము యెఱ్ఱబియ్యము ఆముదముగోమూత్రము నిర్జలప్రదేశమునందలి జంతుమాంసము మునగకాయ పొట్లకాయ గలిజేరు పల్లేరు కూరనెల్లి తాంబూలముకరక్కాయ సన్నరాష్ట్రము వెల్లుల్లి అనుపానిని సేవించుట వమనము సేయించుట యెఱ్ఱవుల్లిగడ్డ తేనె కుండలోని నెయ్యి వుష్ణోదకము మజ్జిగ అనువానిని సేవించుట అండసంధుల యందర్ధచంద్రాకారముగ గొల్లువేసుట కుడితట్టు వృద్ధిజెందియుండిన యెడమచేతియొక్క సిరను వేధించుట యెడమతట్టయిన కుడిపార్శ్వము చేతియొక్క సిరను వేధించుట శస్త్రముజేయుట యివి వర్త్మ అండవృద్ధి అనువానియందు హితకరంబులు.

ఆంత్రవృద్ధియం దపథ్యము.

శ్లో॥ ఆనూపమాంసానిదధీనిమాషాః పిష్టాన్న దుష్టాన్న ముపోది
కాంచ । గురూణిశుక్రోద్ధిత వేగరోధస్సర్వార్ధ్వవృధ్యామయి
నామమిత్రమ్॥

తా. జలముగల ప్రదేశమునందుండు జంతుమాంసము పెఱుగు వుద్దులు పిష్టాన్నము దుష్టమైన యన్నము బచ్చలికూర గురుకరపదార్థములు అనువానిని సేవించుట శుక్రవేగము నడ్డగించుట యివివర్త్మ అండవృద్ధి అనువానియందు హితకరంబులు

శ్లో॥ [మతాంతరే] వేగాహతిః పృష్ఠయానంవ్యాయామం మైధు
సంతథా ॥ అత్యాశనమధాధ్వాన ముపవాసంపరిత్యజేత్ ॥

తా. మలమూత్రవేగము నడ్డగించుట గుఱ్ఱము మొదలగువాని నెక్కి సంచ
రించుట శ్రమజెందుట మైధునముసేయుట మిక్కుటముగ భుజించుట మార్గమునడ
చుట వుపవాసముసేయుట వీనిని అండవృద్ధిగలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కౌరాధ్య రానుదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠకొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
అర్శోరోగనిదాన తత్సాధ్యాసాధ్య
చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యలక్షణయుక్తం
చతుర్దశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్ర తాత్పర్యము.

— పంచదశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ సర్వజ్ఞం జగదాధారం శూలహస్తం నగేశ్వరమ్ ।
ముక్తిప్రదాయకం దేవం నీలకంఠమహం భజే ॥

తా. సర్వజ్ఞుడు జగత్తున కాధారభూతుడు శూలహస్తుడు కైలాసపర్వతము ధిపతి ముక్తిప్రదాత స్వయంప్రకాశభూతుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రనూ బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామ వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పిలువబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను గ్రంథముయొక్క పంచదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

వంధ్యా నిదానము.

శ్లో॥ [నిత్యానాధీయే] అష్టదోషాః స్త్రీయః పుంసాం నవమీ శుక్ల హీనతా । రక్తపిత్తమరుచ్ఛ్లేష్మ సన్నిపాతాభిచారకృత్ ।
దేవగ్రహకృతా దోషా రేతోహీన స్తతః పుమాన్ ॥

తా. స్త్రీపురుషులకు రక్తదోషము పైత్యదోషము వాతదోషము శ్లేష్మదోష సన్నిపాతదోషము అభిచారదోషము దేవద్రోహదోషము గ్రహకోపదోషములన 8 దోషంబులు సహజంబులుగ జనించు. ఐనను పురుషులకు మాత్రము తొమ్మిద యగు శుక్లహీనత దోషంబొకటి యధికంబుగ జనించు.

వంధ్యావిభాగము.

శ్లో॥ మృతవంధ్యాజన్మవంధ్యా కాకవంధ్యాతు మోచికా ।
గర్భస్రావీతిగీయంతే దోషైరేతైరయుతాః స్త్రియః ॥

తా. మృతవంధ్య జన్మవంధ్య కాకవంధ్య కదళివంధ్య అన వంధ్యలు 4 విధములు (అందు సంతానముగలిగి మృతిజెందిన మృతవంధ్యయనియు సంతానమే గలుగకుండిన జన్మవంధ్యయనియు 2 సంతానములంబడసి గొడ్రాలైన స్త్రీ కాకవంధ్యయనియు 1 సంతానముంబడసి గొడ్రాలైన స్త్రీ కదళీవంధ్యయనియు జెప్పండు.) మఱియు పూర్వోక్తదోషములవలన స్త్రీకిగర్భస్రావము గలుగు.

శ్లో॥ ఏతద్దోషాంశవిజ్ఞాయ తతఃకర్మసమాచరేత్ ॥

తా. పైవాతాదిదోషముల నెఱింగి చికిత్సచేయవలయు.

వాతదుష్టార్తవ లక్షణము.

శ్లో॥ అతిస్వచ్ఛతరంరక్తం తద్వదంభోజసన్నిభం ।
కటిశూలంభవేద్యస్యా యోనిశూలంచసజ్వరం ।
మారుతస్యవికారోయ మౌషధంతత్రకథ్యతే ॥

తా. ఋతుకాలమున వెడలెడు రక్తము నిర్మలమై యెఱ్ఱదామర పువ్వువంటివర్ణముగలదై యుండుట రొంటిశూల యోనిశూల జ్వరముగలుగుట యీ లక్షణములతో గూడియుండునది వాతజ దోషమని తెలియవలయు. దానికి నౌషధమును వచించెద.

వాతార్తవమునకు త్రివృదాది యోగము.

శ్లో॥ త్రివృద్దేరండచూతానాం మూలంక్షీరేణపాయయేత్ ।
పంచాహంసప్తరాత్రంవా యావత్స్రవతిశోణితం ॥

తా. శుద్ధిచేసిన తెగడ ఆముదపువేరు మామిడివేరు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ప్రత్యహము 4 మాడలయెత్తును ఆవుపాలలోగలిపి 5 దినములుగాన లేక 7 దినములుగాని లేక స్రవించెడు రక్తము నిలుచువరకుగాని సేవించుటచే యోనిశుద్ధంబగు.

వాతదుష్టార్తవ చికిత్స.

శ్లో॥ వాతాద్యైనావిశుద్ధాయాం లక్ష్మణాక్షీరసంయుతా ।
నస్యపానేచదాతవ్యా తేనసాలభతేసుతమ్ ।
పురుషందక్షిణేఘ్రాణే వామేకన్యాంమనోహరామ్ ।
యస్యావాతాహతంపుష్పం ఫలంతస్యానవిద్యతే ॥

తా. పైయౌషధ సేవనవలన యోనిగత వాతదోషము శుద్ధంబైన పిదపలక్ష్మణపంజిసమూలమును చూర్ణము జేసి నస్యమును 4 మాడలయెత్తును ఆవుపాలలో గలిపి పానమును జేయించవలయు. కుడిముక్కునందు నస్యము జేయించిన పురుష శిశువును యెడమముక్కునందు నస్యము చేయించిన సౌందర్యవతియైన స్త్రీశిశువును గనును. వాతదోషమువలన పుష్పము హతమైన స్త్రీకిసంతానము గలుగనేరదు.

శ్లేష్మదోష లక్షణము.

శ్లో॥ ఏవంశ్లేష్మణావాతేన తస్యరూపంనిగద్యతే ।
పిచ్ఛిలంబహుళంరక్తం నాభిశూలంతుదారుణమ్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన వాతదోష లక్షణంబులే శ్లేష్మదోషమునందును గలిగి యుండును శ్లేష్మదోషమున ఋతుకాలరక్తము బంకగ అధికముగ బొడ్డులో దారుణమైన శూలయు రక్తముగ స్రవింపుచుండు.

శ్లేష్మదోషమునకు అర్కమూలాది యోగము.

శ్లో॥ అర్కమూలం ప్రియంగుశ్చ కుంకుమంనాగకేసరమ్ ॥
బలాచాతిబలాచాగీ క్షీరంపీత్వాదినత్రయమ్ ।
విశుద్ధాయాంతథాయోనౌ దద్యాన్మూత్రేమహౌషధమ్ ॥

తా. జిల్లేడువేరుపట్ట ప్రేంకణపుపువ్వుకుంకుమపువ్వు నాగకేసరములు ముత్తవపులగము పెద్దముత్తవపులగము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి మేకపాలలోగలిపి 3 దినములు త్రాగిన యోనిశుద్ధంబగు. పిదప శొంఠిని గోమూత్రములోనూరి సేవింపవలయు.

శ్లో॥ లక్ష్మణాంగోపయోయుక్తాం నస్యేపానేప్రదాపయేత్ ।
తేనస్త్రీలభతేపుత్రం లక్షణాఢ్యంసుపండితమ్ ॥

తా. లక్ష్మణపంజి సమూలమును చూర్ణముజేసి 4 మాడలయెత్తును ఆవుపాల లోగలిపి త్రాగుటయేగాక యీ చూర్ణమునే ఆవుపాలతో నస్యముజేసిన గొడ్రాలైనను లక్షణవంతుడు సుపండితుడగు కొమరునింగనును.

పిత్తదోష లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వజంబూఫలాకారం కృష్ణం స్రవతిశోణితమ్ ।
కటిశూలేనసంతాపో హ్యేతత్పిత్తస్యలక్షణమ్ ॥

తా. ఋతుకాలంబున రక్తము నేరేడువలె నల్లగ స్రవించుట నడుమునొచ్చుట శరీరముమండుట యీ లక్షణములుగలది పైత్యరక్తదోషమని తెలియవలయు.

పిత్తదోషమునకు ఉత్పలాది యోగము.

శ్లో॥ ఉత్పలంతగరంకుష్ఠం యష్టిమధుకచందనం ।
అజాక్షీరేణసంపేష్య దాపయేత్పంచవాసరమ్ ॥

తా. నల్లకలువగడ్డ గ్రంథితగరము చంగల్వకోష్టు యష్టిమధుకము శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి మేకపాలలోగలిపి 5 దినములుగాని లేక రక్తస్రావము నిలుచువరకుగాని త్రాగుటయేగాక నస్యముగాచేసిన పైత్యరక్త దోషము హరించు.

సన్నిపాతదోష లక్షణము.

శ్లో॥ సన్నిపాతహ తేపుష్పే కృష్ణముష్ణంచశోణితమ్ ।
కుక్షినాభ్యుదరేశూలం నిద్రాతీవ్రాంగభంగతా ॥

తా. పుష్పముజెడి రక్తము నలుపుగ వుష్ణముగ స్రవించుట కుక్షి నాభి వుదరము అనువానియందు శూలగలుగుట నిదురగలుగుట శరీరము మిక్కుటముగ నొచ్చుట యీ లక్షణములుగలది సన్నిపాతరక్తదోషమని తెలియవలయు. (యిది అసాధ్యము.)

సన్నిపాతదోషమునకు ఉత్పలాది యోగము.

శ్లో॥ ఉత్పలంతగరంకుష్ఠ యష్టిచూతంచరాక్షసీమ్ ।
చందనం భాగదుగ్ధేన దాపయేత్పంచవాసరమ్ ॥

తా. నల్లకలువగడ్డలు గ్రంథితగరము చంగల్వకోష్టు యష్టిమధుకమునావిడి వేరు బలురక్కసిగడ్డ శ్రీగంధము వీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముచేసి 4 మాడల

యొత్తును మేకపాలలో గలిపి 5 దినములు త్రాగిన యోనిశుద్ధంబగు. ప్రిదప తెల్లజిల్లేడువేరు తెల్లగంటెనవేరు గొల్లజిడ్డివేరు గొడ్డుకాకరదుంపలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆవుపాలలోగలిపి త్రాగుటయేగాక నస్యము సగా చేయవలయును బుతుకాలంబున స్త్రీసంగమంబొనర్చిన రోగములు హరించి సంతానము గలుగు. మఱియు పైజెప్పబడిన వంధ్యారోగములయందు పుత్త్రాభిముఖుడై చంద్రగసికెను ద్రవ్వి "ఓంసర్వార్ణసాధిస్యైస్వాహా" అనుమంత్రమును జపించుచు చంద్రవేరును బెరికి దానిని "ఓంకుమార జనన్యైస్వాహా" అనుమంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగింపవలయునని గ్రంథాంతరమున జెప్పంబడియున్నయది. వంధ్యారోగములయం దౌషధము నొసంగునపుడు "ఓంకుమారజనన్యైస్వాహా" అనుమంత్రమును నభిమంత్రింపవలయు.

స్త్రీపురుష నపుంసకోత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ రక్తాధిక్యేభవత్త్రీచ శుక్లాధిక్యేభవేత్పుమాన్ ।
తత్సమత్వేతుషండశ్చ పుంసోరేతః క్షయేబలా ।
గర్భంగృహ్ణాతినోవస్త్రాశుక్లవృద్ధ్యామహౌషధం ॥

తా. స్త్రీకిరక్తాధిక్యమువలన ఆడశిశువును శుక్లాధిక్యమువలన మొగశిశువును శుక్లశోణిత సమత్వంబున నపుంసకుండానుజనించు. శుక్లహీనతగల పురుషునివలన స్త్రీకిగర్భమునిలువకుండు కావున శుక్లహీనతగల పురుషునికి వీర్యవృద్ధికరౌషధముల నొసంగందగు.

శుక్రవృద్ధికి ధాత్రిఫలాది యోగము.

శ్లో॥ ధాత్రీ ఫలోద్భవంచూర్ణం రసేచేత్స్వభావితం ।
శర్కరామధు సంయుక్తంగోక్షీరంవై పిబేన్నరః ।
శుక్లంప్రవర్ధతేతేన పుంసాం ప్రక్షీణతేజసాం ॥

తా. ఉసిరికపప్పును చూర్ణముచేసి ఉసిరికరసముతో 21 మార్లు భావనచేసి యెండించి దానికి సమముగ పంచదార తేనెగలిపి సేవించి వెంబడిగ ఆవుపాల త్రాగవలయును. ఇటుల 2 మండలములు చేసిన రేతోదోషము హరించుటయేగాక శుక్రవృద్ధిగలిగి సంతానము గలుగు.

శ్లో॥ [నిత్యవాధీయే] పిబేత్కల్యాణఘృతకంవధ్యాచలభతేసుతం ॥

తా. గొడ్రాలు కల్యాణ ఘృతమును సేవించిన సంతానము గలుగు.

కల్యాణ ఘృతము.

శ్లో॥ విశాలాత్రిఫలాకాంత దేవదార్వేల వాలుకం । స్థిరానంతా హరిద్రేద్వే శారిబేద్వే ప్రియంగుకా । నీలోత్పలైలామంజిష్టి దంతీదాడిమకేసరం । విడంగం పృశ్నిపర్ణీచ కుష్ఠం చందన పద్మకం । తాళీసపత్రంబృహతీమూలత్వాః కుసుమంసమం । అష్టావింశతిభిః కల్కైసితామక్షీ సమన్వితం । చతుర్గుణాం జలందత్వా ఘృతంప్రస్థంవినాచయేత్ । అపస్మారేజ్వరేకాసే శోషే మందానలేక్షయే । వాతరక్తే ప్రతిస్యాయే తృతీయక చతుర్థకే । మూత్రకృచ్ఛ్రేషువిసర్పేషు విసర్పేదాహకేషుచ । కండూపాండ్వామయొన్మాద వింశన్మేహజ్వరేషుచ । భూతావేశేపిచింతాయాం తద్దదేకామచేతసాం । శస్త్రంస్త్రీణాంచ వన్ధ్యానాంధన్యమాయుర్బలప్రదం । అలక్ష్మీపాపరక్షోఘ్నం సర్వగ్రహనివారణం । కల్యాణఘృతమేతద్ధి శ్రేష్ఠంత్రిభువనేపిచ ॥

తా. పెద్దపాపర త్రిఫలములు మామిడివిత్తులు దేవదారు కూతురుబుడమ ముయ్యాకుపొన్న దురదగొండి పసపు మానిపసపు సుగంధిపాల నల్లసుగంధిపాల పేంకణము నల్లకలువగడ్డలు యేలకులు మంజిష్టి దంతివేరు దాడిమచిగుళ్ళు వాయువిడంగములు కోలపొన్న చంగల్వకోష్టు శ్రీగంధము లవంగపత్రిక తాళిసెపత్రి పెద్దములక చిన్నములక జాజిపువ్వులు అననీ 28 ద్రవ్యముల సమభాగములుగనూరి కల్కముచేసి 4 గింతలు నీళ్లు ఘృతము 1 ప్రస్థము గలిపి ఘృతావశేషముగ కాచి పంచదార తేనె గలిపి సేవించిన అపస్మారము జ్వరము కాసము శోష అగ్నిమాంద్యము క్షయము వాతరక్తము పీనస త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు సర్వమూత్రకృచ్ఛ్రములు విసర్పి తాపము దురద పాండురోగము వున్మాదము 20 మేహములు జ్వరములు భూతావేశము చింతస్వరభంగము కామమువలన గలిగినరోగము వీనిని హరినపంజేయు. దీని సేవనవలన ఆయుర్వృద్ధి బలము గలుగుటయేగాక అభాగ్యము పాపము బ్రహ్మరక్షస్సు సర్వగ్రహములు నగా వోలంగు. మఱియు వంధ్యా స్త్రీగర్భమును ధరించు. ఈ కల్యాణ ఘృతము త్రిలోకములయందు కడుశ్రేష్ఠంబు. (ఈ కల్యాణఘృత సేవనవలన గర్భిణి స్త్రీయొక్క సంతానము జీవించు. వెణుతురువేళ్ళరసములోనూనెగలిపి తైలపక్వముగ కాచి దానిని సేవించినను లేక వెణుతురువేళ్ళర

సములో ఆవునెయ్యిగలిపి ఘృతపక్వముగ కాచి 7 వ మాసమున సేవించినను మృతవంధ్యాత్వము హరించు. వెణుతురువేళ్ళచెక్క కొరనపవేళ్ళు పెద్దమ్రానిచెక్క చేతలాసి అనువాని రసములలో నూనెగలిపి కాచి సేవించిన మృతవంధ్యా స్త్రీసంతానము జీవించు)

కాకవంధ్యకు విష్ణుక్రాంత యోగము.

శ్లో॥ పూర్వంపుత్ర వతీయాసా క్వచిద్వంధ్యా భవేద్యది । కాకవన్ధ్యాతుసాజ్ఞేయా చికిత్సాతస్యకథ్యతే । విష్ణుక్రాన్తాం సమూలాంతుపిష్ట్వాక్షీరై శ్చమహిషైః । మహిషీనవనీతేన ఋతుకాలేతుభక్షయేత్ । ఏవం సప్తదినంకుర్యా ద్వత్స యుక్తాచ పూర్వవత్ । గర్భంచ లభతేనారీ కాకవంధ్యా శుభప్రదం ॥

తా॥ తొలుత పుత్రవతియై కొంతకాలమునకు పిదప గొడ్రాలైన స్త్రీ కాకవంధ్యయనంబడు. దానికి చికిత్స వచించెద. విష్ణుకాంత్ర సమూలమును నీడనెండించి చూర్ణముచేసి బర్రెపాలతో భావనచేసి బర్రెవెన్నతో 7 దినములు ఋతుకాలమునందు కాకవంధ్య సేవించిన శుభప్రదముగ సంతానముగలుగు. మఱియు పలుమారు గర్భమును ధరింపుచుండు.

వంధ్యలకు మహద్రాక్షాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ద్రాక్షాదాడిమఖర్జూరచాతుర్జాత కటుత్రయం । తపక్షీరీ నారికేళం చందనం మధుకంశివం । ప్రియాళుమజ్జాహ్రీబేర ముశీరంజాతి పత్రికం । విదారీగోక్షురంమోచా కపీకచ్ఛూఛవంతథా । జాతీఫలంచ తక్కోలం రుజ్యాషాస్తిలవంశజః । యవమజ్జాంభోద్రవపుష్పం ముస్తానాగబలాశణా। ద్విజీరకే హ్యజామోదం మెంతీతాళీసపత్రకం । సైంధవంధాన్యకంభార్గీ శృంగిభృంగీ పునర్నవా । అరుష్కరామ్రబీజంచ సమ్యగ్జార్లితమభ్రికం । ఏతత్సర్వం సమంకృత్వాద్విగుణాం శర్కరాంక్షిపేత్ ॥ అస్యచూర్ణస్యకర్షాంశం ఘృతక్షీరయుతంపిబేత్ । దినపూర్వేతథా పశ్చాద్దృతుకాలే

విశేషతః । క్షయంచరక్తపిత్తంచ పాదదాహమసృగ్దరం। విని
హంతి ప్రమేహంచ సోమరోగంచ శర్కరాం । మూత్రా
ఘాతం మూత్రకృచ్ఛ్రం వాత కుండలికాంతథా । వాంత్యా
రోచక మత్యుగ్రం శ్వాసకాస జ్వరభ్రమం । పీనసంచప్రతి
శ్యాయంప్లీహానంచోదరామయం । ఆమ్లపిత్తాంగదాహాంచ
ధాతునాశంజరామయం । సర్వాం దుర్నామరోగంచ తథా
పాండుకామిలం । హృద్రోగంచ శిరశ్శూలమూవాహమతి
దారుణం । కండూతిం శీతపిత్తంచ విబంధా న్ద్వివిధానపి ।
సంసేవ్య భేషజంచైవ వృద్ధోపిజనయేత్సుతం । పుత్రంసర్వగు
ణోపేతం శతాయుషమనామయం । మృతగర్భాచయానా
రీయాచగర్భావసారిణీ । సాపిసూతే సుతంతద్వ న్నారాయ
ణపరాయణాం । వంధ్యాపిలభతేపుత్రం వృద్ధోపితరుణాయ
తే । తురంగ మివసంధృష్టోమాతంగ బలవిక్రమః । సదాభేష
జ్య సేవీ యో భవే న్మారుతివిక్రమః । మహాద్రాక్షాదిచూ
ర్ణోయం సర్వరోగ నికృంతనః ॥

తా. ద్రాక్షపండు దాడింబపండు ఖర్జూరపండు చాతుర్జాతకములుత్రికటుక
ములు అడవిబ్రెంపాలు కొబ్బరి శ్రీగంధము యష్టిమధుకము పుసిరికపప్పు సారప
ప్పు కురువేరు వట్టివేళ్ళు జాపత్రి నేలగుమ్మడుగడ్డ పల్లేరు అరటిగడ్డ దూలగొండివి
త్తులు జాజికాయ తక్కోలపుట్లు చెంగల్వకోష్టు మినుములు నువ్వులు వెదురుబియ్య
ము యవలబియ్యము లొద్దుగపువ్వు తుంగముస్తెలు జిబిలికెవేళ్ళు జనపవిత్తులు నల్లజీ
లకఱ్ఱ జీలకఱ్ఱ అజామోదము మెంతులు తాళిసెపత్రి సైంధవలవణము కోతిమెర్ల
గంటుభారంగి కర్కాటకశృంగి గుంటగలగర గలిజేరువేళ్ళు జీడిపలుకులు మామి
డిపలుకులు ఒసుకు లేసండు అభ్రకసింధూరము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము
చేసి దీనిని రెండింతలు పంచదార గలిపి కర్ష మెత్తును ఆవునేతితోగాని ఆవుపాల
తోగాని ఋతువుకాలము మొదలుకొని 4 మాసములు ప్రాతఃసాయంకాలముల
సేవించిన క్షయమురక్తపిత్తముపాదదాహము అసృగ్ధరము ప్రమేహము సోమరోగము
మూత్రశర్కర మూత్రాఘాతము మూత్రకృచ్ఛ్రము వాతకుండలి అత్యుగ్రమైనవారి

తి అరుచి శ్వాసకాసలు జ్వరము భ్రమ పీనస పడిసెము ప్లీహము వుదరరోగము ఆమ్లపిత్తము అంగదాహము రసాదిధాతు నాశనము మదిమి సర్వార్శస్సులు పాండువు కామిల బొమ్మనొప్పి తలనొప్పి కడుదారుణమైన కడుపుబ్బరము దురద శీతపిత్తము మలమూత్రబద్ధము వీనిని హరింపంజేయు. దీని సేవనవలన వృద్ధుడు సగా పుత్రోత్పత్తిని గలుగంజేయుదగిన వీర్యవృద్ధిగలవాడగు. మఱియు మృతగర్భముగల స్త్రీ గర్భస్రావముగల స్త్రీ సర్వగుణయుక్తుండై రోగవిహీనుడై నారాయణభక్తిగలవాడై 100 సంవత్సరంబులు జీవింపదగిన పుత్రునింగనును. మఱియు దీనిసేవనవలన గొడ్రాలుసగా పుత్రునింగనును. మఱియు వృద్ధులు సగాయౌవనము గలవారై గుఱ్ఱముతో సమానమైన గర్వము యేనుగుతో సమానమైనబలము పరాక్రమముగలవారలయ్యెదరు. దీనిని సగాసేవింపుచుండువారు హనుమంతునితో సమానమైన బలముగలవాడగు. ఈద్రాక్షాచూర్ణము సర్వరోగముల హరింపంజేయు.

శ్లో॥ వంధ్యాకర్కోటకీమూలచూర్ణం గోపయసాతథా ।
ఋతుస్నాతాపిబేదం పీతా గర్భపాత నివారయేత్ ॥

తా. 4 మాడలయెత్తు గొడ్డుకాకర చూర్ణమును ఆవుపాలలో గలిపి ఋతుకాలమునందు సేవించిన గర్భపాతము హరించు.

వంధ్యలకు మంజిష్ఠాది ఘృతము.

శ్లో॥ మంజిష్ఠామధుకోత్పలంద్వి బృహతీకాంత్యశ్వగంధామృతా ।
తిక్తాగాత్రిహికహింగు గ్రంథితగరంరుక్కాంచ నీపద్మకం ।
సిద్ధంభాస్కరకాక్షలోచన వృషాశుక్లా ఘృతేపాచతాః ।
శార్ఙ్గేష్టాస్వరసేషు గర్భజననః వంధ్యాపిసూతేసుతం ॥

తా. మంజిష్ఠ యష్ఠిమధుకము నల్లకలువ చిన్నములక పెద్దములక రేణుకలు వెన్నెదుగడ్డ తిప్పతీగె జేలిపాట్ల వెలక యింగువ గ్రంథితగరము చంగల్వకోష్టు పసపు తామరతూండ్లు జిల్లేడు గచ్చపలుపలు నారికేళము అడ్డసరము నేలగుమ్మడు కాకిదొండ వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి నేతిలోవైచి ఘృతపక్వముగ కాచిసేవించిన వంధ్యాత్వము మృతవంధ్యాత్వము హరించి పుత్రునింగనును.

తిలాది యోగము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] తిలాశ్చశర్కరాః పద్మకందేన మధునాన్వితాః । భక్షితాధారయత్యేవ పతంతం గర్భమంగనా ॥

తా. యెఱ్ఱనువ్వులు పంచదార తామరగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి జుంటితేనెలో గలిపి సేవించినగర్భస్రావముగ స్త్రీగర్భము ధరించు.

గర్భపాతమునకు లజ్జాళు యోగము.

శ్లో॥ లజ్జాళుధాతకీపుష్ప ముత్పలంమధులోధ్రకం ।
ఋతుస్నాతస్త్రియాపీతం గర్భపాతం నివారయేత్ ॥

తా. ముణుగుడాకెర ఆరెపువ్వు నల్లకలువగడ్డ యష్టిమధుకము లొద్దుగచెక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఆవుపాలుగలిపి ఋతుస్నానము చేసిన 4 వ దినమున సేవించిన గర్భస్రావము గలుగకుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] సమభాగసితాయుక్తం శాలితండుల చూర్ణక మ్ । ఉదుంబర శిఫాక్వాథం పీతంగర్భస్సురక్షితః ॥

తా. పంచదార రాజన బియ్యపుపిండి వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మేడిచెట్టుయొక్క యూడలకషాయముతో సేవించిన గర్భస్రావముగల స్త్రీకిగర్భము స్థిరముగనిలుచు. యష్టిమధుకము తామరగడ్డలు పంచదార వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి మర్దించి వుదకములో కలిపి త్రాగిన గర్భస్రావము గలుగకుండుట యేగాక మంటలు శమించి చల్లగనుండు.

ఉత్పలాది యోగము.

శ్లో॥ ఉత్పలోత్పలశాలూక శ్యామాలోధ్రకచందనం ।
తండులోదకపీతంచ గర్భస్రావంనివారయేత్ ॥

తా. నల్లకలువగడ్డలు కలువగడ్డలు సుగంధిపాల లొద్దుగచెక్క శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి బియ్యపు కడుగుతో గలిపి సేవించిన గర్భస్రావము గలుగక గర్భము స్థిరముగనిలుచు.

ఆమ్రమూల యోగము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ఆమ్రికామూల మాహృత్య పిష్ట్వా క్షీరేణ పాయయేత్ ।నారీణాంనష్టపుష్పాణాం తథార క్తంప్రవర్తతే॥

తా. మామిడివేరుచెక్కను ఆవుపాలలోనూరి త్రాగిన రజోనష్టముగల స్త్రీలకురజస్సుబైలువెడలు.

గర్భస్థ క్రిమినాశకర యోగము:

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] పత్రంనిధాయజఠరే పరిబంధనేన పాతాళ
మూలజనితంశిస ప్తవారమ్ । శూలానిసూక్ష్మ బహుళక్రి
మయఃపతంతి స్త్రీణామపత్యకరబీజహరశ్చకీటః ॥

తా. దూసరితీగెయాకులను కడుపుపై నునిచి రాత్రులయందు 7 దినములుగ ట్టిన యోనిశూల హరించుటయేగాక కడుపులో మిక్కుటముగ గర్భనాశనకరముగ నుండు సూక్ష్మమైన యనేకపురుగులు పుత్రోత్పత్తికి కారణభూతమైన బీజమును పానముజేసెడు పెరుగులువ్రాడిపడు. (పల్లేరువేరుమట్టిచెక్క రావిచెక్క మేడిచెక్క యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి అందు శర్కర పాలు గలిపి త్రాగిన స్త్రీలఋతుశూల రక్తశూల హరించి గర్భము నిలుచు.)

అభయాది యోగము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అభయాదీప్యకంహింగు కృష్ణజీరకసైంధ
వమ్ । యవక్షారార్కమూలాన వర్షాభూవ్యోషమత్కుకమ్ ।
లశునంచసమాంశేన ఛాగక్షీరేణపేషయేత్ । తత్కీరంపా
యయేద్వంధ్యా మృతుకాలేచసేవయేత్ । రక్తశూలంయో
నిశూలంపిత్తశూలంతథైవచ । మక్కల్లశూలకంచైవ సర్వ
శూలహరంపరమ్ ॥

తా. కరక్కాయలు వామము యింగువ నల్లజీలకఱ్ఱ సైంధవలవణము యవ క్షారము జిల్లేడువేరుచెక్క గలిజేరువేరు త్రికటుకములు గచ్చపలుకులు వెల్లుల్లిపాయ లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి మేకపాలతో 7 మార్లుమర్దించి భా వనజేసి నీడనెండించి 4 మాడలయెత్తునుమేకపాలతో ఋతుకాలము మొదలుకొని మా సములు గొడ్రాలు సేవించిన యోనిశూల పిత్తశూల మక్కల్లశూల మొదలగు సర్వ శూలలు హరించు.

శ్లో॥ శంఖద్రావమితిఖ్యాత మృతుకాలేతుసేవయేత్ ।
రక్తశూలంయోనిశూలం సర్వశూలంనిబర్హయేత్ ॥

తా. ప్రసిద్ధమైన శంఖద్రావకము ఋతుకాలము మొదలుకొని సేవింపుచుం డిన రక్తశూల యోనిశూల సర్వశూలలు హరించు. (మఱియు సర్వశూలలు హరిం

చుట్కై గుదికొలులోపల చీలమండకు 3 వ్రేళ్ల ప్రదేశమున రక్త (గొల్లు) వేయవలయు. మఱియు వంధ్యారోగనిదానమున పురుషునికి జనించు రేతోహీనదోషము హరించి వీర్యవృద్ధిగలుగుటకై చెప్పంబడిన చికిత్సలనే గర్భస్రావముగల స్త్రీలకును జేయందగు.)

గీ॥ మెట్టదామరితాఁ బేటిమీఁదదీప ।
ముంచఁదల వెళ్ళునదియును ద్రుంచిమసియుఁ ।
జేసివెన్నయుఁ జేరిచిపూసె నేని ।
కాంతలకుయోని దుర్మాంసగణములడగు ॥

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అకస్మాత్ప్రథమేమాసే గర్భే భవతి వేదనా ।
గోక్షీరే పేషయేత్తుల్యం పద్మకోశీరచందనమ్ ।
పలమాత్రంపిబేన్నారీ త్వాద్యగర్భస్థిరో భవేత్ ॥

తా. ఆకస్మాతుగ ప్రథమమాసమున గర్భవేదనగలిగిన బైలుదామెర వట్టివేను శ్రీగంధము వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపాలుతోనూరి 1 పల మెత్తును సేవించిన ప్రథమమాసమున గర్భిణీస్త్రీకిగలిగిన గర్భవేదనహరించి గర్భము స్థిరముగ నిలుచు.

రెండవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ నీలోత్పలమ్మృణాళంచ శశికర్కటశృంగికమ్ ।
మాసేద్వితీయే గోక్షీరైః పీత్వా శామ్యతి వేదనా ॥

తా. నల్లకలువగడ్డ తామరతూండ్లు బొల్లిపూసవిత్తులు కర్కాటకశృంగి వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపాలతోనూరి 1 పల మెత్తును సేవించిన 2 వమాసమునగర్భిణిస్త్రీకిగలిగిన గర్భవేదనహరించి గర్భము స్థిరముగనుండు

మూడవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ శ్రీఖండంతగరంకుష్ఠం మృణాళంపద్మకేసరమ్ ।
పిబేచ్ఛీతోదకైః సిష్టం తృతీయే వేదనావతీ ॥

తా. శ్రీగంధము గ్రంథితగరము చెంగల్వకోష్టు తామరతూండ్లు తామరఅగరులు వీనిని సమభాగములుగ శీతోదకముతో నూరి పలమెత్తుముద్రాగిన 3 వ మాసమున గర్భిణి స్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించు.

నాలవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ నీలోత్పలమృణాళాని గోక్షురంసకశేరుకమ్ ।
చతుర్థమాసేగోక్షీరైః పిబేచ్ఛామ్యతి వేదనా ॥

తా. నల్లకలువగడ్డలు తామరతూండ్లు పల్లేరు నెమ్మటములు వీనిని ఆవుపాలతోనూరి ½ సేరత్తును ద్రాగిన 4 వ మాసమున గర్భిణీస్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించు.

ఐదవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్నవాథకాకోళీ తగరంనీలముత్పలమ్ ॥
గోక్షీరైః పంచమేమాసే గర్భక్లేశహరంపిబేత్ ॥

తా. గలిజేరు కాకోళి గ్రంధితగరము నల్లకలువగుంపలు వీనిని సమభాగము గా ఆవుపాలతో నూరి త్రాగిన 5 వ మాసమున గర్భిణీస్త్రీకి గలిగిన గర్భవేదన హరించు.

ఆరవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ సితాకపిత్థమంజిష్ఠ శీతతోయేన పేషయేత్ ।
షష్ఠేమాసేగవాంక్షీరైః పిబేచ్ఛామ్యతి వేదనా ॥

తా. పంచదార వెలగపంటిబేసము మంజిష్ఠి వీనిని శీతోదకముతోగాని లేక ఆవుపాలతోగాని నూరిత్రాగిన 6 వ మాసమున గర్భిణీస్త్రీకిగలిగిన గర్భవేదన హరించు.

ఏడవమాస గర్భ చికిత్స

శ్లో॥ కచోరంపౌష్కరంమూలం తోయైర్వానీలముత్పలమ్ ।
పీత్వాతు సప్తమేమాసే పిష్ట్వాక్షీరైః ప్రశామ్యతి ॥

తా. కచోరములు పుష్కరమూలమునల్లకలువగడ్డలు వీనినినుదకముతోగాని ఆవుపాలతోగానినూరి త్రాగిన 7 వ మాసమునగర్భిణీస్త్రీకిగలిగినగర్భవేదనహరించును.

ఎనిమిదవమాస గర్భ చికిత్స

శ్లో॥ యష్టీపదాతుకంముస్తా కశేరుగజపిప్పలీ ।
నీలోత్పలంగవాంక్షీరైః పిబేన్మాసాష్ట కేసతీ॥

తా. యష్టిమధుకము బయలుదామెర గచ్చపలుకులు తుంగముస్తెలు నెయ్యి టములు గజపిప్పళ్ళు నల్లకలువగడ్డలు వీనిని ఆవుపాలతో నూరి త్రాగిన 8 వ మాసమున గర్భిణీ స్త్రీకి కలిగిన గర్భవేదన హరించు.

తొమ్మిదవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ విశాలాబీజమంకోలం మధునాసహ లేపయేత్ ।
వేదనానవమేమాసే శమమాప్నోతినిశ్చయమ్ ।
నవమేమధుకానంతా శారిబాః పయసాపి బేత్ ॥

తా. పాపరవిత్తులు వూడుగవిత్తులు వీనిని తేనెతోనూరి కడుపుపై బూసిన 9 వ మాసమున గర్భిణిస్త్రీకిగలిగిన గర్భవేదన నిశ్చయముగ హరించు మఱియు యష్టిమధుకము దురదగొండి సుగంధిపాల వీనిని పాలతోనూరి త్రాగవలయు.

పదియవమాస గర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ పిష్టాతుశర్కరాంద్రాక్షాం సక్షౌద్రంనీలముత్పలమ్ ।
పాయయేద్దశమేమాసి గనాంక్షీరైః ప్రశాంతయే॥

తా. పంచదార ద్రాక్షపండు నల్లకలువగడ్డలు వీనిని పాలతోనూరి తేనెలో గలిపి సేవించిన 10 వ మాసమున గర్భిణికిగలిగిన గర్భవేదన హరించు.

గర్భశూలహర చికిత్సలు

శ్లో॥ పద్మకంద స్రుతంవారి సక్షీరంపాయయేద్వ్యథామ్ ।
గర్భస్రావహరం శీఘ్రం శర్కరామిశ్రితంనిశామ్ ।
బలాశుంఠ్యోశ్చనిక్వాథం గర్భిణీసర్పిషాసహ ।
తైలేనవాసమంపీత్వా గర్భశూలాత్ప్రముచ్యతే ॥

తా. తామరదుంపలదంచి రసముదీసి ఆవుపాలు పంచదార పసపు గలిపి స్త్రీ సేవించిన గర్భస్రావము హరించు. మఱియు ముత్తవపులగము శొంఠినినూరి యుడికించి నేతితోగాని లేక నూనెతోగాని సేవించిన గర్భశూలహరించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] బలానాగరపత్రాణాం క్వాథంపారాగ్ని మంథయోః । పీత్వావిముచ్యతే సాజ్యంగర్భిణీగర్భశూలతః॥

తా. ముత్తవపులగము శొంఠి చిత్రమూలము శిరుబొద్ది కూరనెల్లి వీనిని కషాయముకాచి అందునెయ్యిగలిపి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీయొక్క శూలలు హరించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుంఠీబిల్వ బలాక్వాథం భ్రష్టసైంధవసంయుతమ్ । సరామఠంపిబేత్సర్పిర్గర్భిణీశూలనాశనమ్ ॥

తా. శొంఠి మారేడువేరు ముత్తవపులగము వీనిని సమభాగములుగ దంచికషాయముకాచి అందు వేల్చిన సైంధవలవణము యింగువ నెయ్యి గలిపి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీ శూలలు మానును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] అర్కకక్వథితంసిద్ధం సక్షీరాజ్యగుడంపిబేత్ । పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తం గర్భిణీశూలనాశనమ్ ।

తా. అల్లపుకషాయములో పాలు నెయ్యి బెల్లము పిప్పలిచూర్ణము గలిపి సేవించిన గర్భిణి శూలలు హరించు.

అహింపత్య చూర్ణము.

శ్లో॥ ధాత్రీవిడంగ౽త్రిసుగంధముస్తా వ్యోషంచపథ్యా త్రివృతం త్రిభాగమ్ ॥ చూర్ణంసమశర్కరయా సమేతదుష్ణోదకేనైవపిబేన్నిహంతి । శూలాగ్నిమాంద్యం గుదజాంకురాణి కుష్ఠ ప్రమేహక్రిమిగర్భశూలమ్ వాతంచపైత్తంచ కఫంచపాండు హృద్రోగమాశుత్వహింపత్యచూర్ణమ్ ॥

తా. వునిరికపప్పు వాయువిడంగములు యేలకులు లవంగపుచెక్క ఆకుపత్రిక తుంగముస్తెలు త్రికటుకములు కరక్కాయలు వీనిచూర్ణము దినుసు కొక్కొకభాగము తెగడచూర్ణము 3 భాగను యీ రెంటికి సమముగ పంచదారగలిపి యుష్ణోదకనుతో సేవించిన విరేచనంబై శూల అగ్నిమాంద్యము మూలరోగము కుష్ఠుపు ప్రమేహము క్రిములు గర్భశూల వాతపిత్త కఫ పాండువులు హృద్రోగము వీనిని హరింపంజేయు.

యోనిశూల చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యోనౌక్రిమో౽చసంజాతే తేనశూలంభవేద తన్నామక్రిమిశూలంచ కర్తవ్యంభిషగుత్తమైః ।

నింబద్రావై స్ససంపిష్టం నింబె రండన్యబీజకమ్ ॥
యోనిశూలహరక్షిప్తం గోళకంయోనిమధ్యగమ్ ॥

తా. యోనియందు క్రిములు జనించి దానివలన శూలగలిగిన క్రిమిశూల యనబడు. దీని నివారణార్థంబై వైద్యుడు చికిత్సంజేయవలయు. ఎట్లనిన, వేపవిత్తులు ఆముదపుపప్పు వీనిని వేపాకురసముతో నూరి ముద్దజేసి యోనియందు ధరింపంజేయవలయుననుట.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] సోమరాజీ దేవదారునిశానింబాస్సమాంశకాః ।
తచ్ఛపిష్ట్వాప్రలేపోయం యోనిశూలహరఃపరః ॥

తా. ఖాకంచివిత్తులు దేవదారు పసుపు వేపాకు వీనిని సమభాగములుగ నూరి యోనియందు లేపనముజేసిన యోనిశూల హరించు.

శ్లో॥ లశునంగృహధూమంచ విశాలాంచవిళంగకమ్ ।
కంటకారీఫలరసైః పిష్ట్వాయోనిం ప్రలేపయేత్ ।
క్రిమిశూలహరంఖ్యాతం సప్తరాత్రమసంశయమ్ ॥

తా. వెల్లులిపాయలు కరుభూమము పాపర వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నేలములకపండ్లరసముతో నూరి యోనియందు 7 దినములు లేపనముజేసిన యోనియందలి క్రిమిశూల నిస్సంశయముగ హరించు.

యోనిదుర్మాంస నిదాన తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ గుహ్యావాయురథమన్మథస్థలం సంవిశేద్భవతిదుష్టమాంసకమ్ ।
తత్రవాతహరఛాదనేనవాచ్ఛాదయేదితరథేభేషనకమ్ ।

తా. అపానవాతము యోనిగతంబైన యోనియందు దుర్మాంసము జనించు. దానియందు నెయ్యిచరిమి వాతహరమైన యాకులుబెట్టికట్టుగట్టినను లేక ½ పడిబ్రహ్మ మేడికాయల ద్రాక్షి యుడికించి కట్టుగట్టినను యోనిదుర్మాంసముహరించు.

శ్లో॥ యస్యావాతాహతంపుష్పం ప్రణమర్గంధపీడితమ్ ।
తత్రదోషస్సువిజ్ఞేయ స్తతఃకర్మసమాచరేత్ ॥

తా. ఏస్త్రీకి వాతదోషమువలన పుష్పము చెడి యోనియందు వ్రణముబుట్టిదుర్గంధముగలిగి యుండెడినో ఆట్టిస్త్రీయొక్క దోషమును బాగుగ నెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

శ్లో॥ జాతీనింబపటోలపత్రకటుకా దార్వీనిశా శారిబా ।
మంజిష్ఠాభయతుత్థసిక్థమధుకై ర్నక్తాహ్వబీజై స్సమైః ।
సర్పిస్సిద్ధమనేనసూక్ష్మవదనే యోనౌసదా స్రావిణీ ।
దుర్గంధశ్చరుజా వ్రణానిచ గదాశ్శుధ్యంతిలేపేనచ ।
నిత్యంప్రక్షాళితంకుర్యా ద్యోనిదుర్గంధనాశనమ్ ॥

తా. జాపత్రి మంచివేపకొనలు చేతిపొట్లాకు చేదిబీరపలుకులు మ్రానిపసపు పసపు గూడపాల మంజిష్ఠ కరక్కాయలు మైలుతుత్తము మైనము యష్టిమధుకము కానుగవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి నేతినివండి యోనియందు బూసిన యోనిసంసృచితదోషము సదాయోనియందు స్రావము యోనిదుర్గంధము యోనిశూల యోనివ్రణము శుద్ధంబై మానును. గావున ప్రతిదినముగిడిగి లేపనము జేయవలయు. (యోగరాజగుగ్గులమును సేవింపవలయు.)

గుదభ్రంశ చికిత్స.

శ్లో॥ గుదభ్రంశంఘృతాభ క్తం వాతఘ్నైయిరుపనాహయేత్ ॥

తా. వాతదోషము గుదగతంబైన గుదభ్రంశముగలుగు. దానియందు నెయ్యి దరిమి లోనిక్రోసి వాతహరమైన యాకులంగట్టవలయు. లేక బహ్మామేడికాయల గాని అంతరదామెరనుగాని కాలుపడి వ్రొక్కియుడికించికట్టుగట్టవలయు. ఈయు పచారములచే గుదభ్రంశము హరించు.

పుష్పావరోధ నిదానము.

శ్లో॥ వాతోల్బణాచ్చ యోనిస్థం పుష్పస్థానచలంభవేత్ ।
పుష్పారోధమిత్యుక్తం తన్నామమునిపుంగవైః ॥

తా. వాతముప్రకోపించి యోనిగతంబై పుష్పస్థానమును దొలగించి నొప్పి గలుగంజేసిన పుష్పావరోధమని మునులువచించెదరు.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] లాంగలీ కందచూర్ణంచ మూలంవాహ్యప మార్గజమ్ । ఇంద్రవారుణికామూలంమూనిస్థంపుష్పరోధనుత్

తా. చెన్నచర్ల గడ్డ వుత్తరేణువేరు పాపరవేరు వీనిలోనేని నేని నూరిముద్ద జేసియోనియందునిచికొనిన పుష్పావరోధము నివృత్తించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తిలమూల కషాయేణ బ్రహ్మదండీయమూలకమ్ । యష్టిత్రికటుకంచూర్ణం క్వాథయుక్తంచపాయయేత్ । పుష్పరోగేరక్తగుల్మే స్త్రీణాంపథ్యంప్రశస్యతే ॥

తా. బ్రహ్మదండివేళ్ళను నువ్వులవేళ్ళకషాయముతోనూరి పుష్పావరోధనమునందు లేపనము జేయుటయేగాక నువ్వులవేళ్ళకషాయములో యష్టిమధుకము త్రికటుకములు అనువాని చూర్ణమునుగలిపి సేవించిన పుష్పావరోధము రక్తగుల్మము నివృత్తించు.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] తిలక్వాథేగుడంవ్యోషం తిలభార్గీయుతేపివా । పాతేరక్తస్రవేగుల్మేనష్టపుష్పేచపాయయేత్ ॥

తా. నువ్వులకషాయములో బెల్లమును శొంఠి పిప్పలి మిరియాలుఅను వానినిగాని లేక నువ్వులు గంటుభారంగి అనువానిలో బెల్లమును త్రికటుకచూర్ణమునుగానిగలిపి సేవించిన గర్భపాతము రక్తస్రావము గుల్మము పుష్పావరోధము నివృత్తించు.

శ్లో॥ చణకానాంరసంచైవ శృతంక్షీరఘృతేనవా ।
శర్కరామధుసంయుక్తం రక్తదోషహరంపిబేత్ ॥

తా. సెనగకట్టుతో పాలు నెయ్యి గలిపి కాచి పంచదారగాని తేనెగాని కలిపి సేవించిన (పుష్పావరోధము) హరించు.

శ్లో॥ షణ్మాసంసేవయేన్నిత్యం పుష్పరోధోనివర్తతే ॥

తా. పుష్పావరోధము నివృత్తించుటకై 6 మాసములవరకు పూర్వోక్తౌషధములు సేవింపవలయు.

గర్భిణీజ్వర చికిత్స

శ్లో॥ వయస్థాశారిబాపాఠా తోయతోయదనాగరైః ।
శృతంశీతంపిబేద్వారి గర్భిణీజ్వరనాశనమ్ ॥

తా. కరక్కాయలు గూడపాల శిరుబొద్ది కురువేరు తుంగముస్తెలు శొంఠి వీని సమముగదంచి కషాయముకాచి చల్లార్చి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీజ్వరముహరించు.

గర్భిణ్యతిసార చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దురాలభాబలాపాఠా నాగరాంబుద సంశృతమ్ । గర్భిణీం పాయయేత్తోయ మతిసారేషు సర్వదా॥

తా. దురదగొండి ముత్తివపులగము శిరుబొద్ది వేరు తుంగముస్తెలు శొంఠి వీనిని కషాయముకాచి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీ అతిసారము హరించు.

గర్భిణీశోఫ చికిత్స.

శ్లో॥ పునర్నవార్ద్రక క్వాథం సక్షీర మనిశంపిబేత్ ।
శోఫోదావర్తగుల్మార్శ శ్శాంత్యర్థం గర్భిణీనిశి ॥

తా. గలిజేరు వేరు అల్లము వీనిని కషాయముకాచి అందు పాలుగలిపి రాత్రులయందు త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీశోఫ వుదావర్తము గుల్మము అర్శస్సు హరించు.

శ్లో॥ వర్షాభూ మూలనిర్యాసం సఘృతం గుడసంయుతమ్ ।
గర్భిణీం పాయయేదేత చ్ఛోఫోదా వర్తనాశనమ్ ॥

తా. గలిజేరు వేరును కషాయముకాచి నెయ్యి బెల్లము గలిపి త్రాగిన గర్భిణీస్త్రీ శోఫలు వుదావర్తము హరించు.

గర్భిణీకాసరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] చూర్ణంవై మరిచానాంతు సితాక్షౌద్ర ఘృతైస్సహ । లిహ్యాత్కాసహరంపథ్యం గర్భిణీనాంప్రశస్యతే ॥

తా. మిరియపుచూర్ణము పంచదార వీనిని తేనెలోగాని నేతితోగాని గలిపి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీదగ్గు హరించు.

గర్భిణీశ్వాస చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] స్వరసంమాతులుంగస్య పిప్పలీమరిచాన్వితమ్ ।
గర్భిణీం పాయయేద్ధ్యక్త్వా శ్వాసహృద్రోగ కాసహృత్ ॥

తా. మాదీఫల రసములో పిప్పలిచూర్ణము మిరియపుచూర్ణము గలిపి సేవించిన గర్భిణీస్త్రీశ్వాసము, హృద్రోగము కాసము హరించు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శృంగీభార్గీవచావ్యోషా గిరి మృత్కటుకా
భయాః । గర్భిణీ శ్వాసకాసస్య పిబేత్సఘృత మాక్షికాః ॥

తా. కర్కాటకశృంగి గంటుభారంగి వస త్రికటుకములు కానిరాయికటుక రోహిణి కరక్కాయలు వీనిని సమభాగములుగ నూరి కల్కముజేసి అందు నెయ్యి గాని లేక తేనెగాని కలిపి సేవించిన గర్భిణిస్త్రీ కాసశ్వాసలు హరించు

గర్భిణీ రక్తపిత్త చికిత్స.

శ్లో॥ ద్రాక్షాస్థిరా బలాధాత్రీ వాసా మధుకవాలుకమ్ ।
క్వాథఃక్షీర యవాగూర్వా గర్భిణ్యా రక్తపిత్తజిత్ ॥

తా. ద్రాక్షపండు ముణ్ణాకుపొన్న ముత్తవపులగము వుసిరికెపప్పు అడ్డసరపు యీసెలు యష్టిమధుకము కూతురుబుడమ వీనిని కషాయముకాచిగాని లేక ఆద్రవ్యములదంచిపాలుబోసి యవాగుకాచిగాని సేవించిన గర్భిణిస్త్రీరక్తపిత్తము హరించు

గర్భిణీనాసారక్త చికిత్స.

శ్లో॥ ఉదుంబర ఫలక్వాథం ఘృతైఃపక్వం సితాయుతమ్ ।
ఏలామరిచ సేవ్యైశ్చ తోయతోయద నాగరైః ।
శృతమే తత్పిబేద్వారి గర్భిణీ నాసరక్తజిత్ ॥

తా. మేడిపండు కషాయములో నెయ్యి పంచదారగలిపి పక్వముజేసి గాని లేక యేలపలు మిరియాలు వట్టివేరు కురువేరు తుంగముస్తెలు శొంఠి వీనిని కషాయము కాచిగాని సేవించిన గర్భిణిస్త్రీలకు ముక్కునగారెడి రక్తము హరించు.

గర్భిణీఛర్ది చికిత్స.

శ్లో॥ బిల్వలాజాంబు సేవ్యైశ్చ పిబేచ్ఛర్దిషు గర్భిణీ ॥

తా. మారేడువేరు పేలాలు కురువేరు వట్టివేరు వీనికల్కమును ద్రాగిన గర్భిణిస్త్రీవాంతులు హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మధుకో శీరసిద్ధంవా ద్రాక్షామధుకసాధితమ్
పీతం సశర్కరం స్త్రీణాం ఛర్దిందాహ రుజాంజయేత్ ॥

తా. యష్టిమధుకము వట్టివేరు అనువాని కషాయములోగాని లేక ద్రాక్షపండు యష్టిమధుకము అనువాని కషాయములోగాని పంచదార గలిపి సేవించిన గర్భిణిస్త్రీవాంతులు దాహము హరించు.

గర్భిణీ అగ్నిమాంద్య చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అజామోదాశ్వగంధాభ్యాం జీరకిరంపిప్పలీద్వయమ్ । సక్షౌద్రంసగుడం లేహ్యంగర్భిణ్యావహ్నిదీపనం॥

వా. ఓమము పెన్నేరుగడ్డ జీలకఱ్ఱ పిప్పలి మోడి వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి తేనె బెల్లముగలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి సేవించిన గర్భిణి యొక్క అగ్నిమాంద్యము హరించు. (స్త్రీకిప్రసవించిన పిదప అగ్నిమాంద్యము తఱుచుగజనించు. తన్నివారణార్థంబును గ్రహణ్యతిసారములు జనించిన తన్నివారణార్థంబును అమ్లపైత్యమునకై చెప్పంబడిన మహాసంజీవనీ రసమునుగాని లేక ప్రాణేశ్వర రసమునుగాని సేవింపవలయు దీనిచే బాలింత రోగములు హరించు.)

గర్భిణీవాత చికిత్స.

శ్లో॥ [సింహూరమణిదర్పణే] బిల్వాగ్నిమంథపక్వంవా పాటలీనాగరేణవా । సిద్ధక్షీరంరసోవాపి గర్భిణీ వాతరోగనుత్ ॥

తా. మారేడువేరు కూరనెల్లి అనువానినేని లేక కలిగొట్టు శొంఠిఅనువానినేని పాలయుక్తముగకాచిగాని లేక కల్కముజేసిగాని సేవించిన గర్భిణిస్త్రీవాతరోగము హరించు.

శ్లో॥ అథవా దశమూలాంబు విశ్వోషణ సమాయుతమ్ ।
దేవదారు బలారాస్నా సుంఠ్యేరండక సాధితమ్ ।
సలిలం తైలసంమిశ్ర మనిలార్తా సదాపిబేత్ ॥

తా. మారేడు కూరనెల్లి సున్నముడు తక్కాలి కలిగొట్టు దుండిలముక్రొలపొన్న నక్కపొన్న పెద్దములక నేలములక అననీ దశమూల కషాయములో శొంఠి పిప్పలి చూర్ణముగలిపి సేవించినగర్భిణిస్త్రీవాతనొప్పులు హరించు ... దేవదారు ముత్తవపులగము సుంపరాస్నముశొంఠి ఆముదపువేరు ... కషాయముకాచి యందుతామిడెను

బొట్టుగలిపి డ్రాగిన గర్భిణిస్త్రీ వాతనొప్పులు **హరించు.** (ఇక ప్రసవానంతరము గలుగు వాతములకు చికిత్స వచించెద.)

సూతికావాతమునకు బడబానల రసము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] శుద్ధసూతస్య భాగస్స్యాత్తామ్రభస్మంచ తత్సమమ్ । ద్విభాగం గంధకంచైవ త్రిభాగంచ కటుత్రయమ్ । వహ్నితత్పర భాగైకం కుష్ఠంభాగ సమన్వితమ్ । జ్వాలాముఖీ రసైర్మర్ద్యం బదరాస్థి ప్రమాణకమ్ । బడబానలకః ప్రోక్తః ప్రసూతీ వాతనాశనః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము తామ్రభస్మము 1 భాగము శుద్ధిజేసినగంధకము 2 భాగములు శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు చిత్రమూలము చంగల్వకోష్టు యివి దినుసు కొక్కొకభాగము యిట్టుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి జ్వాలాముఖీరసముతో 4 ఝాములు మర్దించి రేగువిత్తంత వటికములుజేసి యందొకదానిని ఆవునెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అనువానితోగాని లేక మినుపకట్టు వెల్లుల్లిరసము అనువానిలో నూనెబొట్టువేచి యీయనుపానముతోడగాని లేక నీరుగొలిమిడాసరసము మిరియపు చూర్ణము అనువానితోగాని సేవించిన ప్రసూతి వాతము హరించు. (లేక ప్రసూతి వాతమున వాతవిధ్వంసనీ రసమునైనను సేవింపందగు.)

గర్భిణీస్త్రీలకు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముద్గగోధూమషష్టిక శాలిజాంగలజారసాః।
బిల్వకూశ్మాండపత్తూర పటోలం బాలమూలకమ్ ।
కారవేల్లక వార్తాక జీవంతీ తండులీయకమ్ ।
ద్రాక్షాదాడిమ ఖర్జూరం క్షీరంతక్రం ఘృతాన్వితమ్ ।
లఘుసత్యంచ యద్ద్రవ్యం గర్భిణ్యాం హితముచ్యతే ॥

తా. పెసలు గోధుమలు 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లు జాంగలమాంసరసము మారేడుకాయ ముదురుగుమ్మడుకాయ పొన్నగంటికూర పొట్లకాయ లేతముల్లంగిగడ్డలు కాకరకాయ వంకాయ మనుబాలకూర చిర్రికూర ద్రాక్షపండు దాడింబపండు ఖర్జూరపండు ఆవుపాలు చల్ల నెయ్యి లఘుకరద్రవ్యములు. మరియు పథ్యకరద్రవ్యములు. ఇవి గర్భిణీస్త్రీలకు పథ్యకరంబులు.

గర్భిణీస్త్రీలకు అపథ్యము.

శ్లో॥ అతివ్యాయామనిద్రాచ భారస్యవహనంపరమ్ । అథజా
గరణంస్వప్నః కఠినే కుక్కుటాసనమ్ । శోకక్రోధ భయం
వేగం పీడా వమన రేచనే । ఉపవాసశ్చతీక్ష్ణోష్ణం గురువిష్టం
భిభోజనమ్ । రక్తం నిశ్వసనంశ్వభ్రే శయనం మద్యమాహి
షమ్ । ఉత్తాన శయనంయచ్చ గర్భిణీ తుత్యజేత్సదా॥

తా. మిక్కుటముగ సంచారము సేయుట పగలు నిద్రించుటకడుభారమును మోసుట జాగరణసేయుట కఠినాసనమునని ద్రించుట గొంతుగూర్చుండుట యేడ్చుట కోపమును జెందుట భయపడుట మలమూత్రవేగము నడ్డగించుట పీడం జెందుట వమన విరేచనములను సేవించుట వుపవాసము సేయుట యెండలో దిరుగుట నిప్పు సెగయం దుండుట గురుకరద్రవ్యముల మలబద్ధకరద్రవ్యములు సేవించుట రక్తమును దీయుట నిట్టూర్పువాతమును విడుచుట పల్లములోగూర్చుండుట (నేలపై బరుండుట) కల్లును బట్టిపెరుగును ద్రాగుట వెల్లకిలబరుండుట యివి గర్భిణీస్త్రీల కపథ్యకరంబులగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారయోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి ఘనిసత్సంప్రదాయ కౌరాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతుర్ధురీణ వైద్యజన
శిరో భూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
వంధ్యాస్వరూప సుప్రసవ యోనిశూల యోని
మర్దాంశ ప్రసవానంతర రోగ నిదాన
శిచ్చికిత్సానుపాన గర్భిణీ రోగ
చికిత్సాక్రమ పథ్యాపథ్య
లక్షణయుక్తం పంచమ
ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— షోడశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ శంభుం పినాకినం బాల చంద్రభూషం కృపార్ణవమ్ ।
సర్వ పాప హరం నిత్యం నీలకంఠ మహంభజే ॥

తా. సుఖస్వరూపుడు పినాకమను ధనుస్సు ధరించినవాడు చంద్రశేఖరుడు కరుణాపరిపూర్ణుడు సర్వపాతకముల బోకడచువాడు ఆద్యంతరహితుడు నగు నీలకంఠుని నేను భజియించెద.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహావైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క షోడశ ప్రకరణము వచింపుచున్నాడను.

అసృగ్ధర నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శాకోపవాసా దతిమైథునాచ్చ విదాహిభి
శ్చాస్ర మతీవదుష్టమ్ । ప్రవర్తతే యోనిషు నాదశాలి
హ్యసృగ్ధరంతం ప్రబలంహివిద్యాత్ ॥

తా. మిక్కుటముగ కూరల భుజించుట వుపవాసము సేయుట అతిమైథునము సేయించుకొనుట దాహకరద్రవ్యముల సేవించుట ఈకారణములవలన రక్తము మిక్కుటముగ జెడి శబ్దముతోగూడి యోని[illegible]ముగ స్రవించు. ఇదియె అసృగ్ధర మనంబడు. (అసృగ్ధరమన కుసుమరోగము.)

వాతాద్యసృగ్ధర లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతాత్సశూలం సంజాతం సఫేనం కింశుకం భవేత్ । పిత్తాచ్చరక్తంకృష్ణంవా రక్తముష్ణం ధృతజ్వరమ్ పాండువర్ణం కఫాద్రక్తం పిచ్ఛిలం బహుళంస్థితమ్ । త్యజే స్సార్చ్ఛా జ్వరయుతం త్రితయం సాన్నిపాతకమ్ ॥

తా. శూలగలుగుట రక్తము నురుగుతోగూడి మోదుగుపువ్వు వర్ణముగ వెడలుట యీలక్షణములుగలది వాతాసృగ్ధరమనియు రక్తము యెఱ్ఱగ లేక నల్లగ వెడలుట వుష్ణముగ రూక్షముగ నుండుట యీలక్షణములు గలది పిత్తాసృగ్ధరమనియు రక్తము పాండురవర్ణమై జిగటగ విస్తారముగ గట్టిగ వెడలిన శ్లేష్మాసృగ్ధరమనియు వాతపిత్త శ్లేష్మాసృగ్ధరలక్షణంబులంగలది సన్నిపాతాసృగ్ధరమనియు తెలియవలయు ఈ సన్నిపాతాసృగ్ధరం బసాధ్యము. ఈ 4 విధములైన అసృగ్ధరములలో దేనియం దేని మూర్ఛజ్వరము గలిగియుండిన అసాధ్యంబు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాత్సశూలంరుధిరం పిత్తేనీలం జ్వరాన్వితమ్ । కఫాత్పిచ్ఛంత్రిలింగంతు త్యజేత్సర్వం జ్వరాన్వితమ్ । అపథ్యవర్త్మగం స్త్రీణాం రక్తపిత్త మసృగ్ధరమ్ ॥ శాల్యన్నం పయసఃపానం శీతంశస్తం విరేచనమ్ ॥

తా. యోనిశూలించిరక్తము వెడలిన వాతాసృగ్ధరమనియు నీలముగ వుష్ణముగ వెడలిన పిత్తాసృగ్ధరమనియు బంకగ వెడలిన శ్లేష్మాసృగ్ధరమనియు వాతపిత్త శ్లేష్మాసృగ్ధరలక్షణంబులంగలది సన్నిపాతాసృగ్ధరమనియు తెలియవలయు. ఈసన్నిపాతాసృగ్ధరంబసాధ్యము కుసుమరోగముల యందపథ్యము సేయుటవలన రక్తపిత్తాసృగ్ధరముజనించు. (మఱియు జ్వరముగాని లేక క్షయముగాని లేక శ్వాసముగాని లేక క్షయోపద్రవంబులుగాని గల కుసుమ రోగిని వర్జింపవలయు) కుసుమరోగమున శాల్యన్నమును పాలనుసేవించుట పథ్యకరంబు. మఱియు కుసుమరోగమున చల్ల! విరేచనమున కొసంగవలయు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] అపథ్యసేవతస్త్రీణాం వైరక్తపిత్తమసృగ్ధరమ్ । తదేవప్రదరం ప్రోక్తం క్రియాకార్యాస్రపైత్తకే ॥

తా. అసృగ్దరరోగములలో స్త్రీలు అపథ్యంబులుజేసిన రక్తపైత్త్యాసృగ్దరము జనించు. ఇదియా ప్రదరరోగమనంబడు. ఇది హరించుటకై రక్తపిత్త చికిత్సంజేయ వలయు.

అసృగ్ధర చికిత్స.

శ్లో॥ ససితం శైలనిర్యాసం పీతంతండులవారిణా ।
అసృగ్ధరం నిహంత్యాశు సువర్ణ ఇవపన్నగాన్ ॥

తా. మాడయెత్తును శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తుపంచదార యీరెంటినిబియ్యపుకడుగుతో నూరిత్రాగిన "గరుత్మంతునిచే సర్పములు హతంబగు చందంబున" కుసుమ రోగములు హతంబగు. (లేక నేతిబీరాకురసములో రాయపురి పంచదార జీలకఱ్ఱ చూర్ణముగలిపి త్రాగిన కుసుమరోగములు హరించు.)

శ్లో॥ పద్మకేసరసంసృష్టం నవనీతం సలోధ్రకమ్ ।
సితాసనాథంజయతి మహావేగ మసృగ్ధరమ్ ॥

తా. తామరయగరులు లొద్దుగచెక్క వీనిని నూరి ఆవువెన్న పంచదార గలిపి సేవించిన ప్రబలమైన కుసుమరోగములు హరించు.

గీ॥ ఆరెచెక్కలయూటయు నందుఁబంచ
దారయునుసూనెఁ జేరిచి త్రాగకొకటి ।
జాతిఫలములఁ దగనావు నేతవండి
కడఁగి సేవింపఁ గుసుమరోగములుమాను ॥

సీ॥ శ్రీకరంబుగగొల్ల జట్టిమాకురసంబు బత్తెపెరుగున ననుపాన
మొప్పు । నరుదొండపులిసేరు నాకురసంబును బత్తెపెరుగున
ననుపానమొప్పుఁ । జేకొనిదుచ్చేరు నాకురసంబును బత్తె
పెరుగుననుపానమొప్పు । రక్తమండలపాకు రససంయుతము
చేసి బత్తెపెరుగున ననుపానమొప్పు । రమణతోఁబొట్లబెండా
కు రసముపెరుగు । సరవిగా రావిచెక్క రసంబుపెరుగు ;
పథ్యముగ నారగింపంగ భవ్యముగను । గామినీజాలకుసుమ
రోగములుమాను ॥

సీ॥ వెండియుకోమ్మనపిండి వేళ్ళరసంబు దగబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు । నరయఁగజిన్నంగియాకు రసంబును దగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు సన్నపావలిముద్ద జొన్నలకడుగును దగఁ బంచదారతోఁ ద్రాగవలయు । వెలగయాకు రసంబు వెస జీలకఱ్ఱయుఁ దగఁబంచదారతోఁ ద్రాగవలయు । మేలు గా రేఁగు కంతు నుమేక పాలు । చౌటపరిఘాకురసమును ఛాగ దుగ్ధ । పానములు సేయునప్పుడు పథ్యమున్నఁ । గామినిజాలకునును రోగములుమాను ॥

ప్రదారాంతక రసము.

శ్లో॥ [చరకే] శుద్ధసూతం తథాగంధం శుద్ధవంగకరూప్యకమ్ ।
ఖర్పరంచవరాటంచ శాణతోలం పృథక్పృథక్ ।
తృతీయతోల కంగ్రాహ్యంలోహ చూర్ణందదేత్సుధీః ।
కన్యానీరేణ సంమర్ద్య దినమేకం భిషగ్వరః ।
అసాధ్యప్రదరంహంతి భక్షణాన్నాత్రసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తగరభస్మము రజతభస్మము శుద్ధిజేసిన కపరి గవ్వలభస్మము యివి దినుసుకొకటింటికి శాణప్రమాణము లోహభస్మము తులములో 3 వ భాగము యిట్టుల వీనినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములోనునిచి కలబంద రసములో 1 దినము మర్దించి మాత్రలుజేసి సేవించిన అసాధ్యప్రదరము నిస్సంశయముగ హరించు.

కుసుమములకు బాలసూర్యోదయము.

శ్లో॥ [చరకే] సూతంత్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతంభాను తీక్ష్ణంచనేత్రమ్। అర్ధాంశంతచ్చతుర్థంగగన శరయుతంనూచంనర్వతుల్యమ్ । ఏతందద్యాన్నిహంతి జ్వరవనదహనంశ్వసకాశంచఛర్దిమ్ । పాండుప్లీహప్రమేహం క్షయగుదజఠరోగదోషంచపుంసామ్ । నారీణాంయోనిదోషం బహు

ప్రదరాం మూత్రకృచ్ఛ్రించ సర్వమ్ । నామ్నాయంబాల
సూర్యోదయమఖిలగదహరోక్ష్యాపితో యంమునీంద్రైః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన వసనాభి 3 భాగములు తామ్రభస్మము వుక్కభస్మము యివిదినుసుకు 2 భాగములు యింగువ ½ భాగము అభ్రకభస్మము 5 భాగములు మిరియాలు 16½ భాగము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి 5 చిన్నములయెత్తును (ఆవునేతితో గాని లేక జాజికాయచూర్ణముతో గాని లేక మేడిచెక్కరసముతో గాని లేక మేడికాయల రసముతో గాని లవంగములు జీలకఱ్ఱ అనువాని యనుపానముతో గాని లేక ఆరెచెక్క రసముతో గాని లేక తత్తద్రోగానుగుణ్యానుపాన విశేషములతో గాని) సేవించిన జ్వరము శ్వాసకాసములు వాంతి పాండువు ప్లీహము ప్రమేహము క్షయము మూలవ్యాధి వుపదంశాది లింగరోగములు యోనిదోషము ప్రదరము మొదలగు కుసుమరోగములు సర్వమూత్ర కృచ్ఛ్రములు వీనిని హరింపంజేయు. (మఱియు నీ బాలసూర్యోదయమును తామరయగరులు ఆవువెన్న పంచదార అనువాని యను పానముతోడ సేవించిన కుసుమరోగములు హరించు.

చంద్రకళారసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ప్రత్యేకం * కర్షమాత్రంస్యాత్సూతం† తా
మ్రంతథాభ్రకమ్। ద్విగుణంగంధకంచైవ కృత్వా కజ్జలికాం
శుభామ్। ముస్తాదాడిమదూర్వాఖ్యైః కేతకీస్తనజద్రవైః। సహ
దేవ్యాఃకుమార్యాశ్చ పర్పటస్యాపివారిణా । రామశీతలికా
తోయైశ్శతావర్యారసేనచ । భావయిత్వాప్రయత్నేన దివసే
దివసేపృథక్ । తిక్తాగుడూచికాసత్వం పర్పటోశీరమాగధీ ।
శ్రీగంధంశారిబాచైషాంసమాంశంసూక్ష్మచూర్ణితమ్ । ద్రా
క్షాదికకషాయేణ సప్తధాపరిభావయేత్ । తతోధాన్యాశ్ర
యంకృత్వా వట్యఃకార్యాశ్చణోపమాః । అయంచంద్రకళా
నామ్నారసేంద్రఃపరికీర్తితః । సర్వపిత్తగదధ్వంసీ వాతపిత్తగ

* తోలమాదాయసూతం † కాంతిం.

దాపహః । అంతర్బాహ్యామహాదాహ విధ్వంసనమహాఘనః।
గ్రీష్మకాలేశరత్కాలే విశేషేణ ప్రశస్యతే । కురుతేనాగ్ని
మాంద్యంచ మహాదాపజ్వరంహరేత్ । భ్రమింమూర్ఛాం
హరత్యాశు స్త్రీణాంరక్తం మహాస్రుతమ్ । ఊర్ధ్వాధోరక్త
పిత్తంచ రక్తవాంతింవిశేషతః । మూత్రకృచ్ఛ్రాణిసర్వాణి
నాశయేన్నాత్రసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము తామ్రభస్మము లేక కాంతభస్మము అభ్రకభస్మము యివి దినుసుకు కర్ష ప్రమాణము శుద్ధిజేసిన ఆమ్లశిలగంధకము 6 కర్షములు యిట్టుల వానివెల్ల ఖల్వములోనునిచి కొట్టుకవలె మర్దించిపిదప భద్రముస్తెలు దాడిమపండు గరికవేళ్ళు మొగలిచన్ను సహదేవి కలబంద పర్పాటకము తామరతూండ్లు అడవి సదాప పిల్లిపీచర అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము భావనజేసి దానికి సమముగ చేదుబీర తిప్పసత్తు పర్పాటకము వట్టివేరు పిప్పళ్ళు శ్రీగంధము గూడపాలవేరు అనువానిని సమభాగములుగ సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి గలిపి పిదప ద్రాక్షపండు ఖర్జూరపండు పంచదార యిప్పపువ్వు తేనె తవక్షీరి యష్టిమధుకము అనువాని కషాయముతో 7 దినములు భావనజేసి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి 15 దినములు ధాన్యరాశియందునిచి ద్రాక్షపండు తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన సర్వపిత్తరోగములు వాతపిత్తరోగము లోన మిక్కుటముగ తాపము వెలపటి తాపము అగ్నిమాంద్యము కడుతాపజ్వరము భ్రమ మూర్ఛ అధికమైన స్రావముగల కుసుమరోగములు ఊర్ధ్వాధోగత రక్తపిత్తములు రక్తపువాంతి సర్వమూత్రకృచ్ఛ్రములు వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయు. మఱియునీరసమును గ్రీష్మశరత్కాలములయందు సేవించుట కడుప్రశస్తంబు లేక నీరసమును జాజికాయ సైరు వీనిని నేతితోవండి యీ యనుపానముతోడగాని లేక ఖర్జూరపండు తేనె అ నితో గాని లేక గుమ్ముడుపండు తేనె అనువానితోగాని సేవించిన కుసుమరోగములు అస్థిస్రావము రక్తపిత్తము హరించు. లేక కరక్కాయచూర్ణము అభ్రకభస్మము పంచదార సిందూరము వీనిని సేవించినను లేక పూర్వోక్త బాలసూర్యోదయరసమునకు మహాచంద్రకళారసము ననుపానముగజేసి సేవించినను అసృగ్ధరము అస్థిస్రావము వీనిని హరింపంజేయు. మామిడిచెక్క రసములో 7 నూనెబొట్లు 4 సున్నపుబొట్లు గలిపిత్రాగిన యెట్టి కుసుమరోగమైనను హరించు.

సిందూరాది వటకములు.

శ్లో [సిందూరమణిదర్పణే] సిందూరంగో స్తనీక్షౌద్రం భక్ష్యతే మాసపంచకమ్ । అసృగ్దరాస్థిప్రదరం శామ్యతేనాత్ర సంశయః ॥

తా. దీపద్రాక్షపండు చందిరము (అనగా సిందూరము) వీనిని తేనెలో మర్దించి మాత్రలుజేసి 5 మాసములు సేవించిన కుసుమరోగము అస్థిస్రావము వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయు.

పాఠాదిఘృతము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పాఠాగైరికమోచ దాడిమ మహానింబ ప్రియంగ్వంబుదైః । ద్రాక్షోదుంబర చందనాగరువిషాలోధ్రాంబుజంబ్వస్థిభిః । హవుషైస్త్రైర్మసలీమృణాల కదళీకందాన్వితైస్సాధయేత్ । సక్షీరంతుజపారసే ఘృతమిదంస్త్రీణాం మహాశోణితమ్ ॥

తా. శిరుబొద్ది కావిరాయి బూరుగబంక దాడింబపండు పెద్దవేపచెక్క ప్రేంకణము కురువేరు ద్రాక్షపండు మేడిచెక్క శ్రీగంధము అగరు అతివస లొద్దుగుచెక్క వట్టివేరు నేరేడుపలుకులు బోడతరపాకు నేలతాటిగడ్డలు తామరతూండ్లు అరటిదుంపలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి వానికి 4 గింతలు దాసాని పువ్వుల రసముగలిపి వీనికన్నిటికి రెండింతలు ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి గలిపి పక్వముగవండి 4 మాడలయెత్తును సేవించిన కుసుమరోగములు హరించు.

జంబ్వాది ఘృతము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] ఆదాయశుష్కం జంబూనా మాఢకం సాధుకుట్టితమ్ । వల్కలస్య ద్రోణ జలేపక్త్వా పాదావశేషితే । దధిమస్తుగుడంచైవ ఘృతం పాతాళగారుడమ్ । ప్రస్థంప్రస్థం ప్రదాతవ్యం కల్కంకుడవ మావపేత్ । బిల్వాం సమధుకంలోధ్ర మోచం పద్మం సకేసరమ్ । ద్రాక్షా కుటజ బీజాని ధాతకి కుసుమంతథా । ఖర్జూరం నాగపుష్పంచ సమంగాదాడిమీఫలమ్ । పాఠా ముస్తాజమోదంచ మాత జంబూ ఫలంతథా । కశేరుక కపిత్థంచ కా

రభిః పృశ్నిపర్ణికా । ఏతైఃపక్వైశ్శృతేభాండే ప్రయోజ్యం భిషగుత్తమైః । రక్తపిత్తమతీసారం సరక్తంచాప్యసృగ్దరమ్ । యోనిదోషాస్థిని్స్రావం రక్తార్శశ్చవినాశయేత్ ॥

తా. అధకప్రమాణ మెండిన నేరేడుపట్టను జిదియగొట్టి ద్రోణప్రమాణము నీళ్ళుబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి అందు పెలుగుమీదిమీగడ బెల్లము ఆవునెయ్యి దూసరితీగరసము అనువానిని దినుసు కొక్కక ప్రస్థము చొప్పునగలిపి పిదప యందుమారేడువరుగు యిప్పపువ్వు లొద్దుగచెక్క బూరుగబంక తామరయగరలు ద్రాక్షపండు కొడిసెపాలవిత్తులు ఆరెపువ్వులు ఖర్జూరపండు సంపంగిపూవులు మంజిష్టి దాడింబపండు శిరుబొద్ది తుంగముస్తెలు అజామోదము మామిడివరుగు నేరేడు పలుకులు నెమ్మిటుములు వెలగపండు యిలిందవేరు నక్కతోక పొన్న అనువాని కల్కమును దినుసుకు కుడవప్రమాణము చొప్పునగలిపి పక్వముగవండి సేవించిన రక్తపిత్తము రక్తాతిసారము అసృగ్దరము యోనిదోషము అస్థిస్రావమురక్తార్శస్సుహరించు.

కుసుమరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జంబూదుంబరవల్కలం ఖదిరజాసారం ప్రసూనంతథా । నారికేళభవంచకృష్ణకదళీకందంతథాతండులమ్ । లాక్షాచూర్ణవిమిశ్రితం మధుయుతంరాత్రిస్థితంపాయయేత్ । గర్భాసృక్ప్రదరాస్రపిత్తసికతామేహైర్భృశం పీడితాః ॥

తా. నేరేడుచెక్క మేడిచెక్క చండ్రకొనలు నారికడపుపువ్వు నల్లయరటిగడ్డ బియ్యము లక్క వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెలోగలిపి యొకరాత్రియుంచి సేవించిన గర్భిణీ స్త్రీయొక్క రక్తస్రావము ప్రదరము (అనగా చీరవ్యాధులు రక్తపిత్తము సికతామేహము హరించు.

సీ॥ వసుధవిష్ణుక్రాంత రసము లవంగంబు జీలకఱ్ఱయువండి సేవనొకటి । మేడిచెక్కలవ్రూటతోడ లవంగంబు నేలకిగూరిచి క్రోలనొకటి । వెనపైడిప్రత్త్రాకు రసజాతిఫల లవంగంటు లేలకి జీలకఱ్ఱనొకటి । యేడుతాడులకల్లు నేడు సేరులనూనె బెల్లంబు మిరియంబు నెల్లమూండు । సేరులునుగూర్చి వేడ్కకసేవనొకటి

అరయు నే యాపథ్యంబైన ననుభవించి । పథ్యములు సేయ
మానునుదపథ్యముగను । గాటిలంబైన కుసుమరోగంబులెల్ల ॥

గీ॥ తమిదపిండిని జెన్నున దడిపి కొన్ని ।
కుడుములుగవండి యవియును గోవు నేత ।
రాయపురి పంచదారయు రమణతోడఁ ।
బానములు సేయఁ గుసుమరోగములు మాను ॥

ఉ॥ చిక్కని జీడిగింజ లొకసేరును నోమపుపొట్టు సేరునుం ।
జక్కెర పాతగొబ్బెరయుఁ జయ్యపరెండును రెండుపావులుఀ ।
ద్రాక్షి కలంగ పత్రమును దోరపుచిక్కుడుపత్రతోయముఀ
మక్కువ నేతితో గొనగ మానును గాంతల వెట్టచీరలుఀ

అస్థిస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుభ్రం రక్తం వాథవా శారవర్ణ మచ్ఛం
విస్రం యోనిజం స్రావమాహుః । అస్థిస్రావం త్వస్థి మజ్జాప
కర్షమాం స్తేషీస్యాచ్ఛోషశూల ప్రదంచ ॥

తా. రక్తము తెల్లగాని లేక * శారవర్ణముగాని లేక తేటగాని గలదై దుర్గంధముగ యోనిమార్గముగ వెడలిన అస్థిస్రావ మనంబడు. ఇది యస్థులయందు మజ్జనాకర్షించి ప్రేగులయందు శోషను శూలను గలుగంజేయు.

అస్థిస్రావ నిదానము.

శ్లో॥ భవేద్రసావిదాహేన యథాతద్వర్ణ మార్తవమ్ ।
తదస్థిస్రావమాఖ్యాత మతికార్శ్య ప్రదర్శనమ్ ॥

తా. స్త్రీకి రసవిదాహమువలన రక్తము రసవర్ణముగ బైలువెడలిన అస్థిస్రావ మనంబడు. దీనియం దధికముగ శరీరము కృశించు. మఱియు అస్థిస్రావరోగమున జ్వరముగాని లేక క్షయోపద్రవములుగాని లేక శ్వాసముగాని లేక మేహోపద్రవంబులుగాని గలిగియుండిన యసాధ్యంబనియు లేకుండిన సాధ్యంబనియుదెలియవలయు

* శారవర్ణమన—యెన్నుగు పచ్చనిరంగుగల నీలవర్ణము.

మఱియు సాధ్యంబుగనుండు అస్థిస్రావరోగము నివర్తించుటకై 4 మాసములు పూర్ణ చంద్రోదయమును సేవింపవలయు.)

శతావరీ ఘృతము.

శ్లో॥ పచేద్ఘృతస్యద్విప్రస్థం శతావర్యారసాఢకే। ఆఢకంమహిషక్షీరం ప్రస్థం గోక్షురకంతథా । ప్రస్థంచ మాషయూషస్య దత్వాకల్కై స్తుతైర్ఘృతే । శారిబామధుకంద్రాక్షా చందనో శీరవత్సకైః । ముస్తయాచమృణాలేన కాకోల్యాదిగణేనచ । పయాషపద్మకింజల్క సమంగోత్పలకర్కకైః । సిద్ధేపూతేక్షిపేత్ప్రస్థం సితాయా మాక్షికస్యవా । ఏతత్పమ్యక్ప్రియుంజీత ప్రదరేష్వస్థిస్రుతౌ । అంతర్దాహేరక్తపిత్తేక్షీణేరేతసిపైత్తకే మూత్రకృచ్ఛ్రేక్షయే చాన్యాదేకృష్ణాయా బృంహణాపరమ్ ॥

తా. ఆవునెయ్యి 2 ప్రస్థములు పిల్లిపీచర వేళ్ళరసము 2 ఆఢకములు బర్రెపాలు ఆడకము పల్లేరురసము 1 ప్రస్థము మినుపకట్టు 1 ప్రస్థము యిటుల వీనినెల్ల ట్టి బానలోబోసి అంను గూడసాల యష్టిమధుకము ద్రాక్షపండు శ్రీగంధము వట్టివేరు కొడిసపాల తుంగముస్తెలు తామరతూండ్లు కాకోల్యాదిగణములో జెప్పబడిన ద్రవ్యములు ఖర్జూరపండు తామరకేసరములు మంజిష్టి నల్లకలువదుంపలు అనువానిల్కమును దినుసు కొకొక్క కర్షము చొప్పున గలిపి పక్వముగగాచి వడియగట్టిగాు పంచదారగాని తేనెగాని 1 ప్రస్థముగలిపి సేవించిన ప్రదరము అస్థిస్రావముంతర్దాహము రక్తపిత్తముక్షీణరేతోదోషముపిత్తరోగము మూత్రకృచ్ఛ్రము క్షయము న్మాదము దప్పి వీనిని హరింపంజేయుటయే గాక శరీరపుష్టిని సగా। గలుగంజేయు.

ముసల్యాది కషాయము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ముసలీఖదిరామలకీత్రికంటక జంబూత్వగ్వారిక్వాథః । అస్థిస్రావం ప్రదరం ప్రవాహికాస్ర పిత్తమాశునాశయతిధ్రువమ్ ॥

తా. నేలతాటిగడ్డలు చంద్రచెక్క వుసిరికెపప్పు పల్లేరు నేరేడుచెక్క పిల్లిపరవేరు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయముకాచిత్రాగిన అస్థిస్రావముప్రదము ప్రవాహిక రక్తపిత్తము శీఘ్రముగ హరించు.

బలాది కషాయము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] బలాభిన్నరుహోధాత్రీవల్కలంచారిమేదకమ్ ।
క్వాథోసృగ్దరపిత్తాస్థి స్రావనిషూదనః ॥

తా. ముత్తవపులగము తిప్పతీగ వుసిరికెపప్పు తెల్లతుమ్మకొనలు వీనిని కషాయముకాచి త్రాగిన ప్రదరము రక్తపిత్తము అస్థిస్రావము (తెల్లచీరరోగము) వీనిని హరింపంజేయు. (లేక ఆరెదొండ వేరు గంధకము కొతిమెర్లు పిప్పలి అనువానిచూర్ణముగానిలేక రోజాగ ఃగుగ్గిలమునుగాని గలిపి సేవించిన అస్థిస్రావముహరించు.)

ఉ॥ తంగేడువేరు చెక్కయు నుదారత నల్లని ప్రత్తిమాకులుం ।
సంగతి నుత్తరేణువు రసంబును నొక్కొక ద్రవ్యమందునన్ ।
వంగ విభూతిశర్కర యువర్యమరీచముఁగూర్చి సేవచే ।
తంగెడు వేగనూను వసుధాస్థలికాంతల చీరరోగముల్ ॥

సీ॥ గొడ్డుకాకరచెట్టు గడ్డరసంబును జల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి । కువలయంబును దుప్పికొమ్ముగంధంబును జల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి । వెలసిన తంగేడు విత్తులచూర్ణంబు చల్లయు వంగభస్మంబునొకటి । మీాటిన యాదొండ వేరును గొతిమెర్లు చల్లయు వంగభస్మంబు నొకటి చెలఁగి యా యాషధంబును సేవఁజేసి।పథ్యముగనున్న నూనును బరగ వేగ । వ్యాధులెల్లను ధరణి నవశ్యముగను । తేలు విష మెక్కి మంత్రాన దిగినయట్లు ॥

క॥ తాటిరేకులచూర్ణంబు తగిన పంచ ।
దారమిరియంబు గూర్చియు ద్రాగినపుడె ।
మీాన నేత్రల కడుపులలోన నున్న ।
పలువిధంబులఁ దెల్ల జీరలు దొలంగు ॥

కుసుమరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]ముద్గగోధూమషాష్టిక శాలిజాంగలజారసాః।
పక్వకూశ్మాండ పత్తూర పటోలం తండులీయకమ్ ।

ద్రాక్షాదాడిమ ఖర్జూరం ధాత్రీఫల ఘృతంమధు ।
ప్రదరే రక్తపిత్తేచ పథ్యవర్గముదాహృతమ్ ॥

తా. పెసరకట్టు గోధుములు 70 దినములకు పండిన వడ్లు జాంగలమాంస రసము ముదుగుమ్మడుకాయ పొన్నగంటికూర (కొయ్యతోటకూర) పొట్లకాయ బీరకూర ద్రాక్షపండు దాడింబపండు ఖర్జూరపండు వుసిరికెపండు నెయ్యి తేనె యివి కుసుమరక్తపిత్త రోగములయందు పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] పయస్యాముద్గయూషేనభోజనంస్యాదసృగ్దరే ।
ఉదుంబరశలాటూని దుగ్ధంమధుపిబేత్తథా ।
అసృగ్దరవినాశాయతథాసృక్పిత్తశాంతయే ॥

తా. పాలయుక్తముగ గాచబడిన పెసరకట్టు ముదిరిన * మేడికాయలు వుపాలు తేనె యివి అసృగ్ధర పిత్తరోగములయందు హితకరంబులు.

కుసుమరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ కట్వమ్లలవణక్షారమత్స్యమద్యవిదాహినః ।
మాషానిష్పావతిలజ కుళుత్థంలశునందధి ।
ప్రదరేరక్తపిత్తేచా ప్యపథ్యమితికథ్యతే ॥

తా. కారము పులుసు వుప్పు క్షారములు మత్స్యములు కల్లు విదాహకర ద్రవ్యములు మినుములు అనుములు (చిక్కుడుకాయ) నువ్వులు వులవలు తెల్లుల్లిపాయ పెరుగు. యివి ప్రదర రక్తపిత్త అస్థిస్రావ రోగములయం దపథ్యకరంబులు.

యోనివ్యాపత్తి నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వింశతిర్వ్యాపదోయోనే ర్నిర్దిష్టారోగసంగ్రహే । మిథ్యాచారేణతాస్త్రీణాం ప్రదుష్టేనార్తవేనచ ।
జాయంతేబీజదోషాచ్చదైవాచ్చశృణుతాఃపృథక్ ॥

తా. యోనిదోషములు 20 విధంబులని రోగసంగ్రహమునందు జెప్పంబడి యున్న యది యివి మిథ్యాహార విహారము లవలన దుష్టరక్తమువలన బీజదోషమువలన దైవయోగమువలన స్త్రీలకు జనించు వా రిలక్షణంబుల బ్రత్యేకంబుగ వచించెద.

* ఇదే అత్తికాయ.

శ్లో॥ నా ఫేనిలముదావృత్తా రజఃకృచ్ఛ్రేణముంచతి । వంధ్యాం
దుష్టార్తవాంవిద్యా ద్విప్లుతాంనిత్యవేదనామ్ ॥ పరిప్లుతా
యాం భవతి గ్రామ్యధర్మేణరుగ్భృశమ్ । వాతలాకర్క
శా స్తబ్ధాశూలనిస్తోదపీడితా । చతస్ృష్వపిచాద్యాసుభవం
త్యనిలవేదనాః ॥

తా. యోనివలన నార్తవము నురుగుతోగూడి కడుకష్టంబగుటవలన వెడలిన వుదావర్తమనంబడు. ఆర్తవము దుష్టంబగుటవలన వంధ్యయనంబడు. ఎల్లప్పుడు వేదనగలిగి యుండిన విప్లుతమనంబడు. మైధునమువలన కడుపీడగలిగిన పరిప్లుతమనంబడు. కాఠిన్యము శూలగలిగియుండిన వాతమనంబడు మఱియు పైజెప్పబడిన వుదావర్తవంధ్యవిప్లుత పఃప్లుతములను 4 యోనిరోగములయందు వాత వేదన గలిగియుండు.

శ్లో॥ సదాహంక్షీయతేరక్తం యస్యాస్సాలోహితక్షయా । సవాత
ముద్వమేద్బీజం వామినీరజసాన్వితమ్ । ప్రస్రంసినీస్రంసతేతు
క్షోభితాదుఃప్రజాయినీ। స్థితంస్థితం హంతిగర్భంపుత్రఘ్నీరక్త
సంక్షయాత్ । అత్యర్థంపిత్తలాయోనిర్దాహపాకజ్వరాన్వితా ।
చతస్ృష్వపిచాద్యాసుపిత్తలింగోచ్ఛ్రయోభవేత్ ॥

తా. యోనివలన వేడిగ అధికముగ రక్తమువెడలిన లోహితక్షయ మనంబడు రజోయుక్తశుక్రము వాతయుక్తముగ స్రవించిన వామిని యనంబడు. యోని స్థానమువలన నార్తవము భ్రష్టంబైన ప్రస్రంసిని యనంబడు. దీనియందు మర్దనవలన సగా బాగుగాస్రావము గలుగకుండు దానంజేసి దుఃఖప్రసవమునకు కారణంబగు, యోనియందు రక్తక్షయమువలన గర్భమునిలువకుండిన పుత్రఘ్ని యనంబడు. యోని కడు దాహయుక్తమై పండి జ్వరయుక్తముగనుండిన పిత్తళయనంబడు. పైజెప్పబడిన రక్తక్షయ వామిని స్రంసిని పుత్రఘ్ని అను 4 యోనిరోగములయందు పిత్తలక్షణంబులే యధికముగ గలిగియుండు.

శ్లో॥ అత్యానందాతసంతోషం గ్రామ్యధర్మేణగచ్ఛతి ।
కర్ణిన్యాంకర్ణ కాయోనా శ్లేష్మాసృగ్భ్యాంప్రజాయతే ।
మైథునాచరణాత్పూర్వం పురుషాదతిరిచ్యతే।

బహుశశ్చాతిచరణా తయోర్బీజంనవిందతి ।
శ్లేష్మలాపిచ్ఛిలాయోనిః కండూయుక్తాతిశీతలా ।
చతస్రుష్వపిచాద్యాసు శ్లేష్మలింగోచ్ఛ్రియోభవేత్ ॥

తా. దృఢమైథునముపలన సగా సుఖమును పొందకుండెడి యోని ఆత్యానంద మనంబడు. యోనియందు కఫరక్తమువలన కమలముయొక్క మిద్దెవలె మాంసకందముగలిగిన కర్ణికయనంబడు. పురుషునికిసురతమువలన సుఖముగలుగుటకు ముందే ద్రవించి విరామమును జెందెడి యోని చరణమనంబడు. పలుమారు రతికేళిందేనిను ద్రవింపక పురుషునికిబిమప ద్రవించెడియోని అతిచరణమనంబడు. (చరణ అతిచరణ దోషములుగల యోనియందు గర్భధారణము గలుగకుండు.) బంకగకడుయుక్తము; కడుచల్లగనుండుయోని శ్లేష్మవమనంబడు. పూర్వోక్త అత్యానందకర్ణిక చరణ అతి చరణములను 4 యోనిరోగములయందు కఫలక్షణములే యధికముగ గలిగియుండు.

శ్లో॥ అనార్తవా స్తనీషండి ఖరస్పర్శాతుమైథునే ।
అతికాయగృహీతా స్తరుణ్యా స్త్వండినీభవేత్ ।
వివృతాతిమహాయోని స్సూచీవక్త్రాతిసంవృతా ।
సర్వలింగసముత్థానా సర్వదోషప్రకోపజా ।
చతస్రుష్వపిచాద్యాసు సర్వలింగనిదర్శనమ్ ।
పంచసాధ్యాభవంతీహ యోనయ స్సర్వదోషజాః ॥

తా. ఋతువు స్తనములు లేక మైథునకాలమున గరగరగనుండు భగము గలస్త్రీ షండిని యనంబడు. యౌవనముగలస్త్రీకి స్థూలమైన లింగ సంబంధము వలన యోనియండమువలె బైలువెడలిన అండినియనంబడు యోనిముఖము కడుని వృతంబై యుండిన మహాయోనియనంబడు. కడుసంకుచితమైన ద్వారముగలయోని సూచివక్త్రియనంబడు. సర్వదోషములయొక్క ప్రకోపమువలన సర్వలక్షణంబులం గల యోనిసాన్నిపాతిక మనంబడు. మఱియు పూర్వోక్తషండిని అండిని మహాయోని సూచివక్త్రియను అన 4 యోనిరోగములలో సర్వదోషలక్షణంబులు గల్గియుండుటవలన 4 ను త్రిదోషమువలన జనించిన 5 వదియగు సాన్నిపాతిక యోని రోగంబును అసాధ్యంబులు.

కదంబాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కదంబమూలవల్కాంచ ఖదిరాంగారమిశ్రితమ్ । మాసంనారీపిబేత్క్వాథం యోనిశూలనిపీడిత ॥

తా. మొగులు కడిమి వేరుపట్ట చంద్ర గుంటగలగర వీనిని కషాయముకాచి 1 మాసము స్త్రీ త్రాగిన యోనిశూల హరించు.

శ్లో॥ రాస్నాశ్వగంధావాసాభి శ్శృతలమశూలనుత్పయః ।
వాసోపకుంచి కాజాజి వచారాస్నాచచిత్రకమ్ ।
యవానీసైంధవంక్షారం పిష్ట్వాయుక్తంఘృతేనతు ।
మర్మయోనిజశూలఘ్నం పేయముష్ణోదకాదిభిః ॥

తా. సన్నరాస్నము పెన్నేరుగడ్డ అడ్డసరకు వీనిని పాలలోవైచి గాచి త్రాగినను లేక అడ్డసరము నల్లజీలకఱ్ఱజాజికాయ వస సన్నరాస్నము చిత్రమూలము వోమము సైంధవలవణము వీని నుష్ణోదకముతో నూరియందు నెయ్యిగలిపి త్రాగినను మర్మస్థానములయందు శూల యోనిశూల హరించు.

శ్లో॥ పేటికామూలలేపాచ్చ యో నిర్భిన్నాప్రశామ్యతి ॥

తా. పేటికొలమూలమును నూరి లేపనముజేసిన యోనిపగుళ్ళు మానును.

ఫల ఘృతము.

శ్లో॥ [అశ్వినే] మంజిష్ఠామధుకంకుష్ఠం త్రిఫలాశర్కరాబలా । మేదాపయస్యాకాకోలీమూలంచైవాశ్వగంధజమ్ । అజామోదాహరిద్రేద్వేతథా కటుకరోహిణీ । ఉత్పలంకుముదంద్రాక్షా కాకోలీచందనద్వయమ్ । ఏతేషాంకార్షికైర్భాగైర్ఘృతప్రస్థంవిపాచయేత్ । శతావరీరసంక్షీరంఘృతాద్దేయంచతుర్గుణమ్ । సర్పిరేతన్నరఃపీత్వా స్త్రీషునిత్యంవృషాయతే । పుత్రాన్సంజనయేన్నారీమేధావ్యా న్ప్రియదర్శనాన్ । యాచైవాస్థిరగర్భాస్స్యా ద్యాచవాజనయేన్మృతమ్ । స్వల్పాయుషంవాజనయే ద్యాచకన్యాం ప్రసూతేయతే । యోనిదోషేరజో

దోషేపరిస్రావేచశస్యతే। ప్రజావర్ధనమాయుష్యంసర్వగ్రహని
వారణమ్। నామ్నాఫలఘృతం హ్యేతదశ్విభ్యాంనిర్మితంపురా॥

తా. మంజిష్ఠి అతిమధురము చంగల్వకోష్టు త్రిఫలములు పంచదార సుత్తవ పులగము మేద పిన్నపాల తేలుమణివేరు పెన్నేరుగడ్డ అజామోదము పసుపు మాని పసపు కటుకరోహిణి నల్లకలువగడ్డలు తెల్లకలువగడ్డలు ద్రాక్షపండు కాకోళి క్షీర కాకోళి చందనము రక్తచందనము వీనిలో ప్రతిదానిని కర్ష ప్రమాణము గ్రహించి కల్కముజేసి ప్రస్థప్రమాణము నేతిలోగలిపి నేతికి 4 గింతలు పిల్లిపీచరవేళ్ళరసము పాలుగలిపి ఘృతము శేషించునటులకాచి పురుషుడు సేవించిన వీర్యవృద్ధి గలవాడై ప్రతిదినము స్త్రీతోసంభోగము సేయు మఱియు దీనిని గర్భస్రావము మృతప్రసవము గలస్త్రీ అల్పాయువుగల సంతానమును పుట్టించెడి స్త్రీ కన్యకలప్రసవించెడి స్త్రీ సేవించిన మేధ సౌందర్యముగల పుత్రులంగను. యీ ఘృతము యోనిరోగము రజో దోషము (పరిస్రావదోషము సర్వగ్రహదోషములు) వీనిని హరింపజేసి సంతానవృద్ధిని ఆయువునుగలుగంజేయు. ఈ ఫలఘృతము అశ్వినీ దేవతలవలన నిర్మింపంబడియె.

సిద్ధార్థకాది ఘృతము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సిద్ధార్థకం వచాబ్రాహ్మీశంఖపుష్పీపున
ర్నవా। పయస్యాతి త్రిఫలాకుష్ఠం తథా కటుకరోహిణీ।
శారిబాద్వయ యష్ట్యాహ్వే చోరకం సుమనోలతా। వృషా
పుష్పంసమంజిష్ఠాదేవదారుర్మహౌషధమ్। పిప్పల్యాభృంగ
రాజంచ నిశాశ్యామా సువర్చలా। దశమూల మపామార్గ
మశ్వగంధా శతావరీ। జలద్రోణే పచేదేతా న్భాగైర్ద్విపల
కైరిమాన్। తత్కషాయంపరిస్రావ్యఘృతస్యాదాఢకేపచేత్
పాచితం తచ్ఛృతంయుక్త్వా గాయత్ర్యాచాభి మంత్రితమ్।
ద్విమాస గర్భిణీనారీ షణ్మా సానుపయోజయేత్। సర్వజ్ఞం
జనయేత్పుత్రంసర్వామయవివర్జితమ్। అస్యప్రభావాత్కుక్షిస్థ
స్ఫుటవాగ్వ్యాహరత్యపి। యోనిదుష్టాశ్చయానార్యో రేతో
దుష్టాశ్చయేనరాః। వన్ధ్యాపిలభతేగర్భంశూరంపణ్డితమానిన

తా. తెల్లాావాలు వస మండూకబ్రహ్మి శంఖపుష్పి గలిజేరు పిన్నపాల త్రిఫలములు చంగల్వకోష్టు కటుకరోహిణీ * గూడపాల నల్లగూడపాల అతిమధురము చోరకము జాజితీగె అడ్డసరపువ్వులు మంజిష్టి దేవదారు శొంఠి పిప్పలి గజపిప్పలి గుంటగలగర పసపు నల్ల తెగడ సౌవర్చలవణము దశమూలములు పుత్తరేణు పెన్నేరు గడ్డ పిల్లిపీచర వీనిని దినుసుకు 2 పలములు చొప్పున దంచి ద్రోణప్రమాణ ముదకము బోసి కషాయము కాచి వడియగట్టి ఆఢకప్రమాణము నెయ్యిగలిపి ఘృతము శేషించునటుల కాచి గాయత్రీమంత్రముతో నభిమంత్రించి గర్భము ధరించిన 2 మాసములు మొదలారవమాసమువరకు సేవించిన సర్వరోగ వివర్జితు రాలై సర్వజ్ఞుడైన పుత్రునింగను ఈ ఘృతముయొక్క ప్రభావమువలన గర్భమందలి శిశువునకు స్ఫుటమైన వాక్కుగలుగు. మఱియు నిది స్త్రీయొక్క యోనిరోగమును పురుషునియొక్క శుక్రదోషమును హరింపంజేయు. మఱియు గొడ్రాలైన స్త్రీ గర్భముధరించిపండితుడగు కొమరునింగను.

వచాద్యవ లేహము.

శ్లో॥ వచోప కుంచికాజాజీ కృష్ణావృషభసైంధవమ్ ।
అజామోదా యవక్షార చిత్రకం శర్కరాన్వితమ్ ।
పిష్ట్వా ప్రసన్నయాలోడ్య ఖాదే త్తద్ఘృతభర్జితమ్ ।
యోనిపార్శ్వార్తి హృద్రోగ గుల్మార్శో వినివృత్తయే ॥

తా. వస నల్లజీలకఱ్ఱ జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు అడ్డసరము సైంధవలవణము అజామోదము యవక్షారము చిత్రమూలము అనువాని చూర్ణమును నేతిలో వేయించి శర్కర గలిపి ప్రసన్న యను పేరుగల పద్యముయొక్క యనుపానముతోడ సేవించిన యోని పార్శ్వభాగమునందలి శూల హృద్రోగము గుల్మము అర్శస్సు వీనిని హరింపంజేయు.

యోనికంద నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దివాస్వప్నాదతి క్రోధాద్వ్యాయామాదతి మైథునాత్ । క్షతాచ్చనఖదంతాద్యైర్వాతాద్యాః కుపితామలాః । పూయశోణిత సంకాశం లకుచా కృతిసన్నిభమ్ ।
ఉత్పద్యతే యదాయోనౌ నామ్నా కందస్స యోనిజః ॥

* ఇదే సుగంధిపాల.

తా. పగలు నిద్రించుట కడుక్రోధమును శ్రమను జెందుట అతిమైధునము నందు ప్రవర్తించుట నఖదంతాదులవలన యోనియందు గాయము దగులుట ఈ కారణములవలన యోనియందు వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి చీము రక్తము అను వానితో దుల్యమైనవర్ణము నిమ్మపండుయొక్క ప్రమాణముగలదై గుండ్రముగనుండు మాంసపుయుంటలను గలుగంజేసిన యోనికంద మనంబడు.

వాతయోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షం వివర్ణం స్ఫుటితం వాతకందం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. రూక్షవివర్ణముగలిగి పగిలియుండినవాతయోనికందమని తెలియవలయు.

యోనికంద చికిత్స.

శ్లో॥ గైరికాామ్రాస్థి జఠర రజన్యం జనకట్ఫలాః ।
పూరయేద్యోని మేతేషాం చూర్ణైః క్షౌద్ర సమాన్వితైః ।
త్రిఫలాయాః కషాయేణ సక్షౌద్రేణచ సేచయేత్ ।
ప్రమదా యోనికందేన వ్యాధినా పరిముచ్యతే ॥

తా. కావిరాయి మామిడిపప్పు పసపు సురమతాయి కాయఫలము వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెలోగలిపి యోనియందు ధారణముజేసినను లేక త్రిఫలకషాయములో తేనెగలిసి సేచనముజేసినను యోనికందము హరించు.

ఆఖు తైలము.

శ్లో॥ ఆఖోర్మాంసం సపది బహువా సూక్ష్మఖండీకృతం తత్తైలేఖ
పాచ్యం ద్రవతినియతం యావ దేతేనసమ్యక్ । తత్తైలాక్తం
వసనమనిసం యోని భాగేదధానా సత్యంప్రీడాజనకమబలా
యోనికందంనిహంతి ॥

తా. ఎలుకమాంసముయొక్క సన్నని తునకల నూనెలోవైచి ద్రవించి తైలములో గలియువరకు కాచి దానిలో వస్త్రముదడిపి యోనియందు ధరించిన జ్ఞాకారక యోనికందము హరించు.

పిత్తజ యోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ దాహరాగజ్వరయుతంవిద్యాత్పిత్తాత్మకంతుతమ్ ॥

తా. దాహాయుక్తముగ యెఱ్ఱగ తాపయుక్తముగనుండిన పైత్తికయోని కందమని తెలియవలయు.

కఫయోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ నీలపుష్ప ప్రతీకాశం కండూమంతం కఫాత్మకమ్ ॥

తా. నీలపుష్పవర్ణముగ కండూయుక్తముగ నుండిన కఫజ యోనికందమని తెలియవలయు.

సన్నిపాతజ యోనికంద లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వలింగ సమాయుక్తం సన్నిపాతాత్మకంవదేత్ ॥

తా. పూర్వోక్త వాతపిత్తకఫలక్షణయుక్తంబుగ నుండిన సన్నిపాతజయోని కందమని తెలియవలయు.

గుడూచ్యాది వర్తి.

శ్లో॥ గుడూచీ త్రిఫలాదంతి క్వాథ్యేవ పరివేష్టితైః ।
పిప్పలీ మరిచైర్మాషైః శ్వతాహ్వా కుష్ఠసైంధవైః ।
వర్తిస్తుల్యా ప్రదేశిన్యా ధార్యాయోని విశోధిని ॥

తా. తిప్పతీగె త్రిఫలములు దంతివేరు వీనిని కషాయములో పిప్పళ్ళు మిరియాలు వుద్దులుపిల్లిపీచర చెంగల్వకోష్టు సైంధవలవణము అనువానిని నూరివస్త్రమునకు బట్టించి జుట్టును ప్రేలులావంత వర్తి జేసి యోనియందుధరించిన యోనిరోగము హరించు. యోనిస్వచ్ఛముగ నగు.

పిష్టజంబూక లేపము।

శ్లో॥ పిష్టజంబూక సంపిష్టం పక్వంతిం త్రిణిసంయుతమ్ ।
లేపమాత్రేణ నారీణాం యోనికందహరంపరమ్ ॥

తా. పిష్టజంబూకమను (పీతలోధ్రమును) దంచి చూర్ణముజేసి చింతపండు లో గలిపి పక్వముగవండి యోనిపై బూసిన యోనికందము హరించు.

గర్భపాత నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భయాభిఘాతతీక్ష్ణోష్ణ పానాశననిషేవణాత్ ।
గర్భః పతతిరక్తస్యసశూలం దర్శనంభవేత్ ॥

తా. భయము అభిఘాతము వీనిం జెందుట తీక్ష్ణము వుష్ణముగలయన్నోదకముల సేవించుట ఈ కారణములవలన శూలయుక్తముగ గర్భస్రావమురజోదర్శనముగలుగు.

గర్భస్రావ పతన కాలము.

శ్లో॥ ఆచతుర్థాత్తతోమాసా త్ప్రస్రవేద్గర్భవిద్రవః ।
తతస్స్థిర శరీరస్య పాతః పంచమషష్ఠయోః ॥

తా. 4 మాసములవరకు గర్భము ద్రవముగనుండు. ఇది స్రవించిన స్రావమనంబడు. 5 వ లేక 6 వ మాసమున గర్భము కఠినంబుగ నుండు. ఇది పడిన గర్భపాతమనంబడు.

గర్భస్రావ కారణము.

శ్లో॥ గర్భోభిఘాతవిషమాసనపీడ నాద్యైః పక్వంద్రుమాదవ
ఫలం పతతిక్షణేన ॥

తా. అభిఘాతము విషమముగ గూర్చుంచుట పీడ మొదలగు కారణముల వలన "పక్వమైన ఫలమొకింతయభిఘాతమువలన వృక్షమునుండిపడుచందంబున" గర్భము స్వస్థానమునందుండి తక్షణమున పతనంబగు.

గర్భపాతోపద్రవములు.

శ్లో॥ ప్రస్రంసమానే గర్భేస్యా ద్దాహశ్శూలశ్చపార్శ్వయోః
పృష్ఠరుక్ప్రదరానాహా మూత్ర సంగశ్చజాయతే ॥

తా. గర్భస్రావకాలంబున దాహము పార్శ్వ పృష్ఠములయందు శూల ప్రదరము ఆనాహము మూత్రప్రతిబంధము అను నుపద్రవంబులు గలుగు.

స్థానాంతరగత గర్భోపద్రవము.

శ్లో॥ స్థానాత్స్థానాంతరేతస్మి న్ప్రయాత్యపిచజాయతే
ఆమపక్వాశయాదౌతు క్షోభపూర్వాహ్యుపద్రవాః ।

తా. గర్భము స్వస్థానముననుండి చలించి యితరస్థానగతంబైన ఆమపక్వాశయములయందు క్షోభపూర్వకమైన యుపద్రవములు గలుగు.

ప్రతిమాస గర్భౌషధములు.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] మధుకంశాకబీజంచ పయస్యాసురదారుచ। అశ్మంతకః కృష్ణతిలా స్తామ్రవల్లీ శతావరీ । వృక్షాదనీపయస్యాచలతాచోత్పలశారిబా। అనంతాశారిబారాస్నా పద్మామధుకమేవచ । బృహతీద్వయకాశ్మర్యః క్షీరిశృంగాస్తచోఘృతమ్ । పృశ్నిపర్ణీ బలాశిగ్రుశ్వదంష్ట్రామధుపర్ణికా।శృంగాటకంబిసంద్రాక్షాకసేరుమధుకంసితాః సప్తైతాన్వయసాయోగాన్నర్థశ్లోకసమాపనాత్ । క్రమాత్సప్తసు మాసేషుగర్భే స్రవతియోజయేత్ । ఏతాఓషధయఃకర్షమితాశ్శీతతోయేన సంపిష్యపలమితేనదుగ్ధేనాలోడితాఃపాతవ్యాః॥

తా. ప్రథమమాసమున గర్భపాతముగలిగిన అతిమధురము మునగవిత్తులు క్షీరకాకోళి దేవదారు అనువానిని 2 వ మాసమున అశ్మంతకము నల్లనువ్వులు మంజిష్టి పిల్లిపీచర అనువానిని 3 వ మాసమున ఒడలిక క్షీరకాకోళి నల్లకలువ సుగంధిపాల అనువానిని 4 వమాసమున దురదగొండి సుగంధిపాల సన్నరాస్నముమణుగుదామెర అతిమధురము అనువానిని 5 వ మాసమున చిన్నములక పెద్దములక నేలగుమ్మడు కర్కాటకశృంగి దాల్చిన్ని నెయ్యి అనువానిని 6 వ మాసమున కోలపొన్న ముత్తవపులగము మునగపల్లేరు గుమ్మడు అనువానిని 7 వ మాసమున పరికెగడ్డ తామరతూండ్లు ద్రాక్షపండు కచోరములు అతిమధురము శర్కర అనువానిని ప్రతిమాసమునకొక కర్ష ప్రమాణము చొప్పున తెచ్చించి శీతోదకముతోనూరి పలమెత్తును పాలలోగలిపి త్రాగిన గర్భపాతము గలుగకుండు.

గర్భపాతమునకు లజ్జాళుకాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] లజ్జాళుర్ధాతకీపుష్ప ముత్పలంమధులోధ్రకమ్ । జలస్థమాస్త్రియాపీతంగర్భపాతంనివారయేత్ ॥

తా. అంతరదామెర ఆరెపువ్వు నల్లకలువ అతిమధురము లొద్దుగ వీనిని కషాయము కాచి స్త్రీని నీళ్ళలోగూర్చుండబెట్టి పానముజేయించిన గర్భపాతము హరించు.

గర్భపాతమునకు శర్కరాది యోగము.

శ్లో॥ శర్కరాబిసతిలంసమాంశకం మాక్షికేనసహభక్ష్యతేయదా ।
నాస్తిగర్భపతనోద్భవం భయంపాపభీతి రివతీర్థసేవయా ॥

తా. శర్కర తామరతూండ్లు నువ్వులు వీనిని సమభాగములుగ నూరి తేనె యనుపానముతోడ భక్షించిన "తీర్థసేవన జేయునారలకు పాపభీతిలేకుండు చందంబున" గర్భపాతభీతి గలుగకుండు.

గర్భచలనమున హ్రీబేరాది కషాయము.

శ్లో॥ హ్రీబేరాతివిషాముస్తా మోచశక్రైశ్శృతంజలమ్ ।
దద్యాద్గర్భేప్రచలితే ప్రదరేకుక్షిరుజ్యపి ॥

తా. వట్టివేరు అతివస తుంగముస్తెలు బూరుగబంక కొడిసెపాలవిత్తులు వీనిని కషాయముకాచి త్రాగిన గర్భచలనము ప్రదరము శూల హరించు.

మూఢగర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ మూఢఃకరోతిపవనః ఖలుమూఢగర్భంశూలంచ యోనిజఠరాదిషుమూత్రసంగమ్ ॥

తా. కుంఠితగతిగల వాతము యోని కడుపు అనువానియందు శూలను మూత్రప్రతిబంధమును గలుగంజేయుటవలన గర్భము బైలువెడలకుండు. ఇదియు మూఢ గర్భమనంబడు.

మూఢగర్భగతి తద్భేదములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భుగ్నోనిలేనవిగుణేనతత స్సగర్భసంఖ్యామతిత్యబహుధానముపైతియోనిమ్ । ద్వారంనిరుధ్య శిరసాజఠరేణకశ్చిత్కశ్చిచ్ఛరీర పరివర్తిత కుబ్జదేహః । ఏకేనకశ్చిదపరస్తుభుజద్వయేన తిర్యగ్గతో భవతి కశ్చినవాఙ్ముఖోన్యః । పార్శ్వాపవృత్తగతిరేత్రితఢైవకశ్చిదిత్యష్టధాగతిరియుష్మ్ పరాచతుర్థా । సంకీలకఃప్రతిముఖఃపరిఘోథబీజ స్తేషూర్ధ్వబాహుచరణైశ్శిరసాచయోనిమ్ । సందీచయోభవతికీలకవత్సకీలో

దృష్టైః ఖురైః ప్రతిఖురస్సహి కాయసంగీ । గచ్ఛేత్స భుజద్వయ
శిరాస్సచ బీజకాభ్యో యోనౌ స్థితస్స పరిఘః పరిఘేన తుల్యః ॥

తా. విగుణవాతమువలన గర్భము విపరీతమై అడ్డమై అనేకవిధములుగ యోని ద్వారముల జెందు. అది ముఖ్యముగ 8 విధంబులు యెట్లనిన—గర్భము యోనిముఖమును మస్తకమువలన నడ్డగించుట ఉదరముచే నడ్డగించుట శరీరము పొర్లుటచే సంకుచితదేహముగలదై యడ్డగించుట 1 భుజముతోగాని లేక 2 భుజములతోగాని యడ్డగించుట అడ్డమైన ముఖముగలదై యడ్డగించుట అధోముఖమై యడ్డగించుట పార్శ్వభంగమువలన మళ్ళినగతిగలదై యడ్డగించుట యీప్రకారముగ యోనిముఖమునకు గర్భమువలన 8 విధములైన గతులుగలుగు (రెండవప్రకారముగ గతిగల గర్భమునువచించెద) గర్భమునకు సంకీలకము ప్రతిఖురము పరిఘము బీజము అన **4** విధములైన గతులుగలుగు. అందు గర్భము హస్తపాదముల పొడవుగ నునిచికొని శిరమును ముందుగ జేసికొని యోనిముఖమును జెంది గూటమువలె ద్వారమునందుండిన సంకీలకమనియు హస్తపాదములు గొరిసెలవలె బైట గనుపించుచు తక్కినశరీరము లోననే దగులుకొనియుండిన ప్రతిఖురమనియు 2 భుజములు తలముందుగ గలదైన బీజకమనియు గడియవలె యోనిముఖము నడ్డపడియుండిన పరిఘమనియు తెలియవలయు

అసాధ్యమూఢగర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ అపవిద్ధశిరాయాతు శీతాంగీవిరపత్రపా ।
నీలోత్థతసిరాహంతి సాగర్భంసచ తాంతథాః ॥

తా. మెడవిరిగినటుల నిలువకుండుట శరీరముచల్లగ నుండుట ప్రజ్ఞ లేకుండుట ప్రక్కలయందు పచ్చనివర్ణము లేక నీలవర్ణముగల సిరలువ్యాపించియుండుట యిట్టి లక్షణములుగల గర్భిణిగాని లేక దానియొక్క గర్భముగాని మృతిజెందునని దెలియవలయు.

గర్భమూల లక్షణము.

శ్లో॥ గర్భాస్పందనమావీనాం ప్రణాశశ్శ్యావపాండుతా ।
భవేదుచ్ఛ్వాసపూతిత్వం శూనతాంతర్మృతే శిశౌ ॥

తా. గర్భము చలింపకుండుట ప్రసవవేదననిలుచుట వొడలు కపిలవర్ణముగ గాని లేక తెల్లవర్ణముగగాని యుండుట శ్వాసోచ్ఛ్వాసములయందు దుర్గంధము

వేసుట కడుపుబ్బుట ఈ లక్షణములవలన లోనగర్భము మృతిజెందినదని తెలియ వలయు.

గర్భమరణ హేతువు.

శ్లో॥ మానసాగంతు భిర్మాతు రుపతాపైః ప్రపీడితః ।
గర్భోవ్యాపద్యతేకుక్షౌ వ్యాధి భిశ్చప్రపీడితః ॥

తా॥ మాతృవుయొక్క మానసిక ఆగంతుక దుఃఖములవలనగాని లేక వ్యాధి వలన గాని గర్భపీడగలిగి గర్భము గర్భాశయమున మృతిజెందు.

అసాధ్యగర్భిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ యోనిసంవరణంసంగః కుక్షౌమక్కల్ల ఏవచ ।
హన్యుః స్త్రియంమూఢగర్భేయథోక్తాశ్చాప్యుపద్రవాః ॥

తా॥ వాయువుయొక్క సంబంధమువలన యోనిసంకోచం బగుట ప్రక్కల యందు గర్భము పసలుకొనియుండుట మక్కల్ల శూల,ఆక్షేపకము కాసము శ్వాసా ద్యుపద్రవములు గలుగుట ఈలక్షణములుగల గర్భిణి మృతిజెందునని తెలియవలయు

వికృతాకృతి గర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ ఋతుస్నాతాతుయానారీ స్వప్నే మైథునమాచరేత్ । ఆర్తవంవాయురాదాయకుక్షౌగర్భంకరోతిహి । మాసిమాసివివర్ధేత గర్భిణ్యాగర్భలక్షణమ్। కలలంజాయతేతస్యావర్జితంపైతృకైర్గుణైః । సర్పవృశ్చికకూశ్మాండ వికృతాకృతయశ్చయే । గర్భాశ్చైతేస్త్రియాశ్చైవజ్ఞేయాః పాపకృతోభృశమ్ ॥

తా॥ ఋతుస్నానముజేసిన దినమున మైథునము జేయబడినటుల స్వప్నము గాంచెడి స్త్రీయొక్క వాతము రక్తమునుగ్రహించి ప్రక్కలయందు గర్భము కలె పిండాకృతిగంజేసి ప్రతిమాసమున వృద్ధింజెందింపుచు సర్వగర్భలక్షణములు గలుగ నేయు. ఐనను దానియందు పితృగుణసంబంధములగు అస్థులు వెంట్రుకలు మొద లగునవి లేకుండుటజేసి సర్పము తేలు గుమ్మడికాయ మొదలగువానిలో నేదైన నొకదానియొక్క యాకారముగ బడగనగు. ఈ మూడాకృతులుగల గర్భము పాప కృతంబని తెలియందగు.

యోనిసంవరణ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతలాన్యన్నపానాని గ్రామ్యధర్మం ప్రజాగరమ్। అత్యర్థం సేవమానాయా గర్భిణ్యా యోనిమార్గజః। మాతరిశ్వా ప్రకుపితో యోనిద్వారస్య సంవృతిమ్। కురుతే రుద్ధమార్గత్వా త్పునరంతర్గతో నిలః। నిరుణద్ధ్యాశయద్వారం పీడయన్గర్భసంస్థితిమ్। నిరుద్ధవదనోచ్ఛ్వాసో గర్భశ్చాశు విపద్యతే। ఉచ్ఛ్వాసరుద్ధహృదయాం పాశయత్యథ గర్భిణీమ్। యోనిసంవరణం నామ వ్యాధిమేతం ప్రచక్షతే। అంతకప్రతిమం ఘోరం నారభేత్తు చికిత్సితుమ్॥

తా. వాతకర అన్నపానములు మైథునము జాగరణము అనువానిని మిక్కుటముగ గర్భిణి సేపించుటవలన యోనిమార్గమునందు వాతము ప్రకోపించి యోనిమార్గమును సంకుచితముగజేసి దానివలన లోనంప్రవేశించి గర్భాశయముఖము నడ్డంచి పీడను గలుగంజేయును. దానివలన గర్భముయొక్క నోరు ముక్కు నడ్డగింప శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు వెడలక గర్భము నేని లేక గర్భిణియొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు బాధింపబడుటవలన గర్భిణి నేని నశింపంజేయును. ఈ రోగమును యోనిసంవరణమని వచించెదరు. ఇది యమునితో దుల్యంబగుటచే చికిత్సానర్హంబు.

వాతసంకుచిత గర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతేనగర్భసంకోచా త్ప్రసూతిసమయేపివా।
గర్భం నసజనయేన్నారీ తస్యాశ్శృణు చికిత్సితమ్।
కుట్టయేన్ముసలేనైషా కృత్వాధాన్యములూఖలే।
విషమంచాసనంయానం సేవేత ప్రసవార్థినీ॥

తా. పసవకాలము వాతమువలన గర్భము సంకోచమును జెంది ప్రసవముగాకుండిన రోటిలో ధాన్యము వేసి రోకలితో చాలకాలమువరకు దంచునటులం జేయవలయు. మఱియు విషమాసనమును విషయమైన యానమును సేవించు నటులం జేయవలయు.

కృష్ణాది లేపము

శ్లో॥ కృష్ణావచా చాపి జలేన పిష్ట్వా సైరండతైలా ఖలునాభిలేపాత్ । సుఖప్రసూతం కురుతేంగనానాం నిపీడితానాం బహుభిః ప్రమాదైః ॥

తా. పిప్పళ్ళు వస వీనిని నుదకముతోనూరి ఆముదముగలిపి బొడ్డుపై లేపనముజేసిన కడుప్రమాదమువలన మిక్కిలిటముగ పీడ జెందుచుండు స్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించు.

మాతులుంగాది లేపము.

శ్లో॥ మాతులుంగస్య మూలంతు మధుకంసంయుతం తథా ।
ఘృతేన సహితంపీత్వా సుఖంనారీ ప్రసూయతే ॥

తా. మాదీఫలపువేరు అతిమధురము అనువానిచూర్ణమును నేతిలో కలిపి త్రాగిన స్త్రీ సుఖముగ ప్రసవించు.

ఇక్షుమూల బంధము

శ్లో॥ ఇక్షోరుత్తరమూలం నిజతనుమానేన తంతునా బధ్వా ।
కటివిషయేగర్భవతీ సుఖేనసూతేవిలంబతేనాపి ॥

తా. చెఱుకుయొక్క ఉత్తరపుతట్టువేరును తనంత పొడవుగల నూలుతో బంధించి నడుమునందు గట్టుకొనిన ఆలస్యములేక స్త్రీ సుఖముగ బ్రసవించు.

సుఖ ప్రసవము.

శ్లో॥ తాళస్యచోత్తరంమూలం స్వప్రమాణేనతంతునా
బధ్వాకట్యాంతునియతం సుఖంనారీ ప్రసూయతే ॥

తా. తాటిచెట్టుయొక్క ఉత్తరపు తట్టువేరును తనంత పొడవుగల నూలుతో బంధించి నడుమునందు గట్టికొనిన స్త్రీ సుఖముగ బ్రసవించు.

అపామార్గ బంధము.

శ్లో॥ ప్రత్యక్పుష్పాఖ్యః పారిభద్రస్యయద్వా మూలం యద్వాకాంజంఘాసముత్థమ్ । కట్యాంబద్ధంయోషితాం సత్ప్రసూతిం యోగాయుక్త్వాసంప్రహృతం సాధుకుర్యాత్ ॥

తా. తెల్లయుత్తరేణి వేరు వేపవేరు వెలుమసంధివేరు అనువానిలో దేనిని గాని శుభవారనక్షత్ర యోగములయందు దెచ్చి నడుమునయందు గట్టుకొనిన స్త్రీ సుఖముగ బ్రసవించు.

గర్భోద్ధరణ విధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] హస్తేనసర్పిషాక్తేన యోనేరంతర్గతేనసా ।
మృతేతుగర్భేగర్భిణ్యా యోనౌశస్త్రం ప్రవేశయేత్ ।
శస్త్రశాస్త్రార్థనిపుణా లఘుహస్తా భయోజ్ఝితాః ॥

తా. గర్భమున శిశువు మృతిజెందిన శస్త్రశాస్త్రార్థనిపుణుడు హస్తలాఘవముగలవాడు నగువైద్యుడు హస్తమునకు నెయ్యినిబూసికొని భయవిహీనుడై శస్త్రమును యోనియందు బ్రవేశింపంజేసి మృతగర్భమును ఛేదింపవలయు.

శ్లో॥ సచేతనంతుశస్త్రేణ నకథంచచారయేత్ ।
సధార్యమాణోజననీ మాత్మానంచాపి మారయేత్ ।
నోపేక్షేతమృతంగర్భం ముహూర్తమపిపండితః ।
సచాశుజననీంహంతి ప్రభూతాన్నంయథా పశుం ॥

తా. గర్భస్థశిశువు జీవించియుండిన సాహసాదులచే ఛేదింపంజనదు, అట్లు [illegible]శిశువు గర్భిణీ స్త్రీ నశించెదరు. మఱియు మృతగర్భమును బుద్ధిమంతుండగు వైద్యుడు క్షణకాలంబైన నుపేక్షింపంజనదు. ఏలయనిన మిక్కుటముగ పశువుచే భుజింపబడిన యన్నము జీర్ణముగాక దానింజంపు చందంబున శిశువు గర్భిణినిజంపు.

మృతగర్భ ఛేదనవిధి.

శ్లో॥ యద్యదంగంహిగర్భస్య యోనౌసజ్జతితద్విషక్ ।
సమ్యగ్భినిర్హరేచ్ఛిత్వా రక్షేన్నారీంప్రయత్నతః ॥

తా. యోనిద్వారమున వగులుకొనియుండు మృతశిశువుయొక్క అంగముల జాగరూకుడై ఛేదించి వెలిపరచి స్త్రీని రక్షింపవలయు.

సూతికారోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అంగమర్దోజ్వరః కంపః పిపాసాగురుగాత్రతా । శోథశ్శూలాతిసారౌచ సూతికారోగలక్షణం ।

మిథ్యోపచారాత్సంక్లేశా ద్విషమాజీర్ణభోజనాత్ । సూతి కాయాశ్చ యేరోగా జాయంతేదారుణాస్తుతే । వాయుః ప్రకుపితఃకుర్యా త్సంరుధ్యరుధిరంచ్యుతమ్ । సూత్యాస్తు హృచ్ఛిరోవస్తి శూలం మక్కల్ల సంజ్ఞకమ్। జ్వరాతిసారశో ఫాశ్వశూలానాహ బలక్షయాః । తంద్రారుచిప్రసేకాద్యాః కఫవాతామయోద్భవాః। కృచ్ఛ్రసాధ్యాహితేరోగాః క్షీణ మాంసజలాగ్నితః । తేసర్వేసూతికానామ్నా రోగాస్తేచా ప్యుపద్రవాః ॥

తా. ఒడలునొప్పి జ్వరము వణుకు దప్పి శరీరమునబలువు వాపు శూల విరే చనములు ఈ లక్షణములు కలిగిన సూతికా (బాలింత) రోగమని తెలియవలయు. మఱియు బాలింతయగు స్త్రీకి అన్యథోపచారములం జేయించుటవలనగాని క్లేశము వలనగాని లేక దుష్టాన్నపానములవలనగాని విషమాశనము అజీర్ణభోజనము మొద లగువాని సేవనవలనగాని కడుభయంకరమైన సూతికారోగముజనించు. మఱియు నీ సూతికారోగంబున వాతము ప్రకోపించి స్వస్థానమువలన విడువబడిన రక్తము నడ్డగించి బాలింతయొక్క హృదయము మస్తకము పొత్తికడుపు అను వానియందు శూలనుగలుగంజేయు. ఈ శూల మక్కల్లకమను పేరంబరగు. మఱియు జ్వరము విరేచనములు వాపు శూల కడుపుబ్బరము అశక్తత కఫవాత రోగములవలన గలిగిన తంద్ర అన్నద్వేషము నోటిలో నీరూరుట యిట్టి వికారంబులుగలిగిన కఫవాత ములవలన గలిగిన సూతికారోగమని తెలియవలయు. అందు మాంసము బలము అగ్నిక్షీణించియుండిన కష్టసాధ్యము. ఇవి యన్నియు సూతికారోగములనియు సూతికోపద్రవములనియు తెలియందగు.

సూతికారోగ సామాన్య చికిత్స

శ్లో॥ సూతికారోగశాంత్యర్థం కుర్యాద్వాతహరీంక్రియామ్ ॥

తా. సూతికారోగము శమించుటకై వాతనాశకర చికిత్సం జేయవలయు.

అమృతాది కషాయము.

శ్లో॥ అమృతానాగరసహచరభద్రోత్కటపంచమూలకంజలదః ।
శృతశీతంమధుయుక్తంశమయత్య చిరేణసూతికాతంకమ్ ॥

తా. తిప్పతీగ శొంఠి ములుగోరింట వావిలి లవంగపట్ట పంచమూలములు తుంగముస్తెలు వీనిని కషాయముకాచి చల్లార్చి యొకింత తేనెగలిపి త్రాగిన తత్క్షణమున సూతికారోగము హరించు.

దేవదార్వ్యాది కషాయము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] దేవదారు వచాకుష్ఠం పిప్పలీ విశ్వభేషజమ్ । కట్ఫలంముస్తభూనింబ తిక్తాధాన్యహరీతకీ ॥ గజకృష్ణాచ దుస్స్పర్శా గోక్షురం ధన్వయాసకమ్ । బృహత్యతివిషాఛిన్నా కర్కటం కృష్ణజీరకమ్ । సమభాగాన్వితై రేతైః సింధురామఠసంయుతైః । క్వాథమష్టావశేషంతుప్రసూతాం పాయయేత్ స్త్రియమ్ । శూలకాసజ్వర శ్వాసమూర్ఛాకంపశిరో ర్తిభిః । యుక్తంప్రలాపతృడ్దాహతంద్రాతిసార శాంతిభిః । నిహంతిసూతికారోగం వాతపిత్తకఫాన్వితమ్ ॥

తా. దేవదారు వస చెంగల్వకోష్టు పిప్పళ్ళు శొంఠి గుమ్మడుతేకు తుంగముస్తెలు నేలవేము కటుకరోహిణి ధనియాలు కరక్కాయ గజపిప్పలి రేగటిదూలపల్లేరు దురదగొండి నేలములక అతివస తిప్పతీగె కర్కాటకశృంగి నల్లజీలకఱ్ఱ వీనిని సమభాగములుగదంచి అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి అందు సైంధవలవణము నేతిలో పొంగించబడిన యింగువ గలిపి బాలింత త్రాగిన శూల కాసము జ్వరము శ్వాసము మూర్ఛ వణుకు తలనొప్పి వదరుట దప్పి దాహము తంద్ర అతిసారము వాంతులు అనువానితో గూడియుండు సూతికారోగమును త్రిదోషజనిత సూతికారోగమును హరింపంజేయు.

వజ్రకాంజికము.

శ్లో॥ పిప్పలీపిప్పలీమూలం చవ్యంశుంఠీయవానికా। జీరకేద్వేహరిద్రేచబిడాసౌవర్చలంతథా । ఏతైరేనౌషధైః పిష్టైరారనాళం విపాచయేత్ । అనువాత హరంవృష్యం కఫఘ్నం వహ్నిదీపనమ్ । వజ్రకం కాంజినామ స్త్రీణామగ్ని వివర్ధనమ్। సూతికారోగశమనం శూలఘ్నం క్షీరవర్ధనమ్ ॥

తా. పిప్పలి మోడి చెవ్యము శొంఠి వోమము జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ పసపు మ్రానిపసపు బిడాలవణము సౌవర్చలవణము వీనిని దంచి సమముగ కలిపి కాచిన స్త్రీ త్రాగిన ఆమవాతము కఫము బాలింతరోగము శూల వీనిని హరింపంజేయుటయేగాక వీర్యవృద్ధి అగ్నిదీపనమును స్తన్యములయందు పాలయొక్క వృద్ధిని గలుగంజేయు.

గర్భవిలాస రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసగంధక తుత్థంచత్ర్యహంజంబీరమర్దితమ్ ।
త్రిశ్చాభావితం త్రికటునా దేయం గుంజా చతుష్టయమ్ ।
గర్భిణ్యా శూలవిష్టంభ జ్వరా జీర్ణేషు కేవలమ్।

తా. రసము గంధకము మైలుతుత్తము వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు మర్దించి పిదప త్రికటుక కషాయముతో 3 భావనలుజేసి 4 గురిగింజలయెత్తును సేవించిన గర్భిణీశూల విష్టంభము జ్వరము అజీర్ణము హరించు.

గర్భచింతామణి రసము.

శ్లో॥ జాతీఫలంటంకణంచవ్యోమంద్వైత్యేంద్రరక్తకమ్ । తచ్చూర్ణం సమభాగేన మర్దితం ప్రహరద్వయమ్ । జంబీర రసయోగేన వటీంకుర్యా ద్విచక్షణః । గుంజాద్వయం ప్రమాణేన కృత్వా వైద్యః ప్రయత్నతః ఆర్ద్రకస్య రసేనైన భక్షయే దుష్ణవారిణా। నిహంతి సూతికారోగం భాస్కర స్తిమిరంయథా॥

తా. జాజికాయ వెలిగారము త్రికటుకములు బలురక్కసి కొడిసె కుంకుమ పువ్వు వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి 2 ఝాములు నిమ్మపండ్ల రసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతోగాని లేక వుష్ణోదకాను పానముతోగాని సేవించిన "సూర్యుడుదయించుటచే నంధకారము దొలంగునట్లు" సూతికారోగము దొలగు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రసంతాళం తథాలోహం ప్రత్యేకం కర్షమాత్రకమ్ । కర్షత్రయంతథాచాభ్రంకర్పూరంవంగతామ్రకమ్ జాతీఫలంతథావ్యోమం గోక్షురంచశతావరీ । బలాతిబలయో

ర్మూలం ప్రత్యేకం తోలకంశుభమ్ । వారిణా వటికాకార్యా ద్విగుంజఫలమానతః । సన్నిపాతంనిహంత్యాశుస్త్రీణాంచైవ విశేషతః । గర్భిణ్యాజ్వరదాహంచ ప్రదరంసూతికామయమ్

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన తాళకము లోహభస్మము యివి దినుసుకు కర్ష ప్రమాణము అభ్రకభస్మము 3 కర్షములు కర్పూరము వంగభస్మము తామ్రభస్మము జాజికాయ త్రికటుకములు పల్లేరు చల్లపిల్లిగడ్డ ముత్తవపులగపువేరు పెద్దముత్తవపులగపువేరు యివి దినుసుకు తులప్రమాణము యిట్టి నీనిసెల్ల ఖల్వములోనునిచి వృష్ణోదకముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి సేవించినవిశేషముగ స్త్రీలయొక్క సన్నిపాతము గర్భిణీ స్త్రీజ్వరదాహములు ప్రదరము సూతికా రోగము హరించు.

బృహద్గర్భ చింతామణి రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సూతంగంధం తథాస్వర్ణం లోహం రజత మాక్షికమ్ । హరితాళంవంగభస్మాప్యభ్రకంసమభాగకమ్। భావనాఖలుదాతవ్యా రసైః రేషాంపృథక్పృథక్ । బ్రాహ్మీ వాసా భృంగరాజ పర్పటందశమూలకమ్ । సప్తధాభావయే ద్వైద్యో గుంజామానాం వటీంచరేత్ । గర్భ చింతామణి రయంపూర్వవత్ఫలదాగుణాః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము స్వర్ణభస్మము లోహభస్మము రజతభస్మము స్వర్ణమాక్షికము శుద్ధిజేసిన తాళకము తగరభస్మము అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మండూకబ్రహ్మి అడ్డసరము గుంటగలగర పర్పాటకము దశమూలములు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నేడేసి మార్లుభావన చేసి గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి సేవించిన పూర్వోక్త గర్భచింతామణిరసములో జెప్పంబడిన రోగములు హరింపంజేయు.

గర్భవినోద రసము.

శ్లో॥ త్రిభాగం త్రికటుందేయం చతుర్భాగంచ హింగుళమ్ । జాతీ కోశంలవంగంచప్రత్యేకంచ త్రికర్షమ్ । సువర్ణమాక్షికంచైవ పలార్ధంప్రక్షిపేద్బుధః। జలేనమర్దయిత్వాథ చణమాత్రా వటీకృతా । నిహంతిగర్భిణీరోగం భాస్కరస్తిమిరంయథా ॥

తా. త్రికటుకములు 3 భాగములు శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము 4 భాగములు జాజిమొగ్గలు లవంగములు యివి దినుసుకు 4 కర్షములు శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము ½ పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి వృష్ణోదకముతో మర్దించి సెనగగింజ యంత మాత్రలుజేసి సేవించిన "సూర్యుడుదయించుటచే నంధకారము దొలంగు నట్లు" గర్భిణీ రోగము హరించు.

బృహత్సూతి వినోద రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] శుంఠ్యాభాగోభవేదేకో ద్వౌభాగౌమరిచ స్యచ । పిప్పల్యాశ్చ త్రిభాగంస్యా దర్ధ భాగంచ రోమకమ్ । జాతికోశస్యభాగౌద్వౌ ద్వౌభాగౌతుత్థకస్యచ । సింధువార జలేనైవ మర్దయే దేకయామతః । మధునా సహభోక్తవ్యం సూతికా తంకనాశనమ్ ॥

తా. శొంఠి 1 భాగము మిరియాలు 2 భాగములు పిప్పలి 3 భాగములు పాదరలవణము ½ భాగము జాజిమొగ్గలు 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము 2 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి వావిలాకురసముతో 1 జాము మర్దించి మాత్రలుజేసి తేనెతో సేవించిన సూతికారోగము హరించు.

సూతికారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధక కృష్ణాభ్రం తదర్ధం మృతతామ్రకమ్। చూర్ణితం మర్దయేద్యత్నా ద్భేకపర్ణీరసేనచ । ఛాయాశుష్కా_వటీకార్యా ద్విగుంజాఫలమానతః । క్షీర త్రికటునాయుక్తా సూతికాతంక నాశినీ । జ్వరంతృష్ణారుచిశోథం హంత్యసాధ్యంనసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన కృష్ణాభ్రకము యివి దినుసు కొకొక్క భాగము తామ్రభస్మము ½ భాగము యిటుల వీనిని చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి మండూకపర్ణిరసముతో మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడ నెండించి యందొక దానిని త్రికటుకముల పాలతోనూరి యీ యనుపానము తోడ సేవించిన అసాధ్యమైన సూతికారోగము జ్వరము దప్పి అరుచి శోఫ వీనిని నిశ్చయముగ హరింపంజేయు.

సూతికాహర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] లవంగంరసగంధౌచయవక్షారంతథాభ్రకమ్ । లోహంతామ్రంసోమకంచ పలమానంసమాహరేత్ । జాతీ ఫలం కేసరామ్లు వరాంగైలేయముస్తకమ్ । ధాతకీంద్రయవా పాఠా శృంగీ బిల్వంచవాలకమ్ । కర్ష ప్రమాణంసంచూర్ణ్య సర్వమేకత్రకారయేత్ । బదరాస్థ్యప్రమాణేన వటికాం కారయేత్సుధీః । గంధాలికా పత్రరసై రనుపానం ప్రదాపయేత్ । సర్వాతిసార శమనం సర్వశూల నివారణమ్ । సూతికా శోథపాండుఘ్నం సర్వజ్వర నివారణమ్ ॥

తా. లవంగములు శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము యవక్షారము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము తామ్రభస్మము గుమ్మడు యివి దినుసు కొక్కొక ఫలము జాజికాయ మాదీఫలము లవంగపుచెక్క కూతురుబుడమ తుంగముస్తెలు ఆరెపువ్వు కోడిసెపాల శిరుబొద్ది కర్కాటకశృంగి మారేడువేరు కురువేరు యివి దినుసుకు కర్ష ప్రమాణము యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి వృష్ణోదకముతో నూరి రేగుగింజంత మాత్రలుజేసి తృణకుంకుమరసముతో సేవించిన సర్వాతిసారములు సమస్త శూలలు బాలింతరోగము వాపు పాండువు సర్వజ్వరములు వీనిని హరింపంజేయు.

స్తనరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సక్షీరా వాప్యదుగ్ధావా దోషః ప్రాప్య స్తనౌస్త్రియః । ప్రదూష్యమాంస రుధిరే స్తనరోగాయ కల్పతే । పంచానామపి తేషాంహి రక్తజం విద్రధింవినా । లక్షణాని సమానాని బాహ్యావిద్రధి లక్షణైః॥

తా. వాతాదిదోషంబులు దుష్టంబులై గర్భిణికిగాని లేక ప్రసవించిన స్త్రీకిగాని స్తన్యములయందుజేరి వానియందు మాంసరక్తములంజెరచి వాతపిత్త కఫసన్నిపాత ఆగంతుకభేదమువలన 5 విధములైన స్తన్యరోగముల గలుగంజేయు. ఇవి రక్త విద్రధిలక్షణ హీనంబులై తక్కినవి బాహ్యవిద్రధిలక్షణ యుక్తంబులై యుండు.

స్తనరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ లేపోవిశాల మూలేన హంతి పీడాం స్తనోత్థితామ్ ॥

తా. పాపరవేరును గంధము దీసిగాని (లేక అడవిప్రత్తిగింజల నేతి లేక సారకాయ విత్తుల నేని గోధుమగంజితో నూరిగాని) లేపనము జేసిన స్తన్యసంబంధమైన పీడ హరించు.

వాతాది దుష్టదుగ్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ కషాయం సలిలప్లావి స్తన్యమారుత దూషితమ్ । కట్వామ్ల
లవణంపీత రాజమత్పిత్తసంజ్ఞితమ్ । కఫదుష్టం ఘనంతోయే
నిమజ్జతి సుపిచ్ఛిలమ్ । ద్విలింగం ద్వంద్వజంవిద్యా త్సర్వ
లిఙ్గం త్రిదోషజమ్ ॥

తా. ఒగరుగ నీళ్ళలో వేసిన తేలునదిగ నుండుపాలు వాతదుష్టమనియు కారముగ పుల్లగ వుప్పగ నైన పచ్చని రేఖలుగలదిగ నుండుపాలు పిత్తదుష్టమనియు గట్టిగ నీళ్ళలో వేసిన మునుగునదిగ బంకగనుండుపాలు కఫదుష్టమనియు 2 దోష లక్షణములంగలపాలు ద్వంద్వ దుష్టమనియు 3 దోషలక్షణములం గలది త్రిదోష దుష్టమనియు తెలియవలయు.

వాతరోగ స్తన్య చికిత్స.

శ్లో॥ జాతేవాతాత్మకేస్తన్యే దశమూలం త్ర్యహంపిబేత్ ।
వాతవ్యాధి హరంసర్పిః పీత్వాస్నుక్ నిరేచయేత్ ॥

తా. వాతదోషమువలన స్తన్యము దుష్టంబై యుండిన 3 దినములు దశమూల కషాయమును పానము జేయించుటయే గాక వాతహర ఘృతపానమువలన లఘువుగ విరేచనంబును జేయించవలయు.

శుద్ధదుగ్ధ లక్షణము

శ్లో॥ అదుష్టం చాంబునిక్షిప్త మేకీ భవతిపాండురమ్
మధురంచా వివర్ణంచ తత్ప్రసన్నం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. పాలను వుదకములో వేసిన నీళ్ళతోగలసి తెల్లగ మధురరసముగలదియై వివర్ణము జెందకుండిన శుద్ధమైనదని తెలియవలయు.

కఫదుష్ట స్తన్య చికిత్స.

శ్లో॥ కఫేదుష్టే ఘృతంపేయం యష్టీసైంధవసంయుతమ్ ।

రామపుష్పైస్త నౌలింపే చ్ఛిశోశ్చ దశనచ్ఛదౌ।
సుఖమేవం వమేద్బాలః కఫకోపశ్చ శామ్యతి॥

తా. కఫమువలన స్తన్యము దుష్టంబైన అతిమధురచూర్ణమును సైంధవలవణచూర్ణమును నేతిలోగలిపి తాగించుటయేగాక అశోకపుష్పమునునూరి స్తన్యముల యందును శిశువుయొక్క పెదవియందును లేపనము జేసిన శిశువునకు సుఖముగ వమనంబై కఫప్రకోపము శమించు.

తత్ర స్తన్య దుష్ట చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తేదుష్టే మృతాభీరు పటోలం నింబచందనమ్।
ధాత్రీంకుమారంచపిబేత్క్వాథయిత్వాసశర్కరమ్॥

తా. పిత్తమువలన స్తన్యము దుష్టంబైన తిప్పతీగె పిల్లిపీచర చేదుపొట్ల వేప చందనము అనువానిని కషాయముకాచి అందు శర్కరగలిపి స్త్రీ శిశువు లిరువురికి పానము జేయించవలయు.

స్తన్యజనన విధి.

శ్లో॥ భూమికూశ్మాండ మూలస్య క్షీరపిష్ట స్యయోరసః।
పిబేత్సశర్కరం తస్యాః క్షీరంబహు వివర్ధతే॥

తా. నేలగుమ్మడుగడ్డను పాలతోనూరి దాని రసమును పిండికొని అందు శర్కరగలిపి త్రాగిన పాలు వృద్ధిం జెందు.

శతావారీ పానము.

శ్లో॥ శతావరీ క్షీరపిష్టా పీతా స్తన్య వివర్ధినీ।
కవోష్ణం కణయాపీతం క్షీరంక్షీర వివర్ధనమ్॥

తా. పిల్లిపీచరవేళ్ళను పాలతోనూరి త్రాగిన లేక మందోష్ణముగనుండు పాలలో పిప్పలిచూర్ణముగలిపి త్రాగినను పాలువృద్ధిజెందు.

సోమరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] శోకాచ్ఛ్రిమాద్వైనితాతిసంగా ద్గరేణ
చాపః క్షుభితాస్రవంతి। దేహస్థితావస్తి ముఖంప్రపన్నా

హ్యురత్కటాని గ్గతగంధవర్ణాః । శీతాశ్చితాస్తేవ ముఖోష్ఠ
తాలు శోషశ్శిరశ్శూల మశక్తతాచ । జిహ్వావిలేపో వివి
ధైశ్చభక్ష్యై రతృప్తితామూర్ఛన జృంభతృష్ణాః । భవే
ద్దేహేతక్షమా దేహిని శ్చేష్టః కష్ట ఆమయః । సోమరోగమితి
ప్రాహుః దేహసారక్షయంనృణామ్ ॥

తా. శోకము శ్రమ అతిమైథునము విషదోషము అనువానివలన శరీరమంతట వ్యాపించియుండు నుదకము క్షోభముజెంది స్రవించి వస్తిగతంబై వేదనతోగూడి గంధవర్ణ రహితంబై నిర్మలమై చల్లగ మూత్రద్వారమువలన వెలువెడలు. అందు ముఖము పెదవిదవడలు యెండుట తలలో నాదులతో బాడుచునటులనొచ్చుట సత్వములేకుండుట నాలుక బంకగనుండుట పలువిధభక్ష్యముల సేవించినను తృప్తి లేకుండుట మూర్ఛ ఆవులింతలు దప్పిగలుగుట శరీరమున నోర్పులేకుండుట చేష్టా విహీనుడగుట అను నీ లక్షణంబులు గలుగు. ఇదియు సోమరోగ మనంబడు. ఇది కష్టసాధ్యము. దీనియందు శరీరమునందలి బలము క్షయించు.

సోమరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ధాత్రీఫలస్య స్వరసేనరంభా ఫలంమధూకం
ససితం పిబేద్వా । పీతంమధూకం మధుకంవిదారి మాషంచ
దుగ్ధైస్సహసోమరోగీ ॥

తా. ఉసిరికపండు రసములో అరటిపండు యిప్పపువ్వు పంచదారగలిపి త్రాగినను లేక యిప్పపువ్వు యష్టిమధుకము నేలగుమ్మడు అనువానియొక్క మాష ప్రమాణ చూర్ణమును పాలలోగలిపి త్రాగినను సోమరోగము హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ఉశీరంవాలుకాపత్రం కుష్ఠంధాత్రీచమాంసలీ ।
ఏలాచరేణుకాద్రాక్షా కుంకుమంనాగకేసరమ్ । పద్మకేసర
కందంచ కర్పూరం చందనద్వయమ్ । వ్యోషామధూకం
లాజాశ్చహ్యశ్వగంధాశతావరీ । గోక్షురం కర్కటాఖ్యంచ
జాతీతక్కోలమేవచ । ఏతాని సమభాగాని ద్విగుణా మృత
శర్కరా । మధ్వాజ్య సితయాయుక్తం భక్షయే త్ప్రాత

రుత్థితః । క్షయంచ రక్తపిత్తంచ పాదదాహ మసృగ్దరమ్ ।
మూత్రాఘాతంమూత్రదోషం కృచ్ఛ్రింవై వాతకుండలీమ్ ।
వినిహన్యాత్ప్రమేహంచసోమరోగంహలీమకమ్ । సర్వాంగ
దాహ శమనం రక్తస్రావా మయేషుచ ॥

తా. వట్టివేరు కురువేరు ఆకుపత్రిక చెంగల్వకోష్టు పుసిరికవరుగు నేలతాటి గడ్డలు యేలకులు రేణుకలు ద్రాక్ష కుంకుమపువ్వు నాగకేసరములు తామరకేసరములు తామరగడ్డలు కర్పూరము చందనము రక్తచందనము త్రికటుకములు యిప్పపువ్వు పేలాలు పెన్నేరుగడ్డ పిల్లిపీచర పల్లేరు కర్కాటకశృంగి జాజిమొగ్గలు తక్కోలపుట్లు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి రెండింతలు తిప్పసత్తు గలిపి తేనె నెయ్యి పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ ప్రాతఃకాలమున సేవించిన క్షయమురక్త పిత్తము కాళ్ళుమండుట అసృగ్ధరము మూత్రఘాతము మూత్రదోషము మూత్రకృచ్ఛ్రము వాతకుండలి ప్రమేహము సోమరోగము హలీమకము సర్వాంగతాపము రక్తస్రావరోగములు వీనిని హరింపంజేయు.

గర్భిణీరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శాలయష్షష్టి కాముద్గ గోధూమా లాజస
క్తవః । నవనీతం ఘృతంక్షీరం రసాస్స మధుశర్కరాః । పన
సంకొదళంధాత్రీద్రాక్షామ్లంస్వాదుశీతలమ్ । కస్తూరీచందనం
మాలా కర్పూరంమధులేపనమ్ । చంద్రికాస్నానమభ్యంగో
మృదు శయ్యాహిమానిలాః । సంతర్పణంప్రియాశ్లేషో విహా
రాశ్చ మనోరమాః । ప్రియంకరం చాన్నపానం గర్భిణీనాం
హితంసదా ॥

తా. 60 దినములకు ఫలించెడి వడ్లబియ్యము పెసలు గోధుమలు పేలపిండి వెన్న నెయ్యి పాలు తేనె పంచదార అనువానితోగూడియుండు రసములు పనసపండు అరటిపండు ఉసిరికపండు పుల్లద్రాక్షపండు తీపుగలపదార్థములు శీతకరపదార్థములు కస్తూరి చందనము పుష్పమాల కర్పూరము తేనె లేపనము వెన్నెల స్నానము అభ్యంజనము మృదువుగనుండు పడక చల్లనిగాలి తృప్తికరమైన యన్నము ప్రియాలింగనము మనోహరమైన విహారము ప్రియమైన యన్నపానములు ఇవి గర్భిణీరోగములయం దెల్లపుడు హితకరంబులు.

గర్భిణీరోగములయందపథ్యము

శ్లో॥ స్వేదనం వమనంక్షారం కదన్నం విషమాశనమ్ ।
అపథ్య మిదముద్దిష్టం గర్భిణీనాం మహర్షిభిః ।
సూతికాఖ్యేషు రోగేషు వాతశ్లేష్మోద్భవేషుచ ॥
తత్రరోగాను కల్పేన పథ్యాపథ్యా వినిర్దిశేత్ ॥

తా. వేడిగా నొత్తడమునిచ్చుట వాంతి క్షారము కుత్సితాన్నము విషమాశనము ఇవి గర్భిణీస్త్రీల కపథ్యకరంబులు. మఱియు సూతికారోగము వాతకఫాత్మక రోగము అనువానియందు యుక్త్యానుసారముగ పథ్యము నొసంగవలయు.

ఇది శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్య సహితే
అసృగ్ధర అస్థిస్రావ యోనికంద గర్భపాతన
మూఢగర్భ యోనిసంకుచిత సూచికోస్తన
సోమరోగ నిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యా
సాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యా
పథ్య లక్షణ యుక్తం
షోడశప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

— స ప్త ద శ ప్ర క ర ణ ము. —

శ్లో॥ వీరభద్రం విరూపాక్షం నారసింహ మదాంతకమ్ ।
అహిభూషం శుభాకారం భజేహం వీరశేఖరమ్ ॥

తా. విషమదృష్టిగలవాడు నృసింహునిమదము నణంచినవాఁడు సర్పములే భూషణముగ గలవాడు మంగళకరమైన యాకారముగలవాడు శూరాగ్రగణ్యుడు నగు వీరభద్రుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠవంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క సప్తదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

నేత్రరోగ సంఖ్య.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కృష్ణేపంచనవైవసంధిషుదశ త్రీణ్యాత్రశుక్లే
ఖిలే । జాతాష్షోడశవర్త్మజాః ఖలుచతుర్వింశా స్తథావిం
శతిః। సప్తాంతంతుయుతాశ్చతుర్నవతిరిత్యక్షోర శేషామయాః।
యోవేత్తివ్యవహర్తుమేషవిమలా మగ్రేసమర్థోభవేత్ ॥

తా. నేత్రములయందు జనించురోగములు 94 విధంబులు అందు కంటినల్ల గ్రుడ్డునందు 5 సంధులయందు 9 తెల్లగుడ్డునందు 18 నేత్రములయందంతట 16 కంటి రెప్పలయందు 24 నేత్రనాడులయందు 27 ఈ 94 విధంబులు రోగభేదముల నెఱింగి చికిత్సించువాడే వైద్యులలో శ్రేష్ఠుండు.

అభిష్యంద భేదము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] వాతపిత్తకఫాద్రక్తా దభిష్యందశ్చతుర్విధః ।
తత్రతానుచితైః పత్రైర్బధ్నీయాత్త్రిదినంభిషక్ ॥

తా. * అభిష్యందము వాత పిత్త శ్లేష్మ రక్త భేదములవలన 4 విధంబులు. (అందు వాతాభిష్యందమున నేత్రము లెఱ్ఱనై నీరుగారుచు పోట్లతోగూడియుండు పిత్తాభిష్యందమున కన్ను లెఱ్ఱనై కడుపుమంటలతోడంగూడి మెరమెరలాడచుండు శ్లేష్మాభిష్యందమున కండ్లు పుసికట్టి దురదతో గూడియుండు రక్తాభిష్యందమున కండ్లలో దుర్మాంసము బెరిగియుండు వానియందు తోలుతక్రొను గాకునుగట్టి పిదప ఉమ్మెత్తాకును తమలపాకును మూడుదినములు గట్టిన నేత్రాభిష్యందము హరించు.

నేత్రరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఉష్ణాభితప్తస్య జలప్రవేశా దూరేక్షణా
త్స్వప్నవిపర్యయాచ్చ। స్వేదాత్రజోధూమ నిషేవణాచ్చ
ఛర్దేర్విఘూతా ద్వమనాతియోగాత్ । ద్రవాన్నపానాతి
నిషేవణాచ్చ విణ్మూత్రవాత క్రమనిగ్రహాచ్చ । ప్రసక్త
సంరోదన శోకకోపా చ్ఛిరోభిఘూతా దతిమద్యపానాత్ ।
తథాఋతూనాంచ విపర్యయేణ క్లేశాభిఘూతా దతిమైథు
నాచ్చ । బాష్పగ్రహాత్సూక్ష్మ నిరీక్షణాచ్చ నేత్రేవికారా
న్జనయంతిదోషాః॥

తా. ఎండలో నొడలును గాచికొనినపిదప శీతోదకములో బ్రవేశించుట వలన (అనగా శరీరము చలివలన వ్యాప్తంబై శరీరమునందలి యుష్ణ మూర్ధ్వగతంబై నేత్రములయందలి తేజస్సు పరాభవపరచి నేత్రరోగమును గలుగంజేయుననుట) దూరముగనుండు పదార్థములంజూచుట స్వప్న విపర్యయము (అనగా పగలు నిద్రించుట రాత్రులయందు జాగరణము సేయుట) కండ్లయం దావిరిదగులుట లేక చెమట పట్టి కంటిలోనే జీర్ణంబగుట కంటిలో దుమ్ముపడి యందునిలిచియుండుట పొగదగులుట వాంతి వేగమునడ్డగించుట అధికముగ వమనంబులగుట ద్రవముగనుండు నన్నపానాదుల మిక్కుటముగ సేవించుట మల మూత్ర అపానవాత వేగము నడ్డగించుట

* అభిష్యందమున నేత్రముల నీరుగారుట.

ఎల్లప్పుడు కన్నీరువిడుచుట దుఃఖించుట కోపము జెందుట తలపై యభిఘాతమును జెందుట మిక్కుటముగ మద్యపానము సేయుట శీతకాలమున ఉష్ణము ఉష్ణకాలమున శీతలముగలుగుట క్లేశము (అనగా మనోదుఃఖమునుగాని లేక కామాధిదుఃఖములనుగాని) జెందుట అభిఘాతము (అనగా పీడనుగాని లేక దుఃఖమునుగాని) జెందుట మిక్కుటముగ మైధునము సేయుటకంటినీరుయొక్క వేగమునడ్డగించుట సూక్ష్మపదార్థములజూచుట ఈ కారణములవలన వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి నేత్రరోగములను గలుగంజేయుచున్నవి. మఱియు (సుశ్రుతేతో "సిరానుసారిభిర్దోషైర్విగుణై రూర్ధ్వమాశ్రితైః। జాయంతే నేత్రభాగేషు రోగాఃపరమదారుణాః"॥ అనగా ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములు కంటిసిరలయందు వ్యాపించి వాత పిత్త కఫ రక్త సన్నిపాత ఆగంతుక భేదములవలన 76 విధంబులగు భయంకరమైన నేత్రరోగముల గలుగంజేయుననుట సుశ్రుతాచార్యుని యొక్క మతము.)

అభిష్యంద రోగములు.

శ్లో॥ వాతాత్పిత్తా త్కఫాద్రక్తా దభిష్యంద శ్చతుర్విధః।
ప్రాయేణ జాయతేఘోర స్సర్వనేత్రా మయాకరః॥

తా. అభిష్యందరోగము వాత పిత్త కఫ రక్త భేదములవలన 4 విధంబులు వానివేదనను సహించుట కడునశక్యము. ఇది అధిమంథాది సర్వనేత్రరోగములకు నుత్పత్తిస్థానంబు (ఇక సర్వనేత్రములయందు జనించు రోగముల వచించెద.)

వాతాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ నిస్తోదన స్తంభన రోమహర్షసంఘర్షపారుష్యశిరోభితాపాః।
విశుష్కభావశ్శిశిరాశ్రుతాచ వాతాభిపన్నేనయనేభవంతి॥

తా. సూదులతో పొడుచునటుల పీడగలుగుట నేత్రములు జడముగనుండుట శరీరమున రోమాంచముగలుగుట కంటిరెప్ప లొరసికొనుట కఠినముగనుండుట శిరము వేడిగనుండుట నేత్రము ఎండియుండుట నేత్రములయందు చల్లనినీరుగారుట ఈ లక్షణములుగలది వాతాభిష్యందమని తెలియవలయు.

పిత్తాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ దాహప్రపాకౌశిశిరాభినందో ధూమాయనంబాష్పసముచ్ఛ్రి
యశ్చ।ఉష్ణాశ్రుతాపీతకనేత్రతాచ పిత్తాభిపన్నేనయనేభవన్తి॥

తా. మిక్కుటముగ మండుట నేత్రములచుట్టు నుసుపులు జనించుట నేత్రములయందు శీతపదార్థమునుబూయుటయం దిచ్ఛగలుగుట నేత్రముల పొగవెడలుట నేత్రములయందెల్లప్పుడు వొకింత వేడిగ స్రవించుట నేత్రములు పచ్చగనుండుట ఈ లక్షణములుగలది పిత్తాభిష్యందమని దెలియవలయు.

కఫజాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ ఉష్ణాభినందోగురుతాక్షిశోథః కండూపదేహావతిశీతతాచ ।
స్రావోబహుః పిచ్ఛిలఏవచాపి కఫాభిపన్నేనయనేభవంతి ॥

తా. కండ్లు కావిరి నివ్వవలయున వెడియిచ్ఛ జడత్వము నేత్రములయందు వాపు దురదగలుగుట నేత్రములు బంకగ చల్లగనుండుట మిక్కుటముగ బంకగనుండు నీరుగారుట ఈ లక్షణములుగలది కఫాభిష్యందమని దెలియవలయు.

రక్తాభిష్యంద లక్షణము.

శ్లో॥ తామ్రాశ్రుతా లోహితనేత్రతాచ రాజ్యస్సమంతా దతి
లోహితాశ్చ । పిత్తస్యలిఙ్గాని చయానితాని రక్తాభిపన్నే
నయనేభవన్తి ॥

తా. కంటిలో నెఱ్ఱనినీరుగారుట నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట కంటిచుట్టు యెఱ్ఱగనుండు రేఖలువ్యాపించియుండుట పిత్తాభిష్యందలక్షణయుక్తంబుగ నుండుట ఈలక్షణములుగలది రక్తాభిష్యందమని దెలియవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వృద్ధైరేతై రభిష్యందై ర్నరాణామక్రియా
వతామ్। తావంత స్త్వధిమంథాస్స్యుర్నయనేతీవ్రవేదనాః ॥

తా. అభిష్యందరోగమున ఉపచారము సేయంబడకుండుటచే వృద్ధిజెంది విధములైన * అధిమంథరోగముల గలుగంజేయు. దాని సంబంధమువలన నేత్రములయందు తీవ్రవేదనగలుగు నదియె అధిమంధసామాన్యలక్షణము.

శ్లో॥ ఉత్పాట్యత ఇవాత్యర్థం నేత్రం నిర్మథ్యతేతథా ।
శిరసోర్ధం చ తంవిద్యా దధిమంథం స్వలక్షణైః ॥

* అధిమంధమన—కండ్లు కలకబారి పోట్లుగలుగుట.

తా. శిరముయొక్క అర్ధభాగము బగుల గొట్టినట్టులనొచ్చుట కండ్లలోనిసుక బోసినటుల కడునేదనగలుగుట రోగప్రభావమువలన అర్ధతలయందు వేదనగలుగుట ఈ లక్షణములుగలది అధిమంథమని తెలియవలయు మఱియు దీనియందు వాతాభిష్యంద లక్షణములే గలిగియుండు.

శ్లో॥ హన్యాద్దృష్టిం శ్లైష్మికస్సప్తరాత్రా ద్యోధిమంథో రక్తజః
పంచరాత్రాత్ । షడ్రాత్రాద్వావాతికోవై నిహన్యాన్మిథ్యా
చారాత్పైత్తికస్సద్యఏవ ॥

తా. శ్లైష్మిక అధిమంథము 7 దినములకు రక్తజ అధిమంథము 5 దినములకు వాతిక అధిమంథము 6 దినములకు పైత్తిక యధిమంథము మిథ్యోపచారముల వలన తత్కాలమున (అనగా మూడుదినములలో) కండ్లదృష్టిని నశింపజేయు. (కాపున లంఘన ప్రలేపాది క్రియార్థంబై అంజన నిషేధార్థంబై వ్యాధిస్వభావమునుబట్టి కాలావధి జెప్పంబడియె.)

ఆమనేత్ర లక్షణము.

శ్లో॥ ఉదీర్ణ వేదనంనేత్రం రాగోద్రేక సమన్వితమ్ ।
ఘర్షనిస్తోద శూలాశ్రు యుక్త మామాన్వితంవిదుః॥

తా. నేత్రములు మిక్కుటముగ వేదనాయుక్తంబులై కడునెఱ్ఱనై యిసుక బోసినటుల గరగరలాడుచు సూదులతో బొడుచునట్టుల వేదనగలవై చురుకుతో గూడి నీరుంగార్చుచుండిన ఆమయుక్తనేత్రములని తెలియవలయు. (ఈ లక్షణము అంజనాది నిషేధముకొరకై లఘ్వన్నము నిచ్చుటకై జెప్పంబడియె.)

నిరామ లక్షణము.

శ్లో॥ మందవేదనతా కండూ స్సంరంభాశ్రు ప్రశాంతతా ।
ప్రసన్న వర్ణతాచాక్ష్ణో స్సంపక్వం దోషమాదిశేత్ ॥

తా. వేదన దురదతగ్గి వాపుదీసి నేత్రములు నిర్మలముగనుండిన దోషము పక్వమైనదని తెలియవలయు.

శోఫయుక్త అక్షిపాక లక్షణము.

శ్లో॥ కండూపదేహాశ్రుయుతః పక్వోదుంబరసన్నిభః ।
సంరంభీ పచ్యతే యస్తు నేత్రపాకస్సశోఫజః ।
శోథహీనానిలింగాని నేత్రపాకేత్వశోథజే ॥

తా. నేత్రములయందు వాపుజనించి పండుటవలన పండిన మేడిపండుతో సమానంబై దురదగలిగి జిగటనీరు గారిన శోఫజన్య నేత్రపాకమని తెలియవలయు. మఱియు వాపులేక నేత్రపాకముగలిగి తక్కినలక్షణములతో గూడియుండిన త్రిదోషజనిత అధిమంథమని తెలియవలయు.

హతాధిమంథ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉపేక్షణాదక్షి యదాధిమంథో వాతాత్మకస్సాదయతిప్రసహ్య । రుజాభిరుగ్రాభి రసాధ్యయేష హతాధిమంథః ఖలు నేత్రరోగః ॥

తా. వాతజ అధిమంథమునకు జికిత్సంజేయక నుపేక్షించుటవలన నేత్రములు శోషించి దానివలన సూదులతో బొడుచునటుల వేదనతాపము మొదలగు కడుపీడలు గలుగు. ఇదియు హతాధిమంథమనంబడు ఈ నేత్రరోగం బసాధ్యము.

వాతపర్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ వారంవారంచపర్యేతి భ్రువౌ నేత్రేచమారుతః ।
రుజశ్చవివిధాస్తీవ్రా స్సజ్ఞేయోవాతపర్యయః ।

తా. వాతము క్రమముగ పలుమారు కనుబొమలయందు జేరి యందుండి నేత్రములయందు పలుమారు వ్యాపించి పలువిధములైన తీవ్రపీడల గలుగంజేసి వాతవిపర్యాయమనంబడు.

శుష్కాక్షిపాక లక్షణము.

శ్లో॥ యత్కూణితం దారుణరూక్షవర్త్మసందహ్యతేచావిలదర్శనంచ । సుదారుణంయత్ప్రతిబోధనేచ శుష్కాక్షిపాకో పహతంతదక్షి ॥

తా. నేత్రములు మూతపడి ఱెప్పలు కఠినంబులై రూక్షముతో గూడినవై మంటలుపొడ్చుట నేత్రములు లోనికీడుట తెరచుట కశక్యంబగుట ఈ లక్షణములు గలది శుష్కాక్షిపాకమని తెలియవలయు. ఇది రక్తసహితమువలన గలుగు.

అన్యతోవాత లక్షణము.

శ్లో॥ యః స్యావటూకర్ణ శిరోహనుస్థో మన్యాగతో వాప్యనిలో
తోవా । కుర్యాద్రుజంవై భ్రువిలోచనేచ తమన్యతోవా
ముదాహరంతి ॥

తా. ముచ్చిగుంట చెవులు శిరము * కటుమర్లు పెడతల పెద్దనరము వాని యందేని ఇతరస్థలములయందేని యుండువాతము కనుబొమల మధ్యము లేక నేత్రములయందుగాని తోద భేదాదిపీడల గలుగంజేయు. ఈ రో: అన్యతో వాతమని వచించెదరు.

అమ్లాధ్యుషిత లక్షణము.

శ్లో॥ శ్యావంలోహిత పర్యంతంసర్వంచాక్షి ప్రపచ్యతే ।
సదాహశోథంస స్రావమమ్లాధ్యుషితమమ్లతః ॥

తా. మధ్యమున నొకింత నీలవర్ణముగ చుట్టుప్రక్కల యెఱ్ఱగను సర్వనేత్రముపండుట (పండుట అనగాపసపుచాయగల పురుపులులేచుట) ; తాపము వాపుగలుగుట నీరుగారుట ఈలక్షణములుగలది అమ్లాధ్యుషితమ యబడును. ఇది పులుసుగల భోజనాదుల మిక్కుటముగ సేవించుటవలన జ

సిరోత్పాత లక్షణము.

శ్లో॥ అవేదనావాపి సవేదనావా యస్యాక్షి రాజ్యోహిభవ
తామ్రాః . ముహుర్విరజ్యంతిచయాస్సతాదృ గ్వ్యాధి:
రోత్పాత ఇతిప్రదిష్టః ॥

తా. నేత్రమునందుండు సిరలు వేదనారహితంబులై గానిలేక వేదనా బులై గాని యెఱ్ఱనై పలుమారు అధికాధికముగ యెఱ్ఱగనగుచుండిన సిరోత తెలియవలయు. (ఇది రక్తదోషమువలన జనించు.)

సిరాహర్ష లక్షణము.

శ్లో॥ మోహాత్సిరోత్పాతఉపేక్షితస్తుజాయేతరోగస్తు సిరాప్రహ
తామ్రాస్రమచ్ఛంస్రవతిప్రగాఢంతథానశక్నోత్యభివీక్షి:

* కటుమర్లు అనగా—కంటిక్రింద మొదలుకొని చెక్కిళ్ళ పార్శ్వభాగ

తా. అవివేకముదలన సిరోత్పాతరోగమునకు జికిత్సంజేయక నుపేక్షించు టచే సిరాప్రహర్షమనురోగము బనించు. దీనియందు నేత్రములయందెఱ్ఱగ స్వచ్ఛముగనీరును గార్చుచుండుటవలన నేత్రములదెరచి చక్కగాజూచుట కశక్యంబుగ నుండు. (ఇటుల నేత్రమునందంతట జనించు 16 విధములగు రోగలక్షణంబులు జెప్పంబడియె.)

నల్లగ్రుడ్డుయందు జనించు రోగములు

సవ్రణశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ నిమగ్నరూపంతుభవేద్ధి కృష్ణేసూచ్యేవవిద్ధం ప్రతిభాతియద్వై ।
స్రావంస్రవేదుష్ణమతీవయచ్చతత్సవ్రణం శుక్రముదాహరంతి ॥

తా. నేత్రములయొక్క నల్లగుడ్డునందు జనించురోగము సవ్రణశుక్ల మనంబడు నేత్రములయొక్క నల్లగ్రుడ్డునందు పువ్వుజనించి లోనమునింగినట్లుగ మధ్య భాగమున సూదితో బెజ్జముజేయబడినట్లుగ నుండినదై అత్యుష్ణముగ మిక్కుటముగ నీరును గార్చుచుండిన సవ్రణశుక్లమనంబడు. (దీనిలో పీడగలిగియుండు క్షణమున పిడగలుగుట సహజంబే. ఐనను నేత్రములవంటి సుకుమారస్థలంబున గలిగెడి విశేషపీడనుసహించుట కశక్యంబనిభోజాదివులువచించెదరు.) ఈసవ్రణశుక్లంబసాధ్యము. ౦న నవస్థాభేదమువలన నొకానొకపుడు సాధ్యంబగు అవస్థాభేదం బెద్దియనిన.

అవస్థాభేదసాధ్య శుక్రవివరణము.

శ్లో॥ దృష్టేస్సమీపేనభవేత్తుయత్తు వచావగాఢంనచసంస్రవేద్ధి ।
అవేదనంవానచయుగ్మశుక్రంతిత్సిద్ధిమాయాతికదాచిదేవ ॥

తా. పువ్వు దృష్టికిసమీపమునగలుగక లేక లోతుగ వ్యాపించక లేక కడు పావము పోట్లులేక యుండెడి శుక్రమొకానొకపుడు సాధ్యంబగు. మఱియు రెండు క్రములు జనించిన యసాధ్యంబు.

అవ్రణశుక్ర లక్షణము.

శ్లో॥ స్యందాత్మకం కృష్ణగతంసచోషం శంఖేందుకుందప్రతిభావ
భాసమ్। వైహాయసాభ్రప్రతను ప్రకాశమథావ్రణం సాధ్య
తమావదంతి ॥

తా. అభిష్యందమువలన జనించి కంటియొక్క నల్ల గుడ్డునందు చోషముతో గూడి శంఖము చంద్రుడు మొలపువ్వు అనువానివలె తెల్లనై ఆకాశమునందుండు మేఘమువలె సూక్ష్మప్రకాశముగలదై వ్రణరహితంబై యుండు శుక్రము సుఖసాధ్య మని వచించెదరు.

అవ్రణశుక్ర కృచ్ఛ్ర సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ గంభీరజాతంబహుళంచశుక్రం చిరోత్థితంవాపివదంతికృచ్ఛ్రమ్॥

తా. కంటి నల్లగుడ్డునందు రెండుపొరలకులోన జనించి విశాలంబై బహుకాలమునకు ముందు జనించియుండు శుక్రము కష్టసాధ్యంబు.

అవ్రణశుక్రా సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ విచ్ఛిన్నమధ్యంపిశితావృతంవా చలంసిరాసూక్ష్మ మదృష్టి
కృచ్చ । ద్విత్వగ్గతం లోహితమంతతశ్చ చిరోత్థితంచాపివివర్జ
నీయమ్॥

తా. శుక్రముయొక్క మధ్యమునందుండు మాంసము కరిగి దానివలన ఛిద్రము (అనగా మధ్యమునందు పల్లము) గలదిగాని లేక శుక్రమునకు చుట్టూ మాంసము పెరిగి చలనముగలదిగాని యుండినదై సిరలవలన వ్యాప్తంబగుటవలన సూక్ష్మమై దృష్టిని నశింపజేయుచు రెండవపటలమునందు వ్యాపించి చుట్టుప్రక్క లెఱ్ఱగా జనించి చిరకాలంబైయుండు శుక్రము అసాధ్యంబు అట్లగుటచే దానిని వర్జింపవలయు.

ప్రకారాంతర అవ్రణశుక్రా సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ ఉష్ణాశ్రుపాతః పిటికాచనేత్రే యస్మిన్భవేన్ముద్గనిభంచశు
క్రమ్ । తదప్యసాధ్యం ప్రవదంతికేచిదన్యచ్చ యత్తిత్తిరిప
క్షతుల్యమ్ ॥

తా. నేత్రములయొక్క 2 వ పటలమునందు శుక్రము వ్యాపించుటవలన గడు వేడిమిగ అశ్రువులు స్రవించుటయేగాక సన్నని గుల్లలవలన వ్యాప్తంబై పెసరపప్వుతో సమానంబైన శుక్రముగలిగిన యసాధ్యము, మఱియు నాశుక్రము తిత్తిరిపక్షి యొక్క రెక్కవర్ణముతో సమానముగనుండిన అసాధ్యమని కొందరు వచించెదరు.

అక్షిపాకాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వేతస్సమాక్రామతి సర్వతోహి దోషేణ యస్యాసితమణ్డ

మనియు కఠినంబై ప్రసరించునదియై స్రావరహితంబై యుండు మాంసము జనించిన స్నాయ్వర్మమనియు జెప్పంబడు.

శుక్తిరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్యావాస్స్యుః పిశితనిభాస్తుబిందవో యే శుక్త్యాభాసిస్సితని యతాస్స శుక్తిసంజ్ఞః॥

తా. కంటియొక్క తెల్లగుడ్డుపైనల్లగ మాంసతుల్యముగ ముత్యపుచిప్పవర్ణ తుల్యముగ బిందువులు జనించిన శుక్తియనంబడు.

అర్జున లక్షణము.

శ్లో॥ ఏకోయశ్శశరుధిరోపమశ్చబిందుశ్శుక్లస్థోభవతితదర్జునంవదంతి॥

తా. కంటియొక్క తెల్లని భాగమున రక్తమువలె నొక బిందువు జనించిన అర్జున మనంబడు.

పిష్టక లక్షణము.

శ్లో॥ శ్లేష్మమారుతకోపేన శుక్లేమాంసం సమున్నతమ్ ।
పిష్టవత్పిష్టకం విద్ధిమలాక్తా దర్శసన్నిభమ్ ॥

తా. కఫవాతములవలన నేత్రములయొక్క తెల్లని గ్రుడ్లయందు పిండివలె తెల్లగ నుండుమాంసము జనించిన పిష్టకమనంబడు. ఇది మలయుక్తమైన యుద్ధము వలె గనుపించు.

సిరాజాల లక్షణము.

శ్లో॥ జాలభః కఠిన శిరోమహాంత్సరక్త స్సంతానస్స్మృత ఇహజాల సంజ్ఞితస్తు ॥

తా. కంటియొక్క తెల్లనిగుడ్డునందు కఠినముగ గొప్పగ యెఱ్ఱగనుండు * సిరలు వ్యాపించి వలలో సమానంబై యుండిన సిరజాల మనంబడు.

సిరాజ పిటిక లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లస్థాస్సితపిటికాస్సి రావృతాయాస్తాబ్రూయాదసితసమీపజాస్సిరాజాః ॥

---

* సిరయన — బోలునరము.

తా. కంటియొక్క తెల్లనిగుడ్డుపైనుండు నల్లనిభాగమునకు సమీపము సిరలు వ్యాపించి తెల్లనై సన్ననికురుపుల గలుగంజేసిన సిరాజపిటిక యనంబడు.

బలాస లక్షణము.

శ్లో॥ కాంస్యాభోమృదురథ వారిబిందుకల్పో విజ్ఞేయో నయనసి బలాససంజ్ఞః ॥

తా. కంటియొక్క తెల్లనిభాగమున కంచుతో సమానమైన కాంతిగలది కఠినముగ లేక నీటిబిందువుతో దుల్యముగనుండు గ్రంధి జనించి యొకింత యుబ్బుగ నుండ్రముగనుండిన బలాసమనంబడు. (ఇటుల కంటితెల్లగుడ్డునందు జనించు రోగములు జెప్పంబడియె.)

పూయాలస లక్షణముః.

శ్లో॥ పక్వాశ్శోథ స్సంధిజోయస్సతోద స్స్రవే త్పూయం పూతి పూయాలసాఖ్యః ॥

తా. నేత్రసంధియందు వాపుజనించి పండి సూదులతో బొడుచునటు వేదనతోడంగూడి దుర్గంధముగ చీమును గార్చుచుండిన పూయాలస మనంబడు.

ఉపనాహ లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రథిర్నాల్పో దృష్టిసంధావపాకీకణ్డు ప్రాయోనీరుజస్తూపనాహః ॥

తా. నేత్రసంధియందు లావుగ వొకింత పక్వముగలదిగ కడుదురదతో గూడినదిగ వేదనారహితముగనుండు గ్రంధి జనించిన వుపనాహ మనంబడు.

నేత్రనాడీ లక్షణము.

శ్లో॥ గత్వాసంధీనశ్రుమార్గేణదోషాః కుర్యుస్స్రావాన్ లక్షణైస్స్వైరుపేతాన్ । తంహిస్రావంనేత్రనాడీతిచైకే తస్యాల్పింగకీర్తయిష్యే చతుర్ధా ॥

తా. వాతాదిదోషములు * అశ్రువులయొక్క మార్గమువలన సంధులయందు ప్రవేశించి తమతమ లక్షణములతోడంగూడి స్రావమును గలుగంజేసిన నేత్రనాడి యని కొందరు వచించెదరు. అది 4 విధంబులు ఎట్లనిన.—

* అశ్రువులన—కంటినీరు.

॥శ్లో॥ పాకస్సంధౌ సంప్రవేద్యస్తు పూయంపూయాస్రావో సౌగద స్సర్వజస్తు। శ్వేతంసాంద్రంపిచ్ఛిలం సంస్రవేద్ధి శ్లేష్మాస్రావో సావికారోహతస్తు। రక్తాస్రావశ్శోణితాత్యో వికారస్స్రవేదు ష్ణం తత్రరక్తంప్రభూతమ్। హారిద్రాభం పీతముష్ణంజలంవా సిత్తాస్రావస్సం స్రవేత్సంధి మధ్యాత్ ॥

తా. నేత్రసంధియందు వాపుజనించి పండి చీమునుగార్చుచు సన్నిపాతాత్మకయుక్తంబై యుండిన పూయాస్రావ మనంబడు. మఱియు తెల్లగ గట్టిగ బంకగ చీమును గార్చుచుండిన శ్లేష్మస్రావ మనంబడు. రక్తప్రకోపమువలన విశేషముగ ఉష్ణముగ నేత్రసంధులన రక్తస్రావముగలది రక్తజస్రావ మనంబడు. నేత్రసంధుల యందు పసపుచాయగ లేక పచ్చగ వుష్ణముగ నీరుగార్చుచుండునది పిత్తస్రావ మనంబడు.

పర్వణీ అలజీలక్షణము.

శ్లో॥ తామ్రాతన్వీదాహ పాకోపపన్నా జ్ఞేయావైద్యైః. పర్వణీవృత్తశోథా। జాతాసంధౌశుక్లకృష్ణే లజీస్యాత్తస్మిన్నేవఖ్యాపితాపూర్వలింగైః ॥

తా. కంటియొక్క తెల్లని సంధిపైగాని లేక నల్లనిసంధిపైగాని యెఱ్ఱగ చిన్నదిగ గుండ్రముగనుండు పిటికలుజనించి తాపయుక్తమై పండిన పర్వణియనియు ఆస్థానంబుననె పూర్వోక్త ప్రమేహపిటికాలక్షణయుక్తంబై పెద్దదిగనుండు పిటికలు జనించిన అలజియనియు జెప్పంబడు.

క్రిమిగ్రంథి లక్షణము.

శ్లో॥ కృమిగ్రంథి ర్వర్త్మనః పక్ష్మణశ్చ కండూంకుర్యుః కృమయస్సంధిజాతాః। నానారూపావర్త్మ శుక్లాంతసంధౌ చరంత్యంతర్న య[illegible]హయంతః ॥

తా. కంటి రెప్పలయందును రెప్పవెంట్రుకల సంధులయందును పలువిధములైన క్రిములు దురద జనించిన గ్రంథియనంబడు. మఱియు నది కంటియొక్క తెల్లభాగమునందలి సంధులయందు వ్యాపించి కంటియొక్క లోభాగమును జెరచి హీనరుగుచుండిన క్రిమిగ్రంథి యనంబడు.

వర్త్మరోగము ఉత్సంగపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ అభ్యంతరముఖీతామ్రా బాహ్యతో వర్త్మతశ్చయా ।
సోత్సంగోత్సంగపిటికా సర్వజాస్థూల కండురా ॥

తా. కంటియొక్క లోభాగమున ముఖముగల కురుపుజనించి యెఱ్ఱనై కఠినంబై దురదతోగూడినదై కంటిరెప్పలయొక్క పైటి మధ్యభాగమున నుబ్బియుండిన ఉత్సంగ పిటికయనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

కుంభికా లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మాంతే పిటికాధ్మాతా భిద్యంతేచ స్రవంతిచ ।
కుంభీక బీజసదృశాః కుంభికా స్సన్నిపాతజాః ॥

తా. కంటియొక్క నొకపార్శ్వమున దాడిమవిత్తువలెనుండు కురుపు జనించియుదిమిన నుబ్బుచు పగిలి మసివలె సారివమును గలుగంజేయుచుండిన కుంభికయనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

పోథకీ లక్షణము.

శ్లో॥ స్రావిణ్యః కండురాగుర్వ్యో రక్తసర్షప సన్నిభాః ।
రుజావంత్యశ్చ పిటికాః పోథక్య ఇతికీర్తితాః ॥

తా. రెప్పలయొక్క లోభాగములో యెఱ్ఱావాలప్రమాణముగల కురుపులు జనించిన రక్తమునుగార్చుచు దురదతోగూడి జడత్వము కడుపునొప్పిగలవై యుండిన పోథకీ యనంబడు.

వర్త్మశర్కరా లక్షణము.

శ్లో॥ పిటికాయాఖరాస్థూలసూక్ష్మాభిరభి సంవృతా ।
వర్త్మస్థాశర్కరా నామసరోగో వర్త్మదూషకః ॥

తా. కంటియందు కఠినముగ లావుగ నుండుకురుపు జనించి చుట్టు సన్నని కురుపులవలన వ్యాప్తంబైయుండిన వర్త్మశర్కరయనంబడు. ఇది కంటిరెప్పలంజెరచు.

అర్శోవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉర్వారు బీజప్రతిమాః పిటికా మందవేదనాః ।
శ్లక్ష్ణాః ఖరాశ్చ వర్త్మస్థా స్తదర్శో వర్త్మకీర్త్యతే ॥

పరిమ్లాయిరోగ విశేషలక్షణము.

శ్లో॥ అరుణంమండలం దృష్ట్యాం స్థూలకా చారుణప్రభమ్ ।
పరిమ్లాయినిరోగేస్యాత్ మ్లాయునీలంచ మండలమ్ ।
దోషక్షయాత్క్వచిత్తాస్య త్స్వయంతత్ర ప్రదర్శనమ్ ॥

తా. పరిమ్లాయిరోగమునందు దృష్టికిపైన లావుగ గాజువలె నెఱ్ఱగ నుండు మండలము జనించి పచ్చగ నీలముగనుండు. దానియందు దోషము తగ్గినయెడల నొకానొకప్పుడు నేత్రములు తనంతటతానే గనుపించు. (ఇచట దోషశబ్దమునకు కొందరు జన్మాంతర కర్మమనియు వచించెదరు.)

దృష్టిమండలగత రోగలక్షణము.

శ్లో॥ అరుణం మండలం వాతా చ్చంచలం పరుషం తథా । పిత్తా
న్మండలమా నీలంకాంస్యాభం పీతమేవచ । శ్లేష్మణాబహుళం
స్నిగ్ధం శంఖ కుందేందుపాండురమ్ । చలత్పద్మపలాశస్థశ్శుక్లో
బిందురివాంభసః । మృద్యమానేచ నయనే మండలం తద్విస
ర్పతి । ప్రవాళ పద్మపత్రాభం మండలం శోణితాత్మకమ్ ।
దృష్టిరాగో భవేచ్చిత్రో లింగనాశే త్రిదోషజే । యథాస్వం
దోషలింగాని సర్వేష్వేవ భవంతిహి ॥

తా. వాతమువలన దృష్టిమండలము యెఱ్ఱగ చంచలముగ గరగరగనుండు పిత్తమువలన నొకింత నీలముగ కాంస్యమువంటి వర్ణముగలదిగ లేక పసపువర్ణము గలదిగనుండు కఫమువలన విస్తారముగ జిగటగ శంఖము మొల్లపువ్వు చంద్రుడు అనువానివలె తెల్లగనుండు మఱియు, కన్నుల నలచిన తామరాకుపై కదలుచుండు తెల్లని నీటిబిందువులవలె యిటునటు నీరుకదలుచుండు రక్తమువలన దృష్టిమండలము పగడమువలెగాని లేక యెఱ్ఱతామర పుష్పమువలె యెఱ్ఱగగాని యుండు త్రిదోషజ లింగనాశనమున విచిత్రఛాయగల మండలములుగలుగు. మఱియు సర్వలింగ నాశన రోగమునం దాయారోగ దోషలక్షణంబులు గలుగు.

దృష్టిరోగ సంఖ్య.

శ్లో॥ షడ్లింగనాశాష్షడిమేచరోగాదృష్ట్యాశ్రయాష్షట్చషడేవచస్యుః॥

తా. పూర్వోక్త 6 విధములైన లింగనాశనంబులును పుత్తరోత్ర జెప్పంబడు 6 విధములైన పిత్తవిదగ్ధ దృష్ట్యాదిరోగంబులనుజేరి 12 విధములైన దృష్టిరోగంబులగు నగు.

పిత్తవిదగ్ధ దృష్టి లక్షణము:

శ్లో॥ పిత్తేనదుష్టేన గతేన వృద్ధిం పీతాభవేద్యస్య నరస్యదృష్టిః।
పీతాని రూపాణిచ తేన పశ్యేత్సవై నరఃపిత్త విదగ్ధదృష్టిః॥

తా. పిత్తము దుష్టంబగుటవలన వృద్ధిం జెంది దృష్టియందు పసపువర్ణమును గలుగంజేయు. దానిసంబంధమువలన సర్వపదార్థములు పచ్చగ గనుపించు. ఇదియు పిత్తవిదగ్ధ దృష్టియనంబడు.

దివాంధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాప్తేతృతీయం పటలంచదోషే దివాసపశ్యేన్ని శివీక్షతేసః।
రాత్రౌసశీతానుగృహీతదృష్టిః పిత్తాల్పభావా దపి తాని పశ్యేత్ ॥

తా. 3 వ పటలమునందు పిత్తదోషము వ్యాపించుటవలన పగటియందు నేత్రములు గనుపించకుండు రాత్రియందు చల్లగనుండుటచే పిత్తము కొరవడు దాని వలన రాత్రులయందు నేత్రములు గనుపించు ఇదియు దివాంధ్యమనంబడు.

కఫవిదగ్ధ దృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ తథానరశ్శ్లేష్మ విదగ్ధదృష్టి స్తాన్యేవశుక్లాని హిమన్యతేతు॥

తా. అటులనే కఫవిదగ్ధదృష్టిగలవానికి సర్వపదార్థములును తెల్లగగనుపించు

* నక్తాంధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ త్రిషుస్థితోయః పటలేషుదోషో నక్తాంధమాపాదయతిప్రసహ్య। దివాససూర్యానుగృహీతదృష్టిః పశ్యేత్తురూపాణి కఫాల్పభావాత్ ॥

తా. కఫము 3 వ పటలమును జెందుటవలన నక్తాంధ్యము జనించు అందు సూర్యుని తాపమువలన పగటియందు కఫము కొరవడుటచే పగటియందు నేత్రము గనుపించు.

* నక్తాంధ్యమన—రేచీకటి.

ధూమదర్శి లక్షణము.

శ్లో॥ శోకజ్వరాయాసశిరోభితాపై రభ్యాహతాయస్య నరస్య దృష్టిః । ధూమ్రాం స్తథాపశ్యతి సర్వభావా న్సధూమ దర్శీ తి నరః ప్రదిష్టః ॥

తా. శోకము జ్వరము ఆయాసము మస్తకతాపము అనువానివలన పిత్తము ప్రకోపించి దృష్టియందు వికారమును గలుగఁజేయుటవలన సర్వపదార్థములు పొగచే నాచరింపంబడినటుల గనుపించు. ఈ రోగము శోకవిదగ్ధదృష్టియని చెప్పంబడు అందు సర్వవస్తువులు పగటియందు మాత్రము పొగ గమ్మినటుల గనుపించు. రాత్రియందు పిత్తము కొరవడుటవలన నిర్మలముగ గనుపించు.

హ్రస్వదృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ యోహ్రస్వజాడ్యో దివసేషుకృచ్ఛ్రాద్ధ్రస్వాని రూపాణిచ తేనపశ్యేత్ ॥

తా. దోషము దృష్టిమధ్యగతంబగుటవలన పగటియందు లావుగనుండు పదార్థములు సన్నగ గనుపించిన హ్రస్వదృష్టియనంబడు. (ఈ రోగము పిత్తమువలన జనించు.)

నకులాంధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ విద్యోతతేయస్య నరస్య దృష్టిర్దోషాభి పన్నానకుల స్యయ ద్వత్ । చిత్రాణిరూపాణిదివాసపశ్యే త్సవై వికారోనకు లాంధసంజ్ఞః ॥

తా. దృష్టిదోషముచే వ్యాప్తంబై ముంగిస దృష్టితో సమానంబై పగటియందు పలువిధరూపములుగ నగుపడుచుండిన నకులాంధ్య మనంబడు.

గంభీరదృష్టి లక్షణము.

శ్లో॥ దృష్టిర్విరూపాశ్వసనోపసృష్టా సంకోచమభ్యంతరతశ్చయా తిIరుజావగాఢంచతమక్షిరోగం గంభీరి కేతిప్రవదంతితద్జ్ఞాః

తా. దృష్టి వాతమువలన వికృతంబై లోన సంకోచముగలదై పొట్లతో హాడియుండిన గంభీరదృష్టి యనంబడు.

ఆగంతుక లింగనాశనము.

శ్లో॥ బాహ్యౌపునర్ద్వావిహసం ప్రదిష్టౌనిమిత్తతశ్చాప్యనిమిత్తత తశ్చ॥నిమిత్తత స్తత్రశిరోభితాపోజ్జే య స్త్వభిష్యందని దర్శనస్సః ॥

తా. అభిఘాతలింగనాశనము 2 విధంబులు. అందొకటి యేదో యొక కారణంబునను 2 వది నిష్కారణంబునను జనించు. అందు విషవృక్ష పుష్పముపైనుండి వచ్చినగాలియొక్క స్పర్శమువలన తల తపించి యాయుష్ణము కండ్లకు దిగి కండ్లు గానరాకుండంజేయునది శిరోభితాప మనంబడు. ఇది నిమిత్తజన్యము. దీనియందు రక్తాభిష్యంద లక్షణములే గలుగు.

అనిమిత్తజ లింగనాశ లక్షణము.

శ్లో॥ సురర్షి గంధర్వ మహోరగాణాం సందర్శనేనాపిచ భాస్కరస్య । హన్యేతదృష్టిర్మను జస్యయస్య లింగనాశ స్త్వనిమిత్త సంజ్ఞః । తత్రాక్షి విస్పష్టమివావభాతి వైడూర్యవర్ణావిమలాచదృష్టిః॥

తా. దేవఋషి గంధర్వ మహాసర్ప సూర్యాదుల నురిమిజూచుటవలన దృష్టి నష్టంబైన అనిమిత్తజ లింగనాశన మనంబడును. నేత్రములు స్వచ్ఛముగ దృష్టి శ్యామల వర్ణముగ నుండు. (ఇటుల దృష్టిగత తిమిరరోగ లక్షణంబులు జెప్పంబడియె.)

కంటి తెల్లగుడ్డునందు జనించు రోగములు.

* అర్మరోగ భేదములు.

శ్లో॥ ప్రస్తార్యర్మతను స్తీర్ణంశ్యావంరక్త నిభంసితే ।
సశ్వేతంమృదు శుక్లార్మ శుక్లేతద్వర్ధతేచిరాత్ ।
పద్మాభంమృదు రక్తార్మయన్మాంసంచీయతేసితే ।
పృథుమృద్వధిమాంసార్మబహుళంచ యకృన్నిభమ్ ।
స్థిరంప్రస్తారిమాంసాఢ్యంశుష్కంస్నాయ్వర్మ పంచమమ్ ॥

తా. అర్మరోగంబులు 5 విధంబులు. అందు కంటియొక్క తెల్లనిభాగముపై తేటగ విస్తీర్ణముగ నల్లగ యెఱ్ఱగనుండు మాంసము జనించిన ప్రస్తారికమనియు తెల్లగ మృదువుగనుండు మాంసము జనించి కాలక్రమమున వృద్ధింజెందిన శుక్లార్మమనియు తామరవలె నెఱ్ఱగ మృదువుగనుండు మాంసము జనించిన రక్తార్మమనియు విస్తీర్ణముగ మృదువుగ యకృత్తువలె స్థూలముగ నల్లగ గనుపించిన అధిమాంసార్మ

* అర్మమన—దుర్మాంసము.

లస్తు। తమక్షిపాకాత్యయమక్షి పాకం సర్వాత్మకం వర్జయి
వ్యమూహుః ॥

తా. కంటియొక్క నల్లగుడ్డునందు దోషసంబంధమువలన గుడ్డునం దంతట శుక్రమువ్యాపించిన సన్నిపాతజ అక్షిపాకాత్యయమునంబడు. ఇది అసాధ్యంబగుటచే వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

అజాకాజాత లక్షణము.

శ్లో॥ అజాపురీష ప్రతిమోరుజావాన్ సలోహితో లోహితపిచ్ఛి
లాశ్రుః। విగృహ్యకృష్ణం ప్రచయోభ్యుపైతి తచ్చాజకా
జాత మితివ్యవస్యేత్ ॥

తా. నల్లగుడ్డుయొక్క 3 వ పొరయందు నాశ్రయించియుండెడి మేకపు ఉంటగనై నల్లగడ్డును పగులగొట్టియుండిన గొఱ్ఱెపెంటికవలెనున్నతమైననొప్పిగల దై యొకింతయెఱ్ఱనై యెఱ్ఱగ చిక్కగ నీరును గార్చుచుండిన అజకాజాతమునంబడు. (ఇటుల కంటినల్లగుడ్డునందు జనించు నేత్రరోగములు జెప్పంబడియె.)

దృష్టిగత తిమిర రోగములు.

ప్రథమ పటలస్థదోష లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రథమే పటలేయస్య దోషాదృష్ట్యాం వ్యవస్థితః।
అవ్యక్తానిచ రూపాణి కదాచి దథపశ్యతి ॥

తా. నేత్రముయొక్క మొదటిపటలమున (అనగాఅంతటికిలోపల) వాతాది దోషములు వ్యాపించి దృష్టికిపైనుండు దానివలన నొకానొకపుడు ఘటపటాది పదార్థముల స్పష్టములుగ గనుపించు.

ద్వితీయ పటలస్థదోష లక్షణము.

శ్లో॥ దృష్టిర్భ్రృశంవిహ్వలతి ద్వితీయంపటలంగతే। మక్షికామశ
కాన్కేశా న్జాలకా నిచపశ్యతి। మండలాని పతాకాంశ్చ
మరీచిం కుండలానిచ। పరిప్లవాంశ్చ వివిధా న్వర్షమభ్రంత
మాంసిచ। దూరస్థానిచ రూపాణి మన్యతేచ సమీపతః।
సమీపస్థానిదూరేచదృష్టేర్గోచరవిభ్రమాత్। యన్నవాన
పిచాత్యర్థం సూచీపాశం నపశ్యతి ॥

తా. 2 వ పటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన దృష్టికి పదార్థము బాగుగ గనుపించకుండు అటుల నే నేత్రముల కెదుట ఈగలు దోమలు వెంట్రుకలు వలలు మండలము పతాకము కిరణము కుండలము నానాప్రకారముగ కప్పలు మొదలగునవి దుముకునటుల వర్షము మబ్బు అంధకారము ఇవి లేకుండునపుడు దృష్టికగుపడుట విషయభ్రాంతివలన దూరముననుండు పదార్థములు సమీపముగ సమీపముగనుండు పదార్థములు దూరముగనుండునటుల దోచుట కడుప్రయత్నము జేసిననునూదిముఖము గనుపించకుండుట అను నీలక్షణంబులు గలుగు.

తృతీయ పటలస్థ తిమిర లక్షణము.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వంపశ్యతి నాధస్తాత్తృతీయం పటలంగతే । మహాంత్యపిచరూపాణి ఛాదితానీవచాంబరైః । కర్ణనాసాక్షిహీనాని వికృతానిచపశ్యతి । యథాదోషంచరజ్యేత దృష్టిర్దోషేబలీయసి । అధస్స్నేతుసమీపస్థం దూరస్థంచోపరిస్థితే । పార్శ్వస్థితేపునర్దోషేపార్శ్వస్థంనైవపశ్యతి । సమంతతస్థితేదోషే సంకులానీవపశ్యతి । దృష్టిమధ్యస్థితేదోషేమహద్ధ్రస్వంచ పశ్యతి । ద్విధాస్థితే ద్విధాపశ్యే ద్బహుధా చానవస్థితే । దోషేదృష్టిస్థితేతిర్య గేకం ద్వైమన్యతేద్విధా ॥

తా. మూడవపటలమున దోషము వ్యాపించుటవలన పొడవుగనుండుపదార్థములు గనుపించుట క్రిందనుండుపదార్థములు గనుపించకుండుట పెద్దవిగనుండుపదార్థములు వస్త్రముతో గప్పంబడినటుల గనుపించుట మనుజులు ముక్కు చెవులు కండ్లు లేనివారుగ వికారరూపముగలవారలుగ గనుపించుట రక్తమాంసమేద అధికసవయమువలన వాతాదిదోషములు బలిష్ఠంబులగుచుండ దృష్టికి వాతాదిదోషమువలె ఎఱుపు పసపు తెలుపు వర్ణములు గలుగుట దోష మధో భాగమునందుండుటవలన సమీపముననుండు పదార్థములు బాగుగ గనుపించకుండుట పైభాగమునం దుండుటవలన దూరముగానుండు పదార్థములు బాగుగగనుపించకుండుట ప్రక్కలయందుండుటవలన ప్రక్కలయందుండు పదార్థములు బాగుగ గనుపించకుండుట దోషంబంతట వ్యాపించి యుండుటవలన పదార్థము లొకదానికొకటి జేరియుండు నటుల గనుపించుట దృష్టి మధ్యమునం దుండుటవలన స్థూలపదార్థములు చిన్నవిగ గనుపించుట రెండుస్థలములయందు దోషము నిలిచియుండుటవలన రెండు రెండుపదార్థము

లుగ గనుపించుట దోషము చంచలముగ నుండుటవలన నొకపదార్థం బనేకరూపములు గలదిగ గనుపించుట దృష్టిగతదోషము అడ్డముగ నుండిన 1 పదార్థము రెండుగగను పించుట అను నీ లక్షణములు గలుగు.

చతుర్థ పటలస్థ తిమిర లక్షణము.

శ్లో॥ తిమిరాఖ్య స్సవై రోగ శ్చతుర్థ పటలంగతః । రుణద్ధిసర్వతో దృష్టింలింగనాశమతః రమ్ । అస్మిన్నపి తమోభూతేనాతి రూఢే మహాగదే । చంద్రాదిత్యౌ సనక్షత్రా వంతరిక్షేచ విద్యుతః । నిర్మలానిచ తేజాంసి భ్రాజిష్ణూనిచపశ్యతీ ॥

తా. వాతాదిదోషములు నాలవపటలమును జెందుటచే తిమిరమనుపేరం బరంగుచు దృష్టినంతట నష్టగించు నిదియ * లింగనాశనమనంబడు. ఇది వృద్ధిం జెందనుండు కాలమున ఆకాశమున చంద్ర సూర్య నక్షత్రములు మెఱుపులు నిర్మలముగ దీప్తతేజములుగలవిగ గనుపించు.

ప్రకారాంతర లింగనాశస్వరూపము.

శ్లో॥ సఏవ లింగనాశస్తు నీలికా కాచసంజ్ఞితః ॥

తా. తృతీయపటలమున జెందియుండు కాచబిందువు నుపేక్షించుటవలన యది 4 వ పటలమును జెందిన లింగనాశన మనియు నీలికయనియు జెప్పంబడు. ఇది అసాధ్యము.

శ్లో॥ తత్రవాతేన రూపాణి భ్రమంతీ వహిపశ్యతి । ఆవిలాన్యరుణాభాని వ్యావిద్ధానీవమానవః । పిత్తేనాదిత్యఖద్యోత శక్రచాప తటిద్గణా । నృత్యత శ్చైవశిఖనస్సర్వాసీలంచపశ్యతీ । కఫేన పశ్యేద్రూపాణి స్నిగ్ధానిచ సితానిచ । సలిలప్లావితానీవ పరిజాడ్యనిమానవః । పశ్యేద్ర క్తేనరక్తానితమాంసివివిధానిచ । ససితాన్యథకృష్ణానిపీతాన్యపిచమానవః । సన్నిపాతేనచిత్రాణివిప్లుతానిచ పశ్యతి । బహుధాచ ద్విధావాపి సర్వాణ్యేవ సమంతతః। హీనాంగాన్య ధికాంగానిజ్యోతింష్యపిచపశ్యతి॥

---

* ఇంద్రియశక్తిని నశింపజేయుటచే లింగనాశనమనంబడు.

తా. పైజెప్పంబడిన సర్వపటలమునందు వ్యాపించియుండు వాతదోషము వలన రూపము దిరుగునట్లుగ కల్మషముగ యెఱ్ఱగ వంకరగ గనుపించు పిత్త దోషమువలన సూర్యుడు మిణుగురుపురుగు యింద్రధనుస్సు మెరుపు అనువానిని నృత్యముసలుపునట్టి నెమళ్ళను సర్వవస్తువులను నీలముగ గాంచు కఫదోషమువలన స్నిగ్ధముగ తెల్లగ నీటిలోనుంచి తీసినట్లుగ మందముగ గనుపించు రక్తదోషమువలన యెఱ్ఱగనో కింత తెల్లగ నల్లగ పసుపుగ గనుపించు. సన్నిపాతదోషమువలన పలువిధవర్ణములుగ విపరీతముగ (అనగా 1 వస్తువు 2 గ గాని లేక అనేకరూపములుగ గాని) గను పించు. మఱియు జ్యోతిస్సులు హీనమై అంగములుగలవిగ గాని లేక అధికాంగములుగలవిగ గాని నానాప్రకారములుగ గాని గనుపించు.

పరిమ్లాయిక లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తంకుర్యాత్పరిమ్లాయిమూర్ఛితంరక్తతేజసా।
పీతాదిశక్తనోదిక్ తామ్రవించాపినపశ్యతి ।
వికీర్యమాణాన్ఖద్యోతైర్వృక్షాం స్తేజోభిరేవచ ॥

తా. పిత్తము రక్తబలముతో మిశ్రమమై పరిమ్లాయియను తిమిరరోగమును గలుగచేయుచున్నయది. దాని సంబంధమువలన దిక్కులు యెండ సూర్యుడు పసుపు వర్ణముగ మఱియు వృక్షములు మిణుగురుపురుగులు తేజస్సు అనువానితో వ్యాప్తంబైనవిగ గనుపించు.

రాగభేదమువలన లింగనాశ వివరము.

శ్లో॥ వక్ష్యామిషడ్విధంరాగైర్లింగనాశమతఃపరమ్ । రాగోరుణో
మారుతజః ప్రదిష్టో మ్లాయీచ నీలశ్చ తథైవపిత్తాత్ ।
కఫాత్సిత శ్శోణితజస్సరక్త స్సమస్తదోష ప్రభవోవిచిత్రః ॥

తా. వర్ణభేదసంఖ్యవలన లింగనాశనమను రోగము ఆరువిధంబులగు. అందు వాతజలింగనాశనం బెఱ్ఱగనుండు. పిత్తజలింగనాశనము పచ్చగ నీలముగనుండు. కఫజలింగ నాశనము తెల్లగనుండు రక్తజలింగనాశనం బెఱ్ఱగనుండు సర్వదోషజ లింగనాశనములుపలువిధవర్ణములు గలవిగనుండు.

శిఖితుత్థం శిలాచూర్ణం కర్షాంశం వస్త్రగాలితమ్ । మధ్వాజ్యస్తన్యతోఖ వ్రతం సర్వనేత్రరుజాపహమ్ ॥

తా. తామ్రభస్మము దాన్యాభ్రకము మైలుతుత్తయు శుద్ధిజేసిన కఫరి వీనిని దినుసుకు 10 నిష్కములయెత్తుచొప్పున చూర్ణముగావించి యేకముజేసి మూకుడులోనునిచి పొయిమీదబెట్టి అందు శుద్ధిజేయబడి చూర్ణజేయబడిన 30 కర్షముల గంధకమును పలుమారు కొంచెకొంచెముగా వేయుచు దానివాగ బైలువెడలకుండునటుల పైమూకుడుమూతిని మఱియొక మూకుడుచే మూయుచు గంధకంబంతయు జీర్ణంబగువఱకు పాకముజేసిన శుద్ధంబగు. పిదప దానిని సాంగశీతలమునదీసి 1 ప్రస్థపు నీళ్ళలోగలిపి మర్దించి నీళ్ళకడుగుననుండు మష్టును వర్జించి మఱియొక కుండలోబోసి గట్టియగువరకు యెండపెండించి అందు కర్షప్రమాణము శుద్ధిచేసినమైలుతుత్తమును శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తును చూర్ణముగావించి వస్త్రగాలితముజేసి కలిపికణికలుజేసి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని లేక చనుబాలతోగాని చాది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములుహరించు.

రసాంజనాద్యంజనము.

శ్లో॥ [చరకే] శుక్లార్మజేవిషంకృష్ణా యుక్తంగోమూత్రభావితమ్ ।
సాముద్రఫేనంవటికం కురువిందరసాంజనమ్ ।
కుంగ్మప్రష్ఠంచతుల్యాంశం సర్వాంశంచమనశ్శిలా ।
శిలాయాద్విగుణంవ్యోషం వ్యోషాద్ద్విగుణసైంధవమ్ ।
లోహచూర్ణంవిషంచైవ ప్రత్యేకంసైంధవాంశకమ్ ।
పిష్ట్వాక్షౌద్రయుతంచాజ్యం పిల్లశుక్లార్మకంజయేత్ ॥

తా. అతివస పిప్పళ్ళు ఈరెంటిని గోమూత్రముతో భావనజేసి చాదకన్నులబెట్టిన కంటిపువ్వులు నీరుగారుట హరించు. మఱియు సముద్రపునురుగు పటికయింగిలీకము రసాంజనను తాబేటివీపు ఫ్రురె ఇవి సమభాగములు వీనికి సముశుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల రక్తమణిశిలకు రెండింతలు త్రికటుకములు దానికి రెండింతలు సైంధకలవణము సైంధవలవణమునకు సమము లోహభస్మము లోహభస్మమునకు సమము అతివస ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని నూరి కణికలుజేసి కన్నులబట్టిన కంటిపుసి కంటిపువ్వులు అర్మరోగము వీనిని హరింపంజేయు.

సైంధవాద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సైంధవంసూతకం * నాగం ధాత్రీచూ
ర్ణంరసాంజనమ్ । కణాఘృతంసితాక్షౌద్రం నాగవల్లీ దళద్ర
వైః । కాంస్యపాత్రేతామ్రముష్ట్యా దినమేకంవిమర్దయేత్ ।
వర్తింకృత్వాంజనేహంతి సర్వనేత్రగతామయాన్ ॥

తా. సైంధవలవణము రసభస్మము సీసభస్మము ఉసిరికెపప్పు చూర్ణము రసాంజనము పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ కంచుపాత్రలోనునిచి నెయ్యి పంచదార పానకము తేనె తమలపాకులరసము అనువానితో నొకదినము రాగిగుండుతో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన కంటిపుసి యెఱుపు దురద మొదలగు సర్వనేత్రరోగములు హరించు.

తారకాద్య వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] తారంతామ్రంరసంతుత్థం ఖర్పరీపీతరోహిణీ ।
రసాంజనంకాంస్యశంఖం హంసపాద్యాద్రవైర్దినమ్ ।
వర్తింకృత్వాంజనాద్ధంతి సమస్తంనేత్రజామయమ్ ॥

తా. వెండిభస్మము తామ్రభస్మము రసభస్మము శుద్ధిజేసినమైలుతుత్తముశుద్ధిజేసినకఫరి మ్రానిపసపు కటుకరోహిణి రసాంజనము కంచుభస్మము శంఖము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకు రసముతో నొకదినము మర్దించికణికలుజేసి నీళ్ళతో జాది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములు హరించు.

గజకేసరి.

శ్లో॥ [చరకే] మనశ్శిలాహతంనాగం నాగాద్విగుణ † తుత్థకం ।
కించిత్కర్పూరకంమర్ద్యం ద్రోణపుష్పరసైర్దినమ్ ।
వర్తిరేషాహ్యభిష్యంది నాశాయగజకేసరీ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన మణిశిల సీసభస్మము సీసభస్మమునకు రెండింతలు శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము వొకింత పచ్చకర్పూరము వీనిని ఖల్వములో నునిచి తుమ్మిపూలరసముతో 1 దినము మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన అభిష్యందము హరించు.

---

* సీసంకర్పూరం ఖర్పరంతథా. † రూప్యకమ్.

చంద్రకాంజనములు.

శ్లో॥ [చంద్రభాష్యే] తుత్థంతామ్రమయోరజోమధువచా క్షీరం
వరంసైంధవమ్ । శంఖవ్యోషవిశంగసూతకతకం దార్వీచనస్య
గ్రోధకమ్ । ధాత్రీతాళకరంజమంజనయుతం చామ్లైశ్చలుంగ
ద్రవైః।పుష్పంనేత్రవికారకాశ్చహరతిశ్చంద్రస్యవాక్చంద్రకమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము తామ్రభస్మము యినుపభస్మము యష్టిమధుకము వసపాలతుత్తము లవంగములు సైంధవలవణము శంఖము త్రికటుకములు వాయువిడంగములు రసభస్మములు చిల్లగింజలుమానిపసపు మఱ్ఱియూడలు ఉసిరికపప్పు శుద్ధిజేసినతాళకము కానుగవిత్తులు నీలాంజనము వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో మాదీఫలరసముతోను మర్దించి కణికలుజేసి నీళ్ళతో జాదికన్నుల బెట్టిన పువ్వులు సర్వనేత్రరోగములు హరించునని చంద్రుడు వచించె.

శ్లో॥ [చంద్రభాష్యే] పటికంలోధ్రరసాంజనంచతగరంతుత్థంతథా
నాగకమ్।రసకంసైంధవసక్తమూలమధుకం వ్యోషంవిడంగం
సమమ్ । పథ్యాభృంగక మాతులుంగకరసైః రక్తేచనేత్రే
క్షిపేత్ ।పటలంపుష్పక కాచకస్తుహరతిశ్చన్ద్రస్యవాక్చన్ద్రికమ్॥

తా. పటిక లొద్దుగచెక్క రసాంజనము తగరభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము సీసభస్మము శుద్ధిజేసిన కపురి సైంధవలవణము కానుగవిత్తులు యష్టిమధుకము త్రికటుకములు వాయువిడంగములు కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరరసము మాదీఫలరసము అనుపానితో మర్దించి కణికలు జేసి కన్నులబెట్టిన కంటియెఱుపులు పొరలు పువ్వులు కాచము దురద వీనిని హరింపం జేయునని చంద్రుడు వచించె.

శ్లో॥ [చంద్రభాష్యే] కతకః మణిశిలాహ్వధాత్రికాక్షీరతుత్థందరద
మధుకలోధ్రం తాళకాఖ్యంస వీరమ్ । త్రికటుక ద్వికరంజం
దారు దార్వీసవేల్లం పటికకుసుమద శంఖం తామ్రనాగాభ్ర
కాంతమ్ । సనటిమణిశిలా నై ఆళకంత్రప్లకంచ జలధిలవణ
ఫేనం గైరికాఖ్యంచ సర్వమ్ । సగసవటుక విశ్వా భృంగకం

చార్ద్రికం చాప్యమృతమధుఘృతే స్యాత్కల్పితంనేత్రవర్తి। పటలతిమిరపుష్పం కండుకంలోహితంచ శ్వయథుజలనిబర్హం చంద్రవాక్యంద్రకంచ ॥

తా. చిల్లగింజ శుద్ధిజేసిన మణిశిల వుసిరికపప్పు శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము శుద్ధిజేసిన యింగిలీకము యష్టిమధుకము లొద్దుగచెక్క శుద్ధజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన సౌవీరము త్రికటుకములు కానుగచెక్క నెములిచెక్క దేవదారు మానిపసపు మిరియాలు పటిక తెల్లకలువ శంఖముతామ్రభస్మము నాగభస్మము అభ్రకభస్మము కాంతభస్మము శుద్ధిజేసిన రక్తమణిశిల శుద్ధిజేసిన తాళకము పిప్పళ్ళు వుప్పు సముద్రపునురుగు కౌవిరాయి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మఱ్ఱియూడలు కొంతి గుంటగలగర అల్లము అనుపానిరసములతో మర్దించి కణికలుజేసి ఆవువెన్నతోగాని తేనెతోగాని నేతితోగానిచాది కన్నులబెట్టిన కంటిపొరలు తిమిరములు కంటిపువ్వులు దురదయెఱుపు కంటివాపు నీరుగారుట వీనిని హరింపంజేయునని చంద్రుడు వచించె.

నయనామృతము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మయూరతుత్థంసింధూత్థం తుత్థంఫేనం రసాంజనమ్। టంకణం మరిచం తుల్యం జంబీర రసపేషితమ్। త్రిరాత్రం తామ్రపాత్రస్థం కాచార్మ పటలాపహామ్। కండూవ్రణహరంనామ్నా కయనా మృతముత్తమమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము సైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తముసముద్రవునురుగు రసాంజనము వెలిగారము మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ తామ్రపుపాత్రలోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు మర్దించి కన్నులబెట్టిన కాచము అర్మము పొగలు దురద వ్రణము హరించు.

ఖర్పర్యాద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఖర్పరితుత్థ రసాంజనంఫేనం శంఖశిలాశ్ పునర్నవత్రిఫలా। నింబరసేన వినిర్దృచవటికా కాచతిమిర పటలానిచపుష్పమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినకఖరి శుద్ధిజేసిన మైలుత త్తము రసాంజనము సముద్రపునురుగు శంఖము శుద్ధిజేసిన మణిశిల తెల్లగలిజేరు త్రిఫలములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వ

తా. రెప్పలు రెప్పవెంట్రుకలు వీనిమూలమునందుండు పిత్తము ప్రకోపించుటవలన వెంట్రుకలూడి రెప్పలయందు దురదను దాహమును గలుగంజేసిన పక్ష్మశాతమనంబడు.

త్రికటుకా ద్యంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కటుత్రయంచాపి ఫలత్రయంచ జ్యోతిష్మతీ వేల్లకరంజబీజమ్। ప్రపౌండరీకం మధుకంచతామ్రం సింధూద్భవంపై పటికంచశంఖమ్ । రసాంజనం గైరిక చందనేద్వే ద్రాక్షానిశాశాబరలోధ్రకంచ । తుత్థంచపీతాహ్వయరోహిణీచ పేష్యంకరంజస్వరసేనసర్వమ్। తుత్థాదికేకో ద్విగుణో రసాదిః ప్రపౌండరీకాది గణాంత్రిభాగమ్। శేషం చతుర్భాగమిదంనిహన్యాద్వర్తిస్సునేత్ర స్సకలాంశ్చరోగాన్ । కాంచ పుష్పంపటలంవ్రణంచదుర్మాంసకండూపిటకంకుకూనమ్ । దాహంచరాగంచనిశాన్ధతాంచతథాధి మస్థంవినిహంతిశీఘ్రమ్ ॥

తా. త్రికటుకములు కరకతాండ్ర యుసిరికెలు పెక్కుడువిత్తులు వాయువిడంగములు క్రానుగవిత్తులు యివి దినుసుకు నాలుగేసిభాగములు ప్రపౌండరీకము అతిమధురము తామ్రభస్మము సైంధవలవణము పటికశంఖము యివి దినుసుకు 3 భాగములు రసాంజనము కావిరాయి శ్రీగంధము రక్తచందనము ద్రాక్షపండు పసపు తెల్లలొద్దుగ లొద్దుగ ఇవి దినుసుకు రెండేసిభాగములు మైలుతుత్తము మ్రానిపసపు కటుకరోహిణి ఇవి దినుసుకొక్కొక భాగము ఇటుల వానినెల్ల ఖల్వములోనునిచి క్రానుగచెక్క రసముతో మర్దించి కణికలుజేసి ఉదకముతో జాదికన్నునబెట్టిన కాచము పువ్వులు పటలములు వ్రణములు దుర్మాంసము దురదలు పొక్కులుకూనలు కంటియందుమంట యెఱుపులు రేచీకటి అధిమంథము మొదలగు సర్వ నేత్రరోగముల తీవ్రముగ హరింపంజేయు.

కతకా ద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కతకస్యఫలంశంఖసైంధవం త్ర్యూషణం సితా। ఫేనోరసాంజనంక్షౌద్రం విడంగానిమనశ్శిలా । కుక్కుటాండకపాలం చ ఖల్వాగ్రేణ్యే వినిక్షిపేత్ । సర్వమేతత్సమం

కృత్వానారీ క్షీరేణపేషయేత్ । తిమిరం పటలంకాచ మర్మ శుక్రం వ్యపోహతి। కండూక్లేదార్బుదం హంతిమలంబాహ్యాం జయేత్తతః॥

తా. చిల్లగింజ శంఖము సైంధవలవణము త్రికటుకములు పంచదార సముద్రపునురుగు రసాంజనము తేనె వాయువిడంగములు మణిశిల కోడిగుడ్డు పెంకులు వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చనుబాలతో మర్దించి కణికలుజేసి నిమ్మపండ్లరసముతో చాది కన్నులబెట్టిన (వర్త్మరోగము కండ్లదృష్టిని పోగొట్టెడి రోగము) తిమిరము * పటలము కాచము అర్మరోగము కంటిపువ్వులు మురదనీరుగారుట నేత్రార్బుదము కండ్లపుసి హరించు.

గరుడాంజనము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] త్రుటిచ మరిచతుత్థం సైంధవం వారిఫేనం పటికదరదశంఖంచందనంకుష్ఠలాక్షా । రజనినరకపాలంకుక్కుటాండంకునట్యా కతకశశిసురాహ్వా తార్క్ష్య శైలంసరాళమ్ । అజపయసిచ వర్షా మీనదృగ్భృంగిసీలి సలిలజ విజయాభిర్ఘృష్టతంసప్తవారమ్ । తిమిరపటలకాచం ధూమ దృక్స్వాంధకారం కుకున కుసుమక్లేదం సింధురం నేత్రపాకమ్ । గరుడ సదృశదృష్టిం నిర్మలత్వం ప్రభావ మనుజ హితకరార్థం భాషితం పూజ్యపాదైః॥

తా. ఏలకులు మిరియాలు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము సైంధవలవణము సముద్రపునురుగు పటిక ఇంగిలీకము శంఖము శ్రీగంధము చెంగల్వకోష్టు లక్కబిడ్యము పసపుమనుజుని తలపుర్రె కోడిగుడ్డు పెంకులు మణిశిల చిల్లగింజలు పచ్చకర్పూరము కేవదారు రసాంజనము గుగ్గిలము వీనిని సమభాగముగ ఖల్వములోనునిచి మేకపాలు టేజేరు పొన్నగంటి గుంటగలగర నీలి తెల్లకలువ తక్కలి అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకమారు మర్దించి కణికలుజేసి ఉదకముతో చాది కన్నుల బెట్టిన తిమిరము పొరలు కాచము పొగకప్పిన కన్నులు గనుపించని గన్నులు కూనలుకంటి పువ్వులు కంటిపుసి కంటియెఱుపు నేత్రపాకము హరించి గరుడునితో సమానమైన దృష్టి నైర్మల్యము గలుగు. ఇది లోకహితార్థమై పూజ్యపాదునిచే జెప్పంబడినది.

---

* పటలమన—కంటిపొర.

నయనామృతము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కర్పూరమంజనంతుత్థంతార్క్ష్యపీతకరోహిణి।
వరాటంసైంధవంవ్యోషం ఫేనంమధుకచందనమ్।
శంఖంచతత్సమంపిష్ట్వా మాతులుంగరసేనతు।
మధుసర్పిర్యుతంచైవప్యంజనం నయనామృతమ్।

తా. పచ్చకర్పూరము శుద్ధిజేసిన సౌవీరాంజనము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము రసాంజనము ప్రానిపసపు కటుకరోహిణి గవ్వలు సైంధవలవణము త్రికటుకములు సముద్రపు నురుగు యష్టిమధుకము శ్రీగంధము శంఖము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మాదీఫలరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని చాది కన్నులబెట్టిన సర్వనేత్రరోగములు హరించు.

గరుడాంజనము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] కతక సైంధవ తుత్థకటుత్రయం వటికశంఖ వరాట రసాంజనమ్। కునటితామ్ర మయోహి మరోహిణీ జలధిఫేనవచా న్నకరోటికా। ఉరగ సారదటంకణమంజనం త్రిఫలయా మధుగోచనకంయుతమ్। కరజవల్కరసేన సుపే షితం గరుడదృష్టి సం కురుతేద్రుతమ్॥

తా. చిల్లగింజలు సైంధవలవణము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము త్రికటుకములు పటిక శంఖము గవ్వలు రసాంజనము రక్తమణిశిల తామ్రభస్మము యినుపభస్మము పచ్చకరూరము కటుకరోహిణి సముద్రపు నురుగు వస టనుజాని తలపుర్రె సీస భస్మము రసభస్మము వెలిగారము సౌవీరాంజనము కరకతాండ్ర యుసిరికెలు యష్టి మధుకము గోరోచనము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి క్రానుగచెక్క రసముతో బాగుగ మర్దించి కణికలుచేసి నీళ్ళతోజాది కన్నులనెట్టిన గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టిగలుగు.

నేత్రరోగమునకు రసక్రియ.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] పారదోవిద్రుమంనాగ సీసంచరసాంజనమ్।
సైంధవ త్ర్యూషణంతామ్రంచ తుత్థం గైరి కలోధ్రకమ్।

పుత్రజీవీశిలాముస్తా గిరికర్ణ్య భయాసనమ్ ।
చించాసా వీరకంశుద్ధం నింబపత్రద్రవైస్త్రితమ్ ।
పిష్ట్వాతామ్రతలేష్వాద్యైః వర్తికాచార్మ శుక్లజిత్ ॥

తా. రసభస్మము పగడము సీసభస్మము కాసీసము రసాంజనము సైంధవలవణము త్రికటుకములు తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము కావిరాయి లొద్దుగచెక్క పుత్రజీవివిత్తులు శుద్ధిజేసిన మణిశిల తుంగముస్తెలు తెల్లగంటెనవిత్తులుకరక్కాయ చింతగింజలు శుద్ధిజేసిన సౌవీరాంజనము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వముదలోనునిచి వేపాకురసముతో మర్దించి ముద్దజేసి తామ్రపుపాత్రలోనునిచి తేనెబోసి రాగిగిన్నెతో మర్దించి కణికలుజేసి తేనెతో జాది కన్నులబెట్టిన అర్మము కంటిపువ్వులు హరించు.

నేత్రాంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కణాసౌవీరకర్పూర నాగ పారదతీక్ష్ణకమ్ ।
విషంచలోహ పాత్రేతు నంద్యావర్త రసైర్దినమ్ ।
మర్దయేల్లోహ ముష్ట్వాథపటికం చూర్ణితంక్షిపేత్ ।
మర్దితం మర్దయేద్భూయోవర్తి శ్శుక్లామ్ల పిత్తజిత్ ॥

తా. పిప్పళ్ళు సౌవీరాంజనము కర్పూరము సీసభస్మము రసభస్మము యినుపభస్మము శుద్ధిజేసిన వసనాభి వీనిని సమభాగములుగ నినుపపాత్రలోనునిచి నంద్యావర్తపు రసముతో నొకదినము యినుపగుండుతో మర్దించి పటికచూర్ణముగలిపిమరల మర్దించి కణికలుజేసి యెండించి కన్నులబెట్టిన కంటిపువ్వులు అమ్లపిత్తము హరించు

తామ్రాద్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మృతతామ్రం నథాన్యాభ్రం శిఖితుత్థంచ ఖర్పరీ । దశనిష్కంపృథక్చూర్ణ మేకీకృత్యచఖర్పరే । క్షిప్త్వా మందాగ్నినాపాచ్యంతద్గర్భే శుద్ధగంధకమ్ । దత్వాల్పమల్పం భూయోహిరుధ్వాధూమం ప్రయత్నతః । చూర్ణితంజాయతే శుద్ధం త్రింశత్కర్షంతు గంధకమ్। సముత్తార్య క్షిపేత్తోయే ప్రస్థమాత్రేతుమర్దయేత్ ।తజ్జలంచాన్యభాండస్థంకృత్వాధః కిట్టివర్జితమ్। తజ్జలాచాతపేశోష్యంఘనీభూతే విమిశ్రయేత్ ॥

తా. కంటిరెప్పలయందు దోసవిత్తులతో సమానంబులుగ అల్పవేదననునుపు కాఠిన్యము గలవిగనుండు కురుపులు జనించిన అర్శోవర్త్మమనంబడు.

శుష్కార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ దీర్ఘాంకురః ఖరస్తబ్ధో దారుణో భ్యంతరోద్భవః ।
వ్యాధిరేషోతి విఖ్యాత శ్శుష్కార్శో నామనామతః ॥

తా. కంటిలోపల పొడవుగ గరగరగ కఠినముగ దుఃఖకరముగనుండు మాంసపు మొలక జనించిన శుష్కార్శమనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

అంజన లక్షణము.

శ్లో॥ దాహతోదవతీతామ్రా పిటికావర్త్మసంభవా ।
మృద్వీమందరుజా సూక్ష్మాజ్ఞేయా సాంజననామికా ॥

తా. దాహము పోట్లు అనువానితోడంగూడి యెఱ్ఱగ మృదువుగ చిన్నదిగ నొకింత వేదనగలదిగనుండు కురుపు రెప్పలయందు జనించిన అంజనమనంబడు ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

బహుళవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మోప చీయతేయస్య పిటికాభి స్సమంతతః ।
సవర్ణాభిస్సి రాభిశ్చ విద్యాద్బహుళవర్త్మతత్ ॥

తా. రెప్పలయొక్క సర్వప్రదేశము చర్మముతో సమానముగ కఠినముగనుండు కురుపువలన వ్యాప్తంబై యుబ్బియుండిన బహుళవర్త్మమనంబడు ఇది త్రిదోషము వలన జనించు.

వర్త్మబంధ లక్షణము.

శ్లో॥ కండూమతాల్పతోదేన వర్త్మశోధేనయోనరః ।
నసమంఛాదయేదక్షీ యత్రాసోవర్త్మబంధకః ॥

తా. రెప్పలువాచిదురద నొకింతవేదన అనువానితోడంగూడియుండుటవలన మూయుట కనుగూలించకుండిన వర్త్మబంధమనంబడు. ఇదిత్రిదోషమువలన జనించు.

క్లిష్టవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ మృద్వల్పవేదనంతామ్రం యద్వర్త్మసమమేనచ ।
అకస్మాచ్చభవేద్రక్తం క్లిష్టవర్త్మేతితద్విదుః ॥

తా. నేత్రములయొక్క క్రిందిరెప్పలు పైరెప్పలు ఏకకాలంబునమృదువులై అల్పవేదనగలవై యెఱ్ఱనై యకస్మాత్తుగ గడునెఱ్ఱగనైన క్లిష్టవర్త్మమనంబడు. ఇది కఫరక్తమువలన జనించు.

వర్త్మకర్దమ లక్షణము.

శ్లో॥ క్లిష్టంపునః పిత్తయుతం శోణితం విదహేద్యదా ।
తతాక్లిన్న త్వమాపన్న ముచ్యతే వర్త్మకర్దమః ॥

తా. పూర్వోక్తక్లిష్టవర్త్మమునందు మరల పిత్తయుక్తరక్తం బెపుడుదిగనో అపుడది బురదవలెనగు. ఇదియ వర్త్మకర్దమ మనంబడు. ఇది పిత్తాధిక సన్నిపాతమువలన జనించు.

శ్యావవర్త్మలక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మయద్బాహ్యతోంతశ్చ శ్యావంశూనంస వేదనమ్ ।
తదాహుశ్శ్యావవర్త్మేతి వర్త్మరోగవిశారదాః ॥

తా. రెప్పలయొక్క పైభాగము లోభాగము నల్లనై వాచి పోట్లుతో గూడియుండిన శ్యావవర్త్మమనంబడు. ఇది వాతాధిక త్రిదోషమువలన జనించు.

ప్రక్లిన్నవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ అరుజంబాహ్యతశ్శూనం వర్త్మ యస్యనరస్యహి ।
ప్రక్లిన్నవర్త్మ తద్విద్యాత్క్లిన్న మత్యర్థమంతతః ॥

తా. రెప్ప యొకింతవేదన వెలపట వాపుగలదై రెప్పకొలుకులకు సమీపమున మిక్కుటముగ చితచితలాడుచుండిన ప్రక్లిన్న వర్త్మమనంబడు. ఇది కఫాధిక్యమువలన జనించు.

అక్లిన్నవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ యస్యధౌతాన్యధౌతాని సంబధ్యంతే పునః ।
వర్త్మాన్యపరిపక్వాని విద్యాదక్లిన్న వర్త్మతత్ ॥

తా. కంటిరెప్పల గడిగినను లేక గడుగకున్నను బంకవలె పలుమారు కరచుకొని లోభాగము బండక చీముతో గూడకనుండిన అక్లిన్నవర్త్మమనంబడు.

వాతహతవర్త్మ లక్షణము.

శ్లో॥ విముక్తసంధిని శ్చేష్టం వర్త్మయస్య నమీల్యతే ।
ఏతద్వాతహతంవర్త్మ జానీయాదక్షిచింతకః ॥

తా. ఱెప్పసంధులు వీడుటవలన కన్నులదెరచుటను మూయుట కశక్యంబై చిన్నవియై రెప్పలు మూతపడకుండిన వాతహతవర్త్మమనంబడు.

అర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మాంతరస్థంవిషమం గ్రంధిభూతమవేదనమ్ ।
ఆచక్షతేర్బుదమితి సరక్తమవిలంబితమ్ ॥

తా. ఱెప్పలయొక్క లోభాగము మంతవేదనగలదై వోకింత యెఱ్ఱనై శీఘ్రముగ వృద్ధిబొందునదియై విషమమై దానియందు గ్రంధిజనించిన అర్బుదమనం బడు. ఇది త్రిదోషములవలన జనించు.

నిమేష లక్షణము.

శ్లో॥ నిమేషిణీ స్సిరావాయుః ప్రవిష్టోవర్త్మసంశ్రయః ।
ప్రచాలయతి వర్త్మాని నిమేషం నామతంవిదుః ॥

తా. ఱెప్ప నాశ్రయించియుండు వాయువుని మేషోన్మేషముల జేయునట్టి సిరలయందుజేరి రెప్పల గదలింపుచుండిన నిమేషమనంబడు.

శోణితార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మస్థోయోవివర్ధేత లోహితోమృదురంకురః ।
తద్రక్తజంశోణితార్శ ఛిన్నంఛిన్నంప్రవర్ధతే॥

తా. రక్తసంబంధమువలన రెప్పలయొక్క లోభాగమున యెఱ్ఱగ మృదువుగ నుండు మొలకలుజనించిన శోణితార్శమనఁబడు. దీనిని బలుమారు గోసినను మరల బెరుగుచుండు.

లగణ లక్షణము.

శ్లో॥ అపాకీ కఠినస్థూలో గ్రంథిర్వర్త్మ భవోరుజః ।
సకండూః పిచ్ఛిలః కోల సంస్థానో లగణస్తునః ॥

తా. రెప్పలయందు రేగుకాయవలె కఠినముగ స్థూలముగ కండూయుక్తముగ జిగటగనుండు గ్రంథి జనించిన లగణమనంబడు. ఇది కఫాధిక్యమువలన జనించు. దీనియందు పోట్లుపాకము (పండుట) లేకుండు.

బిసవర్త్మ లక్షణము,

శ్లో॥ త్రయోదోషాబహిశ్శోథం కుర్యుచ్ఛిద్రాణివర్త్మనోః ।
ప్రస్రవత్యంతరుదకం బిసవద్బిసవర్త్మతత్ ॥

తా. దోషత్రయప్రకోపమువలన రెప్పల పైభాగము వాచి ఛిద్రములతోగూడి తామరతూండ్లవలె లోన నీరునుగార్చుచుండిన బిసవర్త్మమనంబడు.

కుంచన లక్షణము,

శ్లో॥ వాతాద్యావర్త్మ సంకోచం జనయంతియదామలాః ।
తదాద్రష్టుంనశక్నోతి కుంచనంనామతద్విదుః ॥

తా. ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములు రెప్పల చిన్నవిగజేసిన నేత్రముల దెరచి చూచుట కశక్యంబగు. ఈ రోగము కుంచనమనియు లేక కృచ్ఛ్రోన్మీలనమనియు జెప్పంబడు.

పక్ష్మకోప లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రచాలితాని వాతేన పక్ష్మాణ్యక్షి విశంతిహి ।
ఘృష్యంత్యక్షి ముహుస్తాని సంరంభం జనయంతిచ ।
అసితేసితభాగేచ మూలకోశాత్పతంత్యపి ।
పక్ష్మకోపస్సవిజ్ఞేయో వ్యాధిఃపరమదారుణః ॥

తా. వాతముచే కంటిరెప్పలు చలింపజేయబడుటవలన వెంట్రుకలు కంటిలో బ్రవేశించి పలుమారు తెల్లగుడ్డునందుగాని నల్లగుడ్డునందుగాని నొరసికొనుటచే వాపుగలిగి వెంట్రుకలు మూలమునుండి వడలు. ఇదియ. పక్ష్మకోపమనియు అధవాపుపక్ష్మమనియు జెప్పంబడు యిది కడుభయంకరమైనది.

పక్ష్మశాత లక్షణము.

శ్లో॥ వర్త్మ పక్ష్మాశయగతం పిత్తం రోమాణిశాతయేత్ ।
కండూందాహంచ కురుతే పక్ష్మశాతం తమాదిశేత్ ॥

ములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో బాగుగనూరి కణికలుజేసి నీళ్ళతోజాని కన్నుల బెట్టిన కాచము తిమిరము పొరగప్పిన కండ్లు కంటిపువ్వు హరించు.

తిలపుష్పాంజనము.

శ్లో॥ [బాహటే] మరీచంఖర్పరీచైవ తిలపుష్పంతథైవచ ।
పక్షైకంద్విగుణంప్రోక్తం జంబునీరేణపేషయేత్ ।
నాశయేత్తిమిరంకండూం పటలాన్యర్బుదానిచ ।
అతిరక్తానిమాంసాని హ్యేకరాత్రేణనాశయేత్ ॥

తా. మిరియాలు 2 భాగములు శుద్ధిజేసిన కపరి 4 భాగములు నువ్వులపువ్వు 8 భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన * తిమిరములు దురద కంటిపొరలు అర్బుదము కంటియెఱుపు దుర్మాంసము 1 దినములో హరించు.

మరిచాంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మరిచామలకం కరంజబీజం క్రమవృద్ధ్యాత్తర భృంగతోయవర్తిః । తిమిరంపటలం హంతికాచం సుకృతం కర్మయథాకృతంభవేత్తత్ ॥

తా. మిరియాలు 1 భాగము వుసిరికవరుగు 2 భాగములు కానుగవిత్తులు 3 భాగములు యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో నూరి కణికలుజేసి నేత్రములయందంజనము జేసిన కానరానికన్నులు పొరలు కాచము జన్మాంతర సుకృతకర్మవలన హరించు.

చంద్రప్రభాంజనము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] ఫేనంచముండం కతకస్యబీజం నారంకసారంసహకుక్కుటాండమ్ । మనశ్శిలామాధవ సంప్రయుక్త మాజన్మజాతం కుసుమంవిహంతి ॥

తా. సముద్రపునురుగు యినుపభస్మము చిల్లగింజ వరునికపాలము కోడిగుడ్ల పెంకులు శుద్ధిజేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జేలకఱ్ఱ

---

* తిమిరమన—కండ్లు గానరాకుండుట.

కషాయములో నూరి కణికలు జేసి కన్నుల బెట్టిన జనించినది మొదలుకొని యుండుకంటిపువ్వులు హరించు.

చంద్రోదయవర్తి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] * హరిద్రానింబపత్రాణి పిప్పలీమరిచానిచ । ‡ విభీతకికరంజాని శంఖనాభిర్మనశ్శిలా। † ఏతానిసమభాగాని హ్యజామూత్రేణ పేషయేత్ । ‡ నాశయేత్తిమిరంకండూం పటలాన్యర్బుదానిచ । అపిత్రివార్షికంశుక్రం మాసైకేన నాశయేత్ । అధికానిచమాంసాని రాత్ర్యంధత్వంతథైవ చ । వర్తిశ్చంద్రోదయానామ నృణాందృష్టివిశోధనీ ॥

తా. పసపు వేపచిగురు పిప్పళ్ళు మిరియాలు తానికాయలలోని పలుకులు కానుగవిత్తులు శంఖము శుద్ధిజేసిననాభి శుద్ధిజేసిన మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మేకపంచితముతో నూరి కణికలుజేసి నీళ్ళతో చాది కన్నుల బెట్టిన కండ్లుకానరాకుండుట దురద పొరలు అర్బుదము 3 సంవత్సరములుగనుండు కంటిపువ్వులు గుర్మాంసములు రేచీకటి వీనిని 1 మాసములో హరింపంజేయు.

నేత్రరోగములకు దార్వ్యాద్యంజనము.

శ్లో॥ [శారీరే] దార్వ్యంచపటలంకాంచం పిల్లరక్తం తథార్జునమ్ । స్రావార్మనక్తరోగాణి కండూక్లేదంవ్యపోహతి । యూధికాఘుర్షణంశూలం వర్త్మరోగంవినాశయేత్ । నాశయేచ్ఛుక్లరోగాంశ్చ విజానీయా ద్విశేషతః ॥

తా. రసాంజనము కన్నుల బెట్టిన కంటిపొరలు కాచము కంటిపుసియెఱుపు అర్జునము నీరుగారుట అర్మరోగము రేచీకటి దురద కండ్లుబ్బుకొనుట వీనిని హరింపంజేయు మఱియు అడవిమొల్ల గంధమును కన్నుల బెట్టిన కంటినొప్పి వర్త్మరోగము పువ్వులు వీనిని హరింపంజేయు.

* హరీతకీనచాక్షస్థ ‡ విభీతకస్యమజ్జాచ. † సర్వమేతత్సమంకృత్వా ‡ వారికండూంచ తిమిరమర్బుదంపటలానిచ । అతిరక్తాని మాంసాని పుష్పం వర్త్మనిహంతిచ.

గిరికర్ణి కాద్యంజనము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] సితగిరికర్ణిమూలం బీజంపుష్పాణిపేషయేద్వ
ర్తిమ్ । శంఖంనిశాభయశుంఠిగతమపిచక్షుర్నివర్తయేత్ ॥

తా. తెల్లగంటెనవేరు దానివిత్తులు పువ్వులు శంఖము పసుపు కరక్కాయ శొంఠి వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి గంటెనవేరురసముతో మర్దించి కన్నుల బెట్టిన పోయిన కన్నులుకూడ మరలవచ్చును.

కుమారికా వర్తి.

శ్లో॥ [మతాంతరే] అశీతిస్తిలపుష్పాణి మరిచానిచషోడశ ।
పంచాశజ్జాతిపుష్పాణి షష్టిఃపిప్పలితండులాః ।
* ఇయాంచంద్రప్రభానామ వర్తిస్తిమిరనాశిని ॥

తా. నువ్వులపువ్వులు 80 మిరియాలు 16 జాజిపువ్వులు 50 పిప్పలివియ్యము 60 యిటుల వీనినెల్లనూరి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన తిమిరములు హరించు.

శిలాద్యంజనము.

శ్లో॥ [సారసూత్రే] శిలామాగధికర్పూరంపురాణంతింత్రిణీఫలమ్।
కరజంసూరసూత్రేణ దివానక్షత్రదర్శనమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన మణిశిల పిప్పళ్ళు పచ్చకర్పూరము ప్రాతచింతపండు క్రానుగవిత్తులు వీని నువకముతోనూరి కన్నులకు బెట్టిన పగటియందు నక్షత్రములు గనుపించు.

నారికేళాంజనము.

శ్లో [భేషజకల్పే] దార్వీనరామధుకమంభసినారికేళపక్వాషభా
గపరిశిష్టరసంపునస్తత్ । సాంద్రంవిపాచ్యసశిసైంధవమా
క్షీకాఢ్యం † హంత్యర్మకాచతిమిరార్బుదవర్త్మరోగాన్ ॥

* ఏషాసమారికావర్తిర్గతంచక్షుర్నివర్తయేత్ ॥ పోయిన కండ్లుకూడా మరల వచ్చును.

* యంజాద్వ్రిణార్తి—తిమిరార్తిషుపిత్తజేషు ॥... పిత్తమువలన గలిగిన నేత్రవ్రణము తిమిరము.

తా. ప్రానిపసుపు కరక తాండ్ర యుసిరికెలు యష్టిమధుకము వీనిని దినుసు కొకటింటి కొక్కొక పలముచొప్పున నలగగొట్టి కుండెడు నారికడపు కాయనీటిలో వైచి 8 వ భాగము శేషించునటుల కషాయము కాచి మఱియొకకుండలోబోసి సన్నపు సెగను సోలెడు శేషించునటుల కాచి చల్లార్చి యందు 4 మాడలయెత్తు పచ్చ కర్పూరము మాడయెత్తు సైంధవలవణము 5 చిన్నములయెత్తు తేనెగలిపి కన్నుల బెట్టిన అర్మము కాచము తిమిరము అర్బుదము వర్త్మరోగము (నీరుగారుట) వీనిని హరింపంజేయు.

నేత్రరోగములకు మహానారికేళాంజనము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మధుకవరాదార్వీణాం పృథక్పలానాంనారికే ళసలిలస్య।ప్రస్థేవిపచేదేతత్తు ల్యాంశంతత్పునఃపచేత్పాత్రే। తుత్థ:శశిఫేనగైరిక సింధూత్థరసాంజనాని మరిచంచ। పృథ క్పృథక్పాదనిష్కం క్షీపేదాలోడ్యమాక్షికవిప్రుశమ్। అంజ నముఖిలేనేత్ర షడధిక నవతింనిహంత్యాశు॥

తా. యష్టిమధుకము కరక తాండ్రయుసిరికెలు ప్రానిపసపు వీనిని దినుసు కొక్కొక పలముచొప్పున దంచి 1 ప్రస్థపు నారికడపు కాయ నీటిలోవైచి 8 వ భాగము మిగులునటుల కషాయము కాచి మరియొకకుండలోభోసి సన్నపు సెగను మరల కాచి 5 పలములుగ దించుకొని చల్లార్చి పిదప యందు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పచ్చకర్పూరము సముద్రపునురుగు కావిరాయి సైంధవలవణము రసాంజనము మిరియాలు అనువాని చూర్ణమును దినుసుకు కాలునిష్కము చొప్పున గలిపి తేనె 1½ తులములోసి కన్నులకుబెట్టిన 96 నేత్రరోగములు హరించు.

శంఖాది వటికములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శంఖస్యభాగాశ్చత్వార స్తదర్ధంచమనశ్శిలా। మనశ్శిలార్ధంమరిచంమరీచార్ధంచ * సైంధవమ్। అజాక్షీరే ణసంమర్ద్య ఘుటికాంకారయేద్బుధః। నిశాంధ్యంతిమిరం కాచంపుష్పాణిపటలానిచ। అతిమాంసానిరక్తాని సప్తరాత్రే ణనాశయేత్। వారిణాతిమిరంహంతి హ్యర్బుదంహంతిమ స్తునా। పిచ్చటంమధునాహంతి స్త్రీక్షీరేణ తథార్జునమ్॥

* పిప్పలీ.

తా. శంఖము 4 భాగములు శుద్ధిజేసినరక్తమణిశిల 2 భాగములుమిరియాలు 1 భాగము సైంధవలవణము ½ భాగము యిట్లువీనినెల్ల నేకముజేసి మేకపాలతో మర్దించి కణికలుజేసి కన్నులబెట్టిన రేజీకటి కండ్లుగానరాకుండుట కాచము కంటిపూలు పొరలు గుర్మాంసములు కంటియెఱుపులు 7 దినములలో హరించు. నీళ్ళతో జాదివేసిన తిమిరము హరించు. పెఱుగుమీగడ నీళ్ళతో జాదివేసిన అర్బుదము హరించు. తేనెతో జాదివేసిన పిచ్చటమను నేత్రరోగము చనుబాలతో జాదివేసిన దర్జునము హరించు.

పుష్పాంజనము.

శ్లో॥ మంజిష్ఠామధుకోత్పలందధికణా త్వక్పవ్యగోరోచనమ్ ।
మాంసీచందనశంఖకం గిరిమృదాతుత్థంసపుష్పాంజనమ్ ।
సర్వంచైవసమానమంజనమిదం యోజ్యంసదాచక్షుషామ్ ।
కండూక్లేదమలంచశోణితరుజంపిల్లంచ శుక్లాపహమ్॥

తా. మంజిష్ఠ అతిమధురము కలువపువ్వు పెరుగుపిప్పలిలవంగపట్ట చవ్యము గోరోచనము జటామాంసి చందనము శంఖము కావిరాయి శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పుష్పాంజనము వీనిని సమభాగములుగనూరి నేత్రములయందు సదా అంజనము వేయుచుండిన దురద నీరుగారుట కెంటిపుసి యెఱుపు కంటినొప్పి పిల్లము శుక్రము హరించు.

గోదంతాద్యంజనము.

శ్లో॥ గోదంతంకుక్కుటాండంమకరజ దశనంశంఖచూర్ణంవరాటమ్। సారంగోద్భూతదంతా జలధిమలయుతం తామ్రచూర్ణం సతుత్థమ్ । కర్పూరంరాస్నకంవైస్పటికమణిమధూచ్ఛిష్టమం దాగ్నిఘృష్టే । పుష్పంచార్మార్జునంతత్తిమిర పటలకంకాచకం హంతినేత్రే ॥

తా. ఆవుయొక్కదంతము కోడిగుడ్డుపెంకులు మొసలిదంతము శంఖచూర్ణము గవ్వలచూర్ణము జింకపండ్లు సముద్రపునురుగు తామ్రచూర్ణము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము పచ్చకర్పూరము సన్నరాస్నము చంద్రకాంతమణి జుంటిమైనము వీనిని పాత్రలోనిడిమందాగ్ని పైనునిచి బాగుగ మర్దించిపిదప నిమ్మపండ్లపులుసుతోమర్దించి

కణికలుజేసి నేత్రములయం దంజనము వేసిన కంటిపువ్వులు అర్మము అర్జునము తిమిరము కంటిపొరలు కాచము వీనిని హరింపంజేయు.

ధాత్ర్యంజనము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] దాత్రీపథ్యావిభీతానాం ఫలమజ్జావిచూర్ణితమ్ । వారిణాపూరితం చక్షుస్తిమిరం హంతినిర్భరమ్ ॥

తా. ఉసిరికపప్పు కరక్కాయ తానికాయ వీనిపప్పును చూర్ణముజేసి నిమ్మపండ్లరసములో మర్దించి కణికలుజేసి నేత్రములయం దంజనము వేసిన కండ్లలోనీరుగారుట తిమిరము హరించు.

ఉత్పలాద్యంజనము.

శ్లో॥ ఉత్పలంసైంధవంరక్త చందనంత్రిఫలాతథా ।
నిశాంధ్యంతిమిరంహంతి పటలంచక్షురంజనమ్ ॥

తా. కలువపువ్వులు సైంధవలవణము రక్త చందనము త్రిఫలములు వీనిని నిమ్మపండ్లరసములో మర్దించి అంజనము వేసిన రేజీకటి తిమిరము కంటిపొరలు హరించు.

అర్ధచంద్రోదయము.

శ్లో॥ కర్పూరంపటికంశంఖం చందనంమధుశారిబా । మంజిష్ఠారజనీద్వేచకతకంగైరికంసమమ్ । సర్వైస్సమంచతుత్థంచజంబీరరసమర్దితమ్ । రాత్ర్యాంధ్యంతిమిరంకండూం పటలంకాచమేవచ। వర్త్మాంతేజాతపుష్పం మాసేనైకేనశామ్యతి । అర్ధచంద్రోదయోనామ్నా సర్వనేత్రరుజాపహః ॥

తా. పచ్చకర్పూరము పటిక శంఖము చందనము యష్టిమధుకము గూడపాలమంజిష్టి పసపుమ్రానిపసపు చిల్లగింజ కావిరాయి యివిసమభాగములు వీనికన్నిటికి సమము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసములో మర్దించి అంజనము వేసిన రేచీకటి తిమిరము దురద పొరలు కాచము వంటి రెప్పలోనయందు జనించురోగము పువ్వులు మొదలగు సర్వనేత్రరోగములు 1 మాసములోహరించు, (శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము మూడే గానులుయెత్తును శుద్ధిజేసిన కపురి తులము శుద్ధిజేసిన పటిక 1 తులము 10 జీడిగింజలమని యిటుల వీనినెల్ల నిమ్మ

పండ్లరసముతో మర్దించి రాగితట్టలోనుంచి ఆవువెన్నగలిపి రాగిముంతతో మరల మర్దించి 23 దినములు కరాటమున నునిచి పిదప దానినిదీసి మరలమర్దించి మరల కరాటమున 33 దినములునిచి కన్నులబెట్టి నేత్రరోగములు మాదకండ్లు దూల మాదలు తిమిరమాదలు పుసిమాదలు నీరుగారుట దురదకామిల పసరుకామిల రేచీకటి పటలములు శిరోవాతములు కపాలశూలలు కన్నులదరుట పక్షాఘాతము శిరోవాతము దుర్మాంసము కంటియెరుపు నిలువకండ్లు పిల్లములు అభిష్యందము హరించు)

కాయకండ్లకు చికిత్స.

సీ॥ పెనురేకుతాళకంబును రక్తమణిశిల । పసపును మిరియంబు పటికశంఖ । గంధకసారంబుసైంధవలవణంబు । సమభాగము లుగూర్చిజంబుఫలము । సారంబుతోనూరి సరవిగామర్దించి । కణికలుచేసియుగన్నుఁగవల । గంధంబుదీసియు ఘటియింపఁ గాగాఁయ। కన్నులుదుర్మాంసగతులుపొరలు। గప్పనవియును నెఱుఁగనికన్నుఁగవను। నిశివిరిసినీరుగారెడినేత్రములును । గంటిపువ్వులునూనుఁ బ్రఖ్యాతముగను । ప్రజలకెల్లను నాఁద ద్రపచురముగను ॥

సీ॥ ఘనతామ్రభస్మంబు గరకకాయలుజీడి । గింజలమసియును మంజులముగ॥ వెన్నతోఁగూరిచినెనరాగిముంతపై । దగమర్దనముచేసిథరణియందు । నక్షిరోగులకండ్లనమరంగవైచిన । కామిళ్ళుమాదలుకండ్లదూల । మాదలుతిమిరంపు మాదలు పుసిమాద।దుర్మాంసరేచిక్కుసురదకండ్లు। నేత్రవాతంబులెరువులునేత్రశూల । పక్షవాత శిరోవాత పసరుకామి లలుకపాలంపుశూల లత్యలఘుసన్ని । గండమాలలు మరినూతి పుండ్లడంగు ॥

నేత్రరోగములకు నృపవల్లభ తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఏరండమూలం తగరంశతాహ్వా జీవంట నాస్నాసహాసైంధవంచ । భృంగంగంవిడంగం మధుయష్టికంచ

విశ్వౌషధంకృష్ణతిలన్యతైలమ్ । అజాపయశ్శైలవినిఃశ్రితఃచ
చతుర్గుణంభృంగరసంచయుక్తం । షడ్బిందవో నాసికయోర్విధేయాశ్శీఘ్రంనిహన్యుశ్శిరసో వికారాన్ । చ్యుతాంచకేశాన్ సలితాంశ్చదంతాన్ దుర్గంధమూలాంశ్చవ్యపాకరోతి ।
సుపర్ణదృష్టిప్రతిమంచ చక్షుశ్శిరో ర్తినాశంచ కరోతిసమ్యక్ ॥

తా. ఆముదపువేరు గ్రంథితగరము సదాప మనుబాల దుంపరాష్ట్రము పైం ధవలవణము గుంటవలగర వాయువిడంగములు యష్టిమధుకము శొంఠి వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి యందు నల్లనువ్వులనూనె మేకపాలు శిలాజిత్తు నూనెకు 4 గింతలు గుంటగలగరాకురసము గలిపి చిక్కగ తైలముకాచి 6 బిందువులను నస్యముజేయించిన శిరోరోగమును శీఘ్రముగ నశింపంజేయు. మఱియు రాలిపోయిన వెంట్రుకలు మరల మొలుచు నరిసిన వెంట్రుకలు నల్లగనగు దంతమూలములయందిలి దుర్గంధము హరించు. నేత్రరోగములుమాని గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టి గలుగు. తలనొప్పిహరించు.

యష్ట్యాదితైలము.

శ్లో॥ యష్టీకుష్ఠమధూకచోరకపరాగోపీవిదారీబలా ।
మోచాంభోరుహకందకేసరనతంశీతాంబుపాండూత్పలైః ।
శ్రీఖండేనయుతైశ్శృతంతి లభవంధాత్రీగుళూచీజయా ।
ఛాగీదుగ్ధసమంశిరోనయనజాన్నస్యాత్సమస్తాన్గదాన్ ॥

తా. యష్టిమధుకము చెంగల్వకోష్టు యిప్పపువ్వులు కచోరములు పిల్లిపీచర గూడపూల నేలగుమ్మడుగడ్డ ముత్తవపులగము పెద్దముత్తవపులగము బూరుగబంక తామరగడ్డలు తామరగరులు గ్రంథితగరము కురువేరు తెల్లకలువగడ్డ శ్రీగంధము పునిరికెవప్పు తిప్పతీగె కరక్కాయలు వీని సమభాగములుగ దంచికషాయము కాచి దానికి సమముగ మేకపాలు నూనెగలిపి చిక్కగకాచి నస్యముజేయించిన సర్వరోగములు కంటినొప్పి సర్వనేత్రములు హరించు. (తిప్పతీగాకు గుంటగలగరాకు దొండాకు తులసియాకు నేలతులసియాకు పొన్నగంటాకు అనువాని యొక్క రసమును దినుసు కొక్కొకభాగము నెయ్యి 6 వ భాగము గలిపి చిక్కగకాచి నస్యముజేయించిన నేత్రరోగములు హరించు.)

నేత్రరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ శాలితండులగోధూమముద్గసైంధవగోఘృతమ్ ।
గోపయశ్చసితా క్షౌద్రంపథ్యంనేత్రగదేస్మృతమ్ ॥

తా. వరిబియ్యము గోధుమలు పెసలు సైంధవలవణము ఆవునెయ్యిఆవుపాలు పంచదార తేనె యివి నేత్రరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

నేత్రరోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ సర్వశాకమచక్షుష్యంచక్షుష్యంశాకపంచకమ్ । జీవంతీవాస్తు
మత్స్యాక్షీ మేఘనాదఃపునర్నవా । అచక్షుష్యంభవేచ్ఛాక
మచక్షుష్యంసురారథి । తథాన్నే హింగులవణంపిణ్యాకంపిష్ట
మామకమ్ । స్నానవ్యాయామత్రాసీయం తాంబూలంక్రోధ
ఆతపః । తేజోనిరీక్షణంజ్వాలామక్షిరోగీవివర్జయేత్ ॥

తా. మనుబాల చక్రవర్తికూర పొన్నగంటికూర చిట్టికూర గలిజేరు అననీ 5 తప్ప తక్కిన యాకుగూరల సర్వమైన యాకుకూరలు కల్లు పెరుగు యింగువ వుప్పు తెలికపిండి పిండివంటకములు స్నానము సంచారము వుదకపానము తాంబూలము కోపము యెండ తేజస్సునుజూచుట అగ్నిజ్వాల వీనిని నేత్రరోగము గలవారు వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థ ప్రసాద ఘారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కౌరాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
నేత్రరోగ నిదాన తల్లక్షణ తచ్చికిత్సాను
పాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
సప్తదశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

—అ ష్టా ద శ ప్ర క ర ణ ము. —

శ్లో॥ భూతేశం సర్వభూతేశం నాయకం సర్వనాయకమ్ ।
దేవం దేవ మహాదేవం శంభుమూర్తి మహంభజే ॥

తా. భూతప్రేత పిశాచాదులకు ప్రభువు పృథివ్యాది పంచభూతములకు ప్రభువు నాయకుడు సర్వప్రపంచమునకు నాయకుడు సర్వదేవతలకు దేవుడు మహాదేవుడునగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠ వంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజు యని పేర్కొనబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక్క అష్టాదశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

స్థౌల్యరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అవ్యాయామ దివాస్వప్న శ్లేష్మాహార నిషేవణాత్ । * న స్నేహైర్మధురైర్మాంసై ర్మేదోవర్ధతి నాన్యథా । మేద సావృత మార్గత్వా త్పుష్యం త్యన్యేన ధాతవః । మేదస్తు చీయతేయస్మా దశక్తస్సర్వకర్మను ॥

తా. సంచారము సేయకుండుట పగలునిద్రించుట కఫకరపదార్థముల సేవించుట స్నేహయుక్తపదార్థములగాని లేక తీయగల పదార్థములగాని లేక మధురకర రసములగాని సేవించుట మిక్కుటముగ మాంసమును భుజించుట యీ కారణముల

---

* మధురాన్న రసః ప్రాయః స్నేహో మేదో వివర్ధతే॥

వలన మేదోరోగము జనించు. మఱియు మేదస్సుచే మార్గము నడ్డగింపబడుటవలన యితర ధాతువులు వృద్ధిం జెందకుండుట దానంజేసి స్థౌల్యరోగముగలవాడు సర్వకర్మలయందు నశక్తుండగు. (రసవాహినీ సిరోమార్గములయందు మేదస్సు వ్యాపించి అస్థి మొదలగు వానికి శుక్రమునకు పోషణను గలుగంజేయకుండుటవలన మేదస్సు అధికాధికముగ వృద్ధిం జెందు.)

స్థౌల్యరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ స్థూలత్వం తుందవృద్ధిశ్చ క్షుద్రశ్వాసః క్రమాద్భవేత్ ।అతి
స్వేదోల్పదౌర్గంధ్యమల్పప్రాణోల్పమైథునః। ఆహారఃపచ్యతే
శీఘ్రం పునఃకాంక్షతిభోజనమ్ । వికారాశ్చశ్చ తేఘోరాః
కాంశ్చిత్కాల వ్యతిక్రమాత్ । అతిస్థౌల్య తృషామోహ
జ్వరంవాథ భగందరమ్। వ్రణంకృచ్ఛ్రంమేహకుష్ఠం కాసం
శ్వాసంకరోతిచ । తత్రమేదోనిలశ్లేష్మనాశనంసర్వమిష్యతే ।
శ్యామాయవ కుళుత్థాన్నం ముద్గాన్నైస్స ముపాచరేత్ ।
మధూదకైస్సురాపానైర్లఘురూక్షోష్ణభోజనైః । కటుతిక్త
కషాయాతి చింతా వ్యాయామజాగరైః । లంఘనై రుప
వాసైర్వా స్థౌల్యరోగ ముపాచరేత్ ॥

తా. శరీరము బలిసి కడుపు పెరిగి క్షుద్రశ్వాసముగలుగుట మిక్కుటముగ చెమటబట్టుట శరీరమొకింతకంపువేయుట బలముతగ్గుట మైథునశక్తిలేకుండుట కొంత కాలము గడచిన పిదప భయంకరములగు కొన్నివాతాది వికారములు గలుగుట అతిస్థౌల్యముగలుగుట దప్పి మోహము జ్వరము భగందరము వ్రణములు మూత్రకృచ్ఛ్రము మేహము కుష్ఠువు దగ్గు వుబ్బసముగలుగుట మేదోరోగమువలన మేదస్సు వాత శ్లేష్మములు మొదలగునవి యన్నియు నశించుట యీ లక్షణంబులు స్థౌల్యరోగముల గలుగునని దెలియవలయు. దీనిని చామలకంటకమ్ము యవలు వులవయన్నము పెసర పులగము పానకము సురాపానము లఘువై రూక్షకరమై యుష్ణముగ నుండు వంటకము కారమువొగరు చేదుగల ద్రవ్యములు మిక్కుటముగ జింతించుట వ్యాయామము జాగరణము లంఘనము లేక ఉపవాసము అనువానివలన నుపచరింపవలయు.

మేదోవృద్ధి లక్షణము.

శ్లో। క్షుద్రశ్వాస తృషామోహ స్వప్నక్రథనసాదనైః ।
యుక్తఃక్షుత్స్వేదదౌర్గంధ్యై రల్పప్రాణోల్పమైథునః॥

తా. మేదస్సు వృద్ధిం జెందుచుండ క్షుద్రశ్వాసము దప్పి మోహము అని అకస్మాత్తుగ శ్వాసమునకు ప్రతిబంధము లేక నిద్రించునపుడు బలముగ గురకలు విడుచుట శరీరమున బడలిక తుమ్ములు చెమట దౌర్గంధ్యము అల్పశక్తి అల్పమైథునము అనునవి గలుగు.

శ్లో॥ మేదస్తు సర్వభూతానా ముదరే హ్యస్థిషుస్థితమ్ ।
అత ఏవోదరే వృద్ధిః ప్రాయో మేదస్వినోభవేత్ ॥

తా. మేదస్సు విశేషముగ సర్వప్రాణులయొక్క యుదరమధ్యమునందును అస్థులయందునుండు దానివలన మేదస్సుగల పురుషునికి విశేషముగ నుదరము వృద్ధిం జెందు.

స్థూల లక్షణము.

శ్లో॥ మేదోమాంసాతి వృద్ధత్వా చ్చలస్ఫిగుదర స్తనః ।
అయథోపచయోత్సాహో నరోతి స్థూల ఉచ్యతే ॥

తా. మేదస్సు మాంసము మిక్కుటము వృద్ధిం జెందుటవలన నరునియొక్క స్ఫిక్కు వుదరము స్తన్యములు నడుచునపుడు దిగబడి కదలుట మునుపటివలె శరీర వృద్ధి వుత్సాహము లేకుండుట యీలక్షణములుగలిగిన స్థూలరోగమని తెలియవలయు

మేదోరోగా సాధ్యత్వము.

శ్లో॥ మేదస్యతీ వసంవృద్ధే సహసైవా నిలాదయః ।
వికారాన్ దారుణాన్ కృత్వా నాశయంత్యాశు జీవితమ్ ॥

తా. మేదస్సుమిక్కుటముగ వృద్ధిం జెందుటవలనవాతాదిదోషములు దుష్టంబులై యకస్మాత్తుగ భయంకరవికారముల (అనగా ప్రమేహ పిటికా జ్వర భగందర విద్రధి వాతరోగముల) గలుగంజేసి తీవ్రముగ ప్రాణముల హరింపంజేయు.

చవ్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సచవ్యజీరకవ్యోషహింగుసౌవర్చలానలాః ।
మధునాసక్తవః పీతా మేదోఘ్నా వహ్నిదీపనాః ॥

తా. చెవ్యము జీలకఱ్ఱ త్రికటుకములు యింగువ సౌవర్చలవణము చిత్రమూలము వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెతో సేవించిన స్థౌల్యము అగ్నిమాంద్యము హరించు.

త్రికటుకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ త్ర్యూషణంకటుకం శిగ్రు బృహతీకంటకారికా ।
శాలిపర్ణీవృశ్నిపర్ణీ వారాహీంచ సువర్చలమ్ ।
ద్వినిశాతి విషాహింగు యవానీజీరకద్వయమ్ ।
విళంగంహపుషా ధాన్యా సర్వంమేదోత్థితంజయేత్ ॥

తా. త్రికటుకములు కటుకరోహిణి కొరుమునగ చిన్నములక పెద్దములక కోలపొన్న నక్కతోకపొన్న నేలతాటిగడ్డలుసౌవర్చలవణము పసపుమ్రానిపసపు అతివస యింగువ కొడిసెపాల జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ వాయువిడంగములు బోడతరము కొతిమెర్లు వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి (దీనికి సమముగ లోహభస్మము గలిపి 4 మాడలయెత్తును తేనెతో) సేవించిన స్థౌల్యరోగము హరించు.

గుళూచ్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గుళూచీ మభయాంముస్తా . క్షౌద్రైఃకర్షం లిహేదను ॥

తా. తిప్పతీగె కరక్కాయలు తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి (దీనికిసమముగ లోహభస్మమును గలిపి) కర్ష మెత్తును తేనెతో సేవించిన స్థపుల్య రోగము హరించు.

తామ్రభస్మ యోగము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మృతతామ్రం కణాక్షౌద్రం మాషమాత్రం నియోజయేత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము పిప్పళ్ళు. వీనిని తేనెతో మాషమెత్తును సేవించిన స్థపుల్యరోగము హరించు.

జయంత్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వత్సామలక చూర్ణేన జయంతీవా జయా
భయా। భక్షయేన్నాశయేత్స్థౌల్యంసుదమేదోత్థితాన్గదాన్ ॥

తా. కొండిసపాల వుసిరికపప్పు తక్కాలి వీనిని గాని లేక తక్కాలి కరక్కాయ అనువానినిగాని సమభాగములుగ దంచిచూర్ణముజేసి (వుదకములో) సేవించిన స్థవుల్యరోగము హరించు.

గుగ్గుల్వాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [బాహటే] గుగ్గులుత్రిఫలాత్ర్యూషం వహ్నిముస్తావిడంగకమ్ । తుల్యాంశంభక్షయేత్కర్షం మేదశ్లేష్మమదాత్యనుత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము త్రిఫలములు త్రికటుకములు చిత్రమూలము తుంగముస్తెలు వాయువిడంగములు వీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముచేసి కర్షమెత్తును (తేనెతో) సేవించిన మేదస్సు శ్లేష్మరోగము మదాత్యయము హరించు.

గంధక కల్పము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] గంధకంమధుతైలంచ కర్షమాత్రం లిహేత్సదా ॥ మేదోవాతకఫంహంతిమాసమాత్రేనసంశయః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకమును యిప్పనూనెతో మర్దించి కర్షమెత్తును సేవించిన 1 మాసములో స్థవుల్యరోగము వాతకఫరోగములు నిశ్చయముగ హరించు.

స్థూలాంతక రసము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] వంధ్యాకర్కోటకీకంద ద్రవైర్మర్ద్యేదిన త్రయమ్ । తాళకంచ మృతంతామ్రం ద్విగుంజం మధునా లిహేత్ । పిబేత్తక్రారోదకంచానుస్థౌల్యరోగంవినాశయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గొడ్డుకాకరగడ్డరసముతో 3 దినములు మర్దించి 2 గురిగింజల యెత్తుమాత్రలుజేసి యందొకదానిని తేనెతోభక్షించి వెంబడిగ వుప్పునీరును త్రాగిన స్థవుల్యరోగము హరించు.

స్థౌల్యరోగ హరోపాయములు.

శ్లో॥ శ్రమచింతావ్యవాయాధ్వ క్షౌద్రజాగరణంస్త్రియః । హంత్యవశ్యమతిస్థౌల్యం యవశ్యామాకభోజనమ్ ॥

తా. శ్రమ చింత మైధునము మార్గగమనము తేనె జాగరణము స్త్రీయవలు శ్యామకంటకము అనువాని సేవనవలన స్థూలరోగము హరించు.

బడబాగ్ని రసము.

శ్లో॥ శుద్ధసూతంమృతంతామ్రం తాళంబోళసమంసమమ్ ।
అర్కక్షీరైర్దినం మర్ద్యంక్షౌద్రైః క్లేహ్యంద్విగుంజకమ్ ।
బడబాగ్నిరసో నామస్థౌల్య బృందంనియచ్ఛతి ।
పలంక్షౌద్రపలంతోయ మనుపానంపిబేత్సదా ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము రక్తభోళము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలతో 1 దినము మర్దించి 2 గురిగింజల యెత్తు మాత్రలుజేసి తేనెతో సేవించిన వెంబడిగ 1 * పలప్రమాణ ముదకములో పలప్రమాణము తేనెగలిపి త్రాగిన స్థవుల్యరోగము హరించు.

రసభస్మ యోగము.

శ్లో॥ రసభస్మవల్ల మాత్రంలీఢ్వామధునా పిబేదనుక్షౌద్రమ్ ।
కోష్ణాంబునాసమేతంత త్స్థౌల్యంమేద కృతంజయతి ॥

తా. వల్ల ప్రమాణ రసభస్మమును తేనెలోకలిపి సేవించి వెంబడిగ సుఖోష్ణముగనుండు నుదకనులో తేనెగలిపి త్రాగిన స్థూలరోగము హరించు.

త్రిమూర్తి రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సూతంగంధమయోభస్మ సమంసంయోజ్య భావయేత్ । నిర్గుండీపత్రతోయేన ముసలీకందవారిణా। తత స్సిద్ధమముంమాష మాత్రంరస మనుత్తమమ్। లోధ్రక్షౌద్రే ణచాశ్నీయాచ్చూర్ణంమాషోన్మితంహితమ్ । సట్కటుత్రిఫలా పంచలవణా వల్గుజంచతత్ । మేదశోథాగ్ని మాంద్యామ వాతశ్లేష్మగదప్రణుత్ ॥

* పలమన 3 రూపాయలు యెత్తు.

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము లోహభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వావిలియాకు నేలతాటిగడ్డలు అనువానిరసములో ప్రతిదానిచే భావనజేసి మాషమెత్తును మాషమెత్తు లొద్దుగచూర్ణము తేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించి పిదప త్రికటుకములు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము త్రిఫలములు పంచలవణములు భావంచివిత్తులు అనువాని చూర్ణమును భక్షించిన మేదస్సు వాపు అగ్నిమాంద్యము అనువాతము కఫరోగము వీనిని హరింపంజేయు.

మేదోరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చింతాంశ్రమంజాగరణం వ్యవాయంప్రోద్వర్తనంలంఘనమాతపశ్చ । హస్త్యశ్వయానం భ్రమణంవిరేకః ప్రచ్ఛర్దనంచాప్యథతర్పణంచ । పురాతనావైణవకోరదూషశ్యామాకనీవారప్రియంగుజూర్ణాః ॥ యవాఃకులుత్థాశ్చణకామసూరాముద్గాస్తు వర్యాస్తుమధూనిలాజాః । కటూనితిక్తానికషాయకానితక్రంసురాపింగళమత్స్యఏవ । దగ్ధానివార్తాకఫలానిచాపిఫలత్రయంగుగ్గులుపాలసంచ । కటుత్రయంసర్షపతైలమేలాక్షారాణి సర్వాణ్యపిచాక్షతైలమ్ । పత్రోత్థశాకాగరుదీపనాని ప్రతప్తనీరాణిశిలాజతూని । ఏతానిసర్వాణినిషేవితాని మేదోగదంసత్వరమాక్షిపంతి ॥

తా. చింత శ్రమ జాగరణము స్త్రీసంగము నలుగుబెట్టుకొనుట లంఘనము యెండ యేనుగు గుఱ్ఱము మొదలగు వానినెక్కి సంచరించుట విరేచనము వాంతి * తర్పణక్రియ ప్రాతవెదురుబియ్యము అరికలు చామలు అనుధాన్యము నీవారధాన్యము కొఱ్ఱలు జొన్నలు యవలు వులవలు సెనగలు చిఱు సెనగలు పెసలు కందులు తేనెపేలాలు కారము చేదు వగరుగలరసములు మజ్జిగ మద్యము పింగళవర్ణముగల మత్స్యములు వేయించినవంకాయలు త్రిఫలములు గుగ్గిలము పాయసము త్రికటుకములు తెల్లావనూనె యేలకులు సర్వక్షారములు గచ్చనూనె ఆకుకూరలు అగరులేపనములు హోమము వుష్టోదకము శిలాజిత్తు అనువాని సేవనవలన మేదోరోగము హరించు.

* తర్పణమన—తృప్తికరమగు నౌషధములతో జకిత్సించుట.

మేదోరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్నానంరసాయనంశాలీన్ గోధూమాన్సుఖశీలతామ్ ।
క్షీరేక్షువికృతింమాషాన్ సౌహిత్యంస్వేదనానిచ ।
మత్స్యమాంసందివానిద్రాం సుగంధాన్మధురాణిచ ।
అతిమాత్రంతుపచితం ద్విశేషాద్వమనక్రియామ్ ।
స్వభావస్థాత్మమన్విచ్ఛన్ మేదస్వీపరివర్జయేత్ ॥

తా. స్నానము రసాయనము శాలిబియ్యము గోధుమలుసుఖము పాలు చెఱకు లన నుత్పత్తిజేయబడుపదార్థములు, వుద్దులు తృప్తికర భక్షణము చెమటదీసుట మత్స్యములు మాంసములు పగటినిద్ర సుగంధపదార్థములు మధురాన్నము చిమిడిన యన్నము వమనము వీనిని మేదోరోగముగలవారు వర్జింపవలయు.

కార్శ్యమునం దుపచారము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కృశానాంబృంహణందేయం సర్వపానాన్నభే
షజైః । నిద్రాచైవదివారాత్రౌ ఛాగమాంసాశనం సదా ॥

తా. కార్శ్యరోగమున హితకరాన్న పానాద్యౌషధములవలన బృంహణ క్రియను చేయించుటయేగాక రేయింబవలు నిద్రించునటులం జేయవలయు. మఱియు మేకమాంసము నెల్లప్పుడు భుజింపంజేయవలయు.

కృశత్వమునకు పూర్ణచంద్ర రసము.

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రలోహానాం శిలాజతువిశంగకమ్ ।
తాప్యంక్షౌద్రంసమంసర్పి రేకీకృత్యవిమర్దయేత్ ।
పూర్ణచంద్రరసోనామ మాషైకంభక్షయేత్సదా ।
శాల్మలీపుష్పచూర్ణంతు క్షౌద్రంకర్షంలిహేదను ।
దుర్బలోబలమాప్నోతి మాసైకేనయథాశశీ ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మముశుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు వాయు విడంగములు శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము తేనెనెయ్యి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని కర్షప్రమా

ణము బూరుగపువ్వు చూర్ణములో తేనెగలిపి యీ యనుపానముతోడ 1 మాసము వరకు సేవింపుచుండిన కరీరదార్ఢ్యముగలిగి చంద్రునివలె వృద్ధింజెందు.

కార్శ్యస్ఫోటక రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] రసభస్మద్విధాగంధ ముభౌమర్ద్యా గవాంజలైః। తేనపీతవరాటాని పూరయిత్వాథటంకణమ్ । అశ్వగంధిపలైకంతు గవాంక్షీరైః పిబేదను । కార్శ్యస్ఫోటమితిఖ్యాతం దుర్బలేబలదాయికమ్ ॥

తా. రసభస్మము 1 భాగము గంధకము 2 భాగములు యీ రెంటిని ఖల్వములోనునిచి ఆవుపంచితముతో మర్దించి పచ్చనిగవ్వలలోనునిచి దానిపై వెలిగారమును నూరిమెత్తి పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి యందొక గురిగింజయెత్తును సేవించి వెంబడిగ 1 పలము పెన్నేరుగడ్డ చూర్ణములో ఆవుపాలు గలిపిత్రాగిన కృశత్వము హరించి బలముగలుగు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముసలీహయగంధాభ్యాం మాషైకంసితయాయుతమ్ । భక్షయిత్వాపిబేచ్చాను క్షీరాజ్యంశర్కరాయుతమ్। పుష్టిప్రదంకృశానాంతు దుర్బలత్వంనియచ్ఛతి ॥

తా. నేలతాటిగడ్డ పెన్నేరుగడ్డ పంచదార వీనిని సమభాగములుగ జేర్చి మాషప్రమాణమును పాలు నెయ్యి పంచదార అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన శరీరకృశత్వము హరించి పుష్టిగలుగు.

శ్లో॥ [సింధూరమణిదర్పణే] విష్ణుక్రాంతామూలకంతు ఖాదేస్సుష్టింబలంభవేత్ । బ్రహ్మదాడ్యాశ్చపాదాగ్రం క్షీరంపీత్వా బలప్రదమ్ ॥

తా. పిడికెడు విష్ణుక్రాంతపువేరును ½ సేరు ఆవుపాలతోనూరి సిందూరము గలిపి సేవించినను లేక బ్రహ్మదండివేరును ఆవుపాలతోనూరి సిందూరము గలిపి సేవించిన కృశత్వము హరించి బలముగలుగు.

కృశత్వరోగము గలవారికి ఉద్వర్తనము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రసంగంధం సమంశుద్ధం విష్ణుక్రాంతా

ద్రవైర్దినమ్। అలక్తాగ స్త్రిజద్రావైస్త్రి స్త్వన్యేసవిమర్దయేత్।
మధ్వాజ్యయవసంయుక్త మేతదుద్వర్తనంహితమ్ । కార్శ్యం
జయతిషణ్మాసా ల్లేపనాన్మేదసంతథా॥

తా. రసము గంధకము వీనిని శుద్ధిజేసి సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి విష్ణుక్రాంతరసముతో 1 దినముమర్దించి పిదప లత్తుకకషాయము ఆగసిరసము చను బాలు అనువానితో మర్దించి తేనె నెయ్యి కొడిసెపాల గలిపి 6 మాసములు శరీర మునకు లేపనము సేయుచుండిన కృశత్వము స్థౌల్యరోగము హరించు.

ఉద్వర్తనము.

శ్లో॥ భూతాంకుశస్యమూలంతు కృష్ణగోమూత్రపేషితమ్ ।
అంగేష్వాద్వర్తనంనిత్యం వృద్ధిపుష్టిబలంభవేత్ ॥

తా. భూతాంకుశపువేరును నల్లావు పంచితముతోనూరి ప్రతిదినము శరీరమున లేపనము సేయుచుండిన కృశత్వముహరించి వృద్ధిపుష్టి బలముగలుగు.

మదాత్యయ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] యేవిషస్యగుణాఃప్రోక్తాస్తేపిమద్యేప్రతిష్ఠితాః ।
తేనమిథ్యోపయుక్తేన భవత్యుగ్రోమదాత్యయః ।
కింతుమద్యంస్వభావేన యథైవాన్నం తథాస్మృతమ్ ।
అయుక్తియుక్తంరోగాయయుక్తియుక్తంయథామృతమ్ ॥

తా. విషమునకు జెప్పంబడిన 10 గుణములు మద్యమునందుండు అట్లగుటం జేసి విధివిహీనముగ పానము సేయుటవలన నుగ్రమైన మదాత్యయరోగముజనించు. మఱియు మద్యము స్వభావమువల్ల నన్నముతో దుల్యంబై యుండు నైనను విధిహీనముగ పానము సేయుటవలన రోగముజనించు విధిపూర్వకముగ పానముజేసిన నన్న మువలె నమృత తుల్యంబగు నెట్లన—"శ్లో॥ ప్రాణాః ప్రాణభృతామన్నం తదయుక్తాని హంత్యసూన్ విషంప్రాణహరం తచ్చయుక్తియుక్తం రసాయనమ్" అనగా సర్వప్రాణులయొక్క ప్రాణమన్నాశ్రయంబై యుండుటచే నన్నమే ప్రాణస్వరూపంబు నైనను దానిని ప్రమాణాతీతముగ భుజించిన ప్రాణముల నశింపంజేయు మఱియు విషము సగాప్రాణమును హరింపంజేయు నైనను వానిని యథాశాస్త్రముగ

సేవించిన యాది రసాయనతుల్యంబై శరీరధారణమును సేయుచుండుననుట. దానికి ప్రమాణం బెద్దియనిన. "శ్లో॥ విధి—మాత్రయా కాలే హితైరన్నైర్యథాబలమ్ । ప్రహృష్టో యః పిబేన్మద్యం తస్య స్యాదమృతం యథా । స్నిగ్ధైస్తదన్నైర్మాంసై ర్భక్ష్యైశ్చ సహ సేవితమ్ । భవేదాయుః ప్రకర్షాయ బలాయోపచయాయ చ॥" యథోక్త విధిగ ప్రమాణానుగుణ్యముగ యథాకాలమునందుగాని లేక శరీరప్రకృతి కనుగుణ్యముగగాని సేవింపబడిన యన్నము బలము గలుగంజేయు. ఇత్తెఱంగుననే స్నిగ్ధమై ప్రకృతి కనుగుణ్యమైయుండు అన్నమాంస భక్ష్యయుక్తముగగాని సేవింపబడిన మద్యమమృతతుల్యంబై సంతోషమును ఆయుర్వృద్ధిని బలపుష్టివృద్ధిని గలుగంజేయు.

శ్లో॥ కామ్యతా మనసస్తుష్టి స్తేజో విక్రమ మేవ చ ।
విధివత్సేవ్యమానే తు మద్యే సంతిహితా గుణాః ॥

తా. మద్యమును విధిపూర్వకముగ సేవించిన సౌందర్యము మనస్సంతోషము ఉత్సాహము పరాక్రమము వీనిని గలుగంజేయు. (ఆహారమును వర్జించి యెల్లప్పుడు మద్యమును పానము చేయుచుండుటవలన పలువిధవికారములు జనించి శరీరమును నశింపంజేయు.

వాతమదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ హిక్కాశ్వాసశిరఃకంప పార్శ్వశూలప్రజాగరైః ।
విద్యాద్బహుప్రలాపస్య వాతప్రాయం మదాత్యయమ్ ॥

తా. ఎక్కిళ్ళు శ్వాసము తలవణుకు పార్శ్వశూల నిద్రాభంగము కడు ప్రలాపము అనునీలక్షణంబులు గలిగిన వాతమదాత్యయమని తెలియవలయు.

పిత్తమదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణాదాహజ్వరస్వేద మోహాతీసారవిభ్రమైః ।
విద్యాద్ధరితవర్ణస్య పిత్తప్రాయం మదాత్యయమ్ ॥

తా. దప్పి తాపము దాహము జ్వరము చెమట మోహము అతిసారము భ్రమ శరీరమున కొనపసపువర్ణము అను నీ లక్షణంబులు గలిగిన పిత్తమదాత్యయమని తెలియవలయు.

కఫమదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఛర్ద్యరోచకహృల్లాస తంద్రా స్తైమిత్యగౌరవైః।
విద్యాచ్ఛీతపరీతస్య కఫప్రాయంమదాత్యయమ్॥

తా. వాంతి అరుచి జొల్లుగారుట తంద్ర స్తబ్ధత్వము జడత్వము శీతప్రాబల్యము అను నీ లక్షణంబులు గలిగిన కఫమదాత్యయమని తెలియవలయు.

త్రిదోషజ మదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ జ్ఞేయస్త్రిదోషజశ్చాపి సర్వలింగైర్మదాత్యయః।

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మ మదాత్యయ లక్షణములం గలది త్రిదోషమదాత్యయమని తెలియవలయు.

అసాధ్య మదాత్యయ లక్షణము.

శ్లో॥ హీనోత్తరౌష్ఠమతిశీతమమందదాహం తైల ప్రభాస్యమతి
పానహతంత్యజేత్తు। జిహ్వోష్ఠదంత మసితంత్వధవాపినీలం
నేత్రేచయస్యనయ నేరుధిరప్రభేవా॥

తా. పైపెదవి యొకింతన్యూనమై వ్రేలాడుచుండుట శరీరముయొక్క వెలపటి భాగము చల్లగ లోభాగముతాపయుక్తముగనుండుట ముఖముపై నూనెబూసినటుల మినమినలాడుచుండుట యీలక్షణములుగల మద్యపానరోగిని నాలుక పెదవి దంతములు నల్లగ లేక నీలవర్ణముగనుండుట నేత్రములు పచ్చగ లేక రక్తవర్ణముగ నుండుట యీలక్షణములుగల మద్యపానరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

శ్లో॥ హిక్కాజ్వరౌవమథు వేపథుపార్శ్వశూలాః కాసభ్రమావ
పిచపానహతంత్యజేత్తు॥

తా. ఎక్కిళ్ళు జ్వరము వాంతి వణుకు పార్శ్వశూల దగ్గు భ్రమ మొదలగు నుపద్రవములు మిక్కుటముగ మద్యపానము సేయువానికి జనించిన వానిం జంపు

మదాత్యయరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మదాత్యయశ్చాతిమిదః తత్రమద్యంప్రదా
పయేత్। వ్యోషాసౌవర్చలోపేతంసక్తుభిర్వాసమాయుతమ్॥

తా. మద్యపానమువలన గడుమదము గలిగిన మదాత్యయ మనంబడు. దానియందు త్రికటుకములు సౌవర్చలవణము అనువాని యుక్తముగాని వేలపిండియుక్తముగాని మద్యమును పానము జేయించవలయు.

శ్లో॥ మదాత్యయే నింబనీరం సితాయుక్తంచ దాపయేత్ ॥

తా. వేపాకురసములో పంచదారగలిపి సేవించిన మదాత్యయము హరించు.

వాతమదాత్యయమునకు సౌవర్చలాది యోగము.

శ్లో॥ మద్యాం సౌవర్చలవ్యోష యుక్తంకించి జ్జలాన్వితమ్ ।
జీర్ణమద్యాయ దాతవ్యం వాతపానా త్యయాపహమ్ ॥

తా. మద్యము సైంధవలవణము త్రికటుకములు అనువాని నేకముజేసి యందొకింత యుదకముగలిపి మద్యపానజీర్ణానంతరము త్రాగిన వాతమదాత్యయముహరించు

సూక్త శృంగ్యాది యోగము.

శ్లో॥ సూక్త సౌవర్చల శృంగీ త్ర్యూషణార్ద్రికదీపకైః ।
మద్యం పీత్వాజయత్యుగ్రం పవనోత్థం మదాత్యయమ్ ॥

తా. కలి సైంధవలవణము కర్కాటకశృంగి త్రికటుకములు అల్లము వోమము అనువాని చూర్ణమునకు సమముగ మద్యముగలిపి త్రాగిన భయంకరమైన వాతపానాత్యయమును హరింపంజేయు.

క్షుద్రామలకాది యోగము.

శ్లో॥ క్షుద్రామలక ఖర్జూర పరూషక హిమంపిబేత్ ।
సితా విమిశ్రితం పీతం పానాత్యయ వికారనుత్ ॥

తా. నేలయుసిరికె ఖర్జూరము * ఫలాసాపండ్లు పచ్చకర్పూరము పంచదార అనువానిని నేకముజేసి మద్యములోగలిపిత్రాగిన పిత్తపానాత్యయవికారమును హరింపంజేయు.

కఫమదాత్యయోపచారము.

శ్లో॥ పానాత్యయే కఫోత్థేతు వమనాయ ప్రదాపయేత్ ।
యథాబలం లంఘనంచ దీపనీ యౌషధానిచ ॥

* ఇదే పేరీతపండనియు జెప్పంబడు.

తా. కఫమువలన జనించిన పానాత్యయమున వమనము శక్త్యనుగుణ్యముగ లంఘనము అగ్నిదీప్తికరౌషధసేవనము అనుపానిని జేయించవలయును.

సన్నిపాత మదాత్యయోపచారము.

శ్లో॥ సర్వజే సర్వమేవేదం ప్రయోక్తవ్యం చికిత్సితమ్॥

తా. త్రిదోషమువలన జనించిన మదాత్యయమున పై జెప్పబడిన సర్వచికిత్సలం జేయవలయు.

శ్లో॥ మథితం గోదధిసహితం తైలం కర్పూరసంమిశ్రమ్ ।
ఆస్వాద్య పీతమాశు క్షపయతి పానాత్యయం రోగమ్।

తా. ఆవుపెరుగు నూనె వీని నేకముజేసి బాగుగజిలికి అందు కర్పూరము కలిపి నస్యపానములు జేయించిన పానాత్యయరోగము తక్షణమున హరించు.

శ్లో॥ మద్యంపీత్వాయదివాతత్క్షణమేవలేహ్యాశర్కరాసఘృతా ।
మదయతి నజాతుమద్యం మనాగపి పఖితపీర్యమపి ॥

తా. మద్యపానానంతరము పంచదార నెయ్యి వీని నేకముజేసి భక్షించిన బలిష్ఠంబైన మద్యము సగా వీర్యవిహీనం బగు.

మదాత్యయమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంశోధనంసంయమనం స్వపనంలంఘనం భ్రమః । సంవత్సర సముత్పన్నా శాలయష్షష్టికాయవాః । ముద్గాశ్చమాషగోధూమాలావతిత్తిరకాదయః । వేసవానో విచిత్రాన్నం హృద్యంమద్యం పయస్సితా । తండులీయం పటోలంచ మాతులుంగం పరూషకమ్ । ఖర్జూరందాడిమం ధాత్రీ నారికేళంచగోస్తనీ । సర్పిఃపురాణంకర్పూరంప్రతీరం శిశిరోనిలః । ధారాగ్రహం చంద్రపాదా మణయో మిత్ర సంగమః । క్షౌమాంబరం ప్రియాశ్లేషో గీతం వ్యాత్రముద్ధతమ్ । శీతాంబు చందనంస్నానం సేవ్యమేతన్మదాత్యయే ॥

తా. విరేచనము రతిబంధము నిద్ర లంఘనము సంచారము] సంవత్సరను గినప్రాతవడ్లు 60 గినములనఫలించెడు యవధాన్యము పెసలు వుద్దులు గోధుములు

లావుకపిట్టమాంసము తిత్తిరిపక్షి మొదలగువాని మాంసములు వేసవారము కిచ్చిడి ప్రయకరమైన మద్యము పాలు పంచదార చిత్తికూర పొట్లకాయ మాదీఫలము ఫలాసాపండ్లు ఖర్జూరము దానిమ్మపండ్లు పుసిరికపండు వెంకాయ ద్రాక్షపండు ప్రాతనెయ్యి కర్పూరము నదితీరము చల్లగాలి జలమందిరము చంద్రకిరణములు మణిహారములు మిత్రసమాగమము పట్టువస్త్రములు ప్రియాలింగనము సంగీతము వాద్యములు శీతోదకము చందనము స్నానము అనునవి మదాత్యయరోగమున హితకరంబులు.

మదాత్యయమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్వేదోంజనంధూమపానం నావనందంతఘర్షణమ్ ।
తాంబూలంచాప్యపథ్యం స్యాన్మదాత్యయవికారిణామ్ ॥

తా. చెమటదీసుట అంజనము ధూమపానము నస్యము దంతధావనము తాంబూలము అనునవి మదాత్యయమునం దపథ్యకరంబులు.

నాసారోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆనహ్యతేయస్య విశుష్యతేచ ప్రక్లిద్యతే ధూప్యతిచైవనాసా । నవేత్తియోగంధరసాంశ్చజంతుర్జుష్టం వ్యవస్యేత్సతు పీనసేన । తంచానిలశ్లేష్మ భవం వికారం బ్రూయాత్ప్రతిశ్యాయ సమానలింగమ్ ॥

తా. ముక్కడచికొనుట యెండుట ముక్కులో నీరుగారుట పొగవెడలునటుల సంతాపము గలుగుట గంధరసము దెలియకుండుట యీ లక్షణములు గలది పీనసమని దెలియవలయు. ఈ వాతశ్లేష్మజవికారము ప్రతిశ్యాయతుల్య లక్షణయుక్తంబైయుండు.

నాసారోగ చికిత్స.

శ్లో॥ సర్వేషు పీనసేష్వాదౌ నివాతాగారగోభవేత్ ।
శిరసోభ్యంజనై స్స్వేదై ర్నస్యై ర్మందోష్ణభోజనైః ।
వమనైర్ఘృతపానైశ్చ యథాదోష ముపాచరేత్ ॥

తా. సర్వపీనసరోగములయందు తొలుత వాతవిహీనస్థలము మస్తకాభ్యంజనము స్వేదకర్మ నస్యము మందోష్ణభోజనము వమనము ఘృతపానము అనువానిచే దోషానుగుణ్యముగ నుపచరింపవలయు.

సర్వ పీనసములకు చికిత్స.

శ్లో॥ సర్వేషు సర్వకాలం పీనస రోగేషు జాతమాత్రేషు ।
మరిచంగుడేన దధ్నా భుంజీతదా సుఖంలభతే ॥

తా. సర్వపీనసములయందు పెరుగులో మిరియాలుపొడి బెల్లముగలిపి యెల్లప్రడు సేవింపుచుండిన సర్వపీనసములు హరించి సుఖముగలుగు.

గుడాది యోగము.

శ్లో॥ గుడమరిచవిమిశ్రం పీతమాశుప్రకామం హరతిదధినరాణాం పీనసందుర్నివారమ్ । యదితుసఘృతమన్నం శ్లక్ష్ణగోధూమ చూర్ణైః కృతముపహరతేసౌ తత్క్షతోస్యావకాశః ॥

తా. బెల్లము మిరియాలచూర్ణము వీని నొకటిగజేర్చి పెరుగులోగలిపి త్రాగిన దుర్నివారమైన పీనసమును శీఘ్రముగ హరింపంజేయు. మఱియు నేతితోగూడియుండు గోధుమచూర్ణాన్నమును భుజించిన పీనసము హరించు.

వేల్లగోధూమ యోగము.

శ్లో॥ వేల్లగోధూమ భోజీచ నిద్రాకాలేచ శీతలమ్ ।
జలం పిబతియోరోగీ పీనసాన్ముచ్యతేనరః ॥

తా. మిరియాలపొడిని గోధుమాన్నమును భక్షించి శయనించునపుడు శీతోదకమును త్రాగిన పీనసము హరించు.

పూతినస్య లక్షణము.

శ్లో॥ దోషైరిదగ్ధైర్గళతాలుమూలె సంమూర్ఛితోయస్యసమీరణస్తు । నిరేతి పూతిర్ముఖనాసికాభ్యాం తంపూతినస్యంప్రవదంతిరోగమ్॥

తా. గొంతు లోదౌడ అనువాని మధ్యమున దుష్టమైన పిత్తరక్తాది దోషములతో వాతము మిశ్రమమై నోరు ముక్కు అనువానియందు దుర్గంధముగ బైలువెడలిన పూతినస్య మనంబడు.

వ్యాఘ్రీతైలము.

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీదంతివచాశిగ్రుసురసావ్యోషసైంధవైః ।
సిద్ధం తైలం నసికిప్తం పూతినాసాగదాపహమ్ ॥

తా నేలములక దంతివేరు వస మునగ సన్నరాస్నను త్రికటుకములు సైంధవలవణము అనువాని కల్కములోగాని లేక కషాయములోగాని తైలము గలిపి పక్వముజేసి నస్యముజేయించిన పూతినాసారోగము హరించు.

శిగ్రుతైలము.

శ్లో॥ శిగ్రుసింహీని కుంభానాం బీజైస్స వ్యోషసైంధవైః ।
బిల్వపత్ర రసేసిద్ధం తైలంస్యా త్పూతినస్యనుత్ ॥

తా. మునగవిత్తులు నేలములకవిత్తులు నాగదంతివిత్తులు త్రికటుకములు సైంధవలవణము మారేడాకులరసము వీనిలో తైలముబోసి పాకముజేసి నస్యము జేయించిన పూతినాసారోగము హరించు.

నాసాపాక లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాశ్రితంపిత్తమరూంషి కుర్యాద్యస్మిన్వికారేబలవాంశ్చ
పాకః। తన్నాసికాపాకమితివ్యవస్యేద్విక్లేదకోథావథవాపియత్ర ॥

తా. నాసికము నాశ్రయించియుండు పిత్తము దుష్టంబగుటవలన నాసికములో వ్రణము జనించి లోనపండి చీముచే దడిసి దుర్గంధముగ స్రావముగలిగిన నాసికాపాకమనంబడు.

సర్జకాది ఘృతము.

శ్లో॥ శర్జార్జునోదుంబరవత్సకానాంత్వచాకషాయైః పరిధావనేన ।
కషాయకల్కైరపిచేభిరేవ సిద్ధంఘృతంఘ్రాణ విపాకనాశి ॥

తా. సర్జరసము మద్ది అత్తి కొడిసె అనువాని పట్టలను కషాయముకాచి దానిచే నాసావ్రణమును గడుగుటయేగాక పైద్రవ్యములయొక్క పట్టల కషాయములోగాని లేక కల్కములోగాని ఘృతముగలిపి పాకముజేసి త్రాగిన నాసాపాకముహరించు.

వ్యోషాది వటికములు.

శ్లో॥ వ్యోషాచిత్రక తాళీన తిత్రిడీ చామ్లవేతసమ్ । సచవ్యాజాజి

తుల్యాంశమేలాత్వక్పత్రపాదికమ్ । వ్యోషాదికమిదంచూర్ణం
పురాణగుడమిశ్రితం। పీనసశ్వాస కాసఘ్నంరుచిస్వరకరంపరమ్॥

తా. త్రికటుకములు చిత్రమూలము తాళిసెపత్రి చింత్రపుల్ల ప్రబ్బలిచెవ్యము జీలకఱ్ఱ యివి దినుసు కొక్కొక భాగము యేలకులు లవంగపట్ట లవంగపత్రి యివి దినుసుకు ¼ భాగము యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముజేసి ప్రాతబెల్లములోగలిపి యుంటలుజేసి భక్షించిన పడిసెము వుబ్బసము దగ్గు వీనిని హరింపంజేసి నోటికి రుచిని గలుగంజేయు.

పాఠాది తైలము.

శ్లో॥ పాఠాద్వి రజనీ మూర్వా పిప్పలీ జాతిపల్లవైః ।
ఏభిశ్చ తైలం సింసిద్ధం నస్యాత్ పీనసాపహమ్ ॥

తా. అగరుశొంఠి లేక విషబొద్ది పసపు మ్రానిపసపు చాగవేరు పిప్పలి వీని కషాయములో జాజియాకురసమును తైలమును గలిపి చిక్కగాకాచి నస్యము జేయించిన పీనసము హరించు.

పూయరక్త లక్షణము.

శ్లో॥ దోషైర్విదగ్ధై రథవాపిజంతో ర్లలాటదేశేభిహతస్యతైస్తైః ।
నాసాస్రవేత్పూయ మసృగ్విమిశ్రం తంపూయరక్తంపవ
దన్తి రోగమ్ ॥

తా. వాతాదిదోషములు దుష్టంబులగుటచేనేని లేక నుదుటియందు దెబ్బ తగులుటచేనేని ముక్కునందు చీము రక్తము స్రవించిన పూయరక్త మనంబడు.

పూయరక్త చికిత్స

శ్లో॥ పూయాస్త్రైరక్తపిత్తఘ్నాః కషాయా నావనానిచ ।
పాకదాహాది రోగేషు శీతలే హాదికాక్రియాః ॥

తా చీమురక్తము స్రవించెడి నాసారోగమున రక్తపిత్తహర కషాయములు నస్యములు మొదలగువానితో చికిత్సింపవలయు మఱియు దానియందు పాకదాహాదులు గలిగియుండిన శీతకరలేపనము సేకము మొదలగువానితో జికిత్సింపవలయు.

షడ్బిందు ఘృతము

శ్లో॥ భృంగంలవంగమధుకం చకోష్ఠంసనాగరంగోఘృత మిశ్రితం
చ । షడ్బిందునాసాస్థిగతంచపీనసంశిరోగతంరోగశతంనిహంతి ॥

తా. గుంటగలగర లవంగములు యష్టిమధుకము చెంగల్వకోష్టు శొంఠి అను వాని కషాయములో ఆవునెయ్యిగలిపి పక్వముజేసి యందు 6 బిందువులను నస్యము జేయించిన నాసాస్థిగత పీనసము శిరోరోగము మొదలగు సర్వరోగములు హరించు.

క్షవథు లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాశ్రితే మర్మణిసంప్రదుష్టో యస్యానిలోనాసికయానిరేతి। కఫానుయాతో బహుశోతిశబ్దం తంరోగ మాహుః క్షవథుంవిధిజ్ఞాః॥

తా. నాసికము నాశ్రయించియుండు శృంగాటకమను మర్మస్థానమునందు వాతము దుష్టంబై కఫముతోగలసి గొప్పశబ్దమును సేయుచు నాసికమువలన బైలువెడలిన * క్షవథు యనంబడు.

శుంఠ్యాది ఘృతము.

శ్లో॥ శుంఠీకుష్ఠ కణాబిల్వ ద్రాక్షాకల్క కషాయవత్।
తైలంపక్వ మథాజ్యంవా నస్యాత్క్ష వథునాశనమ్॥

తా. శొంఠి చెంగల్వకోష్టు పిప్పళ్ళు మారేడు ద్రాక్ష అనువాని కల్కములో గాని లేక కషాయములోగాని నూనెలేక నెయ్యిగలిపి పక్వముజేసి నస్యము జేయించిన క్షవథు నశించు.

ఆగంతుక క్షవథు లక్షణము.

శ్లో॥ తీక్ష్ణోపయోగాదతి జిఘ్రితోవా భావాస్కటూనర్కనిరీక్షణాద్వా। సూత్రాదిభిర్వా తరుణాస్థి మర్మణ్యుద్ఘాటితేన్యః క్షవథుర్నిరేతి॥

తా. ఆవాలు మొదలగు తీక్ష్ణపదార్థముల సేవించుటచేనేని లేక † కారము గల పదార్థముల పీల్చుటచేనేని లేక సూర్యునిజూచుటచేనేని లేక నాసికములో వత్తి నునుచుటచేనేని తరుణాస్థిమర్మము (అనగా ఫణామర్మము) చలితంబై ఆగంతుక క్షవథును గలుగంజేయు. మఱియు ఆగంతుక దోషజక్షవథులు 2 ను సమానంబులు.

---

* క్షవథువన—తుమ్ము.

† కారమన—శొంఠి పస పిప్పలి మొదలగునవి.

భ్రింశథు లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రభ్రిశ్యతే నాసిక యాహియస్య సాంద్రో విదగ్ధో లవణః కఫశ్చ । ప్రాగ్సంచితో మూర్ధనిసూర్యతప్తే తంభ్రింశథుం వ్యాధిముదాహర్మంతి ॥

తా. పూర్వము శిరమునందు సంచితంబైయుండు కఫము సూర్యతాపము వలన ద్రవించి గట్టిగ రక్తాధిక పీతవర్ణముగ వుప్పగ నాసికారంధ్రమువలన నధికముగ వెడలిన భ్రంశథు వనంబడు.

దీప్తనాసా లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణే భృశందాహ సమన్వితేతు వినిస్సరే ద్ధూమఇవేహ వాయుః । నాసాప్రదీప్తె వచయస్యజంతో ర్వ్యాధింతుతం దీప్తముదాహరంతి ॥

తా. నాసికము కడుతాపయుక్తమైయుండు వాతము పొగవలె బైలువెడలుచు నాసికమునకు ప్రదీప్తిని గలుగంజేయుచుండిన దీప్తనాసారోగమనంబడు.

దీప్తనాసా చికిత్స.

శ్లో॥ నస్యంహితం నింబరసాంజనాభ్యాం దీప్తెశిరస్స్వేదన మత్ర శస్తమ్ । నస్యేకృతే క్షీరజలావసేకా శంసంతి భుంజీతచ ముద్గయూషైః ॥

తా. వేసరసము రసాంజనము అనువానియొక్క నస్యమును కుంభీశాకముల వలన నొకింత స్వేదమును నస్యానంతరము పాలను నీరునుజేర్చి సేచనమునుజేయించుటయేగాక పెసరకట్టును పథ్యమునందొసంగిన దీప్తనాసారోగమునుహరింపంజేయు•

ప్రతీనాహ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉచ్ఛ్వాస మార్గంతు కఫస్సవాతో రుంధ్యాత్ప్రతీనాహ ముదాహరేత్తమ్ ॥

తా. వాతసహిత కఫము వుచ్ఛ్వాసమార్గము నడ్డగించుటవలన నాసికారంధ్రముల శ్వాసము బాగుగ ప్రవర్తింపకుండిన ప్రతీనాహ మనంబడు.

ప్రతీనాహ చికిత్స.

శ్లో॥ నాసావనాహేక ర్తవ్యం పానంగవ్యస్యసర్పిషః ॥

తా ఆవునెయ్యిని పానముజేయించిన ప్రతీనాహము హరించు.

నాసాస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాద్ఘనః పికసిత స్తనుర్వా దోషస్స్రవేత్స్రావముదాహరేత్తమ్ ॥

తా, నాసికమువలన గట్టిగ పసపువర్ణముగ లేక తెల్లగ తేటగకఫముస్రవించిన నాసాస్రావ మనంబడు.

నాసాస్రావ చికిత్స.

శ్లో॥ నాసాస్రావేఘ్రాణయోశ్చూర్ణయుక్తం నాడ్యాదేయంచావపీడాశ్చపథ్యాః । తీక్ష్ణాధూమాన్దేవదార్వగ్ని కాభ్యాంమాంసంచాజంపథ్యమత్రాదిశంతి ॥

తా. నాసాస్రావమునందు కరక్కాయచూర్ణమును గొట్టముతో బ్రయోగించుట * అవపీడనము దేవదారు చిత్రమూలము మొదలగు వానియొక్క తీక్ష్ణకర ధూమములు వీనిచే నుపచరింపవలయు. మఱియు దీనియందు మేకమాంసమును భుజించుట పథ్యకరంబు.

నాసాపరిశోష లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాశ్రితేస్రోతసి మారుతేనగాఢంప్రదీప్తేపరిశోషితేచ। కృచ్ఛ్రాచ్ఛ్వసేదూర్ధ్వమధశ్చజంతుర్యస్మిన్ననాసాపరిశోషఉక్తః ॥

తా. వాతమువలన నాసికాద్వారములు మిక్కుటముగ తపించి యెండుటచే నరుడు కడుకష్టముమీద క్రిందపైన శ్వాసమునువిడిచిన నాసాపరిశోష మనంబడు.

నాసాపరిశోష చికిత్స.

శ్లో॥ నాసాశోషేక్షీరపానం ససితంచప్రశస్యతే ॥

* అవపీడనమన శొంఠి మిరియాలు వస మొదలగు తీక్ష్ణకరౌషధముల కల్కముజేసి నాసికములోపిండుట.

తా. నాసాశోషమునపాలులో పంచదారగలిపిపానము సేయుట ప్రశస్తంబు.

అపక్వపీనస లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోగురుత్వమరుచి ర్నాసాస్రావ స్తనుస్వరః ।
క్షామఃష్ఠీవే త్తథాభీక్ష్ణ మామపీనసలక్షణమ్ ॥

తా. శిరము జడముగనుండుట అరుచిగలుగుట నాసికములోనుండి తేటనీరు గారుట స్వరము హీనంబగుట పలుమారు నాసికములయందుండు చీమిడి నాకర్షించి యుమియుట యీ లక్షణములుగలది అపక్వపీనసమని తెలియవలయు.

పక్వపీనస లక్షణము.

శ్లో॥ ఆమలింగాన్వితశ్శ్లేష్మా ఘనస్స్రోతఃసునిమజ్జతి ।
స్వరవర్ణవిశుద్ధిశ్చ పరిపక్వస్యలక్షణమ్ ॥

తా. పూర్వోక్త అపక్వలక్షణయుక్తంబై యుండుకఫము ఘనీభవించి నాసికము మొదలగువాని స్రోతస్సులయందు నిలుచుట స్వర్ణవర్ణములు స్పష్టములుగనుండుట యీ లక్షణములు గలిగిన పీనసము పక్వంబైనదని తెలియవలయు.

ప్రతిశ్యాయోత్పత్తి.

శ్లో॥ సంధారణాజీర్ణరజోతిభాషా క్రోధర్తు వైషమ్యశిరోభితాపైః । ప్రజాగరస్వప్న నవాంబుశీతా వశ్యాయకైర్మైథున బాష్పసేకైః । సంస్త్యానదోషే.శిరసిప్రవృద్ధోవాయుః ప్రతిశ్యాయ.ముదీరయేత్తు ॥

తా. మలమూత్రాదివేగముల నడ్డగించుట జీర్ణము గానుండుట ముక్కులో దుమ్ము ప్రవేశించుట మిక్కుటముగ మాటలాడుట కోపము సేయుట ఋతువుమారుట యెండవలన శిరము తపించుట జాగరణము సేయుట పగలు నిద్రించుట క్రొత్తనీరును త్రాగుట శీతపదార్థములను మంచును సేవించుట మిక్కుటముగ మైదునము సేయుట నేత్రములయందు నీరుగారుట యీ కారణములవలన మూలాధారమైన కఫము శిరమున ఘనీభావమును జెందుటచే వాతము ప్రకోపించి పడిసెమును గలుగంజేయు. ఈ కారణములవలన తక్షణమున పడిసెము గలుగు.

ప్రతిశ్యాయోత్పత్తి కారణము.

శ్లో। చయంగతా మూర్ధనిమారుతాదయః పృథక్సమస్తాశ్చతథైవ శోణితమ్ । ప్రకుప్యమానావివిధైః ప్రకోపనైస్తతఃప్రతిశ్యాయకరాభవంతి ॥

తా. శిరమున ప్రత్యేకముగ వాతాదిదోషములు సర్వదోషములు రక్తము సంచితంబులై బలవద్విగ్రహ దివాస్వప్నాది కారణములవలన బ్రకోపించిన ప్రతిశ్యాయమును గలుగంజేయు.

ప్రతిశ్యాయః పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ క్షువప్రవృత్తి శ్శిరసోతిపూర్ణతా స్తంభోంగమర్దః పరిహృష్టరోమతా । ఉపద్రవాశ్చాప్యపరేపృథగ్విధా నృణాంప్రతిశ్యాయపురస్సరాస్మృతాః ॥

తా. తుమ్ములువచ్చుట తల బరువుగనుండుట శరీరము స్తంభించుట శరీరము నొచ్చుట గగుర్పొడుచుట పలువిధరోగములు (అనగా ఘ్రాణధూమాయ నాదికములు) గలుగుట యివియ ప్రతిశ్యాయమునకు పూర్వరూపములు.

ప్రతిశ్యాయ చికిత్స.

శ్లో॥ ప్రతిశ్యాయేషుసర్వేషు గృహంవాతవివర్జితమ్ ।
వస్త్రేణగురుణోష్ణేన శిరసావేష్టనంహితమ్ ॥

తా. సర్వప్రతిశ్యాయములయందు వాతవిహీనస్థలమునం దుండుట దళముగ వుష్ణముగనుండు వస్త్రముల శిరమునకుజుట్టుట హితకరంబు.

బాలమూలక యూషము.

శో॥ బాలమూలక యూషశ్చ కులుత్థోత్థశ్చపూజితః ।
స్వేదఉష్ణంహిమంభోజ్యం పాచనాయప్రశస్యతే ॥

తా. ప్రతిశ్యాయమునందు లేతముల్లంగి వులవలు అనువానియూషము స్వేదకర్మ వుష్ణకరభోజనము శీతోదకము అనువాని సేవనవలన ప్రతిశ్యాయము పక్వంబగు.

పిప్పల్యాది నస్యము.

శ్లో॥ తతఃపక్వంకఫంజ్ఞాత్వా హరేచ్ఛీర్ష విరేచనైః ।
పిప్పల్యశ్శిగ్రుబీజాని విడంగం మరిచానిచ ।
అవపీడః ప్రశస్తోయం ప్రతిశ్యాయ నివారణః ॥

తా. కఫము పక్వమైనపిదప మస్తకరేచనము జేయించి దానినిదీసి వేయవలయు మఱియు పిప్పళ్ళు మునగవిత్తులు వాయువిడంగములుమిరియాలు వీనినినస్యము చేయించవలయును యివి ప్రతిశ్యాయమును హరింపంజేయుటయందు ప్రశస్తంబులు.

వాతప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఆనద్ధాపిహితానాసా తనుస్రావ ప్రసేకినీ ।
గళతాల్వోష్ఠశోషశ్చ నిస్తోదశ్శంఖయోరపి ।
భవేత్స్వరోపఘాతశ్చ ప్రతీశ్యాయే నిలాత్మజే ॥

తా. ముక్కుకట్టంబడినటులుండుట అడచికొనియుండుట తేటగనీరుగారుట గొంతులోదౌడ పెదవియెండుట కణతలలో పొడుచునటులుండుట గొంతులో ఘుఘురశబ్దము గలుగుట యీలక్షణములుగలది వాతప్రతిశ్యాయమని తెలియవలయు

వాతజప్రతిశ్యాయ చికిత్స.

శ్లో॥ వాతికేతుప్రతిశ్యాయే పిబేత్సర్పిర్యథాక్రమమ్ ।
పంచభిర్ల వణైస్సిద్ధం ప్రథమేనగణేనచ ॥

తా. పంచలవణము యుక్తముగగాని లేక పంచమూలయుక్తముగగానిసిద్ధము జేయబడిన ఘృతమును పానముజేసిన వాతజప్రతిశ్యాయము హరించు.

పిత్తప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఉష్ణస్సపీతకస్స్రావో ఘ్రాణాత్స్రవతిపైత్తికే ।
కృశోతిపాండుస్సంతప్తో భవేదుష్ణాభిపీడితః ।
సధూమమగ్నింసహసా వమతీవచనాసయా ॥

తా. నాసికనునుండి వేడిగ పసుపువర్ణముగ స్రావముగలుగుట దానిసంబంధమువలన శరీరముకృశించి కడుతెల్లగనుండుట దాహముగలుగుట ఉష్ణమునుసహింప

లేకుండుట నాసికమువలన పొగతోడ నగ్ని వెడలునట్టులుండుట యీ లక్షణములు గలది పైత్తిక ప్రతిశ్యాయమని తెలియవలయు.

చికిత్స.

శ్లో॥ హితంపిత్తప్రతిశ్యాయే పాచనార్థంఘృతంపయః ।
శృంగబేరేణ పయసా శృంగబేరసుధాంపివా ॥

తా. పిత్తజ ప్రతిశ్యాయమునందు పాచనార్థమై నెయ్యి పాలు అల్లపురసము అనుపాని నేకముజేసిగాని లేక పాలలో అల్లపురసముగలిపిగాని పానము జేయించుట హితకరంబు.

కఫజప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘ్రాణాత్కఫః కఫకృతే శ్వేతశ్శీతస్స్రవేద్బహుః ।
శుక్లావభాసశ్శూనాక్షో భవేద్గురుశిరానరః ।
కంఠతాల్వోష్ఠశిరసాం కండూభిరభిపీడితః ॥

తా. నాసికమువలన చీమిడి తెల్లగ శీతలముగ మిక్కుటముగ పలుమారు కారుట శరీరము తెల్లగనగుట కండ్లుబ్బుట తలబరువుగనుండుట గొంతులో దౌడ పెదవి శిరము అనువానియందు దురదగలుగుట యీ లక్షణములుగలది కఫజప్రతిశ్యాయమని తెలియవలయును.

చికిత్స.

శ్లో॥ కఫజేసర్పిషాస్నిగ్ధం తిలమాషవిపక్వయా ।
యవాగ్వాపాయయిత్వాతు శ్లేష్మఘ్నం క్రమమాచరేత్ ॥

తా. కఫజనాసారోగమున దొలుత ఘృతమువలన స్నిగ్ధముగజేసి పిదప నువ్వులు పుద్దులు అనువాని యుక్తముగ సిద్ధముజేయబడిన యవాగున పానము జేయించి కఫకరౌషధమువలన నొసంగవలయు.

ధూమపాన వర్తి.

శ్లో॥ దార్వ్యంగుదనికుంభైశ్చ కిణిహ్యాసరళేనచ ।
వర్తయోత్రకృతాయోజ్యా ధూమపానేయథావిధిః ॥

తా. మ్రానిపసపు గానెపట్ట దంతి వుత్తరేణు సర్జరసము వీని నుదకములో నూం వస్త్రమునకు బట్టించి వత్తిజేసి యథావిధిగ ధూమపానము సేయవలయు.

సన్నిపాత నాసారోగ లక్షణము.

శ్లో॥ భూత్వాభూత్వా ప్రతిశ్యాయో యస్యాకస్మాన్నివర్తతే।
సంపక్వోవాప్యపక్వోవా సతుసర్వభవస్స్మృతః ॥

తా. పడిశెము పలుమారు జనించి పండిగాని లేక పండక యకస్మాత్తుగ గాని నివర్తించిన త్రిదోషజప్రతిశ్యాయ మనంబడు.

దుష్టప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రక్లిద్యతేపునర్నాసా పునశ్చపరిశుష్యతి ।
పునరానహ్యతేచాపి పునర్విశీయతేతథా ।
నిశ్వాసోవాతిదుర్గంధో నరోగంధంనవేత్తిచ ।
ఏవందుష్టప్రతిశ్యాయం జానీయాత్కృచ్ఛ్రసాధనమ్ ॥

తా. నాసికము పలుమారు తడిసినట్లుండుట మరల నెండుట మరల నాసిక ముడచికొనుట మరల నాసికము తెరచికొనుట దుర్గంధముగ నిశ్వాసము బైలువెడలుట వాసన తెలియకుండుట యీ లక్షణములుగలది దుష్టప్రతిశ్యాయ మనంబడు. ఇది కష్టసాధ్యము. (ఈ ప్రతిశ్యాయ మైదింటిలో నవస్థాభేదముగలదిగ నుండుటం జేసి 6 వదిగగణనము జేయఁదగదు)

చిత్రక హరీతకీ రసాయనము.

శ్లో॥ చత్వార్యతిశతానిచిత్రకజటాయుక్పంచ మూలామృతా ।
ధాత్రీణాముదకర్మణేత్రిభిరపాంద్రోణైశ్చసంక్వాథయేత్ ।
పాదస్థేక్వథనేగుడస్యచశతంపథ్యాథకేనాన్వితమ్ ।
పక్త్వవ్యంశ్చతశీతలేచమధునః ప్రస్థార్థమాత్రంక్షిపేత్ ।
వ్యోషస్యత్రిసుగంధికస్యచ పలాన్యష్టౌవషట్ప్రక్షిపేత్ ।
క్షారస్యార్థపలంరసాయన మిదంసంసేవ్యతేసర్వదా ।
శోషశ్వాసమలానకాశన మధుశ్లేష్మప్రతిశ్యాయిభి ।
క్షీణోరఃక్షతహిక్కికాకఫ శిరోరోగప్రనష్టాగ్నిభిః ॥

తా. చిత్రమూలము పంచమూలములు తిప్పతీగె వుసిరికెవరుగు వీనిని 400 పలములు గ్రహించి, 3 ద్రోణముల నుదకములో వైచి చతుర్థాంశముగ కషాయము కాచి దించుకొని అందు 100 పలముల బెల్లము అథకప్రమాణము కరక్కాయలు వైచి పాకముజేసి చల్లారిన పిదప ½ ప్రస్థము తేనె 6 పలములు త్రికటుకసులు త్రిసుగంధములు ½ పలము యవక్షారముగలిపి సదా సేవింపుచుండిన శోష శ్వాసము మలబద్ధము వాంతి దగ్గు పడిసెము కృశత్వము వురఃక్షతము యెక్కిళ్ళు కఫజశిరో రోగము మందాగ్ని వీనిని హరించును.

హింగ్వాది తైలము.

శ్లో॥ హింగువ్యోషవిడంగకట్ఫల చారుకృష్ణగంధైర్యుతైః ।
లాక్షాశ్వేతపునర్నవాబ్దకుటజైః పుష్పోద్భవైస్సారభైః ।
ఇత్యేభిఃకటుతైలమేతదనలేమందేసమూత్రంశృతమ్ ।
పీతంనాసికయాయథావిధిభవేన్నాసామయేభ్యోహితమ్ ॥

తా. ఇంగువ శొంఠిమిరియాలు పిప్పళ్ళు వాయువిడంగములు కాయఫలము (గుమ్మడుచేవ) వస చెంగల్వకోష్టు నల్లమునగ లక్క తెల్లగలిజేరు తుంగముస్తెలు కొడిసెవిత్తులు లవంగములు అనువాని కషాయములోగాని లేక కల్కములోగాని తెల్లావనూనె గోమూత్రముకలిపి మందాగ్నితో పాకముజేసి యథావిధిగ నస్యము జేయించిన నాసారోగము హరించు.

పీనస సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తపిత్తంచశోథశ్చ తథార్శాంస్యర్బుదానిచ ।
నాసికాయాంస్యు రేతేషాం స్వంస్వంకుర్యాచ్చికిత్సితమ్ ॥

తా. రక్త పిత్తము వాపు అర్శస్సు అర్బుదము అనురోగములు నాసికమున జనించిన ఆయారోగోక్తచికిత్సం జేయవలయు

శ్లో॥ గృహధూమకణాదారు క్షారనక్తాహ్వసైంధవైః ।
సిద్ధంశిఖరిబీజైశ్చ తైలంనాసార్శసాంహితమ్ ॥

తా. కరుధూపము పిప్పళ్ళు దేవదారు యవక్షారము నఖము సైంధవలవణము ఉత్తరేణివిత్తులు వీనితో తైలమును పక్వముజేసి నాసికయందువైచిన నాసార్శస్సు హరించు.

కరవీరాది తైలము.

శ్లో॥ రక్తస్య కరవీరస్య పుష్పంజాతేశ్చ మల్లికా ।
తిలతైలం సమంత్వేతైః పక్వందానార్శసాం హితమ్ ॥

తా. యెఱ్ఱగన్నేరుపువ్వులు జాజిపువ్వులు మల్లెపువ్వులు వీనితోసమముగ తిలతైలమును పక్వముచేసి వాసికములోవైచి నాసార్శస్సు హరించు.

నాసాశోషోపచారము.

శ్లో॥ నాసాశోషే క్షీరసర్పిః ప్రధానం తైలంసిద్ధంచాణు తైలేస నస్యే । సర్పిః పానంభోజనం జాంగలైశ్చ స్నేహస్వేదై స్నైహికశ్చాత్రధూమః ॥

తా. నాసాశోషమున పాలు నెయ్యి నూనె అనువానితో ముఖ్యముగ నుపచరింపవలయు. మఱియు అణుతైలముయొక్క నస్యము ఘృతపానము జాంగలసంయుక్తభోజనము స్నేహయుక్త ద్రవ్యములచే చెమటను వెడలింపంజేయుట స్నేహసంయుక్తధూమము హితకరంబులు.

రక్తప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తజేతు ప్రతిశ్యాయే రక్తస్రావః ప్రవర్తతే ।
తామ్రాక్షశ్చ భవేజ్జంతు రురోఘాత ప్రపీడితః ।
దుర్గంధో చ్ఛ్వాసవదనో గంధానపి నవేత్తిసః ॥

తా. ముక్కులోనుండి రక్తముస్రవించుట నేత్రములెఱ్ఱగనగుట ఉరఃక్షతపీడతోసమానమైన పీడగలుగుట వుచ్ఛ్వాసము నోరు ఆనువానియందు కంపువేసుట వాసన దెలియకుండుట యీ లక్షణములుగలది రక్తజప్రతిశ్యాయ మనంబడు,

చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తపిత్తోద్భవేపేయం సర్పిర్మధుకసైశ్శృతమ్ ॥

తా. రక్తపిత్తమువలన గలిగిన ప్రతిశ్యాయమున తుమ్మెదల కషాయముకాచి అందు నెయ్యిగలిపి పాకముజేసి దానిని త్రాగవలయు,

ధాత్రీలేపము.

శ్లో॥ సర్పిషా భృష్టయధాత్ర్యా శిరసో లేపతఃక్షణాత్ ।
నాసాయాం సంప్రవృత్తంచ రుధిరంచ వినశ్యతి ॥

తా. నేతిలో వుసిరికవరుగునుసూరి శిరమున లేపనముజేసిన నాసికారక్తము తత్క్షణమున హరించు.

ప్రతిశ్యాయ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ విడంగం సైంధవంహింగు గుగ్గులు స్సమనశ్శిలః ।
ప్రతిశ్యాయే వచాయుక్తం సక్తుధూమం పిబేన్నరః ।
ఏతచ్చచూర్ణ మాఘ్రాతం ప్రతిశ్యాయం వినాశయేత్ ॥

తా. వస పేలపిండి అనువానియొక్క ధూమమును ప్రాశనము జేసి పిదప వాయువిడంగములు సైంధవలవణము యింగువ గుగ్గిలము మణిశిల అనువాని చూర్ణమును మూటగట్టి వాసన జూచుచుండిన ప్రతిశ్యాయము హరించు.

సక్తుధూమము.

శ్లో॥ ఘృతతైల సమాయుక్తం సక్తుధూమం పిబేన్నరః ।
సధూమస్స్యాత్ప్రతిశ్యాయ కాసహిక్కా హరఃపరః ।

తా. నెయ్యి నూనె వీనిలో పేలపిండినికలిపి దాని ధూమమును పానము జేసిన పడిసెము దగ్గు యెక్కిళ్ళుహరించు.

ధూమచూర్ణము.

శ్లో॥ ప్రతిశ్యాయే పిబేద్ధూమం సర్పాంగవ్య సమాయుతమ్ ।
చాతుర్జాతక చూర్ణంవా ఘ్రేయంవా కృష్ణజీరకమ్ ॥

తా. సర్వపడిసెమునందు ఆవునేతిలో యుక్తమైన ద్రవ్యములగలిపిధూమపానము జేయవలయు మఱియు చాతుర్జాతకములగాని లేక నల్లజీలకఱ్ఱనుగానిచూర్ణ ముబట్టలోగట్టి వాసన జూడవలయు.

నవసాగర యోగము.

శ్లో॥ ప్రతిశ్యాయేషు సశిరః పీడేషు నవసాగరమ్ ।
సమానం కలికాచూర్ణం సూక్ష్మితం చూర్ణితంద్వయమ్ ।

గుంజామాత్రంతు తచ్చూర్ణం నస్యప్రధమనం చరేత్ ।
నశ్యంత్యనేన యత్నేన ప్రతిశ్యాయ శిరోరుజః ॥

తా. శిరమున శూలయుక్తముగ ప్రతిశ్యాయము గలిగిన నవాసాగరము సున్నము వీనిని సమభాగములుజేర్చి ఖల్వములోనునిచి నూరి గురిగింజయెత్తును నాసికమున * ప్రధమననస్యముజేసిన పడిసెము మస్తకశూల వీనిని హరింపంజేయు.

ప్రతిశ్యాయహర నస్యము.

శ్లో॥ వచాయా శ్చూర్ణమాఘ్రాయ వాససా పోటలీకృతమ్ ।
కారవీం వస్త్రబద్ధాంవా ప్రతిశ్యాయ మహోహతి ॥

తా. వసనుగాని లేక వోమమునుగాని చూర్ణముజేసి బట్టలోగట్టి వాసనను బీల్చిన పడిసెము హరించు.

శఠ్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ శఠీసామలకీ వ్యోష చూర్ణంసర్పి ర్గుడాన్వితమ్ ।
హరేద్ఘోరం ప్రతిశ్యాయం పార్శ్వహృద్వస్తి శూలనుత్ ॥

తా. కిచ్చిలిగడ్డ వుసిరికవరుగు త్రికటుకములు వీనిని చూర్ణముజేసి నెయ్యి బెల్లము వీటిలోగలిపి భక్షించిన కడుభయంకరమైన పడిసెము పార్శ్వము హృద్వస్తి అనువాని యందలి శూల హరించు.

అసాధ్యప్రతిశ్యాయ లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వఏవ ప్రతిశ్యాయా నరస్యా ప్రతికారిణః ।
దుష్టతాంయాంతి కాలేన తదాసాధ్యా భవంతిచ ।
మూర్ఛంతి క్రిమయశ్చాత్ర శ్వేతాస్స్నిగ్ధా స్తథానవః ।
కృమిజోయ శ్శిరోరోగ స్తుల్యంతే నాస్యలక్షణమ్ ॥

---

* ప్రధమననస్యమన...6 అంగుళములపొడవు అగ్రమున 2 రంధ్రములుగల గొట్టమును సరళముగ జేయించి అందుచూర్ణమునుపైచి నాసికమునందు నునిచి ముఖవాతముతో నూదుట.

తా. సర్వప్రతిశ్యాయముల నుపేక్షించుటవలన కాలాంతరమున దుష్టంబులై అసాధ్యంబులై తెల్లగనున్నగ సన్నముగనుండు క్రిములు నాసికములో జనించు. దానియందు క్రిమిజ శిరోరోగము లక్షణంబులు గల్గుగు.

ప్రతిశ్యాయోపేక్షజ వికారములు.

శ్లో॥ బాధిర్యమాంద్య మఘ్రిత్వం ఘోరాంశ్చ నయనామయాన్।
శోథాగ్ని సాథకాసాదీ న్వృద్ధాకుర్వంతి పీనసాః ॥

తా. సర్వపీనసములు వృద్ధి జెందినచెవుడు మందదృష్టి వాసనదెలియకుండుట భయంకరమైన నేత్రరోగము వాపు అగ్నిమాంద్యము దగ్గు మొదలగునవి గలుగు.

క్రిమినాసా చికిత్స.

శ్లో॥ కృమిఘ్నాయేక్రమాఃప్రోక్తా స్తావై స్కృమిషు యోజయేత్ ।
ధావనానికృమిఘ్నాని భేషజానిచ బుద్ధిమాన్ ॥

తా. కృమిరోగోక్త ఔషధములవలనను కృమినాశ కరౌషధముల వలనను కృమిజనాసారోగము గడుగుటయే గాక కృమినాశ కరౌషధముల సేవనను జేయించవలయు.

కృమిహర చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తామ్ర స్వరసశ్శుద్ధ స్తక్రేణ సహానస్యతః ।
తస్యపర్ణావి పిష్ట్వాచ బధ్నీయా న్నాసికాముఖే ।
పతంతి కీటకాన్సద్యో యోగోయంత్రి దినేహితః ।
పీనసా న్ముచ్యతేరోగీ శతశోను మితంత్విదమ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱగోగుహూర స్వరసమును వడియగట్టి మజ్జిగలోగలిపి నస్యముజేయించుటయేగాక యెఱ్ఱగోగాకునునూరి నాసికాముఖమున నునిచి కట్టుగట్టవలయు ఇటుల 3 దినములుచేసిన తక్షణమున పురుగులుపడి పీనసము హరించు. ఇది యనుభవ సిద్ధంబులు.

నాసారోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వేదస్నే శిరోభ్యంగః పురాణాయవశాలయః । కుళుత్థ ముద్గయోయూషః గ్రామ్యజాంగలజారసాః।

వార్తాకం కులకంశిగ్రు కర్కోటం బాలమూలకమ్ । లశు
నందధితప్తాంబు వారుణీచ కటుత్రయమ్ । కట్వమ్లలవణం
స్నిగ్ధ ముష్ణంచ లఘుభోజనమ్ । నాసారోగే పీనసాఖ్యే నే
వ్యాపే తద్వ్యధామలమ్ ॥

తా. స్వేదము స్నేహము నుస్తకొత్థ్యంజనము పాతయవలు బియ్యము ఫుల వలు పెసలు అనువాని యూషము గ్రామ్యమాంసరసము జాంగలమాంసరసము వం కాయ చేతిపాట్ల మునక్కాయ మారేడుకాయలు లేతముల్లంగి వెల్లుల్లి పెరుగు వుష్ణోదకము మద్యము త్రికటుకములు కారము పులుసు వుప్పు జిగటగలపదార్థములు వుష్ణము లఘుకరభోజనము యీ మొదలగు వానిని నాసారోగమునందు దోషాను గుణ్యముగ పథ్యమునందు గ్రహింపందగు.

నాసారోగములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ స్నానక్రోధం శకృన్మూత్ర వాతవేగాన్ శుచం ద్రవమ్ ।
భూమిశయ్యాంచ యత్నేన నాసారోగీ పరిత్యజేత్ ॥

తా. స్నానము క్రోధము మలమూత్ర వాతవేగముల నడ్డగించుట శోకము ద్రవపదార్థములు భూమిపైబరుండుట వీనిని నాసారోగంబులు గలవారు ప్రయత్న పూర్వకముగ వర్జింపవలయు.

పీనసరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [శారీరే] పూయంస్రవతిదుర్గంధం నాసాయా మతితాపకృత్ ।
తత్రౌషధం ప్రదాతవ్యం శ్వేతజీర సితాద్రవైః ।
ఘృతాక్తం కుంకుమంఘృష్టం నస్యేత్పీనస రోగనుత్ ॥

తా. ముక్కున కడుతాపముగలిగి దుర్గంధముగ చీముగారిన తెల్లజీలకఱ్ఱ పంచదార వీని నుదకములో నూరిగాని లేక కుంకుమపువ్వును నేతితోనూరిగాని నస్యముజేయించిన మురికి పీనసములు హరించు. (దుంధిలపుచెక్క అనుములువీని వండి భక్షించిన మురికి పీనసములు నాసికావ్రణములు హరించు.)

పీనసరోగ భేదములు.

శ్లో॥ రక్తంపీతం తథాశ్వేతం నీలంహారిద్ర మిశ్రితమ్ ।
పూయం స్రవతిదుర్గంధం పీనసాఖ్యాంచ సప్తకమ్ ॥

తా. రక్తవర్ణము నీలవర్ణము శ్వేతవర్ణమునీలవర్ణము పసుపువర్ణముమిశ్రవర్ణము పూయవర్ణము అనపీనసములు 7 విధములు యివి దుర్గంధములుగ స్రవించు.

పీనసహర నస్యములు.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] ఉష్ణోదకేన వానస్యం పిప్పలీ నాగరంనిశా ।
దేవదారు ఫలార్ద్రేణ గుంజైకం శీతవారిణా ।
సప్తాహే పీనసంహంతి నాసారోగంచ నాశయేత్ ॥

తా. పిప్పళ్ళు శొంఠి పసపు వీని నుష్ణోదకముతో నూరి నస్యము జేయించిన పీనసములు హరించు. మఱియు దేవదారుపండు అల్లము వీనిని శీతోదకముతో నూరి గురిగింజ ప్రమాణమును 7 దినములు నస్యము జేయించిన పీనసము నాసారోగము హరించు. (మఱియు పాపరపండును నస్యముజేయించిన పీనసముహరించు.)

ద్రాక్షాదిస్నేహము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ద్రాక్షాశుంఠీవిళంగాని పిప్పలీకుష్ఠచూర్ణితమ్।తతోదశగుణైస్తోయైః క్వాథయేత్పాదశేషితమ్। ఘృతం చూర్ణ సమంక్షిప్త్వా హ్యాజంవా తిలతైలకమ్ । స్నేహావశేషం తత్పాచ్యం నస్యేన్నాసా మయంజయేత్ ।

తా. ద్రాక్షపండు శొంఠి వాయువిడంగములు పిప్పళ్ళు చెంగల్వకోష్టు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి దానికి 10 రెట్లువుదకముబోసి 4 వభాగముగ కషాయముకాచి అందుపైచూర్ణమునకు సమముగ మేకనెయ్యినికాచి నువ్వులనూనెను గానిగలిపి స్నేహావశేషముగ కాచి నస్యముజేయించిన నాసారోగము హరించు.

జీవంత్యాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ద్వాత్రింశత్పల దుగ్ధంతు పాచయేత్సమ వారిణా । జీవంతి దశకంచూర్ణం తస్మిన్దశ పలంక్షిపేత్ ।
క్వాథశేషం హరేత్పాదం నస్యే త్పీనసనాశనమ్ ॥

తా. మనుబాల దశమూలములు వీనిని దినుసుకు పలముచొప్పునదంచి చూర్ణముజేసి పాలు 32 పలములు గలిపి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి నస్యముజేయించిన పీనసములు హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే]అశ్వగంధాదితైలేన నస్యేన్నాసారుజంహరేత్।
సైరేయ కాదితైలేన శిరోలేపాచ్చ్యుతం జయేత్ ॥

తా. అశ్వగంధాధి తైలమునుగాని లేక సైరేయకాది తైలమునుగాని నస్యము అభ్యంజనము జేయించిన పీనసము హరించు.

కణాది నస్యము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] కణాసైంధవ కం పిష్ట్వా హ్యుష్ణ నీరేణ నస్యతః। నాసా శ్రవణవాతంచ కంఠవాతంచ నాశయేత్ ॥

తా. పిప్పలి సైంధవలవణము వీని నుష్ణోదకముతో నూరి నస్యము జేయించిన పీనసము చెవినొప్పి కంఠవాతము హరించు.

శ్లో॥ కృష్ణజీరం వస్త్రబద్ధ మాఘ్రాతం పీనసప్రణుత్ ।
ఆఘ్రాయ రజనీధూమం సద్యశ్శ్లేష్మ హరంభవేత్ ।
అర్కమూల కృతంనస్యా కామిలాం దుస్సహాంహరేత్ ॥

తా. నల్ల జీలకఱ్ఱను బట్టలో మూటగట్టి వాసనజూచిన పీనసముహరించు. మరియు పసపుపొగ నాఘ్రాణించిన దగ్గు తక్షణమున హరించు. జిల్లేడువేరును నస్యము జేయించిన ప్రబలమైన కామిలహరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] నిర్గుండీరసమాత్రేతు తైలప్రస్థంవిపాచయేత్।
త్రిఫలా త్రూషణంచైవ జీరకద్వయ సైంధవమ్ ।
పునర్నవాయా మూలంచ మాయూరం బీజమేవచ ।
కల్కీకృత్య ప్రదాతవ్య మజాక్షీరంచ దాపయేత్ ।
నస్యమే తత్ప్రయోక్తవ్యం నాసారోగ వినాశనమ్ ॥

తా. [వావిలియాకురసము] ప్రస్తము నూనె] ప్రస్థము వీనిలో త్రిఫలములు త్రికటుకములు తెల్ల జీలకఱ్ఱ నల్ల జీలకఱ్ఱ సైంధవలవణము తెల్ల గలిజేరువేరు నెమలి విత్తులు అనువాని కల్కమును. 2 శేర్లు మేకపాలుగలిపి తైలపక్వముగ కాచి నస్యము జేయించిన నాసారోగము హరించు.

న స్య ము లు.

క॥ అలనాగరసపు గడ్డయు।దిలసారముగూర్చి వండి తెలివిగధరరో।
గులకు న్మరినస్యంబులు।సలుపంగనుమురికి పీనసంబుబుమానుక్॥

సీ॥ మోదమలరంగ విను మునిమోరగడ్డ ।
త్రొక్కి యదియును దైలంబుతోడవండి ।
నవయుచున్నట్టి ధరణి మానవులకెల్ల ।
నస్యములుచేయ మురికి పీనసములునూను ॥

విడంగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విడఙ్గత్ర్యూషణంహిఙ్గు గుగ్గులుంచ మనశ్శిలామ్।
అభయా చూర్ణమాఘ్రాయ ప్రతిశ్యాయా త్ప్రముచ్యతే ॥

తా. వాయువిడంగములు త్రికటుకములు గుగ్గిలము మణిశిల కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఆఘ్రాణించిన పీనసము హరించు.

శ్లో॥ ఉష్ణోదకై ర్గుడంశుంఠీ చూర్ణంవా సైంధవంకణాః ।
ఉష్ణోదకె ఘృతంనస్యే ఘ్రాశేచే త్పీనసంహరేత్ ॥

తా బెల్లము శొంఠి అనువానినిగాని లేక సైంధవలవణము పిప్పలి అనువానినిగాని వుష్ణోదకముతోనూరి నస్యముజేయించినను లేక వుష్ణోదకములో నెయ్యిగలిపి నస్యము జేయించినను పీనసము హరించు. (గుంటగలగర దొండ వావిలి అల్లము అడ్డసరము పసపు వుస్తె కొయ్య గుంపరాస్నము మిరియాలు శొంఠి అనువాని కల్కములో నూనెగలిపి తైలపక్వముగ కాచి నస్యముజేయించిన పీనసములు హరించు.)

మ॥ గలిజేరు మ్మలిదొండవావిలియు లోకఖ్యాతిగానున్నయా ।
నలముక్కడ్డరసంబుసూనె పసపు న్నాద్యంబు పుచ్చిత్తయు ।
న్నోలయన్నిందులరాస్నమున్మిరి యమున్విశ్వంబులున్నిండియిం।
పలరం దైలమువండి నస్యములుచేయం బీనసల్మానదే ॥

నాసికార్శో లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నాసికారంధ్ర యాశ్చైవ హ్యజస్తన వదుద్భవేత్ । తన్నామ మునిభిఃప్రోక్తం నాసికార్శ ఆతిధ్రువమ్ ॥

తా. నాసికారంధ్రములయందు మేకచన్నులవలె జనించిన నాసికార్శస్సని మునులు వచించెదరు.

నాసికార్శ నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ నాసారంధ్రే గుళీస్థాప్య నాసికార్శశ్చ పీడితమ్ ।
వక్త్రే ప్రవిష్టం యుక్త్యావై పాతయే ద్వ్యాధివేదిభిః ॥

తా. నాసికారంధ్రములలో వ్రేళ్ళను బ్రవేశింపజేసి యదిమినకొండనాలిక వద్దగాని లేక అంగిటియందుగాని నాసికార్శస్సు దిగును. దానిని వేళ్ళతో బట్టికొని యుక్తిచే దెంపివేయవలయు.

శ్లో॥ అశ్వగంధాది తైలేన నస్యే న్నాసార్శసో హరమ్ ।
అహింసపత్రం లశునం మరీచంచ తథా స్మృతమ్ ॥

తా. అశ్వగంధాదితైలమును నస్యముజేయించినను లేక ఆరెదొండ తైలములో వెల్లుల్లిపాయలు మిరియాలు గలిపి మర్దించి 5 మార్లు నస్యము జేయించినను నాసికార్శస్సు (ముక్కున చీముగారుట) హరించు.

పీనసరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ లఘ్వన్నం స్నిగ్ధలవణ ముష్ణభోజనమార్ద్రకమ్ ।
పక్షిమాంసం గుడక్షీరం చణకా త్రికటోత్కటమ్ ।
శాలమూలక జోయూష కుళుత్థస్యచ ప్రాజితమ్ ॥

తా. లఘుకరాన్నము సముద్రలవణము వేడివంటకము అల్లము పిట్టమాంసము బెల్లము పాలు సెనగలు త్రికటుకములు లేతముల్లంగి యుక్తముగ కాచబడిన యూషమువులవకట్టు చకొరమువలన పెసరకట్టు యివి పీనసములయందు పథ్యకరంబులు. (మఱియు వొత్తడమునిచ్చుట పొగ నాఘ్రాణించుట పీనసములయందు ప్రశస్తంబు.)

శిరోరోగ భేదములు.

శ్లో॥ శిరోరోగాశ్చ జాయంతే వాతపిత్త కఫై స్త్రిభిః ।
సన్నిపాతేన రక్తేన క్షయేణ కృమిభి స్తథా ।
సూర్యావర్తానంతవా తార్ధావభేదకశంఖకైః ॥

తా. వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత రక్త క్షయ క్రిమి సూర్యావర్తము మనంతవాత అర్ధావభేదక శంఖమువలన 11 విధములైన శిరోరోగంబులు జనించు. వాని లక్షణంబు లెవ్వియనిన. —

వాతజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ యస్యానిమిత్తం శిరసోరుజశ్చ భవంతితీవ్రానిధచాతిమాత్రమ్।
బంధోపతాపైః ప్రశమశ్చయత్ర శిరోభితాపస్ససమీరణేన ॥

తా॥ కారణములేకనే యకస్మాత్తుగ తలనొప్పుట రాత్రులయందుమిక్కుట ముగ నొప్పుట కట్టువలనగాని లేక ఆవిరివచ్చుటవలనగాని తలనొప్పి శమించుట యీ లక్షణములు గలది వాతజశిరోరోగ మని తెలియవలయు.

శ్లో॥ యస్యోష్ణమంగారచితంతథైవ భవేచ్ఛిరోదహ్యతివాక్షినాసా
శీతేనరాత్రౌచభవేచ్ఛమశ్చ శిరోభితాపస్సపిత్తకోపాత్॥

తా. మస్తకముపై నిప్పుజల్లినటుల దపించుట నేత్రములు నాసికము అను వానియం దావిరివెడలుట శీతకరపదార్థములవలనగాని లేక రాత్రులయందుగాని శమించుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తప్రకోపమువలన గలిగిన శిరశ్శూల యని తెలియవలయు.

కఫజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభవేదస్య కఫోపదిగ్ధం గురుప్రతిస్తబ్ధ మథోహిమంచ।
శూనాక్షికూటంవదనంచయస్య శిరోభితాపస్సకఫప్రకోపాత్॥

తా. శిరము కఫమువలన పూయంబడినటులుండుట బలువుగనుండుట బంధింప బడినటులుండుట చల్లగనుండుట కంటిరెప్పలు ముఖము పూల్చుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజ శిరశ్శూల యని తెలియవలయు.

సన్నిపాత శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభితాపేత్రితయప్రవృత్తే సర్వాణిలింగాని సముద్భవంతి ॥

తా. వాత పిత్త కఫ శిరోరోగలక్షణంబు లన్నియు గలది సన్నిపాతజ శిరోరోగ మని తెలియవలయు.

రక్తజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తాత్మకఃపిత్తసమానలింగ స్స్పర్శాసహత్వం శిరసోభవేచ్ఛ॥

తా. పిత్తజ శిరోరోగ లక్షణయుక్తంబై శిరమున స్పర్శసహనము లేకుండునది రక్తజ శిరోరోగ మని తెలియవలయు.

క్షయజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ అసృగ్వసాశ్లేష్మ సమీరణానాం శిరోగతానా మిహసంక్షయేణ। క్షవ ప్రవృత్తి శ్శిరసోభితాపః కష్టోభవేదుగ్ర రుజోతిమాత్రమ్। సంస్వేదనచ్ఛర్దనధూమనస్యైరసృగ్విమోక్షైశ్చ వివృద్ధిమేతి ॥

తా. శిరమునందలి రక్తము వస కఫము వాయువు క్షయించుటవలన కష్టకరమైన కడుభయంకరమైన మస్తకశూల జనించి మిక్కుటముగ తుమ్ములు వచ్చుట శిరము తపించుట స్వేదనక్రియ వాంతి ధూమపానము నస్యము రక్తస్రావము అను వానివలన వృద్ధిం జెందుట యీ లక్షణములుగలది క్షయజశిరోరోగ మని తెలియవలయు.

కృమిజ శిరోరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ నిస్తుద్యతే యస్యశిరోతిమాత్రం సంభక్ష్యమాణం స్ఫురతీవ చాంతః। ఘ్రాణాచ్చగచ్ఛేద్రుధిరం సపూయం శిరోభితాపః కృమిభిస్సఘోరః ॥

తా. శిరమున సూదులతో బొడుచునటుల మిక్కుటముగ పీడగలుగుట శిరమునందలి మెదడు పురుగులవలన భక్షింపబడునటులుండుట శిరములో మిక్కుటముగ చలించినటులుండుట ముక్కువలన చీముతోడ రక్తము స్రవించుట ముక్కులో నుండి క్రిములొకానొకపుడు వెడలుట యీ లక్షణములు గలది క్రిమజ శిరోరోగ మని తెలియవలయు. భయంకరమై యీ రోగము ప్రాణముల హరింపంజేయు.

సూర్యావర్త లక్షణము.

శ్లో॥ సూర్యోదయం యాప్రతిమందమంద మక్షిభ్రువంరుక్సముపైతిగాఢా। వివర్ధతేచాంశుమతాసహైవ సూర్యాప్రవృత్తౌ వినివర్తతేచ। శీతేనశాంతిం లభతేకదాచి దుష్ణేనజంతుస్సుఖమాప్నుయాద్వా। సర్వాత్మకం కష్టతమంవికారం సూర్యాపవర్తం తముదాహరంతి ॥

తా. సూర్యోదయము మొదలు నేత్రములు కనుబొమలు మెల్ల మెల్లగ నొప్పుటకు ప్రారంభించి వృద్ధి జెందునటుల నే శూలము వృద్ధిజెంది అస్తంగతుడగు సూర్యునివెంబడిన కొంచెకొంచెముగ శూలతగ్గుచు సూర్యాస్తమయకాలమునకు నిశ్శేషం

బగుట ఒకానొకప్పుడు శీతోపచారమువలన గాని లేక వుష్ణోపచారమువలన గాని సుఖముగలుగుట నన్నిపాతవికారముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది సూర్యావర్తమని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

అనంతవాత లక్షణము.

శ్లో॥ దోషాస్తుదుష్టాస్త్రయఏవమన్యాం సంపీడ్యగాఢంసరుజాం సుతీవ్రాం। కుర్వంతిసాక్షి భ్రూవిశంఖదేశే స్థితంకరోత్యాశు విశేషతస్తు। గండస్యపార్శ్వేచ కరోతికంపం హనుగ్రహం లోచనజాంశ్చరోగాన్।అనంతవాతంతముదాహరంతి దోష త్రయోత్థం శిరసోవికారమ్ ॥

తా. వాతపిత్తకఫములు దుష్టంబులై మెడయొక్క వెనకటిసిర నాశ్రయించి బలముగనీడ్చుట నేత్రములు కనుబొమల కణత అనువాని, జెంది కడుతీవ్రమైన పీడను గలుగంజేయుట దానిసంబంధమువలన చంపలయొక్క పార్శ్వములు మిక్కుటముగ వణుకుట చెక్కిళ్ళు కిట్టికొనుట నేత్రరోగముగలుగుట యీ లక్షణములు గలది అనంతవాతమని తెలియవలయు, ఇది త్రిదోషమువలన బనించు.

అర్ధావభేద లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షాశనాత్యధ్యశన ప్రాగ్వాతావశ్యమైథునైః ।
వేగసంధారణాయాస వ్యాయామైః కుపితోనిలః ।
కేవలస్సకఫోవార్ధం గృహీత్వాశిరసోబలీ ।
మన్యాభ్రూశంఖకర్ణాక్షి లలాటేర్ధేతివేదనామ్ ।
శస్త్రారణినిభాంకుర్యా త్తీవ్రాంసోర్ధావభేదకః ।
నయనంవాథవాశ్రోత్ర మభివృద్ధోవినాశయేత్ ॥

తా. రూక్షాన్నము సేవించుట అజీర్ణముగ నుండునపుడు భుజించుట తూర్పు గాలి మంచు మైథునము వీనిని సేవించుట మలమూత్రవేగము నడ్డగించుట శ్రమవ్యాయామము యివి మొదలగువానివలన వాతముగానిలేక వాతకఫముగాని ప్రకోపించి అర్ధశిరము నాశ్రయించి పెడతల పెద్దనరము కనుబొమ కణత చెవి నేత్రములలాటము అనువానియొక్క 1 పార్శ్వమునందు వ్యాపించి బలిష్ఠమై శస్త్రముతో బాడుచు నటులగాని లేక అగ్నిదీసెడి కఱ్ఱను మథించునటులగాని తీవ్రవేదనను గలుగంజేసిన

అర్ధావభేదక మనంబడు. ఇది మిక్కుటముగ వృద్ధిం జెందిన ఆ భాగముయొక్క నేత్రమును గాని లేక చెవినిగాని నశింపంజేయు,

శంఖ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తరక్తానిలాదుష్టా శంఖదేశేవిమూర్ఛితాః ।
తీవ్రరుగ్దాహరాగంహి శోథంకుర్వంతిదారుణమ్ ।
సశిరోవిషవద్వేగీ నిరుంధ్యాశుగళంతథా ।
త్రిరాత్రాజ్జీవితంహంతి శంఖకోనామనామతః ।
త్ర్యహాజ్జీవతిభైషజ్యం ప్రత్యాఖ్యాయాస్యకారయేత్ ॥

తా. పిత్తము రక్తము వాతము అనునవి దుష్టంబులై (కఫముతో గలసి మిక్కుటముగ వృద్ధిం జెంది) కణతలయందు వ్యాపించి మిక్కుటముగ పోట్లను మంటను యెఱుపువర్ణమై భయంకరమైన వాపును గలుగంజేయు. ఈవాపు విషవేగము గలదై మస్తకమువలన గొంతువఱకు వ్యాపించి శీఘ్రముగ గొంతునుపట్టి మూనిదినములలో మనుజుని జంపు, ఇదియు శంఖకమనంబడు. రోగి 3 దినములకు పిదప జీవించియుండిన సాధ్యమనియెంచి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు చికిత్సంజేయవలయు.

వాతజశిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శిరోభిఘాతేనిలజే వాతవ్యాధిమధించరేత్ ।
ఘృతేనాక్తంశిరోరాత్రౌ సభేద్యూషంపయోనువా ।

తా. వాతజశిరోభిఘాతమునందు వాతరోగ చికిత్సంజేయువలయు. మఱియు రాత్రియందు శిరమున నెయ్యి పట్టించి యూషమునుగాని లేక పాలనుగాని పానము జేయించవలయు.

ఏరండాది లేపనము.

శ్లో॥ ఏరండచక్రమర్దోత్థ బీజంపిష్ట్వారనాళకైః ।
లలాటేలేపనాద్ధంతి వాతకోపశిరోరుజమ్ ॥

తా. ఆముదపువిత్తులు తగిరిసెవిత్తులు వీనిని పుల్లని కలితోనూరి నుదుట యందు లేపనముజేసిన వాతజ శిరోరోగము హరించు.

శ్లో॥ వాతజాతశిరోరోగే స్నేహస్వేదవిమర్దనమ్ ।
పానాహారోపనాహాంశ్చ కుర్యాద్వాతామయాపహాః ।

తా. వాతజ శిరోరోగమున వాత నాశకరస్నేహము నలనస్వేదనము మూర్ధ్నపానము ఆహారము కట్టుగట్టుట మొదలగు నుపచారముల సేయవలయు.

కుష్ఠాది లేపము.

శ్లో॥ కుష్ఠమేరండమూలంచ నాగరంత క్రపేషితమ్ ।
కటూష్ణంచశిరఃపీడాం మాత్రా లేపనతోహరేత్॥

తా. చెంగల్వకోష్టు ఆముదపువేరు శొంఠి వీనిని మజ్జిగతోనూరి యుడికించి కొంచెమువెచ్చగ దళముగ లేపనముజేసిన వాతజ శిరశ్శూల హరించు.

కుష్ఠాది లేపము

శ్లో॥ కుష్ఠమేరండమూలంచ లేపఃకాంజకపేషితః ।
శిరోర్తింవాతజాంహన్యా త్పుష్పంవాముచుకుందజమ్॥

తా. చెంగల్వకోష్టు ఆముదపువేరు అనువానినిగాని లేక ముచుకుంద పూలనుగాని కలితోనూరి లేపనముజేసిన వాతజశిరశ్శూల హరించు.

వాతజశిరోరోగ హరవస్తికర్మ.

శ్లో॥ వేశిరోవ్యాపిత్చర్మ షోడశాంగుళముచ్ఛ్రితమ్ । తేనవేష్ట్య శిరోధస్తాన్మాషకల్కేన లేపయేత్ । నిశ్చలస్యోపవిష్టస్య తైలైః కోష్ణైఃప్రపూరయేత్ । ధారయేదారుజశ్శాంతే ర్యామంయామార్ధమేవవా । శిరోవస్తిర్హరత్యేషశిరోరోగంచవాతజమ్ । హనుమన్యాక్షికర్ణానాం మర్దితంమూర్ధకంపనమ్ । విరాభోజనమేవైష శిరోవస్తిఃప్రయుజ్యతే । పంచాహంషడహంవాపి సప్తాహంచైవసూచరేత్ ॥

తా. శిరోరోగమున శిరసునకు తగిన 16 అంగుళముల పొడువు వెడల్పుగల తోలునుతలయంచు చుట్టివలెజుట్టి దానిచుట్టు పుద్దిపిండిని లేపనముజేసిరోగినికూర్చుండబెట్టి నూనెనుకాచి గోరువెచ్చగ నందునపుడందుబోసి తలనొప్పి శమించువరకు గాని 1 గూముగాని లేక 3 గూముగాని ధరింపంజేయుటయు శిరోవస్తియనంబడు. ఈశిరోవస్తిని 5 దినములైనను లేక 6 దినములైనను 7 దినములైనమజేసినవాతములను

గలిగిన శిరోరోగము చెక్కిళ్ళు పెడతల పెన్నరము నేత్రములు చెవులు అనువాని యందు గలుగురోగములు అర్దితవాతము తలవణకు వీనిని హరింపజేయు. ఈ శిరో వస్తిని భోజనాత్పూర్వమే జేయించవలయు.

పిత్తజ శిరోరోగ చికిత్స

శ్లో॥ పిత్తాత్మకే శిరోరోగే స్నిగ్ధం సమ్యగ్విరేచనమ్ ।
మృద్వీకాత్రిఫలేక్షూణాం రసైః క్షీరైర్ఘృతైరపి ॥

తా. పిత్తశిరోరోగమున ద్రాక్షపండు త్రిఫలములు చెఱుకు అనువాని రసములచేతను పాలు నెయ్యి అనువానిచేతను బాగుగ విరేచనము జేయించవలయు.

కుముదాది బంధనము.

శ్లో॥ కుముదోత్పలపద్మానాం శీతానాం చందనాం బుభిః ।
స్పర్శాస్సుఖాశ్చపవనా స్తేవ్యాదాహార్తి శాంతయే ॥

తా. తెల్లకలువ నల్లకలువ కమలము అనువానిపైచందనోదకమునుచల్లి మస్తకమునందుకట్టుగట్టి సుఖకరమైన గాలిని యనుభవింపం జేసినదాహనుపోట్లుశమించు.

కఫజ శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ శ్లైష్మికేచందనై రూక్షైర్లేపస్వేదాదికారయేత్ ।

తా. కఫజ శిరోరోగమున చందనము రూక్షకరద్రవ్యములు అనువాని లేపనము స్వేదాదిక్రియను జేయవలయు.

హరేణ్వాది లేపము.

శ్లో॥ హరేణునతశైలేయ ముస్తైలాగరుదారుభిః ।
మాంసీరాస్నారుబూకైశ్చ కోష్ణో లేపఃకఫార్తినుత్ ॥

తా. రేణుకలు గ్రంధితగరము శిలాజిత్తు తుంగముస్తెలు యేలకులు కృష్ణాగురు దేవదారు జటామాంసి సన్నరాస్నము ఆముదపువేరు వీనిని నూరి యుడికించి శీతోష్ణముగ లేపనముజేసిన కఫజ శిరోరోగము హరించు.

ప్రపున్నాటాది లేపము.

శ్లో॥ శుంఠీ కుష్ఠ ప్రపున్నాట దేవకాష్ఠై స్సమాంశికైః ।

మూత్రపిష్టైస్సుఖోష్ణైశ్చ లేపశ్శ్లేష్మశిరో ర్తినుత్ ॥

తా. శొంఠి చెంగల్వకోష్టు తగిరిసెవిత్తులు దేవదారు మహిసాక్షిగుగ్గిలము వీనిని ఆవుపంచితముతో నూరి యుడికించి సుఖోష్ణముగ లేపనము జేసిన కఫమువలన జనించిన మస్తకశూలాను హరింపంజేయు.

సాన్నిపాతక శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ సన్నిపాతసముత్థేత్ర ఘృతం తైలంచ వస్తయః ।
ధూమనస్య శిరోరేకో లేపస్స్వేదాద్య మాచరేత్ ॥

తా. సన్నిపాత శిరోరోగము నెయ్యినూనె అనువాసితో శిరోవస్తి జేయించుటయేగాక నాసికమున ధూమపానమును జేయించవలయు. మఱియు మస్తకరేచనము లేపనము స్వేదను సేచనము మొదలగు క్రియలను జేయించవలయు.

శ్లో॥ స్వేదనం ఘృతగోధూమై ర్నిర్గుండ్యాః క్వథితేనవా ।
సన్నిపాతోద్భవాం హంతిపీడాం హి హితపాచనైః ॥

తా. సన్నిపాతశిరోరోగమున ఘృతగోదుములను గాని లేక వావిలినిగాని కషాయముకాచి దానివలన స్వేదనకర్మను జేయించుటయేగాని హితకరమైన పాచనమునకు సగా యొసంగిన సన్నిపాత శిరోరోగము శమించు.

రక్తజ శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ రక్తజే పిత్తవత్సర్వం భోజనాలేపసేచనమ్ ।
శీతోష్ణయోశ్చ విన్యాసో విశేషాద్రక్తమోక్షణమ్॥

తా. సర్వపిత్తనాశకరభోజనము లేపనము సేచనము శీతోష్ణపదార్థముల శిరమున ధరించుట విశేషముగ రక్తస్రావమును జేయించుట యీ మొదలగువానిని రక్తజ శిరోరోగమున జేయవలయు.

కృష్ణాది లేపము.

శ్లో॥ కృష్ణాంబుశుంఠీమధుక శతాహ్వోత్పలవాలకైః ।
జలపిష్టై శ్శిరోలేప స్సద్యశ్శూలనివారణః ॥

తా. పిప్పలి వట్టివేరు శొంఠి అతిమధురము పిల్లిపెసల నల్లకలువ కురువేరు వీనిని నుదకముతో నూరి మస్తకమున లేపనము జేసిన తత్క్షణమున శూల హరించు.

నాగరాది నస్యము.

శ్లో॥ నాగరకల్కవిమిశ్రం క్షీరంనస్యేనయోజితం పుంసా ।
నానాదోషోద్భూతాం శిరోరుజంహంతి తీవ్రాంచ ।
శిరోర్తిం నాశయత్యాశు పుష్పంవాముచుకుందజమ్ ॥

తా. శొంఠి కల్కములో పాలుగలిపి నస్యము జేయించిన పలువిధదోషముల వలన గలిగె తీవ్రమైన మస్తకశూల శీఘ్రముగ హరించు.

దాడింబాది యోగములు.

శ్లో॥ శిరశ్శూలేతు సంజాతే నాసారక్తం స్రవేద్యది ।
దాడిమీపుష్పదూర్వోత్థ రసంకర్పూర మాక్షికమ్ ।
క్షమం దుగ్ధం శిరోమర్ద నస్యేపానేసితాన్వయః ॥

తా. దాడింబపువ్వు గరిక అనువాని రసముగాని లేక కర్పూరము తేనె పాలు అనువానిని గాని శిరోమర్దనము నస్యము పానము చేయించిన మస్తకశూల వలన గలిగిన రక్తస్రావము హరించు. మఱియు పానము సేయునెడల దానియందు పంచదార పాలు కలుపవలయును.

ఉదుంబర ఫలయోగము.

శ్లో॥ ఉదుంబరఫలంపక్వం ఘృతపక్వం సితాయుతమ్ ।
ఏలామరీచసంయుక్తం భుక్తంస్యాద్రక్తశాంతయే ।
కంటకారీఫలరసం లిప్త్వాహంతి శిరోరుజమ్ ॥

తా. పండిన అత్తిపండులో నెయ్యి పంచదారకలిపి పాకముజేసి యేలకులు మిరియాలు గలిపి భక్షించిన నాసికారక్తస్రావము హరించు. మఱియు ములకపండ్లలో రసముదీసి శిరమున లేపనము జేసిన మస్తకశూల హరించు.

నింబాది గుగ్గులము.

శ్లో॥ నింబత్వక్త్రిఫలావాసా చూర్ణం కటుపటోలికా ।
తోయైశ్చతుర్గుణైక్వాథే పాదాంశం వస్త్రగాలితమ్ ।
ఆదాయగుగ్గులుం తుల్యం క్షిప్త్వా తస్మిన్పునః పచేత్ ॥

పిండీతం భక్షయే త్కర్షం స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజయేత్ ।
వాతశ్లేష్మోత్థితాం పీడాం దుస్సహాంచ శిరోరుజమ్ ॥

తా. వేపపట్ట త్రిఫలములు అడ్డసరము చేతిపొట్ల వీనిని సమభాగములుగ దంచి 4 గింత లుపెకముబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలముగలిపి గట్టియగువరకు మరలకాచి ప్రతిదిన మొకకర్ష మెత్తును సేవింపుచుండిన వాతకఫములవలన గలిగిన దారుణమైన మస్తకశూలను హరింపజేయు. దీనియందు స్నిగ్ధముగ వుష్ణముగనుండు భోజనమును భుజింపం జేయవలయు.

శిగ్రుపత్రాది లేపము.

శ్లో॥ శిగ్రుపత్ర రసైర్మర్ద్యం మరీచం మూర్ధశూలజిత్ ॥

తా. మునగాకు రసములో మిరియములను లేపనము జేసిన మస్తకశూల హరించు.

పిప్పల్యాదినస్యము.

శ్లో॥ పిప్పలీ సైంధవం పాచ్యం తైలే నాజ్యేననస్యతః ।
శిరశ్శూలం నిహంత్యాశు తమస్సూర్యోదయో యథా ॥

తా. పిప్పళ్ళు సైంధవలవణము వీని చూర్ణమును నూనెలోగాని లేక నేతి లోగాని కలిపి పాకముజేసి నస్యముజేయించిన "సూర్యోదయమువలన నంధకారము హరించుభంగి" మస్తకశూల శీఘ్రముగ హరించు.

కృమిజ శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ కృమిజేతు శిరోరోగే వ్యోషనక్తాహ్వశిగ్రుజైః ।
అజామూత్రేణ సపిష్టై ర్నస్యా కృమిహరం పరమ్ ॥

తా. త్రికటుకములు క్రానుగపట్ట మునగపట్ట వీనిని మేకపంచితములోనూరి నస్యముజేయించిన క్రిమిజ శిరోరోగము హరించు. ఇది క్రిముల నశింపజేయుట యందు కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ నున్నయది.

విడంగాది తైలము.

శ్లో॥ విడంగం సర్జకాదంతీ హింగు గోమూత్రసంయుతమ్ ।
విపక్వం సార్షపం తైలం కృమిఘ్నంనస్యతః స్మృతమ్ ॥

తా. వాయువిడంగములు సర్జక్షారము దంతివేరు యింగువ వీని నావుపంచిత నూరి కల్కముజేసి అందు తెల్లావనూనె గలిపి కాచి నస్యము జేయించిన క్రిమిజశిరోరోగము హరించు.

సూర్యావర్త చికిత్స.

శ్లో॥ సూర్యావర్తప్రశమనం పాయయే త్సగుడంహవిః ।
తిలదుగ్ధప్రలేపేన సూర్యావర్తం జయే త్ర్యహాత్ ॥

తా. నెయ్యిలో బెల్లముగలిపి త్రాగినను లేక నువ్వులను పాలతోనూరి లేపనము జేసినను 3 దినములలో సూర్యావర్తము హరించు.

సూర్యావర్త శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ సూర్యావర్తే శిరావేధో నావనం క్షీరసర్పిషోః ।
హితః క్షీరఘృదాభ్యాస స్తాభ్యా మేవ విరేచనమ్ ॥

తా. సూర్యావర్త మన శిరోరోగమున సిరను వేధించుటయేగాక పాలు నెయ్యి అనువానియొక్క నస్యమును పానమును జేయించవలయు. మఱియు వాని చేతనే విరేచనము జేయించవలయును.

సూర్యావర్త రసము

శ్లో॥ మృతసూతాభ్రకం తీక్ష్ణం ముండంతామ్రమ్మృతంసమమ్ ।
స్నుహీక్షీ రేదినంమర్ద్యం పిండితం గోక్షుమాత్రకమ్ ।
మధువామర్దితం భక్షే ల్లోహపాత్రేదినేదినే ।
సప్తాహాత్సూర్యవర్తాదీ ఞ్ఛిరోరోగా న్నివారయేత్ ।
సూర్యోదయరసోనామ్నా సర్వమూర్ధగదాపహః ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము యినుపభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి బొంతజెముడుపాలతో 1 దినము తేనెతో 1 దినము మర్దించి మాషప్రమాణము మాత్రలు జేసి లోహపాత్రలో నునిచి ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన 7 దినములలో సూర్యావర్తము మొదలగు సర్వశిరోరోగములు అర్ధ తలనొప్పి వీనిని హరింపంజేయు.

మహాలక్ష్మీ విలాసినీ రసము.

శ్లో॥ లోహమభ్రంవిషంముస్తం త్రిఫలాత్రికటుంతథా । ధుత్తూ
రంవృద్ధదారుంచ బీజమింద్రాశనస్యచ । గోక్షురకద్వయం
చైవ పిప్పలీమూలమేవచ । ఏతేషాంసమతాచూర్ణం రసై
ర్ధుత్తూరకస్యచ । నిష్పిష్యవటికాకార్యా బదరాస్థిప్రమా
ణతః । అనుపానంప్రయోక్తవ్యం శుంఠీచూర్ణం ద్విమాష
కమ్ ॥ ఆర్ద్రికస్యరసంచైవ తోలకద్వయమేవచ। మహాలక్ష్మీ
వినాషోయం సన్నిపాతనివారకః ॥

తా. లోహభస్మము అభ్రకభస్మము అతివస తుంగముస్తెలు త్రిఫలములు త్రికటుకములు వుమ్మెత్తవిత్తులు బొద్దివిత్తులు యింద్రాశనము పల్లేరు నేనుగపల్లేరు మోడి వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి వుమ్మెత్తరసముతో మర్దించి రేగు గింజంత మాత్రలుజేసి యందొక దానిని 2 మాషములయెత్తు శొంఠి చూర్ణానుపానముతో గాని లేక 2 తులములయెత్తు అల్లపురసముతో గాని సేవించిన సన్నిపాతాత్మక మస్తకశూల హరించు.

దశమూలాది నస్యము.

శ్లో॥ దశమూలీకషాయంతు సర్పిస్సైంధవసంయుతమ్ ।
నస్యమర్ధావభేదఘ్నం సూర్యావర్తంశిరోర్తినుత్ ॥

తా. దశమూలముల కషాయములో నెయ్యి సైంధవలవణము కలిపి నస్యము చేయించిన అర్ధశిలనొప్పి సూర్యావర్తము మస్తకశూల వీనిని హరింపంజేయు.

శారిబాది లేపము.

శ్లో॥ శారిబోత్పలకుష్ఠాని మధుకంచామ్లపేషితమ్ ।
సర్పిస్తైలయుతోలేప సూర్యావర్తార్ధభేదయోః ॥

తా. సుగంధిపాలవేరు నల్లకలువగడ్డ చెంగల్వకోష్టు అతిమధురము వీనిని అమ్లద్రవ్యములతో నూరి ఆంను నెయ్యి నూనెగలిపి లేపనము జేసిన సూర్యావర్తము శిరశ్శూలనొప్పి హరించు.

భృంగరాజాది నస్యము.

శ్లో॥ భృంగరాజరసశ్ఛాగ క్షీరతుల్యోర్కతాపితః ।
సూర్యావర్తం నిహంత్యాశు నస్యేనైవప్రయోగరాట్॥

తా. గుంటగలగరరసమునకు సమముగ మేకపాలుగలిపి సూర్యపుటం బిడి నస్యము జేయించిన సూర్యావర్తము శీఘ్రముగ హరించు.

అనంతవాత శిరోరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ అనంతవాతే కర్తవ్య స్సూర్యావర్తహితోవిధిః ।
సిరావేధశ్చ కర్తవ్యోనంతవాతప్రశాంతయే ॥

తా. అనంతవాతమున సూర్యావర్త నివారణార్థంబై జెప్పంబడియుండు చికిత్సలను సిరా వేధనమును జేసిన అనంతవాతము శమించు.

శుంఠ్యాది నస్యము.

శ్లో॥ శుంఠ్యానస్య మజాక్షీరే కృతంతద్ధిశిరోర్తినుత్ ॥
తా. శొంఠిని మేకపాలతో జాది నస్యము జేయించిన తలనొప్పి హరించు.

కుంకుమ ఘృతము.

శ్లో॥ కుంకుమం ఘృతసంయుక్తం నస్యే దర్ధశిరోవ్యథామ్ ।
నాశయే త్తత్క్షణాదేవ హితమేత చ్ఛిరోరుజి ॥

తా. కుంకుమపువ్వును నేతితోనూరి నస్యము జేయించిన తక్షణమునఅర్ధతల నొప్పిని హరింపంజేయు. ఇది తలనొప్పియందు కడుహితకరంబు.

గాంధార్యాది నస్యము.

శ్లో॥ గాంధారీచ జటామాంసీ ఘృతేన సహపాచయేత్ ।
తదాజ్యంనస్యమాత్రేణ నిహంత్యర్ధశిరోరుజమ్॥

తా. గంజాయి జటామాంసి అనువానికల్కములో నెయ్యి గలిపి కాచి నస్యము జేయించిన తక్షణమున అర్ధతలనొప్పి హరించు.

తువర్యాది నస్యము.

శ్లో॥ అర్ధావభేదేతువరీదలోద్భవం రసంసుమార్గ్వారసమిశ్రితంచ।
నస్యేనయుక్త్వా పురుషస్తుబుద్ధిమాన్ శిరోరుజం నాశయతి స్మ తత్క్షణమ్ ॥

తా. కందియాకులు గరిక అనువానిరసములను నస్యము జేయించిన తక్షణమున అర్ధతలనొప్పి హరించు.

విడంగాది నస్యము.

శ్లో॥ విడంగాది తిలాన్ కృష్ణాన్ సమాన్ పిష్ట్వావిలేపయేత్ ।
నస్యంచాథాచరేత్తస్మా దర్ధభేదం వ్యపోహతి ॥

తా. వాయువిడంగములు నల్లనువ్వులు వీనిని సమభాగములుగనూరి లేపన నస్యములు జేయించిన అర్ధతలనొప్పి హరించు.

గిరికర్ణ్యాది నస్యము.

శ్లో॥ గిరికర్ణీ ఫలంమూలం సజలం నస్యమాచరేత్ ।
మూలంవా బంధయేత్కర్ణే నిహంత్యర్ధశిరోరుజమ్ ॥

తా. తెల్లగంటెనవిత్తులనుగాని లేక దానివేరునుగాని వుదకములోనూరి నస్యము చేయించినను లేక దానివేరును చెవిలో గట్టినను అర్ధతలనొప్పి హరించు.

మరీచాది లేపము.

శ్లో॥ మరీచం భృంగజైర్ద్రావైర్మరిచం శాలితండులైః ।
అర్ధశీతవ్యథాంహంతి లేపోవాశుంఠివారిణా ॥

తా. మిరియాలనుగాని లేక మిరియాలు బియ్యము అనువానిని గాని గుంటగలగరాకు రసముతో నూరి లేపనము జేసినను లేక శొంఠి వుదకముతో నూరి లేపనము జేసినను అర్ధతలనొప్పి హరించు.

శారిబాది లేపనము.

శ్లో॥ శారిబాకుష్ఠమధుక వచా కృష్ణోత్పలైస్తథా ।
లేపస్సకాంజికస్స్నేహ స్సూర్యావర్తార్ధభేదయోః ॥

తా. సుగంధిపాలవేరు చెంగల్వకోష్టు అతిమధురము వస పిప్పలి నల్లకలువ వీనిని కలిశో గాని లేక నేతితో గాని నూరి లేపనము జేసిన సూర్యావర్తము అర్ధతల నొప్పి హరించు.

దుగ్ధమర్దనాది నస్యము.

శ్లో॥ సితోత్పలయుతం ఘృష్టం మదనం గోపయోన్వితమ్ ।
నస్యాత్సుదితే సూర్యే నిహంత్యర్ధావభేదకమ్ ॥

తా. ఖండశర్కర ౘ్రమంగకాయ వీనిని చూర్ణము జేసి ఆవుపాలతో కాచి సూర్యావర్తమను తలనొప్పి దగులుటకుముందు నస్యము జేయించిన సూర్యావర్తము అర్ధతలనొప్పి హరించు.

శశాది యోగము.

శ్లో॥ శశముంషరసం పీత్వా మరిచైరవచూర్ణితమ్ ।
భోజనాదౌతు సప్తాహా త్సూర్యావర్తార్ధభేదకౌ ।
హంతి సర్వాత్మకౌ శీఘ్రి దుఃఖదౌ భృశదారుణౌ ॥

తా. బాలింతబోళము భోజతరము అనువానిరసముతో మిరియపుచూర్ణము గలిపి 8 దినములు భోజనాత్పూర్వము త్రాగిన కడుపీడతో గూడి భయంకరముగ నుండు అర్ధావభేదకము సన్నిపాతక సూర్యావర్తము వీనిని హరింపంజేయు.

దార్వ్యాది లేపము.

శ్లో॥ దార్వీహరిద్రామంజిష్ఠా సనింబో శీరపద్మకమ్ ।
ఏతత్ప్రిలేపనం కుర్యా చ్ఛంఖకస్య ప్రశాంతయే ।

తా. మ్రానిపసుపు మంజిష్ఠి వేపవేరు పట్టివేరు పద్మకాష్ఠము వీనిని నూరి లేపనము జేసిన శంఖము హరించు.

బలాది లేపము.

శ్లో॥ బలాసీలోత్పలం మత్వా తిలాః కృష్ణాః పునర్నవా ।
శంఖకేనంతవాతేచ లేపస్సర్వశ్శిరో ర్తినుత్ ॥

తా. ముత్తవపులగము నల్లకలువగరిక నల్లనువ్వులు తెల్లగలిజేరు వీనిని నూరి లేపనముజేసిన శంఖము అనంతవాతము సర్వమస్తకరోగములు వీనిని హరింపంజేయు.

కరంజాదిచూర్ణ విరేచనము.

శ్లో॥ కరంజశిగ్రుబీజాని పత్రకం సర్పపత్త్వచః ।
సర్వేషాం శీర్షరోగాణా మేతచ్ఛీర్షవిరేచనమ్ ॥

తా. క్రానుగవిత్తులు మునగవిత్తులు లవంగపత్రి తెల్లావాలు లవంగపట్ట వీని చూర్ణముతో శిరోవిరేచనము జేయించుట సర్వశిరోరోగములయందు ప్రశస్తము.

గుడాది నస్యము.

శ్లో॥ నావనం సగుడంవిశ్వం పిప్పలీసైంధవాంబునా ।
భుజస్తంభాదిరోగేషు సర్వమూర్ధగదేషుచ ॥

తా. బెల్లము అల్లపురసము పిప్పలి సైంధవలవణము వీని నుదకముతో నూరి నస్యముజేయించిన భుజస్తంభాదికరోగములు సర్వశిరోరోగములు వీనిని హరింపం జేయు.

శర్కరాది నస్యము

శ్లో॥ సశర్కరం కుంకుమమాజ్యభృష్టం నస్యం విధేయం పవనాసృగుత్థే । భ్రూశంఖకర్ణాక్షిశిరోర్ధశూలే దినాభివృద్ధి ప్రభవేచరోగే ॥

తా. నేతితో వేయించబడిన కుంకుమపువ్వును పంచదారలోగలిపి నస్యము జేయించిన వాతకరక్తములవలన కనుబొమలు కణతలు చెవి నేత్రములు అనువానియందు గలుగు శూల అర్ధతలనొప్పి ప్రొద్దెక్కినకొల్ల వృద్ధిజెందెడి శూలహరించు.

క్షీరాది నస్యము.

శ్లో॥ గుడనాగరకల్కస్య నస్యం మస్తకశూలనుత్ ।
నాగరకల్కవిమిశ్రం క్షీరం నస్యేనయోజితం నృణామ్ ।
నానాదోషోద్భూతాం శిరోరుజంహంతితీవ్రతరామ్ ॥

తా. బెల్లము శొంఠి అనువానికల్కమును నస్యము జేయించిన తలనొప్పి హరింపంజేయు మఱియు శొంఠికల్కములో పాలు గలిపి నస్యముజేయించినంపలు విషదోషమువలన గలిగిన దారుణమైన తలనొప్పి హరింపజేయు.

నీలోత్పలాది తైలము.

శ్లో॥ నీలోత్పలకణాయష్టి చందనంపుండరీకమ్ ।
ప్రతినిష్కచతుష్కంస్యా త్తైలంషోడశకంపలమ్ ।
చతుష్షష్టిపలంధాత్రీ పలానాంరసమాహరేత్
పచేత్తైలావశేషంతు నస్యేనాభ్యంజనేనవా ।
యోజ్యంహంతిశిరస్తోదం ఫలితంచవినాశయేత్ ॥

తా. నల్లకలువ పిప్పలి అతిమధురము చందనము తెల్లతామరపువ్వు యివి దినుసుయొకటింటికి 4 నిష్కములు నువ్వులనూనె 16 పలములు వుసిరికకాయల రసము 64 పలములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి తైలపక్వముగ కాచి నస్యము అభ్యంజనము జేయించిన మస్తకశూల పలితము వీనిని హరింపంజేయు.

శిరోరోగమునందు పథ్యము.

శ్లో॥ స్వేదోనస్యం ధూమపానం విరేకోలేపస్సేకోలంఘనం శీర్షవస్తిః। రక్తోస్రుక్తిర్వహ్నికర్మోపనాహోజీర్ణంసర్పిశ్శాలయుష్షష్టికాశ్చ । యూషోదుగ్ధంధన్వమాంసంపటోలం శిగ్రుర్ద్రాక్షావాస్తుకంకారవేల్లమ్ । ఆమ్రాధాత్రీదాడిమంమాతులుంగం తైలంతక్రంకాంజికంనారికేళమ్ । పథ్యాకుష్టం భృంగరాజః కుమారీముస్తోశీర్షంచంద్రికాగంధశారాః। కర్పూరంచఖ్యాతిమానేషవర్గస్సేవ్యోయస్త్వైశ్శిరోగేయథాస్వమ్ ॥

తా. ఆవిరి మొదలగువానిచే చెమటదీయుట నస్యము ధూమపానము విరేచనము లేపనము సేచనము లంఘనము శిరోవస్తి రక్తస్రావము రక్తవేయుట కట్టుగట్టుట ప్రాతనెయ్యి 60 దినములకు ఫలించినబియ్యము యూషము పాలు అడవి మృగమాంసము పొట్లకాయ మునక్కాయ ద్రాక్షపండు చక్రవర్తికూర కాకరకాయ మామిడికాయ వుసిరికకాయ దాడింబకాయ మాదీఫలము నూనె మజ్జిగకలి టెంకాయ కరక్కాయ చెంగల్వకోష్టు గుంటగలగర కలబంద తుంగముస్తెలు వట్టివేరు వెన్నెల చందనము కర్పూరము యివి శిరోరోగమున పథ్యకరంబులు.

శిరోరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ క్షవంజృంభాం మూత్రబాష్పం నిద్రా విడ్వేగమంజనమ్ ।
దుగ్ధం నీరం విరుద్ధాన్నంవిరుద్ధ జలమజ్జనమ్ ।
దంతకాష్ఠం దివానిద్రాం శిరోరోగీ పరిత్యజేత్ ॥

తా. తుమ్ములు ఆవలింతలు మూత్రము కంటినీరు నిద్రమలవేగము వీని నడ్డగించుట అంజనము పాలు వుదకము విరుద్ధాన్నము దుష్టమైన యుదకములో స్నానము జేయుట దంతకాష్ఠము పగటినిద్ర యివి శిరోరోగమున అపథ్యకరంబు లగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
స్థౌల్య మదాత్యయ నాసారోగ ప్రతిశ్యాయ
నాసికార్శ శిరోరోగ నిదాన తత్సాధ్యా
సాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యా
పథ్య లక్షణయుక్తం
అష్టాదశప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

—ఏ కో న వి ం శ ప్ర క ర ణ ము.—

శ్లో॥ కందర్ప నాగపంచాస్యం గజదైత్యవినాశనమ్ ।
మహాతాండవశాలీనం లింగమూర్తి మహం భజే ॥

తా. మన్మథజయశీలుండు గజాసురసంహారకుండు నటనప్రియుండు లింగస్వరూపుండు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజని పేరొందబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైద బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క యేకోనవింశప్రకరణమును వచింపుచున్నాను.

గుల్మరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]దుష్టావాతాదయోత్యర్థంమిథ్యాహారవిహారతః ।
కుర్వంతి పంచధాగుల్మం కోష్ఠాంతర్గ్రంథిరూపిణమ్ ॥

తా. మిథ్యాహారవిహారమువలన వాతపిత్తశ్లేష్మములు మిక్కుటముగ ప్రకోపించి కోష్ఠమధ్యమున గ్రంథిరూప మైన 5 విధముల గుల్మములు గలుగంజేయు.

గుల్మరోగ భేదములు.

శ్లో॥ తేషాం పంచవిధస్థానం పార్శ్వహృన్నాభివస్తయః ।
సశోణితైః పృథగ్ద్వంద్వ సంఘాతైః కేచి దష్టధా ॥

తా. ఇరుపార్శ్వములు హృదయము నాభిపొత్తికడుపు అనునవి 5 ను గుల్మములకుస్థానంబులు. మఱియు రక్తగుల్మము వాతగుల్మము పిత్తగుల్మము శ్లేషగుల్మము.

వాతపిత్తగుల్మము వాతశ్లేష్మగుల్మము పిత్తశ్లేష్మగుల్మము సన్నిపాతగుల్మము అన గుల్మములు 8 విధంబులని కొందరు వచించెనరు.

గుల్మరోగ సామాన్యరూపములు.

శ్లో॥ అరుచిః కృచ్ఛ్ర* విణ్మూత్ర మగ్నిమాంద్యాంత్ర కూజనమ్।
అనాహ శ్చోర్ధ్వవాతత్వం సర్వగుల్మేషు లక్షయేత్ ॥

తా. అరుచిగలుగుట మలమూత్రములు కడుకష్టముమీద వెడలుట అగ్నిమాంద్యము గలుగుట వాతమువలన ప్రేగులఱచుట కడుపుబ్బుట వాతమూర్ధ్వముఖంబగుట యీలక్షణములు సర్వగుల్మములయందు సాధారణంబుగ నుండు.

వాతగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ యస్థాన సంస్థాన రుజా వికల్పం విడ్వాత సంగం గరవక్త్ర శోకమ్ । శ్యావా రుణత్వం శిశిరజ్వరంచ హృత్కుక్షి పార్శ్వాంస శిరోరుజంచ । కరోతిజీర్ణేత్యధికం ప్రకోపం భుక్తే మృదుత్వం సముపైతియశ్చ । వాతా త్సగుల్మోనచ తత్ర రూక్షం కషాయతిక్తం కటుసేవనంచ ॥

తా. ఒకానొకపుడు నాభివస్తిపార్శ్వములు అనువానియందు వ్యాపించుట వొకానొకపుడు సూక్ష్మముగ లావుగ గుండ్రముగ లేక పొడవుగనుండుట వొకానొకపుడు మృదువుగ మఱియొకపుడు కఠినముగ పలువిధవేదనలు గలదిగనుండుట మలవాతముల నడ్డగించుట కంఠము నోరుయెండుట శరీరము నీలవర్ణయుక్తముగగాని లేక యెఱ్ఱగానియుండుట శీతజ్వరముగలుగుట హృదయము కడుపు పార్శ్వములు భుజశిరస్సులు అనువానియందు శూల గలుగుట అన్నము జీర్ణంబైన పిదప మిక్కుటముగ ప్రకోపించుట భోజనానంతరము మృదువగుట యీ లక్షణములుగలదిది వాతగుల్మమని తెలియవలయు. దీనియందు రూక్షము వగరుచేదు కారముగల పదార్థముల సేవింపంజేసినను సుఖము గలుగకుండు.

పైత్యగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జ్వర స్తృష్ణాంగ దాహశ్చాప్యన్నే జీర్ణేతి శూల
తా। స్పర్శాసహోభ్రమ స్స్వేదః పైత్యగుల్మస్య లక్షణమ్ ॥

* విణ్మూత్రం వాతే నాంత్రవికూజనమ్-వా ప్రకోపమువలన ప్రేగులఱచుట.

తా. జ్వరము దప్పి గలుగుట అవయవములు మండుట అన్నము జీర్ణంబగు నపుడు కడుపు మిక్కుటముగ శూలించుట తాకిన నోర్వసుండుట భ్రమ చెమట గలుగుట యీ లక్షణములుగలది పైత్యగుల్మమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] శీతజ్వరశ్చహృల్లాసః కాసో హృద్యోగగౌర
వమ్।ఉన్నతం కఠినంతూక్తం కఫగుల్మస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శీతజ్వరము వోకరింతలు దగ్గుగలుగుట బొమ్మదరుట శరీరము జడముగ నుండుట గుల్మము పొడవుగ కఠినముగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మగుల్మ మని తెలియవలయు.

ద్వంద్వసన్నిపాతగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] మిశ్రితే ద్వంద్వజంగుల్మంసర్వలింగంత్రిదోష
జమ్ । వాతపిత్తాధికేగుల్మే దాతవ్యశ్శిఖిబాడబః ॥

తా. వాతపిత్త వాతశ్లేష్మ పిత్తశ్లేష్మ లక్షణంబులంగలది ద్వంద్వగుల్మ మనియు వాత పిత్తశ్లేష్మ లక్షణంబులంగలది త్రిదోషగుల్మమనియు తెలియవలయు. దీనియందు శిఖిబాడబరసము నొసంగవలయు. (పూర్వోక్త పంచగుల్మములలో ద్వం ద్వత్రిదోషగుల్మము అసాధ్యంబులు. ఏకదోషజనిత గుల్మములు సాధ్యంబులు.)

రక్తగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆమగర్భ స్స్రవేచ్చాథ యానారీ ముంచతి
క్వచిత్। వాయుఃప్రగృహ్యతద్రక్తం రక్తగుల్మం కరోతిచ।
పుంసాంచ రక్తఘాతేన రక్తపిత్తాధికేక్వచిత్ । పిత్తగుల్మం
యథాచిహ్నం తద్వైవస్యా ద్రుజాధికమ్ । సశూలం గర్భవ
త్పిండం గర్భవల్లక్షణం భవేత్ । చికిత్సేద్దశమేమాసేప్రం
సాంచేత్తత్ర నేభవేత్। గతప్రసవకాలాయై నార్యా గుల్మశ్చ
సంభవేత్ । స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాయై దద్యాత్స్నేహవిరేచనమ్॥

తా. స్త్రీ యపక్వగర్భము స్రవించినపుడుగాని లేక వోకానొకపుడు గర్భ స్రావము జేయించికొనినపుడుగాని అపథ్యముసేయుటవలన వాతము ప్రకోపించిరక్త

మును జేర్చి రక్తగుల్మమును గలుగంజేయు. మఱియు పురుషులకు రక్తఘాతమువలనగాని లేక వొకానొకపుడు రక్తపిత్తాధిక్యమువలనగాని రక్తగుల్మము జనించి పిత్తగుల్మ లక్షణ యుక్తంబై యుండు. ఐనను దానియందు వేదనమాత్రం బధికంబై శూల గర్భపిండాకారము గర్భలక్షణములు గలిగియుండు. రక్తగుల్మము స్త్రీకి జనించిన 10 మాసములు గడచినపిదప జికిత్సంజేయవలయు. పురుషునికైన తత్క్షణమున జికిత్సం జేయవలయు. మఱియు ప్రసవించిన స్త్రీల హితకరభోజనములు సేయుటచే తలుచుగ రక్తగుల్మము జనించు. తన్నివారణార్థంబై శరీరమునకు చమురుబట్టించి చెమటం దీయుటయేగాక స్నేహముచే విరేచనమును జేయింపవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నవప్రసూతా హితభోజనాయా యాచామ
గర్భం విసృజేదృతౌ వా । వాయుర్హి తస్యాః పరిగృహ్య రక్తం
కరోతి గుల్మం సరుజం సదాహమ్ । పైత్యస్య లింగేన సమాన
లింగం విశేషణంచా ప్యపరం నిబోధ । యస్స్పందతే పిండిత
ఏవనాంగై శ్చిరాత్సశూల స్సమగర్భలింగః । సరౌధిరః
స్త్రీభవ ఏవ గుల్మో మాసేవ్యతీతే దశమే చికిత్స్యః॥

తా. నవీనముగ ప్రసవించిన స్త్రీ యపథ్యకర భోజనముల సేయుటవలనగాని అపక్వగర్భపాతమువలనగాని ఋతుకాలమున నపథ్యకర భోజనముల సేవించుటవలనగాని వాతము ప్రకోపించి ఋతుకాలరక్తమును గ్రహించి దాహపీడల గలుగంజేయుచు పూర్వోక్త పిత్తగుల్మలక్షణయుక్తంబై రక్తగుల్మమును గలుగంజేయు ఐనను దీనియందు మఱియొక విశేషము గలదు. అదెద్దియనిన యీ రక్తగుల్మము అవయవయుక్తంబై చలింపక శూలతోగూడి గర్భలక్షణయుక్తంబై (అనగా ఋతువుడుగుట నోటిలో నీళ్ళూరుట స్తన్యముయొక్క యగ్రభాగము నల్లగనగుట యీ మొదలగు రోగస్వభావలక్షణయుక్తంబై) దీర్ఘకాలమువరకు గుండ్రముగ నేచలింపుచుండు యీ రక్తగుల్మము స్త్రీలకే జనించు. దీనియందు 10 వ మాసము గడచిన పిదప జికిత్సం జేయవలయు. (మఱియు దీని నేకొందరు గర్భమనియు మఱికొందరు రక్తగుల్మమనియు నచింతెదరు. ఈ సంశయము 19 మాసములు గడచుటకుముందు నివర్తిగాకుండుటచే నదివరకు చికిత్సజేయంజనదు. మఱియు 9 లేక 10 వమాసము సాధారణముగ ప్రసూతికాలంబు. ఐననిది రక్తగుల్మమునందు భేదంబగు. కావున శ్లో॥ "యస్స్పందతే పిండిత ఏవనాంగైః" ఇత్యాది విశేషలక్షణములు గనుపించు

టవలన సంశయము నివర్తియగు. మఱియు గర్భమెల్లపుడు ప్రత్యేక అవయవముల వలన శూలను గలుగంజేయక చలింపుచుండు రక్తగుల్మము తద్వ్యతిరిక్తంబుగనుండు జ్వరము జీర్ణంబైన పిదప క్షీరపాన విరేచనములు హితకరంబులగు చందంబును 10 మాసములు గడచినపిదప సుఖసాధ్యంబగుటచే తదనంతరము చికిత్సింపవలయు నని జెప్పంబడియె. మఱియు గ్రంథాంతరమునందు శ్లో॥ "రక్తగుల్మే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్॥" అనగా- రక్తగుల్మమునకు 10 మాసములు గడచిన పిదపనే పురాణత్వము సంభవించిన సుఖసాధ్యంబగునని జెప్పంబడియున్నది.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఋతుకాలేపి వాగర్భే స్రుతేరా దాహ
శూలవత్ ॥ రక్తగుల్మం ప్రజాయేత గర్భలింగాభి సూచకః ।
నార్యా లోహిత గుల్మంస్యా త్సూతికాలే గతేభిషక్ । చికి
త్సేత యథాశాస్త్రం శమయే న్నాత్రసంశయః ॥

తా. స్త్రీలకు ఋతుకాలమునందుగాని గర్భస్రావము గలిగినపుడుగాని దాహశూలయుక్తముగ రక్తగుల్మము జనించు. దానియందు గర్భలక్షణములే గలిగి యుండు. స్త్రీకి జనించిన రక్తగుల్మమునందు ప్రసవకాలముగడచినపిదపశాస్త్రోక్తముగ చికిత్సంజేసిన నిస్సంశయముగ శమించు.

అసాధ్య రక్తగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ కూర్మోన్నతం సిరారుద్ధం గుల్మం బహుగదాలయమ్ ।
వివర్జయే ద్భిషగ్ధీరా త్పాణ్యంఘ్రి నాభిశోభితా ॥

తా. రక్తగుల్మము తాబేలువలె నున్నతమైన నరములతో వ్యాప్తంబై జ్వరాద్యుపద్రవములతోగూడి చేతులు కాళ్ళు బొడ్డు వాచియుండిన నాస్త్రీని వైద్యుండు చికిత్సయందు వర్జింపవలయు.

రక్తగుల్మ చికిత్స.

శ్లో॥ అతిప్రవృద్ధ మస్రంతు భిన్నే గుల్మే నివారయేత్ ।
ప్రయత్నతో భిషక్శీఘ్రం సుస్పృగ్దర చికిత్సయా ॥

తా. రక్తగుల్మము పగిలిన రక్తం బధికముగ స్రవించు. దానియందు వైద్యుడు శీఘ్రముగ ప్రదర చికిత్సం జేయవలయు.

అసాధ్యగుల్మ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] సంచిత। క్రమశో గుల్మో మహావాస్తు పరి
గ్రహః । కృతమూల స్సిరానద్ధో యదాకూర్మ ఇవోన్నతః ।
దౌర్బల్యారుచి హృల్లాస కాసచ్ఛర్ద్య రతిజ్వరైః । తృష్ణా
తంద్రా ప్రతిశ్యాయై రుజ్యతేన ససిద్ధ్యతి ॥

తా. గుల్మము క్రమక్రమముగ వృద్ధిం జెంది యుదరమునందంతట వ్యాపించి ధాతుగతమూలముగలదై సిరలవలన వ్యాప్తంబై తాఁబేటిపిఁపువలె పొడవై దౌర్బల్యము అన్నద్వేషము హృల్లాసము దగ్గు వాంతి అసంతోషము జ్వరము దప్పి తంద్ర పడిసెము మొదలగు లక్షణములు గలదై యుండిన నసాధ్యంబని తెలియవలయు,

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కృహీతాస్యసజ్వరంశ్వాస ఛర్ద్యతీసారపీడితమ్।
హృన్నాభీ * హస్తపాదేషు సోథః క్షుపతిగుల్మినమ్ ।
శ్వాసశ్శూలంపిహసాన్న విద్వేషోగ్రంథిమూఢతా ।
జాయతే దుర్బలత్వంచగుల్మినాం మరణాయవై ॥

తా. వమనవిరేచనములవలన పీడితుడగు గుల్మరోగికి హృదయము సాభిహస్తము పాదములు అనువానియందు వాపును జ్వరమును గలిగిన మృతిజెందునని తెలియవలయు. మఱియు పుబ్బసము శూలదప్పి అన్నద్వేషముగలుగుట † గుల్మముయొక్క వుంట యకస్మాత్తుగ గనుపింపకుండుట శక్తినశించుట యీ లక్షణములుగల గుల్మరోగికి మరణం బాసన్నమైనదని తెలియవలయు.

రక్తగుల్మ చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అఫేనంహింగుసంయుక్తంరక్తగుల్మవినాశనమ్॥

తా. నల్లమందు యింగువ వీనిని సమభాగములుగ నూరి మాషయెత్తును ఆవు వెన్నతో 3 మండలములు సేవించిన రక్తగుల్మము హరించు.

* వస్తి. † అంతర్విద్రధి గుల్మను అనువానియొక్క స్థానము ఆకృతిసమానంబుగనుండుటవలన నెట్టిభేదంబును గనుపించకుండు. ఐనను గుల్మముకుస్థిప్రమాణముగలదిగ విద్రధిగుల్మమునకన్న పెద్దదిగ నుండునని సుశ్రుతమునందు జెప్పఁబడియున్నయది. గుల్మము నిరాశ్రయంబైయుండుటవలనపాకవిహీనంబగు విద్రధి మాంసరక్తముల నాశ్రయించి యుండుటవలన పాకమును జెందు,

రక్తగుల్మమునకు పారదాది వటికములు.

శ్లో॥ [భూజ్యపాదీయే] పారదంశిఖితుత్థంచ నేపాళంగంధకంసమమ్। ఆరగ్వధఫలంకృష్ణాం వజ్రక్షీరేణ పేషయేత్। * మాషమాత్రాంవటీంఖాదేత్ స్త్రీణాంగుల్మోదరప్రణుత్ । † బింబీఫలరసంచానుపథ్యందధ్యోదనంహితమ్ । రక్తోదరంహరేత్తైస్న వకతినంలేపనేసతు । రుధిరేతుప్రవృత్తేపిరక్తపిత్తహరీక్రియా। కార్యావాతరుజార్తానాం సర్వవాతహరీక్రియా ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు శుద్ధిజేసిన గంధకము రేలగుజ్జు పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి బొంత జెముడుపాలతో 1 దినము మర్దించి మాషమెత్తును (వుసిరిక పండ్లరసముతో గాని) లేక దొండపండు రసముతోగాని లేక (చింతాకురసముతోగాని) 3 మండలములు సేవించిన రక్తగుల్మము హరించు. పథ్యము పెరుగువంటకమును భుజింపవలయు. ఈ వటికల సేవనవలననే రక్తగుల్మము హరించు. అటుగాక తాయిలకలెకతినంబుగనుండిన లేపనమును చేయవలయు అదిపగిలి రక్తమే స్రవింపుచుండిన రక్తపిత్త ప్రకరణమున జెప్పంబడిన రక్తపిత్త చికిత్సలంజేయవలయు. వాతగుల్మమునందు వాత ప్రకరణమున జెప్పంబడిన సర్వవాతహర క్రియలంజేయవలయు.

లశునాది కషాయము.

శ్లో॥ లశునంకింశుకంబిల్వం శ్రాపయిత్వాసహింగుకమ్ ।
ప్రాతః కాలేనిషేవేత రక్తగుల్మహరంపరమ్ ॥

తా. వెల్లుల్లి పాయలుమోదుగచెక్క మారేడువరుగుఅనువాని కషాయములో యింగువగలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన రక్తగుల్మము హరించు.

కణాది కషాయము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] కణాశతాహ్వాద్వికరంజ దారుభార్గీకుళుత్థంసతిలైస్సుపక్వమ్ । తథారసోనాయుతసిద్ధమంభస్స హింగుకల్కంహతరక్తగుల్మమ్ ॥

---

* ధాత్రీఫల రసైఃఖాదేత్ స్త్రీణాంరక్తోదరంహరేత్॥
† చించాదళ రసంచాను పథ్యం దధ్యోదనంహితమ్॥

తా. పిప్పళ్ళు సదాప క్రానుగచెక్క నెమలిచెక్క సరళదేవదారు గంటుభారంగి పులవలు నువ్వులు వెల్లుల్లిపాయలు వీనిని సమభాగములుగ కషాయముకాచి యింగువ కల్కముగలిపి 4 మాసములు త్రాగిన రక్తగుల్మము హరించు.

తిలాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] తిలక్వాథోగుడ ఘృతవ్యోషభార్గి రజో
న్వితః । పీతోరక్తభవేగుల్మే నష్టేపుష్పే చయోషితః ॥

తా. నువ్వుల కషాయములో బెల్లము నెయ్యి గలిపి త్రికటుకములు గంటుభారంగి పసపు అనువాని చూర్ణమును 4 మాడలయెత్తును గలిపి 4 మాసములు సేవించిన రక్తగుల్మమును నష్టరజస్సును హరింపంజేయు.

రక్తగుల్మమునకు కరంజ లవణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కరంజస్యత్వచంక్షుణ్ణాం ద్వితులాపరిసమ్మి
తామ్ । ద్విద్రోణేకాంజికేపక్త్వా తస్మిన్నష్టావశేషితే । లవ
ణస్యచతుఃప్రస్థద్విప్రస్థలశునస్యచ । ప్రత్యేకమాఢకందద్యా
దజాక్షీరస్యమస్తునః । దద్యాత్పృథగ్ద్వికుడవం తైలస్యచ
ఘృతస్యచ । నమ్యక్పాకేతుసకలేచూర్ణాన్యేతాని దాపయే
త్ । సచిత్రకంత్రికటుకమజామోదాపునర్నవా । హింగుసౌ
వర్చలంచవ్యం యవక్షారంబిడంతథా । ముష్కకారుష్కక
క్షారంతింత్రిణీబ్రహ్మవృక్షయోః । బ్రాహ్మీ సోమారగస్త్యా
నాంస్నుహీక్షారం తథైవచ । జీరకద్వయసంయుక్తం చూర్ణ
మేషాంపలద్వయమ్ । కరంజలవణంనామ స్నిగ్ధభాండస్థి
తంచతత్ । గుల్మాష్ఠీలప్లీహశూలరక్తగుల్మంవినాశయేత్ ॥

తా. 20 పలములు క్రానుగచెక్కను దంచి 2 ద్రోణముల ప్రమాణము కలిబోసి అష్టావశేషముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి అందువుప్పు 4 ప్రస్థములు వెల్లుల్లి 2 ప్రస్థములు మేకపాలు 1 ఆఢకము పెరుగుమీదినీరుగడ 1 ఆఢకము నూనె 1 కుడవము నెయ్యి 1 కుడవముగలిపి బాగుగ పాకముజేసి చిత్రమూలము త్రికటుకములు వోమము గలిజేరువేరు యింగువ సౌవర్చలవణము చెవ్యము యవక్షారముబిడాలవణము మొక్కము నల్లజీడి చింతమోదుగచెక్క నందూకబ్రహ్మి పుల్లతీగ లేకబొల్లిపూస

గుల్మరోగనిదాన లక్షణ చికిత్సాదయః.

రేల జెముడు అనువాని క్షారములను జీలకఱ్ఱ నల్ల జీలకఱ్ఱ అనువానిని దినుసుకు 2 పలములచొప్పున గలిపి నేతితో మాగినపండ యందునుంచి సేవించిన గుల్మము అష్ఠీలము ప్లీహము శూల రక్తగుల్మము వీనినిహరింపఁజేయు. (మఱియు 5 చిన్నములయెత్తు యింగువను ఆవువెన్నలో గలిపి సాయంప్రాతఃకాలముల సేవించిన రక్తగుల్మమును హరింపఁజేయు.)

వాతగుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పలైకంపంచలవణం బాణంతుత్థంచఖర్పరీమ్।
పటకీకుడవార్ధంచ తదర్ధంనవసాగరమ్ । కాసీసంటంకణంసర్జ
యవక్షారంపలార్ధకమ్ । సర్వమేకత్ర సంయోజ్యాం డమరు
యంత్రస్యమధ్యగే । చుల్ల్యాం ప్రరోహయేత్తత్తు జ్వాలయేత్ఖ
దిరేంధనైః । ద్రావితంతత్సమాదాయ తేజోరూపంజలప్రభమ్
దానయేదఖిలాన్ ధాతూన్ వరాటాంశ్చనసంశయః । శంఖ
ద్రావఇతిఖ్యాతోగుల్మోదరహరఃపరః । భక్షితేః కురుతేచైవ
కాయపుష్టింనిరోగతామ్ । వాతానాంసర్వశూలంచ పంచ
గుల్మం నిహంతిచ ॥

తా. పంచలవణములుదినుసు కొక్కొకపలముచొప్పున 5 పలములు శుద్ధిజేసిన మైలుతుత్తము 5 పలములు శుద్ధిజేసిన కఘరి 5 పలములువటిక ½ కుడవము నవాసాగరము ¼ కుడవము అన్నభేది పేల్చిన వెలిగారము సర్జక్షారము యవక్షారము యివి దినుసుకు ½ పలము యిటుల వీనినెల్ల చూర్ణముగావించియేకముజేసి 1 కుండలోవైచి దానికంఠమునకు దగిన సారాయిబుడ్డిని దగిలించి పొగపోకుండునటుల వావిసందుకు చీలమన్ను లేపనముజేసియెండించి సారాయిబుడ్డిపైభాగమున మఱియొకకుండను బోర్లించి సందులేకుండునటుల చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించుటచేడమరుక యంత్రమని పఱంగెడుదానిని పొయిమీదనునిచి ఛంద్రకట్టెలతో ½ జాముపర్యంతము పాకము సేయుచు పైకుండపై తడివస్త్రమును వేసి యుదకమును పోయుచుండిన పైసారాయిబుడ్డి యొక్క నొకతుండమునుండ బోయుచుండు యుదకమును మఱియొక తుండమునుండా తేజోరూపమై యుదకస్వరూపముగనుండు శంఖద్రావకమును గ్రహించు దానిని గాజుకుప్పెలోగానిలేక గాజుగిన్నెలోగాని గ్రహించి ప్రతిదినము యూగాణి మెత్తును వోమపుపొట్టులోగలిపి దంతములకు తగలక అంగటిలో వేసుకొని మ్రింగిన-

రక్తగుల్మము ప్రదరములు వాతరోగములు సర్వశూలలు పంచగుల్మములు మొదలగు సర్వరోగముల హరింపజేయుటయేగాక శరీరపుష్టిని నిరోగత్వమును గలుగజేయు మఱియు నీ ద్రావకములో సువర్ణాది సర్వధాతువుల గవ్వలవైచిన నిస్సంశయముగ ద్రవించు. (ఈ శంఖద్రావకమును 3 మండలములు సేవించిన యే యౌషధమువలన నివర్తింపక బాధింపుచుండు అసాధ్యశూలలు గుల్మములు హరించు. మఱియు దీనిసే తూని ప్రతితూని వాతములయందును సేవింపదగును. దీనిసేవనవలన కడుపులోమంట గలిగిన పెరుగన్నమును 3 కబళములు భుజింపవలయు.)

శిఖబాడబ రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] మారితంసూతతా ప్రమాభ్రం గంధకంమాక్షికంనమమ్ । మర్దయేచ్చిత్రకద్రావై ర్యవక్షారయుతందినమ్ । త్రిగుంజంభక్షయేన్నిత్యం నాగవల్లీదళేనవా । వాతగుల్మహరఃఖ్యాతో రసోయంశిఖబాడబః । హింగుసౌవర్చలంత్ర్యూషంసింధుదాడిమదీప్యకైః । పుష్కరాజాజిధాన్యాకై రమ్లవేతసచిత్రకైః । అశ్వగంధావచాచైవ నిర్గుండీసకచోరకైః । ప్రతిచూర్ణైః కర్షమాత్రైః ప్రస్థంప్రస్థంఘృతందధి । పాచ్యంఘృతావశేషంచపలార్ధమనుశీలయేత్ । వాతగుల్మంతథాశూల మసాహంచవినాశయేత్ ॥

తా॥ రసభస్మము తామ్రభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన స్వర్ణమాక్షికము యవక్షారము వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలరసముతో 1 దినము మర్దించి 3 గురిగింజల మాత్రలుజేసి యందొకదానిని తమలపాకుతోడ ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన వాతగుల్మమును లేక యింగువ సౌవర్చలవణము త్రికటుకములు సైంధవలవణము దాడింబబెరడు వామము పుష్కరమూలము జీలకఱ్ఱ కొత్తిమెర్లు పుల్లప్రబ్బలి చిత్రమూలము పెన్నేరుగడ్డ వసవావిలి కచోరములు అనువానిని దినుసుకు కర్షప్రమాణముచొప్పున చూర్ణముజేసి నెయ్యి 1 ప్రస్థము పెరుగు 1 ప్రస్థముబోసి ఘృతము శేషించునటులకాచి ½ పల ప్రమాణముగల యీ ఘృతానుపానముతోడ సేవింపుచుండిన వాతగుల్మమును శూలను కడుపుబ్బరమును హరింపజేయు.

గుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సైంధపంచయవక్షారం పటకీసురసారకమ్ । కాసీసం నవసారంచ సమభాగంతు కారయేత్ । మర్దయే ద్ఘటికామాత్రం పాచ్యం పాతనయంత్రకే । శంఖద్రావ రసోనామ సర్వవ్యాధి వినాశకృత్ । పంచకాసాన్ తథా శ్వాసాన్ క్షయరోగం సుదారుణమ్ । మన్యాస్తంభం కంఠ రోగం గుల్మశూల జ్వరాపహమ్ । అగ్నించ కురుతేదీప్తం. తేజోవృద్ధి బలప్రదమ్ ॥

తా. సైంధవలవణము యవక్షారము పటికసూరాకారము శుద్ధిజేసినఅన్నభేది నవాసారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి 1 గడియ మర్దించి పాతనా యంత్రమునం దునిచి వండిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగు దీనిని వోమపుపొట్టుతో 3 తులను చొప్పన ప్రతిపూట సేవింపుచుండిన సర్వశూలలు (వాతగుల్మము రక్త గుల్మశూలలు .బుతుశూల సప్తశూలలు) పంచకాసములు శ్వాసములు భయంకర మైన క్షయరోగము మన్యాస్తంభము కంఠరోగము గుల్మశూల జ్వరము వీనిని హరిం పంజేయును. మఱియు దీని సేవనవలన అగ్నిదీపనము తేజోవృద్ధి బలముగలుగు.

పిత్తగుల్మమునకు డండామర రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతంసమంగంధం సూతాంశంమృత తామ్రకమ్ । పంచాంగం శాకవృక్షస్య ద్రవైర్మర్ద్యం దిన త్రయమ్ । సర్పాక్ష్యాశ్చ ద్రవైశ్చాపి రుధ్వా లఘుపుటే పచేత్ । పంచధా భూధరేవాథ చూర్ణం నేపాళతుల్యకమ్ । * ద్విగుంజం భక్షయేచ్చాజ్యైః పిత్తగుల్మ ప్రశాంతయే । ద్రాక్షా హరీతకీక్వాథ మనుపానం ప్రకల్పయేత్ । రసో డండామరోనామ పిత్తగుల్మం నియచ్ఛతి ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగ ములుగ ఖల్వములోనునిచిగుమ్మడు టేకుచెక్క దానికాయలు పువ్వులు ఆకులు వేరు అనువానిరసములతో 3 దినములుమర్దించి పిదపసర్పాక్షీరసములో 1 దినముమర్దించి

* త్రిగుంజం.

భూధరయంత్రమునం దునిచి లఘుపుటంబిడవలయు ఇటుల 5 నూర్లుమర్దించి 5 మార్లు లఘుపుటంబిడి చూర్ణము జేసి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన నేపాళపు విత్తులగలిపి మర్దించి 2 లేక 3 గురిగింజలయెత్తును నేతితోగాని లేక ద్రాక్షపండు కరక్కాయ అనుపాని కషాయముతోగాని 6 మాసములవరకు సేవింపుచుండిన పిత్తగుల్మములు నిశ్చయముగ హరించు.

శ్లేష్మగుల్మమునకు విద్యాధర రసము.

శ్లో॥ గంధకం * తాళకంతాప్యం † మృతతామ్రం మనశ్శిలామ్ ।
శుద్ధసూతంచ తుల్యాంశం మర్దయే ద్భావయే ద్దినమ్ । పిప్ప
ల్యాస్తు కషాయేణ వజ్రీక్షీరేణభావయేత్ । నిష్కార్ధం
భక్షయేత్క్షౌద్రై ర్గుల్మంప్లీహం వినాశయేత్ । రసో విద్యా
ధరోనామ గోమూత్రంచ పిబేదను ॥

తా. శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన సువర్ణమాక్షికము లేక తగరభస్మము తామ్రభస్మము లేక అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన మణిశిల శుద్ధిజేసినరసము వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి పిప్పలికషాయముతో 1 దినము మర్దించి భావనజేసి పిదప బొంతజెముడుపాలతో 7 దినములు భావనజేసి ½ నిష్క ప్రమాణమంత వటికములుచేసి యందొకదానిని తేనెతో సేవించిన వెంబడిగ గోమూత్రమును త్రాగిన గుల్మము ప్లీహరోగము హరించు.

కాంచనమోహన రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మృతంసూతం మృతంతామ్రం కాంచన్యా
మర్దయేద్రవైః । అర్కవజ్రీ రసేనైవ దినాంతే వటకీకృతం।
గుంజైకం గుడసంయుక్తం తథాగంధ సువర్చలమ్ । నిష్కై
కం గుల్మశాంత్యర్థం రసః కాంచనమోహనః । విశాలా
కటుకాముస్తం కుష్ఠమింద్ర యవంసమమ్ । చూర్ణయే ద్దేవ
దారుంచ కర్షైకం మధునాలిహేత్ । గుల్మోదర జ్వరంతాప
మనుపానం నిహంత్యలమ్ ॥

* తాళ్రత్రపుసం. † మృతాభ్రంచ.

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము వీనిని వుమ్మెత్తాకు జిల్లేడు బొంతజెముడు అనువాని రసములతో 1 దినము మర్దించి నిష్క ప్రమాణము బెల్లము శుద్ధి జేసిన గంధకము సౌవర్చలవణముగలిపి మరల మర్దించి గురిగింజంతమాత్రలుజేసి యందొక దానిని పాపర త్రికటుకములు తుంగము స్తైలు చెంగల్వకోష్టు కొడిసెపాల దేవదారు అనువాని చూర్ణములో కర్ష ప్రమాణమును తేనెలోగలిపి యీ యనుపానములోడ సేవించిన గుల్మములు వుదరములు జ్వరము తాపము వీనిని హరింపంజేయు.

* తూని ప్రతితూనుల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పక్వాశయాత్తుక్రమశ స్సమీరోవృద్ధోగుదో
పస్థమతీవతుద్యాత్ । తూనీభ వేత్సాపరివృత్య గచ్ఛన్న ఏవ
యాతిప్రతితూనికేతి ॥

తా. విరుద్ధాహార విహారములవలన వాతము ప్రకోపించి క్రమముగ పక్వ మూత్రాశయములంజెంది గుదోపస్థలయందు సూదులతోబొడుచునటుల కడువేదనను గలుగంజేసిన తుని యనంబడు, ఈ తునియే గుదోప స్థలములయందు ప్రకోపించి * ప్రలోమముగ సంచరింపుచు పక్వాశయమునుజెందిన ప్రతితూని యనంబడు.

అష్ఠీలా ప్రత్యష్ఠీలా నిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అష్ఠీలానాహలింగాతుగ్రంథిరూర్ధ్వసమన్వితః ॥
తిర్యక్స్థాకృతిస్సైవ ప్రత్యష్ఠీలాశిలోపమా ॥

తా. సంచరింపుచుగాని లేక సంచరింపక కఠినంబుగగాని యుండు గ్రంథి నాభికి క్రిందిభాగమున పొడవుగజనించి ఆనాహలక్షణము క్తంబై యుండిన అష్ఠిల యనంబడు. ఇదియే జఠరమున నడ్డముగ జనించి ఱాయివలె కఠినంబై వేదనతో గూడి వాత మలమూత్రముల నడ్డగింపుచుండిన ప్రత్యష్ఠిల యనంబడు.

శ్లో॥ ఇమావాతస్యగుల్మోక్త విధినాసముపాచరేత్ ॥

తా. పూర్వోక్తతుని ప్రతితుని అష్ఠిల ప్రత్యష్ఠిల వాతకులయందు గుల్మ చికిత్సలం జేయుటయేగాక శంఖద్రావకముయొక్క సేవనను సగా జేయింపవలయు

* ప్రతిలోమమున – క్రిందినుంచి పైకేగుట.

వాతిక పరిణామశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆధ్మానాటోపరిణ్మూత్ర విబంధారతి వేపనైః ।
స్నిగ్ధోష్ణోపశమప్రాయం వాతికంతద్వదేద్బుధః ॥

తా. గడుపుబ్బరము కడుపులో గుడగుడశబ్దము మలమూత్ర ప్రతిబంధము అస్వస్థత కంపముగలిగి స్నిగ్ధోష్ణ పదార్థ సేవనవలన తఱమగ శాంతిజెందునది వాతిక పరిణామశూలయని తెలియవలయు.

పైత్తిక పరిణామశూల లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణాదాహారతిస్వేద కట్వమ్లలవణోత్తరం ।
శూలంశీతశమప్రాయం పైత్తికంలక్షయేద్బుధః ॥

తా. దప్పి దాహము అస్వాస్థ్యము చెమటగలుగుట కారము పులుసు ఉప్పు గలపదార్థములయందిచ్ఛగలుగుట శీతకర పదార్థములవలన శాంతిజెందుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తజ పరిణామశూలయని తెలియవలయు.

శ్లేష్మపరిణామ శూలలక్షణము.

శ్లో॥ ఛర్దిహృల్లాససంమోహం స్వల్పరుగ్దీర్ఘసంతతిః ।
కటుతిక్తోపశాంతంచ తచ్ఛజ్ఞేయంకఫాత్మకం ॥

తా. ఓకర హృల్లాసము యింద్రియశోషము మిక్కటముగగలుగుట కొంచెంతవేదనగలుగుట శూల దీర్ఘకాలమువరసంకుట కారము వగరుగలపదార్థములవలన శాంతిజెందుట యీ లక్షణములుగలది కఫజ శూలయని తెలియవలయు.

శూల నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] యానాభిఘాతాచ్చో కాచ్చాప్యతీభాషణ మైథునాత్ । రూక్షాన్న శుష్కశాకాచ్చ కషాయతిక్తసేవనాత్ । తేనవాయుర్భవేత్క్రుద్ధః కురుతేశూలమష్టధా ॥

తా. గుఱ్ఱము మొదలగువానినెక్కి సంచరించుట అభిఘాతమును జెందుట దుఃఖించుట మిక్కటముగ మాటలాడుట మిక్కటముగ స్త్రీసంభోగము సేయుట రూక్షగలయన్నమును యెండినకూరలను కారము చేదుగలవస్తువులను మిక్కటముగ సేవించుట యీ కారణమువలన వాతము ప్రకోపించి 8 విధములైన శూలలను గలుగంజేయు.

వాతశూల లక్షణము.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వ పృష్ఠత్రికవస్తౌ ముహుస్తోదో ముహుశ్శమః ।
వర్షా శీతాగమే తీవ్రం కృద్ధం భవతి మారుతాత్ ।
అభ్యంగమర్దనస్వేదై స్స్నిగ్ధోష్ణై ర్భోజనైశ్శమేత్ ॥

తా. రొమ్ము పార్శ్వములు వీపు ముడ్డపూస వస్తి అనువానియందు బలు మారు శూలించి పలుమారు శమించుట వర్ష శీతకాలములయందు శూల మిక్కుటముగ ప్రకోపించుట యీలక్షణములు గలది వాతజశూలయని తెలియవలయు. ఇది అభ్యంజనము శరీరమర్దనము స్నిగ్ధోష్ణభోజనము అనువానివలన శమించు.

పైత్యశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తృణ్మూర్ఛా స్వేదరుక్శోషా నాభి వస్తిషు వేదనా । మధ్యాహ్నే చార్ధరాత్రేచ శూలం పైత్తాధికం భవేత్ । స్వాదు శీతలమిష్టాన్నై శ్శమ శ్శీతాగమేభవేత్ ॥

తా. దప్పి మూర్ఛ చెమట పీడ శోషగలుగుట నాభి పొత్తికడుపు అనువానియందు శూలించుట మధ్యాహ్నకాలము అర్ధరాత్రి చకారమువలన అన్నము జీర్ణమయ్యెడికాలము శరత్కాలము వీనియందు మిక్కుటముగ శూల గలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తజశూలయని తెలియవలయు. ఇది రుచికరమై శీతకరమైన పదార్థసేవనవలన యిష్టాన్నసేవనవలన మఱియు శీతకాలమునందు శమించు.

శ్లేష్మజశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] శ్వాసశ్చ కాసహృల్లాసౌ శూలం సూర్యోదయే ఘనమ్ । వసంతే శిశిరే భుక్తే దూష్యతే కఫజం విదుః ॥

తా. ఉబ్బసము దగ్గు వోకరింతలుగలుగుట సూర్యోదయకాలమున మిక్కుటముగ శూలించుట వసంత శిశిర ఋతువులయందును భోజనానంతరమును మిక్కుటముగ ప్రకోపించుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజశూల యని తెలియవలయు.

ద్వంద్వ త్రిదోషశూల లక్షణము.

శ్లో॥ మిశ్రితం ద్వంద్వజన్ జ్ఞేయం కష్టసాధ్యం క్వచిద్భవేత్ ।
త్రిభిశ్చ లక్షణై ర్యుక్త మసాధ్యం సాన్నిపాతికమ్ ॥

తా. రెండేసి దోషలక్షణములంగలది ద్వంద్వశూల యనియు 3 దోషలక్షణ ములం గలది సన్నిపాతశూల యనియు తెలియవలయు. (మఱియు "ఏకదోషోత్థిత స్సాధ్యః" ఇత్యాది గ్రంథాంతరవచనమువలన యేకదోషమువలన జనించిన శూల సాధ్యంబు) 2 దోషములవలన గలిగిన శూల కష్టసాధ్యంబు. సన్నిపాతమువలన జనించినశూల అసాధ్యంబు.

శూలోత్పత్తి స్థానములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వాతాత్మకం వస్తిగతం వదంతి పిత్తాత్మకం చాపి వదంతినాభ్యామ్ । హృత్పార్శ్వకుక్షౌ కఫ సన్నివిష్టం సర్వేషు దేశేషుచ సన్నిపాతాత్ ॥

తా. పొత్తికడుపుయందు వాతజ శూలయు నాభియందు పిత్తజశూలయు ఱొమ్ముపార్శ్వము కుక్షి అనువానియందు శ్లేష్మజశూలయు పూర్వోక్త సర్వ ప్రదేశములయందు సన్నిపాతశూలయుం జనించు.

ఆమశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] కఫశూలే యథా చిహ్నం తథాటోపస్య వర్ధనమ్ । అనాహశ్చ ప్రసేకశ్చ హ్యామశూలస్య లక్షణమ్॥

తా. శ్లేష్మశూలలక్షణయుక్తంబై యుండుట మిక్కుటముగ కడుపులో గుడగుడశబ్దము కడుపుబ్బరము (చకారమువలనకాంతి వోకరింతలు జడత్వము నిశ్చలత్వము) గలుగుట నోటియందు జొల్లుగారుట ఈ లక్షణములుగలది ఆమశూల యని తెలియవలయు.

పరిణామశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] భుక్తే జీర్యతియచ్ఛూలం తదేవ పరిణామజమ్ । వాతపిత్తకఫాధిక్యం విజ్ఞేయం పూర్వలక్షణైః॥

తా. భుజించిన యన్నము జీర్ణం బగునపుడు గలిగెడుశూల పరిణామశూల యనంబడు. దీనియందు వాత పిత్త శ్లేష్మాధిక్యములను పూర్వోక్త వాతాదిశూలల యొక్కలక్షణములవలన దెలియవలయు.

మృత్యుశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతజం శ్రవణేరక్తం నేత్రాభ్యేచహారిద్రతా । భ్రమోమూర్ఛాప్య నిద్రత్వ మతిమాత్రంచ మృత్యుకే ॥

తా. శరీరమున నొప్పి మొదలగు వాతోపద్రవములుగలుగుట. చెవిలో శబ్దము గారుట కన్నులు పచ్చనగుట తబ్బిబ్బులాడుట మూర్ఛగలుగుట నిదురబట్టకుండుట మూత్రం బధికముగ వెడలుట యీలక్షణములుగలది మృత్యుశూలయని తెలియవలయు

పంక్తిశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వేదనాతి తృషామూర్ఛా వ్యానాహో గౌర
వారుచీ। కాసశ్వాసౌచహిక్కా చ*పంక్తిశూలస్యలక్షణమ్ ॥

తా. శరీరమున వేదన గలుగుట కడుదప్పి మూర్ఛ కడుపుబ్బసము జడత్వము అరుచి కాసశ్వాసములు యెక్కిళ్ళు గలుగుట యీలక్షణములు గలది పంక్తిశూల యని తెలియవలయు.

శూలోత్పత్తి స్థానములు.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] వాతాశ్రయే వాతజశూలజన్మనాభౌచ పిత్త
ప్రభవంసదాహమ్ । వక్షఃస్థలేస్యాత్కఫజన్యజన్మ శూలస్య
చిహ్నం ప్రవదంతి వైద్యాః ॥

తా. వాతశూల వాతస్థానము నాశ్రయించి జనించు, పిత్తశూల బొడ్డు నాశ్రయించి జనించి తాపముతో గూడియుండు, శ్లేష్మశూల ఱొమ్ము నాశ్రయించి జనించు.

ద్వంద్వశూలోత్పత్తి స్థానములు.

శ్లో॥ వస్తౌ హృత్పార్శ్వ పృష్ఠేషు సశూలః కఫవాతికః ।
కుక్షౌ హృన్నాభిపార్శ్వేషు సశూలః కఫపైత్తికః ।
దాహజ్వరకరో ఘోరో విజ్ఞేయో వాతపైత్తికః ॥

తా. వస్తి ఱొమ్ముపార్శ్వములు వీపు అనువానియందు శ్లేష్మవాతద్వంద్వములవలన శూల జనించు, కుక్షి హృదయము నాభిపార్శ్వము అనువానియందు శ్లేష్మపిత్త ద్వంద్వములవలన శూలజనించు, వస్తినాభి అనువానియందు దాహజ్వర యుక్తంబై భయంకరమైన శూల వాతపిత్తమువలన జనించు.

* శూల స్యోపద్రవాః స్మృతాః.

శూలసాధ్యా సాధ్యములు.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] ఏకదోషోత్థి తస్సాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యో ద్విదోషజః।సర్వదోషోత్థితో ఘోర స్త్వసాధ్యో భూ ర్యుపద్రవః। సర్వేష్వేతేషు శూలేషు హ్యామజం చాతిదారుణమ్ ॥

తా. ఏకదోషమువలన జనించిన శూల సాధ్యంబు, ద్వంద్వదోషమువలన జనించిన శూల కష్టసాధ్యంబు. త్రిదోషమువలనజనించిన భయంకరమై "శ్లో॥ వేదనాతితృషామూర్ఛా హ్యానాహో గౌరవారుచీ। కాసశ్వాసశ్చ హిక్కా చ శూలస్యోపద్రవాస్మృతాః॥" అనగా వేదన కడుదప్పి మూర్ఛ కడుపుబ్బరము జడత్వము అరుచి శ్వాసకాసములు యెక్కిళ్ళు అని పలువిధములైన।యుపద్రవములతో గూడియుండు శూలలు అసాధ్యంబులు. మఱియు సర్వశూలలలో ఆమశూల కడు అసాధ్యంబు.

వాతశూలకు ఉదయభాస్కర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] భస్మసూతం మృతం చాభ్రం శిలా గంధకతాళకమ్। హింగు కంకుష్ఠము స్తంచ తుల్యంచూర్ణం విభావయేత్। స్నుహ్యర్క్యస్తిస్యనిర్గుండీ * మహారాష్ట్రీద్రవైః పృథక్। ప్రతిద్రావైర్దినంభావ్యంశుష్కంతద్గోళకీకృతమ్। వస్త్రేబధ్వా మృదాలేప్యం శుష్కంకృత్వా పుటేపచేత్। † చతుర్యామార్ధమాత్రేషు తమాదాయ విచూర్ణయేత్। ‡ గుంజాష్ట ఘృతశుంఠిభ్యాం లేహ్యాశ్చోదయ భాస్కరః। వాతశూలప్రశాంత్యర్థంతిలక్షారం † సకుష్ఠకమ్। మధునాలేహయేచ్చాను మూలంవా కాకతుండజమ్। పంచకోలాభయాక్వాథం పిప్పలీ చూర్ణసంయుతమ్। పటుః కట్వార్యశూలేషుమన్దాగ్నౌచవిశేషతః। సదేయస్స్వష్టలవణోగుల్మేచ మలబంధనే। తైలయుక్తశ్చసర్వేషు వాతశూలంచనశ్యతి॥

* మహారాస్నా. † చతుర్థాంశమాత్రేణ.
‡ ద్వేగుంజే. † సకర్షకమ్.

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిజేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన తాళకము యింగువ శుంఠస్థము తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి బొంతజెముడుపాలు వుమ్మెత్త వావిలి పెద్దములక అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక దినము భావనజేసి యెండించి ముద్దజేసి దానిపై బట్టజుట్టి మన్నుబూసి యెండించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పాకమైనను జేయవలయు. లేక కుప్పెలోనునిచి 4½ ఝామువరకు పుటమైనను వేయవలయు. ఇటులజేసిన పిదప దానిని దీసి చూర్ణముజేసి 8 గురిగింజల యెత్తును నెయ్యి శొంఠి అనువాని యనుపానముతోడగాని కర్షప్రమాణము నువ్వుల క్షారము చంగల్వకోష్టు వీనిని తేనెలోగలిపి యీ యనుపానముతోడగాని లేక యెఱ్ఱగురిజవేరు చూర్ణానుపానము తోడగాని లేక పిప్పళ్ళు మోడి చవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి కరక్కాయ అనువాని కషాయములో పిప్పలిచూర్ణము గలిపిగాని సేవించిన వాతశూల హరించు. మఱియు పై యౌషధమును సైంధవలవణానుపానముతోడ సేవించిన నడుము తొడ అనువానియందలి శూల అగ్నిమాంద్యము వీనిని విశేషముగ హరింపజేయు. మఱియు దీని నువ్వులలో గలిపి సేవించిన వాతగుల్మము మలబద్ధము వీనిని హరింపజేయు. నూనెతోడ సేవించిన సర్వాంగవాతశూలలు హరింపజేయు. (మఱియు దీనినే తుని ప్రతితుని అష్ఠిల ప్రత్యష్ఠిల అనురోగముల యందును సేవింపవచ్చు.)

శూలదావానల రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] చించాక్షార శ్శుద్ధశంఖచూర్ణం లవణ
పంచకమ్। క్షారఃపంచాగ్ని సంభూతః ప్రత్యేకార్ధపలాన్వితః।
మరీచంమాగధీశుంఠీహింగుచద్విపలంతథా। పారదంగంధకం
తామ్రం విషచార్ధపలంపృథక్।సర్వంజంబీరనీరేణ మర్దయేత్త
ద్దివసత్రయమ్। కోలప్రమాణాం వటికాం పంచగవ్యఘృతా
న్వితమ్ । లేహయేచ్ఛూలశాంత్యర్థం ఘృతాన్నం భోజనం
తథా । లశునక్వథితం దేయందధ్యాజ్యగవ్యమేవవా. పథ్యం
నిత్యం ప్రయుంజీత సర్వశూల నిబర్హణమ్ । హృచ్ఛూలం
పార్శ్వశూలంచ జీర్ణశూలంచ గుల్మజమ్ । ఆనాహ ప్లీహ
ముదర మష్ఠీలీ శర్కరానాహాః । క్షయం చైవ నసం దేహో

సేవయే ద్వ్యాధిహారకః । శూలదావానలో నామ్నా
పూజ్యపాదేన భాషితః ॥

తా. చింతక్షారము శుద్ధిజేసిన శంఖభస్మము పంచలవణములు పంచాగ్నులక్షారము యివి దినుసుకు ½ పలము త్రికటుకములు యింగువ యివిదినుసుకు 2 పలములు శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన నాభి యవి దినుసుకు ½ పలము యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు మర్దించి రేగుబండంత మాత్రలుజేసి * పంచగవ్యముతోగాని ఘృతముతోగాని సేవించిన సర్వశూలలు ఆమ్మశూల పార్శ్వశూల గుల్మములు కడుపుబ్బరము ప్లీహరోగము వుదరములు శర్కరాశ్మరి క్షయము వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపజేయు. పథ్యము ప్రతిదినము నేతివంటకమును వెల్లుల్లిపాయల కషాయమును మేకపెరుగును గాని లేక ఆవుపెరుగునుగాని సేవింపవలయు.

శూలకుఠార రసము.

శ్లో॥ [శార్ఙ్గధరే] టంకణం పారదం గంధం త్రిఫలా వ్యోషతాళకమ్ ।
విషం తామ్రంచ నేపాళం భృంగ స్వరసమర్దితమ్ ।
ద్విగుంజమాత్రా వటికా మరీచే నార్ద్రకేణవా ।
సర్వశూలకుఠారోయం విష్ణుచక్ర మివాసురాన్ ॥

తా. వెలిగారము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము త్రిఫలములు త్రికటుకములు శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన నాభితామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలుజేసి యందొకదానిని మిరియపుచూర్ణములో గాని లేక అల్లపురసములోగాని సేవించిన "విష్ణుచక్ర మసురుల నాశనము జేయుభంగి" సర్వశూలల హరింపజేయు.

పైత్యశూలకు ముస్తాది మండూరము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మండూరం చూర్ణితంకృత్వా ముస్తా బదర మూలకం । కణాశుంఠీయవక్షారంపంచానాంసమచూర్ణకం ।
చూర్ణతుల్యంచ మండూరం గోమూత్రాష్టగుణం భవేత్ ।

* పంచగవ్యమన-గోమయము గోమూత్రము పాలు పెరుగు నెయ్యి.

తత్తుల్యంచగవాంక్షీరం పచేన్మృద్వగ్ని నాశనైః । పిండితం కోలమాత్రంతు భక్షయేచ్ఛూలనుద్భవేత్ । ప్రాతర్మధ్యాహ్నరాత్రౌచ భక్షయేద్వటికాద్రయం । మాంసంపిష్టం చగుర్వన్నం మాషాదీంశ్చవివర్జయేత్ ॥

తా. తుంగముస్తెలు రేగువేరు పిప్పలి శొంఠి యవక్షారము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానిని సమముగ మండూరచూర్ణమును గలిపి 8 ఔంతలు గోమూత్రము గోమూత్రమునకు సమముగ ఆవుపాలుబోసి మృద్వగ్నితో మెల్లగవండి రేగుగింజలంత మాత్రలుజేసి ప్రాతఃకాలమున మధ్యాహ్నకాలమున రాత్రికాలమున 2 మాత్రలు సేవింపుచుండిన శూలలుహరించు. సర్వశూలలయందు మాంసము పిండి వంటకములు జడాన్నము మినుములు మొదలగువాని వర్జింపవలయు.

కుబేరాక్షాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [సిందూరమణిదర్పణే] ధనదనయనమజ్జా టంకణైర్హింగు సింధూరుచకమరిచశుంఠీదీప్యపథ్యాకణానాం । క్రమశ ఇతిచవృద్ధ చూర్ణముష్ణాంబునాచజనయతిజఠరాగ్నింసర్వశూలం నిహంతి ॥

తా. గచ్చపలుసులు వెలిగారము యింగువ సైంధవలవణము మాదీఫలము మిరియాలు శొంఠి వాము కరక్కాయ పిప్పళ్ళు వీనిని క్రమముగ హెచ్చించి చూర్ణముజేసి 4 మాడలయెత్తును వుష్ణోదకముతో సేవించిన సర్వశూలల హరింపం జేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును సదా గలుగంజేయు.

గోమూత్ర మండూరము.

శ్లో॥ గోమూత్రసిద్ధం మండూరం త్రిఫలాచూర్ణసంయుతం ।
విలిహేన్మధుసర్పిర్భ్యాం శూలం హంతి త్రిదోషజం ॥

తా. గోమూత్రయుక్తముగా కాచి సిద్ధముచేయబడిన మండూరమునకు సమముగ త్రిఫలచూర్ణమును గలిపి తేనెతోగాని లేక నేతితోగాని సేవించిన త్రిదోషజ శూల హరించు.

శ్లేష్మశూలకు శూలసింహవటికములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] విషాకర్షం వచాకర్షం త్రికటుత్రిఫలాచవట్ ।
భార్జీముస్తావిడంగానాం ప్రతికర్షంచ * చూర్ణయేత్ ।
గుడేనసర్వతుల్యేన గుటికాచణమాత్రకా ।
శూలసింహప్రయోగోయం కఫశూలహరంభవేత్॥

తా. అతివస వస త్రికటుకములు త్రిఫలములు గంటుబారంగి తుంగముస్తె లు వాయువిడంగములు చిత్రమూలము వీనిని దినుసుకొక్కొక కర్షముచొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ బెల్లముగలిపి మర్దించి సెనగలంత మాత్రలు జేసి సేవించిన శ్లేష్మశూల హరించు.

ఆమశూలకు షణ్ముఖరసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] † శుద్ధసూతంసమంగంధం సూతాంశం
మృతతామ్రకం । సౌవర్చలంచసూతాంశం జంబీరైర్దినసప్త
కం । మర్దయేదాతపేతీవ్రే దద్యాల్లఘుపుటత్రయం । దత్వా
దాయతుతచ్చూర్ణే సూతాంశంత్రికటుంక్షిపేత్ । షణ్ము
ఖోయంరసోనామ ‡ త్రిగుంజమామశూలజిత్ । ఏరండతైలం
షడ్భాగం లశునస్యదశాష్టకం । ఏకంహింగూత్రిసింధూత్థం
సర్వమేకత్రమర్దయేత్ । త్రినిష్కంభక్షయేచ్చాను చామ
శూలప్రశాంతయే ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసినగంధకము తామ్రభస్మము సౌవర్చలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 7 దినములు మర్దించి తీక్ష్ణమైన యెండ సెండించి ప్రమిదెలలో నునిచి 3 లఘుపుటంబులిడి చూర్ణముజేసి రసమునకు సమముగ త్రికటుకచూర్ణముగలిపి 3 గురిగింజలయెత్తున భక్షించి వెంబడిగ 18 భాగములు వెల్లుల్లిపాయలు 1 భాగము యింగువ 3 భాగము సైంధవలవణము వీనిని మర్దించి 3 నిష్కములయెత్తు నుంటజేసి 6 భాగములు లాముదములో గలిపి త్రాగిన ఆమశూల హరించు.

* చిత్రకమ్ † మూతం గంధం సమం శుద్ధం. ‡ త్రిసంజం సర్వశూలజిత్.

పరిణామశూలకు త్రివృతాది యోగము.

శ్లో॥ త్రివృత్కణాభయాచూర్ణం సగుడం చోష్ణవారిణా ।
జగ్ధ్వా సముఖే సేవ్యం శూలంచ పరిణామజమ్ ॥

తా. తెగడ పిప్పళ్ళు కరకపప్పు వీనిని చూర్ణముజేసి ప్రాతబెల్లము గలిపి యుష్ణోదకముతో నుదయమున సేవించిన పరిణామశూల హరించు.

సర్వశూలలకు సర్వేశ్వరవటికములు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విశ్వమేరండతైలేన హింగు సౌవర్చలాన్వితమ్ । మృతసూతకసంయుక్తం భక్షితంసర్వశూలహా । పంక్తిశూలం తథైవాన్నద్రవశూలంచ సర్వశః ।

తా. శొంఠి యింగువ సౌవర్చలవణము రసభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి ఆముదముతో మర్దించి వల్లప్రమాణమంత మాత్రలుజేసి 1 మండలము సేవించిన పంక్తిశూల అన్నద్రవశూల మొదలగు సర్వశూలలు హరింపంజేయు.

మృత్యుశూలకు క్షారయోగము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వంధ్యాలాంగలికామూలం శంఖంచ ద్విగుణంతయోః । త్రయాణాంభావయేచ్చూర్ణం త్ర్యహంజంబీరజద్రవైః । రుద్ధ్వాగజపుటేపాచ్యంతత్క్షారంమరిచైర్ఘృతైః। కర్షమాత్రం పిబేచ్ఛూలాత్తత్క్షణాన్ముక్తి మాప్నుయాత్ ॥

తా. గొడ్డుకాకరగడ్డ చన్నచర్లగడ్డ యివి సమభాగములు శంఖచూర్ణము 2 భాగములు యింటులవానిని ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 3 దినములు భావనజేసి మూకుటిలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడి యది క్షారంబగు దానిలో కర్షప్రమాణమును మిరియపుచూర్ణము నెయ్యి అనుపానని ఘనుపానముతోడ సేవించిన మృత్యుశూల తత్క్షణమున హరించు.

సర్వశూలలకు వైశ్వానరవటికములు.

శ్లో॥ సైంధవం నాగరం ముస్తానవభాగం పృథక్పృథక్ ।
ప్రత్యేకం లశునం హింగు కుబేరాక్షీత్రయం త్రయమ్ ।

ఏకాంశం భస్మసూతంచ త్రైలే నైరండజేనచ ।
క్వాథితం సర్వశూలఘ్నం ప్లీహార్శ వైశ్వానరో భవేత్ ॥

తా. సైంధవలవణము శొంఠి తుంగముస్తెలు యివి దినుసుకు 9 భాగములు వెల్లుల్లి యింగువ గచ్చపలుకులు యివి దినుసుకు 3 భాగములు రసభస్మము 1 భాగము యిట్లుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముజేసి ఆముదములో గలిపి వండి మాత్రలుజేసి శక్త్యనుగుణ్యముగ సేవించిన (గుల్మము) సర్వశూలలు ప్లీహము వీనిని హరింపంజేయు.

శూలాదులకు గజకేసరిరసము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం యామైకం మర్దయేద్పృథక్ । ద్వయోస్తుల్యం శుద్ధతామ్రం సంపుటేతన్నిరోధయేత్ । ఊర్ధ్వాధోలవణాదత్వా మృద్భాండేధారయేద్భిషక్ । తతోగజపుటేపక్త్వా సాంగశీతంసముద్ధరేత్ । సంపుటం చూర్ణయేత్సూక్ష్మం పర్ణఖండే ద్విగుంజకమ్। భక్షయేత్సర్వశూలార్తోహింగుశుంఠీసజీరకమ్ । వచామరిచజంచూర్ణంకర్షముష్ణజలైః పిబేత్ । అసాధ్యంనారయేచ్ఛూలంరసోయంగజకేసరీ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము 2 భాగములు యిట్లుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి 1 ఝామము బాగుగ మర్దించి దీనికి 3 భాగములు శుద్ధిజేయబడిన తామ్రపుడబ్బిలోనునిచి వానిపైనూసి యొకకుండయడుగున సగమువరకు నుప్పుబోసి దానిమధ్యమున పైతామ్రపుడబ్బినునిచి మరల దానిపై యుప్పుబోసి మూతినిమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి డబ్బితోడ సూక్ష్మముగ చూర్ణముజేసి 2 గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులోనునిచి భక్షించివెంబడిగ యింగువ శొంఠి జీలకఱ్ఱ వస మిరియాలు అనువానిచూర్ణములో కర్షప్రమాణమును వుష్ణోదకములో గలిపి త్రాగిన సర్వశూలలు అసాధ్యమైనశూలలు వీనిని హరింపంజేయు.

శూలారి రసము.

శ్లో॥ రసగంధంసమంకృత్వా తామ్రంతుల్యంనియోజయేత్। మరీచంనాగరంహింగువచాజాజ్యగ్నిమూలకమ్ । మార్కనస్వ

రసేనైవదినంసూత్స్నం విమర్దయేత్ । బదరాస్థిప్రమాణేనవటి
కాఃకారయేద్భిషక్ । శూలంగుల్మముదావర్తం వాతరోగం
నిహంతిచ । రసశార్దూలారిరిత్యేష వహ్నిమాంద్యనిభూదనః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము తామ్రభస్మము మిరియాలు శొంఠి యింగువ వస జాజికాయలు చిత్రమూలయు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము లోనునిచి గుంటగలగరాకురసముతో 1 దినము బాగుగ మర్దించి రేగుబండంత మాత్రలు జేసి 6 మాసములు సేవింపుచుండిన సర్వశూలలు గుల్మములు వుదావర్తము వాతరోగములు అగ్నిమాంద్యము వీనిని హరింపంజేయు.

శూలాంతక రసము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] మృణాలచందనంయష్టి గుళూచీ వాలుకం
తథా । ఏతత్సర్వం సమంచూర్ణం చూర్ణాంశం శర్కరాంక్షి
పేత్ । సిందూరం వల్లమాత్రేణ తండులోదకపానతః। పైత్య
శూలవిదాహశాచ సర్వశూలం ప్రశామ్యతి ॥

తా. తామరతూండ్లు శ్రీగంధము యష్టిమధుకము తిప్పతీగ కుతురుబుడమ వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి సమముగ పంచదారగలిపి వల్లప్రమాణమును సిందూరయుక్తముగ గడగుతో సేవించిన పైత్యశూల తాపము సర్వశూలలు హరించు.

ప్రక్కశూల చికిత్స.

క॥ ఇల్లిందయుర్త్తరేణుల । పల్లవరసమందు జాతిఫలజాపత్రుల్
వెల్లుల్లి భృంగి యేలకి । సుల్లభమావాలు పక్కశూలలు
మానుక్ ॥

తా. ఇల్లిందకొనలరసము నౌటాను వుత్తరేణుకొనలరసము నౌటాను జాజకాయ జాపత్రి వెల్లుల్లి గుంటగలగర యేలకులు లవంగములు ఆవాలు వీనిని నూరి 3 పూటలు త్రాగిన ప్రక్కశూల హరించు.

సర్వశూలలకు గజాంకుశము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నిష్కత్రయం శుద్ధసూతం ద్వినిష్కంశుద్ధ
టంకణమ్ ॥ గంధకం పంచనిష్కంచ ప్యేకనిష్కంచ ముస్త

కమ్ । చతుర్నిష్కంచనేపాళం తత్సమం మృత తామ్రకమ్।
సర్వతుల్యం తిలక్షారం వృక్షామ్లక్షారచిత్రకమ్ । తద్వత్స
లాశకక్షారం షణ్ణిష్కం త్ర్యూషం సైంధవమ్ । యవక్షారం
ద్వినిష్కంచ బిడాసౌవర్చకాచకమ్ । సముద్రలవణం చైవ
పిప్పలీచత్రినిష్కకమ్ । చిత్రమూలరసైర్భ్యాక్తః దినైకంచ
విమర్దయేత్ । సప్తధా చణకక్షార మార్ద్రకద్రవమర్దితమ్।
ద్విగుంజాంవటికాంఖాదే దార్ద్రకస్యచవారిణా । గుల్మాష్ఠీలా
ప్లీహ శూల ప్రత్యష్ఠీలాతు నిశ్చయమ్ । ఉదరంసప్తవృద్ధించ
శోభపాండ్వామయంతథా । సర్వరోగాన్ హరేచ్ఛీఘ్రం
రసశ్శూల గజాంకుశః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 3 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన వెలిగారము 2 నిష్కములు శుద్ధిజేసిన గంధకము 5 నిష్కములు తుంగముస్తెలు 1 నిష్కము శుద్ధిజేసిన నేపాళములు 4 నిష్కములు తామ్రభస్మము 4 నిష్కములు నువ్వులక్షారము 19 నిష్కములు చింతక్షారము చిత్రమూలక్షారము మోదుగక్షారము యివి దినుసుకు 6 నిష్కములు త్రికటుకములు సైంధవలవణము యవక్షారము యివిదినుసుకు 2 నిష్కములు బిడాలవణము సౌవర్చలవణము కాచలవణము సముద్రలవణము పిప్పళ్ళు యివి దినుసుకు 3 నిష్కములు సెనగక్షారము 7 నిష్కములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి చిత్రమూలరసముతో 1 దినము మర్దించి పిదప అల్లపురసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలంత మాత్రలు జేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతో 3 మండలములు సేవించిన పంచగుల్మములు అష్ఠీలము ప్లీహము అష్టశూలలు ప్రత్యష్ఠీలము తుని ప్రతితుని వుదరము సప్తవృద్ధులు శోఫ పాండువు మొదలగు సర్వరోగముల శీఘ్రముగ హరింపం జేయు (శూల గుల్మనివారణార్థంబై మహాగ్నికుమారమును సేవింపవలయు. పైజెప్పబడిన యౌషధములవలన శూలగుల్మములు నివర్తింపకుండిన యిక జెప్పంబడు శంఖద్రావకమును సేవింపవలయు.

శంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] త్రిక్షారంపంచలవణంపటకీసురకారకమ్ । కాసీ
సంనవసారంచ తిలచించాపమార్గకమ్ । ఏతానిసమభాగాని
ఘటిమాత్రంవిమర్దయేత్ । పాచయేన్మద్యయంత్రేణ మృదు
పవహ్నాతథాభిషక్ । శంఖద్రావరసోనామ సర్వశూలవినాశ

కృత్ । పంచకాసాన్ పంచగుల్మాన్ క్షయకాసాన్ వినాశయేత్ । మన్యాస్తంభం కంఠరోగం హృద్రోగం సర్వశూలజిత్ । అగ్నించ కురుతే దీప్తం తేజోవర్ణబలప్రదః ॥

తా. సర్జక్షారము యవక్షారము పటంకణక్షారము పంచలవణములు (అనగా సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము బిడాలవణము కాచలవణము మంచిలవణము) పటికరాక్షారము కాసీసము నవాసాగరము నువ్వులక్షారము చింతక్షారము వుత్తరేణిక్షారము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి యొకఝాము మర్దించి కుండలోవేసి దళముగ చీలమన్నుబూసి మునుపటివలెనే సారాయిబట్టిని తగిలించి మృద్వగ్నివండిన శంఖద్రావకము సిద్ధంబగు. దానిలో ½ తులమును వోమపుపొట్టులోగలిపి పళ్లకు తగలక అంగిటిలో వేసుకొని (6 మాసములవరకు) మ్రింగుచుండిన పంచకాసములు పంచగుల్మములు క్షయకాసము మన్యాస్తంభము కంఠరోగము హృద్రోగము సర్వశూలలు వీనిని హరింపంజేసి అగ్నిదీపను తేజస్సు వర్ణము బలము అనువీనిని సగా కలుగంజేయు.

మహాశంఖద్రావకము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] రంభా చించాగ్నిభూపీలు కేతక్యపిత్థథైవచ । సాలకాలంచభూదాత్రీ శిగ్రుమూలహరిప్రియమ్। శరపుంఖీచనీలీచతిలకాష్ఠంచబర్బరా । అర్జునద్వయదారూచాప్యర్క శల్యపునర్నవమ్ । నిర్దిష్టావింశతిః క్షారాశ్శంఖద్రావసుపాచయేత్ । క్షారాశ్చవింశతిః ప్రోక్తాలవణానాంచపంచకమ్. । పటకీనవసారంచ క్షారద్వయత్రిటంకణం । తుత్థత్రయంతిలాతాళం గంధకంసర్జకారకం । పాషాణాచతు కాసీసం మూత్రవర్గంతథైవచ । భూక్షారంగృహధూమాఖ్యం సర్వంసంస్థాప్యయత్నతః । అమ్లవర్గైస్తథామాసం భావయేచ్చముహుర్ముహుః । తేజోయంత్రేవిధానేన నాకసిద్ధిం విచక్షణః । మూత్రవర్గంచతోయాభం వరాటీ శంఖకంద్రవేత్ । పారదేనచసంయుక్తం వాతరోగేచయోజయేత్ । గుల్మద్వాదశఖం[illegible] హృదరాణి తథైవచ । శీతజ్వరం

పురాణంచ శోఫంసర్వాంగమారుతమ్। ప్రమేహాన్ వింశతిం హంతి మూత్రకృచ్ఛ్రాంతథైవచ । గజవాజినరాణాంచపశుపక్షిమృగేషుచ । సర్వరోగహరం చైతత్కాశ్యపేనచభాషితమ్ । శంఖద్రావ మిదం నామ్నా సర్వరోగేషు శస్యతే ॥

తా. ఆరటిపట్ట చింతచెక్క చిత్రమూలము ముచ్చతుమికి మొగిలియేపిచెక్క కలిగొట్టు నేలయూసిరిక మునగవేరు కణిపిచెక్క ములువెంపలి నీలినువ్వులదంటువాయింట యేదుమద్ది నల్లమద్ది దేవదారు జిల్లేడు వుత్తరేణు గలిజేరు అనువానిక్షారములు పంచలవణములు పటిక నవాసాగరము యవక్షార సర్జక్షారములు వెలిగారము సురాకారము గురిజాకారము శుద్ధిచేసిన మైలుతుత్తము శుద్ధిచేసిన పాలతుత్తము శుద్ధిచేసిన కఫరితుత్తము శుద్ధిచేసిన రక్తమణిశిల శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన గంధకము సబ్బుపాషాణము అన్నభేది *మూత్రవర్గులో జెప్పబడిన 6 విధమూత్రములు చౌటిక్షారము కరుధూపము వీనినెల్ల సమభాగములుగ గ్రహించి అమ్లవర్గములో 1 మాసమువరకు పలుమారుభావనజేసి తేజోయంత్రమునం దునిచి వండిన మూత్ర వర్గ తుల్యంబై నీరువలెనుండు శంఖద్రావక మొదవును. అందు గవ్వలశంఖముల వేసిన ద్రవించు ఆశంఖద్రావకములో శుద్ధిజేసిన రసమునుగలిపి సేవించిన వాతరోగములును వోమపుపొట్టుగలిపి సేవించిన 12 విధములయిన గుల్మములును 12 వుదరములును శీతజ్వరములును పురాణజ్వర శోఫలును సర్వాంగవాతములును వింశతిమేహములను మూత్రకృచ్ఛ్రములును హరించు. ఇది యేనుగులకు గుఱ్ఱములకు నరులకు పశువులకు పక్షులకు మృగములకు గలుగు సర్వరోగములు హరింపంజేయునని కశ్యపమహర్షి వచించె. (తెల్లనిచవుకుదు వుప్పుగవండి అందొక తులములో ½ తులము సురాకారము ¼ సేరు వుదకముగలిపి త్రాగిన వుమిచే వాంతులు గుల్మశూలలు హరించు.) ఈ శంఖద్రావకము సర్వరోగములయందు కడుప్రశస్తంబు.

గుల్మాదులయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కులుత్థవాస్తుబృహతీ సపటోలపునర్నవమ్ ।
పక్వకూశ్మాండకతక మిసిహింగుసజీరతమ్ ।
దవ్యం తక్రం పృశ్నికాళి ముడీనారంగబిల్వకమ్ ।
ప్లీహగుల్మోదరానాహ గుల్మవిద్రధి మిత్రకమ్ ॥

---

* ఆవు అశ్వము మేక యేనుగు గాడిద వొంటె నరుడు వీనిమూత్రములు.

తా. ఉలవకట్టు (తోటకూర) చక్రవర్తికూర పెద్దములక చిన్నములకపొట్ల కాయ గలిజేరుకూర ముదురుగుమ్మడుకాయ యిందుపుకాయ సదాపకూర యింగువ జీలకఱ్ఱ ఆవుచల్ల కోలపొన్న బోడతరము నారదబ్బకాయ మారేడుపండు యివి ప్లీహము అష్ఠీలను (ప్రత్యష్ఠీలము తుని ప్రతితుని) ఉదరము ఆనాహము గుల్మశూల విద్రధి అనువానియందు పథ్యకరంబులు.

గుల్మాదులయం దపథ్యము.

శ్లో॥ నింబశాన్యాకనిష్పావ శాలుకంపిష్టకైః కృతమ్ ।
సితపిండాలపిణ్యాకం మాంసంపూతనసంభవమ్ ।
అలాబూదధిచామ్లాని కఠినానిగురూణిచ ।
ప్లీహాష్ఠీలోదరానాహ గుల్మవిద్రధిశత్రవః ॥

తా. వేపపండు కొత్తిమెర్లు అనుములు తామర మొదలైన వానిగడ్డలు పిండి వంటకము తెల్లనిచారకంద తెలికపిండి నవీనమాంసము ఆనుగపుకాయ పెఱుగు పులుసు కఠినద్రవ్యములు గురుకరద్రవ్యములు యివిప్లీహముఅష్ఠీలము (ప్రత్యష్ఠీలము) ఉదరము ఆనాహము గుల్మశూల విద్రధి అనువాని యందపథ్య కరంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థ ప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
స్థౌల్య మదాత్యయ నాసారోగ ప్రతిశ్యాయ
నాసికార్శ శిరోరోగ నిదాన తత్సాధ్యా
సాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యా
పథ్య లక్షణయుక్తం
ఏకోనవింశప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆ ం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

— వి ం శ ప్ర క ర ణ ము. —

శ్లో॥ భైరవంభైరవాకారం వీరంవీరేశ్వరంప్రభుమ్ ।
రుద్రంరుద్రగణాధీశం వీరభద్రమహంభజే ॥

తా. భైరవుడనే పేరుగలవాడు భయంకర స్వరూపుడు శూరుడు వీరేశ్వరుడు జగత్ప్రభువు రుద్రుడు రుద్రగణాధిపతి అగువీరభద్రుని నేను భజించెదను.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి నృపరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడు బసవరాజ పేరొకనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను గ్రంథముయొక్క వింశప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] అథాస్య సంప్రవక్ష్యామి స క్షిప్తంసూక్త ముత్తమమ్ । ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ను న్మాదంతునిగద్యతే॥

తా. ఆయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము ఉన్మాదనిదానము సంక్షిప్త ముగ వచించెద.

ఉన్మాద నిదానము.

శ్లో॥ మదయంత్యుద్ధతాదోషా యస్మాదున్మార్గమాశ్రితః ।
మానసోయమతో వ్యాధి రున్మాదఇతికథ్యతే ॥

తా. దోషములు వృద్ధిం జెంది స్వమార్గమును విడనాడి అన్యమార్గము (అనగా మనోవహాదమనుల) నాశ్రయించుటవలన మనస్సునందు భ్రమజనించు యున్మాదము గలుగును. ఈ రోగము మానసిక దోషమువలన జనించు.

ఉన్మాద భేదంబులు.

శ్లో॥ ఏకైకశస్సర్వశశ్చ దోషైరత్యర్థమూర్ఛితైః ।
మానసేనచ దుఃఖేన సపంచ విధ ఉచ్యతే ।
విషాద్భవతి షష్ఠశ్చ యథా స్వంతత్ర భేషజమ్ ।
సచాప్రవృద్ధ స్తరుణో మదసంజ్ఞాం బిభర్తిచ ॥

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మములు ప్రత్యేకములుగ ప్రకోపించుట వలనగాని లేక సన్నిపాత దోషమువలనగాని లేక మానసిక దుఃఖమువలనగాని వున్మాదము 5 విధంబులగు మఱియు విషసంబంధమువలన 6 వదియగు నున్మాదము జనించు. దీని యందు తగుమైన చికిత్సలం జేయవలయు. ఇవి యధికముగ వృద్ధింబొందక తరుణం బుతైన మదమని వచించెదరు.

ఉన్మాద కారణము

శ్లో॥ చోరై ర్నరేంద్రపురుషైః కరిభి స్తథాన్యై విధ్వంసితస్య
ధననాశకులక్షయైర్వా । గాఢంక్షతిర్మనసిజప్రహితోధికం
వాజాయేత చోత్కటతరో మనసోవికారః ॥

తా. చోరులు రాజకీయపురుషులు యేనుగులు పులిమొదలగు దుష్టజంతువులు అనువానివలనగాని ధననాశకులక్షయమువలనగాని మన్మథవికారము వలనగాని అంతఃకరణమున బలమైనఖేదముజనించి దానివలన బలిష్ఠమైనమనోవికారము జనించు.

ఉన్మాదకారణ తత్సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ విరుద్ధదుష్టాశుచిభోజనాని ప్రధర్షణం దేవగురుద్విజానామ్ ।
ఉన్మాదహేతుర్భయహర్షపూర్వో మనోభిఘాతో విషమా
శ్చచేష్టాః । తైరల్పసత్వస్యమలాః ప్రదుష్టా బుద్ధేర్నివాసం
హృదయంప్రదూష్య । స్రోతాంస్యధిష్ఠా యమనోవహాని ప్ర
మోహయం త్యాశు నరస్య చేతః ॥

తా. విరుద్ధ దుష్టాన్నమును (అనగా విషయుక్తాన్నమును) అమంగళకరాన్నమును సేవించుట దేవగురుబ్రాహ్మణుల దిరస్కరించుట భయము సంతోషము అను వాని సంబంధమువలన మనసునందు తంద్రగలుగుట విషమచేష్ట (అని వంకరగవడు

చుట మాటలాడుట మొదలగునవి బలవంతునితో యీడ్చులాడుట) ఇవి మొదలగు కారణములవలన నల్పసత్వగుణముగల పురుషునియొక్క వాతాదిదోషములు ప్రకో పించి వృద్ధిం జెంది బుద్ధిస్థానముగనుండు మనస్సును జెఱచి మనోవహ స్రోతస్సులం జెంది అంతఃకరణమును మోహింపంజేయు.

ఉన్మాద స్వరూపము.

శ్లో॥ ధీవిభ్రమ స్సత్వపరిప్లవశ్చ పర్యాకులాదృష్టి రధీరతాచ। అబద్ధవాక్త్వం హృదయంచ శూన్యం సామాన్యమున్మాదగద స్యచిహ్నమ్ ॥

తా॥ భ్రమ మనశ్చాంచల్యముగలుగుట దృష్టిచలించుట భయముగలుగుట అసంబద్ధముగ మాటలాడుట హృదయము శూన్యంబగుట (అనగా విచారశక్తిలేకుం డుట) యివి వున్మాదమున సామాన్యలక్షణంబులని తెలియవలయు.

వాతజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ రూక్షాల్పశీతాన్నవిరేకధాతు క్షయోపవాసై రనిలోతివృద్ధః। చింతాదిదుష్టం హృదయం ప్రదూష్య బుద్ధింస్మృతిం చాపినిహంతిశీఘ్రమ్ ॥ అస్థానహాసస్మిత నృత్యగీతవాగంగవి క్షేపణరోదనాని । పారుష్యకార్శ్యారుణవర్ణతాచ జీర్ణేబ లంచానిలజస్వరూపమ్ ॥

తా. రూక్షము అల్పము శీతలముగలయన్నమును సేవించుట విరేచనములు జేయించుట ధాతువులు క్షయించుట వుపవాసముసేయుట యీ కారణములవలన వాతంబధికముగ వృద్ధిం జెంది చింతాదియుక్తంబైన మనస్సును గదుష్టయుక్తంబు గజేసి బుద్ధిస్మృతుల శీఘ్రముగ నశింపంజేయుట నిష్కారణముగ నవ్వుట నొకింత హాస్యముసేయుట ప్రసక్తములేనపుడు నృత్యగీత భాషణములసలువుటశరీరము కుదలించుట యేడ్చుట కఠినముగనుండుట శరీరము కృశించుట శరీరకాంతి యెఱ్ఱగ నగుట ఆహారము పరిపాకమును జెందుమంద రోగబలమెచ్చుట యీ లక్షణములు గలది వాతజోన్మాదమని తెలియవలయు.

పిత్తజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అజీర్ణకట్వమ్లవిదాహ్యశీతై ర్భోజ్యైశ్చితం పిత్తముదీర్ణవేగ మ్ । ఉన్మాదమత్యుగ్రమనాత్మకస్య హృదిస్థితంపూర్వవదా

శుకుర్యాత్। అమర్ష సంరంభ వినగ్న భావా స్సంతర్జనాభిద్ర పణౌష్ణ్యరోషాః । ప్రచ్ఛాయశీతాన్న జలాభిలాషాః పీతా స్యతాపి_త్తకృతస్య లింగమ్ ॥

తా. ఉడికియుడకకుండు భోజనము కారము పులుసు విదాహము వుష్ణము గల భోజనమును సేయుటవలన అణగియుండు పిత్తము తీవ్రముగ లేచి అజితేంద్రియ పురుషుని యొక్క హృదయమును జెంది పూర్వము వలెనే కడుయుగ్రమైనవున్మాదమును తత్క్షణమున గలుగంజేయు. దానివలన నేర్పులేకుండుట అర్భాటము సేయుట దిగంబరుడుగనుండుట పరుల భయపరచుట పరుగెత్తుట శరీరముష్ణముగనుండుట కోపమును జెందుట నీడలో కూర్చుండుటయందు శీతాన్నమును శీతలమును సేవించుటయందిచ్ఛగలుగుట ముఖము పసపువర్ణముగనుండుట అను నీ లక్షణంబులు గలుగు.

కఫజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ సంపూరణైర్మందవిచేష్టితస్య సోష్మా కఫోమర్మణిసంప్రవృద్ధః । బుద్ధిస్మృతించాప్యుపహంతిచి_త్తం ప్రమోహయస్సంజనయేద్వికారమ్ । వాక్చేష్టితం మందమరోచకశ్చ నారీవివి_క్తప్రియతాతినిద్రా । ఛర్దిశ్చలాలాచ బలంచభుక్తే నఖాదిశౌక్ల్యంచకఫాదికేస్యాత్ ॥

తా. తృప్తికరపదార్థముల భక్షించి శ్రమను జెందకుండు పురుషుని యొక్క పి_త్తయుక్తకఫము హృదయమున మిక్కుటముగ వృద్ధిం జెంది బుద్ధి స్మృతి చి_త్తము అనువానిని నశింపంజేయుటచే మోహింపంజేసి వున్మాదరూపవికారమును గలుగం జేయుటవలన వ్యాపారము (అనగా మాటలు మొదలగునవి) మందముగుట అన్నద్వేషము స్త్రీలయందును యేకాంతవాసమునందును యిచ్ఛగలుగుట కడునిద్ర వాంతి గలుగుట నోట జొల్లుగారుట భోజనానంతరము రోగము ప్రకోపించుట గోళ్ళు చర్మము మూత్రము నేత్రములు మొదలగునవి తెల్లగనుండుట యీ లక్షణములు గలది కఫజోన్మాదమని తెలియవలయు.

సన్నిపాతోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ యస్సన్నిపాత ప్రభవోతిఘోర స్సర్వైస్సమస్తైరపి హేతు

భిస్స్యాత్ । సర్వాణిరూపాణి బిభర్తితాదృగ్విరుద్ధభైషజ్య విధి ర్వివర్జ్యః ॥

తా. వాతాదిదోషములన్నియు తమతమ కారణములచే ప్రకోపించి సర్వ దోష లక్షణయుక్తంబై కడుభయంకరమైన సన్నిపాతోన్మాదమును గలుగంజేయు. కావున వాతాదిదోషములకై జెప్పంబడిన ప్రత్యేక చికిత్సలు పరస్పరవిరుద్ధంబుల గుటచె దానియందు జేయంజనదు. అయినను అనిర్దేశ్యకారణోత్పత్తిగల యీసన్ని పాతమునందు త్రిదోషహరమైన అమలకాదులచే చికిత్సింపవలయు.

శోకజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ చోరైర్న రేంద్రపురుషై రరిభి స్తథాన్యై ర్విత్రాసితస్యధ నబాంధవసంక్షయాద్వా । గాఢంక్షతేమన సిచప్రియయారి రంసోర్జాయేతచో త్కటతరోమనసోవికారః । చిత్రంబ్రవీతి చమనోనుగతం విసంజ్ఞో గాయ త్యథో హసతి రోదితిచాతి మూఢః ॥

తా. దొంగలు రాజపురుషులు శత్రువులు యితరులు వీరివలన భయమును జెందుటవలనగాని లేక తనకిష్టురాలగు స్త్రీతో సంభోగము సేయుటయం దిచ్ఛయిం చుటవలనగాని అంతఃకరణము బలమై ఖేదమును జెందియుండ మనస్సునందు భయం కరమైన వికారము జనించి దానివలన పలువిధములుగ మాటలాడుచు మనోమర్మం బును తెలియబరచుట జ్ఞానము విపరీతంబగుట పాడుట నవ్వుట యేడ్చుట కడు మౌఢ్యమును జెందుట యీ లక్షణములుగలది శోకజోన్మాదమని తెలియవలయు.

విషజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తేక్షణోహతబలేంద్రియభా స్సుదీనశ్శ్యావాననో విషకృ తేన భవే ద్విసంజ్ఞః ॥

తా. నేత్రము లెఱ్ఱగనగుట బలము యింద్రియములు శరీరకాంతి నశించుట మిక్కుటముగ దీనుడౌట ముఖముపై నలుపుఛాయగలుగుట సంజ్ఞనశించుట యీ లక్షణములుగలది విషజోన్మాదమని తెలియవలయు.

అసాధ్యోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అవాఙ్ముఖస్తూన్ముఖోవా క్షీణమాంసబలోనరః ।
జాగరూకోహ్యసందేహ ఉన్మాదేనవినశ్యతి ॥

తా. తల వంచికొనియుండుట లేక తల పైకెత్తుకొనియుండుట శరీరమాంసము బలము క్షయించుట నిదురబట్టకుండుట యీ లక్షణములుగల యున్మాదరోగి నిశ్చయముగ మృతిజెందు.

భూతజోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అమర్త్యవా గ్విక్రమవీర్యచేష్టా జ్ఞానాదివిజ్ఞానబలాదిభిర్యః ।
ఉన్మాదకాలో నియతశ్చయస్య భూతోత్థమున్మాద ముదా
హరేత్తమ్ ॥

తా. మనుజునకు వ్యతిరిక్తంబైనవాక్కు పరాక్రమము శక్తి శరీరవ్యాపారము తత్వజ్ఞానము శిల్పాదికజ్ఞానము స్మృత్యాదిజ్ఞానము మొదలగునవి యున్మాదకాలంబున నియతముగ గలిగిన భూతజోన్మాదమని తెలియవలయు. (భూతశబ్దమువలన నుత్తరోత్తర జెప్పంబడు. దేవతలను సగా తెలియవలయు.)

భూతోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ [భూధవనిదానే] ప్రలాపోబహుధాయస్య కృతంకార్యంచ
విస్మరేత్ । గర్జతీవాదతేహంతిక్వచిత్తీక్ష్ణంచపాపకృత్ ।భూ
తోన్మాదోదితం చిహ్నం వాతోన్మాదేక్వచిత్స్మృతమ్ । ర
క్షయేచ్ఛృంఖలాబంధైఃమూలేచాగాధయేత్కుచైః । సర్వాం
గంతప్తలోహైర్వాబోధార్థం దర్శయేద్భయమ్ । పుత్రదార
పితామాతాతస్యాగ్రేపాతయేత్స్మృతౌ । చోరరాజభయం
చాస్యబోధయేద్వస్మృతంపురః । రసైర్ధూపాంజనైర్నస్యై
స్స్నేహభోజ్యై రుపాచరేత్ ॥

తా. పలువిధములుగ ప్రలాపించుట చేసినపనిని మరచుట బొబ్బలిడుట నిష్కారణముగ వాదించుట కొట్టుట వొకానొకపుడు మిక్కుటముగ పాపకృత్యములజేయుట యీలక్షణములుగలది భూతోన్మాదమని తెలియవలయు అందు కొన్నిలక్షణంబులు వాతోన్మాదమునందును గలిగియుండు. ఇది నివర్తించుటకై సంకిళ్ళువేయవలయును వెంట్రుకల నీడ్చి కట్టవలయు ఇనుము నెఱ్ఱగగాల్చి ప్రజ్ఞగలుగుటకై సర్వాంగముల జూపించుటచే భయపరచవలయు. మఱియు ప్రజ్ఞగలుగు

నిమిత్తము వానియొనుట పుత్రుడు భార్య తండ్రి తల్లి మొదలగువారిని ద్రోయక యు. మఱియు రసనులు ధూపములు అంజనములు నస్యములు స్నేహయుక్తభోజనము అనువానివలన జికిత్సింపవలయు.

భూతోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ అతీవహాసముల్లాసం వికారాన్ కురుతేబలాత్ ।
క్షణేస్వస్థః క్షణేమత్తో భూతోన్మాదస్యలక్షణమ్ ॥

తా. తఱుచుగా నవ్వుట సంతోషమును జెందుట పలువిధకార్యముల జేయు క్షణకాలము స్వస్థంబుగనుండుట క్షణకాలం బెరుగకుండుట యీ లక్షణములుగల భూతోన్మాదమని తెలియవలయు. (దీనియం దుత్తరత్ర జెప్పంబడు నస్యము 7 మార్లు జేయించుటయే గాక రాత్రులయందు మహేశ్వరధూపమునులోనికి సూర్యోదయ రససేవనను జేయించవలయు.)

దేవగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ సంతుష్టశ్శుచిరతి దివ్యమాల్యగంధోని స్తంద్ర స్త్వవితథసం
స్కృతప్రభాషీ । తేజస్వీస్థిరనయనోవరప్రదాతా బ్రహ్మణ్యో
భవతినరస్సదేవజుష్టః ॥

తా. ఎల్లప్పుడు సంతోషముగనుండుట పవిత్రుడై యుండుట శరీరమున దిః పుష్పమాలికల ధరించుట గంధలేపనములు జేసికొనుట నిదురబట్టకుండుట సత్యము సంస్కృతమును మాటలాడుట తేజస్సుగలుగుట స్థిరదృష్టిగలుగుట వరములనొసంగుట బ్రాహ్మణులయందు ప్రీతిగలుగుట యీ లక్షణములుగలది దేవగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు. (దేవశబ్దమువలన గణమాతృకాదికములనుగూడ నెఱుంగందగ

అసురగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ సంస్వేదీ ద్విజగురుదేవదోషవక్తా జిహ్మాక్షో విగతభయోవి
మార్గదృష్టిః । సంతుష్టోనభవతి చాన్నపానజాతైర్దుష్టాత్మా
భవతి సదేవశత్రుజుష్టః ॥

తా. శరీరమున జెమటగారుట బ్రాహ్మణగురు దేవతలయందు దోషమునారోపించుట వక్రముగజూచుట భయపడకుండుట వేదవిరుద్ధమార్గమునందు బ్రవర్తించు

అధికముగ నన్నపానముల సేవించినను తృప్తిజెందకుండుట దుర్బుద్ధిగలుగుట యీ లక్షణములుగలిగిన అసురగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

గంధర్వగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ హృష్టాత్మాపులినవనాంతరోపసేవీ స్వాచారః ప్రియపరిగీత గంధమాల్యః।నృత్యన్వైప్రహసతిచారుచాల్ప శబ్దంగంధర్వ గ్రహపరిపీడితో మనుష్యః ॥

తా. మనస్సంతోషముగలుగుట యిసుకదిన్నెలు వుద్యానవనములు వీనియందు సంచరి[illegible] అనింద్యమైన యాచారము నాచరించుట దాన గంధ పుష్పముల యందిచ్ఛగలుగుట నృత్యము సలుపుట నవ్వుట మధురముగనల్పముగ మాటలాడుట యీ లక్షణములుగలది గంధర్వగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

యక్షగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ తామ్రాక్షః ప్రియతనురక్తవస్త్రధారీ గంభీరోద్రుతగతిరల్ప వాక్సహిష్ణుః । తేజస్వీవదతిచకింददామి కస్మై యో యక్ష గ్రహపరిపీడితో మనుష్యః ॥

తా. నేత్రము లెఱ్ఱగనుండుట సుందరమై సూక్ష్మమై యెఱుపురంగు గలదై యుండువస్త్రముల ధరించుటయందిచ్ఛగలుగుట గంభీరముగ (ధీరముగ) నుండుట శీఘ్రముగనడుచుట మితముగమాటలాడుట ఓర్పు తేజస్సుగలుగుట యెవనికేది యిత్తునని వచించుట యీ లక్షణములుగలది యక్షగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

పితృగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రేతానాంసదిశతిసంస్తరేషుపిండాన్ శాంతాత్మాజలమపి చాపసవ్యవస్త్రః । మాంసేప్సుస్తిలగుడపాయసాభికామ స్తద్భక్తోభవతి పితృగ్రహాభిజుష్టః ॥

తా. దర్భపై పితృదేవతలకు పిండమునిచ్చుట భ్రాంతినిజెందుట పైవస్త్రము నపసవ్యముగధరించి తర్పణమువిడుచుట మాంసభక్షణము నువ్వులు బెల్లము పరమాన్నము అనువానియందిచ్ఛ పితృభక్తిగలుగుట యీ లక్షణములుగలది పితృగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు. (దీనియందుగాని యితర భూతోన్మాదములయందుగాని రోగిగోరెడి సర్వపదార్థముల నివ్వందగు.)

సర్పగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ యస్తూర్వ్యాం ప్రసరతి సర్పవత్కదాచి త్సృక్కిణ్యౌవిలిఖతిజిహ్వయాతథైవ । క్రోధాళుర్మధుగుడదుగ్ధ పాయసేచ్ఛుర్జ్ఞేయోభవతి భుజంగ మేనజుష్టః ॥

తా. సర్పమువలె (అనగా బొమ్మతో) భూమిపై నొకానొకపుడు ప్రాకుట వెలపటి పెదవులను సర్పమువలె నాలుకతో నాకుట కడుకోపమున్నను దుట తేనె బెల్లము పాలు పాయసము అనువాని సేవనయందిచ్ఛగలుగుట యీ లక్షణములు గలిగిన సర్పగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు.

రాక్షసగ్రహోన్మాద లక్షణము.

శ్లో॥ మాంసాసృగ్వివిధసురావికారలిప్సు ర్నిర్లజ్జో భృతమతినిష్ఠురోతిశూరః । క్రోధాళుర్విపులబలో నిశావిహారీ శౌచద్విడ్భవతిస రాక్షసైర్గృహీతః ॥

తా. మాంసము రక్తము పలువిధములైన మద్యములు అనువానినిచ్ఛయించు లజ్జలేకుండుట కడునిష్ఠురముగ మాటలాడుట కడుశౌర్యము కోపము కడుబలము గలుగుట రాత్రులయందు మిక్కుటముగ సంచరించుట శుచిత్వమునందు మిక్కిలి యసహ్యపడుట యీ లక్షణములుగలిగిన రాక్షసగ్రహోన్మాదమని తెలియవలయు

పిశాచజుష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ * ఉద్ధస్తః కృశపరుష శ్చిర ప్రలాపీ దుర్గంధో భృశమశుచిస్తథాతిలోలః । బహ్వాశీ విజన వనాంతరోపసేవీ వ్యాచేష్టభ్రమతిరుదన్ పిశాచజుష్టః ॥

తా. హస్తమును పొడవుగనెత్తుట లేక దిగంబరుడుగనుండుట తేజస్సులేకుండుట చిరకాలమువరకుతఱుచుగ వదరుట శరీరమునకుదుర్గంధము వెడలుట కడునమంగళముగనుండుటఅన్నపానములనిచ్ఛయించుట అన్నపానముల మిక్కుటముగ సేవించుట వనమునం దేకాంతముగనుండుట నిచ్ఛయించుట విరుద్ధచేష్టలు సేయుటరోదనము సేయుచు సంచరించుట యీ లక్షణములుగలది పిశాచోన్మాదమని తెలియవలయు.

---

* ఉద్వస్త్ర.

(హింస క్రీడ సత్కారము అను 3 కారణములవలన గ్రహము సోకు నందు హింసించుటకై పట్టెడిగ్రహము నివర్తించుట యసాధ్యంబు.)

దేవాదిగ్రహ గ్రహణకాలము.

శ్లో॥ దేవగ్రహాః పౌర్ణమాస్యా మసురా స్సంధ్యయో రపి ।
గంధర్వాః ప్రాయశోఽష్టమ్యాం యక్షాశ్చప్రతిపద్యథ ।
పితృగ్రహా స్తథాదర్శే పంచమ్యామపిచోరగాః ।
రక్షాంసిరాత్రౌపైశాచా శ్చతుర్దశ్యాంవిశంతిహి ॥

తా. దేవగ్రహము పౌర్ణమియందును అసురగ్రహము సంధ్యలయందును గంధర్వ గ్రహము తలుచుగ అష్టమియందును యక్షగ్రహము పాడ్యమియందును పితృగ్రహము అమావాస్యయందును సర్పగ్రహము పంచమియందును రాక్షస గ్రహము రాత్రియందును పిశాచగ్రహము చతుర్దశియందును మనుజుల సోకు. (కావున ఆయా తిధులవలన నాయాగ్రహముల నెఱింగి తత్తదుపయుక్తశాంతి బలిదానముల నాయాతిధులయందు సేయుటకై జెప్పంబడియె.)

శరీరాశ్రిత గ్రహాదృష్ట కారణము.

శ్లో॥ దర్పణదీవ్యథాఛాయా శీతోష్ణంప్రాణినోయథా ।
స్వమణింభాస్కరాంశుశ్చ యథాదేహంచ దేహధృక్ ।
విశంతినచదృశ్యంతే గ్రహా స్తద్వచ్ఛరీరిణామ్ ॥

తా. అద్దము మొదలగువానియందు ప్రతిబింబమును ప్రాణులయందు శీతోష్ణమును సూర్యకాంత మణులయందు సూర్యకిరణములును శరీరమున జీవుడును చేరు చందంబున ప్రాణులయొక్క శరీరమునందు గ్రహములుజేరి గనుపించకుండు.

అపస్మార సామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ తమఃప్రవేశస్సంరంభో దోషోద్రేకాహతస్మృతిః ॥
అపస్మారఇతిజ్ఞేయో గదోఘోరశ్చతుర్విధః ॥

తా. చీకటి ప్రవేశించినటుల దోచుట వికారముగ నేత్రముల త్రిప్పుచు హస్తపాదముల విదలించుట దోష ప్రాబల్యమువలన జ్ఞానము నష్టంబగుట యీ లక్షణములుగలది భయంకరమైన అపస్మారముని తెలియవలయు. ఇది వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత భేదములవలన 4 విధంబులు.

అపస్మార పూర్వ రూపములు.

శ్లో॥ హృత్కంపశ్శూన్యతా స్వేదో ధ్యానం మూర్ఛా ప్రమూఢ
తా । నిద్రానాశశ్చ తస్మింస్తు భవిష్యతి భవంత్యథ ॥

తా. హృదయమున కంపము గలుగుట యేమియు దోచకుండుట చెమట బట్టుట చింత మూర్ఛ యింద్రియమోహము నిద్రాభంగము గలుగుట యివియు అపస్మారమునకు పూర్వరూపంబులు.

వాతాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ కంపతే ప్రదశేద్దంతాన్ ఫేనోద్వామీ శ్వసిత్యపి ।
పరుషారుణకృష్ణాని పశ్యేద్రూపాణి చానిలాత్ ॥

తా. వడకుట పండ్లుకొరుకుట నోటివలన నురుగుగారుట శ్వాసము గలుగుట మనుజులు కాఠిన్యము యెఱుపు నలుపువర్ణములు గలవారుగ గనుపించుట యీ లక్షణములుగలది వాతాపస్మారమని తెలియవలయు.

పిత్తాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ పీతఫేనాంగవక్త్రాక్షః పీతాసృగ్రూపదర్శనః ।
సతృష్ణోష్ణానలవ్యాప్త లోకదర్శీచ పైత్తికః ॥

తా. నోటిలో పసుపుగ నురుగుగారుట శరీరము ముఖము నేత్రములు పసుపుచాయగలవిగ నుండుట వస్తువులు పసుపు యెఱుపువర్ణముగలవిగ గనుపించుట తృష్ణోష్ణయుక్తుండై యుండ నగ్నివలన జగత్తు వ్యాప్తంబై యుండునటులంగాంచుట యీ లక్షణములుగలది పిత్తాపస్మారమని తెలియవలయు.

శ్లేష్మజాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ శుక్లఫేనాంగవక్త్రాక్షః శీతో హృష్టాంగజో గురుః ।
పశ్యన్ శుక్లాని రూపాణి ముచ్యతే శ్లైష్మికశ్చిరాత్ ॥

తా. నోటినురుగు శరీరము ముఖము కన్నులు తెల్లగనుండుట శరీరము చల్లగనుండుట గగుర్పొడుచుట శరీరము జడముగనుండుట సర్వపదార్థములు తెల్లగ గనుపించుట (లేక తెల్లగనుండు పురుషుడు తనవద్దకి బరుగులిడుచు వచ్చునటులంగాంచుట) దీర్ఘకాలముమీద విడుచుట యీ లక్షణములుగలది శ్లేష్మజాపస్మారమని

తెలియవలయు. (శ్లేష్మజాపస్మారము దీర్ఘకాలముమీద విడుచుననుటవలన వాత పిత్తాపస్మారంబులు శీఘ్రముగ విడుచునని తెలియవలయు.)

సన్నిపాతాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వైరేతైస్సమస్తైశ్చ లింగైః జ్ఞేయస్త్రిదోషజః ।
అపస్మారస్సచాసాధ్యో యఃక్షీణస్యానవశ్చయః ॥

తా. పూర్వోక్తవాత పిత్తశ్లేష్మ లక్షణములంగలది త్రిదోషాపస్మారమని తెలియవలయు. ఇవి యసాధ్యంబు. మఱియు క్షీణపురుషునికి జనించిన యపస్మారంబును జీర్ణంబైన యపస్మారంబును అసాధ్యంబులు.

అసాధ్యాపస్మార లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రతిస్ఫురంతంబహుశః క్షీణంప్రచలితభ్రువమ్ ।
నేత్రాభ్యాంచవికుర్వాణ మపస్మారోవినాశయేత్ ॥

తా. పలుమారు వణుకుట శరీరము కృశించియుండుట కనుబొమల నెగర వేయును నేత్రములు వికారముగ ద్రిప్పుట యీ లక్షణములుగలది యపస్మారరోగి యముని గాంచునని తెలియవలయు.

శ్లో॥ పక్షాద్వాద్వాదశాహాద్వా మాసాద్వాకుపితామలాః ।
అపస్మారాయ కుర్వంతి వేగం కించ దథోత్తరమ్ ॥

తా. దోషములు ప్రకోపించి 15 దినములకుగాని లేక 12 దినములకు గాని 1 మాసమునకుగాని అపస్మారమును గలుగంజేయు. (అందువాతాపస్మారము 12 దినములకుపిత్తాపస్మారము 15 దినములకుశ్లేష్మాపస్మారము 30 దినములకుజనించు "ద్వాదశాహానంతరంపక్ష" అనిజెప్పంబడియుండ దొలుతపక్షమును జెప్పుటవలన దీర్ఘకాలమునకు దోషము వృద్ధింజెందుచున్నదనియూహింపందగియున్నయది. "కించిదథోత్తరం" అనుపదమువలన దోషముతనతారతమ్యమువలన జెప్పంబడిన కాలమునకు ముందే వేగముగలదియగునని సూచింపంబడియె. ఐనను వేగమునుగలుగంజేసి యపస్మారముల కారంభమైయుండు దోషము సర్వకాలమునందు శరీరము నాశ్రయించి యుండ వేగమునుజేయక 12 దినముల కాలమునందు మాత్రవేగము సేయుటకుగారణంబెద్దియని యూహింపందగియున్నయది. ఐనను "శ్లో॥ దేవేవర్ష త్యపియథాభూమౌ జానికానిచిత్ । శరదిప్రతిరోహంతి తథావ్యాధి సముచ్ఛ్రియః॥" అనువచనప్రకా

రము వి త్తనమువలన నంతరము జనించుటకు తేజస్సు వాయువు పృథివి వుదకము అనునవి సహాయంబులై యుండ మధ్యకాలమునజనింపక కాలవిశేషమువలనజనించు చందంబున దోషములును కాలానుగుణ్యముగ బ్రకోపమును జెందు. ఈ కారణంబులే చాతుర్థికాది జ్వరములయందును సంబంధించునని తెలియవలయు.)

సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ యచ్చోపదిశ్యతే కించ దపస్మారే చికిత్సితమ్ ।
ఉన్మాదే తచ్చకర్తవ్యం సామాన్యాద్దోషదూష్యయోః ॥

తా. ఉన్మాదపస్మారములయందుదోషదూష్యములు సమానంబులుగనుండుట వలన నపస్మారమునకై జెప్పంబడిన సర్వచికిత్సల వున్మాదమునందును జేయందగు.

శ్లో॥ ఆశ్వాసయేత్సుహృద్వాక్యై ర్ధర్మార్థాదిష్టవినాశనమ్ ।
దర్శయేదద్భుతంకర్మ తాడయేచ్చకశాదిభిః ॥

తా. ఉన్మాదముగలవాని నుత్తమమైన మాటవలన నూరడించవలయు.మఱియు వానికి ప్రియకరముగనుండువస్తువు నశించినదిగాని జెప్పవలయు లేక నద్భుత చేష్టల జూపంచవలయు. కొరడాలు మొదలగువానిచే గొట్టవలయు.

శ్లో॥ కపిచ్ఛ్వథవాతప్తలోహతైలజలైస్స్పృశేత్ ।
వక్త్రాభిధానే కూపేవా సతతంచ నివేశయేత్ ।
పరస్పరప్రతిద్వంద్వై రేభిరేవ శమంనయేత్ ।
జలాగ్నిద్రుమశైలేభ్యో విషమేభ్యశ్చ తంసదా ।
రక్షేదున్మాదినంచైవ సద్యఃప్రాణహరంహితత్ ॥

తా. ఉన్మాదముగలవానికి దురదగొండినిగానిలేక కాచిన యినుమును గాని నూనెనుగాని లేక నీళ్ళనుగాని తాకింపవలయు. లేక కాచిన లోహాదులను నోట లోపోయునటులనైనను భయముజూపవలయు. పైజెప్పబడిన పరస్పరవిరుద్ధ కృత్యములవలన నున్మాదరోగిని స్వాధీనపఱచుకొనవలయు. మఱియు నీళ్ళు నిప్పు వృక్షములు పర్వతము విషమస్థలము అనునవి సద్యఃప్రాణహరంబులగుటచే వానివలన నున్మాదరోగిని సంరక్షింపవలయు.

భూతభైరవ రసము.

శ్లో॥ రసస్తాలస్శిరస్లోహ స్స్రోతోంజనంసార్క మిదంహి

గంధమ్ । పిష్ట్వాజమూత్రేణసమంసమస్తాద్దేయోద్వో భాగోథ బలిః పచేచ్చ । లోహేక్షణంహంతి ఘృతేనమాషోపస్మార మస్యోన్మదమానసత్వమ్ । పిబేదనుత్య్రూషణహింగుయు క్తంసర్పిర్న్వ మూత్రేఃరుచకేనిసార్థమ్। భూతోన్మాదేషుసర్వే షురసోయంబూతభైరవః । స్వర్ణజైఃపంచభిర్బీజై ర్దేయస్సర్పి ర్విమిశ్రితః ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల లోహభస్మము సురమణాయి తామ్రభస్మము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి గొర్రెమూత్రముతో మర్దించి దీనికి రెండింతలు శుద్ధిజేసిన గంధకమును లోహపాత్రయందునిచి పైయౌషధములుగలిపి వండి 1 మాషమెత్తును నేతితోడ సేవించిన అపస్మారము వున్మాదము వీనిని హరింపంజేయు. దీని సేవనానంతరము త్రికటుకములు యింగువ అనువాని చూర్ణమును ఘృతాను పానముతోడగాని లేక సైంధవలవణమును నరమూత్రానుపానముతోడగాని లేక 5 వుమ్మెత్తవిత్తులను నేతి యనుపానముతోడగాని సేవింపవలయు.

శ్లో॥ యేచస్యుర్భువిగుహ్యకాశ్చ ప్రమథాస్తేషాంసమారాధనమ్।
దేవబ్రాహ్మణపూజనంచ శమయే దున్మాద మాగంతుకమ్॥

తా. దేవయోని విశేషులగు గుహ్యులు ప్రమథగణములు యింద్రాదిదేవతలు బ్రాహ్మణులు వీర్లను పూజించుటచే ఆగంతుకోన్మాదము శమించు.

అపస్మార గజాంకుశము.

శ్లో॥ హింగుసౌవర్చలంవ్యోషాణ్ గోమూత్రేణపృథగ్దినమ్ ।
చూర్ణితంనిష్కమాత్రంతుసూతరాజేనసంయుతమ్ ।
అజాజ్యేసతుదేయంస్యా త్సర్వోన్మాదవినాశనమ్ ।
గదితంసప్తరాత్రేణ హ్యపస్మారగజాంకుశమ్ ॥

తా. యింగువ సౌవర్చలవణములు త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో 1 దినము నానబెట్టి మరుదినము యెండించి చూర్ణము జేసి నిష్కప్రమాణము రసభస్మముగలిపి మేకనేతితో 7 దినములుసేవించిన సర్వోన్మాదములు అపస్మారము వీనిని హరిపంజేయు.

అపస్మారమునకు భూతభైరవ రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మృతస్త్రీ తార్క్ష్యలోహంచ తాళంగంధంమన
శ్శిలామ్ । స్రోతోంజనంచతుల్యాంశం నరమూత్రేణమర్ద
యేత్ । తన్నోశద్విగుణంగంధం లోహపాత్రేతుణంపచేత్ ।
పంచగుంజామితంఖాదే దపస్మారహరంస్మృతః । హింగు
సౌవర్చలంత్ర్యూషంసరమూత్రేణసర్పిషా । కర్షమాత్రంపి
బేచ్చానురసోయంభూతభైరవః ॥

తా. రసభస్మము తామ్రభస్మము లోహభస్మము శుద్ధిజేసిన తాళకము శుద్ధి జేసిన గంధకము శుద్ధిజేసిన మణిశిల స్రోతోంజనము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నరమూత్రముతో మర్దించి ముద్దజేసి దానికి రెండింతలు శుద్ధిచేసిన గంధకమునుగలిపి యినుపగిన్నెలోనునిచి క్షణకాలమువండి 5 గురిగింజలయెత్తును నేతితోగాని లేక యింగువ సౌవర్చలవణము త్రికటుకములు అనువానిని నరమూత్రముతో నూరి కర్షమెత్తును నేతితోగాని సేవించిన అపస్మారము హరించు.

అపస్మారమునకు ఇంద్రబ్రహ్మ వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] మృతంసూతాభ్రకంతీక్ష్ణ * మారంకాంస్యం
మృతంసమమ్। పద్మకేసరసంయుక్తదినైకంమర్దయేద్ద్రవైః ।
† స్నుహ్యగ్నివిజయైరండ వచానిష్పావసూరణైః । నిర్గుం
డ్యాశ్చద్రవైర్మర్ద్యంతద్గోళంపాచయేత్పునః । కర్షికాసర్షపో
త్థేనతైలేసగంధసంయుతమ్ । యామంపక్త్వాసముద్ధృత్యచణ
మాత్రావటీకృతా । ఇంద్రబ్రహ్మవటీనామాభక్షయేదార్ద్ర
కద్రవైః । దశమూలకషాయంచకణాయుక్తంపిబేదను । అప
స్మారంనిహంత్యాశుయథాసూర్యోదయస్తమః ॥

తా. రసభస్మము అభ్రకభస్మము లోహభస్మము యిత్తడిభస్మము కంచుభస్మము (లేక రజితభస్మము శుద్ధిచేసిన సువర్ణమాక్షికము శుద్ధిచేసిన వసనాభి పద్మకేసరములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి బొంతజెముడుపాలు చిత్ర

---

* తారతాప్యవిషం. † స్నుహ్యగ్ని విజయైరండపర్యా:— బొంతజెముడు పాలు చిత్రమూలము గంజాయి ఆముదపువేరు కరక్కాయ.

మూలము కరక్కాయ ఆముదపువేరు వస అనుపాము కంద వావిలి అనువాని రసము లతో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినము చొప్పున మర్దించి ముద్దజేసి దానిని మరల కసుసునూనె ఆవనూనె గంధకతైలము అనువానితో 1 ఝామువండి దించుకొని సెనగగింజయెత్తును అల్లపురసముతోగాని లేక మారేడుగుజ్జు దుండిలముతక్కలి కలిగొట్టు పిన్నపొన్న నక్కపొన్న పెద్దములక నేలములక పల్లేరుఅనువానిచెక్కల సమభాగములుగదంచి కషాయముకాచి అందు పిప్పలి చూర్ణముగలిపి యీ యను పానముతోడగాని సేవించిన "సూర్యు డుదయించుటచే నంధకారము దొలంగు భంగి" అపస్మారము శీఘ్రముగ నివర్తించు.

అపస్మారములకు బ్రాహ్మీఘృతము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] బ్రాహ్మీముండీ వచాకుష్ఠం సనీలోత్పల పిప్పలీ । సైంధవంచసమంభావ్యం బ్రాహ్మీద్రావై స్త్రిసప్త కమ్ । తస్మాచ్చతుర్గుణంచాజ్యా బ్రాహ్మీద్రావం ఘృతా చ్చతుః । ఘృత శేషంపచేత్సర్వ మిదం బ్రాహ్మీఘృతంస్మృ తమ్ । అపస్మారంహరత్యాశు సర్వరోగకులాంతకమ్ ॥

తా. బ్రహ్మదండి బోడతరము వస చెంగల్వకోష్టు నల్లకలువగడ్డపిప్పలిసైం ధవలవణము వీనిని సమభాగముగ చూర్ణముజేసి బ్రహ్మదండిరసముతో 21 మార్లు భావనచేసి ముద్దచేసి దానికి నాలుగింతలు నెయ్యి నేతికి నాలుగింతలు బ్రహ్మదండి రసముగలిపి ఘృతము శేషించునటుల గాచి సేవించిన అపస్మార (ఉన్మాదము) మొదలగు సర్వరోగముల శీఘ్రముగ హరింపంజేయు.

బ్రాహ్మీ ఘృతము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] చతుష్షష్టిపలంబ్రాహ్మీ నిజద్రావంసమాహ రేత్ । ద్వాత్రింశత్పలకంచాజ్యం త్రివృద్దంతీకటుత్రయమ్ । ఆరగ్వధంశంఖపుష్పం ప్రియంగుసవిళంగకమ్ । ప్రతికర్షంక్షిపే చ్చూర్ణంపచేచ్చూర్ణేంద్రభేషజే । పలమాత్రంపిబేన్నిత్యం యావత్పలచతుష్టయమ్ । భూతోన్మాద మపస్మారం బ్రాహ్మీ ఘృతమిదంహరేత్ ॥

తా. మీదుగ చెక్కెరసము 64 పలములు నెయ్యి 32 పలములు శుద్ధిచేసిన తెగడ నేలదంతి త్రికటుకములు రేలపట్ట కట్లవేరుపట్ట త్రేంకణము వాయువిడంగములు వీనిని దినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పున చూర్ణముచేసి నేతిలోగలిపి వండి 1 పలము మొదలు 4 పలములవఱకు రోగబలానుగుణ్యముగ ప్రతిదినము పానము జేయించిన భూతోన్మాదము అపస్మారము హరించు.

భూతోన్మాద చికిత్సా క్రమము

శ్లో॥ బుద్ధ్వా దోషం వయస్సాత్మ్యం దేశం కాలం బలాబలమ్ ।
చికిత్సతమితం కుర్యా దున్మాదే భూతదోషజే ॥

తా. భూతోన్మాదమున దోషము వయస్సు శరీరప్రకృతి దేశము కాలము బలము దౌర్బల్యము అనువానిని బుద్ధివలన బాగుగ నెఱింగి చికిత్సింపవలయును.

శ్లో॥ దేవర్షి పితృగంధర్వై రున్మత్తేషు చ బుద్ధిమాన్ ।
త్యజేన్నస్యాంజనాదీని తీక్ష్ణాని క్రూరకర్మ చ ।
సర్పిః పానం సూర్యజప హోమమంత్రాదిరిష్యతే ॥

తా. దేవపితృ గంధర్వోన్మాదములయందు బుద్ధిమంతుడగువాడు నస్యము అంజనము మొదలగు తీక్ష్ణమైన క్రూరకర్మలవర్జించి ఘృతపానమువలన సూర్యజప హోమ మంత్రాదులవలన నుపచరింపవలయు.

శ్లో॥ పూజాబల్యుపహార శాంతివిష యోగహోమేష్టిమంత్రక్రియా ।
దానంస్వస్త్యయనం వ్రతాది నియమస్సత్యజపో మంగళమ్ ।
ప్రాయశ్చిత్తవిధాన మంజలిరథో రత్నౌషధీ ధారణమ్ ।
భూతానామధిపస్య విష్టపపతే ర్గౌరీపతేరర్చనమ్ ॥

తా. పూజబలి కానుక శాంతి హోమము యాగములు మంత్రించడము దానము ఆశీర్వాదము వ్రతాది నియమములు జపము మంగళాచరణము ప్రాయశ్చిత్తము నమస్కారము రత్నములు ఓషధులు వీనిని ధరించుట భూతాధిపతియగు నీశ్వరుని పూజ వీనిచే భూతాదిగ్రహపీడను హరింపంజేయవలయు.

శ్లో॥ మాషైకం భక్షయే న్నిత్యం పిబేద్బ్రాహ్మీ ఘృతం హ్యను
సర్వభూత గ్రహాన్ హంతి రసమానంద భైరవమ్ ॥

తా. మాషప్రమాణము ఆనందభైరవ రసమును బ్రాహ్మీఘృతానుపానము తోడ ప్రతిదినము సేవింపుచుండిన సర్వభూత గ్రహోన్మాదములు హరించు.

హింగ్వాది ఘృతము

శ్లో॥ [బాహటే] హింగు సౌవర్చలం త్ర్యూషం పంచానాంపల పంచకమ్ । చతుష్షష్టిజలంచాజ్యం గవాంమూత్రంచతుర్గుణమ్ । ఘృతశేషంపచేత్సర్వం తథాపానేప్రయోజయేత్ భూతోన్మాదమపస్మారం నాశయేద్బ్రహ్మరాక్షసమ్ ॥

తా. ఇంగువ సౌవర్చలవణము త్రికటుకములు వీనిని దినుసుకు 5 పలముల చొప్పున దంచి చూర్ణముజేసి నెయ్యి 64 పలములు నేతికి నాలుగింతలు గోమూత్రముగలిపి ఘృతము శేషించునటుల కాచి సేవించిన భూతోన్మాదము అపస్మారము బ్రహ్మరక్షస్సు వీనిని హరింపంజేయు.

భూతోన్మా దాపస్మారములకు విజయఘృతము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఉగ్రగంధాపలం పంచపటోలం పర్పటం తథా । పిప్పలీశృంగబేరంచ పంచపంచపలంతథా । బ్రాహ్మీరసశ్చప్రస్థార్ధం ఘృతప్రస్థేవిపాచయేత్ । త్రిఫలాత్రికటూశీరలశునం పంచకోలకమ్ । ఏతన్నిష్కంప్రయుంజీత యథాగ్నిబలమాత్రయా।భూతోన్మాదమపస్మారం వాతికంపైత్తికం జ్వరమ్। శ్లైష్మకం సాన్నిపాతంచ శీతకం విషమజ్వరమ్ । పాదమాత్రేణ నశ్యంతిప్రోచ్యతే విజయంఘృతమ్ ॥

తా. ఓమపుపొట్టు చేతిపొట్ల పర్పాటకము పిప్పళ్ళు అల్లము వీనిని దినుసుకు 5 పలములచొప్పున చూర్ణముచేసి అందు మోదుగచెక్క రసము ½ ప్రస్థము నెయ్యి ప్రస్థము త్రిఫలములు త్రికటుకములు వట్టివేరు వెల్లుల్లిపాయలు పంచకోలములుఅను వాని చూర్ణమును దినుసుకొక్కొక నిష్కము చొప్పున గలిపి ఘృతపక్వముగకాచి అగ్ని బలానుగుణ్యముగ సేవించిన భూతోన్మాదము అపస్మారము వాతపైత్తశ్లేష్మ సన్నిపాత శీత విషమజ్వరములు హరించు.

గంధక పిష్టి.

శ్లో॥ గంధకంపలమాదాయ తులసీరసమర్దితమ్ । త్రిదినంగోజలే పాచ్యం డోలాయంత్రే ప్రయోజయేత్ । తత్సమంపారదం దత్వాచార్ద్రికేణదినత్రయమ్ । అష్టమాంశేన నేపాళం తత్రవిన్యస్యవారిభిః । ఆర్ద్రికస్య ద్ర్యహంమర్ద్యం భవేద్గంధకపిష్టకమ్ । తత్పిష్టకం ప్రయుంజీత చతుర్వల్లప్రమాణకమ్ । సప్తవారప్రయోగేణ సోన్మాదతిమిరంజయేత్ । వాతశ్లేష్మాంతరాన్ రోగాన్ హన్యాదత్రనసంశయః ॥

తా. 1 పలము శుద్ధిచేసిన గంధకమును ఖల్వములోనునిచి తులసియాకు రసములో 3 దినములు మర్దించి ముద్దచేసి యెండించి 2 మడతలుగ బట్టలలో మూటగట్టి గోమూత్రములో డోలాయంత్రమున వండి పైగంధకమునకు సమముగ శుద్ధిచేసినరసమునుచేర్చి ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసములో 3 దినములు మర్దించి యెండించి ఔషధమునకు 8-వ భాగము శుద్ధిచేసిన నేపాళములగలిపిఅల్లపురసములో 3 దినములు మర్దించి కరాటములోనునిచి పూటకు 4 వల్లములయెత్తును బోడతరము బ్రహ్మదండి అనుపాని రసానుపానములోడ 7 దినములు సేవించిన తిమిరములో గూడియుండు యున్మాదములు వాతశ్లేష్మమువలన జనించిన రోగములు నిస్సంశయముగ హరించు. (మరియు బ్రాహ్మీఘృతానుపానములోడగాని లేక పంచగవ్య ఘృతాను పానము తోడగాని లేక విజయ ఘృతానుపానము తోడగాని లేక కల్యాణ ఘృతానుపానములోడగాని లేక దశమూల కషాయానుపానము తోడగాని లేక అల్లపు రసాను పానముతోడగాని లేక పిప్పలితోడగాని సేవించిన సర్వోన్మాదములు హరించు. దీనియందు శీతకరద్రవ్యములు బర్రెనెయ్యి బర్రెపాలు బోడతరపుకూర అనుపానిని సేవించుట కడు ప్రశస్తంబు.)

అపస్మారోన్మాదములకు విజయగుళికలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] సూతంచ గంధకం లోహం విషం చిత్రక పత్రకమ్ । విళంగం రేణుకా ముస్తాచైలా గ్రంథిక కేసరమ్ । కటుత్రయంచ త్రిఫలా నేపాళం శుల్బభస్మకమ్ । ఏతాని సమభాగాని గుడద్విగుణ సంయుతమ్ । సర్వంతద్ఘుటికాం కృత్వా చణకానాం ప్రమాణతః । ఏకైకాం

భక్షయే న్నిత్యం తాసాం మధ్యే విచక్షణః । కాసేశ్వాసే క్షయేగుల్మే ప్రమేహే విషమజ్వరే । తృష్ణాయాం గ్రహణీ రోగే శూలపాండ్వా మయేషుచ । మూత్రకృచ్ఛ్రే మూఢవాతే గర్భరోగేచ దారుణే । క్రిమిరోగేచ మందాగ్నౌ క్షీణసేహ్యుదరేషుచ । అర్శస్సుచాతిసారేషు కుక్షిరోగేగళ గ్రహే కండూగదే ప్రదుజాయాం హిక్కాయామూర్ధ్వ వాతకే। అపస్మారేతథోన్మాదేర క్తపృద్ధౌచదారుణే। సర్వాం గేషుచకుష్ఠేషు నిఖిలాస్వశ్మరీషుచ । లూతాయాంస్సనిపాతేషుసర్పదష్టేచవృశ్చికే । హస్తపాదాదిరోగేషు సర్వేషు ఘుటికాహితా । జయాఖ్యాభక్షితాయేయం బ్రహ్మణాచోదితేశ్వరే ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము లోహభస్మము శుద్ధిచేసిన నాభి చిత్రమూలము ఆకుపత్రిక వాయువిడంగములు రేణుకలు తుంగముస్తెలు యేలకులు గ్రంధితగరము నాగకేసరములు త్రికటుకములు త్రిఫలములు శుద్ధిచేసిన నేపాళములు తామ్రభస్మము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి దీనికి రెండింతలు బెల్లముగలిపి 4 ఝామములు మర్దించి సెనగగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి ప్రతి దినమునందొక్కొకమాత్రను సేవించిన కాసము శ్వాసము క్షయము గుల్మము ప్రమేహము విషజ్వరము దప్పి గ్రహణి శూల పాండువు మూత్రకృచ్ఛ్రము మూఢవాతము భయంకరమైన గర్భరోగము క్రిమిరోగము మందాగ్ని క్షీణసము వుదరములు అర్శస్సు అతిసారము కుక్షిరోగము గళగ్రహము దురద బొమ్మనొప్పి యెక్కిళ్ళు ఊర్ధ్వవాతము అపస్మారము వున్మాదము దారుణమైన రక్తవృద్ధిరోగము సర్వాంగకుష్ఠము సర్వాశ్మరులు లూతసన్నిపాతము సర్ప వృశ్చిక దుష్టవిషములు హస్తపాదాదులయందలి రోగము మొదలగువాని నన్నియు హరింపంజేయునని యీశ్వరునికి బ్రహ్మవచించె.

అపస్మారోన్మాదములకు ప్రసిద్ధమైన నస్యములు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] పిష్ట్వాహ్యసామార్గఫలానినస్యం గోవారిణాబుద్ధివిబోధనాయ । ఏవంకుసుంభస్వరసేనయుక్తంతథాప్రబృందంశమనేచ్ఛశీఘ్రమ్ ॥

తా. ఉత్తరేణువిత్తులను గోమూత్రముతో గాని లేక కుసుంబాపువ్వుల స్వరసముతో గాని నస్యము జేయించిన అపస్మారము పుస్మాదము శీఘ్రముగ హరించు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] త్రికటుంచిత్రకంచైవలాంగలీంచేంద్రవారుణీమ్। వచామధుకబీజానిత ధాపాతానదీఫలమ్। తాళకం వత్సనాభంచాప్యంకోలక్షార యుగ్మకమ్। ఏవంపంచదశ ప్రోక్తాన్సమభాగాంశ్చ కారయేత్। సూక్ష్మచూర్ణీకృతంచైవనిర్గుండీతింత్రిణీరసైః। ఆర్ద్రకస్వరసైర్యుక్తంత్రివిధైశ్చవిచ క్షణః। ఏవంనస్యంప్రదాతవ్యమర్కమూలరసేనచ। అపస్మారంచహృద్రోగంవాతసంకులమేవచ। ధనుర్వాతంగ్రహంచైవాప్యున్మాదంసన్నిపాతజిత్। పూజ్యపాదకృతోయోగః సరాణాంహితకారణాత్॥

తా. త్రికటుకములు చిత్రమూలము చన్నచర్లగడ్డపాపరవేరు వస యిప్పగింజలు చిరుబొద్దివేరు సముద్రపాడవిత్తులు శుద్ధిచేసిన తాళకము శుద్ధిచేసిన నాభి పూడుగకొవలు సర్జక్షారము యవక్షారము యీ పదియైదుదినుసుల సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనునిచి వావిలియాకురసము చింతాకురసము అల్లపురసము ఆమువానితో గాని లేతజిల్లేడు వేళ్ళరసముతో గాని మర్దించి తల్లు వేలునటుల వెలికల మందముపై పరుండబెట్టి 4 దినములు నస్యము చేయుంచిన అపస్మారము బొమ్మునొప్పి వాతరోగము ధనుర్వాతము గ్రహదోషము పున్మాదము సన్నిపాతములు (కొకిసోమాలు కుందేటి తెగులు) మొదలగురోగముల హరింపజేయునని పూజ్యపాదమహామువి మానవహితార్థమై వచించె. (మఱియు యీనస్యముల చేయించుచు లోపలికి సౌషధసేవం చేయించుచుండిన అపస్మారములు పున్మాదములు హరించు)

ఉ॥ తెల్లమి నాలనేతను ధృతిందలవంటి జబ్బు వోసియుం।
జిల్లేడు నున్నచీల్కల విశీర్షములం దొలఁగించి యంపులో।
వేల్లజముంచి వేచియును వేగి చూర్ద్రరసాన గల్పియుఁ।
సల్లలితంబు నస్యములు సల్పిన మాను దత్తురంబులుఁ॥

తా. (ఆదిత్యవారముతోగూడియుండు అమావాస్యయందు గాని) లేక ఆదిత్యవారము నాడుగాని జిల్లేడు మిడతలదెచ్చి వానితలదీసి వానిగర్భములో మిరియముల

ఁనిచి యెండించి చూర్ణముచేసి 2 సెనగ గింజలెత్తును ఖల్వములోనునిచి అల్లపురసముతో బాగుగనూరి యందు 3 నూనెబొట్లుగలిపి 4 మారులునస్యము జేయించుటయేగాక పూర్వోక్తౌషధములలో దేనియొక్క సేవన నేనిచేయించిన అపస్మారముపున్మాదము హరించు. మఱియు పూర్వోక్త చతుర్విధ నస్యములు అపస్మారోన్మాదముల హరింపం చేయుటయందు ప్రసిద్ధంబులగుటచే వానిలో ప్రతిదానిచే 4 మారులు నస్యముచేయించిన అపస్మారోన్మాదములు హరించు.

క॥ నింబఫల ఖండములలో । పంబిన చూర్ణంబు నల్లప్రత్త్రాకు
రసం । బుంబోసి మఱియు నొకమా । సంబుల్ భుజియింప
మాను జాదసములువే ॥

క॥ ఇల జీలకఱ్ఱ సొంటియుఁ ॥ దుల్యములను సమంబుగూర్చి
తుది జంబఫలం । బుల పులుసుగలిపి త్రాగినఁ ॥ దలకుచుఁ
జనిపోపుమేటి దత్తూరంబుల్ ॥

క॥ వెసనిమ్మ కాణిపిచెక్కలి । రసమును మిరియంబుగూర్చి
రమణనుగ్రోలన్ । వసుధను న్మాదంబుల । పసచెడి భువి
మానిపోపుఁ బ్రజలకునెల్లన్ ॥

క॥ తెల్లగలిజేరు వేరును । మొల్లంబుగ బ్రహ్మదండి మూడగు
కాయ । ల్లల్లపు రసమున నస్యము । సల్లలితముఁ జేయ
మానుఁ జాందసములువే ॥

అపస్మారములకు విజయపర్పటి రసము.

శ్లో॥ సూతగంధక తామ్రాణిసమభాగాని కారయేత్ । శూతపాదే
నదాతవ్యం వత్సనాభం భిషగ్వరః । కృత్వా కజ్జలికాంతా
రంసూతతులం వినిక్షిపేత్ । గంధకం మర్దయేత్పశ్చాత్కజ్జలీ
జాయతేతథా । ఘృతాభ్యక్తేతుతచ్చూర్ణం పచేదాయసభా
జనే । యేపం ద్రవత్వమాయాతి తతోమోంచ దళేక్షిపేత్ ।
పచనేనోపదేశేన కర్తవ్యఃపర్పటీరసః । రోగశాంత్యైప్రయో
క్తవ్యో హ్యష్టగుంజాప్రమాణతః । నత్తూర బీజసంయోగా
న్మహోన్మాదవినోధకః । అపస్మారంనిహంత్యాశు వ్యోష

నింబ దళైస్సహా । పర్పటీ రసగుంజాష్టౌ బ్రాహ్మీఘృతసమ
న్వితమ్ । ఖాదయే ద్రోగిణంవైద్యో హ్యపస్మారాపనుత్తయే

తా. శుద్ధిచేసినరసము శుద్ధిచేసిన గంధకము తామ్రభస్మము యివి సమభా
ములు శుద్ధిచేసిన వసనాభి రసమునకు 4 వ భాగము రజితభస్మము రసమునకు
భాగములు యిటుల వీనినెల్ల ఖల్వములోనునిచి కొటుకవలె మర్దించి పిదప దీనికి
సమగ శుద్ధిచేసిన గంధకమునుగలిపి మరల కొటుకవలెమర్దించి యినుపపాత్రలోన
నొకింత నెయ్యిగలిపి వండిన యది ద్రవించు. దాని నరటాకులోనునిచి అప్పడ
వలె నిప్పులోగాని చూర్ణముచేసి 8 గురిగింజలయెత్తునువుమ్మెత్తవిత్తులు చూర్ణాను
నముతోడ సేవించిన గొప్పయున్మాదమును హరింపంజేయు. మఱియు త్రికట
ములు వేపయిగుళ్ళు అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన అపస్మారమును శీఘ్ర
ముగ హరింపంజేయు మఱియు 8 గురిగింజలయెత్తుపర్పటీరసమును బ్రాహ్మీఘృ
నుపానముతోడ సేవించిన అపస్మారము హరించు.

శ్లో॥ బ్రాహ్మీశుంఠీ వచాకుష్ఠం నీలోత్పలక సైంధవమ్ ।
పిప్పలీ మపిసంచూర్ణ్య బ్రాహ్మీ ద్రావేణభావయేత్ ।
సప్తధా సవని తేన సంక్షిప్త్వా విపచేద్ఘృతమ్ ।
నస్యే దున్మాదశాంత్యర్థ మపస్మారంచ నాశయేత్ ॥

తా. బ్రహ్మదండి శొంఠి వస చెంగల్వకోష్ఠు నల్లకలువ సైంధవలవణమ
పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి బ్రాహ్మీరసముతో 7 మార్లు భావ:
చేసి వెన్నలోగలిపి ఘృతముగకాచి నస్యము చేయించిన వున్మాదము అపస్మారము
హరించు.

శ్లో॥ వరాహ కర్ణర క్తేన కర్కోట్యా నస్యమాచరేత్ ।
అథవా నరమూత్రేణ హ్యున్మత్త స్యాపినస్యతః ॥

తా. పందిచెవి రక్తముతో గొడ్డుకాకర గడ్డనునూరి నస్యము చేయించిన
అపస్మారము వున్మాదముహరించు. ఉమ్మెత్తవిత్తులను నరమూత్రముతోనూరినస్యము
చేయించిన వున్మాదము అపస్మారము హరించు.

శ్వేతాపరాజితాది నస్యము.

శ్లో॥ శ్వేతాపరాజితామూలం విజయా మూలమేవచ ।
నరమూత్రేణ సంపిష్య నస్యంవాతనుదద్భుతమ్ ॥

తా. తెల్లగంటెనవేరు కరకవేరు వీనిని నరమూత్రముతో నూరి నస్యము చేయించిన వాతాపస్మారము హరించు.

శ్లో॥ ఉన్మత్తకాసనాస్థీని ఘృష్ట్వా తేనేనవాకుచీమ్। శ్వేతాపరాజితామూలం కర్ణేధార్యంసదాబుధైః। నిర్గుండీదండకంఛిత్వా హ్యపస్మారోవిముచ్యతే। పర్పటీరసగుంజాష్టౌ ధుత్తూరంబీజపంచకమ్। గోఘృతేనచసంయోజ్య ఖాదయేన్మాదనోదనే। సఘృతంమాషమన్నంచపాయయేద్ఘృతమగ్ధకమ్। నింబతైలం సమాదాయలింపేదాపాదమస్తకం। గుర్వన్నంపాయసంద ద్యాచ్ఛుష్కంశాకంచవర్జయేత్। యద్వాసంరక్షయేత్తం చయామవచ్చాంతిం నగచ్ఛతి। మహేశ్వరాఖ్య ధూపంచ ప్రధూప ఏతత్సతతంనిశి॥

తా. ఉమ్మెత్తవిత్తులు వేగిసకత్తులు భావంచివిత్తులు తెల్లగంటెనవేరు వావిలికొడలు వీనిలో దేనినైననునూరి చెవిలో నునిచికొనిన అపస్మారము హరించు మరియు 8 గురిగింజలయెత్తు పర్పటీరసమును 5 వుమ్మెత్తవిత్తుల చూర్ణమును ఆవునేతిలోగలిపి యీ యనుపానములోడగాని లేక నేతితోగూడియుండు మినుపకట్టు యొక్క యనుపానములోడగాని నెయ్యిపాలు అనువాని యనుపానముతోడగాని సేవించిన వున్మాదము హరించు, మరియు నున్మాదరోగికి పాదము మొదలు శిరసువరకు వేపనూనెను లేపము జేయుటయేగాక జడాన్నమును పాయసము నొసంగవలయు. ఎండిన కూరల నొసంగరాదు. మరియు నున్మాదము శమించువఱకు వున్మాదరోగిని కడుజాగరూకతతో గాపాడవలయు. రాత్రులయందును మహేశ్వరధూపము నొసంగవలయు.

మాహేశ్వర ధూపము.

శ్లో॥ శ్రీవేష్టదారు బాహ్లీకం ముస్తాకటుకకంనిశా। సర్షపా నింబపత్రాణి చందనం త్రిఫలావచా। బృహతీసర్పనిర్మోక కార్పాసాస్థియవాతుషం। గోశృంగం బస్తగోమాణి బర్హిస్సింధుబిడాలవిట్। ఛాగగోమమృతంచేతి బస్తమూత్రేణభావితం। ఏష దూమాహేశ్వరోధూప స్సర్వగ్రహనివారకః॥

తా. సర్జరసము దేవదారు యింగువ తుంగముస్తెలు కటుకరోహిణి ససపు ఆవాలు వేపాకు చందనము త్రిఫలములు వస నేలములక పాముకూసము ప్రత్తి విత్తులు యవలపొట్టు ఆవుకొమ్ము గొఱ్ఱెవెంట్రుకలు నెమలియీకెలు పిల్లివిష్ఠము మేక వెంట్రుకలు నెయ్యి వీనిని నేకముచేసి గొఱ్ఱెమూత్రముతో భావనచేసి ధూపము వేసిన సర్వగ్రహములు నివర్తించు.

భూతోన్మాదములకు మంత్రము.

జోరీజోరీ బ్రహ్మనుజోరీ ఫుపరే విఖుపణిరేపుఖు ।
జాయీచేవిఖు । ఉత్తరేనునఖాశే ।' తుజేశిద్దు ।
దేవాగురువాచి । శిద్దు । ఓంగురుప్రసాదం ॥

తా. అను నీ మంత్రముతో నిమ్మకాయల మంత్రించి తినిపించవలయు. మఱియు నీ మంత్రముతో వేడినీళ్ళను చన్నీళ్ళను మంత్రించి పోయవలయు.

శ్లో॥ ఇంద్రవారుణికా మూల మారనాళేన పేషితం ।
అపస్మార హరంనస్యం భూతప్రేతస్య కింపునః ॥

తా. పాపరవేరును కలితోనూరి నస్యముచేయించిన అపస్మారము (ఉన్మాదము) భూతప్రేతములు నివర్తించు. మఱియు యీ నస్యములను 6 మార్లు చేయించవలయు, అపస్మారోన్మాదరోగ సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱింగి సాధ్యంబులగువానికే చికిత్సింపవలయు. పూర్వోక్త ఔషధములు కష్టసాధ్యములగు యపస్మారోన్మాదముల సగాహరింపంజేయు. మఱియు నపస్మారోన్మాద నివారణార్థంబై పంచగవ్యఘృతమును కల్యాణఘృతమును సేవింపందగు.

అపస్మారోన్మాదముల్యందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] షష్టీరశాలిగోధూమ ముద్గయూషసృతాదయః। ధాత్రీపటోల కూశ్మాండ తండులీయక వాస్తుకం। కపిత్థం దాడీమంద్రాక్షా లఘుపిత్త హరాణిచ । ఉన్మాదే చిత్తవిభ్రంశే హ్యపస్మారే హితంవిదుః ॥

తా. పొన్నగంటికూర లేక నెమలిజుట్టాకు రాజనపుబియ్యము గోధుమలు పెసరకట్టు నెయ్యి మొదలగునవి వుసిరికకాయ పొట్లకాయ గుమ్మడుకాయ తోటకూర చక్రవర్తపుకూర వెలగపండు దాడింబపండు ద్రాక్షపండు లఘుకరద్రవ్య

ఘులు పిత్తహర ద్రవ్యములు యివి వున్మాదము చిత్తవిభ్రమ అపస్మారము అనువాని యందు పథ్యకరంబులు.

అపస్మారోన్మాదములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ మద్యం విరుద్ధాశనముష్ణభోజనం నిద్రాక్షుధాతృట్క్షుత వేగ ధారణమ్ ॥ తీక్ష్ణానితీక్ష్ణాని భిషక్సమాదిశే దున్మాదరోగోప హతోహితమ్ ॥

తా. మద్యము విరుద్ధాన్నము వుష్ణకర భోజనము వీనిని సేవించుట నిద్ర ఆకలిదప్పి తుమ్ములు మలమూత్రవేగము వీనినడ్డగించుట చేసు తీక్ష్ణముగల ద్రవ్యముల సేవించుట యివి యపస్మారోన్మాదములయం దపథ్యకరంబులు.

మరణ సూచకములు.

క॥ [కాశీకండే] ఆయురవసానకాలం ॥ బేయనువునఁ దెలియ వచ్చునెఱిఁగింపుసుగాం । గేయయరిష్టాగ్దమనము । లేయప శకునములుసూచి యెఱుఁగంగఁదగున్ ॥

వ॥ అనినఁ గుమారుం డతని కిట్లనియె.

గీ॥ వామనాసాపుటమున నెవ్వానికేని । గాలియుచ్ఛ్వాసనిశ్వా సగతిఁజరించుఁ । బింగళానాడినడువదు పెద్దయేని । వాడు మూఁడబ్దములకు నిర్యాణమొందు ॥

గీ॥ ఒండెమూఁడహోరాత్రంబు లొండెనేని । రెండహోరాత్ర ములుసంచరించు హేళి ॥ నరునికెవ్వనికొక్కవత్సరముగాని । బ్రదుకఁడంద్రు సుధర్మణీప్రాణనాథ ।

క॥ నాసాపుటయుగమున ని । శ్వాసోచ్ఛ్వాసానిలములుసరి యైనడచున్ । వాసరము లెవ్వనికిఁబది । మాసత్రితయమున వాఁడు మరణముఁబొందున్ ॥

క॥ ప్రాణానిలమెవ్వనికేని । ఘ్రాణపుటియుగ్మకమునఁబ్రవహింఁప కసం ॥ క్షీణమయి నోరవెడలునో । బ్రాణమతఁడుదొఱఁగు వాసరత్రితయమునన్ ॥

గీ॥ అదరిపాటెవ్వఁ డీక్షించు నాకసమున । హాటకపుఁ గృష్ణపింగ
ళుఁడైనపురుషుఁ । డాతనికి వత్సరత్రయం బవధి సూవెఁ । ప్రా
ణధారణమునకెల్లఁ బ్లాసురారి ॥

ఉ॥ తమ్మునునింద్రియంబు నిజతోయమలంబులు నొండె నొండె
మూ । త్రమ్ము మలమ్ము మమ్ము బలదార్ఢ్యము చాలకయెవ్వఁ
డేనినో । క్కమ్మడినుత్సృజించు నతఁడుండఁడు ప్రాణముతో
డఁ గూడియే । కమ్మగువత్సరమ్ము గడఁ గాచిన పిమ్మట వాస
రార్ధముః ॥

ఉ॥ కానఁ డరుంధతిః ధ్రువునిఁ గానఁడు విష్ణుపదత్రయంబును ।
గానఁడు మాతృమండలము గానఁడు గన్నులుగల్గియేనియే ।
మానవుఁ డమ్మనుష్యునకు మాసములాఱు విరామ మొందఁ
గాఁ । గానఁగవచ్చుఁ గుంభభవకాలుని బంధురసౌరవీధికల్ ॥

గీ॥ దృఢవివేకయరుంధతీ దేవిజిహ్వ । నాసికాగ్రంబు ధ్రువుఁడి
ల్లాలాసురారి । విష్ణుపద మదిభ్రూమధ్యవీధియనఘ । మాతృ
మండలమక్షి పద్మముమునీంద్ర॥

సీ॥ అసితాదివర్ణంబు నాన్లాదిరసమును । నన్యథాభావంబునందె
నేని। దంతోష్ఠకంధరాతాలుజిహ్వాగ్రంబు। లొండొకవర్ణం
బునొందె నేని । కర్ణేంద్రియంబులు గనుగోయి కొలుకులు ।
ధూమధూమ్రత్వంబు దొరసె నేని। నాఖండలీయకంబగుధనుః
ఖండంబు । నభముపై రేయిఁగన్పట్టు నేని । నాఱుమాసము
లకుమర్త్యుఁడ స్తమించు । నడిగనే తెంచి యూసరవల్లి తొండ ।
పాదములనుండితల దాఁకఁ బ్రాకె నేని । నతఁడు పాణ్మాసము
లఁ జూచు యమునిమొగము ॥

గీ॥ జలకమాడిన పిమ్మటఁ జరణములను । హృదయమునసీళ్ళ పే
గంబయిగురఁబారు। దర్పణమునీడ దోఁచునాతామ్రకాంతి।
నెవ్వనికివాఁడు నాళ్ళెల్ల నేగుదవిక ।

వ. మఱియు ఛాయాప్రకంపంబు మతిభ్రంశంబు చంద్రద్వయ సూర్యద్వయదర్శనంబు పగలుతారకావీక్షణంబు రాత్రిదారకానభివీక్షణంబు గంధర్వనగరావలోకనంబు పిశాచనృత్తవీక్షణంబు శ్రవణధ్వనిహాని స్వప్నంబునందుఁ బిశాచఖరవాయస భూతప్రేత శునక గృధ్రగోమాయుబాధఫాశురాశి యూపదండ వల్మీకారోహణంబుదైలాభ్యంగనముండనంబులు మరణసూచకంబులు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన
శిరోభూషణ. నీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ
ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
ఉన్మాద పస్మారరోగ నిదాన తత్సాధ్యా
సాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన ఔషధ్యాపథ్య
లక్షణయుక్తంవింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

—ఏ క విం శ ప్ర క ర ణ ము.—

శ్లో॥ భూధరం మేరుకోదండం వేదాశ్వంపురనాశకమ్ ।
సర్వలోకపతింశంభుం లింగమూర్తిమహంభజే ॥

తా. భూమే రథముగా గలవాడు మేరుపర్వతమే ధనుస్సుగా గలవాడు వేదములే యశ్వములుగా గలవాడు త్రిపురసంహారకుడు సర్వలోకములకు ప్రభువు లింగస్వరూపుడు నగు యీశ్వరుని నేనుభజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహంవైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజని పేరొందంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథము యొక్క ఏకవింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

భగందరోత్పత్తి.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] క్షుదార్తస్తునభుంజీత తృష్ణార్తో నపిబేజ్జలమ్।
తృష్ణార్తో జాయతే గుల్మః క్షుదార్తస్తు భగందరీ ॥

తా. ఆకలిగలిగినపుడు భుజింపకయుండుటవలన భగందరరోగంబును దప్పిగలిగినపుడుదకమును పానము సేయకుండుటవలన గుల్మరోగంబు జనించు.

భగందర స్వరూపము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గుదస్యద్వ్యంగులేదేశే పార్శ్వతఃపిటికార్తికృత్ । భిన్నో భగందరోజ్ఞేయ స్సచపంచవిధోమతః ॥

తా. గుదమునకుప్రక్కన రెండంగుళముల ప్రదేశమున 1 కురుపుజనించి స్ఫుటముగ పోట్లతోకూడి పగిలిన భగందరమనంబడు. ఇది 5 విధంబులు.

భగందర పూర్వరూపములు.

శ్లో॥ కటీకపాలనిస్తోద దాహకండూ రుజాదయః ।
భవంతి పూర్వరూపాణి భవిష్యతిభగందరే ॥

తా. నడుము తలపుర్రె వీనియందు పోట్లుగలుగుట మంట దురద మొదలగు ప్రద్రవములుగలుగుట యీలక్షణములవలన భగందరముజనించునని తెలియవలయు.

భగందర భేదములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతాద్భిన్నా రుణోవర్ణః పిత్తాద్రక్తో భగందరః । కఫాచ్ఛ్వేతో ఘనస్రావః కండూకఠినతాయుతః । శంబూకావర్తవన్నాడీ పిటికా గోస్తనాకృతిః । బహువక్త్రస్త్రివేద్గాధః, క్రిమియుక్తస్త్రిదోషజః । ఔదాసీన్యాద్వ్యథాప్లక్ష్యం రేతోమూత్రపురీషకమ్ । వసావత్స్రివ తేపక్వం కష్టసాధ్యో భగందరః । త్రిదోషోత్థో వ్యసాధ్యశ్చ క్షతజశ్చ విశేషతః । అథ సర్వప్రయత్నేన పాకఃకార్యో భగందరే ॥

తా. పగిలియెఱ్ఱగ నుండిన వాతభగందరమనియు రక్తవర్ణముగనుండినపిత్తభగందరమనియు తెలుపు కడుస్రావను దురదగలదై కఠినంబుగనుండిన శ్లేష్మభగందరమనియు నాడినత్తగుల్లవలె జుట్టుకొని గోస్తనాకారమై పిటికలతోవ్యాప్తంబై యుండిన శంబూకావర్త భగందరమనియు పెక్కురంధ్రములతోగూడి నిక్కుటముగ పులినీరునుగార్చుచు క్రిమియుక్తంబైయుండిన త్రిదోష భగందరమనియు తెలియవలయు. భగందరమును చికిత్సింపక నుపేక్షించుటచే పండి రేతోమూత్రపురీషములు వసవలె స్రవింపంజేయు. ఇట్టులపండిన భగందరము కష్టసాధ్యము. త్రిదోషజభగందర మసాధ్యము. క్షతజభగందరము కడునసాధ్యము. ఐనను భగందరములను సర్వప్రయత్నములచే పండునట్లుచేయవలయు.

శతపోనక భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ కషాయరూక్షైః రతిణోపితోనిలస్త్వపాన దేశే పిటికాం కరో

తియామ్ । ఉపేక్షణాత్పాక ముపైతిదారుణం రుజాచభిన్నా
రుణఫేనవాహిన । తత్రాగమో మూత్ర పురీషరేతసాం
వ్రణైరనేకైః శ్శతపోనకం వదేత్ ॥

తా. ఒగరు రూక్షుగల పదార్థసేవనవలన మిక్కుటముగ వాతము ప్రకో
పించి గుదస్థానమున కురుపును గలుగఁజేయు. అది యుపేక్షింపబడుటవలన భయం
కరమైన పాకముగలదై పగిలి పోటుతోఁగూడి యెఱ్ఱనై నురుగుతోఁగూడినచీమును
స్రవింపంజేయుచు ననేకవ్రణములుగలదై వానిఛిద్రములవలన మూత్రమలశుక్లముల
స్రవింపంజేయుచుండిన శతపోనక మనంబడు. జల్లెడవంటి ఛిద్రములు గలదియగు
టంజేసి శతపోనకమని జెప్పంబడు.

ఉష్ట్రశిరోధర భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రకోపనైః పిత్త మతిప్రకోపితం కరోతిరక్తాం పిటికాం గుదా
శ్రితామ్ । తదాశుపాకాహిమపూయవాహినీం భగందరం
తూష్ట్రశిరోధరంవదేత్ ॥

తా. పిత్తకర పదార్థసేవనవలన పిత్తంబంధకముగ ప్రకోపించి గుదస్థానమున
వొంటెమెడతో సమానమైన యెఱ్ఱనికురుపును గలుగంజేయు అదితీవ్రముగ పండి
వేడిగ చీమును స్రవింపంజేయు. ఇదియ ఉష్ట్రశిరోధర భగందర మనంబడు.

పరిస్రావీ భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ కండూయనో ఘనస్రావీ. కఠినో మందవేదనః ।
శ్వేతావభాసః కఫజః పరిస్రావీ భగందరః ॥

తా. కఫజభగందరమున దురదగలుగుటవలనగట్టిగ చీము స్రవించుటకురుపు
కఠినముగనుండుట వొకింతపోటుగలుగుట తెల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది
పరిస్రావీభగందరమని తెలియవలయు.

శంబూకావర్త భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ బహువర్ణరుజాస్రావాః పిటికా గోస్తనోపమాః ।
శంబూకావర్తవన్నాడీ శంబూకావర్తకోమతః ॥

తా. ఆవునండ్లవలె ననేకసురుపులుజనించి పలువిధములైన వర్ణములు వేదన స్రావముగలదిగ నుండుట వ్రణము నత్తగుల్లయందలి సుడితో సమానముగ నుండుటయూ లక్షణములుగలది శంబూకావర్తభగందరమని తెలియవలయు.

ఉన్మార్గి భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ క్షతాత్తులితః పాయుగతాభివర్ధదే హ్యుపేక్షణా త్స్యుఃక్రిమయోవిదార్యతే । ప్రకుర్వతేనూర్గ మనేకధాముఖై ర్వ్రణైస్తమున్మార్గి భగందరంవదేత్ ॥

తా. ముండ్లు మొదలగువాని యభిఘాతమువలన గుదసమీపమునందు గలిగిన గాయము నుపేక్షించుట వలన వృద్ధిజెంది గుదమువరకు వ్యాపించి పురుగులలోగూడి గిలి యనేక ఛిద్రములుగల వ్రణములచే వ్యాప్తంబైయుండిన వున్మార్గిభగందర మనంబడు. (ఇదే క్షతజ భగందరమనియు జెప్పంబడు.)

భగందర సాధ్యాసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ ఘోరాస్సాధయితుం దుఃఖా స్సర్వఏవభగందరాః ।
తేష్వసాధ్య స్త్రిదోషోత్థః క్షతజశ్చ విశేషతః ॥

తా. సర్వభగందరము లసాధ్యంబులు వానిలో త్రిదోషజ భగందరము కడు సాధ్యము క్షతజ భగందర మన్నిటికన్న మిక్కిలి యసాధ్యము.

అసాధ్య భగందర లక్షణము.

శ్లో॥ వాతమూత్రపురీషాణి క్రిమయశ్శుక్రమేవచ ।
భగందరాత్ప్రసవంతి నాశయంతి తమాతురమ్ ।
తణాపి తస్యకర్తవ్యా చికిత్సా జీవితావధి ॥

తా. భగందరమువలన వాత మూత్ర పురీష క్రిమి శుక్రములు వెడలిన రోగి మృతి జెందునని తెలియవలయు. ఐనను జీవించియుండువరకు చికిత్సంజేయవలయు.

రవితాండవ రసము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శుద్ధసూతం ద్విధాగంధం కుమారీ రస మర్దితమ్। త్ర్యహంతే గోళకంకృత్వా హిండికాంతే నిరోధ

యేత్। తయోస్సమేతామ్రపాత్రే శుద్ధేచ తామ్రలేపితేత్తం భాండంభస్మనాపూర్య చుల్యాం తీవ్రాగ్నినాపచేత్ । త్రియామాంతే సముద్ధృత్య చూర్ణయే త్స్వాంగ శీతలమ్ । జంబీరస్యద్రవైః పిష్ట్వా రుధ్వాస ప్తపుటేపచేత్ । గుంజైకం మధునాజ్యేన లిహ్యాద్ధంతి భగందరమ్। ముసలీ లశునంచాను ప్యారనాళయుతంపిబేత్ । కర్తవ్యం మధునాహారం దివాస్వాపంచమైథునమ్। వర్జయే చ్ఛీతమాహారం రసేస్మిన్ రవితాండవే ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 భాగములు వీనిని ఖల్వములోనునిచి కలబంద రసముతో 3 దినములు మర్దించి ముద్దచేసి పైరసగంధకములను సమముగ శుద్ధిచేసిన తామ్రమును గ్రహించి డబ్బిజేసి దానిలో నాముద్దనునిచి దానిపైమూసి సందులను లేపనముచేసి హండికా యంత్రమునందునిచి దానినిండా బూడిదెబోసి పొయ్యిమీదనునిచి తీవ్రాగ్నిచే 3 ఝాములువండి స్వాంగశీతలమున దీసి ఖల్వములోనునిచి చూర్ణముచేసి నిమ్మపండ్ల రసముతో 7 మార్లునూరి 7 మార్లు పుటంబిడి యంవొక గురిగింజయెత్తును తేనెతోగాని నేతితోగాని లేక నేలతాటిగడ్డలు వెల్లుల్లిపాయలు అనువానిని కలితోనూరి యీ యనుపానముతోడగాని సేవించిన భగందరము హరించు. ఈ రససేవన కాలంబున మధురాహారముల జేయవలయు. పగటినిద్ర స్త్రీసంగము శీతకరాహారములు అనువానిని వర్జింపవలయు.

భగందరములకు రసకర్పూర యోగము.

శ్లో॥ రసకర్పూరమాజ్యేన లిహేద్ధంతి భగందరమ్ ।
ముసలీలశునంచాను హ్యారనాళయుతం పిబేత్ ॥

తా. రసకర్పూరమును నేతితో సేవించి వెంబడిగ నేలతాటిగడ్డలను వెల్లుల్లిపాయలను కలితోనూరి త్రాగిన భగందరము హరించు. (లేక తక్కలివేరు చూర్ణము నెల్లివేళ్ళచూర్ణము దినుసుకు 4 తులములు రసకర్పూరము ½ తులము యిట్టుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి గూడపాల వేళ్ళరసముతో మర్దించి 80 మాత్రలుచేసి 40 దినములు రేపుమాపు ఆవునేతితోడ సేవించిన భగందరము లూత్రవణము హరించు.

అపక్వభగందర చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ స్రావ్యంరక్తంవ్రణేజాతే జలూరంవాప్రదాపయేత్ ।

లాంగలీకృష్ణదుత్తూర విషముష్టించ లేపయేత్ ।
నిర్గుండ్యాశ్చద్రవైః పిష్ట్వా లేపయేద్వార్కమూలకమ్ ।
అపక్వ్యేజిర్యతేగ్రంథీ రక్తమోక్షైకృతేపివా ॥

తా. అపక్వమైన భగంధర వ్రణమున సారకాయబుఱ్ఱలు మొదలగువానిచే గాని లేక జలగలవలన రక్తముదీసి చన్నచర్లగడ్డ నల్లవుమ్మెత్త విషముష్టి అను వానిని నూరిగాని లేక జిల్లేడువేళ్ళను వావిలియాకు రసముతో నూరిగాని లేపనము జేసిన మానును.

వాతభగందరములకు విళంగాది వటికములు.

శ్లో॥ విళంగేంద్ర యవంకృష్ణా స్త్రీభిర్ద్విగుణ గుగ్గులుమ్ ।
త్రిఫలాం గుగ్గులాంశాంచ ఘృతేన సహమేళయేత్ ।
భక్షయే న్మధునాకర్షం మారుతోత్థ భగందరే ॥

తా. వాయువిడంగములు కొడిసెపాల పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనికి రెండింతలు శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము గుగ్గిలమునకు సమము కరకతాండ్ర యుసిరికలచూర్ణము కలిపి నేతితో మర్ధించి కర్ష ప్రమాణమును తేనె యనుపానముతోడ సేవించిన వాత భగందరము హరించు.

పిత్తభగందర చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] పిత్తాధిక్యేప్రదాతవ్యోరసోయంరవితాండవః ।
వాకుచీ బీజచూర్ణం చాప్యమస్యా దుష్టవారిణౌ ॥

తా. పూర్వోక్త రవితాండవరసములో భావంచివిత్తుల చూర్ణముగలిపి వుష్ణోదకముతో సేవించిన పిత్తజ భగందరము హరించు.

శ్లేష్మభగందర చికిత్స.

శ్లో॥ సంమర్ద్యాజ్యే కఫోత్థస్య దాతవ్యో రవితాండవః ।
ఛాయాశుష్కం దేవదారు నిష్కార్ధం లవణంపలమ్ ।
పిష్ట్వా కోష్ణజలైః పీత్వా ప్యనుపానేన తంజయేత్ ॥

తా. నేతితో మర్దించబడిన పూర్వోక్తరవితాండవరసమును సేవించి దేవదారుచెక్కను నీడనెండించి చూర్ణముచేసి యందర్థనిష్కములో 1 పలము వుప్పుగలిసి వుష్ణోదకానుపానముతోడసేవించిన శ్లేష్మభగందరము హరించు.

జయంత్యాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] జయంతీం వాజయాం ఖాదేత్సర్పోహంతి త్రిదోషజమ్ ॥

తా. తక్క లివేరు కూరనెల్లి చెక్క వీనినిదంచి చూర్ణముచేసి సేవించిన త్రిదోషజ భగందరము తత్క్షణమున హరించు.

యష్ట్యాది లేపనము.

శ్లో॥ యష్టికాచామృతాశుంఠీ వటపత్రం పునర్నవా ।
జలైఃపిష్ట్వా ప్రలేపోయం పిత్తోత్థేతు భగందరే ॥

తా. అతిమధురము తిప్పతీగ శొంఠి మఱ్ఱియాకు గలిజేరు వీని నుదకముతో నూరి లేపనముచేసిన పిత్తజ భగందరము హరించు.

శ్లేష్మభగందరమునకు కాంచనాద్యాది లేపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కాంచని ద్విని శాముండీ మంజిష్ఠాచ శతావరీ ।
గంధకం ధాతకీపుష్పం తుల్యం లవణపంచకమ్ ।
కన్యా ద్రవయుతో లేపః కఫోత్థేచ భగందరే ॥

తా. దేవకాంచనము పసపు మ్రానిపసపు బోడతరము మంజిష్ఠి పిల్లిపీచర గంధకము ఆరెపువ్వు పంచలవణములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి కలుబందరసముతో నూరి లేపనముచేసిన శ్లేష్మజ భగందరము హరించు.

విస్యందన తైలము.

శ్లో॥ సైంధవం చిత్రకందంతీం పలాపం చేంద్రవారుణీమ్ । గోమూత్రేష్టగుణేపచ్యాద్గ్రాహ్యమష్టావ శేషితమ్। క్వాథపాదం క్షిపే. తైలంకృష్ణాయసరజోప్లుతమ్ । పచేత్తైలావశేషంచ తేనలేప్యం భగందరమ్ । అసాధ్యం సాధయత్యాశు పక్వం క్రిమికులాన్వితమ్ ॥

తా. సైంధవలవణము చిత్రమూలము నేలదంతి మోదుగపాపర వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముచేసి యెనిమిదింతలు గోమూత్రముగలిపి అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి వడియగట్టిదానికి 4 వ భాగమునూనె నూనెకుసమము అయసాకాంత

చూర్ణము అయస్కాంత చూర్ణమునకు సమము నెయ్యిగలిపి చిక్కగ వండి లేపనము జేసిన అసాధ్యభగందరములు పురుగులతోగూడియుండు భగందరములు శీఘ్రముగ హరించు

విడంగాది లేపనము.

శ్లో॥ [చరకే] విళంగం త్రిఫలాచూర్ణం పిప్పలీ మధుతైలకమ్ ।
లేపా ద్భగందరంహంత క్రిమియుక్తం నసంశయః ॥

తా. వాయువిడంగము త్రిఫలములు పిప్పళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ దంచి చూర్ణముజేసి తేనె నూనెగలిపి లేపనముజేసిన క్రిములతోగూడియుండు భగందరములు (పులినీరును గార్చెడి భగందరములు) నిశ్చయముగ హరించు.

దార్వ్యాకవర్తి.

శ్లో॥ స్నుహ్యర్క దుగ్ధదార్వీభి ర్వర్తింకృత్వా ప్రయోజయేత్ ।
భగందర ప్రణేశాంత్యై యోజ్యానాడీ వ్రణేషుచ ॥

తా. బొంతజెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు వీనితో మ్రానిపసపునూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వర్తిజేసి భగందర నాడీ వ్రణములయందునించిన భగందరములు నాడీ వ్రణములు హరించు.

నిశాది వర్తి.

శ్లో॥ నిశాం సైంధవసిద్ధార్థ క్షౌద్రగుగ్గులు సంయుతామ్ ।
వర్తి ర్భగందరేయోజ్యా తథానాడీ వ్రణేషుచ ॥

తా. పసపు సైంధవలవణము తెల్లావాలు గుగ్గిలము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి తేనెలోగలిపి బట్టకు పట్టించి వర్తిజేసి భగందర నాడీ వ్రణములయందునించిన భగందరములు నాడీవ్రణములు హరించు.

శ్వానాస్థి లేపనము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ధూర్తాంకుశస్య మూలంతు ఖరరక్తేన సంయుతమ్ । శ్వానాస్థిలేపనాచ్చాథశీఘ్రంహన్యా ద్భగందరమ్ ॥

తా. ధూర్తాంకుశపువేళ్ళను చూర్ణముచేసి అందు గాడిద నెత్తురునుగలిపి కుక్కయెముకలు చాది లేపనముజేసిన శీఘ్రముగ భగందరములు హరించు.

కాలాగ్నిరుద్ర రసము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] శుద్ధ సూతం సమంగంధం మృతనాగం సతు
త్థకమ్ । జీరకం సైంధవం తుల్యం తిక్త కోశాతకిద్రవైః ।
పిష్టంతల్లేపనాద్ధంతి భక్షణాచ్చభగందరమ్ । రసః కాలాగ్ని
నామాయం ద్విగుంజం మృత్యుజిద్భవేత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము శుద్ధిజేసిన గంధకము నాగభస్మము శుద్ధిజేసిన మైలు తుత్తము జీలకఱ్ఱ సైంధవలవణము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి చేదు బీరాకు రసముతో మర్దించి 2 గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొక దానిని భక్షించుటయేగాక లేపనమును జేయుచుండిన మృత్యుతుల్యముగనుండు భగందరము (సర్వభగందర వ్రణములు) హరించు.

సర్వవ్రణములకు రసరాట్టు

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కస్తూరీ హిమ రశ్మికుంకుమసితా జాతీఫలం
హాటకమ్ । చాంపేయంవృష హేమబీజవిజయా యష్టీజయం
తీవిషమ్ । ప్రత్యేకంవల్లమానం ఘృతమధుసహితం లిహ్యా
మానందినాంతే ! కించిన్మార్వాం భజంతే హరతిచ సమ
యే భక్షయే దిక్షుఖండాః । స్త్రీణాం గర్భాధికారం గమ
యతిసకలం వీర్యపాతంవ్రయాతి । లింగాం తోయాతి వృద్ధిం
స్థిరతరవపుషాం స్తంభ కృద్యోని భగ్నమ్ । సర్వాంగిం సం
ధివాతం బహువిధ వ్రణతా గ్రంధిలూతా స్ఫుటంతి । పూ
యందుర్గంధ లూతాస్రవతిచ బహుళం తీవ్రదుఃఖేన యుక్త
మ్। దాహంమోహంచతృష్ణాం క్షయ క్రిమికృశతాం పీనసం
పాండురోగాన్ । గుల్మాధ్మానంచ శూలాగ్రహణి గుదరుజం
కుష్ఠరోగం నిహంతి ॥

తా కస్తూరి పచ్చకర్పూరము కుంకుమపువ్వు పంచదార జాజికాయ స్వర్ణ భస్మము నాగకేసరములు డొమ్మడోలుగడ్డ ఉమ్మెత్తవిత్తులు గంజాయివిత్తులు యష్టి మధుకము తక్కలివిత్తులు శుద్ధిజేసిన నాభిసినిని దినుసుకు వల్లప్రమాణము చొప్పున ఖల్వములోనునిచి (రసకర్పూరము 1 భాగముగ లిపిమర్దించి 2 పీసములురసకర్పూర

ముంతునటుల మాత్రలుజేసి యందొకదానిని నేతితోగాని లేక తేనెతోగాని 4 మండలములు సేవించిన సర్వాంగ సంధివాతము బహువిధ వ్రణము గ్రంధులు లూత పగిలి చీముగారుట దుర్గంధమైనలూత అధికముగ చీముగారుట కడుదుఃఖము దాహము మోహము దప్పి క్షయము క్రిములు శరీరకృశత్వము పీనస పాండువు గుల్మము ఆధ్మానము శూల గ్రహణి భగందరము కుష్ఠువు వీనిని హరింపంజేయు. మఱియు దీనిసేవనవలన నొకింతమూర్ఛగలిగిన వానినివారణార్థమై చెఱుకుతుంటను భక్షింపవలయు. మఱియు దీనిని సేవించెడివాడు దృఢశరీరిగనుండిన కడువీర్యస్తంభనముగలవాడై స్త్రీలతోరమించి వారిగర్వమును హరింపంజేయుటయేగాక వృద్ధింజెందిన లింగముగలవాడై యోనినిభగ్నము సేయు.—(పథ్యము.పగటియందు ఆవుచల్లతోగూడియుండు అన్నమును రాత్రియందుక్షీరాన్నమును చప్పిడివంటకమును సేవింపవలయు)

వ్రణాంతిక రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] దరదంచైక భాగంతు షడ్భాగంచాపిగంధకమ్ । సూతరాజేనచైకేన తదర్ధంమృతనాగకమ్ । హంసపాది రసైర్మర్ద్యం పుటమేకంచ చూర్ణితమ్ । గుడాజ్య మరిచం మిశ్రం ప్రాతఃకాలేచ సేవయేత్ । వ్రణకీటక కుష్ఠాని మండలానిచ నాశయేత్ । వ్రణరాజ ఇతిఖ్యాతో దుష్టవ్రణ హరఃపరః ॥

తా. శుద్ధిచేసిన యింగిలీకము 1 భాగము శుద్ధిచేసిన గంధకము 6 భాగములు శుద్ధిచేసిన రసము 1 భాగము నాగభస్మము ½ భాగము యిటుల వీనిని ఖల్వములోనునిచి హంసపాదియాకురసములో మర్దించి మాత్రలుచేసి యెండించి కుప్పెలోనునిచి లఘుపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి చూర్ణముచేసి వూటకు 8 చిన్నముల యెత్తు 4 మండలములు బెల్లము ఆవునెయ్యి మిరియపుచూర్ణము అనువాని యనుపానముతోడ ప్రాతఃకాలమున సేవించిన వ్రణములు క్రిములు మండలకుష్ఠువు దుష్టవ్రణములు హరించు. (పథ్యము. చప్పిడివంటకము పాలన్నము వీనిని భుజింపవలయు.)

యోగరాజ గుగ్గులము.

శ్లో॥ పిప్పలీపిప్పలీమూలం చవ్యచిత్రకనాగరైః । పాఠావిళంగేంద్రయవై హింగుభార్గీవచాన్వితైః । సర్షపాతివిషాజాజీజీరకై రేణుకాయుతైః । గజకృష్ణాజ మోదాచ కటుకా మూర్వ

మిశ్రితైః । సమభాగాన్వితై శ్చైతై స్త్రిఫలాద్విగుణాన్వితైః ।
త్రిఫలాసహితై శ్చైతై స్సమభాగంచ గుగ్గులుమ్ । ఏతచ్చూర్ణీ
కృతంశ్లక్ష్ణంమధునాచ పరిప్లుతమ్ । యోగరాజ ఇతిఖ్యాతో
భక్షయే త్ప్రాతరుత్థితః । అర్శాంసి వాతగుల్మాంచ పాండు
శోభ మరోచకమ్ । నాభిశూల ముదావర్తం ప్రమేహం
వాతశోణితమ్ కుష్ఠక్షయ మాపస్మారం హృద్రోగం గ్రహణీ
గదమ్ । మహచ్చాప్యగ్ని మాంద్య చ శ్వాసకాస భగంద
రమ్ । సంతతా భ్యాసయోగేనవలీ పలితనాశనమ్ । రేతో
దోషం యోనిదోషం సర్వదోషం వినాశయేత్ ॥

తా. పిప్పళ్ళు మోడి చెవ్యము చిత్రమూలము శొంఠి శిరుబొద్ది వాయువిడంగ ములు కొడిసెవిత్తులు యింగువ గంటుభారంగి వస తెల్లావాలు అతివస జాజికాయ జీలకఱ్ఱ రేణుకలు గజపిప్పలి వోమము కటుకరోహిణి ఛాగదుంపలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దీనికి రెండింతలు త్రిఫలచూర్ణము వీనికన్నిటియెత్తు శుద్ధిజేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలముగలిపి బాగుగ చూర్ణముజేసి తేనెపోసిత్రొక్కి తానికా యలంతమాత్రలుజేసి 4 మండలములు ప్రాతస్సాయంకాలముల సేవించిన అర్శస్సు వాతగుల్మము పాండువు శోఫలు అరుచి నాభిశూల వుదావర్తము ప్రమేహములు రక్తవాతము కుష్ఠువు క్షయము అపస్మారము హృద్రోగము గ్రహణి అగ్నిమాంద్యము శ్వాసము కాసము భగందరము ముడిమి శుక్రదోషము యోనిదోషము మొదలగు సర్వదోషముల హరింపంజేయు. (మఱియు దీనిని చిన్న మెత్తు సింధూరము పావుసేరు నక్కపీటాకు రసము 1 తులము మిరియపుచూర్ణము అనువాని యనుపానముతోడ గాని పావుసేరు డొమ్మ డోలుగడ్డరసము 1 తులము మిరియపుచూర్ణము చిన్న మెత్తు సిందూరము అనువాని యనుపానముతోడగాని 4 మాసములు సేవించిన భగందర వ్రణములు మానును.

వ్రణలక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఏకదేశోత్థితశ్శోథో వ్రణానాం పూర్వలక్షణ
మ్ । షడ్విధ శ్శ్వయథు ప్పృథక్సర్వ రక్తాగంతు నిమిత్తజః ।
శోథాః షడేతే విజ్ఞేయాః ప్రాగుక్తై శ్శోథలక్షణైః ।
విశేషః కథ్యతేతేషాం పక్వాపక్వ వినిశ్చయే ॥

తా. వ్రణము జనించుటకు ముందేదైన నొకచో వాపుజనించి వాత పిత్త శ్లేష్మ సన్నిపాత రక్త ఆగంతుక భేదములవలన 6 విధంబు గలదిగనై పూర్వోక్త శోఫలక్షణయుక్తంబై యుండు. అట్లగుటంజేసి వానిపక్వాద్యవస్థల నిశ్చయించుటకు దగిన విశేషలక్షణంబుల వచియించెద.

వ్రణపాక లక్షణము.

శ్లో॥ విషమం పచ్యతే వాతా త్పిత్తోత్థ శ్చాచిరంచిరమ్ ।
కఫజః పిత్తవచ్ఛోఫో రక్తాగంతూ సముద్భవః ॥

తా. వ్రణమువాతదోషమువలన విషముపాకము (అనగాకొన్నిస్థలములపండి పండకుండుట) గలదిగనుండు పిత్తదోషమువలన శీఘ్రముగపండు. కఫదోషమువలన చాలకాలముమీదపండు. రక్తఆగంతుకదోషమువలన పిత్తమువలెనే శీఘ్రముగపండు

అపక్వ వ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ మందోష్మతాల్ప శోఫత్వం కాఠిన్యం త్వక్సవర్ణతా।
మందవేదనతాచైవ శోఫానా మామలక్షణమ్॥

తా. వాపును దాకిన నొకింత యుష్ణంబుగనుండుట వొకింతవాపు జనించి కఠినంబుగనుండుట ఛాయ వివర్ణము గానుండుట వొకింత పోటుగలిగి యుండుట యివియన్నియు అపక్వవ్రణలక్షణంబులని తెలియవలయు.

పచ్యమాన వ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దహ్యతేదహనేనేవ క్షారేణేవచపచ్యతే । పిపీలికాగణేనేవ
దహ్యతేభిద్యతేతథా । భిద్యతేచెవ శస్త్రేణ దండేనేవచ
తాడ్యతే । పీడ్యతేపాణినేవాంత స్సూచీభిరివ తుద్యతే । సో
షాచోషోవివర్ణ స్స్యా దంగుళ్యేవావపాద్యతే । ఆసనేశయనే
స్థానే శాంతింవృశ్చికవిద్ధవత్ । నగచ్ఛేదా తతశ్శోఫో భవే
దాధ్మాన వస్తివత్ ।జ్వర స్తృష్ణా రుచిశ్చైవ పచ్యమానస్య
లక్షణమ్ ॥

తా. వ్రణముపక్వంబగుచుండ అగ్నితోగాల్చబడినటుల మండుట క్షారమును గీచినటుల చిమచిమలాడుట చేమలు గొరికినటుల నొప్పుటలేక శస్త్రముతో భేదింపంబడినటులగాని పీల్చంబడినటులంగానిలేక కఱ్ఱతోగొట్టంబడినటులగానిలేక చేతి

తో బిసుకంబడినటుల గాని లేక లోపల సూదులతో బొడవంబడునటుల గాని వేద
నకలదై తాపముతో గూడియుండుట అగ్నిలో వేయించబడినటుల పీడగలుగుట
వర్ణముమారుట వ్రేళ్ళతో జీల్చంబడి నటులుండుట కూర్చుండునపుడు పరుండునపుడు
నిలువంబడియుండునపుడు తేలుగుట్టినటుల వేదనగలిగి యెల్లపుడు శమింపకుండుట
వాపుబ్బుటవలన నీడుపబడిన వస్తిపలెనై జ్వరముదప్పి అరుచి అనువానియుక్తంబై
యుండుట యీలక్షణంబులుగలది పచ్యమాన వ్రణమని తెలియవలయు.

పక్వవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ వేదనోపశమశ్శోఫో లోహితోల్పో నచోన్నతః । ప్రాదు
ర్భావోవలీనాంచ తోదఃకండూ ర్ముహుర్ముహుః । ఉపద్ర
వాణాంప్రశమో నిమ్నతాస్ఫుటనంత్వచః । వస్తావివాంబు
సంచార స్స్యాచ్ఛోఫేంగుళిపీడితే । పూయస్య పీడయత్యే
క మంతమంతేచ నీడితే । భక్తాకాంక్షా భవేచ్చైవ శోఫా
నాం పక్వలక్షణమ్ ॥

తా. వేదనశమించుట వాపెఱ్ఱనై యొకింత ప్రసరించుట క్రుంగుట పొడిచి
నటులుండుట పలుమారు దురదగలుగుట పిత్తమువలనగలిగిన దాహాద్యుపద్రవములు
శమించుట వాపుయందు పల్లముబడుట చర్మముపగులుట వాపును వ్రేలితో నదిమిన
వస్తియందుండు నీటివలె చీముయిటునటు చలించుట అవయవముయొక్క నొకప్రదే
శమునణచిన చీములోనికేగుట అన్నమునందిచ్ఛగలుగుటయీలక్షణములవలనవ్రణము
పక్వంబైనదని తెలియవలయు.

దోషత్రయసంబంధ వ్రణపాకము

శ్లో॥ నర్తేనిలాద్రుగ్న వినానపిత్తం పాకఃకఫంవాపివినానపూయః।
తస్మాద్ధిసర్వేపరిపాకకాలే పచంతిశోథా స్త్రిభిరేవదోషైః ॥

తా. వాతములేకనే పోటును పిత్తములేకనే దాహంబునుకఫములేక నేచీము
నుగలుగ నేరదు కావునసర్వశోఫలు పరిపాకకాలంబున త్రిదోషయుక్తంబైపండు.
(రక్తపాక లక్షణం బెట్లనిన— శ్లో॥ "కఫజేషుచ శోఫేషు గంభీరం పాకమేత్య
సృక్ । పక్వం స్నిగ్ధం తత స్పష్టం యత్రస్యాత్ల్సిగ్ధన్నశోఫతా। త్వక్సావర్ణ్యం
రుజోల్పత్వం ఘనస్పర్శత్వ మశ్మవత్ । రక్తపాక మితిబ్రూయాత్తం ప్రాజ్ఞోముక్త
సంశయః॥" అనగా కఫజ వ్రణములయందు రక్తముగూఢముగ పాకము జెందుట

పక్వమైన పిడప నుమపుగనుండుట వ్రణము స్పష్టముగ ద్రవించుట వివర్ణముగానుం డుట నొకింత వేదనగలుగుట తాకిన తాయివలెనుండుట యివి రక్తపాకలక్షణము లని వైద్యవేత్తలు నిస్సంశయముగ వచించెదరు.

పూయనిర్గమన పరిణామము.

శ్లో॥ కక్షం సమాసాద్య యథైవ వహ్ని ర్వాయ్వీరితః స్సందహతి ప్రసహ్య । తథైవపూయో ప్యవినిస్సృతోహి మాంసంసిరాస్నాయుంచ ఖాదతీహ ॥

తా. అగ్నివాయువు సహాయముచే పొదరిల్లును భస్మముజేయు చందంబున చీముపెలిబడకుండుటచే వ్రణము తపించి మాంసము సిరలు స్నాయువులుఅనువానిని భక్షించు.

వ్రణవైద్య గుణదోషము.

శ్లో॥ ఆమంవిదహ్యమానంచ సమ్యక్పక్వంచలక్షణైః ।
జానీయాత్సభవేద్వైద్య శ్శేషా స్తస్కరవృత్తయః ॥

తా. వ్రణముయొక్క యపక్వ పచ్యమాన పాకావస్థల బాగుగ నెఱుంగువాడే వైద్యుండు తక్కినవారలు తస్కర వ్యాపారులని తెలియందగు.

అనిశ్చితవ్రణ వైద్యదోషము.

శ్లో॥ యశ్ఛిదత్యా మమజ్ఞానా ద్యశ్చపక్వముపేక్షతే ।
శ్వపచా వివమంతవ్యా తావనిశ్చిత కారిణౌ ॥

తా. అజ్ఞానమువలన నపక్వముగనుండుట వ్రణము పక్వమైనదని యొఱింగి భిన్నపఱచెడివైద్యుడును లేక పక్వమైయుండు వ్రణము నుపేక్షించెడి వైద్యుడును చండాలురతో సమానులని దెలియవలయు.

శారీర వ్రణభేదము.

శ్లో॥ ద్విధావ్రణః పరిజ్ఞేయ శ్శారీరాగంతు భేదతః ।
దోషై రాద్య స్తయోరన్య శ్శస్త్రాది క్షతసంభవః ॥

తా॥ వ్రణము శారీర ఆగంతుక భేదములవలన 2 విధంబులు. అందు మొదటిదియగు శారీరమను వ్రణము వాతాదిదోషములవలన జనించు. 2 వది యగు ఆగంతుకవ్రణము శస్త్రాదుల గాయమువలన గలుగు.

వాతికవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ స్తబ్ధః కఠినసంస్పర్శో మందస్రావో మహారుజః ।
తుద్యతే స్ఫురతి శ్యావో వ్రణో మారుతసంభవః ॥

తా॥ జడముగనుండుట తాకిన కఠినముగనుండుట కొంచెముగ స్రావము మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట పొడిచినట్టుల వేదనతోగూడియుండుట స్ఫురించుట నల్లగనుండుట యీ లక్షణములుగలది వాతవ్రణమని తెలియవలయు.

పైత్తికవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ తృష్ణామోహజ్వరక్లేద దాహదుష్టావదారణైః ।
వ్రణం పిత్తకృతం విద్యా ద్గంధైస్స్రావైశ్చ పూతికైః ॥

తా॥ దప్పి మోహము జ్వరము చెమ్మ తాపముగలుగుట చీల్చబడినటుల వేదన గలుగుట కంపువేయుట దుర్గంధముగ స్రావముగలుగుట యీ లక్షణములుగలది పిత్త వ్రణమని తెలియవలయు.

కఫజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ బహుపిచ్ఛో గురుస్స్నిగ్ధ స్స్తిమితో మందవేదనః ।
పాండువర్ణోల్ప సంక్లేదీ చిరపాకీ కఫోద్భవః ॥

తా॥ కడుజిగటగ జడము పట్టనుగ నిశ్చలముగ మందవేదన గలదిగ తెల్లని వర్ణము గలదిగనుండుట కొంచెముగ స్రావముగలుగుట దీర్ఘకాలము మీాద పండుట యీ లక్షణములు గలది శ్లేష్మజవ్రణమని తెలియవలయు.

రక్తజ ద్వంద్వజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తో రక్తస్రుతీ రక్తాద్ద్విత్రిజస్స్యా త్తదన్వయైః ॥

తా॥ రక్తవర్ణముగలదై రక్తమును స్రవింపం జేయుచుండు వ్రణము రక్తజ వ్రణమనంబడు. ఏకదోష రక్తసంబంధములవలన జనించినది ద్వంద్వజవ్రణమనియు ద్విదోష రక్తసంబంధమువలన జనించునది సన్నిపాతజ వ్రణమనియు జెప్పంబడు.

సుఖవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ త్వఙ్మాంసజస్సుఖే దేశే తరుణస్యానుపద్రవః ।
ధీమతోఽభినవః కాలే సుఖసాధ్యస్సుఖవ్రణః ॥

తా. చర్మము మాంసము మర్మరహితస్థలములు అనువానియందు జనించి జ్వర తృష్ణాద్యుపద్రవరహితంబై యౌవనము యుక్తాయుక్త వివేకజ్ఞానముగల పురుషులకు హేమంత శిశిర కాలములయందు జనించినదై యుండు నూతనవ్రణము సుఖవ్రణ మని తెలియందగు ఇది సుఖసాధ్యంబులు.

కృచ్ఛ్ర సాధ్యాసాధ్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ గుణై రన్యతమైర్హీనస్తతః కృచ్ఛ్రో వ్రణస్స్మృతః ।
సర్వైర్విహీనో విజ్ఞేయస్త్వసాధ్యో నిరుపక్రమః ॥

తా. పూర్వోక్త "త్వఙ్మాంస జేత్యాది" శ్లోకోక్తగుణములలో తక్కువగ నుండు గుణములంగల వ్రణము కష్టసాధ్యంబనియు సర్వగుణరహితంబై యుండు వ్రణ మసాధ్యంబనియు తెలియవలయు. ఇట్టియసాధ్యవ్రణములకు చికిత్సం జేయంపగదు.

దుష్టవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ పూతిపూయాతిదుష్టాసృక్స్రావ్యుత్సంగిచిరస్థితిః ।
దుష్టవ్రణోఽతిగంధాదిశ్శుద్ధలింగవిపర్యయః ॥

తా. దుర్గంధముగ చీమును చెడినరక్తమును స్రవింపంజేయుచు దీర్ఘకాలము వరకు పైనవుబ్బుగ లోనబోలుగ నుండినదియై అసహ్యమైన గంధము వికారమైన వర్ణస్రావవేదనాయుక్తంబై శుద్ధవ్రణలక్షణ విహీనంబై యుండునది దుష్టవ్రణమని తెలియవలయు.

శుద్ధవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాతలాభోఽతి మృదుశ్శ్లక్ష్ణస్స్నిగ్ధోఽల్పవేదనః ।
సువ్యవస్థో నిరాస్రావశ్శుద్ధో వ్రణ ఇతిస్స్మృతః ॥

తా. నాలుకయొక్క పైభాగమువంటి కాంతిగలదిగ కడుమృదువుగనున్న స్నిగ్ధముగ నుండినదియై అల్పవేదనాయుక్తంబై పుష్పమొదలగునవి లేక పార్శ్వ ములలో దోషరక్తాగి స్రావరహితంబై యుండునది శుద్ధవ్రణమని తెలియవలయు. *

వ్రణారోహణ లక్షణము.

శ్లో॥ కపోత వర్ణప్రతిమా యస్యాంతాః క్లేదవర్జితాః ।
స్థిరాశ్చ పిటికావంతో రోహతీతమాదిశేత్ ॥

తా. చుట్టూ పావురపిట్ట వర్ణముతో సమానంబై * క్లేదసహితంబై పగ వ్యాప్తంబై యుండు వ్రణము బాగుగ మొలుచునని తెలియవలయు.

బాగుగ తేలిన వ్రణలక్షణము.

శ్లో॥ రూఢవర్త్మాన మగ్రంథి మశూన మరుజం వ్రణమ్ ।
త్వక్సవర్ణం సమతలం సమ్యగ్రూఢం తమాదిశేత్ ॥

తా. ముఖము బాగుగ నగుపడుట కురుపు పైచుబ్బు వాపు పోట్లు లేకుండుటముతో సమానవర్ణముగలదిగనుండుట నాలుకతోగాని, అరచేతితోగాని సమానముగనుండుట యీలక్షణములుగల వ్రణము బాగుగ పండి తేలినదనియు తెలియవలెను

వ్రణకృచ్ఛ్ర సాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ కుష్ఠినాం విషజుష్టానాం శోషిణాం మధుమేహినామ్ ।
వ్రణాః కృచ్ఛ్రేణ సిధ్యంతి యేషాంచాపి వ్రణే వ్రణాః ॥

తా. కుష్ఠువు విషము క్షయరోగము మధుమేహముగల పురుషునికి జనిం వ్రణము కష్టసాధ్యము. మఱియు వ్రణముపై మఱియొక వ్రణముజనించిన నదియు కష్టసాధ్యంబు,

సాధ్యాసాధ్య వ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ వసాం మేదోథ మజ్జానం మస్తులుంగంచ యస్స్రవేత్ ।
ఆగంతుజో వ్రణస్సిద్ధ్యే న్నసిధ్యే ద్దోషసంభవః ॥

తా. క్రొవ్వు మేదస్సు మజ్జ మస్తకస్నేహము వీనిని వెడలింపఁజేసెడి ము ఆగంతుక జనితంబై యుండిన సాధ్యంబు. దోషజనితంబై యుండిన నసాధ్య

* క్లేదమన—చెమ్మ.

అసాధ్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ మద్యాగుర్వాజ్య సుమనః పద్మచందన చంపకైః ।
సుగంధా దివ్యగంధాశ్చ ముమూర్షూణాం వ్రణాస్స్మృతాః ॥

తా. మద్యము అగురు నెయ్యి పుష్పము కమలము చందనము సంపంగిపువ్వు లేక చమత్కారిక పారిజాతాదిక పుష్పము అనువానియొక్క సువాసనను వెడలింపంజేయుచుండు వ్రణముచవలన రోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] యేచమర్మసుసంభూతా భవంత్యత్యర్థ వేదనా ।
దహ్యంతే చాంతరత్యర్థం బహిశ్శీతాశ్చ యేవ్రణాః ।
దహ్యంతే బహిరత్యర్థం భవంత్యంతశ్చ శీతలాః ।
ప్రాణమాంస క్షయశ్వాస కాసారోచక పీడితాః ।
ప్రవృద్ధ పూయరుధిరా వ్రణాయేషాంచ మర్మసు ।
క్రియాభి స్సమ్యగారబ్ధా నసిధ్యంతిచ యేవ్రణాః ।
వర్జయే దేవతాన్వైద్య స్సంరక్ష న్నాత్మనోయశః ॥

తా. మర్మస్థానమునజనించి కడువేదన గలుగంజేయుచుండువ్రణంబునులోప తాపము వెలపట శీతలముగ వ్రణంబును వెలపట తాపములోన శీతలముగల వ్రణంబును బలమాంసములు క్షయించి శ్వాసము దగ్గు అరోచకము అనువానితోగూడి విశేషపీడను గలుగంజేయుచుండు. వ్రణంబును మర్మస్థానమునందు జనించి చీమును రక్తమును మిక్కుటముగ గార్చుచుండు వ్రణంబును బాగుగ చికిత్సజేయం బడియు సాధ్యము గాకుండు వ్రణంబును యశస్సును గోరెడువైద్యుడు వర్జింపవలయు.

వ్రణాపచారము.

శ్లో॥ వ్రణేశ్వ యథురాయాసా త్సచరాగశ్చ జాగరాత్ ।
తౌచరుక్చదివాస్వాపా త్తాశ్చమృత్యుశ్చమైథునాత్ ॥

తా. ఆయాసమువలన వ్రణమునందు వాపును జాగరణమువలన వాపును యెఱుపువర్ణమును పగటినిద్రవలను నిద్రింపుటవలన వాపునుయెఱుపువర్ణమును పోట్లును మైథునమువలన వాపును యెఱుపువర్ణమును పోట్లును మరణమును గలుగు.

వ్రణవర్జ్య ద్రవ్యములు

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] అమ్లదధిచ శాకంచ మాంసమాసూప వారిజమ్ । జీరంగురూణివాన్నాని వ్రణీతు పరివర్జయేత్ ॥

తా. పులుసు పెరుగు ఆకుకూరలు జలజంతుమాంసము జీలకఱ్ఱ గురుక రాన్నములు వీనిని వ్రణరోగము గలవారు వర్జింపవలయును.

వాతవ్రణమునకు మాతులుంగాది లేపము.

శ్లో॥ మాతులుంగాగ్ని మంథౌచ సురదారు మహౌషధమ్ ।
అంహిస్రాదైవరాస్నాచ ప్రలేపో వాతశోఫహా ॥

తా. మాదీఫలము కూరనెల్లి దేవదారు శొంఠి నారంజి సన్నరాష్ట్ర్న మువీనిని నూరి వ్రణమునందు లేపనము జేసినను లేక నివర్తి జేసి యెక్కించినను వాత వ్రణము మానును.

గంభీరవ్రణమునకు అభయాది లేపము.

శ్లో॥ అభయాత్రివృతాదంతీ లాంగలీమధుసైంధవః ।
సుమవీపత్రధత్తూర కర్ణమోట కుబేరకాః ।
పృథగేతేప్రలేపేన గంభీరవ్రణశోషణాః ॥

తా. కరక్కాయ తెగడ నేలదంతి చెన్నచెర్లగడ్డ తేనె సైంధవలవణము కాకరాకు పుమ్మెత్తాకు కర్ణమోట గన్నేరాకు వీనిలో జేనినేని నూరి లేపనముజేసిన గంభీరవ్రణము శోషించు.

మనశ్శిలాది లేపము.

శ్లో॥ మనశ్శిలా సమంజిష్ఠా సలాక్షా రజనీద్వయమ్ ।
ప్రలేపస్స ఘృతక్షౌద్ర స్త్వగ్శుద్ధి కరస్స్మృతః ॥

తా. మణిశిల మంజిష్ఠి లక్క పసపు మ్రానిపసపు వీని చూర్ణమును నెయ్యి తేనె అనువానిలో గలిపి లేపనముజేసిన చర్మము శుద్ధంబగు.

వ్రణక్రిములకు కరంజాది లేపము.

శ్లో॥ కరంజారిష్టనిర్గుండీ రసోహన్యాద్వ్రణక్రిమీన్ ॥

తా. క్రొన్నుగ వేప వావిలి వీనిరసముల లేపనము జేసిన వ్రణము క్రిములు హరించు.

పటోలాది కషాయము.

శ్లో॥ పటోలీనింబపత్రాణాం క్వాథస్సంశోధనేహితః ।
తత స్సంరోపణేశ స్త స్తిలానాం మధుకాన్వితః ॥

తా. చేతిపొట్ల వేపాకు వీనికషాయముతో వ్రణములగడుగుట ప్రశస్తముమఱి యీ నువ్వులకల్కములో తేనెగలిపి లేపనముజేసిన వ్రణములు కుదురుగట్టిమానును.

చిరిబిల్వాది లేపనము.

శ్లో॥ చిరబిల్వ స్తథాదంతీ చిత్రకో హయమారకః ।
కపోత కంకగృధ్రాణాం మలలేపేన దారణమ్ ॥

తా. క్రొన్నుగ చిత్రమూలము దంతిగన్నేరు అనువానివేళ్ళనుగాని లేకపావురపిట్ట రాపులుగు గద్ద అనువాని మలమునుగాని లేపనము జేసిన వ్రణము పగులును.

దంతిమూలాది లేపము.

శ్లో॥ దంతీమూలక చిత్రత్వ క్స్నుహ్యర్క పయసాగుడః ।
భల్లాత కాస్థికాసీస సైంధవై ర్దారణ స్స్మృతః ॥

తా. దంతివేరు చిత్రమూలపుపట్ట జెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు బెల్లము జీడివిత్తులు అన్నభేధి సైంధవలవణము వీనినినూరి లేపనముజేసిన వ్రణము పగులును.

యవాది లేపము.

శ్లో॥ యవగోధూమ చూర్ణంచ సక్షారందారణం పృథక్ ।
హరిద్రాభస్మ చూర్ణాభ్యాం ప్రలేపో దారణఃపరః ।
అజవి ట్జారమృజ్యంచ ప్రలేపో వ్రణదారణః ॥

తా. యవలు గోధుమలు వీని పిండిలోక్షారముగలిపి లేపనముజేసినను లేక పసపు మసిలో సున్నముగలిపిగాని లేక మేకపెంటికల బూడిదెక్షారములో సాంబారు లవణమును జేర్చిగాని లేపనముజేసినను వ్రణము పగులును. ఇది కడుశ్రేష్టంబగు.

ప్రక్షాళనము.

శ్లో॥ తతః ప్రక్షాళనే క్వాథః పటోలీ నింబపత్రజః ॥
అవిశుద్ధే శుద్ధేతు న్యగ్రోధాది త్వగుద్భవః ।
పంచమూలీద్వయంవాతే న్యగ్రోధాదిశ్చ పైత్తికే ।
ఆరగ్వధాదికోయజ్వః కఫజే సర్వకర్మసు ॥

తా. వ్రణము చేతిపొట్ల వేపాకు అనువాని కషాయముతోడను శుద్ధ అశ వ్రణములను మఱ్ఱిమొదలగువాని పట్టల కషాయముతోడను వాతవ్రణమును దశమూ కషాయముతోడను పిత్తవ్రణమును మఱ్ఱిమొదలగు వానిపట్టల కషాయముతోడను క వ్రణమును రేల మొదలగువాని కషాయముతోడను గడుగవలయు.

శోధన లేపనావిధి.

శ్లో॥ తిలసైంధవ యష్ట్యాహ్వా నింబపత్ర నిశాయుతైః ।
త్రివృన్మధుయుతైః పిష్టైః ప్రలేపో వ్రణశోధనః ।
తిలకల్కః స్సలవణో ద్వే హరిద్రే త్రివృద్ఘృతమ్ ।
మధుకంనింపబత్రాణి లేపస్స్యాద్వ్రణశోధనః ॥

తా. నువ్వులు సైంధవలవణము అతిమధురము వేపాకు పసపు మ్రానిపస తెగడ వీనిని చూర్ణముజేసి తేనెతోమర్దించి లేపనముజేసిన వ్రణము శుద్ధంబగు మ యు నువ్వులకల్కములో వుప్పు పసపు మ్రానిపసపు తెగడ అతిమధురము వేపా అనువానిచూర్ణమును నేతినిగలిపి లేపనము జేసిన వ్రణముశుద్ధంబగు.

దుష్టవ్రణ లేపనము.

శ్లో॥ నింబకోలకపత్రాణి లేపస్స్యాద్వ్రణశోధనః ।
నింబపత్రతిలైః కల్కో మధునాక్తో విశోధనః ।
నింబపత్రం తిలాదంతీ త్రివృత్సైంధవమాక్షికమ్ ।
దుష్టవ్రణప్రశమనో లేపశ్శోధన కేసరీ ॥

తా. వేపాకు రేగాకు అనువానినిగాని నువ్వులకల్కములో వేపాకుచూ మును తేనెనుగలిపి కాని లేక వేపాకు నువ్వులు దంతివేరు తెగడ సైంధవలవణమ అనువానిని తేనెతోగలిపిగాని లేపనము జేసిన దుష్టవ్రణము శమించు.

నింబాది శోధనము.

శ్లో॥ నింబపత్రమధుభ్యాంతు యుక్తస్సంశోధనస్స్మృతః ।
ఏకంవా శారిబామూలం సర్వవ్రణవిశోధనమ్ ॥

తా. వేపాకు తేనె వీనినినూరి లేపనముజేసినను లేక సుగంధిపాల వేరునునూరి లేపనము జేసినను సర్వవ్రణములు శుద్ధంబులగు.

పారదాది మలహార ఘృతము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రసగంధకయోశ్చూర్ణం తత్సమం మర్దశంఖకమ్। సర్వతుల్యంతుకంపిల్లం కించిత్తుత్థ సమన్వితమ్ । సర్వం సంమేళయేద్ధత్వా ఘృతంసర్వ చతుర్గుణమ్ । పిచువృతం ప్రదాతవ్యం దుష్టవ్రణ విశోధనమ్ । నాడీవ్రణ హరంచైవ సర్వవ్రణ నిషూదనమ్ । యేవ్రణానప్రశామ్యంతి భేషజానాం శతేనచ। అనేన తేప్రశామ్యంతి సర్పిషాస్వల్పకాలతః ॥

తా. రసము గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి కాటుక వలెనూరి దానికిసమముగ ముదారుసింగును గలిపి మర్దించి వీనికన్నిటికి సమముగ కంపిల్లము వొకింతమైలుతుత్తము గలిపి బాగుగనూరి దానికి నాలుగింతలు నెయ్యి గలిపి దానిలో ప్రత్తినిదడిపి వ్రణముపైనునిచిన దుష్టవ్రణము శుద్ధంబగుటయే గాక నాడీవ్రణమును సర్వవ్రణములనునశింపంజేయు. మఱియు ననేకౌషధములవలనసగా శాంతిజెందకుండునట్టి వ్రణంబీ ఘృతమువలన స్వల్పకాలములో శాంతిజెందు.

రసాది ఘృతము.

శ్లో॥ రసగంధక సింధూర రాళ కంపిల్లముర్ధకమ్ ।
తుత్థం ఖాదిరకంచూర్ణం సర్వంఘృత చతుర్గుణమ్ ।
యుక్త్వా సంమేళ్యపిచునా ప్రణేదేయం విజానతా ।
సర్వవ్రణ ప్రశమనం ఘృతమేత న్నసంశయః ॥

తా. రసము గంధకము సిందూరముసర్జరసము కంపిల్లము (గుగ్గిలము)ముదారసింగు మైలుతుత్తము కాచు వీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి 4 రింతలు నెయ్యిగలిపి దానిలో ప్రత్తినద్ది వ్రణముపైవైచిన సర్వవ్రణములు నిశ్చయముగ హరించు.

హస్తిదంత లేపము.

శ్లో॥ హస్తిదంతం జలేఘృష్టం బిందుమాత్ర ప్రలేపనమ్ ॥
అత్యంత కఠినేచాపి శోఫే పాచనభేదనమ్ ॥

తా. ఏనుగుదంతము నుదకముతోనూరి యందొక బిందువును వ్రణముయొక్క ముఖముపై నునిచిన కడు కఠినముగనుండు వ్రణము పండి పగులును.

విడంగాది గుగ్గులు వటికములు.

శ్లో॥ విడంగ త్రిఫలావ్యోష చూర్ణం గుగ్గులునాసమమ్ ॥
సర్పిషా వటికాః కుర్యా త్ఖాదే ద్వాహిత భోజనః ।
దుష్టవ్రణా పచీ మేహ కుష్ట నాడీ విశోధనః ॥

తా. వాయువిడంగములు త్రిఫలములు త్రికటుకములు యివి సమభాగములు వీనికన్నిటికి సమము శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము యిట్టుల వీనినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములో నునిచి నేతితో మర్దించి యుండలుజేసి పథ్యముగనుండి సేవింపుచుండిన దుష్ట వ్రణము అపచి మేహము కుష్ఠువు నాడీవ్రణము వీనిని హరింపంజేయు.

అమృతాది గుగ్గులము.

శ్లో॥ అమృతాపటోలమూలత్రికటు త్రిఫలాకృమిఘ్నానామ్ ।
కృత్వాసమభాగచూర్ణం తత్తుల్యోగుగ్గులుర్యోజ్యః ।
ప్రతివాసరమేకైకాం ఖాదేదక్షాంశుపరిమాణామ్ ।
జేతుంవ్రణవాతాస్రం గుల్మోదరపాండుశోఫాదీన్ ॥

తా. తిప్పతీగె చేదుపొట్లవేరు త్రికటుకములు త్రిఫలములు వాయువిడంగ ములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గుగ్గిలమును గలిపి మర్దించి అక్షప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొక దానిని ప్రతిదినము సేవింపు చుండిన వ్రణము వాతరక్తము గుల్మము వుదరము పాండువు వాపుహరించు.

జాత్యాదిఘృతము.

శ్లో॥ జాతీపత్ర పటోల నింబ కటుకా దార్వీ నిశా శారిబా ।
మంజిష్ఠా భయ తుత్థ సిక్థ మధుకై ర్నక్తాహ్వ బీజైస్సమైః ।

సర్పిస్సిద్ధమనేన సూక్ష్మవదనా మర్మాశ్రితా స్స్రావిణో ।
గంభీరా స్సరుజో వ్రణా స్సగతికా శ్శుద్ధ్యంతి రోహంతిచ ॥

తా. జాపత్రి చేదుపొట్ల వేప కటుకరోహిణి మ్రానిపసపు పసపు సుగంధి పాల వేరు మంజిష్ఠి కరక్కాయ మైలుతుత్తము మైనము అతిమధురము క్రానుగ విత్తులు వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి దానిలో నెయ్యిగలిపి చిక్కగవండి లేపనము జేసిన మర్మస్థానముపై జనించి యనేక సూక్ష్మ ముఖములవలన స్రావము చేయించుచు లోన నొప్పిగలదై లోననే చలించునదియైయుండు వ్రణము శుద్ధపఱుచుటయేగాక మానునటుల సగా జేయుచున్నయది.

సర్జకాది ఘృతము.

శ్లో॥ సర్జకాచ యవక్షారః కంపిల్లంచ హరేణుకా ।
టంకణం శ్వేతఖదిరం తుత్థచూర్ణంచ గోఘృతైః ।
సర్వం సమాంశం సంచూర్ణ్య మర్దయే త్ప్రహరంధృఢమ్ ।
సర్జకాద్య మిదంసర్పి స్సర్వవ్రణ హరంపరమ్ ॥

తా. సర్జక్షారము యవక్షారము కంపిల్లము రేణుకవిత్తులు వెలిగారము తెల్ల కాచు మైలుతుత్తము వీనినెల్ల సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి ఖల్వములోనునిచి ఆవునేతితో 1 ఝూము బాగుగమర్దించి లేపనముజేసిన సర్వవ్రణముల హరింపంజేయు. మఱియు నది క్రిములు దురద వీనిని నశింపంజేసి చర్మమునకు మంచి వర్ణమును (సగాగలుగంజేయు.)

లశునాది లేపము.

శ్లో॥ లశునే నాథవాదద్యా ల్లేపనం క్రిమినాశనమ్ ॥

తా. తెల్లగడ్డనునూరి లేపనముజేసిన క్రిములు నశించు.

నింబపత్రాది ధూపము.

శ్లో॥ నింబపత్ర వచాహింగు సర్పిర్ల వణసైంధవైః ।
ధూపనం క్రిమిరక్షోఘ్నం వ్రణకండూ రుజాపహమ్ ॥

తా. వేపాకు వస యింగువ నెయ్యి వుప్పు సైంధవలవణము వీనిని చూర్ణము చేసి వ్రణములయందు ధూపము వేసిన క్రిములు రక్షస్సు వ్రణము దురద పీడ హరించు.

వ్రణ లేపనములు.

శ్లో॥ సప్తదళదుగ్ధకల్కశ్శమయతి దుష్టవ్రణంప్రలేపేన ।
మధుయుక్తాశరపుంఖా సర్వవ్రణరోపణాఃకథితా ।
పంచవల్కలచూర్ణైర్వా శుక్తిచూర్ణ సమాయుతైః ।
ధాతకీలోధ్రచూర్ణైర్వా లేపోరోపకఃపరః ॥

తా. ఆకుజెముడుపట్టను పాలతోనూరి లేపనముజేసిన దుష్టవ్రణము శమించు. లే తెల్లవెంపలిచూర్ణమును తేనెలోగలిపి లేపనముజేసిన సర్వవ్రణములు మాంస పూరితంబులగు. మఱియు పంచవల్కల చూర్ణమునుగాని కప్పచిప్ప సున్నము ఆరె పువ్వు లొద్దుగు వీనిచూర్ణమును గాని లేపనముజేసిన వ్రణములుమారి మాంసపూరితంబులగు.

అయోరజాది లేపము.

శ్లో॥ అయో రజస్సకాసీసం త్రిఫలా కుసుమానిచ ।
ప్రలేపః కురుతేదార్వ్యా సద్య ఏవ సవర్ణ్యచి ॥

తా. ఇనుపపొడి అన్నభేది త్రిఫలములు లవంగములు మ్రానిపసపు వీనిని నూరి వ్రణముయొక్క నూతనచర్మముపై లేపనముజేయుట హితకరంబు.

ఆగంతుక వ్రణనిదానము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నానాధారా ముఖైశ్శస్త్రై ర్నానాస్థాన నిపాతితైః । భవంతినానాకృతయోవ్రణాస్తాం.స్తాన్నిబోధమే ॥

తా. పలువిధములైన పదునుముఖములుగల నాయుధములచే శరీరముయొక్క పలువిధ స్థానములయందు తగులు దెబ్బలవలన జనించునట్టి పలువిధములైన నాకృతులుగల వ్రణముల వచించెద.

ఆగంతుకవ్రణ భేదములు.

శ్లో॥ ఛిన్నంభిన్నం తథావిద్ధం క్షతం పిచ్చితమేవచ ।
ఘృష్టమాహు స్తథాష్టం తేషాం వక్ష్యామిలక్షణమ్ ॥

తా. ఛిన్నము భిన్నము విద్ధము క్షతము పిచ్చితము ఘృష్టము అని వ్రణములు విధంబులు వాని లక్షణముల వచించెద.

ఛిన్న లక్షణము.

శ్లో॥ తిర్యక్ఛిన్న మృజుర్వాపి యోవ్రణస్త్వా యతోభవేత్ ।
గాత్రస్య పాతనంతద్ధి ఛిన్నమి త్యభిధీయతే ॥

తా. శరీరమున నాయుధప్రహారముచే అడ్డముగ వక్రముగ లేక పొడవుగ నైన వ్రణము ఛిన్నమనంబడు.

భిన్న లక్షణము.

శ్లో॥ శక్తికుంతేషు ఖడ్గాగ్ర విషాణై రాశయోహతః ॥
యత్కించి త్స్రవతేతద్ధి భిన్నలక్షణము.చ్యతే॥

తా. శక్తి (బల్లెము) కుంతము బాణము కత్తియొక్కకొన విషాణము (దంతము కొమ్ము) అను నాయుధములచే కోష్ఠమునందు పొడవంబడుటవలన నొకింత రక్తము స్రవించిన భిన్నమనంబడు.

కోష్ఠ లక్షణము.

శ్లో॥ స్థానాన్యామాగ్ని పక్వానాం మూత్రస్య రుధిరస్యచ ।
హృదుండుకః పుప్పుసశ్చ కోష్ఠ ఇత్యభిధీయతే ॥

తా. ఆమ అగ్ని పక్వ మూత్ర * రక్తాశయములు బొమ్మ మలాశయము పుప్పుసము అను నీ స్థలంబులు కోష్ఠమనంబడు.

కోష్ఠభేద లక్షణము.

శ్లో॥ తస్మిన్భిన్నే రక్తపూర్ణే జ్వరో దాహశ్చ జాయతే ।
మూత్రమార్గ గుదాస్యేభ్యో రక్తం ఘ్రాణాచ్చగచ్ఛతి ।
మూర్ఛాశ్వాస తృషాధ్మాన మభక్తం చాంధసేవచ ।
విణ్మూత్ర వాతసంగశ్చ స్వేదాస్రావోక్షి రక్తతా ॥
లోహగంధి త్వమాస్యస్య గాత్ర దౌర్గంధ్యమేవచ ।
హృచ్ఛూలం పార్శ్వయోశ్చాపి విశేషం చాత్రమేశృణు ।

* రక్తాశయమన—యకృత్ ప్లీహములు.

తా. కోష్ఠ భిన్నమై రక్తముచే నిండియుండ జ్వరము దాహము మూ|
మార్గ గుద ముఖ నాసికములవలన రక్తస్రావము మూర్ఛ శ్వాసము దప్పి కడుపుఉ
రము అన్నద్వేషము మల మూత్ర వాతప్రతిబంధము మిక్కుటముగ చెమట నే(
ములయందు ఎఱుపువర్ణము నోటియందు దినుపవాసన శరీరదౌర్గంధ్యము హృదయమ
పక్కలు అనువానియందు శూల అను లక్షణంబులు కలుగు ఐనను దీనికన్ని విశేష
ముగా గలుగునట్టి లక్షణంబుల వచించెద.

ఆమాశయ స్థితరక్త లక్షణము.

శ్లో॥ ఆమాశయసే రుధిరే రుధిరం ఛర్దయత్యపి ।
ఆధ్మాన మతిమాత్రంచ శూలంచ భృశదారుణమ్ ॥

తా. ఆమాశయమునందు రక్తము జేరియుండ రక్తవమనము మిక్కుటముగ కడుపుబ్బరము కడుభయంకరమయిన శూల గలుగు.

పక్వాశయస్థ రక్త లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వాశయ గతేచాపి రుజా గౌరవమేవచ ।
అధఃకాయే విశేషేణ శీతతాచ భవేదిహ ॥

తా. పక్వాశయమునందు రక్తము జేరియుండ శూలజడత్వము నడుముయొక్క క్రింది భాగమునందు విశేషముగ శీతలము గలుగు.

విద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ సూక్ష్మాస్య శల్యాభిహతం యదంగం త్వాశయంవినా ।
ఉత్తుండితం నిర్గతంవాత ద్విద్ధ మితినిర్దిశేత్ ॥

తా. సూక్ష్మమైన ముఖముగల శల్యముచే ఆమాశయముగాని తక్కిన యంగములయందు పొడవబడుటవలన బైలువెడలిన శల్యము గలదిగాని ముఖముగలదిగ గాని నుండిన విద్ధమనంబడు.

క్షతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ నాతిఛిన్నం నాతిభిన్న ముభయో ర్లక్షణాన్వితమ్ ।
విషమం వ్రణమంగేషు తత్క్షతం త్వభినిర్దిశేత్ ॥

తా. అంగము అతిభిన్నముగాక అతిచిన్నముగాకనుండుటచే ఛిన్నభిన్న లక్షణయుక్తంబై మిట్టపల్లములుగలదై యుండిన క్షతజ వ్రణమనంబడు.

పిచ్చితవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రహార పీడనాభ్యాంతు యదంగం పృథుతాంగతమ్ ।
సాస్థిత ప్పిచ్చితంవిద్యా న్మజ్జారక్త పరిప్లుతమ్ ॥

తా. దెబ్బలవలనగాని బండిమొదలైన వానిచే నలుగుటవలనగాని అంగము విస్తరించి యెముకలతోఁగూడి మజ్జారక్తములయొక్క చేరికచే వ్రణభావముగలదై యుండిన పిచ్చిత మనంబడు.

ఘృష్ట లక్షణము.

శ్లో॥ ఘర్షణా దభిఘాతాద్వా యదంగం విగతత్వచమ్ ।
ఉష్ణస్రావా న్వితం తద్ధి ఘృష్టమిత్యభి నిర్దిశేత్ ॥

తా. ఒరసికొనుటవలనగాని లేక అభిఘాతమువలనగాని శరీరముయొక్క పైచర్మము వీడి మంటతోఁగూడి రక్తముస్రవింపుచుండిన ఘృష్టమనంబడు.

శల్యవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్యావంసశోథంపిటికాన్వితంచ ముహుర్ముహుశ్శోణితవాహి
నంచ । మృదూద్గతంబుద్బుదతుల్యమాంసం వ్రణంసశల్యం
సరుజంవదంతి ॥

తా. వ్రణము నీలవర్ణము వాపుగలకురుపులతో వ్యాప్తంబై పలుమారు రక్తమును స్రవింపంచేయుచు మృదువుగనుండినదై నీటిబుగ్గవలె పైకిలేచినటువంటి మాంసముగలదై వేదనతోఁగూడియుండిన శల్యవ్రణమనంబడు.

కోష్ఠభేద లక్షణము.

శ్లో॥ త్వచోతీత్యసిరాదీని భిత్త్వావాపరిహృత్యవా ।
కోష్ఠే ప్రతిష్ఠితం శల్యం కుర్యాదుక్తానుపద్రవాన్ ॥

తా. శల్య మేడుచర్మములకు లోభాగమున బ్రవేశించి నరములు మాంసము భోలు నరములు యెముకలు వీనిని భిన్నముజేసికొని లేక భిన్నముసేయకగాని కోష్ఠమును జెందిన కోష్ఠభేదమని తెలియవలయు. దానియందు పైజెప్పబడిన శల్యవ్రణోపద్రవంబులు గలుగు.

అసాధ్యకోష్ఠభేద లక్షణము.

శ్లో॥ తతాంత్రంతస్లోహితంపాండు శీతపాదకరాననమ్ ।
శీతోచ్ఛ్వాసంరక్తనేత్ర మానద్ధం పరివర్జయేత్ ॥

తా. ఎవనికి రక్తము లోన సంచితంబై పాండువర్ణముగ కాళ్ళు చేతులు చల్లగనుండునో శ్వాసము చల్లగ వెడలునో నేత్రము లెఱ్ఱనై యుండునో కడుపుబ్బరము గలిగియుండునో అట్టివారు యమాలయంబునకేగుదురని తెలియవలయు.

మర్మక్షతసామాన్య లక్షణము.

శ్లో॥ భ్రమః ప్రలాపః పతనం ప్రమోహశ్చ విచేష్టనంగ్లానిరథోష్ణతా చ । స్రస్తాంగతామూర్ఛనమూర్ధ్వవాతస్తీవ్రారుజో వాతకృతాశ్చతాస్తాః । మాంసోదకాభంరుధిరంచ గచ్ఛేత్సర్వేంద్రియార్థోపరమస్తథైవ । దశార్ధసంఖ్యేష్వథవిక్షతేషు సామాన్యతో మర్మసు లింగముక్తమ్ ॥

తా. భ్రమ తలుచుమాటలు భూమిపైబడుట యింద్రియ మనోమోహము గలుగుట కాళ్ళుచేతులు విదలించుట బడలిక వుష్ణముగలుగుట అంగసంధు లూడినటుల వేదనగలుగుట మూర్ఛ యెగయూపిరి వాతజన్య తీవ్రపీడ గలుగుట, రక్తము మాంసముకడిగిన నీళ్ళవలె స్రవించుట సర్వేంద్రియ వ్యాపారము నశించుట యీ లక్షణములు సామాన్యముగ వుత్తరత్ర జెప్పంబడు మర్మములైన మాంససిరస్నాయు అస్థిసంధులయొక్క క్షతమువలన గలుగు.

మర్మరహిత సిరావిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ సురేంద్ర గోపప్రతిమం ప్రభూతం రక్తం స్రవేత్తత్ క్షయజశ్చవాయుః । కరోతిరోగా న్వివిధాన్యథోక్తాన్ సిరాసువిద్ధాస్వథవాక్షతాసు ॥

తా. సిరసు భోదుచుటవలనగాని లేక దానియందు గాయమువగులుటవలనగాని యింద్రగోప పురుగువర్ణమువలె నెఱ్ఱనైనరక్తము మిక్కుటముగ స్రవించిన మర్మరహిత సిరావిద్ధమని తెలియవలయు. (మఱియు ఆరక్తక్షయమువలన వాతము బకోపించి పలువిధములైన ఆక్షేపకాదిరోగముల గలుగంజేయు.

స్నాయువిద్ధలక్షణము.

శ్లో॥ కౌబ్జ్యంశరీరావయవావసాదః క్రియాస్వశక్తిస్తుములారుజశ్చ । చిరాద్వ్రణోరోహతియస్య చాపితంస్నాయు విద్ధంపురుషం వ్యవస్యేత్ ॥

తా. కుబ్జత్వము శరీరమునందు బడలిక పనిచేయుటకశక్తము కడు వేదనగలిగి గాయము దీర్ఘకాలముమీద మాంసపూరితంబైన స్నాయువిద్ధమని తెలియవలయు.

సంధివిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ శోథాభివృద్ధిస్తుములారుజశ్చ బలక్షయః పర్వసుభేదశోథా। క్షతేషుసంధిష్వచలాచలేషు స్యాత్సర్వకర్మో పరమశ్చలింగమ్॥

తా. చలనముగాని లేక అచలనముగాని గలసంధులయందు గాయముదగుటవలన వాపుగలిగి వృద్ధిజెందుట మిక్కుటముగ వేదనగలుగుట సత్వముకొరవడు సంధులయందు భేదింపబడినటులనే పీడగలుగుట వాచుట యేపనిని జేయుటకు చకుండుట యీలక్షణములవలన సంధియందు గాయముతగిలినదని తెలియవలయు.

అస్థివిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘోరారుజోయస్య నిశాదినేషు సర్వాస్వవస్థాసుచ నైతి శాంతిమ్ । భిషగ్విపశ్చిద్విదితార్థ సూత్రస్తమస్థి విద్ధంపురుషం వ్యవస్యేత్ ॥

తా. రేయింబగలు భయంకరమైన పీడగలిగి జాగ్రతాది సర్వావస్థలయందు శాంతిజెందకుండిన వైద్యశాస్త్రవేత్తయగువాడు అస్థులయందు గాయముతగిలినదని తెలిసికొనవలయు.

సిరాది మర్మవిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ యథాస్వమేతాని విభావయేచ్చ లింగాని మర్మస్వభితాడితేషు ॥

తా. సిరాదిమర్మస్థానములయందు అభిఘాతముగలిగిన పూర్వోక్తభ్రమ ప్రలాపాద్యాది లక్షణములవలన తెలిసికొనవలయు మఱియు చకారమువలన యీ లక్షణంబులును సామాన్యలక్షణంబులును గలుగునని తెలియందగు.

మాంస మర్మవిద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ పాండు ర్వివర్ణ స్స్పృశితం నవేత్తి యో మాంసమర్మ స్వభి తాడితస్స్యాత్ ॥

తా. పాండురవర్ణము వైవర్ణ్యము స్పర్శజ్ఞాన శూన్యత గలవాడైయుండిన మాంసమర్మమునందు గాయముగలిగినదని తెలియవలయు.

సర్వవ్రణోపద్రవములు.

శ్లో॥ విసర్పః పక్షఘాతశ్చ సిరాస్తంభోపతానకః ।
మోహోన్మాద వ్రణరుజా జ్వర స్తృష్ణా హనుగ్రహః ।
కాసశ్ఛర్ది రతీసారో హిక్కా శ్వాస స్సవేపథుః ।
షోడశోపద్రవాః ప్రోక్తా వ్రణానాం వ్రణచింతకైః ॥

తా. విసర్పము పక్షఘాతము సిరాస్తంభనము అపతానకము మోహము ఉన్మాదము వ్రణమునందుపీడ జ్వరము దప్పి * హనుగ్రహము దగ్గు వాంతి అతిసారము యెక్కిళ్ళు శ్వాసము వణుకు అని పదియారుఉపద్రవంబులు వ్రణములయందు గలుగునని వ్రణవేత్తలగువారు వచించెదరు.

ఆంగతుకవ్రణ చికిత్స

శ్లో॥ యష్టీమధుకయుక్తేనకించిదుష్ణేన సర్పిషా। మత్వాగంతువ్రణం వైద్యో ఘృత క్షౌద్రసమన్వితమ్ । శక్త్యాక్రియా ప్రయోక్తవ్యా పిత్తరక్తోష్మణా నిశి ॥

తా. ఆగంతుక వ్రణమునందు అతిమధుర చూర్ణమును నేతిలోగలిపి యొకింతయుష్ణముజేసి లేపనము జేయవలయు. మఱియు శక్త్యను గుణ్యముగ నొకింత పిత్తకర రక్తశోధనకర పుష్టికర పదార్థములను నెయ్యి తేనె అనువాని యుక్తముగజేసి రాత్రులయందుపచరింపవలయు.

ఆగంతుకవ్రణ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ బుధ్వాగంతు వ్రణం వైద్యో ఘృతక్షౌద్రసమన్వితామ్ ।
శీతాం క్రియాం చరే దాశు రక్తపిత్తోష్మనాశినీమ్ ॥

* హనుగ్రహమనగా—కటిమఱ్ఱు కిట్టికొనుట.

తా. వైద్యుడు ఆగంతుక వ్రణలక్షణమును బాగుగ నెఱింగి రక్తపిత్త వృష్ణ నాశకర శీతకరక్రియలను నెయ్యి తేనె అనువాని యుక్తముగ జేయవలయు.

శ్లో॥ క్రుద్ధేసద్యోవ్రణేకుర్యాద్యూర్ధ్వంచా ధశ్చశోధనమ్ ।
లంఘనంచ బలంజ్ఞాత్వా భోజనాసృక్ప్రమోక్షణమ్ ॥

తా. ప్రకోపించియుండు ఆగంతుక వ్రణములయందు వమన విరేచన లంఘనభోజన రక్తమోక్షణముల వ్రణబలాను గుణ్యముగ జేయించవలయు.

గౌరాది ఘృతము.

శ్లో॥ గౌరాహరిద్రామంజిష్ఠా మాంసీమధుకమేవచ । ప్రపౌండరీ కంహ్రీబేరంనతంము స్తంసచందనమ్ । జాతీనింబ పటోలంచ కరంజంకటుక రోహిణీ । మధూచ్ఛిష్టం మధూకంచ మహామేదాతథైవచ । పంచవల్కలతోయేన ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్ । ఏతద్గౌరాదికంసర్పి స్సర్వవ్రణవిశోధనమ్ । ఆగంతుకాశ్చసహజా స్సుచి రోత్థాశ్చ యే వ్రణాః । నాడీవ్రణశ్చవిషమో నశ్యంత్యేవ నసంశయః ॥

తా. గోరోచనము పసపు మంజిష్ఠ జటామాంసి అతిమధురము ప్రపౌండరీకము కురువేరు గ్రంథితగరము తుంగముస్తెలు చందనము జాజి వేప చేదుపొట్ల కానుగవిత్తులు కటుకరోహిణి మైనము యిప్ప మహామేద పంచవల్కములు వీనిని దంచి కషాయముకాచి అందొక ప్రస్థము నెయ్యిగలిపి ఘృతపక్వముకాచి లేపనము జేసిన సర్వవ్రణములు ఆగంతుకవ్రణములు సహజవ్రణములు దీర్ఘకాలముగనుండు వ్రణములు నాడీవ్రణములు దుష్టవ్రణములు వీనిని నిస్సంశయముగ హరింపంజేయు.

జాత్యాది తైలము.

శ్లో॥ జాతీనింబ పటోలానాం నక్తమాలస్యపల్లవాః । సిక్థంసమధుకం కుష్ఠంద్వేనిశే కటురోహిణీ । మంజిష్ఠాపద్మకంలోధ్రమభయానీలముత్పలమ్ । తుత్థకంశారిబాబీజం నక్తమాలస్యచక్షిపేత్ । ఏతానిసమభాగాని పిష్ట్వాతైలంవిపాచయేత్ । విషవ్రణ సముత్థేషు స్ఫోటకేషుచకచ్ఛుషు । కండూవిసర్పరోగేషుకీటదష్టేషుసర్వధా । సద్యశ్శస్త్రప్రహారేషుదగ్ధవిద్ధక్ష

తేషుచ । నఖదంతక్షతే దేహే దుష్టమాంసావఘర్షణే । భక్షణార్థ మిదం తైలం హితం శోధనరోపణమ్ ॥

తా. జాజియాకు వేపాకు చేతిపాట్లాకు కాసుగాకు మైనము అతిమధురము చెంగల్వకోష్టు పసపు మానిపసపు కటుకరోహిణి మంజిష్ఠి పద్మకాష్ఠము లొద్దుగ కరకాయ నల్లకలువగడ్డలు మైలుతుత్తము సుగంధిపాలవేరు కానుగవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించినూరి కల్కముజేసి అందు తైలము గలిపి చిక్కగకాచి సేవించిన విషమ్రణము సర్వస్ఫోటకములు గజ్జి దురద విసర్పము పురుగుకాటు శస్త్రప్రహారమువలన తత్కాలమున గలిగిన గాయము కాలుటవలన గలిగిన గాయము పొడుచుటవలన గలిగిన గాయము నఖదంతములవలన గలిగిన గాయము శరీరమునందలి దుష్టమాంసమును భేదించుటవలన గలిగిన గాయము ఒరపిడివలన గాయము పరిశుద్ధమై మాంసపూరితంబయి మానును.

దూర్వాదితైలము.

శ్లో॥ దూర్వాస్వరససంసిద్ధం తైలంకం పిల్లకేనవా ।
దార్వీ త్వచశ్చ కల్కేన ప్రధానం వ్రణరోపణమ్ ॥

తా. గరిక రసములోగాని కంపిల్ల రసములోగాని లేక మానిపసపు పట్ట కల్కములోగాని తైలముగలిపి చిక్కగకాచి లేపముచేసిన వ్రణముమాని మాంసపూరితంబగు యిది శ్రేష్ఠంబయినది.

ఆమాశయ భేదోపచారము.

శ్లో॥ ఆమాశయస్థేరుధిరే వమనం పథ్యముచ్యతే ।
పక్వాశయస్థే దేయంచ విరేచన మసంశయమ్ ॥

తా. గాయము తగులుటవలన ఆమాశయమునందు రక్తము చేరియుండిన వమనమును పక్వాశయమునందు రక్తముచేరియుండిన నిస్సంశయముగ విరేచనమును చేయించవలయు.

విపరీతకమల్ల తైలము.

శ్లో॥ సిందూరకుష్ఠంవిషహింగురసోన చిత్రబాణాం ఘ్రిలాంగలి కకల్క విపక్వతైలమ్ । పాసాదముంత్రహంతహుంకృదితుస్తా

ఫేనశ్ల్కిన్న వ్రణాప్రశమనో విపరీతమల్లః । ఖడ్గాభిఘాతగురు గండ మహోపదంశ । నాడీవ్రణవ్రణవిచర్చిక కుష్ఠపామాః। ఏతాన్నిహంతి విపరీతక మల్లనామతైలం యథేష్టశయనాస నభోజనస్య ॥

తా. సిందూరము చంగల్వకోష్టు నాభి యింగుక శొల్లులిపాయలు చిత్రమూలము తెల్లవెంపలి చెన్నచర్లగడ్డ హరిదళము మైలుతుత్తము పేలాలు నల్లమందు వీనిలో తైలముగలిపి కాచి వ్రణములయందు లేపనముచేసిన సా్రివముగల వ్రణముల శమింపంచేయు మఱియు విపరీతమల్లకమను నీతైల లేపనమువలన కత్తిగాయము పెద్దగంటులు భయంకరమైన వుపదంశము నాడీవ్రణములు వ్రణము విచర్చిక కుష్ఠువుగజ్జి హరించు. దీనియందు పథ్యనియమములు లేవు.

సప్తవింశతి గుగ్గులము.

శ్లో॥ త్రికటు త్రిఫలాముస్తా విడంగా మృతచిత్రకమ్ । పటోలం పిప్పలీమూలం హపుషా సురదారుచ । తుంబురుం పుష్కరం చవ్యవిశాలా రజనీద్వయమ్ । బిడం సౌవర్చలంక్షారం సైంథవం గజపిప్పలీ । యావంత్యేతాని సర్వాణి తావ ద్విగుణగుగ్గులుః । కోలప్రమాణాంవటికాం భక్షయే న్మధునాసహ । కాసంశ్వాసం తథాశోఫ మర్శాంసిచ భగందరమ్ । హృచ్ఛూలం పార్శ్వశూలంచ కుక్షివస్తి గుదేరుజమ్ । అశ్మరీ మూత్రకృచ్ఛ్రించా ప్యంత్రవృద్ధిం తథాకృమీన్ । చిరజ్వరోప సృష్టానాం క్షతోపహత చేతసామ్ । ఆనాహంచ తథోన్మాదంసర్వకుష్ఠో దరాణిచ । నాడీదుష్ట వ్రణాన్సర్వాన్ ప్రమేహాన్ శ్లీపదంతథా । ధన్వంతరి కృతోహ్యేష స్సర్వరోగ నిషూదనః । సప్తవింశతికోనామ గుగ్గులుః ప్రతితో మహాన్ ॥

తా. త్రికటుకములు త్రిఫలములు తుంగముస్తెలువాయువిడంగములుశుద్ధిచేసిన నాభిచిత్రమూలము చేదుపొట్ల మోడిబోడతరము దేవదారు ధనియాలు పుష్కరమూలము చెవ్యముపెట్టిపుచ్చ పసపుమానిపసపు బిడాలవణము సౌవర్చలవణము సర్జక్షారము యవక్షారము సైంధవలవణము యేనుగుపిప్పలి వీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముచేసి

దానికి రెండింతలు శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలమునుగలిపి మర్దించి రేగుగింజంత మాత్రలుచేసి తేనెతో సేవించిన నిగ్గువుబ్బసము వాపు మూలవ్యాధి భగందరము అోమ్మునొప్పి పార్శ్వశూల లోకడుపు పొత్తికడుపు గుదము అనువాని యందలి శూల అశ్మరి మూత్రకృచ్ఛ్రము అంత్రవృద్ధి క్రిముల పురాణజ్వరము గాయము కడుపుబ్బరము వున్మాదము సర్వకుష్ఠువులు సర్వోదరములు దుష్టనాడీవ్రణములు ప్రమేహము శ్లీపదము వీనిని హరింపఁజేయు. ఇది సర్వరోగ వినాశనార్థంబై ధన్వంతరిచే జెప్పంబడియె. ఇది కఫశ్లేష్మంబయినది.

* నాడీవ్రణ నిదానము.

శ్లో॥ యశ్శోథమామమతిపక్వముపేక్షతేజ్ఞో యోవావ్రణంప్రచు
రపూయమసాధువృత్తః । అభ్యంతరంప్రవిశతిప్రవిదార్యతస్య
స్థానానిపూర్వవిహితానిశతతస్సపూయః । తస్యాతిమాత్రగమ
నాద్గతిరిష్యతేతు నాడీవయద్వహతితేన మతాతునాడీ ॥

తా. మూర్ఖమనుజుఁడు పండినవాపు నపక్వమనియెంచి యపేక్షించుట వలన గాని లేక చీమునిండియుండు వ్రణము నుపేక్షించుటవలన గాని దానియందు చీము పూర్వోక్తత్వఙ్మాంసాదిక స్థానములంజెంది భేదించి మిక్కుటముగ లోనికేగుటవలన యేకమార్గముగలదై దానివలన చీము నాడివలె గారుచుండిన నాడీవ్రణమనంబడు.

నాడీవ్రణ భేదములు.

శ్లో॥ దోషైస్త్రిభిర్భవతిసా పృథగేకశ్చనం మూర్ఛితైః రపిచ
శల్యనిమిత్తతోన్యా ॥

తా. నాడీవ్రణము వాతపిత్తశ్లేష్మ సన్నిపాత శల్యజమువలన 5 విధంబులు.

వాతనాడీవ్రణ లక్షణములు.

శ్లో॥ తత్రానిలాత్పరుష సూక్ష్మముఖీ సశూలా ఫేనానువిద్ధమధి
కం స్రవతిక్షపాసు ॥

తా. ముఖము రూక్షముగ సన్నగనుండుట శూలగలుగుట రాత్రులయందు మఱునులోగూడిన స్రావము మిక్కుటముగ గలుగుట యీ లక్షణములుగలది వాత నాడీవ్రణమని తెలియవలయు.

---

* నాడీవ్రణమన — వారికురుపు.

పిత్తనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తాత్తృష్ణాజ్వరకరీ పరిదాహయుక్తా పీతంస్రవత్యధికముష్ణ మహస్సుచాపి ॥

తా. దప్పిజ్వరము దాహముగలుగుటచీము పసపువర్ణము వుష్ణముగలదై పగటియందధికముగ స్రవించుట యీలక్షణములుగలది పిత్తనాడీవ్రణమని తెలియవలయు.

కఫజనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్లేష్మాకఫా ద్బహుఘనార్జున పిచ్ఛిలాస్రా స్తబ్ధాసకండురరుజారజనీప్రవృద్ధా ॥

తా. చీముగట్టిగ తెల్లగ బంకగ వెడలుట జడముగనుండుట దురద పీడగలుగుట రాత్రులయందధికముగ చీముస్రవించుట యీ లక్షణములుకలది శ్లేష్మజనాడీవ్రణమని తెలియవలయు.

శల్యజనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ నష్టంకథంచి దనుమార్గముదీరితేషు స్థానేషు శల్యమచిరేణ గతిం కరోతి । సా ఫేనిలం మథితముష్ణ మసృగ్విమిశ్రం స్రావంకరోతి సహసాసరుజంచ నిత్యమ్ ॥

తా. కంటకాదిశల్యములు చర్మము మొదలగువానియందు ప్రవేశించి యగుపడక నియమములైన వేగక్షయాది కారణ రహితంబులై సూక్ష్మమార్గముగలవై శల్యజ వ్రణమునుగలుగంజేయు. దానియందు స్రావమునురుగుగ వేడిగ రక్తయుక్తముగ వెడలుటయేగాక మథించబడినటుల పోట్లును గలిగియుండు.

సన్నిపాతజనాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దాహజ్వర శ్వసనమూర్ఛనవక్త్రశోషా యస్యాంభవంతి విహితానిచ లక్షణాని । తామాదిశేత్పవనపిత్తకఫ ప్రకోపాద్ఘోరామసుక్షయకరీ మివకాళరాత్రిమ్ ॥

తా. దాహము జ్వరము శ్వాసము మూర్ఛనోరెండుట అనులక్షణంబులునుపూర్వోక్త వాతపిత్త కఫప్రకోపమువలనగలిగెడి లక్షణంబులును గూడియుండిన సన్ని

పాతజ నాడీవ్రణమని తెలియవలయు. ఇది భయంకరమైన ప్రాణములహరింపంజే యుటయందు కాళరాత్రితో సమానంబై యుండు.

నాడీవ్రణసాధ్యాసాధ్య లక్షణము.

శ్లో॥ నాడీత్రిదోష ప్రభవా నసిధ్యే చ్ఛేషాశ్చతస్రః ఖలుయత్న
సాధ్యాః ॥

తా. సన్నిపాతజ నాడీవ్రణం బసాధ్యము. తక్కినవి నాలుగును యత్నము వలన సాధ్యంబులగును.

నాడీవ్రణ సామాన్యచికిత్స.

శ్లో॥ నాడీనాం గతిమన్వీక్ష్య శస్త్రేణోత్పాట్య కర్మవిత్ ।
సర్వవ్రణ క్రమంకుర్యా చ్ఛోధనా రోపణాదికమ్ ।
కృశదుర్బల భీరూణాం నాడీమర్మా శ్రితాతుయా ।
క్షారమాత్రేణ సంభిద్యా న్నశస్త్రేణ కదాచన ॥

తా. బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు నాడిగతి నెఱింగి శస్త్రముచే దానింజీల్చి సర్వవ్రణములయందు చేయునటుల నే శోధన రోపణాదిక క్రియలం జేయవలయు. మఱియు కృశత్వముగ సత్వహానిభయముగలవారలకు జనించిన నాడీగణమునుమర్మ స్థలములయందు జనించిన నాడీవ్రణమును క్షారమువలన ఛేదనము చేయవలయు నే గాని శస్త్రమువలన నెప్పుడును ఛేదనము జేయంజనదు.

వాతనాడీవ్రణ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ నాడీం వాతకృతాం సాధు పాటితాం లేఖయే ద్భిషక్ ।
ప్రత్యక్పుష్పీ ఫలయుతై స్తిలైః పిష్టైః ప్రలేపయేత్ ॥

తా. వాతజనాడీవ్రణమును శస్త్రముతోజీల్చి లేఖన క్రియంచేసి దానిపై తెల్లయుత్తరేణువిత్తులను నువ్వులనునూరి లేపనము చేయవలయు.

పిత్తజనాడీ వ్రణమునకు తిలాదిలేపము.

శ్లో॥ పైత్తికం తిలమంజిష్ఠా నాగదంతీ నిశాహ్వయైః ॥

తా. పిత్తజనాడీవ్రణమునందు నువ్వులు మంజిష్ఠ నాగదంతి పసపు వీనిని నూరి లేపనము సేయవలయు.

కఫజనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము.

శ్లో॥ శ్లైష్మికం తిలయష్ట్యాహ్వానికుంభారిష్టసైంధవైః ॥

తా. కఫజనాడీ వ్రణమునందు నువ్వులు అతిమధురము నాగదంతి వేప సైంధవలవణము వీనిని నూరి లేపనము సేయవలయు.

శల్యనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము.

శ్లో॥ శల్యజాంతిలమంజిష్ఠామధ్వాజ్యైర్లేపయేన్ముహుః ॥

తా. శల్యనాడీవ్రణమునందు నువ్వులు మంజిష్ఠి వీనిని తేనె నేతితోగాని నూరి పలుమారు లేపనము సేయవలయు,

నాడీవ్రణచికిత్స.

శ్లో॥ అభిఘాతజంవిధిత్వాతుసేచయేచ్ఛీతవారిణా ।
పంకేనాలేపనంకార్యంబంధనంచకుశాన్వితమ్ ।
ఆలేపనార్థంమంజిష్ఠా మధుకంచామ్లపేషితమ్ ।
శతధౌతఘృతోన్మిశ్రంశాలిపిష్టంచలేపనమ్ ।
నాడీనాంగతిమన్విష్యశస్త్రేణోత్పాట్యకర్మవిత్ ॥

తా. అభిఘాతాదికములవలన యెముకలువిరిగి దానిపై తొలుత శీతోదకమును బోసి తదనంతరము శస్త్రాదికములతో సిరలకపాయము గలుగకుండునటుల శరీరమున గుచ్చికొనియుండు శల్యములయుక్తితో దీసి దానిపై యెఱ్ఱమన్నును బూసి దర్భలనునిచి కట్టుగట్టి పిదప మంజిష్ఠిని అతిమధురమును నిమ్మపండ్ల రసముతో నూరి లేపనముజేసి పిదప 100 మార్లు కడుగబడిన నేతితో బియ్యపుపిండిని గలిపి లేపనము జేయవలయు.

జాత్యాదివర్తి.

శ్లో॥ జాత్యర్కశమ్యాకకరంజదంతీ సింధూత్థ సౌవర్చలయావశూకైః । వర్తిఃకృతాహంత్యచిరేణనాడీంస్నుక్‌క్షీరపిష్ట్వాసహసైంధవేన ॥

తా. జాజి జిల్లేడు రేల్ల కొనుగదంతివేరు సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము యవక్షారము వీని నుదకముతోనూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వత్తి చేసిగాని లేక జెము డుపాలతో సైంధవలవణమును నూరి వత్తి చేసిగాని వ్రణమునందునించిన నాడీవ్రణము శీఘ్రముగ హరించు.

నిర్గుండీ తైలము.

శ్లో॥ సమూలపత్రాంనిర్గుండీం పీడయిత్వారసేనతు ।
తేనసిద్ధంసమంతైలంనాడీదుష్టవ్రణాపహమ్ ॥

తా. వావిలి సమూలమునుదంచి రసమునుదీసి ... సమముగ నూనెగలిపి తైలపక్వముగ కాచి లేపనముచేసిన దుష్టనాడీవ్రణము హరించు.

నరాస్థి తైలము.

శ్లో॥ నరాస్థితైలలేపేనస్ఫుటితశ్శ్వయ్యతివ్రణః ॥

తా. మనుజునియొక్క యెముకలనూనెను లేపనముచేసిన వ్రణము పగిలి యెండును.

విడంగాది గుగ్గులు.

శ్లో॥ విడంగత్రిఫలావ్యోష చూర్ణం గుగ్గులునా సమమ్ ।
సర్పిషాంవటికాంకుర్యాత్ ఖాదేద్వాహితభోజనః ।
దుష్టవ్రణాపచీమేహ కుష్ఠనాడీవిశోధనః ॥

తా. వాయువిడంగములు త్రిఫలములు త్రికటుకములు వీనిని చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగ శుద్ధిచేసిన గుగ్గిలము గలిపి నేతితో మర్దించి యుండలుచేసి సేవించిన దుష్టవ్రణము అపచి మేహము కుష్ఠువు నాడీవ్రణము హరించు. దీనియందు చప్పిడి పథ్యము నాచరింపవలయు.

ఆరగ్వధాది వత్తి.

శ్లో॥ ఆరగ్వధనిశాకాలచూర్ణాజ్యక్షౌద్రసంయుతా ।
సూత్రవర్తిర్వ్రణేయోజ్యా శోధనీగతినాశినీ ॥

తా. రేల పసపు రేగుకాయ వీనిని చూర్ణముచేసి నెయ్యి తేనెగలిపిదానిలో నూలులోపెడిన వత్తినిపడిపి వ్రణములో నునిచిన వ్రణశుద్ధంబై దానిగతి హరించు.

గుగ్గుల్వాది లేపము.

శ్లో॥ గుగ్గులుస్త్రిఫలావ్యోషైః సమాంశైరాజ్యయోజితః ।
నాడీదుష్టవ్రణంచాపి జయేదపిభగందరమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన మహిసాక్షి గుగ్గిలము త్రిఫలము త్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి నేతితోనూరి లేపనముచేసిన దుష్టనాడీ వ్రణమును భగందరమును హరింపంజేయు.

సర్వవ్రణములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ యవషష్టికగోధూమా పురాణాసితశాలయః । మసూరతువరీ ముద్గయూషశ్చమధుశర్కరాః । విలేపీలాజమండశ్చ జాంగలామృగపక్షిణః । ఘృతంతైలం పటోలంచ వేత్రాగ్రంబాలమూలకమ్। వార్తాకంకార వేల్లంచకర్కోటంతండులీయకమ్। ఏతత్పథ్యంసర్వేస్వవ్యం యథావస్థంయథామలమ్ । వ్రణశోధే వ్రణేసద్యోవ్రణేనాడీవ్రణేషుచ ॥

తా. యవలు 60 దినములకు ఫలించిన వడ్లబియ్యము గోధుమలు నల్లని ప్రాతబియ్యము చిఱుసెనగలు కందులు పెసలు అనువాని యూషము తేనె పంచదార విలేపి పేలాలయొక్క మండము జాంగల దేశములోని పశుపక్షిమాంసము నెయ్యి నూనె పొట్లకాయ వెదురుమొలక జేశముల్లంగి వంకాయ కాకరకాయ మట్టుకాకరకాయ చిర్రికూర యివి వ్రణశోధనము వ్రణము సద్యోవ్రణము నాడీవ్రణము అనువాని యందు పథ్యకరంబులు. అట్లగుటంచేసి వానినాయారోగావస్థాభేదములదోషభేదముల నెఱింగి యథాయోగ్యముగ పథ్యమునందునిచి కొనవలయు.

వ్రణములయం దపథ్యము.

శ్లో॥ రూక్షామ్లశీతంలవణంవ్యవాయ మాయాసముచ్చైఃపరిభాషణంచ । ప్రియాసమాలోకనమహ్నినిద్రాం ప్రజాగరంచంక్రమణంనితాంతమ్ । శోకంవిరుద్ధాశనమంబుపానంతాంబూలశాకానిచపత్రవంతి । అజాంగలంమాంస మసాత్మ్యమన్నం వివర్జయేత్తంసతతం ప్రయత్నాత్ ॥

తా. రూక్షము పులుసు శీతలము వుప్పుగల రసములు మైథునము శ్రమ బిగ్గరగ మాటలాడుట స్త్రీసంభాషించుట పగటినిద్ర రాత్రులయందు జాగరణము కడు సంచారము శోకము విరుద్ధాశనము వుదకపానము, విడెములవికారములు జలచరజంతు మాంసము శరీర ప్రకృతి కనుగుణముగాని యన్నము యివియన్నియు వ్రణముల యందపథ్య కరంబులగుటచేవానిని ప్రయత్న పూర్వకముగ వర్జింపవలయు.

అగ్నిదగ్ధవ్రణ నిదానము.

వాక్యమ్॥ తత్ర స్నిగ్ధంరూక్షం వాశ్రిత్యద్రవ్యమగ్నిర్దహతి । అగ్ని సంతప్తోహిస్నేహస్సూక్ష్మ మార్గానుసారిత్వాత్ । త్వగాదీన నుప్రవిశ్యాశుదహతి । తస్మాత్స్నేహదగ్ధేధికారుజోభవంతి । తత్రప్లుష్టందుర్దగ్ధంసమ్యగ్దగ్ధం మతిదగ్ధంచేతి చతుర్విధంభవత్యగ్నిదగ్ధమ్ ॥

తా. అగ్నిస్నిగ్ధ రూక్షద్రవ్యాశ్రితంబై దహనముసేయు మఱియు అగ్నిచే తపింపబడిన తైలము సూక్ష్మమార్గములవలన (అనగా రోమకూపములవలన) త్వక్మాంసాది సప్తధాతువులయందు ప్రవేశించి శీఘ్రముగ దహింపంచేయు. కావున స్నేహదగ్ధమున అధికమైన వేదనగలుగుట ఆయగ్నిదగ్ధము ప్లుష్టము దుర్దగ్ధము సమ్యగ్దగ్ధము అతిదగ్ధము అని 4 విధంబులు.

విశేషజ్ఞానము.

శ్లో॥ తత్రవివర్ణమాత్రంప్లుష్య తేతత్ప్లుష్టమ్ । యత్రోత్తిష్ఠంతిస్ఫోటాస్తీవ్రదాహవేదనాశ్చిరాచ్చోపశామ్యంతి తద్దుర్దగ్ధమ్ । సమ్యగ్దగ్ధ మవగాఢంతాళఫలవర్ణం సుస్థితం పూర్వలక్షణయుక్తమ్ । అతిదగ్ధంతు త్వఙ్మాంసావలంబన గాత్రవిశ్లేషణ సిరాస్నాయు సంధ్యస్థివ్యాపాదేనాతి మాత్రవేదనా జ్వరదాహపిపాసా మూర్ఛాశ్వాసోప ద్రవాభవంతి । ఇతిప్లుష్టాదిభేదేన వహ్నిదగ్ధశ్చతుర్విధో వ్రణోభవతి ॥

తా. అందు చర్మము వివర్ణంబగువరకు కాలిన ప్లుష్టమనియు కాలిన దాని బొబ్బలుగలిగి తీవ్రదాహవేదనాయుక్తంబై దీర్ఘకాలముమీద శాంతిపొందిన దుర్దగ్ధమనియు లోతైనకూలముగలదై తాటిపండుతో తుల్యమైనవర్ణముగలదై బొబ్బలే

వ్యాప్తంబై కడుదాహవేదనాయుక్తంబైయుండిన సమ్యగ్దగ్ధమనియు చర్మమాంసముల సహింపంచేయుటచే వాని సారూకునటులంచేసి సిరలు స్నాయువులు సంధులు అస్థులు అనువానిం జెరచి కడువేదనను జ్వరమును మంటను దప్పిని మూర్ఛను శ్వాసమును గలుగంచేసిన అతిదగ్ధమనియు తెలియవలయు. ఈ భేదములవలన అగ్నిదగ్ధవ్రణము 4 విధంబులు.

అగ్నిదగ్ధ వ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ ప్లుష్టస్యాగ్ని ప్రశమనే కార్యముష్ణం తథౌషధమ్ । శీతా
ముష్ణాంచదుర్దగ్ధే క్రియాంకుర్యాత్తతః । ఘృతాలేపన
సేకాంస్తు శీతాన్యేవాస్యకారయేత్ । అతిదగ్ధే విశీర్ణాని
మాంసాన్యుద్ధృత్యశీతలామ్। క్రియాంకుర్యాచ్చ తాంకాలే
శాలితండుల ఖండనైః । తిందుక్యాశ్చ కషాయైర్వా ఘృత
మిశ్రైః ప్రలేపయేత్ । సమ్యగ్దగ్ధేతు గాక్షీరి ప్లక్షచందన
గైరికైః । సామృతైస్సర్పిషాయుక్తై రాలేపంగార వోద్భిషక్॥

తా. ప్లుష్టాగ్నిశమనార్థంబై వుష్ణకరౌషధముల లేపనము సేయవలయు. దుర్దగ్ధమున శీతకర క్రియలనుగాని లేక వుష్ణకర క్రియలనుగానిచేసి తదనంతరము ఘృతాదులయొక్క లేపనము సేచనము మొదలగు శీతకర క్రియలను చేయవలయు. అతిదగ్ధమున శిథిలంబై వ్రేలుచుండు మాంసమును ఛేదించి శీతకర క్రియను వరిబియ్యపు పిండిని నల్లతుమికిపట్ట కషాయముతోడంచేర్చి నేతినిగలిపి లేపనమును చేయవలయు. సమ్యగ్దగ్ధమున వెదురుప్పు మద్రి చందనము కావిరాయి తిప్పతీగె అనువాని కల్కములో నెయ్యిగలిపి కాచి లేపనము సేయవలయు.

పథ్యాది లేపము.

శ్లో॥ పథ్యాకర్దమజీరక మధుసిక్థికసర్జ మిశ్రితోలేపః ।
గవ్యం ఘృతమపహరతిచ పావక జనితం వ్రణంసద్యః ॥

తా. కరక్కాయ బురద జీలకఱ్ఱ అతిమధురము మైనము గుగ్గిలము వీనిని నూరిగాని లేక ఆవు నేతినిగాని లేపనముచేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము శమించు.

సుధాది లేపము.

శ్లో। సుధాంపురాతనీందధ్నో వారిణాపరిపేషితామ్ ।
లేపనంతైల దగ్ధస్యవిస్ఫోటవ్యాఘ్ర నాశనమ్ ॥

తా. ప్రాతసున్నమును పెరుగుమీఁది తేటనీరుతోనూరి లేపనముచేసిన వేసి నూనెవలన గలిగిన బొబ్బలు మానును.

దగ్ధయవ చూర్ణము.

శ్లో॥ దగ్ధయవభస్మచూర్ణం తిలతైలాక్తం ప్రలేపనాదచిరాత్ ।
హరతి శిఖిదాహదగ్ధంభూయోభ్యంగాద్వ్రణాంగానాం ॥

తా. యవలనుగాల్చి మసిచేసి నువ్వులనూనెలోగలిపి పలుమారు లేపనము చేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము శీఘ్రముగ మానును.

చందనాది తైలము.

శ్లో॥ చందనం వటశృంగాశ్చమంజిష్ఠామధుకంతథా । ప్రపౌండరీకం దూర్వాచ పతంగం ధాతకీ తథా । ఏతైస్తైలంవిపక్తవ్యంగో క్షీరేణ సమాయుతం । అగ్నిదగ్ధేవ్రణేశ్రేష్ఠం తత్ర ణాద్రో పణం పరమ్ ॥

తా. చందనము మఱ్ఱియూడకొనలు మంజిష్ఠి అతిమధురము ప్రపౌండరీకము గరిక రసకర్పూరము ఆరెపువ్వు అనువాని కల్కములో ఆవుపాలు నూనెగలిపి చిక్కగ తైలముకాచి లేపనముచేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము తత్క్షణమున మాంసపూరితంబై మానును.

పటోలాది తైలము.

శ్లో॥ సిద్ధంకషాయకల్కాభ్యాంపటోల్యాఃకటుతైలకమ్ ।
దగ్ధవ్రణరుజాస్రావదాహవిస్ఫోటనాశనమ్ ॥

తా. చేదుపొట్ల కషాయములోగాని లేక దాని కల్కములోగాని తెల్లావ నూనెనుగలిపి చిక్కగకాచి లేపనముచేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణమునందలి పీడ స్రావము మంటలు బొబ్బలు వీనిని హరింపంజేయు.

మధూచ్ఛిష్టాది తైలము.

శ్లో॥ మధూచ్ఛిష్టంసమధుకంలోధ్రం సర్జరసంతథా ।
మూర్వాచందనమంజిష్ఠంపిష్ట్వా సర్పిర్విపాచయేత్ ।
సర్వేషామగ్నిదగ్ధానాం వ్రణరోపణముత్తమమ్ ॥

తా. మైనము అతిమధురము లొద్దుగ గుగ్గిలము గరిక చందనము. మంజిష్ఠి అనువాని కల్కములో నెయ్యిగలిపి చిక్కగ కాచి లేపనముచేసిన అగ్నిదగ్ధవ్రణము లన్నియు మాంసపూరితంబులై మానును.

లూతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భ్రమశ్వాసజ్వరం దాహమూర్ఛాఘూర్ణం సకంపనం । శూలంద్రుష్టిర్మహారౌద్రంలూతాః కుర్వన్తి దేహినామ్ ॥

తా. భ్రమ వుబ్బసము జ్వరము దాహము మూర్ఛగలుగుట ఒడలు తిరుగుట శరీరము వణకుట శూల కడుభయంకరమైన దృష్టిగలుగుట యీ లక్షణములుగలది లూతవ్రణమని తెలియవలయు. (దీనియందు వాత పైత్త శ్లేష్మ త్రిదోష భేదంబులు గలిగియుండు.)

త్రిదోషజ లూత లక్షణము.

శ్లో॥ భ్రువోర్మధ్యే గళేహస్తే స్తనేకం ఠేచమూర్ధని ।
హృదిపృష్ఠేమర్మణిచ లూతాస్స్యాత్తు త్రిదోషజః ॥
అసాధ్యా కష్టసాధ్యావా జ్ఞాత్వావైద్య ఉపాచరేత్ ॥

తా. కనుబొమలయొక్క మధ్యప్రదేశము గళము హస్తములు స్తనములు కంఠము శిరము హృదయము వీపు అను మర్మస్థలములయందు వ్రణములు జనించిన త్రిదోషలూతయని తెలియవలయు. వీనియొక్క అసాధ్య కష్టసాధ్యముల నెఱింగి వైద్యుడు చికిత్సింపవలయు.

అసాధ్యలూత లక్షణము.

శ్లో॥ పక్వజంబూ ఫలాకారం తథారక్తం ప్రవేద్యది ।
దంతోష్ఠం శ్యామలం యస్య లూతరోషీ నజీవతి ।
తథాపి తస్యకర్తవ్యా చికిత్సా జీవితావధి ॥

తా. నేరేడుపండు వర్ణముగలదై రక్తమును గార్చుచు దంతములు పెదవి నల్లనైయుండిన అట్టిలూతరోగి మృతిజెందునని తెలియవలయు. ఐనను జీవించియుండువరకు చికిత్సంజేయవలయు.

వాతలూత చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉత్పలం చందనంకుష్ఠం జీవంతీం శుంఠి పాటలామ్ ! మదనం బిల్వనిర్గుండీ దమనం బ్రహ్మదండికామ్ ! నఖంచ తగరంచైవ వేతసం వరుణంతథా ! జలేపిష్ట్వా ప్రలేపోయం వాతలూత నివారణమ్ ॥

తా. నల్లకలువ శ్రీగంధము చెంగల్వకోష్టు మనుబాల శొంఠి కలిగొట్టు మంగవేరు మారేడు వావిలి దవనము బ్రహ్మదండి నఖము గ్రంధితగరము ప్రబ్బలి వులిమిడి వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతోనూరి లేపనముచేసిన వాతలూతవ్రణము హరించు.

వాతలూతకు లాంగల్యాది లేపము.

శ్లో॥ లాంగలీ భానుమూలంచ గృహధూమాజమూత్రకమ్ ।
దుత్తూరస్య ఫలేపిష్ట్వా లేపోలూతవినాశకృత్ ॥

తా. చన్నచర్లగడ్డ జిల్లేడువేరు కరుధూపము వీనిని మేకపంచితముతో నూరి వుమ్మెత్తకాయలోనునిచి పుటంబిడి నూరిలేపనముచేసిన వాతలూతవ్రణము మానును.

పైత్తలూత చందనాది లేపము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చందనం చోత్పలం ముస్తాం లాంగలీం శుంఠి రేణుకామ్ । వాలుకం మధుయష్టించ కుసుంభ వల్కలా న్వితిమ్। తుల్యం పిష్ట్వా జలై ర్లేపః పిత్తలూతప్రశాంతయే ॥

తా. చందనము నల్లకలువగుంపలు తుంగముస్తెలు చన్నచర్లగడ్డ శొంఠి రేణుకలు కూతురుబుడమ యష్టిమధుకము కుసుంబపట్ట వీనిని సమభాగములుగ నుదకములో నూరి లేపనముచేసిన పైత్తలూతవ్రణము మానును.

శ్లేష్మలూతకు శ్లేష్మాటకాది లేపము.

శ్లో॥ [చరకే] శ్లేష్మాట శారిబా ముస్తా వరుణంనాగపుష్పికామ్।
వహ్ని పాటల పారాశ్చసలంవంశత్వచంసమమ్ ।
జలైః పిష్ట్వా ప్రలేపోయం కఫలూత ప్రశాంతయే ॥

తా. విరిగిచెక్క గూడపాల తుంగముస్తెలు వులిమిడి నాగసంపంగి చిత్రమూలము కలిగొట్టు చిరుబొద్ది వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగ వెదురు పీచుగలిపి వుష్ణోదకముతో నూరి లేపనముచేసిన శ్లేష్మ లూతవ్రణము మానును.

త్రిదోషజలూతకు మదనాది లేపము.

శ్లో॥ మలంకౌక్కుటపారావం హింగూ మదన తాళకమ్। వంశత్వగ్గిరకర్ణించ రేణుకంచమనశ్శిలామ్ । జలేపిష్ట్వా ప్రలేపోయం లూతం హంతి త్రిదోషజమ్॥

తా. కోడివిష్ఠను పావురపిట్టవిష్ఠను యింగువ మ్రంగవేరు హరిదళము వెదురుపీచు తెల్లగంటెన రేణుకలు మణిశిల వీనిని సమభాగములుగ నుష్ణోదకముతో నూరి లేపనముచేసిన త్రిదోషజ లూతవ్రణము మానును.

జ్యోతిష్మతీ లేపము.

శ్లో॥ జ్యోతిష్మతీంచకర్కోటీ పల్లవంపేషయేజ్జలైః ।
లేపోలూతాన్నిహంత్యాశు సప్తరాత్రైర్నసంశయః ॥

తా. వెర్రిదంతీగ దావరడంగిచిగుళ్ళు లేక చేదుబీరచిగుళ్ళు వీని నుష్ణోదకముతో నూరి 7 దినములు లేపనముచేసిన త్రిదోష లూతవ్రణము నిస్సంశయముగ శీఘ్రముగ మానును.

సర్పాక్షీ లేపము।

శ్లో॥ నరమూత్రేణసర్పాక్షీం పిష్ట్వాలేపంతుకారయేత్ ।
అసాధ్యాంసాధయేల్లూతాం త్రిదోషోత్థాం విసర్పిణీమ్ ।

తా. సర్పాక్షిమూలమును నరమూత్రముతోనూరి లేపనముచేసిన అసాధ్యమైన త్రిదోష లూతవ్రణము మానును.

గోజిహ్వాది లేపము.

శ్లో॥ గోజిహ్వాపల్లవాఃపాఠా మూలంతోయేనపేషయేత్ ।
లేపేననాశయేల్లూత మసాధ్యాంవిషజిహ్వకామ్ ॥

తా. బరివెంకచిగుళ్ళు చిరుబొద్దివేరు వీని నుష్ణోదకముతో నూరి లేపనము చేసిన అసాధ్యమైన త్రిదోష లూతవ్రణము విషజిహ్వక మానును.

(జాజికాయ జాపత్రి పిప్పలి మోడి లవంగములు కాచు వోమము ఖురాసాని వోమము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనుంచి 1 తులము రసకర్పూరము గలిపి పుష్పనకముతో మర్దించి 2 పిసములయెత్తు రసకర్పూరము తూగునటుల మాత్రలుచేసి 2 మండలములు ప్రాతస్సాయంకాలముల నొక్కొక్క మాత్రచొప్పున ఆవునేతితో సేవించిన సర్వలూతవ్రణములు భగందరము గండమాల మేహవ్రణములు మొదలగు సర్వవ్రణములు హరించు. ఈ యౌషధసేవనకాలంబున చప్పిడి వంటకమును భుజింపవలయు. మఱియు భగందరవ్రణనివారణార్థంబై చెప్పంబడియుండు రవితాండవరసమును కాలాగ్నిరుద్రరసమును రసకర్పూరమును లూతవ్రణములయందును బ్రయోగింపందగు.)

(ఓం నమో భగవతే రుద్రాయ ఓంసురా మహాద్వీపమనివహా హుం సుర సుర అప్పహే నేనిక ప్రచనూక హానూవచమాను రహణాంస్వాహా॥ అనుమంత్రముతో లూతవ్రణములను మంత్రింపవలయు. మఱియు సర్వౌషధముల నొసంగునపుడా మంత్రమునే జపింపవలయు.)

భుజపత్ర బంధము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కుంకుమంచందనంక్షీరైః పిష్ట్వామంత్ర
మిదంలిఖేత్। భూర్జపత్రేచతద్ధార్యంగళేవా బాహుమూల
కే। లూతాః హంతినసందేహో బధ్నీయాచ్ఛ్వేతసూ
త్రకైః ॥

తా॥ కుంకుమ శ్రీగంధము వీనిని పాలతోనూరి భుజపత్రపాకుపై పైజెప్పబడిన మంత్రమునువ్రాసి దానిని మడచి తెల్లదారమున బంధించి మెడయందుగాని లేక సందిటియందుగాని గట్టికొనిన సర్వలూతవ్రణములు నిస్సంశయముగ హరించు.

* చల్ది చికిత్స

క॥ మురదాకుసింగువెన్నయు। సరవిగ మర్దించివేడ్కఁ జయ్యన
ధరణిన్। న్నరులకుఁ బ్రామినయప్పుడె। సురుచిరముగమాను
ముఱికిపోన్నరులెల్లన్ ॥

క॥ అదొండ వేరుగంధము। పాసుగనావాలముద్ధభక్షణచేయన్।
వేదేశునికృపచేతను। నాదములేనట్టికప్పువాగురుమాన్ ॥

మర్కటీ రోగోత్పత్తి.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] దేవేషుధావమానేషు హ్యంధకాసురసంయుగే। రుద్రకోపానలోత్పన్నా మర్కట్యో వేదనోత్కటాః॥

తా. తొల్లి దేవతలు అంధకాసురునితో యుద్ధముచేసినపుడు పరాజితులైనందున రుద్రకోపాగ్నివలన అత్యుత్పాతమైన వేదనగల మర్కటీరోగములు జనించె. అవెవ్వియనిన.—

మర్కటీరోగ భేదములు.

శ్లో॥ జిహ్వికా పద్మినీ నందా వాసినీ మోహినీ తథా ।
దాహినీ కాళరాత్రీచ క్షోభిణీ చాష్టసంఖ్యయా ॥

తా. జిహ్విక పద్మిని నంద వాహిని మోహిని దాహిని కాళరాత్రి క్షోభిణి అన మర్కటీరోగములు 8 విధంబులు.

జిహ్వికామర్కటీలక్షణము తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ సిద్ధార్థసదృశాకార జిహ్వికానామమర్కటీ ।
తృణధాన్యనిశాదార్విపిష్ట్వాతండుల వారిణా ।
తథాతస్యప్రదాతవ్యో లేపోయంవిషనాశనః ।
మంత్రేణశంభుదేవస్య దినేపోహతితద్విషమ్ ॥

తా. తెల్లావాలవలె తెల్లనిపొక్కులు జనించిన జిహ్వికయను పేరంబరగు మర్కటియనంబడు. దానియందు దూసరిబియ్యము పసపు మ్రానిపసపు అనువానిని సమభాగములుగ పసిగడుగుతోనూరి "ఓం హ్రాం హ్రీం ఫట్ స్వాహా" అనుశంభుదేవ మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముచేసిన జిహ్వికయను మర్కటీరోగముయొక్క విష మొకదినములో మానును.

పద్మినీమర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తదర్దురసంకాశం గాత్రంయస్య ప్రమువ్యతే ।
పద్మినీమర్కటీనామదాహః కండూర్విదాహితా ॥

తా. శరీరమున నెఱ్ఱనిదద్దువలె జనించి శరీరమునంతయు జెఱచి తాపము దురద మంటలు గలిగియుండిన పద్మినీమర్కటి యనంబడు.

పద్మినీమర్కటికి పునర్నవాది లేపము.

శ్లో॥ పునర్నవోద్భవంమూలం సప్తపర్ణీంసమంతథా ।
గోమూత్రంతాం[illegible]ధారనా[illegible]న పిష్ట్వాలేపోవిషాపహః ॥

తా. తెల్లగలిజేరువేరు యేడాకులయరటివేరు సమభాగములుగ దంచి ఆవు పంచితముతోను కలిశోను నూరి "ఓం ముంచముంచ యితిస్వాహా" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముచేసిన పద్మినియను మర్కటీరోగము హరించు.

నందామర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఆగ్నేయస్ఫోటకాకారం యద్గాత్రంసా తునందికా । శూలదాహజ్వరంకంపంయాతిగాత్రంస వేదనమ్॥

తా. శరీరమున నగ్నిదగ్ధముతో సమానమైన బొబ్బలులేచుట తూల తాపము జ్వరము శరీరకంపము గలుగుట శరీరమునొచ్చుట యీలక్షణములుగలది నందయను మర్కటీరోగమని తెలియవలయు.

నందామర్కటికి పద్మపత్రాది లేపము.

శ్లో॥ పద్మపత్రోశీరకంచ శ్వేతచందనముత్పలమ్ ।
శీతతోయేనపిష్ట్వాను లేపోమంత్రెంసుఖావహమ్ ॥

తా. తామరాకు వట్టివేరు శ్రీగంధము కలువగడ్డ వీనిలో దేనినేని శీతోదకముతోనూరి "ఓం స్వాహా భూర్భువస్వాహా హోంస్వాహా" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనముచేసిన నందయను మర్కటీరోగము హరించు.

వాసినీమర్కటీ స్వరూపము.

శ్లో॥ వక్త్రంచపిఃగళం కృష్ణాజ్వలితాగ్నినిభేక్షణా ।
వింశదంష్ట్రీమహారౌద్రీ వాసినినామమర్కటీ ॥

తా. ముఖము పింగళవర్ణముగలదిగ శరీరము నలుపువర్ణముగలదిగ అగ్నివలె జ్వలింపుచుండు నేత్రములుగలదిగ యిరువది పండ్లుగలదిగ మహాభయంకరముగ నుండినది వాసియను మర్కటీరోగమని తెలియవలయు.

వాసినీమర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ ఆగ్నేయస్ఫోటకాశ్చైవ జాయంతేతద్విషాధికే ।
విధ్యంతిసర్వగాత్రాణి పూతిగంధముఖంభవేత్ ॥

తా. అగ్నితో దగ్ధంబైనటుల స్ఫోటకములు జనించి విషమించినపుడు శరీరంబంతయు సూదులతో బొడుచునటుల వేదనగలుగుట ముఖము దుర్గంధముగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది వాసినియను మర్కటీరోగమని తెలియవలయు.

వాసినీమర్కటికి ఈశ్వర్యాది లేపము.

శ్లో॥ ఈశ్వరీనింబపత్రాణి శ్వేతాకాశాకుశా స్తథా ॥
కషాయైఃపంచభిర్ఘ్రాతే తల్లేపశ్చసుఖావహః ॥

తా. ఈశ్వరివేరు వేపాకు గరికవేరు కుశదర్భవేరు వీనిని సమభాగములుగ నుదకములోనూరి యీదిగువ నుదహరించెడి పంచత్వక్కులకషాయములో మర్కటీరోగమును గడిగి యభిమంత్రించి లేపనముచేసిన వాసినియను మర్కటీరోగము హరించు.

పంచత్వక్కుల కషాయము.

శ్లో॥ ఉదుంబరవటాశ్వత్థ చూతప్లక్షసముద్భవాః ।
త్వక్పంచకకషాయేణ శివమంత్రశ్చివోదితః ॥

తా. మేడి మఱ్ఱిరావి మామిడి జువ్వి యను పంచత్వక్కుల దంచి కషాయముకాచి దానిలో మర్కటీరోగమును గడుగవలయు. మఱియు దానిని "ఓం నమో భగవతే రుద్రాయ హరహర గచ్ఛతు విషంస్వాహా" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి పూర్వోక్తఔషధములను లేపనము సేయవలయు.

మోహినీ మర్కటి స్వరూపము

శ్లో॥ బహుపాదామహాకాయా బహురూపావిషోత్కటా ।
మోహినీనామ విజ్ఞేయా విద్ధోధత్తేన జీవితమ్ ॥

తా. అనేకపాదములుగొప్పశరీరము పెక్కురూపములుగలదై కడువిషముతో గూడియుండునది మోహినీ మర్కటీదేవత యని తెలియవలయు. ఇది సోకిన మనుజుడు జీవింపడు.

మోహినీ మర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ రోమాంచోథజ్వరోదాహో స్వేదో నిద్రాండవర్ధనమ్ ॥
రక్తాంగశ్శ్వయథుశ్చేతి తయాదష్టస్యలక్షణమ్ ॥

తా. గగుర్పాటు జ్వరము దాహము చెమట నిద్రాభంగముగలుగుట అండములు వృద్ధిం జెందుట శరీరము రక్తవర్ణముగనుండుట శరీరము వాచుట యీ లక్షణములవలన మోహినీమర్కటి సోకినదని తెలియవలయు.

దాహినీ మర్కటీ లక్షణము.

శ్లో॥ అగ్నితుల్యాబృహత్పాదా మురంతాగరళోత్కటా ।
దాహినీదాపరాధీతా మూర్ఛాదాహోతిదారుణః ॥

తా. అగ్నివలెమండును గొప్పపాదములుగలదై మృత్యుప్రదంబై అత్యుత్కటమైన విషముతో గూడియుండునది దాహినీమర్కటి యనంబడు. అది సోకిన మూర్ఛ కడుభయంకరమైన దాహము గలుగు.

మోహినీ మర్కటీ చికిత్స.

శ్లో॥ గర్దభాండప్రియంగూచ శ్వేతచందనచిత్రకమ్ ।
శిఖినీలోత్పలంచాపి త్వాలేపో హంతితద్విషమ్ ॥

తా. కలుజువ్వి (ధరణివేరు) ప్రేంకణము శ్రీగంధము చిత్రమూలము మయూరశిఖి నల్లకలువగడ్డ వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో మెత్తగనూరి "ఓం నమోరుద్రాయ హేనవే గౌరీపతయే మహాపక్షి రాజాయ పక్షి పాతేనహర విషం జూహాహ" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించి లేపనము చేసిన మోహినియను మర్కటీ రోగము హరించు.

కాళరాత్రి మర్కటి స్వరూపము.

శ్లో॥ శుక్లాకృష్ణాఘురాంఘ్రిశ్చ రోమాంచావిషవన్మదా ।
కాళరాత్రిస్తయాదష్టే నమంత్రంనచభేషజమ్ ॥

తా. తెల్లగాని లేక నల్లగానిమంచెటబరువై పాదములు గలిగియుండుట రోమములు నిక్కబొడిచికొనియుండుట కడువిషతుల్యముగనుండుట యీలక్షణములుగల కాళరాత్రిమర్కటియని తెలియవలయు. ఇది సోకినమంత్రౌషధములులేవు.

క్షోభిణీ మర్కటీ స్వరూపము.

శ్లో॥ బహుపాదాన్వితా శ్వేతా రక్తపాదాన చేక్షణా ।
క్షోభిణీపాచవిజ్ఞేయా స్ఫోటతోద వ్రణాదయః ॥

తా. అనేక పాదములతో గూడియుండుట తెల్లగనుండుట యెఱ్ఱని పాదములు గలదిగనుండుట దృష్టిలేకుండుట యీ లక్షణములుగలది క్షోభిణీమర్కటి యని తెలియవలయు. ఇది సోకిన బొబ్బలు సూదులతో బొడుచునటుల వేదన వ్రణములు మొదలగునవి గలుగు.

క్షోభిణీ మర్కటీ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ కషాయైః క్షాళనం త్వగ్భి స్సింధు మధ్వాజ్య లేపనమ్ ।
పశ్చాచ్ఛిన్నేశ్వరీమూలం మధుపర్ణీ శతావరీ ।
చందనోదక పిష్టానాం చందనం లేపనంహితమ్ ।
సమంత్ర మౌషధం ప్రోక్తం మర్కటీ విషనాశనమ్ ॥

తా. మర్కటీరోగమును పంచత్వక్కులకషాయముతో గడిగి సైంధవలవణములో తేనె నెయ్యిగలిపి లేపనముచేసి తదనంతరము తిప్పతీగె యీశ్వరి వేరు గుమ్మడు వేరు పిల్లిపీచర అనువానిని సమభాగములుగ శ్రీగంధపురసముతోనూరి లేపనము చేసిన క్షోభిణియను మర్కటీరోగము హరించు. (మఱియు 8 విధములైన మర్కటీ రోగములయందు పూర్వోక్త ఔషధలేపనమును మంత్రాభిమంత్రముల నొక మండలముగాని లేక 2 మండలములుగాని చేయవలయు.) వానిచే మర్కటీరోగవిషములు హరించు.

అర్బుదరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గాత్రప్రదేశే క్వచిదేవదోషా స్సంమూర్ఛితామాంస మసృక్ప్రదూష్య । వృత్తం స్థిరం మందరుజం మహాంత మనల్పమూలం చిరవృద్ధిపాకమ్ । కుర్వంతిమాంసో చ్ఛ్రయమత్యగాధం తదర్బుదంశాస్త్రవిదోవదంతి । అర్బుదే గ్రంథివ త్కుర్యా ద్వోధితం సుతరాం హితమ్ ॥

తా. ప్రకోపించిన దోషములు శరీరమునందేదైన నొకభాగమునమాంసరక్తములంజెఱచి గుండ్రమై స్థిరమైయొకింతనొప్పిగలదై గొప్పదియై లోతుగవ్యాపించిన

మూలముగలదై చిరకాలము మీద వృద్ధిం జెంది లోతుగలదై యుండు మాంసపు ముద్దను గలుగంజేసిన వైద్యశాస్త్రులు అర్బుదమని వచించెదరు. దీనియందు గ్రంధుల వలెనే సిరావేధనుసేయుట కడు హితకరంబు. (అర్బుదమన — పొరగడ్డ.)

అర్బుదరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ మృదుస్థూల స్తథాశోఫః క్వచిద్గాత్రే ప్రకాశితః ।
సుజాత మర్బుదంజ్ఞేయం చిరాద్వృద్ధిశ్చ పాకకృత్ ।
భవేత్తం పాచయేచ్ఛోధం లేపనైః పాకకారకైః ।

తా. శరీరమునం దేదైన నొకభాగమును మృదువుగ గొప్పదిగ నుండు వాపు జనించి మెఱయుచు చిరకాలము మీదబాగుగ వృద్ధిం జెంది పాకమును జెందినఅర్బుద మనంబడు. దీనిని పాకోపయుక్త లేపనములవలన పాకము జేయించవలయు.

అర్బుద భేదములు.

శ్లో॥ వాతేనపిత్తేన కఫేనచాపి రక్తేనమాంసేన చమేదసాచ ।
తజ్జాయతేతస్యచలక్షణాని గ్రంథేస్సమానాని సదాభవంతి ॥

తా. అర్బుదము వాత పిత్త కఫ రక్త మాంస మేదజములన 6 విధంబులు. వానియం దెల్ల ప్రుడు గ్రంధిలక్షణంబులే గలిగియుండు.

రక్తార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ దోషఃప్రదుష్టో రుధిరం సిరాసు సంకుచ్య సంపీడ్య తతోస్య పాకమ్ । సాస్రావమున్నహ్యతి మాంస పిండం మాంసాంకురై రాచితమాశు వృద్ధమ్ । కరోత్యజస్రం రుధిరప్రవృద్ధి మసాధ్యమేత ద్రుధిరాత్మకంతు । రక్తక్షయోప ద్రవ పీడితత్వాత్పాండుర్భవేత్సో ర్బుదపీడితస్తు ॥

తా. ప్రకోపించినదోషము సిరలయందు రక్తమును సంకోచపఱచి (అనగా జేర్చి) పీడించుటచే మాంసపుముద్దను యెత్తుగజేసి యొకింత పండునట్టులుం జేయుట కొంచెముగ స్రావముగలదై మాంసపుమొంకురములతో వ్యాప్తంబై శీఘ్రముగ వృద్ధిం జెందునదియైయుండుటవలన యెల్లప్రుడు రక్తమునుగార్చుచుండుట రక్తము క్షయిం

చుటవలన అర్బుద పీడవల్లన శరీరము తెలుపుబారుట యీ లక్షణములుగలది రక్తా ర్బుదమని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

మాంసార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ ముష్టిప్రహారాదిభి రర్ది తేంగే మాంసం ప్రదుష్టం జనయేద్ధి శోధమ్ । అవేదనం స్నిగ్ధ మసన్యవర్ణ మపాకమశ్మోప మమ ప్రచాల్యమ్ । ప్రదుష్ట మాంసస్య నరస్య గాఢ మేతద్భవే న్మాంస పరాయణస్య । మాంసార్బుదం త్వేత దసాధ్య ముక్తం సాధ్యేష్వ పీమానితు వర్జయేచ్చ ॥

తా. పిడిదెబ్బలు మొదలగు వానివలన అంగపీడితుడై యుండ దుష్టమైన మాంసము వేగ నారహితంబై మినమినలాడుట చర్మసమానవర్ణముగలదై పాకరహితంబై రాయివలెగట్టిగ చలించనదియైయుండు వాపునుగలుగంజేసిన మాంసార్బుద మనంబడు. ఇది అసాధ్యము. ఈ మాంసార్బుదము మాంసము చెడినవానికి ప్రతి దినము మాంసమును భక్షించెడు వానికిని తఱుచుగ జనించు. ఈ క్రింద జెప్పంబడు నర్బుదములు సాధ్యంబులైనను వర్జింపవలయు.

అసాధ్యార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ సంప్రస్రుతం మర్మణియచ్చజాతం స్రోతస్సు వాయచ్చ భవేదచాల్యమ్ ॥

తా. మర్మస్థలములపై జనించి స్రావముతో గూడియుండు అర్బుదమును నాసాది మార్గములపై జనించియుండు అర్బుదమును మఱియు స్థిరముగనుండుఅర్బుదమును అసాధ్యంబులు.

అధ్యర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ యజ్జాయ తేన్య త్ఖలుపూర్వజాతే జ్ఞేయం తదధ్యర్బుదమర్బుదజ్ఞైః ॥

తా. పూర్వము జనించిన యర్బుదము మీద వేరొక యర్బుదము జనించిన అధ్యర్బుద మనంబడు.

ద్విరర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ యద్ద్వంద్వజాతం యుగపత్క్రమాద్వా ద్విరర్బుదం తచ్చ భవే దసాధ్యమ్ ॥

తా. ఏకకాలమునందుగాని లేక] దానికి వెనుకనొకటిగాని రెండర్బుదములు సమీపములుగ జనించిన ద్విరర్బుద మనంబడు. ఇది యసాధ్యము.

అర్బుద పాకాద్యుత్పత్తి కారణము.

శ్లో॥ నపాకమాయాంతికఫాధికాద్వా మేదోబహుత్వాచ్చవిశేష
తస్తు। దోషస్థిరత్వా ద్గ్రథనాచ్చతేషాం సర్వార్బుదా న్యేవ
నిసర్గతస్తు ॥

తా. కఫముగాని లేక మేదస్సుగాని యధికములుగ నుండుటవలన దోషములు స్థిరములుగ నుండుటవలన దోషములు] దానిలో నొకటిజేరుటవలన సర్వార్బుదములయందు స్వభావముగ పాకము గలుగకనుండు.

గంధాది లేపము.

శ్లో॥ గంగశిలా విశ్వౌషధవిడంగ నాగభస్మ భిస్సమైశ్చూర్ణమ్ ।
కృకలాస రక్తయుక్తం లేపాత్సద్యో ర్బుదధ్వంసి ॥

తా. గంధకము మణిశిల శొంఠి వాయువిడంగములు నాగభస్మము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తొండరక్తములోగలిపి లేపనముజేసిన తత్క్షణమున అర్బుదము హరించు.

యవక్షారాది లేపము.

శ్లో॥ లిప్త్వా యవక్షార విడంగబీజం గంధోపలై స్స్వైర్నసృణీ
కృతై ర్యత్ । రక్తేన మిశ్రై స్సరటస్యసద్య స్త్వధ్యర్బుదం
శామ్యతి నాన్యథైతత్ ॥

తా. యవక్షారము వాయువిడంగములు వీనిని ఖల్వములోనునిచి వెన్నతో మర్దించి తొండరక్తమునందుగలిపి లేపనముజేసిన అధ్యర్బుదము తత్క్షణమునశించు. ఇది మఱియొక విధముగ నశింపదు.

హారిద్రాది లేపము.

శ్లో॥ హారిద్రాలోధ్రపత్తంగ గుడధూమ మనశ్శిలాః ।
మధుప్రగాఢో లేపోయం మేదోర్బుద హరఃపరః ।
ఏతామేవ క్రియాంకుర్యా దశేషాం శర్కరార్బుదే ॥

తా. పసపు లొద్దుగ రసకర్పూరము జెల్లము కరుధూపము మణిశిల వీనిని ఖల్వములోనునిచి మర్దించి తేనెలోగలిపి లేపనముజేసిన మేదోర్బుదము నశించు. ఈ క్రియచే శర్కరార్బుదమునందును జేయందగు.

రౌద్ర రసము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధసూతం సమంగంధం మర్దయేద్యామ
చతుష్టయమ్ । నాగవల్లీ బలాద్రావైః మేఘనాద పున
ర్నవైః । గోమూత్రైః పిప్పలీయుక్తైః మర్ద్యరుధ్వా పుటే
ల్లఘు । లిహేత్క్షౌద్రై రసోరౌద్రః గుంజామాత్ర మితం
భవేత్ । పారిజాతాంబుదం చైవ కాసమర్దంచ సక్షిపేత్ ।
నింబపత్రోద్భవైశ్చాథ తత్కల్కై శ్శుధ్యతిద్రవణమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన గంధకము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వము లోనునిచి 4 ఝాములు కాటుకవలె మర్దించి పిప్పలిచూర్ణమునుజేర్చి మర్దించి తమల పాకుల తోడిమెలకసము ముత్తివపులగము చిట్టికూర తెల్లగలిజేరు అనువాని రసము లలోను గోమూత్రమును మరల 4 ఝాములు మర్దించి లఘుపుటంబిడి గురిగింజయె త్తును తేనెలో సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండుటయేగాని పారిజాతపాకు తుంగముస్తెలు కసివెందాకు వేపాకు అనువానిని కల్కముజేసి కాచి లేపనముజేసిన అర్బుదములు హరించు.

అర్బుదమునకు చిత్రమూలాది లేపము.

శ్లో॥ చిత్రకం చిరిబిల్వంచ శృంగిబేర పునర్నవమ్ ।
లాంగలీ శిగ్రుమూలాంచ దంతీ లవణపంచకమ్ ।
సకణా మరిచం పిష్ట్వా గోమూత్రేణ ప్రలేపయేత్ ।
సర్వార్బుదా వినశ్యంతే నరోహంతి పునర్నృణామ్ ॥

తా. చిత్రమూలము క్రానుగవేరు అల్లము గలిజేరు చెన్నచెర్లగడ్డ మునగవేరు నేలదంతి పంచలవణములు పిప్పలి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపంచి తములోనూరి లేపనముజేసిన సర్వార్బుదములు హరించు మరల జనింపగు.

గళగండ నిదానము.

శ్లో॥ నిబద్ధ శ్శ్వయథుర్యస్య ముష్కవల్లంబతేగళే।
మహాన్వాయ దివాహ్రస్వో గళగండంత మాదిశేత్ ॥

తా. కంఠమునందు పెద్దదిగగాని లేక చిన్నదిగగాని నుండు వాపు జనించి వృషణమువలె వ్రేలుచుండిన గళగండ మనంబడు.

గళగండ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ వాతఃకఫశ్చాసిగళేప్రదుష్టో మన్యేసమా శ్రిత్యతథైవమేదః।
కుర్వంతిగండం క్రమశస్స్వ లింగై స్సమన్వితం తంగళగణ్డ మాహుః ॥

తా. దుష్టములైన వాత కఫ మేదస్సులు గొంతునందలి సిరలజెంది క్రమముగ వృద్ధింజెంది తమతమ లక్షణయుక్తంబై నొకయుంటను గల్గుంజేసిన గళగండ మనంబడు. (ఇది వాతజ కఫజ మేదజములన 3 విధంబులు.)

వాతిక గళగండలక్షణము.

శ్లో॥ సూచీవ్యథా కృష్ణ సిరావనద్ధ శ్శ్యావారుణో వాపద నాత్మకస్తు। పారుష్యయుక్త శ్చిరవృద్ధ్యపాకో యదృచ్ఛయా పాకమియాత్కదాచిత్ । వైరస్యమాస్యచతస్యజంతో ర్భవేత్తథా తాలుగళ ప్రశోషః ॥

తా. సూదులతో బొడుచునట్టుల పీడగలుగుట నల్లని సిరలతో వ్యాప్తంబై యుండుట నీలముగ లేక యెఱ్ఱగ కఠినముగ నుండుట చిరకాలము పెరిగి పాకము జెందకుండుట నొకానొకపుడు కారణములేకనే పండుట నోరువిరసముగ నుండుట లోపలిదౌడ గొంతెండుట యీలక్షణములుగలది వాతికగళగండమని తెలియవలయు.

కఫజ గళగండ లక్షణము.

శ్లో॥ స్థిరస్సవర్ణో గురురుగ్రకండూ శ్శీతోమహాం శ్చాపికఫాత్మకస్తు। చిరాభివృద్ధింభజతేచిరాద్వా ప్రపచ్యతే మందరుజఃకదాచిత్ । మాధుర్య మాస్యస్యచ తస్యజంతో ర్భవేత్తథా తాలుగళప్రలేపః ॥

తా. స్థిరముగ చర్మముతో సమానవర్ణముగలదై జడముగ కడుదురదయుక్తముగ చల్లగ పెద్దదిగ దీర్ఘకాలముమీద వృద్ధిపొందినదిగ దీర్ఘకాలముమీద నొకా

నోకపుడు పండునదిగనుండుట పండునపు డొకింత పోట్లుగలుగుట నోరు తీపిగనుం డుట లోదౌడ గొంతు కఫముతో నలగంబడినటులుండుట యీ లక్షణములుగలది కఫజ గళగండమని తెలియవలయు.

మేదజగళగండ లక్షణము.

శ్లో॥ స్నిగ్ధోగురుః । పాండురపూతిగంధో మేదోభవస్స్వల్ప రుజోతికండూః । ప్రలంబ తేలాబువదల్పమూలో దేహానురూపక్షయవృద్ధియుక్తః । స్నిగ్ధాస్యతాతస్యభవేచ్చజంతో ర్గళేనుశబ్దం కురుతేచ నిత్యమ్ ॥

తా. మినమినలాడుచు జడముగ పాండురవర్ణముగ దుర్గంధముగ మందమైన పీడగలదిగ కడుదురదయుక్తముగ నుండుట స్వల్పమూలముగలదై సొరకాయవలె వ్రేలుచుండుట శరీరముక్షయించిన నదియును క్షయించుట వృద్ధిం జెందిన నదియును వృద్ధింజెందుట ముఖము నూనెచే బూయంబడినటుల మినమినలాడుట మాటలాడునపు డెల్లపుడు గొంతువలన నుపశబ్దము వెడలుట యీ లక్షణములుగలది మేదజగళగండమని తెలియవలయు.

అసాధ్యగళగండ లక్షణము.

శ్లో॥ కృచ్ఛ్రాచ్ఛ్వసంతం మృదుసర్వగాత్రం సంవత్సరాతీతమరోచకార్తమ్ । క్షీణంచవైద్యో గళగండజుష్టం భిన్నస్వరం చాపివివర్జయేత్తు ॥

తా. కష్టముగ శ్వాసము నేని లేక సర్వశరీరము మృదువుగ నేని గళగండము జనించి 1 సంవత్సరకాలం బతిక్రమించియేని అరోచకం బేని శరీరక్షయం బేని స్వరభేదం బేనిగల గళగండరోగిని వైద్యుడు వర్జింపవలయు.

సర్షపాది లేపనము.

శ్లో॥ సర్షపాశ్శిగ్రుబీజాని శణబీజాతసీయవాః ।
మూలకస్యచబీజాని తక్రేణామ్లేనపేషయేత్ ।
గండానిగ్రంథయశ్చైవ గండమాలాస్తథైవచ ।
ఆలేపాస్తేపశామ్యంతి విలయంయాంతివాచిరాత్ ॥

తా. తెల్లావాలు ఘునగవిత్తులు జనపవిత్తులు అగిసెవిత్తులు యవలు ముల్లంగి విత్తులు వీనిని పుల్లనిమజ్జిగతో నూరి లేపనముజేసిన గళగండము గ్రంథులు గండమాల శీఘ్రముగ నశించు.

మండూర లోహము.

శ్లో॥ మహిషీమూత్రవిమిశ్రంలోహమలం సుస్థితంఘటేమాసమ్ ।
అంతర్ధూమవిదగ్ధంమధునా గళగండనాశసంలీఢమ్ ॥

తా. లోహకిట్టమును మంటిపాత్రయందునుంచి బఱ్ఱెమూత్రముబోసి యొకమాసమువరకునుంచిపిదపదానినినూరి గజపుటంబిడితేనెతో సేవించిన గళగండముహరించు.

వాతగళగండమునకు నిచులాది లేపము.

శ్లో॥ నిచులంశిగ్రుమూలాని దశమూలమథాపిచ ।
ఆలేపనంవాతగండే సుఖోష్ణంసంప్రశస్యతే ॥

తా. ప్రబ్బలి మునగవేరు దశమూలములు వీనినినూరి యొకింతవెచ్చజేసిసుఖోష్ణముగ లేపనముజేసిన వాతగళగండము హరించు.

కఫజగళ గండోపచారము.

శ్లో॥ స్వేదోపనాహైః కఫసంభవేపి కృత్వా క్రమంశ్లేష్మహరం విదధ్యాత్ ॥

తా. ఒత్తడము కట్టుగట్టుట శ్లేష్మనాశకరక్రియలు అనువానివలన కఫజగళగండము హరించు.

దేవదార్వాది లేపము.

శ్లో॥ దేవదారుర్విశాలాచ కఫగండేప్రలేపనమ్ ।
సంఘర్షనం శీర్షకశ్చ సర్వేగండ నకేహితాః ॥

తా. దేవదారు వెఱ్ఱిపుచ్చ అనువాని లేపనమును వమనము శిరోవిరేచనము అను వానిని కఫగళగండములయందు జేయుట హితకరంబు.

మేదజగళగండ చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ మేదస్సముత్థేత్ర యథోపదిష్టాం విధ్యేచ్ఛిరాం స్నిగ్ధతనోర్న

రస్య । శ్యామాసుధాలోహ వ్రరీమదంతీ రసాంజనై శ్చాపి హితః ప్రలేపః ॥

తా. శాస్త్రోక్తప్రకారము స్నేహమును లేపనముజేసి సిరావేధంజేసి పిప్పలి సున్నము లోహకిట్టము నేపాళములు రసాంజనము అనువానిని నూరి మేదజ గళగండమునందు లేపనముజేయుట హితకరంబు.

శ్లో॥ శ్వేతాపరాజితామూల పాతఃపిష్ట్వాపిబేన్నరః ।
సర్పిషానియతాహారో గళగండప్రశాంతయే ।

తా. తెల్లగంటెనవేరును నూరి ప్రాతఃకాలమున ద్రాగి నేతియన్నము నెల్లపుడు భుజింపుచుండిన గళగండము శమించు.

తుంబి తైలము.

శ్లో॥ విడంగక్షారసింధూత్థా రాస్నాగ్నివ్యోషదారుభిః ।
కటుతుంబీఫలరసే కటుతైలంవిపాచితమ్ ।
చిరోత్థ మపినస్యేన గళగండం వినశ్యతి ।

తా. వాయువిడంగములు యవక్షారము సైంధవలవణము వస సన్నరాస్నము చిత్రమూలము త్రికటుకములు దేవదారు అనువానికషాయములో చేదుసొరకాయల రసము తెల్లావనూనె గలిపి చిక్కగకాచి నస్యముజేయించిన చిరకాలముగనుండు గళగండము నిస్సంశయముగ హరించు.

తుంబ్యాది తైలము.

శ్లో॥ తుంబీరసేన కటుకేన చతుర్గుణేన కల్కీకృతైర్మగధజాదిగ ణౌషధైశ్చ । తైలంశృతంహరతి దేహేషుగండమాలామత్యుల్బణా మపిగళే గళగండరోగాన్ ॥

తా. నాలుగింతలు చేదుసొరకాయరసములో పిప్పల్యాదిగణోక్త ఔషధముల కల్కమును దానికి సమముగ నూనెగలిపి చిక్కగ కాచి లేపనముజేసిన ప్రబలమైన గండమాల గళగండము హరించు.

సూర్యావర్త్యాది లేపము.

శ్లో॥ సూర్యావర్తరసాభ్యాం గళగండోపనాహనమ్ ।

స్ఫోటాస్రావై స్సంప్రయాతి గళగండో౽నసంశయః ॥

తా. సూర్యావర్తము వెల్లుల్లి వీనిని నూరి ముద్దజేసి కట్టుగట్టిన బొబ్బలు స్రావము వీనితో గూడియుండు గళగండము నిస్సంశయముగ శమించు.

పలాశమూల లేపనము.

శ్లో॥ తండులోదకపిష్టేన మూలేనపరిలేపితః ।
హింతఃకర్ణేపలాశస్య గళగండప్రశామ్యతి ॥

తా. మోదుగవేరును బియ్యపుకడుగుతోనూరి చెవులయందు లేపనము జేసిన గళగండము హరించు.

గండమాల భేదములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] చత్వారః క్రిమిజారోగా కాయంతే గ్రంథిపూర్వకాః । హృదయే గండమాలాఖ్యం కంఠేజాతం తథైవచ కపోలగండమాలాచా వ్యుత్తమాంగేచజాయతే । దంతవ్రణంకటౌజాతం శ్రవణేనాసగండకే । ఏతేదుర్గంధ సంయుక్తాశ్శ్వేతరక్త సమన్వితః । ఏతేషాంభేషజంచైవ కథ్యతే పూర్వవేదిభిః ॥

తా. క్రిములవలన గ్రంధిపూర్వకముగ 4 విధములైన రోగములు జనించు. హృదయమున జనించిన హృదయగండమాల యనియు కంఠమున జనించిన కంఠగండమాల యనియు చెక్కిటజనించిన కపోల గండమాలయనియు శిరమున జనించిన కపాలగండమాలయనియు జెప్పంబడు. మఱియు పంటియందు జనించిన దంతవ్రణమనియు కటిప్రదేశమున జనించిన కటివ్రణమనియు చెవిలోగలిగిన కర్ణవ్రణమనియు నాసికమున జనించిన నాసికావ్రణమనియు జెప్పంబడు. యివియన్నియు దుర్గంధ యుక్తంబులై చీమును గార్చుచు తెల్లగ యెఱ్ఱగనుండు వీనికి ఔషధము పూర్వులచే జెప్పంబడియె.

గండమాల లక్షణము.

శ్లో॥ కర్కంధుకోలామలకప్రమాణైః కక్షాంసమన్యా గళవంక్షణేషు । మేదఃకఫాభ్యాంచిర మందపాకై స్స్యాద్గండమాలా బహుభిస్తుగండైః ॥

తా. మేదస్సు కఫము అనువానివలన చంకలు భుజశిరములు పెడతల పెద్ద నరము కంఠము గజ్జలు అనువానియందు రేగుపండు మిరియాలు వుసిరికకాయ అను వాని ప్రమాణముగల పలువిధములైన గ్రంథులు జనించి సావకాశముమీద కొంచె ముగ పాకమును జెందిన గండమాల యనంబడు.

గండమాలలకు త్రికటుకాది వటికములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] త్రికటుసవిళంగంతు ప్రత్యేకం నవనిష్కకమ్॥
నారికేళంతథాపిష్టం పురాణగుడమేవచ।
ప్రత్యేకం పలమాత్రంతు రసభస్మచ నిష్కకమ్।
ఏరండతిలతైలేన భల్లాతకచతుష్పలమ్।
మర్దయేత్పచనంకృత్వా మాషమాత్రంచదాపయేత్
గండమాలా వినశ్యంతి లవణామ్లాంచ వర్జయేత్॥

తా. త్రికటుకములు వాయువిడంగములు యివి దినుసుకు 9 నిష్కములు ప్రాతకొబ్బెర ప్రాతబెల్లము యివిదినుసు కొక్కొకపలము రసభస్మము 1 నిష్కము జీడిగింజలు 4 పలములు యిటుల సీనినెల్ల నేకముజేసి మెత్తగదంచి అందు 4 పల ముల ఆముదము 4 పలముల నూనెగలిపివండి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి సేవిం చిన గండమాలలు హరించు. దీని సేవనకాలంబున వుప్పును పులుసును వర్జించి (కంది పప్పు ఆవునెయ్యి నల్లనివరివంటకము) అనువానిని భుజింపవలయు.

విడంగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విళంగేంద్రయవానుూలంమహానింబద్రుమ
త్వచః। తుల్యంచూర్ణజలైఃపీతం కర్షైకం గండమాలనుత్॥

తా. వాయువిడంగములు కొడిసెవేరు పెద్దవేపచెక్క దీనియర్ధభాగంబున (300 కరక్కాయల బెరడు) వీనిని సమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి కర్షప్రమా ణమును వుదకానుపానముతోడ సేవించిన గండమాలలు హరించు.

గండమాలలకు తాళకాది వటికములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శుద్ధతాళంశిలాంశుద్ధాం యవక్షారంససైంధ
వమ్। దార్వీంసుధాంచూర్ణయేత్తు మాక్షికేణసమాయుతమ్।
నిష్కార్ధంఘృతయుక్తంచ కంఠరోగేషు దాపయేత్॥

తా. శుద్ధిజేసినతాళకము శుద్ధిజేసినశిలాజిత్తు యవక్షారము సైంధవలవణము ప్రమాణసమము సన్నముచేసిన సమభాగములుగ గ్రహించి తేనెతో మర్దించి అర్ధనిష్క ప్రమాణము మాత్రలుజేసి నేతి యనుపానముతోడ సేవించిన కంఠగండమాలలు హరించు.

క॥ పూనియెద్దుత్రిగడ్డలు । నూనెయుమిరియంబువండి నూరుక
త్రాగ । న్మానుగనలువది దినములు । మానవతతి కెల్లగండ
మాలలుమానున్॥

క॥ మిరియంబునూనెవెల్లుల్లి । బత్తెబచ్చలి గడ్డగూర్చి భక్షిం
పంగన్। మరిసల్లవడ్లపుముద్దో। గిరముతినంగండమాలకిల్మిష
మడఁగున్॥

క॥ వారిజపుచెక్కరసమును । భేరెన్నకసింధూరంబుపిప్పలిమోడిం।
గూరిచిసేవించినదా । మాయూక్తైకుష్ఠగండమాలలడంగున్॥

గీ॥ ముంగ తెల్లవెలకి మరిచిత్రమూలంబు । నెమలిచెక్క గారసీలి
పుప్పి । పిప్పలియునుచూర్ణ మొప్పఁగా వెన్నదా । గ్రోల
వేగఁగండ మాలలడఁగు ॥

గీ॥ కలియుగంబునమున్నూరు కరకకాయ । లించుకని చూడఁ
బోవక యుంపుతోడ । మండలంబారగింప భూమండలమున।
గండమాలలు కుష్ఠరోగములుమాను ॥

గీ॥ గాలనెల్లి త్రికటుకమునల్లపుప్పియు । సమముగూర్చినూనెసమ
ముగూర్చి। త్రాగిభానువార త్రయముదధ్యన్నంబు । గుటవ
గండమాల లడఁగిపోవు ।

(ఈ రెండు గీతపద్యములయందు చెప్పఁబడిన యౌషధములలో పూటకు రెండు చిన్నములయెత్తు రసకర్పూరమును కలిపి వెన్న యనుపానముతోడ దంతములకు దగలక మ్రింగుచుండిన గండమాలలు హరించు.)

గండమాలలకు గంధకాది లేపము.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] గంధకంపారదం తుల్యం మర్క-

క్షీరేణసైంధవమ్ । పిష్ట్వాచ కాంచనీమూలం లేపోయం గండమాలహః ॥

తా. గంధకము రసము సైంధవలవణము దేవకాంచనపట్ట వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి జిల్లేడుపాలతో మర్దించి గండమాలలయందు లేపనము జేసి అగ్నియందు కాచిన గండమాలలు హరించు.

శ్లో॥ [నిత్యానాధీయే] ఇంద్రవారుణికా మూలం భానుదుగ్ధేశ్చ సైంధవమ్ । పిష్ట్వాలేపేనహంత్యాశు ముండ్రావేణ వేష యేత్ । పిబేత్స ప్రదినంయష్టిం గండమాలావినశ్యతి ॥

తా. పాపరవేరును జిల్లేడుపాలతో నూరి అందు సైంధవలవణము కలిపి గండమాలలపై లేపనముజేసి నిప్పుసెగయందు కాచిన గండమాలలు హరించు మరియు యష్టిమధుకమును బోడకరరసముతోనూరి 7 దినములు త్రాగిన గండమాలలు హరించు. (రసము గంధకము మైలుతుత్తము వీనిని సమభాగములుగ నేకముజేసి ఆవువెన్నతో మర్దించి గండమాలపై లేపనముజేసి సెగయందు కాచిన గండమాలలు హరించు.)

గండమాలా ఖండనరసము.

శ్లో॥ కర్షంసూతంశుద్ధమస్య గంధకంత్వర్ధముత్తమమ్ । సార్ధకర్షం తామ్రభస్మమృతంకిట్టత్రికర్షకమ్ । వ్యోషామట్కార్ష తులితామ తూర్ధంసైంధవంస్మృతమ్ ॥ కాంచనారత్వచశ్చూర్ణం పల త్రయమితంక్షిపేత్ । పలత్రయం గుగ్గులోశ్చ శుద్ధస్యసము పాహరేత్ । ఏతద్వ్యక్త్యాతుసంమేళ్యసురభీసర్పిషాద్రుణమ్ । గండమాలాఖండనోయం రసోమాషత్రయాత్మకః । భుక్తోపి హంతి గండాని గండమాలాంచ దారుణామ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినరసము 1 కర్షము శుద్ధిజేసిన గంధకము ½ కర్షము తామ్రభస్మము 1½ కర్షము మండూరము 3 కర్షములు శొంఠి 2 కర్షములు మిరియాలు 2 కర్షములు పిప్పలి 2 కర్షములు సైంధవలవణము ½ అక్షము దేవకాంచనపుచెక్కచూర్ణము 3 పలములు శుద్ధిజేసిన మహిషాక్షి గుగ్గిలము 3 పలములు యిటుల వీనినెల్ల క్రమముగ నేకముజేసిన ఆవునేతితో దంచి 3 మాషముల మెత్తు యుండలుజేసి సేవించిన భయంకరములైన గళగండము గండమాలలు హరించు.

గంధకాది లేపనము.

శ్లో॥ గంధకంటంకణంసింధుం కాంచసీనవసాగరమ్ । సౌవర్చలం యవక్షారం కాచంరక్తంసువర్చికామ్ । శీతంరక్తంచ పాషాణం మూషకోత్థం నియోజయేత్ । నేపాలబీజమజ్జాంచ సమం జంబీరపేషితమ్ । శస్త్రైశ్ఛిత్వా ప్రదాతవ్యం వేష్ట్య మేరండపత్రకైః । ఏవంత్ర్యాహాత్స్ఫుటంత్యేవ దద్యాన్నం దాపయేత్తతః । గండమాలాపచీగ్రంథి ర్బహిర్నిర్యాతినాన్యథా ॥

తా. గంధకము వెలిగారము సైంధవలవణము పసపు నవాసాగరము సౌవర్చలవణము యవక్షారము కాచలవణము సిందూరము సర్జక్షారము కర్పూరము లక్కపాషాణము యెలుకచెవిపట్టి నేపాళపువిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నూరి యీ యౌషధమును 3 దినములు ఆముదపాకులను బెట్టి కట్టుగట్టిన గండమాల అపచి గ్రంథిపగిలి అందలికోపము నిశ్చయముగ బైలువెడలు. మఱియు దీనియందు పెరుగన్నము నొసంగవలయు.

కపాలగండమాల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కపాలగండమాలాతు హ్యుత్తమాంగేచ జాయతే । ఏతద్దుర్గంధ సంయుక్తా శ్వేతరక్త సమన్వితా ॥

తా. శిరమున గండమాలజనించి దుర్గంధయుక్తమై చీముగారుచు తెల్లగ యెఱ్ఱగనుండిన కపాలగండమాలని తెలియవలయు. (ఇది హరించుటకై యింగిలీకము యొక్క పొగవుబ్బనేని రసకర్పూరసేవననేని జేయందగు.)

సీ॥ రమణతో నాగసరపు గడ్డరసమును । వెన్నతోఁ గూర్చి సేవింపవలయు । నురువజ్రసిలాకు నూగి మేకపాలతో । విశదంబుగాను సేవింపవలయుఁ । గడఁకతో విడి వేళ్ళ వడినూనెతో నండి । వేడుకతోను సేవింపవలయుఁ । బొసఁగ వెల్తురు వేళ్ళరసమును నూనెయు । మిరియంబు గూర్చి మెసఁగవలయుఁ । జౌటపుల తీగ గేష్పును సరిచి నెత్తి । గురిజ గారెల వేళ్ళను గూర్చి యూనె ।

మిరియమునుగల్పి సేవింప ధరణియందుఁ । బలుకపాలపుగం
డమాలలునడంగు ॥

తా. నాగసరవుగడ్డనునూరి పోకంతముద్దజేసి వెన్నతో నొకమండలముగాని లేక 2 మండలములుగాని సేవించినను లేక వజ్రనీలాకునునూరి ముద్దజేసి మేకపాలతో సేవించినను కపాలగండమాలలు హరించు. ఈ 2 యౌషధముల సేవించునపుడు చప్పిడన్నమును నల్లవరియుగిరికెను భుజింపవలయు. పిడికెడు లవిడివేళ్ళను చిదియ గొట్టి సోలెడు నానెగలిపి కాచి ప్రాతస్సాయంకాలముల నొటాకుప్రమాణమును 2 మండలములు సేవింపుచు లవిడియాకునూరి లేపనము సేయుచుండిన కపాలగండ మాలలు హరించు. దీనియందు చప్పిడివంటకము భుజింపవలయు. వెల్తురువేళ్ళ రసము పావుసేరు మిరియపుచూర్ణము 1 తులము నానె 1 తులముగలిపి రేపుమాపు సేవనవస్యములు జేయింపుచుండిన కపాలగండమాల హరించు. నాసికమునందు మంటకలిగిన కపాలగండమాల హరించెనని యెఱింగి నస్యములు వర్జించి చప్పిడివంటక మునే భుజింపంజేయుచుండవలయు. (చప్పిడి యన కందిపప్పుపొడి కూర నానె నల్లవరివంటకము అనునవి) చాటిపుల్లతీగవేళ్ళు యొజ్జగలిజేరువేరు ప్రట్టమీదిగాగె వేరు వీనినినూరి పావుసేరు రసముదీసి అందు నొటాకుప్రమాణము మిరియపుచూర్ణము గలిపి అమావాస్య మొదలు మూడమావాస్యలవరకు పానము జేయించవలయు. వమనము గానుండిన విడియము సేయవలయు. వీని సేవనానంతరం బాకగూము గడచిన పిదప కొఱ్ఱపాలజావను త్రాగించవలయు తక్కిన దినములయందు పావుసేరురసములో నానె 1 తులము మిరియపుచూర్ణము 1 తులముగలిపి ప్రతిదినమొసంగుచు చప్పిడి నాచరించునటులం జేయుచుండిన కపాలగండమాలలు హరించు.

(చాతరాసికూరలో వుప్పు పులుసుగలిపి వండి అన్నముతోఁ గంజేర్చి కమికెడు భక్షించినను లేక గోగుకూరను వుప్పు పులుసుతోఁ డవండి రేపుమాపు కమికెడుచొప్పున భక్షింపుచుండినను లేక రసవుబ్బుపవేసినను గండమాలలు హరించు.)

సీ॥ బోడతరంబును బొన్నగంటియుఁబిల్లి । పెసరగజ్జేరులింపెసగఁ
దెచ్చి । నలినమూలంబులు నాలుగు నాలుగు । సేరుల రస
ముగాఁ జేసియందు । సరిగాఘృతంబును భాగమాత్రంబు
ను । రెండుసేరులుపోసి వడికల్పి । తలమీఁదఁ మూఁడు
జాములుపెట్టి యుష్ణోద । కముల స్నానంబునుగా నొసర్చి ।

యన్నమును దీయగూరయు నవుభవంబు । చేసిపథ్యము
చేసినఁ జెవుకపాల । గండమాలలు ధరణిప్రఖ్యాతముగను ।
మానవావళికెల్లను మాఁడుచుండు ॥

గండమాలామయ యందు పథ్యము.

శ్లో॥ పురాణ ఘృతపానంచ జీర్ణలోహిత శాలయః । యవా
ముద్గాః పటోలంచ ర క్తశిగ్రు కటిల్లకమ్ । వాలిశాకంచ
వేత్రాగ్రం రూక్షాణిచకటూనిచ । దీపనానిచసర్వాణిగుగ్గు
లుశ్చశిలాజతు గళగండే గండమాలా పచిగ్రంథ్యర్బుదాం
తరే । యథాదోషం యథావస్థం పథ్యమేత త్ప్రకీర్తితమ్ ।

తా. ప్రాతనెయ్యి ప్రాతయెఱ్ఱబియ్యపుదంటకము యవలు పెసలు పొట్ల
కాయ యెఱ్ఱమునగకాయ కాకరకాయ పొన్నగంటికూర వెదురుమొలక రూక్షకర
ద్రవ్యములు కారద్రవ్యములు దీపనకర సర్వౌషధములు గుగ్గిలము శిలాజత్తు యివి
గళగండము గండమాల అపచిగ్రంథి అర్బుదము అనువానియందు దోషానుగుణ్యముగ
అవస్థానుగుణ్యముగ పథ్యకరంబులు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కుళుత్థాస్సఘృతం సక్తుపథ్యంస్యా దండ
మాలికా ॥

తా. ఉలవలు నెయ్యి పేలపిండి గండమాలలయందు పథ్యకరంబులు.

గండమాలామయయం దపథ్యము.

శ్లో॥ దుగ్ధేక్షు వికృతీస్సర్వా మాంసంచా నూపసంభవమ్ ।
పిష్టాన్నమమ్లం మధురం గుర్వభిష్యంది కారిచ ।
గళగండం గండమాలా పచీ గ్రంథ్యర్బుదామయాః ।
చికిత్స న్నగదంకారో యత్నేన పరివర్జయేత్ ॥

తా. పాలు బెల్లము పంచదార మొదలగు చెఱుకువలననైన ద్రవ్యములు
ఆనూపదేశమాంసము పిండివంటకములు పులుసు తీపిగల పదార్థములు జడకరద్రవ్య
ములు కఫకరద్రవ్యములు యివి గళగండము గండమాల అపచి గ్రంథి అర్బుదము
అనువానియం దపథ్యకరంబులు. అట్లగుటచే వానిని యత్నమునుగోరెడి వైద్యుడు
వర్జింపంజేయవలయు.

కర్ణశూల లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సమీరణశ్శ్రోత్రగతోన్యథాచరన్ సమం
తతశ్శూల మతీవకర్ణయోః । కరోతిదోషైశ్చ యథాస్వమావృత
స్సకర్ణశూలః కథితోదురాసదః ॥

తా. కర్ణగతవాతము ప్రకోపించి ప్రతిలోమముగ సంతట సంచరింపుచు "ఏకశ్శప్రకుపితోదోష స్సర్వానేవ ప్రకోపయేత్" అను న్యాయానుసరణి కఫపిత్త రక్తములంజెరచి వానితోడంగూడి తమతమ బలానుగుణ్యముగ "శ్లో॥ మూర్ఛాదాహో జ్వరశ్శ్వాస. క్లమోఘ వమథుస్తథా । ఉపద్రవాః కర్ణశూలే భవంత్యేతే మరీషతః॥" అను వచనోక్తోప ద్రవములతోగూడి కష్టసాధ్యమైన శూలను గలుగంజేయు. ఇదియ కర్ణశూలయనంబడు.

కర్ణనాద లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణస్రోత స్స్థితేవాతే శృణోతి వివిధాన్స్వరాన్ ।
భేరీమృదంగ శంఖానాం కర్ణనాదస్స ఉచ్యతే ॥

తా. వాతము చెవిలోనుండి శబ్దవాహిని సిరలసమీపంబున కేసుటవలన భేరీ మృదంగ శంఖాదిక శబ్దమువంటి పలువిధములైన శబ్దముల గలుగంజేసిన కర్ణనాద మనంబడు.

బాధిర్య లక్షణము.

శ్లో॥ యదాశబ్ద వహంవాయు స్స్రోత ఆవృత్యతిష్ఠతి ।
శుద్ధశ్లేష్మాన్వితోవాపి బాధిర్యం తేనజాయతే ॥

తా. వాయువు కఫముతోగలసిగాని కలియకగాని శబ్దవాహిని స్రోతస్సుల నడ్డగించుటవలన చెవుడు గలుగు.

కర్ణక్ష్వేడ లక్షణము.

శ్లో॥ వాయుః పిత్తాదిభిర్యుక్తో వేణుఘోష సమంస్వనమ్ ।
కరోతి కర్ణయోః క్ష్వేడం కర్ణక్ష్వేడస్స ఉచ్యతే ॥

తా. వాయువు పిత్తాదులతోడంగలసి చెవిలో పిల్లనగ్రోవినంటి శబ్దమును గలుగంజేసిన కర్ణక్ష్వేడ మనంబడు.

కర్ణస్రావ లక్షణము.

శ్లో॥ శిరోభిఘాతాదథవానిమజ్జనాజ్జలే ప్రపాకా దథవాపివిద్రధేః।
స్రవేద్ధిపూయం శ్రవణోనిలార్దిత స్సకర్ణసంస్రావ ఇతిప్రకీర్తితః ॥

తా. శిరమునందు దెబ్బతగులుటవలనగాని లేక నీళ్ళయందు దుమికి మునుగుటవలనగాని లేక చెవిలోజనించిన విద్రధి పండియుండుటవలనగాని వాతము ప్రకోపించి చెవివలన చీముగార్చుచుండిన కర్ణస్రావ మనంబడు.

కర్ణకండూ లక్షణము.

శ్లో॥ మారుతః కఫసంయుక్తః కర్ణే కండూం కరోతిచ ॥

తా. కఫయుక్తమైన వాయువు చెవిలో దురదగలుగంజేసిన కర్ణకండి వనంబడు.

కర్ణగూథక లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తోష్మ శోషితశ్లేష్మా జాయతేగూథకః ॥

తా. పిత్తోష్ణముచే కఫమెండి గుబిలిగనైన కర్ణగూథ మనంబడును.

కర్ణప్రతినాహ లక్షణము.

శ్లో॥ సకర్ణగూథో ద్రవతాం యదాగతో విలాయితో ఘ్రాణ ముఖంప్రపద్యతే। తదాసకర్ణ ప్రతినాహసంజ్ఞితో భవే ద్వికార శిరసోర్ధభేదకృత్ ॥

తా. చెవియందుండు గుబిలి ద్రవించిగానిలేక స్నేహస్వేదాదులవలన ద్రవించిగాని ముక్కు నోరు ఆనువానివలన వెడలిన ప్రతినాహ మనంబడు. దీనివల అర్థతలనొప్పి గలుగు.

కృమికర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ యదాతుమూర్ఛ్యంత్యథవాపి జంతవ స్సృజంత్య పత్యా న్యథవాపిమక్షికాః। తదవ్యంజనత్వాచ్ఛ్రవణో నిరుధ్యతే భిషగ్భి రాద్యైః కృమికర్ణకోగదః ॥

తా. చెవులలో పురుగులు జనించి వ్యాపించుటవలనగాని లేక యీగ పిల్లల బెట్టుటవలనగాని కర్ణమార్గము నడ్డగింపబడిన కృమికర్ణ మనంబడు.

పతంగాది కీటక లక్షణము.

శ్లో॥ పతంగాశ్శతపద్యశ్చ కర్ణః స్రోతప్రవిశ్యహి । అరతింవ్యాకుల త్వంచభృశంకుర్వంతి వేదనామ్ । కర్ణోనిస్తుద్యతేతస్యతథా నైః పుర్పురాయతే । కీటేచరతిరుక్తీవ్రా నిష్పందే మంద వేదనా॥

తా. మిడుత జెర్రి జోరీగ మొదలగునవి చెవిలోప్రవేశించుటవలన నెమ్మది లేకుండుట ప్రాణములు వ్యాకులమును జెందుట మిక్కిలి వేదనగలుగుట చెవిలో బొడుచునట్లుండుట గులగులలాడుట పురుగులు సంచరింపుచుండిన తీవ్రవేదన గలుగుట సంచరింపక స్తబ్ధముగనుండిన వేదనతగ్గుట అను నీ లక్షణంబులు పతంగా దిక్రిములవలన గలుగు.

కర్ణవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ క్షతాభిఘాత ప్రభవస్తువిద్రధి ర్భవేత్తథాతోష క్కృతోపరః పునః । సరక్త పీతారుణమస్ర మాస్రవే త్ప్రతోదధూమా యన దాహ చోషవాన్ ॥

తా. చెవియందు పుడక మొదలగువానిచేనేని లేక దెబ్బచేగాని గాయము దగులుటచేనేని వాతాదిదోషములచేనేని విద్రధిజనించిన కర్ణవిద్రధియనంబడు అది పగిలిన వాతాదిదోషక్రమముగ యెఱ్ఱగ లేక పసుపువర్ణముగ లేక అరుణవర్ణముగ రక్తముస్రవించుట పొడిచి నట్లుండుట పొగవెడలు నట్లుండుట మంట శోష గలుగుట అనునీ లక్షణంబులుగలుగు.

కర్ణపాక లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణపాకస్తు పిత్తేన క్లేదవిక్లేదకృద్భవేత్ ।
కర్ణ విద్రధిపాకాద్వా జాయతే చాంబుపూరణాత్ ॥

తా. పిత్తమువలన గాని లేక కర్ణ విద్రధి పండుటవలనగాని లేక చెవిలో నీళ్ళుజేరుటవలనగాని దౌర్గంధ్యము ద్రవత్వము అనువాని యుక్తముగ కర్ణపాక రోగము (అనగా కర్ణవ్రణము) గలుగు.

పూతికర్ణ లక్షణము.

శ్లో॥ పూయం స్రవతివాపూతి సజ్ఞేయః పూతికర్ణకః ॥

తా. చెవులయందు దుర్గంధముగ చీమువెడలిన పూతికర్ణమనంబడు.

కర్ణశోథార్బుదార్శ లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణశోథా ర్బుదార్శాంసి జానీయాదుక్త లక్షణైః ॥

తా. కర్ణశోథ కర్ణార్బుదము కర్ణార్శస్సు అనువాని లక్షణముల పూర్వము వలెనే తెలియందగు.

వాతకర్ణరోగ లక్షణము।

శ్లో॥ [చరకే] నదోతిరుక్కర్ణ మదస్యశోషస్స్రావ స్తనుశ్చాశ్రవణం చవాతాత్ ॥

తా. వాత సంబంధమువలన చెవియందు నాదము మిక్కుటముగ పోట్లు చెవియందలి గుమిలిశోషించుట తేటగ స్రావము చవుడుగలుగు.

పిత్తకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ శోథస్స రాగోదరణంవిదాహస్సపీతపూతిస్రవణంచపిత్తాత్ ॥

తా. పిత్తసంబంధమువలన చెవులువాచి యెఱ్ఱగనగుట పగుళులు మంట వొకింత పసుపుచాయగ దుర్గంధము స్రావము అను నీలక్షణంబులు గలుగు.

కఫజకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ వైశ్రుత్యకండూస్థిరశోథశుక్లాస్నిగ్ధాస్రుతిశ్లేష్మ*భ వేతిరుక్చ

తా. కఫసంబంధమువలన విపరీతముగ వినుపించుట దురద వాపు కఠినముగ యుండుట తెల్ల బంకగనుండుట స్రావము మిక్కుటముగ పోట్లు అను నీలక్షణంబులు గలుగు.

సన్నిపాతకర్ణరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వాణిరూపాణిచసన్నిపాతాత్స్రావశ్చతత్రాధికదోషవర్ణః।

తా. సన్నిపాతసంబంధమువలన సర్వదోష లక్షణయుక్తంబై అధికముగ యుండు దోషవర్ణమైన స్రావము గలుగు.

* భవేచ్చరుక్చ.

కర్ణశోథ లక్షణము

శ్లో॥ సౌకుమార్యాచ్చిరోత్సృష్టే సహసాపి ప్రవర్థతే ।
కర్ణశోథోభవేత్పాళ్యాం సరుజః పరిపోటవాన్ ॥

తా. సుకుమారములైన చెవితమ్మలకుట్టి కొంతకాలమువరకు వృద్ధిపరచక నుపేక్షించి తదనంతరము శీఘ్రముగ వృద్ధిపరచుటకై యత్నించుటచే వానియందు వేదన పగుళ్ళు అనువాని యుక్తముగ వాపుజనించు నదియు కర్ణశోథ మనంబడు.

పరిపోటక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణారుణ నిభ స్తబ్ధస్స వాతా త్పరిపోటికః ॥

తా. వాతసంబంధమువలన నల్లగ లేక యెఱ్ఱగ కఠినముగనుండు వాపు జనించి పగిలిన పరిపోటక మనంబడు,

కర్ణోత్పాత లక్షణము.

శ్లో॥ గుర్వాభరణ సంయోగా త్తాడనాద్ఘర్షణాదపి ।
శోథః పాళ్యాంభవేచ్ఛ్వాసో దాహపాక రుజాన్వితః ।
రక్తోవార క్తపిత్తాభ్యా ముత్పాతస్సగదోమతః ॥

తా. చెవియందు భారముగల యాభరణముల ధరించుటచేనేని అభిఘాతముచేనేని లేక రుద్దుటచేనేని రక్తపిత్తములు ప్రకోపించి చెవితమ్మలయందు నీలము లేక యెఱుపుగలవాపును గలుగంజేయు. దానివలన మంట పాకము పోట్లుగలిగిన వుత్పాత మనంబడు.

కర్ణోన్మంథక లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణం బలాద్వర్థయతః పాళ్యాంవాయుః ప్రకుప్యతి ।
సకఫంగృహ్య కురుతేశోఫం స్తబ్ధము వేదనమ్ ।
ఉన్మంథక స్సకండూకో వికారః కఫవాతజః ॥

తా. బలాత్కారమువలన చెవిరంధ్రమును వృద్ధిజెందించుటచే చెవియొక్క తమ్మెయందు వాతము ప్రకోపించి కఫముతోడజేరి కఠినమై మందవేదన గలవాపును గలుగంజేసి దానియందుదురదను సదా గలుగంజేయుచుండిన వున్మంథక మనం బడు. ఇది కఫవాత జన్యంబు.

కర్ణదుఃఖవర్ధన లక్షణము.

శ్లో॥ సంవర్ధ్యమానే దుర్విద్ధే కండూ దాహరుజాన్వితః ।
శోథో భవతి పాకశ్చ త్రిదోషో దుఃఖవర్ధనః ॥

తా॥ విరుద్ధస్థలమునందు చెవితమ్మను కుట్టి వృద్ధిపఱచుటచే దురద తాపము పోటు పాకము అనువానియుక్తము వాపును గలుగంజేసిన దుఃఖవర్ధమనంబడు. ఇది త్రిదోషమువలన జనించు.

కర్ణ పరిలేహీ లక్షణము.

శ్లో॥ కఫాసృక్క్రిమిసంభూత స్సవిసర్పన్నిత స్తతః ।
లిహేచ్ఛ శష్కులీంపాలీం పరిలేహీత్యసౌస్మృతః ।

తా. చెవితమ్మియందు కఫరక్త క్రిములవలన వాపుబనించి నంతట తిరుగుచు కర్ణపుటమునందు వ్యాపించి యుండలిమాంసమును భక్షించిన పరిలేహియనంబడు.

కర్ణగండమాల లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] శ్రవణాంతర్వ్రణంజాతం క్రిమిదుర్గంధ సంయుతమ్ । తచ్ఛాంతర్థవం దిష్వామి భైషజ్యంలోకమో హనమ్ ॥

తా. చెవిలోవ్రణముజనించి క్రిమిదుర్గంధయుక్తంబై చీముగారుచుండిన కర్ణ గండమాలయనంబడు. ఇదిహరించుటకై లోకమోహకరమైనయౌషధమునువచించెద.

శ్లో॥ భాషితం రేవణాసిద్ధై రస శ్శీతాంశు నామకః ।
అర్క పత్రరసైః కర్ణే నిక్షేప్యంకర్ణరోగజిత్ ॥

తా. పండుజిల్లేడాకురసములో రేవణసిద్ధునిచే జెప్పంబడిన శీతాంశురస మును గగిపి యొకమండలము చెవిలో బోయుచుండిన అసాధ్యమైన కర్ణరోగము (అనగా చీముగారుట) హరించు.

భల్లాతకాది తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] భల్లాతకశిలాతాళం తిలజంమూత్రకుష్ఠక మ్ । పక్వాత్తైలావ శేషంతు క్రిమిదుర్గంధహృద్భవేత్ ॥

తా: జీడివిత్తులు శిలాజిత్తు తాళకము చంగల్వకోష్టు వీనిని సమభాగము లుగ కల్కముజేసి అందునూనె గోమూత్రముగలిపి చిక్కగ తైలముకాచి చెవిలో పోయుచుండిన కృమిదుర్గంధములతో గూడియుండు కర్ణరోగము హరించు.

గీ॥ తామ్రభస్మంబుశ్రవణ రంధ్రములనిడియు । నింబఫలసార
మామీఁద నెమ్మిఁబోయ । నిశ్చయంబుగమానుమానితము
గాను । జిరతరంబైన కెవిలోని చీముల్లె ॥

(గంధక తైలమునుగాని గుగ్గిల తైలమునుగాని చెవిలో వేయుచుండిన చీము గారుట మానును. పైకర్ణరోగముల యందౌషధములను 2 మాసములు చెవిలో పోయుచుండవలయు.)

గీ॥ హరిదళముమాదిఫలమును సమరభాగ । మూత్రమునమర్ద
నముచేసిశ్రోత్రములను నిడియుఁదన్మాత్రమునుబోయనిఖిల
జనుల । చెవులయందునుకారెడిచీముమాను ॥

క॥ సారుప్పనిమ్మపులుసును । నారూఢిగఁ గర్ణరంధ్రమందునఁ
బోయ । న్నేరీతియైనచీములు । ధారుణిలోమానునుమ్మతథ్యం
బరయన్ ॥

క॥ పెన్నేరుగడ్డరసమును । బన్నుగసల్లంపురసముబాగుగఁగ్రోలన్ ।
రెన్నెల్లలోనమానును । జెన్నారఁగమురికిగల్లుచెవిలోచీముల్ ॥

శృంగబేరాది తైలము.

శ్లో॥ శృంగబేరరసంక్షౌద్రం సైంధవంతైలమేవచ ।
కటూష్ణంకర్ణయోర్ధార్య మేతత్స్యాద్వేదనాపహమ్ ॥

తా. అల్లపురసములో తేనె సైంధవలవణము తెల్లావనూనెగలిపి తైలము మిగులునటుల కాచి కించిదుష్ణముగ చెవిలో వేసిన కర్ణశూలహరించు.

లశునాది స్వరసము.

శ్లో॥ లశునార్ద్రకశిగ్రూణాం వరుణామూలకస్యచ ।
కదళ్యాస్స్వరసశ్శ్రేష్ఠో కటూష్ణఃకర్ణపూరణే ॥

తా. తెల్లగడ్డలు అల్లము మునగ పురిమిడివేరు ముల్లంగి అరటి వీనిరసమును ఆవనూనెలోగలిపి కాచి కించిదుష్ణముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించు.

అర్కాంకురాది స్వరసము.

శ్లో॥ అర్కాంకురానమ్లపిష్టా స్సతైలా లవణాన్వితా ।
సన్నిదధ్యాత్సుధాకాండే పూరితేమ్యృత్స్నయాన్వ్రతే ।
పుటపాకేతమూస్విన్నం పీడయేదారసాగమాత్ ।
సుఖోష్ణంతద్రసంకర్ణే ప్రక్షిపేచ్ఛూలశాంతయే ॥

తా. జిల్లేడుచిగుళ్ళను నిమ్మపండ్లరసములో నూరి అందునూనె ఉప్పు గలిపి కల్కముజేసి దీనిని తొలచబడిన పచ్చిబొంతజెముడు మ్రానులోనునిచి దానిపై మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి పుటపాకమునందునిచి పక్వముజేసి రసమును పిండి కొని సుఖోష్ణముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించు.

అర్కపత్రి రసము.

శ్లో॥ అర్కస్యపత్రంపరిణామపీత మాజ్యేనలిప్తంశిఖయోగతప్తమ్।
ఆపీడితెస్యాద్బుసుఖోష్ణమేవకర్ణేనిషిక్తంహరతేతిశూలమ్ ॥

తా. పండిన జిల్లేడాకులకు నెయ్యిపట్టించి చేతికినంటించుకొని నిప్పుమీద వెచ్చజేసి రసమును బిండికొని సుఖోష్ణముగ చెవిలోవేసిన కర్ణశూల హరించు.

స్యోనాక తైలము.

శ్లో॥ తైలంస్యోనాకమూలేన మందేగ్నావిధినాశృతమ్ ।
హరేదాశుత్రిధోషోత్థ కర్ణశూలంప్రపూరణాత్ ॥

తా. దుండిలపువేరు కల్కములో నూనెగలిపి మందాగ్నిలో సక్వముజేసి చెవిలోవేసిన త్రిదోషజ కర్ణశూల శీఘ్రముగ హరించు.

హింగ్వాది తైలము.

శ్లో॥ హింగుసైంధవశుంఠి బిస్తైలంసర్షపసంభవమ్ !
విపక్వంహరతేవశ్యం కర్ణశూలంప్రపూరణాత్ ॥

తా. ఇంగువ సైంధవలవణము శొంఠి వీనికల్కములో తెల్లఆవనూనెను గలిపి పక్వముజేసి చెవిలోవేసిన నిశ్చయముగ కర్ణశూల హరించు.

నాగరాది తైలము.

శ్లో॥ నాగరసైంధవమాగధిముస్తాహింగువచాలశునంతిలతైలమ్ ।
అర్కసుపక్వఫలాశ్వరసేన కర్ణరుజంబధిరం వినిహంతి ॥

తా. శొంఠి సైంధవలవణము పిప్పలి తుంగముస్తెలు యింగువ వస వెల్లుల్లి
గాయలు అనువానికల్కములో నువ్వులనూనె పండు జిల్లేడాకురసము మోదుగ
సముగలిపి చిక్కగకాచి చెవిలోవేసిన కర్ణరోగము చెవుడు హరించు.

అపామార్గ తైలము.

శ్లో॥ అపామార్గక్షారజలే బత్కృతకల్కేనసాధితంతిలజమ్ ।
అపహరతికర్ణనాదం బాధిర్యంచాపిపూరణతః ॥

తా. ఉత్తరేణు క్షారోదకము వుత్తరేణుకల్కము వీనిలో నువ్వులనూనె
లిపి చెవిలోవేసిన కర్ణనాదము చెవుడు హరించు.

హింగ్వాది తైలము.

శ్లో॥ హింగ్వబ్దదారుమిసిమూలక భస్మభూర్జత్వక్షారసింధురుచకో
ద్భిదశిగ్రువిశ్వైః । సస్వర్జికాబిడవ చాంజనమాతులుంగై
రంభారసైస్సమధుమూత్రమిదంవిపక్వమ్ । తైలంప్రసిద్ధమితి
తచ్ఛ్రవణామయఘ్నంకర్ణప్రణాదబధింత్వహరంగరాణామ్ ।
భూమిమస్తక శ్రవణశష్కులికాంత రాళశూలాపహం చరక
సుశ్రుతపూజితంచ ॥

తా. ఇంగువ తుంగముస్తెలు దేవదారు పెద్దసదాప ముల్లంగిభస్మము భుజ
తము యవక్షారము సైంధవలవణము సౌవర్చలవణము అట్టుప్పు లేక పట్టుపుప్పు
వగ శొంఠి సర్జక్షారము బిడాలవణము ∗ సురమతాయి మాదీఫలరసము అరటి
ము మధుమూత్రము వీనికల్కములో నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగకాచి చెవిలో
సిన కర్ణరోగము కర్ణనాదము చెవుడు కనుబొమలు శిరము చెవి చెవితమ్మె వీనియం
శూల హరించునని చరక సుశ్రుత గ్రంథములయందు జెప్పంబడెను.

∗ సురమతున తురకలు సాధారణముగ అంజనము వేసికొనెడి నల్లతాయి.

బిల్వ తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గవాంమూత్రేణబిల్వాని పిష్ట్వాతైలంవిపా
చయేత్ । పలంచ సదుగ్ధంచ తద్బాధిర్య । హారంపరమ్ ॥

తా. బిల్వకాయను ఆవుపంచితములో నూరి అంసుదకము మేకపాలు నూనె కలిపి కాచి చెవిలోవేసిన చెవుడు హరించు.

దీపికాతైలము.

శ్లో॥ బృహతః పంచమూలస్య కాండాన్యష్టాంగుళానిచ ।
క్షౌమేణావేష్ట్యసంసిచ్య తైలేనా దీపయేత్తతః ।
యత్తైలం చ్యవతేతేభ్య స్సుఖోష్ణం తేనపూరయేత్ ।
జ్ఞేయం తద్దీపికాతైలం కుష్ఠదేవ తరో స్తథా ॥

తా. ఎనిమిదంగుళముల ప్రమాణముగల బృహత్పంచమూలముల కట్టెగట్టి దానికి తెల్ల పట్టుగుడ్డనుజుట్టి నూనెలో బాగుగదడిపి వెలిగించి యందు స్రవించెడి తైలమును గ్రహించి సుఖోష్ణముగ చెవిలోవేసినను లేక చెంగల్వకోష్టు దేవదారు అను వానియందు పైప్రకారమే తైలమునుదీసి చెవిలోవేసినను చెవుడు హరించు.

నిర్గుండ్యాది తైలము.

శ్లో॥ నిర్గుండిజాతిరవిభృంగరసోనరంభా కార్పాసశిగ్రుసురసార్ద్ర
కకారవేల్యైః । ఏషాంరసేతిలభవంసవిషంసుపక్వంబాధిర్యనా
దకృమివేదనపూరయముక్తే ॥

తా. వావిలి జాజియాకు జిల్లేడు గుంటగలగర వెల్లుల్లి అరటి ప్రత్తికాయ మునగ తులసి అల్లము కాకర అనువానిరసములో నువ్వులనూనెగలిపి అందొకింత వసనాభినివైచి సిద్ధముజేసి చెవిలోవేసిన చెవుడు కర్ణనాదము క్రిములు శూల చీముగారుట హరించు.

బీజపూర రసము.

శ్లో॥ సర్జకాచూర్ణసంయుక్తం బీజపూర రసంక్షిపేత్ ।
కర్ణాస్రావ రుజాదాతు ప్రశస్తం నాత్రసంశయః ॥

తా. మాదీఫలరసములో సర్జక్షారమును గలిపి చెవిలోవేసిన కర్ణస్రావము. శూల మొదలగునవి నిస్సంశయముగ హరించు.

సముద్రఫేన చూర్ణము.

శ్లో॥ సముద్రఫెన చూర్ణంతు న్యస్తం శ్రవణసంశ్రవే।
పూయస్రావం వ్రణంసాంద్రం హంతిధ్వాంతమివాంశుమాన్॥

తా. సముద్రపునురుగు చూర్ణమును చెవిలో వేసిన "సూర్యు డంధకారమును హరింపంజేయు భంగి" చెవియందలి చీము వ్రణము బంక వీనిని హరింపంజేయు.

సర్జత్వక్చూర్ణము.

శ్లో॥ సర్జత్వక్చూర్ణ సంయుక్త కార్పాసీ ఫలజోరసః।
మధు సంమిశ్రితస్సాధు కర్ణస్రావే ప్రసస్యతే॥

తా. ప్రత్తికాయలరసములో గుగ్గిలపుపట్టచూర్ణమును తేనెనుగలిపి చెవిలో వేసిన కర్ణస్రావను హరించు.

కర్ణస్రావ చికిత్స.

శ్లో॥ జంబ్వామ్రపత్రం తరుణంసమాంశం కపిత్థకార్పాస ఫలంచ సార్ధ్రమ్। ధృత్వారసం తస్మధునావిమిశ్రంసాంస్రావాపహంసం ప్రవదంతితజ్ఞాః। ఏతైశ్చ్రుతం నింబకరంజతైలం ససార్షపం స్రావ హరంప్రదిష్టమ్॥

తా. పండిననేరేడాకులను పండినమామిడాకులను సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు లేతవెలగకాయరసమును ప్రత్తికాయరసమును తేనెనుగలిపి చెవిలో వేసినను లేక పైద్రవ్యములతోడ వేప క్రానుగ అనువానినిజేర్చి అందు ఆవనూనెను గలిపి చిక్కగ కాచి చెవిలో వేసినను కర్ణస్రావము హరించు.

కర్ణరోగమునకు రాస్నాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రాస్నామృతైరండసురాహ్వవిశ్వం తుల్యం విచూర్ణ్యాథ విమిశ్ర్యభాదేత్। వాతామయాంకర్ణ శిరోగదీచ నాడీవ్రణేచాపి భగందరీచ॥

తా. సన్నరాష్ట్రము తిప్పతీగె అముదపువేరు దేవదారు శొంఠి వీనిచూర్ణము సమభాగములుగ జేర్చి సేవించినవాతరోగము కర్ణరోగము శిరోరోగము నాడీవ్రణ భగందరము హరించు.

క్రిమికర్ణ చికిత్స.

శ్లో॥ హలిరవిభక్తివ్యోషానేకీకృత్యప్రకల్పయేద్బుధ్వా ।
వననాంతరసేనశ్రవణేపరిపూరయేన్మ్యుక్త్వా ।
కర్ణజలౌకానియతంక్రిమికీటపిపీలికా స్తథాన్యేపి ।
నిపతంతినిర్విశేషాః కారండాశ్చాపిముండస్థాః ॥

తా. చన్నచర్లగడ్డ గుంటగలగర త్రికటుకములు వీనినిమారి బట్టలోగ చెవిలో యుక్తిగ బిండిన కర్ణములయందలి నల్లజెట్టి పురుగులు కీటకములు చీమల తలలోని పురుగులు పూడిపడు.

కర్ణవిద్రధిచికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ విద్రధౌయాశ్చకర్ణేతి విద్రధ్యుక్తంచికిత్సితమ్ ॥

తా. కర్ణవిద్రధియందు సామాన్యవిద్రధి చికిత్సం జేయవలయు.

ఆమ్రాది తైలము.

శ్లో॥ ఆమ్రజంబూప్రవాళాని మధూకస్యవటస్యచ ।
ఏభిస్తుమిశ్రితంతైలం పూతికర్ణగదంహరేత్ ॥

తా. మామిడి నేరేడు యిప్ప మఱ్ఱి అనువాని చిగుళ్ళకల్కములో తైలము గలిపి కాచి చెవిలో వేసిన చీముగారుట హరించు.

గంధకతైలము.

శ్లో॥ చూర్ణేనగంధక శిలారజనీభవేనముష్ట్యాం శకేనకటుతైలతులాష్టకంతు । ధత్తూరపత్రరసతుల్యమిదంవిపక్వం నాడీంజయేచ్చిరభవామసికర్ణజాతామ్॥

తా. గంధకము మణిశిల పసపు వీనిని 4 రూపాయలయెత్తు చూర్ణముజేసి అందు 32 రూపాయలయెత్తు తెల్లావనూనె 33 రూపాయలయెత్తు వుమ్మెత్తాకురసముగలిపి పక్వముజేసి చెవిలోవేసిన దీర్ఘకాలమునుండు కర్ణనాడీరోగముహరించు.

భగందరరోగనిదాన లక్షణ చికిత్సాదయః.

శతావరీ తైలము.

శ్లో॥ శతావరీవాజిగంధా పయస్యైరండబీజకైః ।
తైలంవిపక్వంసక్షీరం పాలీంసంవర్ధయేత్సుఖమ్ ॥

తా. పిల్లిపీచర పెన్నేరుగడ్డ ఆముదపువిత్తులు వీనిని పెరుగుమీది నీరులో నూరి కల్కముజేసి అందు నూనె పాలు గలిపికాచి లేపనముజేయుచుండిన చెవిత మ్మెలు సుఖముగ వృద్ధిజెందు.

జీవనీయ తైలము.

శ్లో॥ జీవంత్యాచాశ్వగంధార్క వాకుచీబీజసైంధవైః
హాలినీసురసాభ్యాంచ గోధాకంకవసాన్వితమ్ ।
తైలంవిపక్వమభ్యంగా దున్మధంనాశయేద్ధ్రువమ్ ॥

తా. పాలకూర పెన్నేరుగడ్డ జిల్లేడుపాలు భావంచివిత్తులు సైంధవలవణము చన్నచర్లగడ్డ తులసి ఉడుము గద్ద అనువానిక్రొవ్వుల నేకముచేసి తైలములోగలిపి కాచి అభ్యంజనముజేసిన ఉన్మంధకము శీఘ్రముగ హరించు.

కర్ణరోగమునందు పథ్యము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గోధూమాశ్శాలయోముద్గా యవాశ్చాపి
ఘృతంతథా । లోపోమయూరోహరిణ స్తిత్తిరిర్వనకుక్కుటః।
పటోలంశిగ్రువార్తాకం సునిషణ్ణంకటిల్లకమ్ । రసాయనాని
సర్వాణిబ్రహ్మచర్యమభాషణమ్ । ఉపయుక్తంయథాదోష
మిదం ఆమయేహితమ్ ॥

తా. గోధుమలు వరిబియ్యము పెసలు యవలు నెయ్యి లావుకపిట్ట నెమలి జింక తిత్తిరిపక్షి అడవికోడి పొట్లకాయ మునగ వంకాయ చెంచలికూర కాకర కాయ సర్వరసాయనములు బ్రహ్మచర్యము మాటలాడకుండుట యివి కర్ణమునందు దోషానుగుణ్యముగ పథ్యకరంబులు.

కర్ణరోగమునం దపథ్యము,

శ్లో॥ దంతకాష్ఠంశిరస్స్నానం వ్యాయామంశ్లేష్మలంగురు ।
కండూయనంతుషారంచ కర్ణరోగపరిత్యజేత్ ॥

తా. దంతకాష్ఠము శిరస్స్నానము సంచారము కఫకరాన్నము జడాన్న గొనుట మంచు వీనిని కర్ణరోగముగలవారు వర్జింపవలయు.

ముఖరోగనిదానము.

ఓష్ఠరోగ సంప్రాప్తి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆనూపపిశితక్షీర దధిమాషాదిసేవనాత్ ।
ముఖమధ్యేగదాన్కుర్యుః క్రుద్ధాదోషాఃకఫోత్తరాః ॥

తా. జలచరజంతుమాంసము పాలు పెరుగు వుద్దులు మొదలగునట్టి పదార్థములను మిక్కుటముగ సేవించుటచే కఫప్రధానముగ వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి నోటియందు రోగముల గలుగంజేయు.

ముఖరోగ సంఖ్య.

శ్లో॥ దంతేష్వష్టావోష్ఠయోశ్చ మూలేషుదశపంచచ ।
నవతాలునిజిహ్వాయాం పంచసప్తదశామయోః ।
కంఠేత్రయస్సర్వసరా ఏకషష్టిశ్చతుఃపరా ॥

తా. దంతరోగములు 8 పెదవిరోగములు 8 దంతమూలరోగములు 15 లోదౌడ రోగములు 9 నాలుకరోగములు 5 కంఠరోగములు 17 సర్వసరరోగములు 3 యిట్టుల ముఖరోగములు 65 విధంబులు.

వాతికోష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ కర్కశౌపరుషౌస్తబ్ధౌ కృష్ణౌతీవ్రరుజాన్వితౌ ।
దాల్యేతేవరిపాట్యేతే ఓష్ఠౌమారుతకోపతః ॥

తా. పెదవి గరగరలాడుట కఠినముగ జడముగ నల్లగనుండుట తీవ్రమైన పీడతో గూడియుండుట పగులుట చర్మమూడుట యీ లక్షణములుగలది వాతికోష్ఠరోగమని తెలియవలయును.

పైత్తికోష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ చీయేతే పిటికాభిస్తు సరుజాభిస్సమంతతః ।
సదాహపాకపిటికో పీతాభాసౌచపిత్తతః ॥

తా. పెదవుల యందంతట చిడుములు లేచి నొప్పుట పెదవులు మండుట పాకమును జెందుట కురుపులు పసపువర్ణముగ నుండుట యీ లక్షణములుగలది పైత్తికోష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

శ్లైష్మికౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సవర్ణాభిస్తుచీయేతే పిటికాభిరవేదనా ।
భవతస్తుకఫాదోష్ఠౌ పిచ్ఛిలౌ శీతలౌ గురూ ॥

తా. పెదవిచర్మముతో సమానవర్ణముగలదై చిడుములతో వ్యాప్తంబై యుండుట నొకింతనొప్పుట జిగటగనై చల్లగ జడముగ నుండుట యీ లక్షణములు గలది కఫజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

సాన్నిపాతకౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సకృత్కృష్ణౌసకృత్పీతౌ సకృచ్ఛ్వేతౌ తథైవచ ।
సన్నిపాతేనవిజ్ఞేయౌ వనేకపిటికాన్వితౌ ॥

తా. పెదవులొకానొకపుడు నల్లగ మఱియొకపుడు పసపుగ వేరొకపుడు తెల్లగ నుండుట పెక్కుచిడుములతో వ్యాప్తంబైయుండుట యీలక్షణములుగలది సన్నిపాత కౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

రక్తజౌష్ఠరోగ లక్షణము।

శ్లో॥ ఖర్జూరీ ఫలవర్ణాభిః పిటికాభిర్నిపీడితౌ ।
రక్తోపసృష్టౌరుధిరం స్రవతశ్శోణితప్రభౌ ॥

తా. పెదవిపై ఖర్జూరపుకాయతో సమానమైన వర్ణముగలకురుపులు జనించి రక్తముగారుట పెదవి రక్తమువలె నెఱ్ఱగనుండుట యీ లక్షణములుగలది రక్తజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

మాంసజౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ మాంసదుష్టౌగురుస్థూలౌ మాంసపిండవదుద్గతౌ ।
జంతవశ్చాత్రమూర్ఛంతి నరస్యోభయతోముఖాత్ ॥

తా. పెదవులు జడముగ స్థూలముగ మాంసపిండమువలె మబ్బుగనుండుట రెండు పెదవులయందు తప్ప తక్కిన పెదవులయందు ఘరుగలుజనించుట యీ లక్షణములుగలది మాంసజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

మేదజౌష్ఠరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ సర్పిర్మండప్రతీకాశౌ మేదసాకండురాగురూ ।
స్వచ్ఛంస్ఫటికసంకాశ మాస్రావంస్రవతో భృశమ్ ।
తయోర్వ్రణో నసంరోహేన్మృదుత్వంచ సగచ్ఛతి ॥

తా. పెదవి పేరిన నేతివలె తెల్లగ దురదరోగూడినదిగ జడముగనుండుట పెదవియందు స్ఫటికమువలె స్వచ్ఛముగనుండుట స్రావం బధికముగగలుగుట పెదవిపైగలిగిన వ్రణమాంసపూరితము గానుండుట కఠినముగనుండుట యీ లక్షణములుగలది మేదజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

అభిఘాత జౌష్ఠరోగలక్షణము.

శ్లో॥ ఓష్ఠౌపర్యవదీర్యేతే దీర్యేతేచాభిఘాతతః ।
గ్రంథితౌచతదాస్యాతాం కండూక్లేదసమన్వితౌ ॥

తా. పెదవిచుట్టు చీలుట పోట్లు గంట్లుగలుగుట దురదగలిగి బంకగనుండుట యీ లక్షణములుగలది అభిఘాతజౌష్ఠరోగమని తెలియవలయు.

దంతమూలగత రోగములు.

శీతాద లక్షణము.

శ్లో॥ శోణీతందంతవేష్టేభ్యో యస్యాకస్మాత్ప్రవర్తతే
దుర్గంధీనిసకృష్ణాని ప్రక్లేదీనిమృదూనిచ ॥
దంతమాంసానిశీర్యంతే పచంతీచపరస్పరమ్ ।
శీతాదోనామసవ్యాధిః కఫశోణితసంభవః ॥

తా. దంతములనుండి యకస్మాత్తుగ రక్తము వెడలుట దంతములయొక్క మాంసము దుర్గంధమైన నల్లనై తడిసి మృదువై వీడుట వొకదంతముయొక్క పైమాంసము పండిన మతియొకదాని మాంసమును పండించుట యీ లక్షణములుగలది శీతాదమను దంతరోగమని తెలియవలయు. ఇది కఫరక్తమువలన గలుగు.

దంతపుప్పుట లక్షణము.

శ్లో॥ దంతయో స్త్రిషువాయస్య శ్వయథుర్జాయతే మహా౯ ।
దంతపుప్పుటకోనామ సవ్యాధిఃకఫర క్తజః ॥

తా. 2 లేక 3 దంతమూలములయందు గొప్పగ వాపుజనించిన దంతపుప్పుటమని తెలియవలయు. ఇది కఫర క్తమువలన జనించు.

దంతవేష్టన లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రవంతిపూయంరుధిరం చలాదంతా భవంతిచ ।
దంతవేష్టన్నవిజ్ఞేయో దుష్టశోణితసంభవః ॥

తా. రక్తము దుష్టంబగుటచే దంతములవలన చీముగారుచు కదలుచుండిన దంతవేష్టనమని తెలియవలయు.

సౌషిర లక్షణము.

శ్లో॥ శ్వయథుర్దంతమూలేషు రుజావా౯ కఫర క్తజః ।
లాలాస్రావీసవిజ్ఞేయ స్సౌషిరోనామనామతః ॥

తా. కఫర క్తమువలన దంతమూలములయందు వాపుజనించి నొప్పిగలిగి సొల్లుగారుచుండిన సౌషిరమని తెలియవలయు.

మహాసౌషిర లక్షణము.

శ్లో॥ దంతాశ్చలంతి వేష్టేభ్య స్తాలుచాప్యవదీర్యతే ।
యస్మిన్సర్వజోవ్యాధి ర్మహాసౌషిరసంజ్ఞికః ॥

తా. త్రిదోషమువలన దంతమూలములు కదలుట లోదౌడపగలుట యీ లక్షణములుగలది మహాసౌషిరమని తెలియవలయు.

పరిదర లక్షణము.

శ్లో॥ దంతమాంసానిశీర్యంతే యస్మి౯ష్ఠీవతిచాప్యసృక్ ।
పిత్తాసృక్కఫజోవ్యాధి ర్జ్ఞేయః పరిదరోహినః ॥

తా. దంతమాంసమునీడి యుమిసినర క్తముపడిన పరిదరమని తెలియవలయు పిత్తరక్త కఫములవలన గలుగు.

ఉపకుశ లక్షణము.

శ్లో॥ వేష్టేషుదాహః పాకశ్చ తాభ్యాందంతాశ్చలంతిచ ।
ఆఘట్టితాః ప్రస్రవంతి శోణితంమందవేదనాః ।
ఆధ్మాయంతేస్రుతేరక్తే ముఖేపూతిశ్చజాయతే ।
యస్మిన్నుపకుశోనామ పిత్తరక్తకృతోగదః ॥

తా. దంతమూలముల నాశ్రయించియుండు మాంసమునందు తాపముజనించుటవలన దంతములు కదలుట ముఖమునువంచిన నొక్కింత వేదనగలిగి రక్తముపడుట రక్తముపడినపిదప మాంసముపండి మరలపొక్కుట నోటియందు దుర్గంధము వెడలుట పిత్తరక్తకృతవికారయుక్తంబై యుండుట యీ లక్షణములుగలది యుపకుశమని తెలియవలయు.

వైదర్భ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘృష్టేషుదంతమూలేషుసంరంభోజాయతేమహాన్ ।
భవంతీచపలాదంతాస్సవైదర్భోభిఘాతజః ॥

తా. దంతము నాశ్రయించియుండు మాంసమును దృఢముగ తోముటచే నధికముగ వాపుగలిగి దంతములు గదలుచుండిన వైదర్భమని తెలియవలయు. ఇది యభిఘాతమువలన గలుగు.

ఖల్లీవర్ధన లక్షణము.

శ్లో॥ మారుతేనాధికోదంతో జాయతేతీవ్రవేదనః ।
ఖల్లీవర్ధనసంజ్ఞోవై జాతేరుక్చప్రశామ్యతి ॥

తా. వాతసంబంధమువలన పంటిపై మఱియొక పల్లుజనించుట అది గలుగనపుడు మిక్కుటముగ పోట్లుగలుగుట పెరిగిన వేదన శమించుట యీ లక్షణములు గలది ఖల్లీవర్ధమని తెలియవలయు.

కరాళ లక్షణము.

శ్లో॥ శనైశ్శనైః ప్రకురుతే వాయుర్దంతసమాశ్రితః ।
కరాళాన్వికటాన్దంతాన్కరాళోనచసిధ్యతి ॥

తా. వాతము దంతమూలముల నాశ్రయించి మెల్ల మెల్లగ దంతముల వంకరగజేయుచుండిన కరాళమని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యంబు.

అధిమాంసక లక్షణము.

శ్లో॥ హానవ్యేపశ్చిమేదంతే మహాంశోథో మహారుజః ।
లాలాస్రావీకఫకృతో విజ్ఞేయోహ్యధిమాంసకః ॥

తా. దౌడకొనలో పంటిమూలమునందు లావుగ వాపుజనించి కడుపోట్లును గలుగఁజేయుచు మిక్కుటముగ జొల్లుగార్చుచుండిన అధిమాంసకమని తెలియవలయు. ఇది కఫమువలన జనించు.

నాడీవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దంతమూలగతానాడ్యాః పంచజ్ఞేయా యథేరితాః ॥

తా. నాడీవ్రణము వాత పిత్త కఫ సన్నిపాత ఆగంతుక భేదములవలన 5 విధంబులని జెప్పంబడియె. అవి దంతమూలములయందు జనించు. (మఱియు నిదివరకు జెప్పంబడిన 11 విధములైన దంతలక్షణంబులును 5 విధములైన నాడీదంత లక్షణంబులునుజేరి 16 విధంబులగు. ఐనను కదాళమనునది సుశ్రుతాచార్యుని మతమునం దధికంబగుటచే దాని లక్షణమును నిచట నుదహరింపంబడియె.

దంతరోగములు.

దాళన లక్షణము.

శ్లో॥ దీర్యమాణేష్వివరుజాయ సద్యంతేషు జాయతే ।
దాలనో నామసవ్యాధి స్సదాగతి నిమిత్తజః ॥

తా. దంతము పగలగొట్టబడినటుల పీడగలిగిన దాలన మనంబడు. ఇది వాతమువలన జనించు.

కృమిదంత లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణచ్ఛిద్రశ్చలస్రావీ ససంరంభో మహారుజః ।
అనిమిత్త రుజోవాతా త్సజ్ఞేయః కృమిదంతకః ॥

తా. వాతసంబంధమువలన దంతములయందు నల్లని ఛిద్రములుగలిగి కదలుచు స్రావమును జేయించుచు వాపు మిక్కుటముగ పోట్లు నిష్కారణముగ నొప్పిగలిగిన కృమిదంతమనంబడు. (దీనియందునల్లనిఛిద్రములు క్రిములు దుష్టరక్తమువలనగలుగు)

భంజనక లక్షణము.

శ్లో॥ వక్త్రంవక్త్రం ... దంతభంగశ్చజాయతే ॥
కఫవాతకృతోవ్యాధి స్సభంజనకసంజ్ఞితః ॥

తా. నోరు వంకరగనై దంతములు వీడిన భంజనక మనంబడు. ఇది కఫ వాత ప్రకోపమువలన జనించు.

దంతహర్ష లక్షణము.

శ్లో॥ శీతరూక్ష ప్రవాతాఘ్న స్పర్శానామ సహిద్విజాః ।
పిత్తమారుత కోపేన దంతహర్ష స్సనామతః ॥

తా. శీతలము రూక్ష పులుసుగల పదార్థస్పర్శవలన గాలితగులుటవలన సహించుట కశక్యంబుగ నుండిన దంతహర్ష మనంబడు. ఇది పిత్తవాత ప్రకోపము వలన జనించు. (మఱియు నిది వాతజన్యంబై యుండినను వ్యాధిస్వభావమువలన నుష్ణమును సగా సహించుట కశక్యంబై యుండు.)

దంతశర్కర లక్షణము.

శ్లో॥ మలోదంత గతోయస్తు పిత్తమారుత శోషితః ॥
శర్కరేవ ఖరస్పర్శా సాజ్ఞేయా దంతశర్కరా ॥

తా. దంతగతమలను పిత్త వాతములవలన శోషించుటచే నిసుకవలెగరగర లాడుచుండిన దంతశర్కర యనంబడు.

కపాలికా లక్షణము.

శ్లో॥ కపాలేష్వివ దీర్ణేషు దంతానాం సైవశర్కరా ।
కపాలికేతి సాజ్ఞేయా సదాదంత వినాశినీ ॥

తా. పైజెప్పంబడిన దంతశర్కర (దంతమలను) చిల్ల పెంకులవలె పగిలిన దంతశర్కర యనంబడు ఇది యెల్లప్పుడు దంతముల నశింపజేయుచుండు.

శ్యావదంత లక్షణము.

శ్లో॥ యోసృజ్మిశ్రేణ పిత్తేన దగ్ధోదంత స్త్వశేషతః ।
శ్యావతాం నీలతాంవాపి గతస్స శ్యావదంతకః ॥

తా. రక్తయుక్తపిత్తమువలన దంతములయందంతట కొలినట్లు నల్లగాని లేక నీలముగాని యుండిన శ్యావదంత మనంబడు.

హనుమోక్ష లక్షణము.

శ్లో॥ వాతేనతైస్తై ర్భావైస్తు హనుసంధి ర్విసంహతః ।
హనుమోక్ష ఇతిజ్ఞేయో వ్యాధిరర్దిత లక్షణః ॥

తా. వాతసంబంధమువలన అభిఘాతాదులవలన చెక్కిటిసంధులు పీడిన హనుమోక్ష మనంబడు. ఇది అర్దితలక్షణయుక్తంబై యుండు.

జిహ్వాగత రోగములు.

వాతజ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వానిలేన స్ఫుటితా ప్రసుప్తాభవేచ్చ శాకచ్ఛదనప్రకాశా॥

తా. నాలుకపగిలి మొద్దుపారి (అనగా రసజ్ఞానవిహీనంబై) మిట్టభూముల యందు జనించు. వృక్షములయొక్క యాకువలె గరగరలాడుచుండిన వాతజిహ్వక మని తెలియవలయు.

పిత్తజ లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తేన పీతా పరిదహ్యతేచ దీర్ఘైస్సరక్తై రపికంటకైశ్చ ॥

తా. నాలుక పసపువర్ణముగలదై దాహయుక్తంబై పొడవై యెఱ్ఱగనుండు ముండ్లతో వ్యాప్తంబై యుండిన పిత్తజిహ్వకమని తెలియవలయు.

కఫజ లక్షణము.

శ్లో॥ కఫేనగుర్వీబహులాచితాచమాంసోచ్ఛ్రయైశ్శాల్మలికప్రకాశై॥

తా. నాలుక జడముగ బూరుగముండ్లవంటి మాంసము మొలకలచే కడు వ్యాప్తంబుగనుండిన కఫజిహ్వకమని తెలియవలయు.

అలాస లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాతలే యశ్శ్వయథుః ప్రగాఢస్సో లాససంజ్ఞః కఫరక్తమూర్తిః । జిహ్వాంసతుస్తంభ యతిప్రవృద్ధో మూలేజిహ్వాభృశమేతి పాకమ్ ॥

తా. కఫ రక్తములవలన నాలుకయందు భయంకరమైన వాపుగలిగిన అల సకమనంబడు. ఇది వృద్ధిజెందిన నాలుకయందు స్తంభనమును నాలుకయొక్క మూలమునందు మిక్కుటముగ పాకమును గలుగంజేయు. (ఇది అసాధ్యంబు.)

ఉపజిహ్వాక లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాగ్రరూప శ్శ్వయథు స్సుజిహ్వా మున్నమ్య జాతః కఫ రక్తమూర్తిః । లాలాకరః కండు యుతస్సచోష స్స్యాదుప జిహ్వా కథితాభిషగ్భిః ॥

తా. కఫరక్తమువలన నాలుకకొనవలె వాపుజనించి పొడవై మిక్కుటముగ జొల్లు గార్చుచు దురద మంటలోడం గూడియుండిన యుపజిహ్వాక మనంబడు.

తాలుగతరోగములు.

కంఠశుండి లక్షణము.

శ్లో॥ శ్లేష్మాసృగ్భ్యాం తాలుమూలా త్ప్రవృద్ధో దీర్ఘశ్శోథో ధ్మాతవస్తిప్రకాశః । తృష్ణా కాస శ్వాస కృత్తం వదంతి వ్యాధిం వైద్యాః కంఠశుండీతి నామ్నా ॥

తా. కఫరక్తములవలన లోదౌడమూలమున నుబ్బిన వస్తివలె దీర్ఘమైన వాపుగలిగి దప్పి దగ్గు వుబ్బసమును గలిగియుండిన కంఠశుండి యనంబడు. (కంఠ శుండియన — కిందినాలుక బడుట.)

తుండికేరి లక్షణము.

శ్లో॥ శోథ స్స్థూలస్తోదదాహ ప్రపాకీ ప్రాగుక్తాభ్యాం తుండికేరీ మతాతు ॥

తా. కఫరక్తమువలన శూల పోట్లు దాహము పాకము మొదలగువాని యుక్తముగ వాపుగలిగి యడవిప్రత్తికాయ యాకారముగలదిగనుండిన తుండికేరియనంబడు.

అధ్రువ లక్షణము.

శ్లో॥ శోథ స్స్తబ్ధో లోహితస్తాలుదేశే రక్తాజ్ఞేయ స్సోధ్రువో సుజ్వరశ్చ ॥

తా. లోదౌడయందు రక్తవికారముచే జడముగ యెఱ్ఱగనుండు వాపుజనించి పోట్లతోడంగూడ జ్వరముగలిగిన అధ్రువ మనంబడు.

కచ్ఛప లక్షణము.

శ్లో॥ కూర్మోత్సన్నోఽవేదనోఽశీఘ్రజన్మా రోగోజ్ఞేయః కచ్ఛపస్తశ్లేష్మణాత్॥

తా. కఫదోషమువలన తాబేటివీపువలె నుబ్బుగ వేదనాయుక్తముగ నుండు వాపు సావకాశముగ జనించిన కచ్ఛప మనంబడు.

అర్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ పద్మాకారం తాలుమధ్యేతు శోథం విద్యాద్రక్తా దర్బుదం ప్రోక్తలింగమ్ ॥

తా. లోదౌడ మధ్యమున రక్తదోషమువలన దామర మొగ్గవలెవాపు జనించి అర్బుద నిదానోక్త రక్తార్బుద లక్షణయుక్తంబై యుండిన అర్బుద మనంబడు.

మాంససంఘాత లక్షణము.

శ్లో॥ దుష్టంమాంసం నీరుజం తాలుమధ్యే కఫాచ్ఛూనం మాంససంఘాతమాహుః ॥

తా. లోదౌడమధ్యమున కఫదోషమువలన మాంసము దుష్టంబై యుబ్బి వేదనా రహితంబై యుండిన మాంస సంఘాతమనంబడు.

తాలుపుప్పుట లక్షణము.

శ్లో॥ నీరుక్స్థాయీ కోలమాత్రః కఫాత్స్యాన్మేదోయుక్తాత్పుప్పుట స్తాలుదేశే ॥

తా. మేదోయుక్త కఫముచే లోదౌడయందు వేదనారహితంబై స్థిరమై రేగుబండు ప్రమాణముగలదై యుండు వాపుజనించిన తాలుపుప్పుట మనంబడు.

తాలుశోష లక్షణము.

శ్లో॥ శోషోత్యర్థం దీర్యతే చాపి తాలు శ్వాసశ్చోగ్రస్తాలుశోషోఽనిలాచ్చ

తా. వాతమువలన లోదౌడ మిక్కుటముగ నెండి పగిలి భయంకరమైన శ్వాసము వెడలుచుండిన తాలుశోష మనంబడు.

తాలుపాక లక్షణము.

శ్లో॥ పిత్తంకుర్యా త్పాకమత్యర్థ ఘోరం తాలు న్యేవం తాలు పాకం వదంతి ॥

తా. పిత్తప్రకోపముచే లోదౌడ కడుభయంకరముగ పండిన తాలుపాక మనంబడు.

కంఠగతరోగములు.

రోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ గళేనిలఃపిత్త కఫౌచమూర్ఛితౌ ప్రదూష్యమాంసంచ తథైవశోణితమ్ । గళోపసంరోధకరై స్తథాంకురై ర్నిహంత్యసూన్వ్యాధిరయం హిరోహిణీ ॥

తా. కంఠమధ్యమున వాత పిత్త కఫములు ప్రకోపించి మాంసరక్తములం జెరచి కంఠమునడ్డగించెడి యంకురముల గలుగంజేసిన రోహిణియనంబడు. ఇది ప్రాణముల హరింపంజేయు.

వాతజరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాసమంతా ద్భృశవేదనాస్తు మాంసాంకురాః కంఠనిరోధనాయా । సారోహిణీవాత కృతా ప్రదిష్టా వాతాత్మకోపద్రవగాఢయుక్తా ॥

తా. నాలుకయంతటను కడువేదనాయుక్తమైన మాంసము మొలకలు జనించి కంఠము నడ్డగించుటవలన కంపస్తంభాదిక వాతోపద్రవ యుక్తంబైయుండిన వాతజరోహిణి యనంబడు.

పిత్తరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ క్షిప్రోద్గమాక్షిప్రవిదాహపాకా తీవ్రజ్వరాపిత్త నిమిత్తజాతా ॥

తా. శీఘ్రముగ జనించి దాహయుక్తంబై శీఘ్రముగ పండుటవలన తీవ్ర జ్వరయుక్తంబై యుండిన రోహిణియనంబడు.

కఫజరోహిణీ లక్షణము

శ్లో॥ స్రోతోనిరోధిన్యపిమందపాకా స్థిరాంకురాసూకఫసంభవాసా॥

తా. కంఠమార్గము నడ్డగించి చిరకాలమునికి పండునదియై కఠినమైన మొలకలుగలదై యుండిన కఫజరోహిణియని తెలియవలయు.

త్రిదోషజరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ గంభీరపాకిన్యనివార్యవీర్యా త్రిదోషలింగా త్రితయోత్థితాసా॥

తా. గంభీరపాకము (అనగా లోనచీము) గలదై ఔషధోపచారముల కశక్యంబైన పూర్వోక్త త్రిదోష లక్షణయుక్తంబై యుండునది త్రిదోషజ రోహిణి యనంబడు. (ఇది తక్షణమున ప్రాణముల హరింపంజేయు.)

రక్తజరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఫోటైశ్చితాపిత్తసమానలింగాసాధ్యాప్రదిష్టారుధిరాత్మకాతు॥

తా. బొబ్బలవలన వ్యాప్తంబై పిత్తరోహిణి లక్షణయుక్తంబై యుండిన రక్తజరోహిణియని తెలియవలయు. ఇది సాధ్యము.

కంఠశాలూక లక్షణము.

శ్లో॥ కోలాస్థిమాత్రః కఫసంభవోయో గ్రంథిర్గళేకంటకశూకభూతః।
ఖరస్థిరశ్శస్త్రనిపాతసాధ్యస్తంకంఠశాలూక మతి బ్రువంతి॥

తా. కంఠమున కఫమువలన రేగువిత్తు ప్రమాణముగల గ్రంధిజనించి ముండ్లు జలశూకములు వీనివలె వేదనను గలుగంజేయుచు గరగర కఠినముగనుండిన కంఠశాలూక మనంబడు. ఇది శస్త్రసాధ్యంబు.

అతిజిహ్వా లక్షణము.

శ్లో॥ జిహ్వాగ్రరూపశ్శ్వయథుంకఫాత్తు జిహ్వోపరిష్టా దపిరక్త
యుక్తాత్ । జ్ఞేయోధి జిహ్వః ఖలురోగ ఏష వివర్జయే దా
గత పాకమేనమ్ ॥

తా. రక్తయుక్తకఫముచే నాలుకపైన వాపుజనించి నాలుకకొనవలె నుండిన అధిజిహ్వక మనంబడు. ఇది పండిన నసాధ్యంబు.

వలయ లక్షణము.

శ్లో॥ బలాసఏవా యతమున్నతంచ గ్రంథింకరోత న్నగతిం నివార్య। తంసర్వథైవా ప్రతివార్యవీర్యం వివర్జనీయం వలయం వదంతి ॥

తా. కఫముచే పొడవుగ నుబ్బుగ నుండు గ్రంధి జనించి దానివలన అన్నము లోన దిగక సర్వోపచారముల కసాధ్యమై యుండిన వలయమనియు గ్రంధాంతరమున ఘటసర్పమనియు జెప్పంబడు. ఇది యసాధ్యము.

బలాస లక్షణము.

శ్లో॥ గలేతుశోథం కురుతః ప్రవృద్ధా శ్లేష్మా నిలౌ శ్వాసరుజోపపన్నమ్। మర్మచ్ఛిదం దుస్తరమేనమాహు ర్బలాససంజ్ఞం నిపుణావికారమ్ ॥

తా. ప్రకోపించిన కఫవాతములు కంఠమునందు వాపునుగలుగం జేయుటవలన నుబ్బసముగలిగి కంఠమునొచ్చుచు మర్మస్థానమును భేదింపుచుండిన బలాసమనంబడు. ఇది యసాధ్యంబు.

ఏకబృంద లక్షణము.

శ్లో॥ వృత్తోన్నతోంత శ్శ్వయథు స్సదాహ స్సకండురోపాక మ్మృదుర్గురుశ్చ। నామ్నైకబృందః పరికీర్తితోసౌ వ్యాధిర్బలాస క్షతజ ప్రసూతః ॥

తా. కంఠమునందు కఫరక్తములు ప్రకోపించుటవలన గుండ్రముగ నుబ్బుగ నొకింత దాహయుక్తముగ దురదతో గూడినదిగనుండు వాపు లోనగలిగి యొకింత పండి నొకింత మృదువుగ జడముగనుండిన యేకబృంద మనంబడు.

బృంద లక్షణము.

శ్లో॥ సమున్నతం వృత్తమమందదాహం తీవ్రజ్వరం బృందము దాహరంతి। తంచాపిపిత్త క్షతజప్రకోపా ద్విద్యా త్సతోదంపవనాత్మకంతు ॥

తా. కంఠమునందుబ్బుగ గుండ్రముగ తీవ్రదాహయుక్తముగ జ్వరయుక్తముగ నుండు వాపుజనించిన బృందమనంబడు. ఇది వాతపిత్త రక్తప్రకోపమువలన జనించి

పొడుచునటుల వేదనతో గూడియుండు. ఇది బృందమునందవస్థా విశేషముగలది నుండుటంజేసి వేరుగ నెన్నంజనదు.

శతఘ్ని లక్షణము.

శ్లో॥ వర్తిర్ఘనా కంఠ నిరోధినీయా చితాతిమాత్రం పిశితప్రరోహైః।
అనేకరుక్ప్రాణహరీ త్రిదోషాత్ జ్ఞేయాశతఘ్నీతుశతఘ్నిరూపా॥

తా. కంఠమునందు గుండ్రముగ పొడవుగ కఠినముగనుండు వాపు జనించి కంఠము నడ్డగించుట వాపునందు మాంసపు మొలకలు తీవ్రముగ మిక్కుటముగ జనించిన పోట్లు దాహము దురదమొదలగు పలువిధములైనపీడలతోగూడియుండుట ముండ్లతో వ్యాప్తంబైన ఫిరంగివలెనుండుట యీలక్షణములుగలది శతఘ్ని యనం బడు. ఇది ప్రాణముల హరియింపంజేయు.

గిలాయు లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రంథిర్గళేత్వామలకాస్థిమాత్రస్థిరోల్పరుగ్యఃకఫరక్తయుక్తః।
సంలక్ష్యతేసక్తమివాశనంచసశస్త్రసాధ్యస్తుగిలాయుసంజ్ఞః॥

తా. కంఠములో కఫరక్త సంబంధమువలన నుసిరికకాయవిత్తువంటి గ్రంధి జనించి కఠినంబై మందవేదనగలదై యన్నము మ్రింగిన ధారాళముగ దిగకుండు నటులం జేసిన గిలాయు వనంబడు. ఇది శస్త్రసాధ్యము.

గళవిద్రధి లక్షణము.

శ్లో॥ సర్వంగళంవ్యాప్య సముత్థితోయ శ్శోథోరుజ స్సంతిచ యత్రసర్వాః। ససర్వదోషో గళవిద్రధిస్తు తస్యైవతుల్యః ఖలు సర్వజస్య॥

తా. త్రిదోషసంబంధమువలన వాపు కంఠమునందంతట జనించి పలువిధ వేదనలతోగూడి విద్రధిని దాహోక్త త్రిదోషలక్షణయుక్తంబై యుండిన గళవిద్రధియనంబడు.

గళౌఘ లక్షణము.

శ్లో॥ శ్శోథోమహానన్నజలావరోధీ తీవ్రజ్వరోవాయుగతోర్ధ్వహంత
తా। కఫేనజాతో రుధిరాన్వితేన గళేగళౌఘఃపరికీర్త్యతేసా॥

తా. రక్తయుక్తకఫముచే కంఠమున ప్రబలమైన వాపుజనించి యన్నోదకములలోనం గ్రోలుట కశక్యంబై తీవ్రజ్వరయుక్తంబై వాతసంచారరహితంబైయుండిన గళౌఘ మనంబడు.

స్వరఘ్న లక్షణము.

శ్లో॥ యస్తామ్యమానశ్శ్వసితిప్రసక్తం భిన్నస్వరశ్శుష్కవిముక్తకంఠః । కఫోపదిగ్ధేష్వనిలాయనేషు జ్ఞేయస్స రోగశ్శ్వసనాత్స్వరఘ్నః ॥

తా. కంఠమునందు వాతమార్గములు కఫముచే నడ్డగింపంబడుచుండ పలుమారు నేత్రములకు చీకట్లుగ్రమ్మి యెల్లపుడు శ్వాసమును విడుచుట స్వరము భేదించుట గొంతెండుట ఫుమిని బాగుగ మ్రింగుట క్రశక్యంబగుట యీ లక్షణములుగలది స్వరఘ్నమనంబడు. ఇది వాతజన్యంబు.

మాంసతానక లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రతానవాన్యశ్శ్వయథుస్సుకష్టో గళోపరోధం కురుతే క్రమేణ । సమాంసతానేతి బిభర్తి సంజ్ఞాం ప్రాణప్రణుత్సర్వకృతో వికారః ॥

తా. కంఠమునందు వాపు జనించి క్రమముగ కంఠమును వ్యాపించి యడ్డగించి-కడుకష్టమును గలుగంజేయుచు ప్రాణముల హరింపంజేయునది మాంసతానకమనంబడు. ఇది త్రిదోష జనితంబు.

విదారీ లక్షణము.

శ్లో॥ సదాహతోదంశ్వయథుంసుతీవ్రమంతర్గళే పూతివిశీర్ణమాంసమ్ । పిత్తేనవిద్యాద్వదనే విదారీంపార్శ్వే విశేషాత్సతు యేన శేతే ॥

తా. కంఠమున పిత్తప్రకోపముచే తీవ్రముగ వాపుజనించి దాహము పోట్లు అనువానితోడంగూడి దుర్గంధయుక్తమై మాంసము వీడుచుండిన విదారి యనంబడు. ఇది పరుండెడి పార్శ్వమునందే విశేషముగ జనించు.

సర్వసర లక్షణము.

శ్లో॥ స్ఫోటైస్సతోదైర్వదనం సమంతాద్యస్యాచితం సర్వసరస్సవాతాత్ ॥

తా. వాతసంబంధమువలన నోటియందంతట బొబ్బలుగలిగి సూదులతో బొడుచునటుల పోట్లుగలిగియుండిన సర్వసరమని (అనగా ముఖపాకమని) తెలియవలయు

పైత్తిక సర్వసర లక్షణము.

శ్లో॥ రక్తైస్సదాహైః పిటకైస్సపీతైర్యస్యాచితంచాపిసపిత్తకోపాత్ ॥

తా. పిత్తప్రకోపమువలన ముఖమునం దెఱ్ఱగ పచ్చగనుండు కురుపులు జనించి మంటతోడం గూడియుండున పైత్తిక సర్వసరమని తెలియవలయు.

కఫజ సర్వసర లక్షణము.

శ్లో॥ అవేదనైః కండుయుతైస్సవర్ణై రస్యాచితంచాపిసవైక ఫేన॥

తా. కఫప్రకోపముచే మందవేదన దురదగలిగి చర్మముతో సమానవర్ణము గల బొబ్బలు నోటిలో వ్యాపించిన కపసర్వసరమని తెలియవలయు.

అసాధ్య ముఖరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ ఓష్ఠప్రకోపే వర్జ్యా స్స్యుర్మాంసరక్తప్రకోపజాః । దంతిమూలేషువర్జ్యాతుత్రిలింగగతిసౌషిరా। దంతేషుచనసిధ్యంతి శ్యావదాలసభంజనాః ॥ జిహ్వాతలేష్వలాసశ్చ తాలవ్యేష్వర్బుదంతథా । స్వరఘ్నో వలయోబృందోబలాసశ్చ విదారికా। । గలౌఘో మాంసతానశ్చ శతఘ్నీ రోహిణీగళే । అసాధ్యాః కీర్తితాహ్యేతే రోగానవదశైవతు । తేషుచాపి క్రియాం వైద్యః ప్రత్యాఖ్యాయ సమాచరేత్ ॥

తా. ఓష్ఠరోగములలో మాంసజ రక్తజ త్రిదోషజములన 3 రోగంబులును దంతమూలగతరోగములలో సన్నిపాతము నాడీసౌషిరము అన 2 రోగంబులును దంతరోగములలో శ్యావ దాళన భంజనములన 3 రోగంబులును జిహ్వాకరోగము లలో అలసమను నొకరోగంబును తాలుగతరోగములలో అర్బుదమను నొకరోగం బును కంఠగత రోగములలో స్వరఘ్న వలయ బృంద బలాస విదారిక గళౌఘ మాంసతానక శతఘ్ని రోహిణి యను 9 రోగంబులును యీ జెప్పిన 19 రోగంబు లసాధ్యంబులు. అట్లగుటంజేసి వానియందు జికిత్సంజేయునపుడు కుదురుట దుర్ల భంబని జెప్పి ఔషధమును వైద్య డొసంగవలయు.

తైలాది లేపనము.

శ్లో॥ తైలంఘృతం సర్జరసం నసిక్థం రాస్నాగుండ సైంధవగైరికం చ। పక్త్వాసమాంశందశ నచ్ఛదానాం తద్భేదహంతా వ్రణ రోపణంచ ॥

తా. నూనె నెయ్యి గుగ్గిలము మైనము సన్నరాస్నము బెల్లము సైంధవలవణము కావిరాయి వీనిని సమభాగములుగ నేకముచేసి తైలముకాచి పెదవులపై లేపనముజేసిన పెదవిపగుళ్ళు వ్రణమునందు మాంసము నిండును.

రాళాది లేపనము.

శ్లో॥ రాళంమధూచ్ఛిష్ట గుడేనపక్వం తైలంఘృతంవా వినిహంతి లేపాత్ । త్వక్కోదపారుష్య రుజోధరస్య పూయాస్రసస్రావ మపిప్రహణ్యాత్ ॥

తా. గుగ్గిలము మైనము బెల్లము వీనిలో నూనెగాని నెయ్యిగాని కలిపి కాచి పెదవులపై లేపనముజేసిన చర్మపీడ గరగరలాడుట పోట్లు చీము రక్తము గారుట వీనిని హరింపంజేయు.

పిత్తోష్ఠరోగ చికిత్స

శ్లో॥ వేధంసిరాణాం వమనంవిరేకం తిక్తస్యపానం రసభోజనంచ। శీతాః ప్రదేహాః పరిషేచనంచ పిత్తోపద్రుష్టే ష్వధరేషుకుర్యాత్ ॥

తా. పిత్తవికారముగల పెదవిరోగములయందు సిరావేధనను వమనము విరేచనము కటురసపానము రసయుక్తభోజనము శీతకరలేపనము పిత్తహరౌషధ కషాయములయొక్క పరిషేకము మొదలగు నుపచారములను జేయవలయు.

సర్వోష్ఠరోగ సామాన్య చికిత్స

శ్లో॥ ఓష్ఠరోగే ష్వశేషేషు దృష్ట్వాదోష ముపాచరేత్ ।
తేషు వ్రణత్వం యాతేషు వ్రణవత్స ముపాచరేత్ ॥

తా. సమమైన పెదవిరోగములయందు దోషానుగుణ్యమైన చికిత్సలను లేక వ్రణంబైయుండిన వ్రణచికిత్సలను జేయవలయు.

శీతాదనో చికిత్స.

శ్లో॥ శీతాదేహృతరక్తేతు తోయం నాగరసర్షపైః ।
నిక్వాథ్య త్రిఫలాంవాపి కుర్యాద్గండూషధారణమ్ ॥

తా. శీతాదమను దంతరోగమున ముఘపటీవలెనే రక్తమునుదీసి శొంఠితెల్లావాలు అనువాని కషాయముతోగాని త్రిఫలకషాయముతో గాని * గండూషము సేయవలయు.

కాసీసాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కాసీసలోధ్రకృష్ణామనశ్శిలాస ప్రియంగుతేజోహ్వా ।
ఏషాంచూర్ణంమధుయుక్తైశ్శీతాదేప్రాతి మాంసహారమ్ ।
తైలంఘృతంవావాతఘ్నం శీతాదే సంప్రశస్యతే ।

తా. అన్నభేది లొద్దుగ పిప్పలి మణిశిల ప్రేంకణము వెక్కుడు లేక వేణు కురతీగె అనువానిచూర్ణములో తేనెగలిపి లేపనముజేసినను లేకవాతహరతైలమును గాని లేక ఘృతమును గాని లేపనముజేసినను దుర్గంధము గలిగి శిథిలమైయుండు మాంసము హరించు.

దంతపుప్పుట చికిత్స.

శ్లో॥ దంతపుప్పుటకే కార్యం తరుణే రక్తమోక్షణమ్ ।
సపంచలవణక్షార సక్షౌద్రః ప్రతిసారణమ్ ॥

తా. దంతపుప్పుటరోగమున తరుణావస్థలయందు రక్తముదీసి పంచలవణముల క్షారమును తేనెలోగలిపి మెల్లగ రుద్దవలయు.

దంతవేష్ట చికిత్స.

శ్లో॥ లోధ్రంపతంగం మధుకం లాక్షాచూర్ణైర్మధుప్లుతైః ।
గండూషే క్షీరిణోయోజ్యాస్సక్షౌద్ర ఘృతశర్కరా ॥

తా. లొద్దుగ రసకర్పూరము అతిమధురము లక్క వీనిని చూర్ణముజేసి

* గండూషమన — ద్రవపదార్థములను ధరించి యుమ్మివేయుటయు

తేనెలోగలిపిగాని లేక * క్షీరవృక్షముల చూర్ణములో తేనె నెయ్యి పంచదారగలిపి గాని గండూషముజేయించిన దంతవేష్టరోగము హరించు.

జీరకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ జరణాలవణపథ్యా శాల్మలీకంటకానా మనుదినమను ఘృష్టం దంతమాంసేషుచూర్ణః । వ్రణదరణరుగస్ర స్రావచాంచల్యశోథాన్ ప్రణిహంతిచ విదగ్ధాన్ గంధకారాన్నివారః॥

తా. జీలకఱ్ఱ వుప్పు కరక్కాయ బూరుగముండ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి దానితో ప్రతిదినము దంతములను తోమిన "నూర్యం డంధకారమును హరింపంజేయు భంగి" దంతవ్రణము దంతపుపగుళ్ళు పోట్లు రక్తస్రావముదంతచలనము వాపు వీనిని శీఘ్రముగ హరింపంజేయు.

కణాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కణాసింధూత్థ జరణం చూర్ణంతూర్ణం వ్యపోహతి ।
ఘర్షణాద్దంతచాంచల్య వ్యథాశోథా స్రసంస్రవాన్ ॥

తా. పిప్పలి సైంధవలవణము జీలకఱ్ఱ వీనిని చూర్ణముజేసి దంతముల రుద్దిన దరితములు కదలుట పోటు వాపు రక్తస్రావము శీఘ్రముగ హరించు.

భద్రముస్తాది వటికములు.

శ్లో॥ భద్రముస్తా భయావ్యోష విడంగా రిష్టపల్లవైః ।
గోమూత్ర పిష్టై ర్గుటికాం ఛాయాశుష్కాం ప్రకల్పయేత్ ।
తాన్నిదధ్యా న్ముఖేనిశ్యాం చలదంతాతురో నరః ।
నాతః పరతరంకించి చ్చలదంతస్య భేషజమ్।

తా. తుంగముస్తెలు కరక్కాయ త్రికటుకములు వాయువిడంగములు వేపాకు వీనిని గోమూత్రముతోనూరి యుంటలుజేసి నీడ నెండించి రాత్రులయందు నోటియందువిడిచిన పరుండినదంతములు గట్టియగు. దంతచలనమునందు దీనికంటె శ్రేష్టంబయిన యౌషధం బెద్దియు లేదు.

* క్షీరవృక్షములన—మఱ్ఱి మేడి రావి అంబాళము కలుజువ్వి అనునవి.

సౌషిర చికిత్స.

శ్లో॥ సౌషిరే ధ్రుతరక్తేతు లోధ్రముస్తా రసాంజనైః ।
సక్షౌద్రైశ్చస్యతే లేపో గండూషే క్షీరిణోహితాః ॥

తా. సౌషిరమను రోగమున రక్తమునుదీసి లొద్దుగ తుంగముస్తెలు రసాంజనము ఆనువానిచూర్ణమును తేనెలోగలిపి లేపనముజేయుటయు లేక క్షీరవృక్షకషాయములో గండూషధారణమును జేయించుటయు హితకరంబులు.

పంచలవణాదిచూర్ణ లేపము.

శ్లో॥ కాకోదుంబరికా పత్రైర్వ్రణం విస్రావయేద్భిషక్ ।
లవణైః క్షౌద్రయుక్తైశ్చ సవ్యోషైః ప్రతిసారయేత్ ॥

తా. బ్రహ్మమేడియాకులతో వ్రణమునురుద్ది రక్తమును స్రవింపంజేసి పంచలవణములు త్రికటుకములు అనువానిచూర్ణములో తేనెగలిపి మెల్లగ దంతములయందు రుద్దవలయు.

వైదర్భ చికిత్స.

శ్లో॥ శస్త్రేణ తత్ర్వైదర్భే దంతమూలాని శోధయేత్ ।
తతఃక్షారం ప్రయుంజీత క్రియాః సర్వాశ్చశీతలాః ॥

తా. వైదర్భమను దంతమూలరోగమును వస్త్రముతో జీల్చి రక్తస్రావము జేయించుటయేగాక క్షారలేపనమును సమస్తమైన శీతకరలేపనములను జేయవలయు.

శ్లో॥ ఉద్ధృత్యాధిక దంతంతు తతోవై సముపాచరేత్ ।
కృమిదంత చికిత్సాశ్చ విధిః కార్యో విజానతా ॥

తా. అధికముగనుండు దంతమును దీసివేసి కృమిదంత చికిత్సలం జేయవలయు

అధిమాంసక చికిత్స.

శ్లో॥ ఛిత్వాధిమాంసం సక్షౌద్రైరేతైశ్చూర్ణై రుపాచరేత్ ।
వచా తేజోవతీపాఠా సర్జకాయా వశూకజైః ।
క్షౌద్రం ద్వితీయం పిప్పల్యాః కబలీ చాత్రకీర్తితమ్ ।
పటోల నింబత్రిఫలా కషాయశ్చాత్రధావనః ॥

తా. అధిమాంసమను దంతిమూలరోగమును ఛేదించి దానిపైవస వెన్నుడు తీగ ఆగరుశొంఠి లేక చిరుబొద్ది సర్జక్షారము యవక్షారము అనువాని కల్కములో తేనెగలిపిగాని లేక పిప్పలిచూర్ణములో తేనెగలిపిగాని నోటియందు ధరింపవలయు, మఱియు చేటిపాట్ల వేపత్రిఫలములు అనువాని కషాయముతోడ అధి మాంసమును గడుగవలయు.

దంతవిద్రధి సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ విద్రధ్యుక్తంచవిధివ ద్విదధ్యాద్ద ంతవిద్రధౌ ।
శస్త్రకర్మనర స్తత్ర కుశలోనైవకారయేత్ ॥

తా. దంతవిద్రధియందు సామాన్య విద్రధి యొక్క సర్వచికిత్సలం జేయవలయు నేగాని శస్త్రకర్మను జేయంజనను.

శ్లో॥ స్నైహికోత్రహితోధూమో నస్యంస్నైహికమేవచ ।
రసారసయవాగ్వశ్చ క్షీరంసాంతానికంఘృతమ్ ।
శిరోవస్తిర్హితశ్చాపి క్రమోయశ్చానిలాపహః ॥

తా. దంతహర్ష రోగమున స్నేహయుక్తధూమము నస్యము స్నేహయుక్త మధురాదిరసములు మాంసరసము యవాగు పాలు సాంతానిక ఘృతము శిరోవస్తి వాతనాశకర చికిత్సలు వీనిని క్రమముగ జేయవలయు.

క్రిమిదంత చికిత్స.

శ్లో॥ నీలీవాయుసజంఘా కటుతుంబీమూలమేకైకమ్ ।
సంచూర్ణ్యదశన విధృతం దశనక్రిమి పాతనంప్రాహుః ॥

తా. నీలి వెలుమసంధి చేదుసొర వీని వేళ్ళను ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి దంతములయందునిచిన క్రిములు నశించు.

శారిబాపర్ణ ధారణము.

శ్లో॥ పిష్ట్వాచశారిబాపర్ణ ధ్మగంధం తేషుధారయేత్ ।
పతంతిదంతకీటాశ్చ చాంచల్యంహరతిక్షణాత్ ॥

తా. తెల్లసుగంధి పాలాకులను నూరి యుంటజేసి పండ్లయందదిమి యునిచి కొనిన క్రిములు శీఘ్రముగ నూడిపడి దంతములు గట్టియగు.

కాసీసాది ఘుటికలు

శ్లో॥ కాసీసం హింగుసౌరాష్ట్రీ దేవదారు సమంజలైః ॥
గుటికాం ధారయేద్దంత కృమిశూల హరాంపరామ్ ॥

తా. అన్నభేది యింగువ తొవరిమన్ను దేవదారు వీనిని సమభాగములుగ నకముతోనూరి మాత్రలుజేసి దంతములపై నునిచిన క్రిమిదంతశూల హరించు.

శర్కరా చికిత్స.

శ్లో॥ అచ్ఛిందదంతమూలాని శర్కరా ముద్ధరేద్భిషక్ ।
లాక్షాచూర్ణై ర్మధుయుతై స్తదస్తాం ప్రతిసారయేత్ ॥

తా. దంతమూలములయందు నొప్పిగలుగకుండునటుల వానిపైనుండు శర్కర(మలము) ను గీచితీసివేదప లక్కచూర్ణమును తేనెలోగలిపి మెల్లగ రుద్దవలయు.

కపాలికా చికిత్స.

శ్లో॥ దంతహర్ష క్రియాంచాత్ర కుర్యాన్ని రవశేషతః ।
కపాలికా కృచ్ఛ్రతమా తత్రాప్యేషా క్రియాహితా ॥

తా. (దంతశర్కరయందును) కపాలికమను దంతరోగమునందును దంతహర్షకై జెప్పంబడిన సర్వచికిత్సలం జేయవలయు.

నాడీవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ ఛిత్వామాంసాని శస్త్రేణ భవేయుః పరితోయది ।
ఉద్ధృత్యచ దహేచ్చాపి క్షారేణ జ్వలనేనవా ॥

తా. నాడీవ్రణమునందు చుట్టుమాంసంబుండిన శస్త్రముతో, ఛేదించి క్షారతో గాని అగ్నితోగాని కాల్చవలయు.

దంతరోగసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ దంతరోగేషు సర్వేషు శస్తోవాత హరోవిధిః ।
పక్వంతైలం కవోష్ణంచ శస్తంక బలధారణే ॥

తా. సర్వదంతరోగములయందు వాతనాశకరచికిత్సలంజేయుటయేగాక వాతఘ్నద్రవ్యయుక్తముగ నూనెనుగాచి సుఖోష్ణముగ నోటిలోధరించుట ప్రశస్తంబు.

లాక్షాది తైలము.

శ్లో॥ తైలం లాక్షారసంక్షీరం పృథక్ప్రస్థమితః పచేత్। ద్రవ్యైః
పలమితై రేతైః క్వాథై శ్చాపి చతుర్గుణైః। లోధ్రకట్ఫలమం
జిష్ఠాపద్మకేసరపద్మకైః। చందనోత్పలయష్ట్యాహ్వైస్త్రైలం
వదనేధృతమ్। దాలనం దంతచాలంచ దంతమోక్షంకపాలి
కామ్। శీతాద పూతివక్త్రంచా ప్యరుచింవిరసాస్యతామ్।
హన్యాదాశుగజానేతాన్కుర్యాద్దంతానపిస్థిరాన్। లాక్షా
దిక మిదం తైలం దంతరోగేషు పూజితమ్॥

టీ. నూనె లక్కరసము పాలు వీనిని దినుసుకొక్కక ప్రస్థముచొప్పున గ్రహించి అందులోదుగ గుమ్ముడుతేకు మంజిష్ఠి దామరయగరులు చందనము నల్లకలువగడ్డ అతిమధురముఅనువానియొక్క కషాయమునునూనెకు నాలుగింతలుకలిపి లొద్దుగ మొదలగు ద్రవ్యములయొక్క కల్కమును దినుసుకొక్కకపలముచొప్పున కలిపి చిక్కగ తైలముకాచి నోటియందునిచికొనిన దాలనము పండ్లుకదలుట ఆకాలమున దంతములూడుట కపాలికము శీతాదము పూతివక్త్రము అరుచి నోటి విరసత్వము వీనిని శీఘ్రముగ హరింపజేయుటయేగాక దంతముల గట్టిపఱచు. ఇది దంతరోగములయందు కడుశ్రేష్ఠంబు.

దంతరోగమునకు అరిమేదాది తైలము,

శ్లో॥ అరిమేదత్వచంక్షుణ్ణాం పచేచ్ఛతపలోన్మితామ్। జలద్రోణే
న తత్క్వాథం గృహ్ణీయాత్పాదశేషితమ్। తైలస్యార్ధాఢ
కందత్వా కల్కైః కర్షమితైఃపచేత్। అరిమేదలవంగాభ్యాం
గైరికాగరుపద్మకైః। మంజిష్ఠాలోధ్రమధుకైర్లాక్షాన్యగ్రో
ధముస్తకైః। త్వగ్జాతీఫలకర్పూరకంకోలఖదిరైస్తథా। పతం
గధాతకీపుష్పసూక్ష్మైలానాగకేసరైః। కట్ఫలేనచసంసిద్ధం
తైలంముఖరుజంజయేత్। ప్రదుష్టమాంసంచలితంశీర్ణదంతం
చసౌషిరమ్। శీతాదందంతహర్షంచవిద్రధిం కృమిదంతకమ్।
దంతస్ఫుటవదౌర్గంధ్యం జిహ్వాతాల్వోష్ఠజాంరుజమ్॥

తా. 100 పలముల నల్లతుమ్మపట్టను దంచి ద్రోణప్రమాణ ముదకములో పైకషాయము కాచి చతుర్థాంశము దించుకొని వడియగట్టి అంగుసువ్వులనూనె ½ అష్టకము నల్లతుమ్మపట్ట లవంగము కావిరాయి కృష్ణాగరు పద్మకోష్ఠము మంజిష్ఠి లొద్దుగ అతిమధురము లక్కమట్టియూడకొనలు తుంగముస్తెలు లవంగపట్ట జాజికాయ కర్పూరము తక్కోలపుట్లు కాచు నీరుయిప్ప ఆగెపువ్వు సన్నయేలకులు నాగకేసరములు గుమ్మడు తేవ అనువాని కల్కములు దినుసుకొక్కక కర్షము చొప్పునకలిపి చిక్కగకాచి నోటిలోధరించిన దంతముల యందలి కుళ్ళినమాంసము దంతములు కదలుట దంతములు విరుగుట సౌషిరము శీతాదము దంతహర్షము దంత విద్రధి క్రిమిదంతము దంతపుపగుళ్ళు దౌర్గంధ్యము నాలుక లోదౌడ పెదవి వీనియందలి రోగములన్నియు హరించు.

కుష్ఠాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కుష్ఠందార్వీలోధ్రమబ్దస్సమంగా పాఠాతిక్తా తేజనీపీతికాచ ।
చూర్ణంశ్రేష్ఠంఘర్షణేతద్ద్విజానాం రక్తస్రావంహంతికండూం
రుజంచ ॥

తా. చంగల్వకోష్టు మానిపసపు లొద్దుగ తుంగముస్తెలు మంజిష్ఠి అగరు శొంఠి లేక చిరుబొద్ది కటుకరోహిణి ఛాగ పసపు అనువాని చూర్ణముతో దంతముల తోమిన రక్తస్రావము దురద పోట్లు హరించు.

జాతీపత్రాది చూర్ణము.

శ్లో॥ జాతీపత్రపునర్నవా గజకణాకోరంటకోష్టంనచా । శుంఠీధీష్వ
హారీతకీతిలసముంశ్లక్ష్ణం భృశంచూర్ణయేత్ । తచ్చూర్ణేన
దశనేధృతంవిజయతేదౌర్గంధ్యదంతవ్యథామ్ । చాంచల్యాస్వ
మతిస్రవణశ్వయథురుక్కండూకృమివ్యాపదః ॥

తా. జాజికాయలు గలిజేరు గజపిప్పలి గోరింట చంగల్వకోష్టు వస శొంఠి వోమము కరక్కాయ నువ్వులు అనువాని చూర్ణమును సమభాగములుగ కలిపి నోటిలోధరించిన నోటిదుర్గంధము దంతశూల దంతములుకదలుట దంతస్రావము వాపు పీడ దురద పురుగులు హరించు.

దంతరోగములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ ఫలాన్యమ్లాని శీతాంబు రూక్షాన్నం దంతధావనమ్ ।
తథాపి కఠినంభక్ష్యం దంతరోగీ వివర్జయేత్ ॥

తా. పుల్లనిఫలములు శీతోదకము రూక్షాన్నము దంతధావనము కఠిన పదార్థ భక్షణము వీనిని దంతరోగి వర్జింపవలయు.

ఉపజిహ్వికా చికిత్స.

శ్లో॥ ఉపజిహ్వాంతు సంలిఖ్య క్షారేణ ప్రతిసారయేత్ ।
క్షీరం విరేకగండూష ధూమైశ్చైనాముపాచరేత్ ॥

తా. ఉపజిహ్వక యందు లేఖన క్రియంజేసి క్షారలేపనము క్షీరపానము విరేచనము గండూషము ధూమపానము అనువానిచే నుపచరింపవలయు.

వ్యోషాది చూర్ణము.

శ్లో॥ వ్యోషక్షారా భయావహ్ని చూర్ణమే తత్ప్రఘర్షణమ్ ।
ఉపజిహ్వక శాంత్యర్థ మేభిస్తైలంచ పాచయేత్ ।
గృహధూమా రనాళేన క్వాథం సమధుసైంధవమ్ ।
పాణినా మర్దయేచ్చాస్య ముపజిహ్వాప్రశాంతయే ॥

తా. ఉపజిహ్వకరోగశమనార్థంబై త్రికటుకములు యవక్షారము కరక్కాయ చిత్రమూలము అనువానిచూర్ణములో దంతముల రుద్దవలయు. మఱియు పై ద్రవ్యములనే తైలముకాచి గండూషము జేయవలయు. మఱియు కరుధూపమును కలిలో గలిపి కాచి అందు తేనె సైంధవలవణముగలిపి వుపజిహ్వకయందు వ్రేళ్ళతో మర్దనముఁ జేయవలయు.

కంఠశుండ్యాది చికిత్స.

శ్లో॥ తుండికేర్యాం ధ్రువేకూర్మే సంఘాతే తాలుపుప్పుటే ।
ఏషఏవ విధిః కార్యో విశేష శ్శస్త్రకర్మణి ॥

తా. తుండికేరి ధ్రువము కూర్మము సంఘాతము తాలుపుప్పుటము వీనియందు శస్త్రకర్మము జేయుచు నెడ క్రిందజెప్పంబడు చికిత్సల విశేషముగ జేయవలయు.

శ్లో॥ స్నేహస్వేదా తాలుశోషే. విధిశ్చా నిలనాశనః ॥

తా. తాలుశోషమునందు స్నేహములను స్వేదనక్రియలను వాతనాశకరౌషధ సేవనను జేయవలయు.

శ్లో॥ తాలుపాకేతు కర్తవ్యం విధానం పిత్తనాశనమ్ ॥

తా. తాలుపాకమునందు పిత్తనాశకర చికిత్సల జేయవలయు.

గళశుండి ఛేదనవిధి.

శ్లో॥ అంగుష్ఠాంగుళిసందంశే నాకృష్య గళశుండికామ్ ।
ఛేదయే న్మండలాగ్రేణ జిహ్వోపరితు సంస్థితామ్ ॥

తా. నాలుకపైన జనించియుండు చిరునాలుకను అంగుష్ఠాంగుళులతో పట్టి యీడ్చి శస్త్రముతో ఛేదింపవలయు.

శుండీ ఛేదనానంతరోపచారము.

శ్లో॥ పిప్పల్యతి విషాకుష్ఠ వచామరిచ నాగరైః ।
క్షౌద్రయుక్తై స్సలవణై స్తతస్తాం ప్రతిసారయేత్ ॥

తా. చిరునాలుకను ఛేదించినపిమ్మట పిప్పలి అతివస చెంగల్వకోష్టు వస మిరియాలు శొంఠి అనువాని చూర్ణములో తేనె వుప్పుగలిపి వ్రేలితో రుద్దవలయు.

రోహిణీ సామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ రోహిణీనాంతు సాధ్యానాం హితంశోణిత మోక్షణమ్ ।
వమనం ధూమపానంచ గండూషో నస్యకర్మచ ॥

తా. పంచరోహిణులలో సాధ్యంబగు దానియందు రక్తమునీసి వమనము ధూమపానము గండూష ధారణము నస్యకర్మఅను నుపచారముల జేయువలయు.

వాతజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ వాతజాం తూర్ణ్యా తేర క్తే లవణైః ప్రతిసారయేత్ ।
సుఖోష్ణా స్స్నేహగండూషా న్ధారయే చ్చాప్యభీక్ష్ణశః ॥

తా. వాతజరోహిణియందు రక్తమునీసి లవణముతో రుద్దవలయు. మఱియు సుఖోష్ణముగ స్నేహగండూషమును పలుమారు ధరింపవలయు.

పిత్తజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ విస్రావ్య పిత్తసంభూతాం సితాక్షౌద్ర ప్రియంగుభిః ।
ఘర్షయే త్క-బలోద్రాక్షా సరూపైః క్వథితైర్హితః ॥

తా. పిత్తజరోహిణియందు రక్తమునుదీసి పంచదార తేనె అనువాని ప్రేంకణ చూర్ణమునుగలిపి రుద్ది ద్రాక్ష ఖర్జూరపండు అనువాని కషాయమునుని యందు ధరింపంజేయవలయు.

రక్తజరోహిణీచికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తవత్సాధయే ద్వైద్యో రోహిణీ రక్తసంభవామ్ ॥

తా. రక్తజ రోహిణియందు పిత్తరోహిణీ చికిత్సలం జేయవలయు.

కంఠశాలూక చికిత్స.

శ్లో॥ విస్రావ్య కంఠశాలూకం సాధయే త్తుండికేరివత్ ।
ఏకకాలేయ వాన్నంచ భుంజీత స్నిగ్ధమల్పశః ॥

తా. కంఠశాలూకమునందు రక్తముదీసి తుండికేరివలెనే చికిత్సింపవలయు మఱియు దీనియందొకింత ఘృతయుక్తముగ జేయంబడిన యవాన్నము నొకపు భుజింపవలయు.

కఫజరోహిణీ చికిత్స.

శ్లో॥ అగార ధూమకటుకైః కఫజాం ప్రతిసారయేత్ ।
శ్వేతావిడంగ దంతీషు తైలంసిద్ధం ససైంధవమ్ ।
నస్యకర్మణి దాతవ్యం కబలంచ కఫోచ్ఛ్రియే ॥

తా. కఫరోహిణియందు కరుధూపము కారముగల యౌషధములతో ర వలయు. తెల్లతులసి వాయువిడంగములు దంతివేరు అనువానితో తైలముకా యందుసైంధవలవణమునుగలిపి నస్యమును నోటియందుధారణమునుజేయించవలయు

అధిజిహ్వక చికిత్స.

శ్లో॥ ఉపజిహ్వక వచ్చాపి సాధయే దధిజిహ్వకమ్ ॥

తా. అధిధిజిహ్వక రోగమునందు వుపజిహ్వకరోగ చికిత్సం జేయవలయు

భగందరరోగ నిదాన లక్షణ చికిత్సాదయః.

ఏకబృంద చికిత్స.

శ్లో॥ ఏకబృందంతు విస్రావ్య విధింశోధన మాచరేత్॥

తా. ఏకబృందమునందు రక్తస్రావము జేయించి పిదప శోధనవిధిని సలయు.

బృంద చికిత్స.

శ్లో॥ ఏకబృంద మివప్రాఙ్మో బృందంచ సముపాచరేత్॥

తా. బృందమునందు యేకబృంద చికిత్సం జేయవలయు.

గిలాయు చికిత్స.

శ్లో॥ గిలాయు శ్చాపియోవ్యాధి స్తంచశస్త్రేణ సాధయేత్॥

తా. గిలాయువునందు శస్త్రచికిత్సం జేయవలయు.

గళవిద్రధి చికిత్స.

శ్లో॥ సమర్మస్థంతు సంపక్వం ఛేదయే ద్గళవిద్రధిమ్ ॥

తా. మర్మరహిత స్థలములయందు గలిగిన గళవిద్రధి పండియుండిన దానిని దింపవలయు.

సర్వసరసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ వాతా త్సర్వ సరంచూర్ణైర్లవణైః ప్రతిసారయేత్। తైలం

వాతహరై స్సిద్ధం హితం కబలసస్యయో। పిత్తాత్మకే

సరే శుద్ధకాయస్య దేహినః। సర్వః పిత్తహరఃకార్యో విధి

ర్మధురశీతలః। ప్రతిసారణగండూష ధూమసంశోధనానిచ।

కఫాత్మకే సర్వసరే క్రమం కుర్యా త్కఫాపహమ్॥

తా. వాతజ సర్వసరమనగా ముఖపాకమునం గాని నువ్వుశోథ్రుద్ది వాతనా

శౌషధ యుక్తముగ సిద్ధము జేయబడిన తైలం దూష నస్యముల జేయువల

ు. పిత్తజ సర్వసరమున తొలుత విరేచనము పిదప పిత్తహమైన సర్వ

వధుర శీతకర చికిత్సం జేయవలయు. కఫజ సర్వసరమున * ప్రతిసారణ గండూష ధూమపాన శోధనములను సర్వకఫహర చికిత్సలను జేయవలయు.

గళరోగ చికిత్స.

శ్లో॥ కంఠరోగేష్వ సృఙ్మోక్ష్య స్తీక్ష్ణై ర్నస్యాదికర్మభిః ।
చికిత్సక శ్చికిత్సాంతు కుశలో త్రిసమాచరేత్ ॥

తా. గళరోగమునందు రక్తమునుదీసి తీక్ష్ణకరౌషధముల నొసంగి నస్యాది కర్మల జేయవలయు.

మృద్వీకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ మృద్వీకా కటుకావ్యోష దార్వీత్వ క్త్రి ఫలాఘనమ్ ।
పాఠారసంజనందూర్వా తేజో హ్వాతి సుచూర్ణితమ్ ।
క్షౌద్రయు క్తం విధాతవ్యం గళరోగే మహౌషధమ్ ॥

తా. ద్రాక్షపండు కటుకరోహిణి త్రికటుకములు మ్రానిపసపు లవంగపట్ట త్రిఫలములు తుంగముస్తెలు అగరు శొంఠి లేక చిరుబొద్ది రసాంజనము గరిక వెక్కుడుతీగ అనువాని చూర్ణములో తేనెగలిపి గళమునందు లేపనము జేయవల యు. ఇది గొప్పయౌషధము.

యవక్షారాది ఘుటికలు.

శ్లో॥ యవాగ్రజం తేజవతీం సపాఠా రసాంజనం దారు నిశాం స కృష్ణామ్ । క్షౌద్రేణకుర్యా ద్గుటికాం ముఖేన తాంధారయే త్సర్వ గళామయేషు ॥

తా. యవక్షారము వెక్కుడుతీగ అగరు శొంఠి లేక చిరుబొద్ది రసాంజనము మ్రానిపసపు పిప్పలి అనువానిచూర్ణములో తేనెగలిపి యుంటలుజేసి నోటిలోనునిచి కొనిన సర్వకంఠములు హరించు.

* కల్క అవలేహ చూర్ణ భేదములచే ప్రతి సారణము 3 విధంబులు. కా వున వానిని వ్రేలికొనలో గ్రహించి నాలుకయందుగాని లేక నోటియందంతటగాని లేపనము జేయుటయ ప్రతిసారణ మనంబడు.

ముఖపాకసామాన్య చికిత్స.

శ్లో॥ ముఖపాకేసిరావేధ శ్శిరశ్చవిరేచనమ్ ।
మధుమూత్రఘృతక్షీరై శ్శీతైశ్చకబళగ్రహః ॥

తా. సర్వముఖపాకములయందు సిరావేధ శిరోవిరేచనమును జేయించి తేనె గోమూత్రము నెయ్యి పాలు శీతకరపదార్థములు అనువాని * కబళమును ముఖము నందు ధరింపవలయును.

ముఖపాక చికిత్స.

శ్లో॥ పంచవల్కలజః క్వాథ స్త్రిఫలాసంభవోథవా ।
ముఖపాకేప్రయోక్తవ్య స్సక్షౌద్రోముఖధావనే ॥

తా. పంచత్వక్కుల కషాయములోగాని త్రిఫలకషాయములోగాని తేనె గలిపి నోరునుగడిగిన ముఖపాకము హరించు.

తిలాది గండూషము.

శ్లో॥ తిలానీలోత్పలంసర్పి శ్శర్కరాక్షీరమేవచ ।
సక్షౌద్రోదగ్ధవక్త్రస్య గండూషోదాహనాశనః ॥

తా. నువ్వులు నల్లకలువగడ్డ నెయ్యి పంచదార పాలు గొడ్డుగ చూర్ణము వీనిని గండూషముచేసిన ముఖపాకము దాహము శమించు.

యష్టిమధ్వాది తైలము.

శ్లో॥ యష్టీమధు పలమేకం త్రింశ న్నీలోత్పలస్యతైలస్య । ప్రస్థం తద్ద్విగుణపయో విధినా పక్వంతు నస్యేన । నిశిపదనస్యస్రావంక్షపయతి గాత్రస్య దోషసంఘాతమ్ । వపు స్స్వర్ణత్వామ వశ్యంక్రమశో భ్యంగేన జంతూనామ్ ॥

తా. అతిమధురము 1 పలము నల్లకలువగడ్డలు 30 పలములునూనె 1 ప్రస్థముపాలు 2 ప్రస్థములు యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మందాగ్నితో తైలముకాచి రాత్రులయందు నస్యముచేయించిన ముఖస్రావము శరీరమునకు లేపనము జేయించిన శరీర దోషము హరించి బంగారువంటి కాంతిగలుగు.

* కబళమన—కల్కాదుల నోటినిండబోసికొని నమిలి యుమిసేయుటయు.

హరిద్రాది తైలము.

శ్లో॥ హరిద్రా నింబపత్రాణి మధుకం నీలముత్పలమ్ ।
తైలమేభి ర్విపక్వం ముఖపాక హరంపరమ్ ॥

తా. పసపు వేపాకు అతిమధురము నల్లకలువగడ్డ అనువానికల్కములో తైలముగలిపి కాచి నోటిలో ధరించిన ముఖపాకను హరించు.

ఖదిరాది ఘుటికలు

శ్లో॥ ఖదిరస్య తులాంతోయ ద్రోణే పక్త్వాష్ట శేషితే ।
జాతీ కోశేన పూగైశ్చ చాతుర్జాత మృగాండజైః ।
పృథక్కర్ష మితైః పిష్టై స్త్రైళయిత్వా చ తోపమాః ।
గుటీఃకృత్వా ముఖేధార్యా నాసహం త్యఖిలాన్ గదాన్ ।
జిహ్వోష్ఠ దంతవదన గళతాలు సముద్భవాన్ ॥

తా. 100 పలముల నల్లసుండ్రుపట్టను ఒకద్రోణప్రమాణ ముదకము పోసి యష్టమాంశముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి అందు జాపత్రి కర్పూరము మంచివక్కలు లవంగపట్టయేలకులు లవంగపత్రి నాగకేసరములు కస్తూరి వీని చూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణము చొప్పునగలిపి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి నోటిలోనునిచికొని దాహరసమును మ్రింగుచుండినసర్వముఖరోగములు జిహ్వారోగములు పెదవి రోగములు దంతరోగములు లోతాలురోగములు హరించు.

దంతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [చరకే] దంతవ్రణం కపోలోత్థం ప్రాయం స్రవతిసంతతమ్ ।
ఏతద్దోషం సువిజ్ఞాయ తతః కర్మ సమాచరేత్ ॥

తా. చెక్కిట వ్రణముబుట్టి యెల్లపుడు చీము గారుచుండిన దంతవ్రణమని తెలియవలెను. ఈరోగమును బాగుగ తెలిసి చికిత్సింపవలయును.

వంధ్యా కర్కోటకీ లేపనము.

శ్లో॥ వంధ్యాకర్కోటకీమూలం గోమూత్రేణసుసంశ్రితమ్ ।
అర్కక్షీరేణ సంయుక్త్యా మాంతపో లేపయేత్తథా ।

క్షారార్క దుగ్ధసహితం శోషమే 'ద్గంధలేపనమ్ ।
కపోల దంతవ్రణకం నాశయే న్నాత్రసంశయః ॥

తా. గొడ్డుకాకరగడ్డను ఆవుపేడతోవండి బిళ్ళలుగకోసి జిల్లేడుపాలతో 3 మార్లు భావనజేసి యెండనెండించి పిదప వుప్ప జిల్లేడుపాలు వీనితో భావనజేసి మరల నెండించి గంధము దీసి 2 మాసములు లేపనము సేయుచుండిన చెక్కిట జనించిన దంతవ్రణము నిశ్చయముగ మానును.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] గోక్షుర స్వరసంకర్ణే పార్శ్వే దంత వ్రణస్య చ । పూరితం శాంతయేత్యర్థ మిత్యుక్తం మునిపుంగవైః ॥

తా. దంతపార్శ్వమున వ్రణముగలిగిన నా ప్రక్కనుండు చెవిలో పల్లేరు రసమును పిండిన దంతవ్రణము శమించు. (మఱియు పల్లేరురసమును వ్రణముపై 2 గం ములు పట్టించి పిదప చేదుబీరవిత్తుల గంధమునుగాని చిత్రమూలగంధమునుగాని లేప నముజేసిన దంతవ్రణము మానును. మఱియు కలిమేశ్వరపుచెక్కగంధమును భక్ష ణముసేయుచు దానినే వ్రణముపై లేపనముసేయుచుండిన 2 మాసములలో దంత వ్రణము మానును పథ్యము—చప్పిడివంటకమును ఆవుపెరుగును భుజింపవలయు. దంతవ్రణములయందు రసకర్పూరమును 2 మాసములు సేవింపుచు చప్పిడివంటక మును భుజింపవలయు.

క॥ తుందిలపుచెక్క ననుములఁ । బొందుగఁ బచనంబుచేసి భుజి
యింపదగు । న్నందముగను మానిపోవును । దందడి నొప్పించు
చున్న దంతవ్రణముల్ ॥

గీ॥ గొడ్డుకాకరచెట్టుల గడ్డనూనె । గూడపాకంబుచేసియుఁ
గ్రోలవలయు । సంశయంబేల యిదినిశ్చయమ్ము నమ్ము । న
రులబాధించు దంతవ్రణాలుమాను ॥

గీ॥ రమ్యమైనట్టి నాగసరంపుగడ్డ । వెన్నగూరిచి సేవింప వి
విధదంత । వ్రణములన్నియుమాను భావలయమంచుఁ । జిర
తరంబుగఁ బథ్యంబు సేయుచున్న ॥

దంతవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] వాతేన దంతచలనం రక్త స్రవణముద్భవేత్ ।
క్రిమిణా పూయ పీడాచ దంతరోగే తథా భవేత్ ॥

తా. వాతదోషమువలన దంతములు కదలుచు రక్తము స్రవింపుచుండు. కృమివలన దంతముల నొప్పికలిగి చీముగారును.

కాళింగాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కాళింగచించా విజయా మూలంపుంఖ్య శ్వమారకమ్ । చలదంత దృఢత్వస్య ప్రత్యేకం దంతధావ నాత్ ॥

తా. కొడిసెపాల చింతగింజలు తక్కలివేరు తెల్లవెంపలి గన్నేరు వీనిలో దేని నైన నూరి పండ్లుతోముకొనిన కదలుచుండు దంతములు గట్టిపడును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] జాతీగోరంటపత్రం వా చర్వయేత్ప్రాతరుత్థి తః । స్థిరాశ్చచలితాదంతా స్తత్కాష్ఠైర్దంతధావనాత్ ॥

తా. జాపత్రినిగాని లేక గోరింటాకునుగాని ప్రాతఃకాలమున నమలినను లేక వాని పుడకలతో దంతధావనము జేసినను (లేక ములుగోరింట మామిడి పచ్చిజిల్లేడు వీని పుడకలతో దేనితో నేని దంతధావనము జేసినను కదలుచుండు దంతములు గట్టి పడు. మఱియు విడెములో జీడిగింజలగలిపి విడెము సేయుచుండిన కదలుచుండు దంతములు దంతవ్రణములు చీముగారుట హరించు. ఇంగువను ఆవువెన్నతోడ 6 మాసములు సేవింపుచుండిన దంతశూలలు కృమిదంతములు కదలుచుండు దంతములు రక్తదంతములు హరించు.

లాంగల్యాది యోగము.

శ్లో॥ తోయేన లాంగలీమూలం పిష్ట్వాంగుష్ఠే ప్రలేపయేత్ ।
దంతా న్నిర్యాంతినోచిత్రం కీటకా కౌతుకావహాః ॥

తా. చెన్నచర్లగడ్డ నుదకములోనూరి దంతములయందు (వేలితో యద్దిన దంత శూలలు హరించి పురుగులూడిపడును. (తెల్లకాచును మైలుతుత్తమునునూరి పండ్లపై బూసి సెగయందుకాచిన దంతములు గట్టిపడుటయేగాక దంతశూలలను హరించు)

జాతీపత్రాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] జాతిపత్రపునర్నవా వాగజకణాగోరంటకుష్ఠంవ చా। చవ్యంశుంఠిహరీతకీసమకృతంచూర్ణంముఖేధారయేత్ ।

వాతఘ్నం క్రిమిదంతశూలకఫజం సర్వామయం నాశయేత్ ॥
దుర్గంధాధి సమస్తదోషశమనం దంతేశ్చ వజ్రాయతే ॥

తా. జాపత్రి కలిజేరు గజపిప్పలి ములుగోరింట చెంగల్వకోష్టు వసచవ్యము శొంఠి కరక్కాయలు వీనినిసమభాగములుగదంచి చూర్ణముజేసి దంతములయందు లేపనముజేసిన దంతవాతము క్రిములు దంతశూల చీము రక్తముగారుట దుర్గంధము దంతములు కదలుట మొదలగు నుపద్రవంబులన్నియు శమించి దంతములు వజ్రతుల్యంబులగు.

ముఖరోగమునందు పథ్యము

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] స్వేదోవిరేకోవమనంగండూషః ప్రతిసారణమ్ । కబలో స్సృక్స్రుతిర్నస్యం ధూమశ్శస్త్రాగ్నికర్మణి । తృణధాన్యా యవాముద్గా కుళుత్థా జాంగలోరసః । బహుపుత్రి కారవేల్లం పటోలం బాలమూలకమ్ ! కర్పూరనీరంతాంబూలం తప్తాంబు ఖదిరోద్ధృతమ్ । కటుతిక్తౌచ వర్గోయం హితంస్యా ముఖరోగిణామ్ ॥

తా. చెమటతీయుట విరేచనమువమనము గండూషము ప్రతిసారము కబలధారణము రక్తమోక్షణము నస్యము ధూమపానము శస్త్రకర్మ అగ్నికర్మ దూసరిబియ్యము లేక వెదురుబియ్యము యవలు పెసలు ఉలవలు జాంగలమాంసము నేలయుసిరిక చల్లపిల్లిగడ్డలు కాకరకాయ చేతిపొట్ల లేతముల్లంగి పచ్చకర్పూరము వుదకము విడెము నల్లతుమ్మకషాయము కారముచేదుగల రసములు యివి ముఖరోగములయందు పథ్యకరంబులు.

ముఖరోగమునం దపథ్యము.

శ్లో॥ దంతకాష్ఠం స్నానమమ్లం మత్స్యమానూప మామిషమ్ ।
దధిక్షీరం గుడంమాషం రూక్షాన్నం కఠినాసనమ్ ।
అధోముఖేన శయనం గుర్వభిష్యంది కారిచ ॥
ముఖరోగేషు సర్వేషు దివా నిద్రాంచ వర్జయేత్ ॥

తా. దంతకాష్ఠము స్నానము పులుసు మత్స్యములు అనూపము జంతుమాంసము పెరుగు పాలు బెల్లము వుద్దులు రూక్షాన్నము కఠినాసనము బోరగిలపరుండుట జడాన్నము పిండిపంటకము పగటినిద్ర యివి ముఖరోగమునం దపథ్యకరంబులగుటచే వానిని వర్జింపవలయు.

తుండివ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శోఫాః పూయంచ వేధశ్చ శల్యపాతం భవేద్యది।
తదేవ మునిభిః ప్రోక్తం తుండివ్రణ మితిధ్రువమ్ ॥

తా. వాపునొప్పి కలిగి చీమును గార్చుచు లోన శల్యము చివికియూడి కలచారుటయే తుండివ్రణమని తెలియవలయు. (దీనియందును మఱియు సర్వవ్రణముల యందును రసవుబ్బ వేయవలయు.

రస ఉబ్బ.

శ్లో॥ ఆకల్లకైలా సురపుష్పశుంఠి కృష్ణాస్త్రినిష్కాశ్చ రసం ద్వినిష్కమ్ । జ్యోతిష్మతీవైత్రిఫలా గుడస్య దీకస్య చత్వారి పలలాని యోజ్యం । సంమర్ద్యగాఢం ప్రహర ద్వయేన ద్వినిష్కమాత్రంచ ఘృతేనఖాద్యమ్ । నవాయురోగం సహసానిహంతి మర్మస్థితాన్ గ్రంథియుతాం స్తథైవ । ఉదుంబరం కాకణకంచకుష్ఠం కపాలకండూశ్చ తథానిహంతి ॥

తా. రసవుబ్బ 2 విధంబులు అందు మొదటిది అక్కలకఱ్ఱ యేలకులు లవంగములు శొంఠి పిప్పళ్ళు అనునవి దినుసుకు 3 దేసనిష్కములు శుద్ధిజేసిన పాదరసము వెఱ్ఱితుమ్మవిత్తులు యివి దినుసుకు 2 నిష్కములు త్రిఫలయులు బెల్లము సోమపుపట్టు యివి దినుసుకు 4 సేసిపలములు యిట్టుల వీనిని రోటిలోనునిచి 2 ఝాములు 2 రోకండ్లతో బాగుగదంచి 2 నిష్కముల యెత్తును నేతియనుపానముతోడ భక్షింపవలయు. యిట్టుల శ్లోకోక్త ప్రకారముజేసిన నోరుపట్టును గావున పైయౌషధముతోడ చేరెడు మంచివేపచెక్క గంధమును గలిపి 2 రోకండ్లతో 1 ఝాము బాగుగ మర్దించి 18 గుండలుజేసి 9 దినములు రేపుమాపు వేపచెక్క గంధములో పొదిగి 2 నిష్కములయెత్తును నేతి యనుపానముతోడ మ్రింగించవలయు. యిదియు యొకవిధము రసవుబ్బ మఱియు వేపగంధములో పై ద్రవ్యములను 10 చిన్నములయెత్తు శుద్ధిజేసిన గంధకమును ¼ సేరు బెల్లమును గలిపి రోటిలో 1 ఝాము దంచి 18 యుండలుజేసి రేపుమాపు 2 యుండల చొప్పున 9 దినములు ఆవునేతితోడ భక్షింపవలయు యిదియు రెండవ విధమగు రసవుబ్బ యీరెండు రసవుబ్బల సేవించునపుడు విరేచము సేయుచు గాలిలేని తావున నుండవలయు 10 యవదినమున నూరకుండి 11 వ దినమున ఆవునేతితో వలయంటికొని చప్పిడిపథ్యము సేయుచుండిన వాతరోగ

ములు మర్మస్థానములయందు జనించిన గ్రంథులు (వ్రణములు) వృషంబరకుష్ఠువు కాకణకుష్ఠువు కపాలకుష్ఠువు దురద చకౌరమువలన మండ డొక్కమండ పేరులేని వ్రణములు ఫిరంగి రోగములు యివియన్నియు మానును. (యీయుబ్బజేసిన పిదప 3 మాసములు పథ్యముగనుండి పిదప రసకర్పూరమును సేవింపవలయు.)

క॥ వరచిత్రమూలమూలము । మిరియంబును నూనెగూర్చి మేలుగబాకు౯ । బరపుగ౯ గోళ్లినను భగం। దరమండలుమానుచుం డుదంతగదంబుల్ ॥

గీ॥ మేదినినిజత్రమూలము మేకపాల । వండితత్క్షీరములు౯గోళ్ల మండలములు । పథ్యముగ ఛాగ దుగ్ధాన్న పానములను।గొన్న జనుడొక్కమండల కులహరణంగు ॥

నూతిపుంటి లక్షణము.

శ్లో॥ పక్షమధ్యేతు యజ్జాతం పూయస్రావో భవేద్యది ।
తన్నామమునిభిః పూర్వైః కూపవ్రణ మితిస్మృతమ్ ॥

తా. కంటికొలికివద్ద వ్రణమునించి నీరువలె చీము గారుచుండిన౯ కూపవ్రణ మని వచించిరి

చ॥ ముణిియుచు వజ్రనీలిరసము౯స్తలియు న్గదువేగరాగి ముం। తను గడుమర్దనంబుగ ముదంబున౯ జేసియు నూతిపుంటిపై౯ । దన ర౯గ౯బెట్టికట్టియు నుతంబుగ మూరెడు చెక్క మే౯కపా।లనయ ము గోళ్లమానును జవావళిరోచన జాలరోగముల్ ॥

(ఈ నూతిపుంటియందు 40 దినములు కట్టుగట్టవలయు.)

జంతి రాజవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ మధ్యే శరావరూపేణ జాతం ఛిద్ర శతైర్యుతమ్ । పూయ శూలే ప్రవర్తేతే జంతికా వ్రణముచ్యతే । తదేవ పృష్ఠేయ జ్జాతం రాజవ్రణ మితిస్మృతమ్ ॥

తా. వ్రణమధ్యభాగము నూకపడుయొక్క యాకారముగలదై శతఛిద్రములు గలదై చీమును గార్చుచు శూల శోఫంగూడియుండిన జంతికావ్రణ మనంబడు. ఇదే వీపులో జనించిన రాజవ్రణ మనంబడు.

సీ॥ మహిషోష్ణశాల్మభస్మంబును గరకకాయల మసిసూరియు
నలందియొకటి। సన్నవావలికారర సరవిగాంబాకంబు చేసికట్టు
నంబని చేయునొకటి। ముల్లి పాషాణంబు నిలపై డిజాజిని దం
తవ్రణాంబుల దాంపదొకటి। దంతియాకుదెచ్చి ధన్యంబుగా
నూరి కట్టుగట్టినను బోకడచునొకటి। యరయనీనాల్గువిధ
ముల నౌషధముల। వైరమనిపించుజంతిక వ్రణముకెల్ల।
జగతినిందుకుం బ్రతిచెప్ప సాటిలేదు। నరులకెల్లనుమాను
నిర్ణయముగాను॥

స్నాయుకవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ దేహేగ్రంథిస్తు సంజాతః పూయంస్రవతి నిత్యశః।
తదేవమునిభిః పూర్వైః స్నాయుకవ్రణముచ్యతే॥

తా. శరీరమున కంతివలె జనించి గట్టిగ చీము నెల్లప్పుడు గార్చుచుండిన స్నాయుక వ్రణమని పూర్వీకులైన మునులు వచించిరి.

స్నాయుకవ్రణమునకు గంధక తైలము.

శ్లో॥ అథవార్క స్నుహిక్షీరై ర్వస్త్రంలేప్యంతు సప్తధా।
గంధకం నవనీతేన పిష్ట్వావస్త్రం తు లేపయేత్।
తద్వర్తిందీపితాంకుర్యాద్ధ్యధంధార్యా దధోముఖమ్।
తైలం తస్మాత్పతేద్భాండే గ్రాహ్యం యోగేషు యోజయేత్।
తత్తైలం రసమిశ్రంచ నాగవల్లీ దళేనచ।
భక్షయే త్స్నాయుకం హంతి సర్వవ్రణ హరంస్మృతమ్॥

తా. జమిలివస్త్రమును జిల్లేడుపాలు బొంతకెముడుపాలు అనువానిలో నేడేసి మార్లు నడిపి యెండించి దానియందు శుద్ధిజేసిన గంధకమును వెన్నతోనూరి పట్టించి వత్తిగజుట్టి దీపమున వెలిగించి తల్లక్రిందుగ పట్టిఅందుపడిన గంధకతైలమును గాజుగిన్నెలో దీసికొని 2 చిన్నముల యెత్తును తమలపాకున జరిమి దానిపై చిన్నమెత్తు

రక్షించి విడెము సేయవలయు. యిట్టుల 40 దినములు శేపుమాపు వేయుచుండిన స్నాయుకవ్రణము మొదలైన సర్వవ్రణములు మానును. (మఱియు స్నాయుకవ్రణమున రసయుబ్బను సగాజేయందగు. (పథ్యముచప్పిడి)

స్నాయుకవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ పాతాళగరుడీమూలం పిబేద్స్నాయుకనాశనమ్ ॥

తా. దాసరివేరును నూరి సేవించిన స్నాయుకవ్రణము మానును.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నృమూత్రైః కాంచనింపిష్ట్వా లేపస్స్నాయుకజిద్భవేత్ । వార్తాకపత్రంన్నృమూత్రైః పిండంచాశ్వత్థపత్రకే । సంతప్తంబంధయే చ్ఛీఘ్రం శమయే త్స్నాయుకంకిల ॥

తా. దేవకాంచనపు చెక్కను నరమూత్రముతో నూరి లేపనము జేసినను కవంగాయను నరమూత్రముతో నూరి ముద్దజేసి రావియాకులోనునిచి వెచ్చజేసి బ్బున కట్టుగట్టినను స్నాయుకవ్రణము మానును.

స్తనవ్రణ లక్షణము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] వాతేన కఠినంశుష్కం స్తనంభవతి దారుణమ్। పూర్వోక్తేనప్రలేపేన సుఖోష్ణేన సుఖావహమ్ । పైత్తాధిక్యే స్తనేరోగపీడా భవతిదారుణా । మూలేనకరవీరస్య శీతతోయేనలేపయేత్ । స్తనమాలేపయేత్తేన సుఖమాప్నోతితత్క్షణాత్ । శ్వయథుశ్శ్వయవర్ణశ్చ స్తనశ్చైవకఫాధికే । మధుయష్టింకఫేతోయైః పిష్ట్వాలేపే సుఖావహామ్ । సర్వేషాం స్తనరోగాణాం రక్తమోక్షః ప్రశస్యతే ॥

తా. కఠినముగ తెల్లగచూచుటకుభయంకరముగనుండిన వాతజస్తనవ్రణమని లియవలయు. దీనియందు పూర్వోక్త లేపనమును సుఖోష్ణముగ జేసిన మానును. నముసకడుపీడగలిగి వ్రణమెత్తునైయుండిన పిత్తజస్తనవ్రణమని తెలియవలయుదీని ందు గన్నేరువేళ్ళను శీతోదకముతో నూరి లేపనముజేసిన తత్క్షణమున మానును.

లేక జలగలతో రక్తమును దీయించినను మానును, వాచినల్లనై యుండిన శ్లేష్మజస్తనవ్రణమని తెలియవలయు. దీనియందు యష్టిమధుకమును నీళ్ళతోనూరి లేపనము జేయవలయు. సర్వస్తనవ్రణములయందు రక్తస్రావము జేయించవలయు.

స్తనవ్రణ చికిత్స.

శ్లో॥ రసంవాశివబీజంవా బలితైలేన మిశ్రయేత్।
నాగవల్లీదళేపిష్ట్వా ఖాదయేత్తదనంతరమ్ ।
తాంబూలచర్వణంకృత్వా లవణామ్లానివర్జయేత్ ।
స్తనవ్రణానిహంత్యాశు నాసారోగేప్రశస్యతే ॥

తా. పైజెప్పంబడిన గంధకతైలమును తమలపాకున బట్టించి దానిపై పూటకుచిన్ననొత్తు శుద్ధిజేసిన యింగిలీకమునుగాని లేక శుద్ధిజేసినరసమునుగాని నునిచి వ్రేలితోమర్దించి భక్షింపవలయు. యిటుల 40 దినములు రేపుమాపు సేవించివిడెము చేసిన స్తననాసా వ్రణములు మానును. దీనిని సేవించునప్పుడు ఉప్పును పులుసును వర్జింపవలయు. (మఱియు గెంధమండలములుయింగువను వెన్నలోగలిపి భక్షించిన స్తనవ్రణములు మానును.)

క॥ ఇమ్ముహిగంధకతైలము । తమ్మలపాకునను జరిమి తగఁజిన్నం
బుగ్ । నెమ్మదినింగిలికంబును ॥ దమ్ములముజ్జేయ మానుఁ
దగఁజనుమాదల్ ॥

శ్లో॥ [శస్త్రనైద్యా] కరవీరస్యమూలంచ హ్యష్టమూత్రేణపేష
యేత్ । తత్క్షణాత్స్ఫుటతేరక్తంశస్త్రాద్వాస్ఫోటయేద్భిషక్॥

తా. గన్నేరు వేళ్ళను లొటపిట మూత్రముతోనూరి ముద్దజేసి కట్టుగట్టిన తత్క్షణమున పగిలి రక్తముగారి స్తనవ్రణము మానును. లేకశస్త్రముతో గీచియైనను రక్తమునుగార్చిన మానును.

వటాది కషాయము.

శ్లో॥ వటకోదుంబరాశ్వత్థ ప్లక్షకార్జునకత్వచః ।
తోయైశ్చతుర్గుణైఃక్వాథం పాదశేషంసమాహరేత్ ।
ఏతేన క్షాళయే న్నిత్యం స్రావపూయం హరేత్ స్తనే ॥

తా. మఱ్ఱిమేడి రావి జువ్వి యేరుమద్ది అనువాని పట్టల సమభాగములుగ దంచి దానికి నాలుగింతలునుదకముబోసి నాలవభాగముగ కషాయముకాచి వడియ గట్టి దానిచే ప్రతిదినము స్తనమూదల గడుగుచుండిన చీముగారుట మానును.

శ్లో॥ మధ్వాజ్యై ర్దేవదారుంచ పిష్ట్వావర్తింప్రలేపయేత్ ।
పూయంస్రావ్య స్తనే క్షిప్త్వా రోపణం కురుతేక్షణాత్ ॥

తా. దేవదారుచెక్క తేనె నెయ్యి వీనితోనూరి వస్త్రమునకు బట్టించి వర్తి జేసి వ్రణమునందునిచిన గొమ్మునచీముకారి చనుమూదలు మానును. (మఱియు దీని యందు ధూపతైలలేపనమునుగాని తామ్రభస్మ లేపనమునుగాని జేయువలయు. చను మూదలు గడుపైయుండిన రసకర్పూరమును 2 మండలములు సేవింపవలయు. మఱి యు రసపుబ్బను జేయవలయు. (పథ్యము చప్పిడి.)

గ్రంధి విసర్పులయందు శస్త్రకర్మ నిషేధము.

శ్లో॥ రక్తమేవాశ్రయ స్తస్య గ్రంథౌశస్త్రహతేతదా ।
శామ్యేద్గ్రంథివిసర్పిర్న నాత్రకార్యావిచారిణా ।
కఫవాతౌశ్వాసకాసౌ శోషహిధ్మాతిసారకౌ ।
గ్రంథీనాంకురుతేమాలాం రక్తానాంతీవ్రకజ్వరమ్ ।
ఇత్యేవంగ్రంథివైసర్పి మోహమూర్ఛాంకరోతిచ ॥

తా. గ్రంధులు రక్తాశ్రితంబులై జనించుటంజేసి యాగ్రంధులను విసర్పి గ్రంధులను శస్త్రముజేయుంజనదు అటుజేసిన నవి శమింప కుండుటయేగాక కఫ వాతప్రకోపమువలన శ్వాసకాసములు శోష యెక్కిళ్ళు అతిసారము రక్తగ్రంధుల యొక్క వరుస తీవ్రజ్వరము మోహము మూర్ఛ మొదలగు నుపద్రవంబులతో గూడి కష్టసాధ్యంబులగు.

శ్లో॥ [నిత్యానాధీయే] గ్రంథిఃపాషాణకఠినో యదినై వోపశామ్య
తి । అథాస్యదాహ క్షారేణ రక్తంవాథవిమోక్షయేత్ ।
వారిభిస్సేచయేద్వైద్యః పాకతస్సర్వకర్మణి ॥

తా. గ్రంధులు ఱాయివలె కఠినంబులై శాంతిజెందకుండిన వానియందు దాహ క్షారకర్మలనుగాని లేక రక్తస్రావమునుగాని జేయవలయు. (అక్షారకర్మ మెద్దియనిన —సర్జక్షారములో క్రొత్తసున్నముగలిపి గ్రంధులనడుము నూడుబొట్లనుంచవలయు.

ఈప్రకారము మూడుమారులు జేసిన నవివ్రణంబులగు. దానిపైపెరుగు వత్తి నిదడిపి వేసినమానును. లేక వానియందు రక్తమునైనందీయవలయు. గ్రంధులన—కంతులు దీనికి జికిత్సవృత్తరేణు క్షారము వుమ్మెత్త కట్టెలక్షారము దొగ్గలి వెళ్ళక్షారము నల్లయుప్పి కట్టెక్షారము క్రొత్తసున్నము వీనినిగలిపి కంతులనడుము నొక బొట్టును 3 దిక్కుల 3 బొట్లనునిచిన వ్రణంబులగు. అవి కరగువరకు పెలుగులో వర్తులదడిపి వేయవలయు. అవికరిగిన పిదప నీళ్ళవత్తుల వేయవలయు.

గ్రంథులకు బృహత్యాది లేపము.

శ్లో॥ బృహతీచిత్రకంవ్యాఘ్రీ కణాసిద్ధార్థక స్తథా ।
స్నేహేనసిద్ధంకార్యంస్యా త్తీక్ష్ణంశుష్కస్యలేపనమ్ ।
సంశోష్యబహుశోగ్రంథీ న్విబక్ష్ణియాత్పునఃపునః ॥

తా. పెద్దములకవేళ్ళు చిత్రమూలము నేలములకవేరు పిప్పలి తెల్లావాలు వీనిని నూరి నూనెలోగలిపి వండి కొంచెముష్ణముగ లేపనముజేసి యెండించి కట్టుగట్టిన గ్రంధులు మానును. యిటుల పలుమారు జేయవలయు.

పునర్నవాది లేపము.

శ్లో॥ పునర్నవార్కాభయశిగ్రుమూల కరంజసింధూత్థమహౌష ధానామ్ । కల్కంప్రలిప్తంపశుమూత్రపిష్టం గ్రంథ్యర్బుదం హంత్యపచించసద్యః ॥

తా. గలిజేరువేరు జిల్లేడువేరు కరక్కాయలు మునగవేరు కానుగవేరు సైంధవలవణము శొంఠి వీనిని సమభాగములుగ ఆవుపంచితముతో నూరి కల్కముజేసి లేపనముజేసిన గ్రంథి అర్బుదము అపచి తక్షణమున మానును.

పూతికరంజ లేపనము.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మూలంపూతికరంజస్య చిత్రకంలవణంపర మ్ । ఉపలేప్యతథాపిష్టం సమస్తగ్రంథిభేదనమ్ ॥

తా. నెమలిచెక్క లేక నెమలడుగుచెక్క కానుగచెక్క చిత్రమూలము సైంధవలవణము వీనినినూరి లేపనముజేసి కట్టుగట్టిన సర్వగ్రంధులు పగులును,

గళగ్రంధిస్వరూప తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ గళేగ్రంధిశ్చ యోజాత స్తన్నామగళగ్రంధికమ్ ।
వఃక్త్రేనఖాగ్రంనిష్పిష్య భిత్వాపిప్పలికాంద దేత్ ॥

తా. గళములో గ్రంధి జనించిన గళగ్రంధి యనంబడు. దానిముఖమును గోరుతోగీచి పిప్పలి చూర్ణము పెట్టినమానును.

శిరీషాది లేపము.

శ్లో॥ శిరీషంచశివాంశిగ్రుం పంచాంగంచయవస్యచ ।
అమ్లతక్రేటసంపిష్య గళగ్రంథింహ రేత్వరమ్ ॥

తా. దిరిసెనవుచెక్క వుసిరికకాయ మునగపువ్వు దానియాకు వేరు పట్ట విత్తులు యవక్షారము వీనిని సమభాగములుగ పుల్లచల్లతోనూరి యుడికించికంఠమున లేపనముజేసిన గళగ్రంధులు (గళమున జనించిన కంతులు) మానును.

వ్యోషాది కషాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వ్యోషాతిక్తావిషాపాఠా దారుముస్తాకళిం గకా । గోమూత్రక్వథితాపేయా కంఠగ్రంధివినాశినీ ॥

తా. త్రికటుకములు చేదుబీరవిత్తులు అతివస శిరుబొద్ది మానిపసపు తుంగ ముస్తెలు వెట్టిపుచ్చకాయ వీనిని గోమూత్రముతోనూరి కాచిత్రాగిన గళమునగలిగిన గడ్డలు (కంతులు) మానును.

ముస్తాది కషాయము.

శ్లో॥ క్వాథ స్సముస్తాతి విషేంద్రదారుకళింగ పాఠాకటురోహిణీ నామ్ । గోమూత్రసింహీ మధునాచయు క్తం పయోగళవ్యా ధిషు సర్వజేషు ॥

తా. తుంగముస్తెలు అతివసపాపర వెట్టిపుచ్చాకుశిరుబొద్ది వేళ్ళు కటుకరోహి ణి అడ్డసరము వీనినిసమభాగములుగ గ్రహించినూరి గోమూత్రము తేనె పాలు వీనిలో కలిపి కాచి త్రాగిన కంఠమున జనించిన గడ్డలు మొదలగుసర్వరోగములుమానును.

గళకీల స్వరూపము.

శ్లో॥ [చరకే] వాతశ్లేష్మప్రభవః ప్రకాశ తేజాయతే చగళకీలవర్ధనమ్ । దుఃఖమన్నమనిశంతుభుజ్యతే ప్యేవముక్తమథవైద్యపారగైః ॥

తా. వాతము ప్రకోపించి కంఠమునుజెందిన గళకీలకము (అనగా కప్పనాగరు) జనించు దానియందన్నమును భుజించిన దిగక ప్రతిదినము దుఃఖపెట్టుచు వెళ్ళివచ్చుచుండుట దీనిని వైద్యవేత్తలు గళకీలమని వచించెదరు.

గళకీల చికిత్సాక్రమము.

శ్లో॥ స్తనయోరథ రేంగుళిత్రిసంఖ్యా మంతరాహుత భుజశ్చచేష్టయా । పాతయేచ్చగళకీలసంభవం పీరపిప్పలిరసశ్చభుజ్యతే॥

తా. గళకీలకమున 2 చనుమొనల క్రింద 3 వేళ్ళలోనుండి 2 చంకల ప్రక్కల వరకునడ్డముగ రక్తు వేయవలయు. లోపలికిపీరపిప్పలిగంధకముల సేవింపంజేయవలయు

విషముష్ట్యాది లేపము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విషముష్ట్యభయాశుంఠీ మధునాకర్షమాత్రకమ్ । గళరోగహరం వక్త్రే ధారయేద్దినసప్తకమ్ ॥

తా. విష్ణుముష్టిచెక్క కరక్కాయలు శొంఠి వీనిని దినుసు ఒకకర్ష ప్రమాణము చొప్పున గ్రహించి తేనెతోనూరి 7 దినములు లేపనముజేసిన గళకీలకము నశించు.

సైంధవలవణ లేపము.

శ్లో॥ లేపయేద్బానుపుద్ధేనసైంధవంగళకీలనుత్ ॥

తా. జిల్లేడు పాలుతో సైంధవలవణము గూర్చి లేపనముజేసిన గళకీలకమునశించు.

క॥ ఉగ్రాంపవేయగంధము । పాకుగవావాలముద్దభక్షుగాసేయక ।
వేదేసుపిర్పుంచేసిను । నాదము లేనట్టికప్పనాగురుపూనుక ॥

ఆస్యస్ఫోటలక్షణ తచ్చికిత్స.

శ్లో॥ [చరకే] స్ఫోటశ్చవిజ్ఞేయో లక్షణై ర్భిషజోత్తమైః ।
చందనంఘనసారశ్చ హ్యాస్యస్ఫోటవినాశనమ్ ॥

తా. నాలుకవిచ్చి పొక్కులవలెపొక్కిన ఆస్యస్ఫోట మనంబడు. దాని యందు మంచిగంధములో 2 వీసములయెత్తు పచ్చకర్పూరమునుజేర్చి నేతితోసేవించిన ఆస్యస్ఫోటకము మానును.

ఆస్యస్ఫోట లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వాతాజ్జిహ్వోష్ఠయోశ్చైవ స్ఫోటభిన్నత్వ మాప్నుయాత్ । తన్నామమునిభిః ప్రోక్తమాస్య స్ఫోటక సంజ్ఞికమ్ ॥

తా. వాతదోషమువలన నాలుక పెదవులు పొక్కినను లేక పగిలినను ఆస్య స్ఫోటకమని మునులు వచించిరి.

ఆస్యస్ఫోట చికిత్స.

శ్లో॥ భల్లాతకీరసంచూర్ణం గళస్ఫోటేప్రలేపయేత్ ।
లవణంగృహధూమంచ క్వాథయేత్కాంజికేనతు ।
గండూషంక్షౌద్రకంయుక్తం గళస్ఫోటహరంపరమ్ ॥

తా. జీడిచెక్క రసముతోసున్నమును నూరి లేపనముజేసిన ఆస్యస్ఫోటము హరించు. మఱియు ఉప్పుకరుధూపము వీనిలోకలిబోసి కషాయముకాచి తేనె గలిపి గండూషము జేసినను (పొట్లపండు పిప్పలి వీనిని గండూషముజేసినను) ఆస్య స్ఫోటము హరించు.

శ్లో॥ గైరికాంబుఘృతంతైలం సర్జసైంధవసిక్థకమ్ ।
వీరణంచయథాపక్వ మాస్యస్ఫోట వ్రణాపహమ్ ॥

తా. కావిరాయి కురువేరు నెయ్యి నూనె గుగ్గిలము సైంధవలవణము మైన ము వట్టివేరు వీనిని పక్వముగవండి పెదవులపైబూసిన పగుళ్ళు (పొక్కులు) వ్రణము మానును.

సిక్థకాది లేపము.

శ్లో॥ సిక్థకం భూపకం తుత్థం కటుతైలం విపాచితమ్ ।
ఓష్ఠ పీడాదికం హంతి లేపనం వేదనాపహమ్ ॥

తా. మైనము గుగ్గిలము మైలుతుత్తము వీనిని ఆవనూనెలోవండి పెదవుల లోపల పూసిన పగుళ్ళు పొక్కులు వేదన మానును. (పెదవిరోగములయందు సర్వరోగచికిత్సం జేయవలయును. రసకర్పూరము సేవింపవలయు. మఱియు రస పుష్పము వేయవలయు.

కీలక లక్షణము.

శ్లో॥ [గూఢవనిదానే] జఘనే చ కక్షాగ్రంథిర్వాంసమూర్ధ్నోతిసవ్య
థా । ఆననే గుదపార్శ్వే చ సర్వాంగే పిటికాభవేత్ ॥

తా. పిఱుదు నడుము భుజశిరములు ముఖము గుదపార్శ్వములు సర్వాంగములు వీనియందు గ్రంథులు జనించి నొప్పిచేయుచుండిన పులిపిట్లని తెలియవలయు.

అశ్వత్థాది లేపము.

శ్లో॥ అశ్వత్థస్య త్వచోభస్మ చూర్ణేన సముమిశ్రితమ్ ।
నవనీతం ద్వయోస్తుల్యం మర్ద్యం తేన విలేపయేత్ ।
ఆననే గుదపార్శ్వే చ కటిస్థాః పిటికాజయేత్ ॥

తా. రావిచెక్కలబూడిదె సున్నము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి యీ 2 కి సమముగ వెన్నగలిపి మర్దించి ముఖము పార్శ్వము నడుము వీనియందు లేపనముజేసిన పులిపిర్లు మానును. (మఱియు నక్కపీటూడుగరసము లేపనము జేసిన పులిపిర్లు మానును.)

కీలక లేపనములు.

శ్లో॥ ఏవం చింతారసైః పిష్టం సైంధవం లేపయేత్ ప్రత్యహమ్ ।
శిగ్రుమూల త్వచ స్తోయైః పిష్ట్వా లేపేన తం జయేత్ ।
పిష్ట్వాకంటకారీం నింబత్వాను చిత్రకం వాగవాంజలైః ।
నరమూత్రేణ సర్షపాన్ పిష్ట్వా లేపేన తాం జయేత్ ॥

తా. చింతాకురసముతో సైంధవలవణమునునూరి 3 దినములు లేపనము జేసి నను మునగవేరుపట్టునుదకముతోనూరి లేపనము జేసిన పులిపిర్లు మానును. మఱియు చిత్రమూలమును గోమూత్రముతోనూరి లేపనము జేసిన పులిపిర్లు దురద శీఘ్రముగ మానును. సర్పాక్షిని నరమూత్రముతోనూరి లేపనము జేసిన పులిపిర్లుమానును.

కాలస్ఫోటాదిక లక్షణము.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] కాలస్ఫోటో విషస్ఫోట స్సద్యోహన్యా
త్సవేదనః। కక్షగ్రంథి ర్గళగ్రంథిః కర్ణగ్రంథిశ్చ నాశయేత్।
అస్యజం స్ఫోటకంతీవ్రం రసభస్మచ నాశయేత్ ॥

తా. కాలస్ఫోటము విషస్ఫోటము జనించిన తక్షణముననే నుంటను వేదనను గలుగంజేయు. చంకలో వ్రణముబుట్టిన కక్షగ్రంథి యనంబడు. కంఠమున వ్రణముబుట్టిన గళగ్రంథి యనంబడు. చెవి మోడతయందు వ్రణముబుట్టిన కర్ణగ్రంథి యనంబడు. ఇవియన్నియు మృత్యుప్రదంబులు. నోటవ్రణముబుట్టిన అస్యస్ఫోటము నంబడు. ఇదినివర్తించుటకై శ్లీపదరోగమున జెప్పంబడు. రసభస్మమును గాని లేక రసకర్పూరమును గాని అనుపానముతోడ సేవింపవలయు (లేకరసపుబ్బ సేని జేయవలయు)

కాలస్ఫోటహర లేపనము.

శ్లో॥ గుంజాపత్రి సితాయష్టి గవాం క్షీరేణపాయయేత్ ।
కాలస్ఫోటం నిహంత్యాశు మజ్జావా పుత్రజీవికా ॥

తా. గురిజాకు పంచదార యష్టిమధుకము వీనినినూరి ఆవుపాలతో సేవించినను లేక పుత్రజీవిగుజ్జునునూరి లేపనము జేసినను కాలస్ఫోటము శీఘ్రముగ మానును.

విషస్ఫోటహర లేపనము.

శ్లో॥ పుష్యార్కే కాకతుండాస్తు మూల మాదాయభక్షయేత్ ।
క్షౌద్రేణ స్ఫోటకంహంతి కింవాముండీ రసంపిబేత్ ॥

తా. పుష్యమి నక్షత్రము భానువారమునాడు గురిజవేరునుదెచ్చి దంచి చూర్ణము జేసి తేనెతో సేవించినను లేక బోడతరరసమును త్రాగినను విషస్ఫోటక వ్రణములు మానును.

దంతికొనలు 7 మిరియాలు వీనిని 7 నూనెబొట్లతోనూరి ¼ మండలము సేవించిన కక్షగ్రంధియందు సోనవలె నీరుగారును పిదప 10 చిన్నములయెత్తు మంచి యింగువను ఆవువెన్నలోగలిపి 2 మండలములు సాయంప్రాతఃకాలముల సేవింపుచుండిన కక్షగ్రంధి మానును. ఇటులనే గళగ్రంథి గండమాల కర్ణగ్రంధి అనువానియందును యింగువను సేవింపందగు.

(రసము గంధకము మైలుతుత్తము కాచు వీనినిసమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి గల్లేరాకురసముతో మర్దించి యెండించి చూర్ణముజేసి ఆవునేతితోగలిపి కాకియీకెతో లేపనము చేయుచుండిన; చెవిమడతయందు జనించిన వ్రణము మానును. ఆస్యస్ఫోటకములయందు రసకర్పూరమును 2 మండలములు సేవించిన ఆస్యస్ఫోటకము హరించుటయేగాక పైజెప్పబడిన సర్వవ్రణములు హరించు. పథ్యము—చప్పిడి వంటకమును భుజింపవలయు.)

శ్లీపదరోగ నిదానము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ప్రస్థితోవంక్షణేవాపి అధఃకాయేకఫోల్బణః।
దోషజస్స్రావశ్శోఫ శ్శాలీనామాకృతిస్తథా ।
మేదో మాంసాశ్రితంశోఫం పాదే శ్లీపదముచ్యతే ॥

తా. కఫాధిక్యముగల వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన గజ్జలయందు వాపుజనించి శరీరాధోభాగమున వ్యాపించి స్రావమును జేయునట్టివడ్లగింజల యాకృతిగలకురుపులతో వ్యాప్తంబై మేదోమాంసాశ్రితంబై పాదములయందు వ్యాపించిన శ్లీపదమనంబడు. (మఱియు "తచ్ఛ్లీపదంస్యాత్కరకర్ణనేత్ర శిశ్నౌష్ఠనాసాస్వపికేచిదాహు" అనుగ్రంథాంతర వచనప్రకారము శ్లీపదము (హస్తముకర్ణము నేత్రములు మేఢ్రము పెదవి నాసికము అనువానియందును జనించునని కొందరువచించిరనుట.)

శ్లీపదరోగ లక్షణము.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] శ్లీపదంపాదవల్మీకం తత్రరక్తంవిమోక్షయేత్ । భక్షయేత్సూరణవటీ మర్శోరోగచికిత్సకే ॥

తా. కాలుపుట్టవలె పెరిగిన శ్లీపదరోగ మనంబడు. దీనియందు రక్తమును దీయవలయు. మఱియు అర్శోరోగమునందలి సూరణ వటికముల సేవించినశ్లీపదము మానును. ఈ సూరణవటికములు అర్శోరోగ ప్రకరణమున జెప్పంబడియున్నయవి.

శ్లో॥ అత్యంతస్థూలజంఘోరు శ్లీపదోపాభిసగ్వరైః।
అతిస్థూలతరంకృష్ణం వల్మీకమితికీర్తితమ్॥

తా. పిక్కలు తొడలుమిక్కుటముగ లావై యుండిన శ్లీపదమనంబడు. దానినే తొడారు గడ్డయనియు వచించెదరు. పిక్కలయందుగాని తొడలయందుగాని మఱియును లావుగలిగి నల్లనై యుండిన వల్మీకమనంబడు.

(హస్తపాదములుపగిలి చురచగలిగియుండిన శ్లీపదమనంబడు. ఇది నివర్తించుటకై గంధకతైలమును సేవింపవలయు. బోడతరరసము సేవించిన కాళ్ళుచేతుల పగుళ్ళుమానును. హంసపాదియాసరసము ¼ సేరు మేకనెయ్యి సొటాను నిరియములు 1 తులము గలిపిసేవించినకాళ్ళు చేతులపగుళ్ళు మానును. మఱియు వీనియందు గుగ్గిలతైలమునుగాని గారీపాషాణము వేపకొనలు వీనిని నూరిగాని 3 దినములు లేపనము సేయవలయు. మఱియు ప్రతిదినము తప్పక వేపాకునుడికించి కట్టవలయు.)

శ్లీపద లక్షణము.

శ్లో॥ కరపాదాయదాకృష్ణా కండూతిస్ఫోటసంభవః॥
తుషాచర్మయదాజాతం తదేవశ్లీపదంస్మృతమ్॥

తా. చేతులుకాళ్ళు నల్లనై దురదతోగూడి పగిలి చర్మము పొట్టువలెరాలుచుండిన శ్లీపదమని తెలియవలయు.

శ్లీపద చికిత్స.

శ్లో॥ [శాహాటే] విశ్వాకణాభ్యాంక్వథితం గుళూచ్యాశ్శృతం సుదారుక్వథితంపిబేద్వా। సమాక్షికంశ్లీపదకంనిహన్యాత్సిద్ధార్థకాస్తస్యహితః ప్రలేపే॥

తా. శొంఠి పిప్పలి తిప్పతీగె అనువాని కషాయములోగాని లేక దేవదారుచెక్క కషాయములోగాని తేనెగలిపి సేవించి తెల్లఆవాలను నూరి లేపనము చేసిన శ్లీపదము హరించు.

అభయాది లేపము.

శ్లో॥ అభయాసర్జ పనాగరహింగునచాశిగ్రురవిమూలైః।
దినకరపయసాపిష్టైః శ్లీపదనాశాయ లేపనంస్యాత్॥

తా. కరక్కాయలు తెల్లఆవాలు శొంఠి యింగువవస మునగజిల్లేడువేరు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూరి లేపనముజేసినను శ్లీపదము హరించు. (లేక గుగ్గిలతైలమును లేపనముజేసిన శ్లీపదముహరించు. మఱియు నిది నివర్తించుటకై గంధకకల్పమును సేవింపదగు. దీనియందు యెుడనుచేతి పెద్దవ్రేలి గుంటకడ్డముగ యేడేండ్ల ప్రాతప్రత్తి కట్టెనుగాల్చి రక్షవేసిన శ్లీపదము మానును.)

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఖదిరంసల్లకీదారు సక్షౌద్రం హరితాళక మ్। గవాంమూత్రైస్సమంపిష్ట్వా పిబేచ్ఛ్లీ పదశాంతయే ॥

తా. ఖదిరసారము అందుగు దేవదారు శుద్ధిజేసిన తాళకము వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రముతోనూరి తేనెగలిపి సేవించిన శ్లీపదము హరించు.

శ్లో॥ రసకర్పూరమమృతం సేవయేత్సకలామయే ।
వంధ్యాచలభతేగర్భం మృతబంధ్యాచరక్షయేత్ ॥

తా. రసకర్పూరము అమృత తుల్యంబగుటచే సర్వరోగముల హరింపంజేసి గొడ్రాలకు మృతవంధ్యలకు గర్భధారణమునుగలుగంజేయు. కావున రసకర్పూరము తులము బెల్లము నాటూకు ప్రమాణము యీరెంటిని ఖల్వములోనునిచి 2 ఝాములు మర్దించి 80 మాత్రలుజేసి 40 దినములు ఆవునేతితో సాయంప్రాతః కాలముల మింగి విడెము సేయవలయు. పథ్యము వరివంటకము మేకచల్ల ఆవుపాలు వీనిని భుజింపవలెను. ఇటుల పథ్యముగనుండి యొక మండలము గాని లేక 2 మండలములు గాని ఔషధమును సేవింపుచుండిన ఫిరంగిరోగములు వ్రణములు లూతవ్రణములు భగందరములు పురుషునికి జనించెడు పుండ్లు దంతవ్రణములు బహువిధవ్రణములు గ్రంథులు శిలపార్శ్వవ్రణములు చనుమాదలు పుండ్లు నూతిపుండ్లు కాళ్ళు చేతులు పగిలి దురదగల రోగములు నొప్పితోగూడియుండు వాతములు శూలతోగూడియుండు నేత్రవాతములు వాలుక నాశ్రయించిన రోగములు మేహవ్రణములు మర్మస్థలమునబుట్టిన వ్రణములు యివియన్నియు హరించుటయేగాక ఫిరంగివ్యాధులుగల స్త్రీలు గర్భోత్పత్తియైనను 4 వ మాసములోపల ప్రతిదినమొకపూట పైఔషధములో నొకమాత్రను ఆవునేతితోడ చప్పిడి పథ్యముగనుండి 1 మాసమువరకు సేవింపంజేసిన ఆస్త్రీయును గర్భస్థశిశువును నిరోగులై సుఖముగ నుందురని రసరత్నాకరమునందు జెప్పంబడియున్నయది.

సీ॥ అవనిపై (దిప్పతి) గాకు రసంబును । గోఘృతంబునుగాని
కూర్చివండి ।। చేతలా శాకునుజెన్నుగ శోధించి । గోఘృతం
బునుగానికూర్చిసండి । రేగొట్టిచెక్కనుబాగుగ (దెప్పించి ।
గోఘృతంబును గానికూర్చివండి । పెద్దనూ(ౌ)స్నెక్కను బేర్మి
లో (దెప్పించి । గోఘృతంబును గానికూర్చివండి । యిట్టి
యౌషధములయందు నేదిరైన । సింధురంబున సేవింపస్త్రీల
కెల్ల । జెడ్డవ్యాధులుమైం బూనిబడ్డలెల్ల । బ్రతుకకుండిన
శిశువులు । బ్రతుకుచుండ్రు ॥

సీ॥ తనరుపాలుకు తైలమును వేపయియానెల ॥ రససిందురము
గూర్చి మెసగనొకటి । మేలువెల్లుల్లి వేళ్లుమిరియంబు నెయ్యిని।
సిందురంబునుగూర్చి సేవనొకటి । మునుసిందురము కోల
ముక్కియుమిరియంబు। పంచదారయు (జేర్చి పానమొకటి।
కారనుములు నూడుగపు వేరుగోఘృతం । బునవండిసింధు
రంబుననునొకటి। భార్గియాపాలు గోఘృతంబునసువండి ।
సిందురంబునుగూర్చి భక్షింపనొకటి । గర్భమైనట్టి మృత
వంధ్యకాంతలెల్ల । కలితదీర్ఘాయుపుత్రులం గాంతురపుడు ॥

(పైజెప్పంబడిన 2 పద్యములలోని యౌషధముల గర్భమునిలిచిన 4 వమాసము మొదలొక మండలముగాని లేక 2 మండలములుగాని సేవించుటయేగాక చప్పిడిపథ్యము నాచరింపవలయు. చప్పిడియన —ఆవుపాలు నెయ్యి చాతలాసికూర సహదేవికూర అనువానితోడ నన్నమును భుజించుటయు.

సీ॥ శనివారముపవాసమునునుండిభానువా । రమునాడు గల
గరరసమునూనె । సరిగూర్చి గంధకం బరతులంబును గల్పి
భక్షించిశయ్యపై (బవ్వళించి । పూనికుంపటిగాచిమూ(డవ
జామున! నీళ్ళాడిపథ్యంబు నెటినొనర్చి । పొస(గ భానుత్ర
యంబునునాచరించియు । మాస్యవకా నేడవమాసమందు ।

ననుభవించిన కాంతలకవనిఁబుత్ర । వర్గముదయించు మఱి
శతవత్సరంబు । లాయువునుగల్గినట్టి యత్యధికబలుల । సంశ
యంబేలనిందుకు సాటిలేదు ॥

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కౌరార్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణనీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే
భగందర వ్రణ శారీరవ్రణ ఆగంతుక వ్రణ నాడీవ్రణ అగ్నిదగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ
మర్కటీరోగ అర్బుద గళగండ గండమాల కపాల గండమాల కర్ణ
రోగ కర్ణగండమాల ఓష్ఠ దంతమూలగత దంతవ్రణ తుండివ్రణ కూపవ్రణ జంతి
రాజవ్రణ స్నాయుక స్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళకీల ఆస్యస్ఫోటకీలక
కాలస్ఫోట శ్లీపదరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లక్షణయుక్తం
ఏకవింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— ద్వావింశ ప్రకరణము. —

శ్లో॥ జగత్కారణమీశానం జటామండలమండితమ్ ।
వ్యాఘ్రచర్మాంబరధరం లింగమూర్తిమహం భజే ॥

తా. జగత్కారణ భూతుడు జగత్పరిపాలకుడు జటా మండలాలంకృతుడు వ్యాఘ్ర చర్మమును ధరించినవాడు లింగస్వరూపుడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజియించెద.

శ్లో॥ శ్రీసీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడు బసవరాజని పేర్కొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథము యొక్క ద్వావింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

అజగల్లికా లక్షణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] స్నిగ్ధాస్సవర్ణా గ్రథితా నీరుజాముద్గసన్నిభాః ।
కఫవాతోత్థితా జ్ఞేయా బాలానామజగల్లికా ॥

తా. శిశువులకు కఫవాతమువలన పెసలయంత కురుపులు జనించి మినమిన లాడుచు చర్మముతో సమానవర్ణముగ గుండ్రముగ వేదనా రహితముగనుండిన అజగల్లికమనంబడు.

అజగల్లికా చికిత్స.

శ్లో॥ తత్రాజగల్లికామామాం జలౌకాభి రుపాచరేత్ ।
శుక్తిసౌరాష్ట్రికా క్షార కల్కైశ్చాలేపయేన్ముహుః ॥

తా. అజగల్లిక పండుటకుముందు జలగలనంటించి రక్తముదీసి దానియందు కప్పచిప్పసున్నము పటికారము అనువాని కల్కమును పలుమారు లేపనము చేయ వలయు.

శ్లో॥ కఠినాం త్వారయోగైశ్చ ద్రావయేదజగల్లికామ్ ।
శ్యామాలాంగలికామూర్వా కల్కైరపివిలేపయేత్ ॥

తా. అజగల్లిక కఠినంబై యుండిన దానిపైక్షారమునుబూసి స్రావము జేయించి నల్లసుగంధిపాల చన్నచర్లగడ్డ చాగ అనువాని కల్కమును లేపనము జేయవలయు.

శ్లో॥ పక్వాంవ్రణవిధానేన యథోక్తేనప్రసాధయేత్ ॥

తా. అజగల్లికపండిన దానియందు యథోక్తముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

యవప్రఖ్యా లక్షణము.

శ్లో॥ యవాకారానుకఠినా గ్రథితామాంససంశ్రితా ।
పిటికాశ్లేష్మవాతాభ్యాం యవప్రఖ్యేతిచోచ్యతే ॥

తా. కఫవాతమువలన కురుపుజనించి యవవలె కఠినముగ గుండ్రముగ మాంసాశ్రితముగనుండిన యవప్రఖ్య యనంబడు.

అంధాలజీ లక్షణము.

శ్లో॥ ఘనా మవక్త్రాంపిటికా మున్నతాంపరిమండలామ్ ।
అంధాలజీమల్పపూయాం తాంవిద్యాత్కఫవాతజామ్ ॥

తా. కఫవాతమువలన కఠినముగ ముఖవిహీనముగ వుబ్బుగనుండు కురుపులు జనించి వానిచుట్టు చిన్నగుల్లలు వ్యాపించి యొకింత చీముతో గూడియుండిన అంధాలజి యనంబడు.

యవప్రఖ్యాంధాలజీ చికిత్స.

శ్లో॥ అంధాలజీంయవప్రఖ్యాం పూర్వంస్వేదైరుపాచరేత్ ।
మనశ్శిలాదేవదారు కుష్ఠైరేవాంప్రలేపయేత్ ।
పక్వాంవ్రణవిధానేన యథోక్తేన ప్రసాధయేత్ ॥

తా. అంథాలజీ యవప్రఖ్య | అనువానియందు దోలుత స్వేదనకర్మంజేసి పిసప మణిశిల దేవదారు చంగల్వకోష్టు అనువానిని నూరి లేపనము జేయవలయు. అవి పండియుండిన యథోక్తముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

వివృతాపిటిక లక్షణము.

శ్లో॥ వివృతాస్యాం మహాదాహాం పక్వోదుంబరసన్నిభామ్ ।
పరిమండలాంపిత్తకృతాం వివృతాం నామతోంవిదుః ॥

తా. పిత్తసంబంధమువలన నోరుదెరచికొని కడుదాహయుక్తంబై పండిన యత్తిపండుతో సమానంబై చుట్టునున్న ని గుల్లలవలన వ్యాప్తంబై యుండిన వివృత పిటిక యనంబడు.

వివృత ఇంద్రవృద్ధ గర్దభ జాలగర్దభ చికిత్స.

శ్లో॥ వివృతా మింద్రవృద్ధాంచ గర్దభే జాలగర్దభే ।
పైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా సాధయే ద్భిషక్ ॥

తా. వివృత యింద్రవృద్ధ గర్దభ జాలగర్దభ మను రోగములయందు పిత్తవిసర్పమునకై జెప్పంబడిన చికిత్సం జేయవలయు.

శ్లో॥ పాకేతు రోపయే దాజ్యైః పక్వై ర్మధురభేషజైః ।

నీలిపటోలమూలాభ్యాం సాజ్యాభ్యాం లేపసంహితమ్ ॥
జాలగర్దభరూపంతు సద్యోహంతి సవేదనమ్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన వివృతాదులు పండియుండిన వానియందు మధురౌషధములతో సిద్ధముజేయబడిన ఘృతలేపనమును జేయవలయు. మఱియు జాలగర్దభమునందు నీలిచెరుపొట్లవేరు వీనిని నేతితోనూరిలేపనముచేసిన పోట్లుతత్క్షణమునహరించు.

కచ్ఛపికా లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రథితాః పంచవా షడ్వాదారుణాః కచ్ఛపోన్నతాః ।
కఫానిలాభ్యాం పిటికా జ్ఞేయా కచ్ఛపికా బుధైః॥

తా. కఫవాతమువలన 5 లేక 6 కురుపులవలన వ్యాప్తంబై తాబేటివీపువలె నున్నతమై భయంకరముగ నుండిన కచ్ఛపిక మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ కచ్ఛపీంస్వేదయేత్పూర్వం తతఏభిః ప్రలేపయేత్ ।
కల్కీకృతైర్నిశాకుష్ఠ శిలాతాళకదారుభిః ।
తాంపక్వాం సాధయేచ్ఛీఘ్రం భిషగ్వ్రణచికిత్సయా ॥

తా. కచ్ఛపికయందు మొదట స్వేదమునుదీసి పసుపు చంగల్వకోష్టు మణిశిల తాళకము దేవదారు అనువాని కల్కమును లేపనముసేయవలయు. మఱియు నది పండిన శీఘ్రముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

వల్మీక లక్షణము.

శ్లో॥ గ్రీవాంసకక్షాకరపాదదేశే సంధౌగళేవా త్రిభిరేవదోషైః ।
గ్రంథిస్సవల్మీకవదక్రియాణాంజాతః క్రమేణైవగతఃప్రవృద్ధిమ్।
ముఖైరనేకైస్స్రుతితోదవద్భిర్విసర్పవత్సర్పతిచోన్నతాగ్రైః।
వల్మీకమాహుర్భిషజోవికారంనిష్ప్రత్యనీకంచిరజంవిశేషాత్ ॥

తా. మెడభుజశిరములు చంకలు హస్తములు పాదములు సంధులు కంఠము అను నీస్థలముల త్రిదోషమువలన పాముపుట్టవలె గ్రంథి జనించి చికిత్సింపబడకుండుటవలన నది మెల్లమెల్లగ వృద్ధిం జెంది పెక్కుముఖములు స్రావము సూదులతో బొడుచునటుల వేదన వున్నతమైన ముఖముగలదై విసర్పరోగమువలె ప్రసరించిన వల్మీక మనంబడు. దీనియం దౌషధోపచారము సేయుట కశక్యంబు. మఱియు జనించి చిరకాలంబైన వొకింత యుపచారంబైనను జేయుట కశక్యంబు.

మనశ్శిలాది తైలము.

శ్లో॥ మనశ్శిలాసభల్లాత సూక్ష్మైలాగరుచందనైః ।
జాతీపల్లవకల్కైశ్చ నింబతైలంవిపాచయేత్ ।
వల్మీకంనాశయేత్తద్ధి బహుచ్ఛిద్రంబహువ్రణమ్ ॥

తా. మణిశిల జీడి సన్నయేలకులు అగరు చందనము జాజియాకులు అను వాని కల్కములో వేపనూనెగలిపి కాచి లేపనముజేసిన అనేకఛిద్రములతోగూడి బహువ్రణములుగల వల్మీకము హరించు.

పనసిక లక్షణము.

శ్లో॥ కర్ణస్యాభ్యంతరేజాతాం పిటికా ముగ్రవేదనామ్ ।
స్థిరాం పనసికాంతాంతు విద్యాద్వాతకఫోత్థితామ్ ॥

తా. చెవిలోపల వాత కఫముచే పనసకాయవలె కఠినముగనుండు కురుపు జనించి మిక్కుటముగ పోటుతోడం గూడియుండిన పనసిక మనంబడు. (మఱియు నిది చెవిపైటిభాగమునకు చుట్టు గలుగుచున్నదని భోజునిమతము.)

చికిత్స.

శ్లో॥ భిషక్పనసికాపూర్వం స్వేదనైరపతర్పణైః ।
జయేద్విదారికప్రోక్తై శ్శిగ్రుదేవద్రుమోద్భవైః ॥

తా. పనసికయందు దొలుత స్వేదకర్మను అపతర్పణక్రియనుజేసి పిదప విదారికయందు జెప్పంబడు మునగ దేవదారు అనువాని పట్టల నుదకముతోనూరి లేపనము జేయవలయు.

జాలగర్దభలక్షణము.

శ్లో॥ విసర్పవత్సర్పతియ శ్శోథస్తనురపాకవాన్ ।
దాహజ్వరకరఃపిత్తాత్సజ్ఞేయో జాలగర్దభః ॥

తా. పిత్తముచే విసర్పమువలె సంతట వ్యాపించునదిగ గాని లేక నొకింత పండునదిగ గాని నుండు వాపు జనించి దాహము జ్వరము అనువానితో గూడియుండిన జాలగర్దభ మనంబడు.

ఇంద్రవృద్ధ లక్షణము.

శ్లో॥ పద్మకర్ణికవన్మధ్యే పిటికాభి స్సమాచితామ్ ।
ఇంద్రవృద్ధాంతు తాం విద్యాద్వాతపిత్తోత్థితాం భిషక్ ॥

తా. కమలముయొక్క మిద్దెవలె మధ్యను 1 కురుపుజనించి దానిచుట్టు సన్నని కురుపులు వ్యాపించియుండిన యింద్రవృద్ధ మనంబడు. ఇది వాతపిత్తముల వలన గలుగు.

గర్దభిక లక్షణము.

శ్లో॥ మండలం వృత్తముత్సన్నం సరక్తం పిటికాచితమ్ ।

రుజాకరీం గర్దభికాం తాం విద్యా ద్వాతపిత్తజామ్ ॥

తా. గుండ్రముగ వుబ్బుగ యెఱ్ఱగనుండుకురుపులవలనవ్యాప్తంబైమండలములు గలిగి మిక్కుటముగ నొచ్చుచుండిన గర్దభికమనంబడు. ఇదివాతపిత్తములచే జనించు.

పాషాణగర్దభ లక్షణము.

శ్లో॥ వాతశ్లేష్మసముద్భూత శ్వయథుర్హానుసంధిజః ।
స్థిరో మందరుజస్స్నిగ్ధో జ్ఞేయః పాషాణగర్దభః ॥

తా. వాతకఫములచే కటుమర్లసంధియందు కఠినముగ నుందమైన పీటగల దిగనుండు వాపుజనించి మినమిన లాడుచుండిన పాషాణగర్దభ మనంబడు.

పాషాణగర్దభ చికిత్స.

శ్లో॥ సురదారుశిలాకుష్ఠైస్స్వేదయిత్వా ప్రలేపయేత్ ।
కఫమారుత శోఫఘ్నో లేపః పాషాణగర్దభే ॥

తా. తొలుత స్వేదకర్మంజేసి దేవదారు మణిశిల చెంగల్వకోష్టు అనువానిని నూరి లేపనము జేసినను లేక కఫవాత శోఫహర లేపనము జేసినను పాషాణగర్దభము హరించు.

ఇరివేల్లిక లక్షణము.

శ్లో॥ పిటకా ముత్తమాంగస్థాం వృత్తా ముగ్రజ్వరాన్వితామ్ ।
సర్వాత్మికాం సర్వలింగాం జానీయాదిరివేల్లికామ్ ॥

తా. త్రిదోషమువలన శిరముపై గుండ్రముగ కడుపీడా యుక్తముగ జ్వర యుక్తముగ త్రిదోషలక్షణయుక్తముగనుండు కురుపుజనించిన యిరివేల్లికమనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పైత్తికస్య విసర్పస్య యాచికిత్సా ప్రకీర్తితా ।
తామేవ భిషగేతాంచ చికిత్సే దిరివేల్లికామ్ ॥

తా. ఇరివేల్లికమునందు పూర్వోక్త పిత్త విసర్ప చికిత్సలం జేయవలయు.

కక్షపిటికా లక్షణము.

శ్లో॥ బాహుకక్షాం సపార్శ్వేషు కృష్ణస్ఫోటాం సవేదనామ్ ।

పిత్తకోపసముద్భూతాం కక్షామిత్యభినిర్దిశేత్ ॥

తా. భుజము చంకలు భుజశిరస్సులు పార్శ్వసములు అనువానియందు పిత్తప్రకోపమువలన నల్లనికురుపుజనించి వేదనాయుక్తంబై యుండిన కక్షపిటికయనంబడు.

గంధనామ్నా లక్షణము.

శ్లో॥ ఏకా మేతాదృశీం దృష్ట్వా పిటికాం స్ఫోటసన్నిభామ్ ।
త్వగ్గతాం పిత్తకోపేన గంధనామ్నీం ప్రచక్ష్యతే ॥

తా. పిత్తప్రకోపమువలన చర్మముపై పెద్దబొబ్బతో సమానమైనపిటికజనించిన గంధనామ్ని యనంబడు.

కక్షగంధపిటికా చికిత్స.

శ్లో॥ కక్షాంచ గంధనామ్నీంచ చికిత్సేచ్చ చికిత్సకః ।
పైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా పూర్వముక్తయా ॥

తా. కక్షపిటిక గంధనామ్ని అనురోగములయందు పూర్వోక్త పిత్తవిసర్ప చికిత్సం జేయవలయు.

అగ్నిరోహిణీ లక్షణము.

శ్లో॥ కక్షభాగేషు యే స్ఫోటా జాయంతే మాంసదారణాః ।
అంతర్దాహజ్వరకరా దీప్తపావకసన్నిభాః ।
సప్తాహా ద్వాదశాహాద్వా పక్షా ద్వాహంతిమానవమ్ ।
తా మగ్నిరోహిణీం విద్యా దసాధ్యాం సాన్నిపాతికీమ్ ॥

తా. చంకయందు మాంసమును వీడునటులం జేసెడి కురుపులు జనించి అంతర్దాహ తాపములుగలవై జ్వలింపుచుండు నగ్నివలె నెఱ్ఱనివియై యుండిన అగ్నిరోహిణియనంబడు. ఇది వాతాధిక్యంబై యుండిన 7 దినములకును పిత్తాధిక్యంబై యుండిన 12 దినములకును కఫాధిక్యంబై యుండిన 15 దినములకును రోగిని యమమందిరనివాసినిగఁ జేయు. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే నసాధ్యంబు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పిత్తవీసర్పవిధినా సాధయే దగ్నిరోహిణీమ్ ।

రోహిణ్యాం లంఘనం కుర్యా ద్రక్తమోక్షణరూక్షణమ్ ।
శరీరస్యచ సంశుద్ధిం తాంతు వృద్ధాం పరిత్యజేత్ ॥

తా. అగ్నిరోహిణియందు పూర్వోక్తపిత్తవిసర్ప చికిత్సను తోలుత లంఘన రక్తమోక్షణములను రూక్షకరవిధిని జేయుటచే అగ్నిరోహిణిని హరింపంజేయుటయే గాక విరేచనాదిక్రియలను జేయవలయు. అది వృద్ధింజెందిన వర్జింపవలయు.

చిప్పలక్షణము.

శ్లో॥ నఖమాంసమధిష్ఠాయ వాతపిత్తేచ దేహినామ్ ।
కుర్వాతే దాహపాకౌచ తం వ్యాధిం చిప్పమాదిశేత్ ॥

తా. వాతపిత్తములు నఖమాంసముల నాశ్రయించి దాహపాకములను గలుగంజేసిన చిప్పమనంబడు.

కునఖ లక్షణము

శ్లో॥ తదేవాల్పతరైర్దోషైః కునఖం పురుషం వదేత్ ।
అభిఘాతా త్ప్రదుష్టో యో నఖో రూక్షోసితః ఖరః ।
భవే త్తం కునఖం విద్యాత్కులీర మితి సంజ్ఞితమ్ ॥

తా. చిప్పమే యల్పదోషమువలన జనించిన కునఖ మనంబడు. మఱియు నఖము యభిఘాతమువలన దుష్టంబై రూక్షము నలుపువర్ణము కాఠిన్యముగలదై యుండిన కునఖ మనియు కులీర మనియు జెప్పంబడు.

చిప్ప కునఖ చికిత్స.

శ్లో॥ చిప్పం రుధిరమోక్షేణ శోధనే నాప్యుపాచరేత్ ।
గతోష్మాణ మథైనంతు శేచయే దుష్ణవారిణా ।
శస్త్రేణాపి యథా యోగ్య ముచ్ఛిద్య స్రావయేత్తతః ।
వ్రణోక్తేన విధానేన రోపయేత్తు విచక్షణః ॥

తా. చిప్పమునందు రక్తమునుదీసి శోధనక్రియను జేయవలయు. రక్తమోక్షణానంతరమందలి యుష్ణత్వము వెడలిన పిదప నుష్ణోదకముతో సేకము సేయవలయు మఱియు యథాయోగ్యముగ దానిని శస్త్రముతో ఛేదించి రక్తమును స్రవింపంజేసి వ్రణచికిత్సంజేసి మాంసపూరితం బగునట్లుగం జేయవలయు.

హరిద్రాది కల్కము.

శ్లో॥ స్వరసేన హరిద్రాయాః పాత్రే కృత్వాయసే భయామ్ ।
ఘృష్ట్వా తజ్జేన కల్కేన లింపే చ్చిప్యం పునఃపునః ॥

తా. పసుపుస్వరసములో కరకచూర్ణమును గలిపి దానిని యినుపపాత్రలో నునిచి మర్దించి చిప్యముపై పలుమారు లేపనము సేయవలయు.

కునఖ చికిత్స.

శ్లో॥ శ్లేష్మవిద్రధివ చ్చైన కునఖం సముపాచరేత్తు ।
నఖకోటిప్రవిష్టేన టంకణే నచ శామ్యతి ॥

తా. కునఖమునందు శ్లేష్మవిద్రధి చికిత్సం జేయుటయేగాక గోళ్ళప్రక్కన వెలిగారచూర్ణము నునిచిన కునఖము నశించు.

అనుశయీ లక్షణము.

శ్లో॥ గంభీరా మల్పసంరంభాం సవర్ణా ముపరిస్థితాత్తు ।
పాదస్యానుశయీం తాంతు విద్యాదంతఃప్రపాకినీమ్ ॥

తా. పాదముపై చర్మసమానవర్ణముగ గంభీరముగ నొకింత యుబ్బుగనుండు కురుపు జనించి లోనపండిన అనుశయి యనంబడు.

చికిత్సః

శ్లో॥ హాలే దనుశయీం వైద్యః క్రియయా శ్లేష్మవిద్రధే ॥

తా. అనుశయీ యనురోగమున కఫవిద్రధికై జెప్పంబడియుండు చికిత్సం జేయవలయు. దానిచే యది హరించు.

విదారిక లక్షణము.

శ్లో॥ విదారీకందవ ద్వృత్తాం కక్షవం క్షణసంధిషు ।
విదారికా మితి వదే త్సరుజాం సర్వవేదనామ్ ॥

తా. నేలగుమ్ముడుకు గడ్డవలె గుండ్రముగ చంకలయందుగాని లేక జజ్జసంధుల యందుగాని గ్రంథిజనించి పీకతోగూడి సర్వదోషలక్షణయుక్తంబై యుండిన విదారిక యనంబడు. (ఇది సన్నిపాతమువలన జనించు.)

చికిత్స.

శ్లో॥ విదారికాసుమాం ప్రథమం జలౌకా యోజనం హితమ్ ।
పాటనంచ విపక్వాయాం తతో వ్రణవిధిః స్మృతః ॥

తా. విదారికయందు దొలుత జలగలనంటించి రక్తము స్రవింపంజేయుట హితకరంబు. మఱియు నది పండిన ఛేదించి వ్రణచికిత్సం జేయవలయు.

సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ జయే ద్విదారికాం లేపైశ్శిగ్రుదేవ ద్రుమోద్భవైః ॥
తా. మునగ దేవదారు అనువాని లేపనమువలన విదారిక హరించు.

శర్కరా లక్షణము.

శ్లో॥ ప్రాప్య మాంస సిరా స్నాయు శ్లేష్మ మేద స్తథానిలః ।
గ్రంథిం కరో త్యసౌ భిన్నో మధు సర్పి ర్వసా నిభమ్ ।
స్రవత్యా స్రావ మనిల స్తత్ర వృద్ధిం గతః పునః ।
మాంసం విశోష్య గ్రథితాం శర్కరాం జనయే త్తతః ॥

తా. కఫ మేదోవాతములు మాంస సిరాస్నాయువులయందు జేరి గ్రంథిరూపంబై పగిలి నెయ్యి క్రొవ్వు అనువాని తుల్యముగనుండు స్రావమును గలుగంజేయుచుండుటవలన వాతము పలుమాఱు వృద్ధింజెంది మాంసమును శుష్కింపంజేసి సన్న సన్న గ్రంథుల గలుగంజేసిన శర్కర యనంబడు.

శర్కరార్బుద లక్షణము.

శ్లో॥ దుర్గంధి క్లిన్న మత్యర్థం నానావర్ణం తత స్సిరాః ।
సృజంతి రక్తం సహసా త ద్విద్యా చ్ఛర్కరార్బుదమ్ ॥

తా. శర్కర జనించినపిదప నచ్చట సిరలవలన కడుదుర్గంధ క్లేదయుక్తముగ పలువిధవర్ణములుగ (అనగా ఘృతము మేదస్సు నసవలె) రక్తస్రావంబకస్మాత్తుగ గలిగిన శర్కరార్బుద మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ మేదార్బుద విధానేన సాధయే చ్ఛర్కరార్బుదమ్ ॥

తా. శర్కరార్బుదమును మేదార్బుదచికిత్సలచే హరింపంజేయవలయు.

పాదదారి లక్షణము.

శ్లో॥ పరిక్రమణ శీలస్య వాయురత్యర్థరూక్షయోః ।
పాదయోః కురుతే దారీం సరుజాం తలసంశ్రితామ్ ॥

తా. మిక్కుటముగ నడుచుటవలన వాతసంబంధమువలన నరకాలుకడు రూక్షంబై పగిలి నొచ్చుచుండిన పాదదారిక మనంబడు.

మధూచ్ఛిష్టాది లేపము.

శ్లో॥ మధూచ్ఛిష్ట వసామజ్జా ఘృతక్షార విమిశ్రితైః ।
సర్జాహ్వాసింధూద్భవయో శ్చూర్ణం మాక్షికసంయుతమ్ ।
నిర్మథ్యకటుతైలాక్తం హితంపాద ప్రమార్జనే ॥

తా. మైనము క్రొవ్వు మజ్జ నెయ్యి క్షారముఅనువానిలో గుగ్గిలముసైంధవ లవణము తేనెతెల్లావనూనెగలిపి మర్దించి పాదములయందు రుద్దినపాదదారికహరించు.

మదనాది లేపము.

శ్లో॥ మదనసైంధవగుగ్గులు గైరికాజ్యమధూవాలకపంకవిలేపనాత్ ।
ప్రపుటితంత్వఖిలంచరణద్వయంవికచతామరసప్రతిమంభవేత్ ॥

తా. మ్రంగకాయ సైంధవలవణము గుగ్గిలము కావిరాయి వట్టివేరు వీని చూర్ణములో నెయ్యి తేనె గలిపి లేపనముజేసిన కాలిపగుళ్ళుమాని తామరరేకుల వలె మృదువుగ నుండు.

మధ్వాది లేపము.

శ్లో॥ మధుసిక్థకసైంధవఘృతగుడ మహిషాఖ్యపాలనిర్యాసైః ।
గైరికసహితైర్లేపః పాదస్ఫుటనాపహస్సిద్ధః ॥

తా. తేనెమైనము సైంధవలవణము నెయ్యిబెల్లము మహిసాక్షిగుగ్గిలము తెల్ల ధూపము కావిరాయి వీని నేకముజేసి మర్దించి లేపనముజేసిన కాళ్ళపగుళ్ళుమానును.

మదనాది లేపము.

శ్లో॥ మదనంచ నథాసిక్థం సాముద్రలవణం తథా ।

మహిషీ లవనీతేన సంతప్తం లేపనేహితమ్ ।
సప్తాహా త్స్ఫుటితౌ పాదౌ జాయేతే కమలోపమౌ ॥

తా. ద్రవంగ కాయమైనను సముద్రలవణము వీనిని బర్రెవెన్నలోగలిపియుడి కించి 7 దినములు పూసిన కాళ్ళపగుళ్ళుమాని తామర రేకులవలె నగు.

కందర లక్షణము.

శ్లో॥ శర్కరో న్మథితేపాదే క్షతేవా కంటకాదిభిః ।
గ్రంధిః కోలవ దుత్పన్నో చాయతే కందరంతుతత్ ॥

తా. తాయిని ద్రొక్కుటచేనేని లేక కాలియందు గ్రుచ్చికొనిన ముల్లును దీయునపుడు లోన ముల్లువిరుగుటచేనేని గాయంబై రేగుబంకంత యుబ్బుగల గ్రంథి జనించిన కందర మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ వహేత్కందర ముద్ధృత్య తైలేన దహనేనవా ॥

తా. కందరమును ఛేదించి తీసి నూనెతోగాని అగ్నితోగాని కాల్చవలయు.

అలస లక్షణము.

శ్లో॥ క్లిన్నాంగుళ్యం తరౌపాదౌ కండూదాహ రుజాన్వితౌ ।
దుష్టకర్దమసంస్పర్శా దలసంతం వినిర్దిశేత్ ॥

తా. దుర్వాసనగల బురద గలుసుటచే కాలియొక్క వేళ్ళసంధులయందలి మాంసముకుళ్ళి నీరుగార్చుచు దురద మంట పోట్లు అనువానితో గూడియుండిన అలసమనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పాదాసిక్తారనాళేన లేపనంత్వాలనేహితమ్। పటోలకునటీనింబ
రోచనామరిచై స్తిలైః॥ క్షుద్రా స్వరసపిష్టేన కటుతైలేన లేప
యేత్ । తతఃకాసీసకునటీ తిలచూర్ణైర్విచూర్ణయేత్॥

తా. అలసరోగమునందు దొంతి కలిని పాదములయందుబూసి పిదప చేదు పొట్ల మణిశిల వేప గోరోచనము మిరియాలు నువ్వులు అనువానిచూర్ణములో ములక

స్వరసమును తెల్లావనూనెను గలిపి తైలపక్వముగకాచి పాదముల లేపనముజేసి అన్నభేది మణిశిల నువ్వులు అనువానిచూర్ణమును దానిపై నద్దవలయు.

కరంజాది లేపము.

శ్లో॥ కరంజబీజం రజనీ కాసీసం పద్మకం మధు ।
రోచనా హరితాళంచ లేపోయ మలసేహితమ్ ।

తా. కానుగవిత్తులు పసుపు అన్నభేది పద్మకాష్ఠము తేనె గోరోచనము హరిదళము వీనినినూరి లేపనముజేసిన అలసకము హరించు.

దారుణ లక్షణము.

శ్లో॥ దారుణా కండురారూక్షా కేశభూమిః ప్రపద్యతే ।
కఫమారుత కోపేన విద్యాద్దారుణకంతుతత్ ॥

తా. కఫవాతప్రకోపమువలన వెంట్రుకలుండు ప్రదేశము భయంకరమైన దురదతోగూడి సన్నని కురుపులవలన వ్యాప్తంబై పండిన దారుణ మనంబడు. (ఇది కఫవాత ప్రకోప జనితంబైనను రక్తపిత్తసంబంధము లేకనే పాకము జెందకుండుటంజేసి రక్తపిత్తసంబంధమును గలదై యుండు.)

చికిత్స.

శ్లో॥ దుగ్ధేనఖ-ఖసంబీజం ప్రలేపాద్దారుణంహరేత్ ।

తా. పాలతో గసగసాలనునూరి లేపనము జేసిన దారుణము హరించు.

కంటకార్యాది లేపము.

శ్లో॥ కంటకారీఫలరసైస్తుల్యాంతైలం విపాచయేత్ ।
జపాపుష్పద్రవైర్వాథ తల్లేపోదారుణ ప్రణుత్ ॥

తా. నేలములకపండ్లరసమునకు గాని దాసానిపువ్వులరసమునకు గాని సమముగ నూనె గలిపి కాచి లేపనము జేసిన దారుణము హరించు.

భృంగరాజ తైలము.

శ్లో॥ భృంగరాజరసేనైవ లోహకిట్టం ఫలత్రికమ్ ।
శారిబాంచపచేత్కల్కే తైలందారుణనాశనమ్ ।

అకాలపలితం కంఠూ మింద్రలుప్తంచ నాశయేత్ ॥

తా. గుంటగలగరాకురసములో లోహకిట్టము త్రిఫలములు సుగంధిపాల వేరు అనువానికల్కమును తైలమునుగలిపి కాచి లేపనముజేసిన దారుణము అకాలమున వెంట్రుకలు నెరయుట దురద యింద్రలుప్తము హరించు.

అరూంషిక లక్షణము.

శ్లో॥ అరూంషిబహువక్త్రాణి బహుక్లేదానిమూర్ధని ।
కఫాసృక్క్రిమికోపేన నృణాం విద్యాదరూంషికామ్ ॥

తా. కఫ రక్త క్రిమి ప్రకోపమువలన శిరమున ననేకముఖములుగల కురుపులుజనించి బంకగ స్రావము వెడలిన అరూంషిక మనంబడు.

నీలోత్పలాది లేపము.

శ్లో॥ నీలోత్పలస్యకింజల్కో ధాత్రీఫలసమన్వితః ।
యష్టీమధుకయుక్తశ్చ లేపాదన్యాదరూంషికామ్ ॥

తా. నల్లకలువ యగరులు వుసిరికకాయ అతిమధురము వీనినినూరి లేపనము జేసిన అరూంషిక హరించు.

త్రిఫలాది తైలము.

శ్లో॥ త్రిఫలాభూ రజోయష్టి మార్కవోత్పలశారిబాః ।
సైంధవం పక్వమేతైస్తు లేపాద్ధన్యా దరూంషికామ్ ॥

తా. త్రిఫలములు అతిమధురము గుంటగలగర నల్లకలువ సుగంధిపాల సైంధవలవణము అనువానికల్కములోనూనెగలిపికాచి లేపనముజేసినఅరూంషికహరించు

పిణ్యాకాది లేపము.

శ్లో॥ పురాణ మపిపిణ్యాకం పుషం కుక్కుటస్యచ ।
మూత్రపిష్టం ప్రలేపోయం శీఘ్రం హన్యాదరూంషికామ్ ॥

తా. ప్రాతగానుగపిండి కోడిపిష్టము వీనిని గోమూత్రముతో నూరి లేపనము జేసిన అరూంషిక శీఘ్రముగ హరించు.

తారుణ్యపిటిక లక్షణము.

శ్లో॥ శాల్మలీకంటకప్రఖ్యాః కఫమారుతకోపజాః ।
జాయంతేపిటికాయూనాం జ్ఞేయాస్తాముఖదూషికాః ॥

తా. కఫవాత ప్రకోపమువలన యౌవన పురుషునియొక్క ముఖమున బూరగముండ్లవంటి కురుపులు జనించి ముఖః కౌరముగనుండిన ముఖదూషిక యనంబడు. (ముఖదూషిక-యనగా మొటిమలు.)

మంజిష్ఠాదితైలము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] న్యగ్రోధోదుంబరాశ్వత్థప్లక్షాః కపితన స్తథా। త్వచానాంషోడశపలం మూలచూర్ణప్రకల్పయేత్ । ద్విరష్ట గుణితైస్తోయైఃపాచయేత్పాదశేషకమ్ । కషాయాంశంగవాం క్షీరంక్షీరార్ధతిలతైలకమ్ । మంజిష్ఠాద్వినిశాలోధ్ర తువరీ తాళకంశిలా । లాక్షాగోరోచనాకుష్ఠం * కుంకుమం రజనీ ద్వయమ్ । గైరికంసిక్థకంతుత్థవటమర్జునవృక్షకమ్ । నాగకేస రకాలీయపద్మబీజంచ కేసరమ్ । పారదంగంధకంపత్రం త్వ చంచ ప్రతికార్షికమ్ । సర్వంపాచ్యం తైలశేషం మ్రక్షణా న్వ్యంగకాపహం । వదనం చంద్రతుల్యంస్యా త్సప్తరాత్రా న్నసంశయః ॥

తా. మఱ్ఱి మేడి రావి జువ్వి అంబాళము అనువానివేరు పట్టలదినుసుకు 16 పలములచొప్పున దంచి 1280 పలములునీళ్ళుబోసి చతుర్థాంశముగ కషాయముకాచి దానికిసమముగ ఆవుపాలు ఆవుపాలకుసమముగ నూనెగలిపి అందు మంజిష్ఠిపసుపుమ్రానిపసుపు లొద్దుగచెక్కతొవరిమన్ను ఆరిదళము మణిశిలలక్క గోరోచనము చెంగల్వకోష్టు కుంకుమపువ్వుపసుపు మ్రానిపసుపుకావిరాయిమైనముమైలుతుత్తము మఱ్ఱిచిగుళ్ళు యేరుమద్దిచెక్క నాగకేసరములు కృష్ణచందనముతామరవిత్తులు తామరయగరులు పాదరసము గంధకము ఆకుపత్రిక లవంగపుచెక్క అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణముచొప్పున గలిపి చిక్కగవండి ముఖమునందు లేపనముజేసిన 7 దినములలో వ్యంగము హరించి ముఖము చంద్రునితో సమానముగ నుండు.

* తథాచ కుంకుమద్వయమ్.

ముఖమంగులకు చికిత్స.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ముఖచ్ఛాయా తరంవంగ భస్మస్యాన్మ
హిషంపయః । మాక్షికంతాళకంతుత్థం రాజావర్తం శిలాజ
తు । మహిషాక్షంశిలాసూతం తుల్యంక్షీరైస్తుమాహిషైః ।
సప్తాహంమర్దయేద్గాఢం వ్యంగఘ్నం కాంతివర్ధనమ్ । ముహిషీ
క్షీరమధిత మేతదుద్వర్తనంహితమ్ । ముఖవర్ణంకరస్త్రీణాం
తిలకాలంచనాశయేత్ ॥

తా. వంగభస్మమును బఱ్ఱెపాలతోనూరి లేపనముజేసిన ముఖమంగుముఖము యొక్క నలుపుమాని గాంతిగలుగు. మఱియు స్వర్ణమాక్షికము తాళకము మైలుతుత్తము రాజావర్తము శిలాజిత్తు మహిషాక్షి గుగ్గిలము మణిశిల పాదరసము వీనిని సమభాగములుగ బఱ్ఱెపాలతో 7 దినములు దృఢముగనూరి లేపనముజేసిన ముఖమంగులు హరించి కాంతిగలుగు. మఱియు బఱ్ఱెపాలను జిలికి వెన్నదీసి ముఖమున మర్దనముజేసిన స్త్రీలకు ముఖమంగులు హరించి ముఖకాంతి గలుగు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే]గౌరీహరిద్రామంజిష్ఠా ఘృతంగౌరాశ్చసర్షపాః।
పేష్యం గైరికసంయుక్త మజాక్షీరేణసంయుతమ్ ।
ఏతేనైవభవేద్వక్త్రి ముదయాదిత్యసన్నిభమ్ ॥

తా. పచ్చిపసుపు మ్రానిపసుపు మంజిష్ఠి నెయ్యి తెల్లావాలు కావిరాయివీనిని మేకపాలతోనూరి ముఖమునందు లేపనముజేసిన బాలసూర్యునివంటి కాంతిగలుగు.

శ్లో॥ శోకక్రోధాదికుపితా ద్వాతపిత్తాన్ముఖేతనుమ్ ।
శ్యామలంమండలంవ్యంగం ముఖాదన్యత్రనీలికా ।
వ్యంగనీలద్వయోః కుర్యా ద్వ్యథా స్విన్నంసిరావ్యధామ్ ।
లేప్యం క్షౌద్రేణ మంజిష్ఠా ముసలీ మూలమేవచా ।
ప్రసుప్తకుష్ఠరోగోక్తం కుర్యాద్ధూమంచ వహ్నినా ॥

తా. శోకము కోపము మొదలగు వానివలన వాతపిత్తములు ప్రకోపించి ముఖమునందు సూక్ష్మమైన నల్లనిమండలములకు మంగులను గలుగంజేసిన ముఖమంగనియు యితరస్థలముల గలుగంజేసిన నీలమునియు జెప్పంబడు. వీని నివారణార్థంబై స్వేదమును సిరావ్యధను జేయుటయేగాక మంజిష్ఠినిగాని తాటినేల లేక

గడ్డలనుగాని తేనెతోనూరి ముఖమునందు లేపనము జేసిన మంగులు నల్లనిమండలములు హరించు. ఆముఖదూషికలయందు తిమిరి గలిగియుండిన కుష్టురోగ చికిత్సలను ధూమపానమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] మహిషీక్షీరసంఘృష్టం రజనీరక్తచందనమ్।
కృతోలేపో నిహంత్యాశు * శ్యామికాం గండయోః స్థితామ్॥

తా. పచ్చిపసుపు రక్తచందనము వీనిని బఱ్ఱెపాలతోనూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందు చెక్కిళ్ళయందు నుండు నల్లనిమండలములు శీఘ్రముగ హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] సోమవల్లీరజన్యాథ హ్యశ్వక్షీరస్యలేపనాత్॥
మనశ్శిలాతథాలోధ్రం ద్వినిశ సర్షపాస్సమమ్।
వారిపిష్టాహితోలేపో వదనే * శ్యామికాం హరేత్॥

తా. భావంచివిత్తులు పచ్చిపసుపు వీనిని గుఱ్ఱపుపాలతో నూరి లేపనము జేసిన ముఖమునందలి నల్లని మచ్చలు (మొటిమలు) హరించు. మఱియు మణిశిల లొద్దుగచెక్క పచ్చిపసుపు మ్రానిపసుపు తెల్లావాలు వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లనిమచ్చలు హరించు.

శ్లో॥ విశాలోధ్రముశీరంచ సర్పిస్సర్జరసంపయః।
ఏతానివటపత్రాని రజన్యా సహ పేషత్।
లేపోయం ముఖపాదేచ పద్మవత్కురుతేభృతమ్॥

తా. పాపర నల్లనియాతివస వట్టివేరు నెయ్యి సర్జరసము మఱ్ఱిచిగుళ్ళు పసుపు మ్రానిపసుపు వీనిని మేకపాలలోనూరి లేపనముజేసిన ముఖము పాదములు పద్మము వలె నుండును (లోనికి గంధకకల్పమును సేవింపవలయు.)

శ్లో॥ త్రిమాసే క్షుద్రరోగేషు నాశయేన్నాత్రసంశయః॥

తా. గంధకకల్పమును 3 మాసములు సేవించిన క్షుద్రరోగములన్నియు నిస్సంశయముగ హరించు.

పలిత లక్షణము

శ్లో॥ క్రోధశోక శ్రమకృత శ్శరీరోష్మా శిరోగతః। పిత్తంచ కేశా న్పచతి పలితం తేనజాయతే। హాతికంవిషమంరూక్షం పీతం

* మాషికామ్.

పిత్తాత్సికకంఫాత్ । సర్వరూపా న్వితం విద్యా త్సన్నిపాత సమన్వితమ్ । రూక్షం శ్లక్ష్ణంచ సూక్ష్మంచ జరాపలిత ముచ్యతే ॥

తా. క్రోధము శోకము శ్రమ అనువానివలన శరీరోష్మపిత్తములు శిరమునందు ప్రవేశించి వెంట్రుకలపండునటులంజేసిన పలితమనంబడు. అత్తెఱంగున నే వాతపిత్త కఫములు శిరమునందుజేరి పలితమును గలుగంజేయు. అందు వాతప్రాబల్యమున వెంట్రుకలు అర్ధభాగము నల్లగ అర్ధభాగము తెల్లగ రూక్షముగనగు, పిత్తప్రాబల్యము వలన పీతవర్ణముగనగు, కఫప్రాబల్యమువలన శ్వేతవర్ణముగనగు, సన్నిపాతమువలన పూర్వోక్త సర్వలక్షణయుక్తంబై యుండునుఱియు వెంట్రుకలు రూక్షముగ నున్నగ సూక్ష్మముగ నుండిన జరాపలిత మనియెదరు.

వలీపలితరోగ నిదానములు.

శ్లో॥ వలీపలితరోగాశ్చ వాతకోపాది సంచయాత్ ।
భైషజ్యం మునిభిశ్చాత్రం చంద్రోదయ ముదీరితమ్ ॥

తా. వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి * వలీ † పలితములన 2 రోగముల గలుగంజేయు. వీనియందు చంద్రోదయము శ్రేష్ఠంబని మునులువచించిరి.

హేమాద్రి రసము.

శ్లో॥ రసనిష్కం కాంతనిష్కం గంధకంచ ద్వినిష్కకమ్ ।
త్రిఫలాచ త్రినిష్కాస్స్యాత్సర్దితం కజ్జలీకృతమ్ ।
చూర్ణితం శాణమాత్రంతు సితా యుక్తంతు సేవితమ్ ।
సర్వరోగవినాశాయ వలీ పలితనాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన రసము 1 నిష్కము కాంతభస్మము 1 నిష్కము శుద్ధిచేసిన గంధకము 2 నిష్కములు త్రిఫలములు 3 నిష్కములు యిటుల వీనినెల్ల నేకము జేసి ఖల్వములోనుంచి కాటుకవలె మర్దించి 5 చిన్నములమెత్తును పంచదార యను పానముతోడ సేవించిన సర్వరోగములు వలీపలితములు హరించు.

(అయస్కాంతమును నేరేడుచెక్కరసముతో మర్దించి పుటంబులిడి పిదప గుంటగలగరాకురసముతోను త్రిఫలరసముతోను మర్దించి పుటంబులిడి వెలిగారముతో మరల మర్దించి పుటంబిడి సేవించిన వలీపలితములు హరించు.

* వలీయన —శరీరము ముడతలు బడుట. † పలిత మన—వెంట్రుకలు నరయుట

ముండీ తైలము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ముండీచూర్ణందశపలం పచేత్తోయేచతుర్గుణే।
అర్ధశేషం హరేత్తాస్యక్వాథం క్వాథార్ధం తిలతైలకమ్ ।
తైలశేషం పచేత్తేన నస్యం పానంచకారయేత్ ।
పలితం యావనస్త్రీణాం మాసార్ధంచ నతిష్ఠతి ॥

తా. 10 పలములు బోడతరపుచూర్ణములో 40 పలముల నీళ్ళుగలిపి యర్ధ భాగము శేషించునటుల కషాయముకాచి దాని కర్ధభాగము నూనెగలిపి చిక్కగ కాచి వడియగట్టికొని నస్యపానములు జేయించిన యావనస్త్రీలు వలీపలితములు 15 దినములలో హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] శ్యామానింబ బలాలాజా లవణం క్వాథతోత్సమమ్ । తోయై రష్టగుణై రేవ పాదశేషం సమాహరేత్ । తిలతైలం క్వాథపాదం తైలార్ధంమాహిషంఘృతమ్। స్నేహశేషం పచేత్తేన నస్యేమాషం ప్రయోజయేత్ । బాలానాం వృద్ధనారీణాం యావనం కురుతేధ్రువమ్॥

తా. ప్రేంకణము వేము ముత్తవపులగము పేలాలుఉప్పు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి 8 దింత లుదకముబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి వడియగట్టి దానికి 4 వభాగము నూనె నూనె కర్ధభాగము బఱ్ఱెనెయ్యి గలిపి చిక్కగ తైలము కాచి వడియగట్టి మాషప్రమాణమును నస్యము జేయించిన యావనస్త్రీలు వృద్ధులు వీరి వలీపలితములు శీఘ్రముగ హరించు.

నింబాది చూర్ణము.

శ్లో॥ కృష్ణనింబస్య పంచాంగం త్రిఫలాచ కటుత్రయమ్ । కాలాతిలా తథాక్రాంత వాకుచీ కృష్ణజీరకమ్ । నింబేన సమభాగంస్యా ద్దానథం దశకంతథా । బిడాల పదమాత్రంతు భక్షయే త్ప్రాతరుత్థితః । రసాయన మిదంశ్రేష్ఠం మహా వింశతినాశనమ్ । అష్టాదశచ కుష్ఠాని కాసశ్వాస క్షయా నిచ । కాయాగ్నే ర్వర్ధనంచైవ వలీపలితనాశనమ్ ॥

తా. త్రిఫలములు త్రికటుకములు నల్ల తెగడ నువ్వులు విష్ణుక్రాంతము భాషంచివిత్తులు నల్లజీలకఱ్ఱ దశమూలములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముజేసిదానికి సమముగ పెద్దవేము పంచాంగముల చూర్ణమునుకలిపిబిడాలపదక ప్రమాణమును ప్రాతఃకాలమున సేవించిన 20 మేహములు 18 కుష్ఠువులు కాసశ్వాసములు క్షయములు వలీపలితములు హరించి శరీరవృద్ధి అగ్నిదీపనము గలుగు.

వలీపలిత చికిత్స.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కంటకారీ ఫలరసై స్తుల్యం తైలం విపాచయేత్। జపాపుష్ప ద్రవైః క్వాథం తల్లేపః పలితంహరేత్॥

తా. నేలములకపండ్లరసమునకు సమముగ నూనెగలిపి కాచి లేపనము జేసినను లేక దాసానిపువ్వులరసమును నుడికించి లేపనముచేసినను పలితములుహరించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ద్విని శే నవని తేన లేపాత్పలితకండునుత్।
నీలోత్పలంతిలాయష్టి సర్షపా నాగకేసరమ్।
ధాత్రీఫలం సమంపిష్ట్వా లేపాత్పలితనాశనమ్॥

తా. పసుపు మ్రానిపసుపు వీనిని వెన్నతోనూరి లేపనముజేసిన పలితము దురద హరించు. మఱియు నల్లకలువదుంపలు నువ్వులు యష్టిమధుకము తెల్లావాలు నాగకేసరములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి వుసిరికపండ్లరసముతో నూరి లేపనము జేసినపలితము హరించు.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] కార్పాసబీజమజ్జాంతు రవిక్షీరేణ పేష ! యేత్। తస్యలేపో నిహంత్యాశు పలితంతు నసంశయః॥

తా. ప్రత్తివిత్తులలోని పలుకులను జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనము జేసిన పలితములు శీఘ్రముగ హరించు.

ఇంద్రలుప్తరోగ నిదానము.

శ్లో॥ క్రిమిభ్యః కేశనాశశ్చ తస్యనామేంద్రలుప్తకమ్।
తిద్భావశ్చ సువిజ్ఞేయో భైషజ్యేతు జయంతికా॥

తా. క్రిములవలన వెంట్రుకలూడిన యింద్రలుప్తమనంబడు. దీనియందు తక్కాలి యాకురసమును త్రాగుటయేగాక వెంట్రుకలూడినస్థలమున యారసమును బూసిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగు.

ఇంద్రలుప్త లక్షణము.

శ్లో॥ రోమకూపానుగంపిత్తం వా తేనసహమూర్ఛితమ్ ।
ప్రచ్యావయతి రోమాణి తతశ్శ్లేష్మాసశోణితః ।
రుణద్ధిరోమకూపాంస్తు తతోన్యేషా మసంభవః ।
త దింద్రలుప్తం విజ్ఞేయం ఖాలిత్య మితి చాపరే ।

తా. పిత్తము వాతముతో గలిసి కుపితమై రోమకూపములయందు జేరుటవలన వెంట్రుకలూడును. కఫరక్తములు రోమకూపముల బంధించుటవలన మరల వెంట్రుకలు జనింపకుండును. అది యింద్రలుప్తము ఖాలిత్యము యనంబడు.

చికిత్సలు.

శ్లో॥ త్రిఫలాం చోత్పలంకందం యష్టికాం భృంగజంరసమ్ ।
రసార్ధం తిలతైలంస్యా త్పక్వాతైలావశేషకమ్ ॥
తల్లేపా త్కేశవృద్ధిస్స్యా త్పునః పంచవిశేషతః ।
అమలక్యామూలచూర్ణం పిష్ట్వావట జటాంతువా ।
మర్దయిత్వా రసైర్లేప స్తూర్ణం కేశవివర్ధనమ్ ॥

తా. త్రిఫలములు నల్లకలువగడ్డలు యష్టిమధుకము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము చేసి గుంటగలగరాకు రసముతో నూరి కల్కము జేసి అందు గుంటగలగరాకు రసము దానికర్ధభాగము నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగ తైలము కాచి 5 మార్లు తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగు మఱియు వుసిరికవేరు మఱ్ఱియూడలు జటామాంసి వీనిని నూరి రసము పిండికొని తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిం జెందు.

శ్లో॥ మహిషీ నవనీతేన ప్రత్యేకంచ ప్రలేపయేత్ ।
భృంగరాజ రసంతుల్యం పాచ్యం తైలావశేషకమ్ ॥

తా. బఱ్ఱెవెన్నను తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిజెందు. లేక, గుంటగలగరాకురసములో నూనెగలిపి చిక్కగకాచి తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు బాగుగ పెరుగును.

శ్లో॥ హస్తిదంతీ పలం ధాత్ర్యా తిలతైలేన పాచయేత్ ।
తేన భృంగీ సమాః కేశా స్థిరా శ్చాపి భవంతిచ ॥

తా. జలురక్కసిగడ్డ నేలసంతివిత్తులు వుసిరికపప్పు వీనిని నూరి కల్కముజేసి అందు నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగకాచి తలఁరుద్దుకొనిన వెండ్రుకలు తుమ్మెదల వలె నల్లనై మృదువుగ స్థిరముగనుండు.

శ్లో॥ కృష్ణగోమూత్రసంపిష్ట జపాపుష్పప్రలేపనమ్ ।
బహుకేశాన్వితం సాంద్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే ॥

తా. కరియావుమూత్రముతో దాసానిపువ్వులనూరి వెండ్రుకలూడిన స్థలమున లేపనముజేసిన యింద్రలుప్తమునందుకూడ దట్టముగ వెండ్రుకలు మొలుచును.

శ్లో॥ [చరకే] ఇంద్రలుప్తేచేద్రయుర్వై శ్శిరసశ్చవిలేపనాత్ । ఘృష్టేవద్రియవకాసీసం మనోహ్వాతుత్థకోషణైః । హన్యాద్దారురనై ర్వ్యాపిగుంజామూలఫలై స్తథా । తథాలాంగలికామూలైః కరవీరరసేనవా । సక్షౌద్రక్షుద్రవార్తాకస్వరసేనవిచక్షణః దుత్తూరకస్యపత్రాణి భల్లాతకరసేనవా । అథవామాక్షికం హంతితిలపుష్పార్ద్రికర్ణికైః । తైలకోహస్తిదంతస్య మషికా చౌషధంపరమ్ । కృష్ణగోమూత్రసంపిష్ట్యజ పాపుష్పప్రలేపనమ్ । బహుకేశాన్వితంచిత్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే ॥

తా. కొడిసెపాలమ్రనుష్ణోదకముతో నూరి శిరమున లేపనముజేసినను లేక కొడిసెపాల అన్నభేది మణిశిలమైలుతుత్తము పిప్పలి వీనిని దేవదారురసముతో నూరిగాని లేక పెద్దగురిజవేరు దానివిత్తులు చెన్నచర్లగడ్డ వీనిని గన్నేరువేరురసముతో నూరి నేలములకరసములో తేనెనుగలిపిగాని లేక వుమ్మెత్తాకుచు జీడివిత్తులరసముతో నూరిగాని లేక నువ్వులపువ్వు అల్లము గంటెన వీనిని తేనెతో నూరిగాని యేనుగుదంతపు మసిని నూనెలో గలిపిగాని లేక (యేనుగుకొమ్ము సచాప పిప్పలి కరియావుపంచితము యెరు జాజిపువ్వు వీనినినూరిగాని) లేక దాసానిపుష్పాలను కరియావుపంచితముతో నూరిగాని లేపనముజేసిన యింద్రలుప్తమునందు సగామిక్కుటముగ వెండ్రుకలు మొలుచును.

భృంగరాజ తైలము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] నీలీమూలకషాయేతు బీజంఖదిరసారజమ్
నీలీమూలాంజవంకల్కం యష్టీమధుకమేవచ ।

మార్కవస్వరసప్రస్థం తైలప్రస్థంవిపాచయేత్ ।
అనేనలిప్తాః కేశాస్యుః మృదవః షట్పదైస్సమాః ।
ఇంద్రలుప్తహరం చైవ పాలిత్యంచైవ నాశయేత్ ।
తైలం రహస్యం పరమం వలీపలితనాశనమ్ ॥

తా. నీలివేళ్ళనువంచి కషాయముకాచి యందు చంద్రవిత్తుల మార్ణమును నీలివేళ్ళు నల్లతుమికి యష్టిమధుకము అనువానికల్కమును 1 ప్రస్థము గుంటగలగరాకురసమును 1 ప్రస్థము నూనెనుగలిపి తైలపక్వముగ కాచి వెంట్రుకలకు లేపనము జేసిన యింద్రలుప్తము వలీపలితములు హరించి వెంట్రుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లనై మృదువుగనుండు.

శ్లో॥ [పూజ్యపాదీయే] బృహతీఫలసంయుక్తం గుంజామూలఫలం తథా । తల్లేపే నశ్యతక్షిప్ర మింద్రలుప్తమనేకధా ॥

తా. ములకపండ్లు గురిగింజవేరు గురిగింజలు వీనినినూరి లేపనముజేసిన పలువిధములైన యింద్రలుప్తములు శీఘ్రముగ హరించు.

పద్మినీకంటక లక్షణము.

శ్లో॥ కంటకైరాచితంవృత్తం మండలంపాండుకండురమ్ ।
పద్మినీకంటక ప్రఖ్యైస్తదాఖ్యంకఫవాతజమ్ ॥

తా. దామరముండ్లవలె గుండ్రముగ పాండురవర్ణముగ గురదతో గూడినదిగ నుండుమండలములుజనించిన పద్మినీకంటకమనంబడు. ఇదికఫవాతమువలన జనించు.

చికిత్స.

శ్లో॥ పద్మినీకంటకేరోగే ఛర్దయే న్నింబవారిణా ।
తేనైవ సిద్ధంసక్షౌద్రం సర్పిః పాతుం ప్రదాపయేత్ ।
నింబారగ్వధకల్కైర్వా ముహురుద్వర్తనం హితమ్ ॥

తా. పద్మినీకంటకమున వేపకషాయముతో వమనముజేయించవలయు. మఱియు వేపకషాయములో నెయ్యిగలిపి కాచి తేనెవేసి సేవింపవలయు. మఱియు వేపరేలగుజ్జు అనువాని కల్కమును పలుమారు లేపనము జేయవలయు.

నింబాది ఘృతము.

శ్లో॥ చతుర్గుణేన నింబోత్థ పత్రక్వాథేనగోఘృతమ్ ।
పచేత్తతస్తునింబస్య కృతమాలస్యపత్రజైః ।
కల్కైర్భూయఃపచేత్సిద్ధం తత్పిబేత్పలసమ్మితమ్ ।
పద్మినీకంటకాద్రోగా న్ముక్తో భవతి నాన్యథా ॥

తా. వేపాకు కషాయములో 4 వ భాగము ఆవునెయ్యికలిపి అందు వేప రేల అనువాని యాకుల కల్కమునుకలిపి ఘృతపక్వముగ కాచి అందు 1 పలమును త్రాగిన పద్మినీకంటకము హరించు.

జంతుమణి లక్షణము.

శ్లో॥ సమముత్పన్నమరుజం మండలం కఫరక్తజమ్ ।
సహజం లక్ష్మచైకేషాం లక్ష్యోజంతుమణిః స్మృతః ॥

తా. కఫరక్తమువలన జనించినది మొదలు సమముగ పుబ్బిగ వేదనారహితముగనుండు మండలము శరీరమున జనించిన కొందరు లక్ష్మయనియు మఱికొందరు లక్ష్యమనియు వేఱుకొందరు జంతుమణి యనియు వచించెదరు (ఇది స్త్రీపురుషులకు జనించునట్టి స్థానవిశేషములవలన శుభాశుభఫలముల గలుగంజేయు.)

మాష లక్షణము।

శ్లో॥ అవేదనం స్థిరంచైవ యస్మిన్గాత్రేప్రదృశ్యతే ।
మాషవత్కృష్ణ ముత్పన్న మనిలా న్మాషమాదిశేత్ ॥

తా. వాతమువలన శరీరముపై వేదనారహితముగ కఠినముగ నల్లగ కొంచెమెత్తుగ పుబ్బిగ నుండునట్టి జనించి మినపగింజవలె నుండిన మాష మనంబడు. (మాష మన-పులిపిరికాయ.)

తిలకాలక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణాని తిలమాత్రాణి నీరుజాని సమానిచ ।
వాతపిత్తకఫోద్రేకా త్తాన్విద్యా త్తిలకాలకాన్ ।

తా. వాతపిత్తకఫప్రకోపమువలన మచ్చజనించి నల్లగనువ్వుగింజంతప్రమాణముగలదై నొప్పిలేనిదిగ చర్మమునకు సమానముగ నుండిన తిలకాలక మనంబడు.

జంతుమణి మాష తిలకాలక చ్ఛికిత్స.

శ్లో॥ చర్మకీలం జంతుమణిం మాషకా న్తిలకాలకాన్ ।
ఉత్కృత్య శస్త్రేణ దహే త్క్షారాగ్నిభ్యా మశేషతః ॥

తా. చర్మకీలకము జంతుమణిమాషము తిలకాలకము వీనిని శస్త్రముతో ఛేదించి క్షారాగ్నికర్మల జేయవలయు.

న్యచ్ఛలక్షణము.

శ్లో॥ మహద్వా యదివాత్యల్పం శ్యావంవా యదివాసితమ్ ।
నీరుజం మండలంగాత్రే న్యచ్ఛమిత్యభిధీయతే ॥

తా. శరీరముపై పెద్దదిగాని చిన్నదిగాని లేకనల్లదిగానిలేక తెల్లదిగాని వేదనారహితముగ గానియుండుమచ్ఛజనించిముఖవిహీనంబై యుండినన్యచ్ఛమనంబడు

మంజిష్ఠాది తైలము.

శ్లో॥ మంజిష్ఠా మధుకం లాక్షా మాతులుంగశ్చ యష్టికా । కర్ష ప్రమాణై ర్యేతై స్తు తైలస్యకుడవంతథా । ఆజంపయ స్తద్విగుణంశనై ర్మృద్వగ్నిపాపచేత్ । నీలికాపటికావ్యంగా నభ్యంగాదేవనాశయేత్ । ముఖంప్రసాతోపచితం వలిపలితవర్జితమ్। స ప్తరాత్రప్రయోగేణ భవే త్కనకసన్నిభమ్ ॥

తా. మంజిష్ఠి యిప్ప లక్క మాదీఫలము అతిమధురము యివి దినుసుకు కర్ష ప్రమాణము నూనె 1 కుడవము మేకపాలు 2 కుడవములు యిటులవీనినెల్ల నేకముజేసి మందాగ్నిలో పాకముజేసి 7 దినములు అభ్యంజనముజేసిన నీలిక మొటిమలు మంగువలీ పలితములు వీనిని హరింపం జేయుటయే గాక ముఖము స్వచ్ఛముగ వెంట్రుకలు నల్లగ ముఖము స్వర్ణకాంతి గలదిగ నగు.

వ్యంగ లక్షణము.

శ్లో॥ క్రోధాయాసప్రకుపితో వాయుఃపి త్తేనసంయుతః ।
ముఖమాగమ్యసహసా మండలంవిసృజత్యతః ।
నీరుజంతనుకంశ్యావం ముఖేవ్యంగంతమాదిశేత్ ॥

తా. కోపము శ్రమ అనువానివలన ప్రకోపించిన వాతపిత్తములతో గలిసి ముఖముపై వేదనారహితముగ పలచగ శ్యామలవర్ణముగ నుండు మండలముల గలుగంజేసిన వ్యంగము (మంగు) యనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ త్రిభువనవిజయాపత్రం మూలం స్థవిరస్య శింశుపాస్త్రైభిః ।
ఉద్వర్తనం విరచితం స్యచ్ఛవ్యంగాపహం సిద్ధమ్॥

తా. గంజాయియాకు దేవదారు యిరుగుడుచేరు వీనినినూరి ముఖమునందు లేపనముజేసిన మచ్చలు వ్యంగము హరించు.

వటాంకురాది లేపము

శ్లో॥ వటాంకురామసూరాశ్చ ప్రలేపాద్వ్యంగనాశనమ్ ।
వ్యంగేమంజిష్ఠయా లేపః ప్రశస్తో మధుయుక్తయా ॥

తా. మఱ్ఱిచిగుళ్ళు చిరుసెనగలు అనువానినిగాని మంజిష్ఠినిగాని తేనెతో నూరి లేపనముజేసిన వ్యంగము హరించు.

వటపత్రాది లేపము.

శ్లో॥ వటస్య పాండుపత్రాణి మాలతీ రక్తంచందనమ్ ।
కుష్ఠం కాలీయకంలోధ్రమేభిర్లేపం ప్రయోజయేత్ ।
యువానపిటికానాంతు వ్యంగానాంచ వినాశకః ॥

తా. పండి తెలుపుబారిన మఱ్ఱియాకులు జాజిచిగుళ్ళు రక్తచందనముచెంగల్వకోష్టు మ్రానిపసుపు లొద్దుగచెక్క అనువానికల్కమును లేపనముజేసిన మొటిమలు మంగు హరించు.

నీలిక లక్షణము.

శ్లో॥ కృష్ణమేవం గుణం గాత్రే ముఖేవా నీలికాం విదుః ॥

తా. పైజెప్పబడినప్రకారము నల్లనిమండలములు శరీరముపైగాని ముఖముపైగాని గలిగిన నీలిక మనంబడు.

కుంకుమాది తైలము.

శ్లో॥ కుంకుమంచందనంలోధ్రం పతంగంరక్తచందనమ్ । కాలీయక ముశీరంచ మంజిష్ఠా మధుయష్టికా । పత్రకంపద్మకం పద్మం కుష్ఠంగోరోచనంనిశా। లాక్షాదారుహరిద్రాచ గైరికంనాగ కేసరమ్ । పాలాశకుసుమంచాపి ప్రియంగుశ్చవటాంకురాః । మాలతీచమధూచ్ఛిష్టంసర్ష పాస్సురభిర్వచా। సతుర్గుణపయః పిష్టై ర్యేతైరక్షమితైఃపృథక్ । పచేన్మందాగ్నినావైద్య స్తైల ప్రస్థద్వయోన్మితమ్ । వదనాభ్యంజనాదేత ద్వ్యంగం నీలి కయాసహ। తిలకం మాషకం త్వచ్ఛం నాశయే న్ముఖదూషి కమ్ । పద్మినీ కంటకంవాపి హరేజ్జంతు మణింతథా । విద ధ్యా ద్వదనంపూర్ణ చంద్రమండల సుందరమ్ ॥

తా. కుంకుమ కేసరములు చందనము లొద్దుగచెక్క రసకర్పూరము రక్త చందనము మ్రానిపసుపు వట్టివేరు మంజిష్టి అతిమధురము లవంగపత్రి పద్మకాష్ఠము తామర చెంగల్వకోష్టు గోరోచనము పసుపు లక్క మ్రానిపసుపు కావిరాయి నాగకేసరములు మోదుగ పువ్వులు ప్రేంకణము మఱ్ఱిచిగుళ్ళు జాజి మైనము తెల్లా వాలు తులసి వస వీనిని దినుసుకొక్కొక అక్షప్రమాణముగ గ్రహించినూరి 4 గిం కలు పాలుబోసి కషాయముకాచి యందు 2 ప్రస్థములు నూనెగలిపి మందాగ్నితో పక్వముజేసి ముఖమునందు లేపనముజేయుచుండిన వ్యంగము నీలిక తిలకాలము మాషము న్యచ్ఛము మొటిమలు పద్మినీకంటకము జంతుమణి వీనిని హరింపంజేసి ముఖమునందు చంద్రునివంటి కాంతిని గలుగంజేయు.

పరివర్తక లక్షణము.

శ్లో॥ మర్దనా త్పీడనాద్వాపి తథై వా స్యభిఘాతతః । మేఢ్రచర్మ యదావాయుర్భజతేసర్వతశ్చరః । తదావాతోపసృష్టత్వా త్తచ్చర్మపరివర్తతే । మణేరధస్తా త్కోశస్తు గంథిరూపేణ లంబతే । సవేదనం సదాహంచపాకంచ ప్రజతిక్వచిత్ । పరి

వర్తికేతితాం విద్యాత్సరుజాం వాతసంభవామ్। సకండూః
కఠినావాపి సైవ శ్లేష్మ సముత్థితా ॥

తా. మేఢ్రమును రుద్దుటచేగాని లేక బిసుకుటచేగాని అభిఘాతమువలనగాని వ్యానవాయువు ప్రకోపించి చర్మమునందుజేరి చర్మమును వెనుకకు నీడ్చుటచే మేఢ్రకోశమువాచి మణిక్రిందగంటువలెనై వ్రేలాడుచు పోట్లు మంటలతోగూడి యొకానొకపుడు పండిన పరివర్తక మనంబడు ఇది వాతమువలన జనించిన పోట్లు గలుగు. కఫమువలన జనించియుండిన దురద కాఠిన్యము గలుగు.

సామాన్యోపచారము.

శ్లో॥ పరివర్తే ఘృతాభ్యక్తాం సుస్విన్నా ముపనాహయేత్ ।
త్రిరాత్రః పంచరాత్రంవా వాతఘ్నై శ్శాల్మలాదిభిః ।
తతోభ్యజ్య శనైశ్చర్మ వేశయే త్పీడయే న్మణిమ్ ।
ప్రవిష్టే చర్మణమణౌ క్లేదయే దుపనాహయేత్ ।
దద్యాద్వాత హరాంవస్తిం స్నిగ్ధా న్యన్నానిభోజయేత్॥

తా. పరివర్తకమునందు మేఢ్రమునకు ఘృతమును బూసి చెమటందీసి వాతహరమైన శాల్మలాదులచే 3 దినములుగాని లేక 5 దినములుగాని కట్టుగట్టి పిదప ఘృతమునుబూసి మేఢ్రమణిని చర్మములో మెల్లమెల్లగ బ్రవేశింపంజేసి పిదప వాతహరములగు ద్రవ్యములచే కట్టుగట్టి వాతహరములగు ద్రవ్యములచే సిద్ధముజేయబడిన ఘృతాదులచేవస్తికర్మంజేసి స్నిగ్ధకరమైన యన్నము భుజింపంజేయవలయు.

అవపాటిక లక్షణము.

శ్లో॥ అల్పీయసిం యదాహర్షా ద్బలా ద్గచ్ఛేత్స్త్రియంనరః ।
హస్తాభిఘాతా దథవా చర్మణ్యు ద్వర్తితే బలాత్ ।
మర్దనా త్పీడనా ద్వాపి శుక్రవేగ విఘాతతః ।
యస్యావ పాట్యతే చర్మ తాం విద్యా దవపాటికామ్ ॥

తా. సూక్ష్మమైన యోనిఛిద్రముగల స్త్రీతో బలాత్కారముగ రతికేళిం జేలుటచేనేని లేక చేతిదెబ్బచేనేని బలాత్కారమువలన మేఢ్రచర్మము వ్యత్యస్తంబగుటచేనేని పిసుకుటచేనేని అదురుటచేనేని శుక్రవేగము వర్ధగించుటచేనేని మేఢ్రచర్మము భిన్నంబై పీడను గలుగంజేసిన అవపాటిక మనంబడు.

చికిత్స.

శ్లో॥ స్నేహ స్వేదై రిమాంవైద్య శ్చికిత్సే దవపాటికామ్ ॥
తా. అవపాటికయందు స్నేహస్వేదోపచారములఁ జేయవలయు.

నిరుద్ధ ప్రకస లక్షణము.

శ్లో॥ వాతో పసృష్టే మేఢ్రేతు చర్మసంశ్రయతే మణిమ్ । మణి
శ్చర్మో తనద్ధస్తు మూత్రస్రోతో రుణద్ధిచ। నిరుద్ధ ప్రకసేతస్మి
న్మందధారమ వేదనమ్ । మూత్రం ప్రవర్తతేజంతో ర్మణిర్వి
ప్రియతేనచ । నిరుద్ధప్రకసంవిద్యా త్సరుజం వాతసంభవమ్ ॥

తా. వాతసంబంధమువలన మేఢ్రపీడగలవాడైయుండ చర్మము వాని మేఢ్ర శిని మూసికొనుటవలన మూత్రమార్గము నడ్డగింపంబడి పోట్లు మంటలు లేక నే దుబింపువులుగ మూత్రము వెడలిననిరుద్ధప్రకసమనంబడు. ఇదివాతమువలనజనించు

చికిత్స.

శ్లో॥ నిరుద్ధ ప్రకసేనాడీం లోహీ ముభయతో ముఖీమ్ ।
దార్వీంచ వాజతుకృతాం ఘృతాక్తాంసం ప్రవేశయేత్ ।
పరిషించే ద్వసాంమజ్జాం శింశుమార వరాహయోః ।
చక్రతైలం తథాయోజ్యం వాతఘ్నద్రవ్యసంయుతమ్ ।
అహస్థూలతరాం సమ్య జ్నాడీంగర్భే ప్రవేశయేత్ ।
భిత్వావా సేవనీంముక్త్వా సద్యఃక్షత వదాచరేత్ ॥

తా. నిరుద్ధప్రకసమునందు యినుము వెదురు లక్క అనువానిలో దేనిచే నేని కళలాను 2 ముఖములుగలదిగ జేయించి నెయ్యిబూసి లోన ప్రవేశింపంజేయు క దానినోరునుదెరచి మొసలిపంది అనువానియొక్కక్రొవ్వును మజ్జనువాతహరద్ర వ్యయుక్తముగ జేయబడిన చక్రతైలమునుబోసి తదనంతరము సేవనియను నాడిని లి మిక్కుటముగ స్థూలించియుండు నాడిని ఛేదించి గర్భములో బాగుగ ప్రవే పంజేసి సద్యఃక్షతోపచారములం జేయవలయు.

సన్నిరుద్ధ గుద లక్షణము.

శ్లో॥ వేగసంధారణా ద్వాయు ర్విహితో గుదసంశ్రితః ।
నిరుణద్ధి మహాస్రోత స్సూక్ష్మద్వారం కరోతిచ ।
మార్గస్య సౌక్ష్మ్యా త్కృచ్ఛ్రేణ పురీషం తస్య గచ్ఛతి ।
సన్నిరుద్ధ గుదంవ్యాధి మేనంవిద్యా త్సుదారుణమ్ ॥

తా. మలమూత్రాదివేగము నడ్డగించుటచే గుదాశ్రితవాతము ప్రకోపించి గుదము నడ్డగించి గుదద్వారమును సన్నముగ జేయు దానివలన మలము కడుకష్టముమీద వెడలు ఇదియ సన్నిరుద్ధగుద మనంబడు. ఇది కడుభయంకర మైనది.

చికిత్స.

శ్లో॥ సన్నిరుద్ధ గుదేత్తైలై స్స్నేహోవాత హరైర్హితః ।
తధానిరుద్ధ ప్రకసే క్రియాపి కథితా హితా ॥

తా. సన్నిరుద్ధగుదమునందు వాతనాశకర తైలసేచనము నిరుద్ధప్రకసమునందు జెప్పంబడిన సర్వక్రియలను జేయవలయు.

అహిపూతన లక్షణము.

శ్లో॥ శకృన్మూత్ర సమాయుక్తే ధౌతే పానే శిశోర్భవేత్ ।
స్విన్నేవా స్నానమూనేవా కండూరక్త కఫోద్భవా ।
తతః కండూయనాత్క్షిప్రం స్ఫోటాః స్రావశ్చ జాయతే ।
ఏకీభూతం వ్రణం ఘోరం తం విద్యా దహిపూతనమ్ ॥

తా. శిశువు మలమూత్రోత్సర్జనమును జేసినపిదప గుదమును కడుగకుండుటచే నేని చెమటను దుడువకుండుటచే నేని స్నానము జేయించిన పిదప దుడువకుండుటచే నేని రక్తకఫములు ప్రకోపించి నురదనుగలుగం జేయు. పిదప గోకుటచే శీఘ్రముగ కురుపులుజనించి స్రావమును జేయుంచుటచే వొకటితోనొకటిజేరి విస్తరించు. ఇదియ అహిపూత మనంబడు. (ఈభయంకరమైన రోగము తరుచుగ శిశువులకే జనించు.)

శంఖాది లేపము.

శ్లో॥ శంఖ సౌవీర యష్ట్యాహ్వై ర్లేపః కార్యో హిపూతనే ॥

తా. శంఖము సురమరాయి అతిమధురము వీనినినూరి లేపనముజేసిన అహి పూతనము హరించు.

పటోలాది ఘృతము.

శ్లో॥ పటోల పత్రత్రిఫలా రసాంజన విపాచిపతమ్ ।
పీతం ఘృతం నాశయతి కృచ్ఛ్రమప్యహిపూతనమ్ ॥

తా. చేదుపొట్లాకు త్రిఫలములు రసాంజనము అనువానికల్కములలో ఘృతముగలిపి కాచి పానముజేసిన కష్టసాధ్యమైన అహిపూతనము హరించు.

వృషణకచ్ఛ లక్షణము.

శ్లో॥ స్నానోత్సాదన హీనస్యమలో వృషణసంస్థితః ।
యదా ప్రక్లిద్యతే స్వేదా త్కండూ స్సంజాయతే తదా ।
కండూయనా త్తతః క్షిప్రం స్ఫోటా స్స్రావశ్చ జాయతే ।
ప్రాహు ర్వృషణకచ్ఛాంతాం శ్లేష్మరక్తప్రకోపజాత్ ॥

తా. స్నానము జేయునపుడు వృషణమలమును బాగుగ కడిగికొనకుండుట వలన వృషణములయందు మలము జేరి చెమటవలన తేమగలదై మిక్కుటముగ దురదను గలుగంజేయు. దానిని గోకినతక్షణముననే పురుపులు జనించి స్రావముగలుగు. ఇదియు వృషణకచ్ఛ మనంబడు. ఇది కఫరక్తమువలన జనించు.

సర్జాది లేపము.

శ్లో॥ సర్జాంబుకుష్ఠసైంధవసిద్ధార్థైః ప్రకల్పితో యోగః ।
ఉద్వర్తనేన నియతం శమయతి వృషణకండూతిమ్ ॥

తా. సర్జరసము వట్టివేరు చెంగల్వకోష్టు సైంధవలవణము తెల్లావాలు వీనిని యెల్లపుడు బూయుచుండిన వృషణములయందలి దురద హరించు.

కాసీసాది లేపము.

శ్లో॥ కాసీస రోచనా తుత్థ హరితాళ రసాంజనైః ।
అమ్లపిష్టైః ప్రలేపోయం ముష్కకండ్వహిపూతనే ॥

తా. అన్నభేది గోరోచనము మైలుతుత్తము హరిదళము రసాంజనము వీని నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి దురద అహిపూతనము హరించు

సూకరదంష్ట్ర లక్షణము.

శ్లో॥ సదాహో రక్తపర్యంత స్త్వక్పాకీ తీవ్రవేదనః ।
కండూమాన్జ్వరకారీచ సస్స్యా త్సూకరదంష్ట్రకః ॥

తా. చర్మము దాహయుక్తంబై యెఱ్ఱనై పండి తీవ్రవేదన దురద వాపు లేక వ్రణముగలదై జ్వరయుక్తంబుగ నుండిన సూకరదంష్ట్ర మనంబడు.

రాజీవాది కల్కము.

శ్లో॥ రాజీవమూలకల్కః పీతో గవ్యేన సర్పిషా ప్రాతః ।
శమయతి సూకరదంష్ట్రా ద్భూతం జ్వరం ఘోరమ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱదామరగడ్డలకల్కములో ఆవునెయ్యి గలపి ప్రాతఃకాలమున నెల్లపుడుసేవింపుచుండిన సూకరదంష్ట్రమువలనగలిగిన భయంకరమైనజ్వరము హరించు.

రజన్యాది లేపము.

శ్లో॥ రజనీం మార్కవం మూలం పిష్టం శీతేనవారిణా ।
తల్లేపా ద్ధంతి విసర్పం వారాహ దశనాహ్వయమ్ ॥

తా. పసుపుగుంటగలగరవేరు వీనిని శీతోదకములోనూరి లేపనముజేసిన విసర్పము వరాహదంష్ట్రము హరించు.

స్వరభంగ నిదానము.

శ్లో॥ వాతపిత్తే గళే జాతే స్వరభంగః ప్రజాయతే ।
ఏతదుక్తంతు పూర్వేణ వామదేవేన మానినా ॥

తా. వాతపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమును జెందిన స్వరభంగము గలుగునని పూర్వమునందు వామదేవుడను మునీశ్వరుడు వచించెను.

విభీతకాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] విభీతకకణాముండీ సైంధవం తత్సమం సమమ్ । గోమూత్రేణపిబేన్నిష్కం స్వరభంగప్రశాంతయే ॥

తా. తానికాయ పిప్పలిభోజతరము సైంధవలవణము వీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముచేసి నిష్క మెత్తును గోమూత్రములోగలిపి త్రాగిన స్వరభంగము హరించును.

ఆర్ద్రికాది చూర్ణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ఆర్ద్రికంభృంగగోరంట వచాబ్రాహ్మీచవా కుచీ । ఏలాచూర్ణం సమాంశేన పలైకం వారిణాపిబేత్ । మాఘమాసే చతుర్దశ్యాం కృష్ణపక్షే ద్విసప్తకే । గాంధర్వో జాయతే సమ్యక్కోకిలానాం స్వరో యథా ॥

తా. అల్లము గుంటగలగర గోరింట వస మండూకబ్రహ్మీ భావంచివిత్తులు యేలకులు వీనిని సమభాగములుగచూర్ణముజేసి 1 పలము నుష్ణోదకములోగలిపిమాఘ బహుళచతుర్దశిదినము మొదలు 14 దినములు త్రాగిన కంఠస్వరము గాంధర్వకోకిల స్వరములతో సమానంబగు.

సైంధవాది చూర్ణము.

శ్లో॥ సైంధవేంద్రయవంరాత్రౌ మరిచం చోష్ణవారిణా । పాయమే త్కర్షమాత్రంతు గళదోషప్రశాంతయే ॥

తా. సైంధవలవణము కొడిసెపాలవిరియాలు వీనిచూర్ణమును కర్షప్రమాణము వుష్ణోదకములోగలిపి రాత్రులయందు త్రాగిన స్వరభంగము హరించు.

శ్లో॥ కరంజబీజమజ్జాచ ద్వినిష్కం చోష్ణవారిణా । గళదోషహరంపానే పథ్యాం క్షౌద్రకసంయుతామ్ ॥

తా. క్రానుగవిత్తులలోనిపప్పును 2 నిష్కములయెత్తునువుష్ణోదకములోగలిపి త్రాగినను లేక కరక్కాయచూర్ణమును తేనెలోగలిపి సేవించినను స్వరభంగము హరించు.

శ్లో॥ [సిద్ధసారార్ణవే] అభయాంగంధకంక్షౌద్రం నింబబీజంసమాంశకమ్ । గళదోషహరంలేహ్యం సక్షౌద్రం పర్వటీరసమ్ ॥

తా. కరక్కాయ గంధకము వేపవిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి తేనెలోగలిపి సేవించినను పూర్వోక్తపర్పటీరసమును తేనెతోసేవించినను స్వరభంగము హరించు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ధాత్రీఫలరసైః క్షీరైః పానంస్యాత్స్వరభంగనుత్ । త్రిమాసే సేవయేన్నిత్యం స్వరభంగప్రశాంతయే ॥

తా. ఉసిరికపండ్లరసమును పాలలోఁగలిపి త్రాగిన స్వరభంగము హరించు. స్వరభంగరోగనివారణార్థంబై చెప్పంబడినయౌషధమునుత్రిమాసములు సేవింపవలయు

వదనదుర్గంధ నిదానము.

శ్లో॥ కఫపిత్తే గళేజాతే వక్త్రే దుర్గంధసంభవః ।
తచ్ఛాంత్యర్థం వదిష్యామి భైషజ్యం లోకమోహనమ్ ॥

తా. కఫపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమును జెందిన నోటదుర్గంధము గలుగు. అది శమించుటకై ప్రశస్తమైన చికిత్సల వచించెద.

చికిత్స.

శ్లో॥ సర్వసోమాతులుంగస్య సంయుతో మధుసర్పిషా ।
తాలుదేశే ప్రదేయశ్చ చూర్ణితం సైంధవం తథా ।
గోజలైః క్వథితం పథ్యా మిసికుష్ఠకణాన్వితమ్ ।
వదనస్య దురామోదం నిహంతి పరీలితమ్ ।
ధృతంచ కాంజికం దోషే పరితో భక్షయే త్సితామ్ ।
తథా కృతే భవేదాస్యే దురామోదానుమర్దనమ్ ॥

తా. మాదీఫలరసములో తేనెగాని నెయ్యిగాని కలిపి త్రాగినను సైంధవలవణచూర్ణమును తాలుప్రదేశమునందునిచినను కరక్కాయలు సదాప చెంగల్వకోష్టు పిప్పళ్లు వీనిని చూర్ణముజేసి గోమూత్రములోఁగలిపి కాచి త్రాగినను నోటిదుర్గంధము హరించు. లేకకలితో పంచదారగలిపి గండూషముజేసిన నోటిదుర్గంధముహరించు.

కుష్ఠాది వటికములు.

శ్లో॥ గోమూత్రే క్వాథయే త్కుష్ఠం వాలుకం సహరీతకీ ।
పిష్ట్వా ధార్యావటీః కృత్వా ముఖదుర్గంధనాశని॥

తా. చెంగల్వకోష్టుకూతురుబుడమకరక్కాయలు వీనిని చూర్ణముజేసిగోమూత్రములోఁగలిపి వండిమాత్రలుజేసి నోటనునిచుకొనిన నోటిదుర్గంధము హరించు.

లాజాది వటికములు.

శ్లో॥ లాజాజాతీఫలం పూగో మాక్షికంచ పిబేదను ।
శితతోయం పలార్ధంచా ప్యాస్యమద్గంధశాంతయే॥

తా. పేలాలు జాజికాయ పోకలు వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి తేనెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి భక్షించి వెంబడిగ ½ పలము శీతోదకమును ద్రాగిన నోటి దుర్గంధము హరించు.

పులిపిర్ల విధానము.

శ్లో॥ వాతేన కఠినం పీతం జాయతే కందుభేదనమ్ ॥

తా. వాతమువలన కఠినమై పచ్చగనుండు పులిపిర్లు జనించు.

చికిత్స.

శ్లో॥ అశ్వత్థత్వచో భస్మ చూర్ణేన సమమిశ్రితమ్ ।
నవనీతం ద్వయో స్తుల్యం మర్ద్యం తేనవిలేపయేత్ ।
ఆననే గుదపార్శ్వేచ కటిస్థాః పిటికా జయేత్ ॥

తా. రావిచెక్కలబూడిదె కొత్తసున్నము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించివానికి సమముగ వెన్నగలిపి లేపనముజేసిన ముఖము గుదపార్శ్వము నడుము వీనియం దుండెడి పులిపిర్లు నశించు. (మఱియొక నక్కపీటాకురసమును బూసిన పులిపిర్లు నశించు.)

ఛాయారోగ నిదానము.

శ్లో॥ ఛాయారోగం ప్రవక్ష్యామి వాతదోషాదిసంభవమ్ ।
ఉత్తమాంగస్య కేశేషు రక్తరూపం ప్రజాయతే ॥

తా. వాతాదిదోషమువలన శిరమునందలి వెంట్రుకలు రక్తవర్ణంబులైన ఛాయారోగ మనంబడు.

ఛాయారోగ చికిత్సలు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే]జపాపుష్పశతంహంతికృష్ణగోమూత్రలేపనాత్ ।
గుంజామూలఫలంచూర్ణం కంఠకారిఫలద్రవైః ।
తేనలేపోనిహంత్యాశు ఛాయారోగంసుదుస్సహమ్ ॥

తా. 100 దాసానిపువ్వులను కరియావు మూత్రముతో నూరి లేపనము జేసిన ఛాయారోగము హరించు. మఱియు గురిజవేరు గురిజవిత్తులు వీనిమార్గమును నేలము లక పండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసిన అసాధ్యమైన ఛాయారోగము శీఘ్రముగ హరించు.

శ్లో॥ [శారీరే] భల్లాతకఫలద్రావై స్స్నుహిక్షారయుతైర్జయేత్ ।
కుంకుమం మరిచం చార్ధం పిష్ట్వా తైలేన లేపనాత్ ।
పక్త్వా తైలం నిహంత్యాశు లేపో జంబీరజద్రవైః ।
లాక్షా భల్లాతకం ముస్తా కుష్ఠ గుగ్గులు సర్పిషా ।
విళంగేన సమంచూర్ణం పిబే చ్ఛాయాహరం పరమ్ ॥

తా. జీడిపండ్లరసమును జెముడుక్షారములో గలిపిగాని లేక కుంకుమపువ్వు 1 భాగము మిరియాలు ½ భాగము యీరెంటినినూరి నూనెతో గలిపిగాని నిమ్మపండ్లర సములో నూనెను గలిపి కాచిగాని లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించు. లక్క బిళ్ళ్యము జీడిగింజలు తుంగముస్తెలు చెంగల్వకోష్టు గుగ్గిలము వాయువిడంగములు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నేతితో గలిపి త్రాగిన ఛాయారోగము హరించు.

భల్లాతకాది లేపము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] భల్లాతకంకృష్ణతిలాః కంటకారిఫలం సమమ్ ।
పిష్ట్వా తండులతోయేన లేపశ్ఛాయాం వినాశయేత్ ॥

తా. జీడివిత్తులు నల్లనువ్వులు నేలములకపండ్లు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి బియ్యపుకడుగుతో నూరి లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించు.

శ్లో॥ భల్లాతకంచ బృహతీ గుంజామూలం కటిల్లకమ్ ।
మధునా సహలేపేన ఛాయారోగం వినశ్యతి ॥

తా. జీడివిత్తులు ములకవిత్తులు గురిజవేరు కాకరవేరు వీనిని సమభాగములుగ తేనెతోనూరి లేపనము జేసిన ఛాయారోగము హరించు.

అరోచక లక్షణము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] వాతాదిభిశ్శోకభయాతిలోభ క్రోధైర్మనోఘ్నాశనరూపగంధైః । అరోచకాస్యుః పరిహృష్టదంత కషాయవక్త్రశ్చ । మతోనిలేన ॥

తా. వాతపిత్త కఫసన్నిపాత శోకభయ అతిక్రోధ లోభములవలన అంధ చకము జనించు ఇది జనించినపిదప మనోవేదన అన్నాద్వేషరూపకమైన దౌర్గన్ధ్యముల్గో గలుగు. మఱియు అరుచి వాతజనితంబై యుండినదంతములు పులిసినట్టుగ నోరు వగరుగ నుండు.

చి కి త్స లు.

శ్లో॥ కుష్ఠసౌవర్చలాజీర శర్కరా మరిచంబిడమ్।
ధాన్యైలాపద్మకోశీర పిప్పల్య శ్చందనోత్పలమ్ ।
లోధ్రతేజోవతీపథ్యా త్ర్యూషణం శయనాగ్రజమ్ ।
ఆర్ద్రదాడిమనిర్యాస స్సాజాజీ శర్కరాయుతః।
సతైలమాక్షికాస్త్వేతే చత్వారః కబళగ్రహాః ।
చతురో రోచకాన్ ఘ్నంతి వాతాద్యేకజ సర్వజాన్॥

తా. చెంగల్వకోష్టు సౌవర్చలవణము జీలకఱ్ఱ మిరియాలు బిడాలవణమువీని ని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార అవనూనె తేనె అనుపానినిసమ ముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి ప్రాతస్సాయంకాలములయందు రేగుబండంత * కబళముజేసిన వాతారోచకమును దనియాలు యేలకులు తామరదుంపలు వట్టివేరు పిప్పళ్ళు శ్రీగంధము నల్లకలువగడ్డలు వీనిని సమభాగములుగచూర్ణముజేసి అందుపం చదార అవనూనె తేనె అనుపానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండిరేగుబం డంతి కబళము జేసిన పిత్తారోచకమును లొద్దుగపట్ట వెక్కుడుతీగె కరక్కాయ శొంఠి పిప్పళ్ళు మిరియాలు యవక్షారము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అం దు పంచదార అవనూనె తేనె అనుపానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత ప్రాతస్సాయంకాలముల కబళముజేసిన కఫారోచకమును జీలకఱ్ఱ చూ ర్ణముజేసిన యందల్లపురసము దాడిమపండ్లరసమును శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు పంచదార అవనూని తేనె అనుపానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత కబళము జేసినను సన్నిపాతారోచకమును హరించు.

శ్లో॥ శమయతి కేసరమరుచిం పలవణఘృతమాశు మాతులుంగస్య!
దాడిమచర్వణమథవాచరకో రుచికారిసూచిమామాస॥

---

* కబళ మన—నోటియందు దునిచికొని నములుటయు

తా. మాదీఫలకేసరములు సైంధవలవణము వీనినిసమభాగములుగ చూర్ణము జేసి అందు తగుమాత్రము నెయ్యిగలిపి ప్రాతస్సాయంకాలములయందు భక్షించినను లేక పుల్లదాడిమగింజల బాగుగనమిలి భక్షించినను అరుచి శీఘ్రముగ నశించునని చరక సంహితయం దుదహరింపబడి యున్నయది.

శ్లో॥ శర్కరా దాడిమం చాథ ద్రాక్షా ఖర్జూరమేవచ ।
కేసరం మాతులుంగస్య సింధునా మధునాపివా ।
ఆస్యవైరస్య శమనం భక్షయే త్కర్షసమ్మితమ్ ॥

తా. దీపద్రాక్ష ఖర్జూరము మాదీఫలకేసరములువీనిని సమభాగములుగదంచి అందు శర్కర దాడిమపండురసముపైచి సైంధవలవణమునైనను తేనెనైననుగలిపి లేహ్యపక్వముగవండి అందొకకర్షమును సేవించిన అరుచి హరించి జిహ్వకు రుచి గలుగు.

శ్లో॥ విడంగచూర్ణం కర్షైకం క్షౌద్రై శ్చతుర్గుణైర్యుతమ్ ।
అసాధ్య మపి సంహన్యా దరుచిం వక్త్రధారణాత్ ॥

తా. 1 కర్షము వాయువిడంగముల చూర్ణమునందు 4 కర్షముల తేనెగలిపి కొంచెము వెచ్చచేసి గట్టియైనపిదప రేగుబండంతమాత్రలుజేసి యందొకమాత్రను పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన సాధ్యమైన అరుచి హరించు.

శ్లో॥ సితా వ్యోష కపిత్థానాం చూర్ణంక్షౌద్రేణ తద్వటీమ్।
సర్వారోచకశాంత్యర్థం ధారయే ద్వదనాంబుజే ॥

తా. శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు శర్కర వెలగపండుగుజ్జు తేనెగలిపి పక్వముగవండి మాత్రలుజేసి పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన సమస్తమైన అరుచులు నశించు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగ విహార పారీణనిధి మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య నామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణనీలకంఠ కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితే క్షుద్రరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానయుక్తం ద్వావింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— త్రయోవింశప్రకరణము. —

శ్లో॥ బాలచంద్రకళామాళిం భుజగేంద్రవిభూషణమ్ ।
తారకం సచ్చిదానందం లింగమూర్తి మహం భజే ॥

తా. బాలచంద్రుని శిరమున ధరించినవాడును సర్పములే యాభరణములుగ గలవాడును జగత్తును ధరింపజేయువాడును సచ్చిదానందరూపుడును లింగస్వరూపుడునగు పరమేశ్వరుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజని పేర్కొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీ గ్రంథముయొక్క త్రయోవింశప్రకరణమును వచించుచున్నాడను.

విషనిదానము.

శ్లో॥ [బ్రహ్మగారుడే] అనేకవిషజీవానాం చూర్ణంముఖమైర్యు
తమ్। మిశ్రితంనఖదరతైశ్చ లోహద్యం చూర్ణసంచయమ్ ।
కృత్రిమంతువిషంఖ్యాతం పక్షమాసా ద్విబాధతే । ఆలస్యం
కురుతేజాడ్యం కాసశ్వాసబలక్షయమ్ । రక్తస్రావోజ్వర
శ్శోభా పీతచక్షుశ్చలక్షణమ్ ॥

తా. అనేకవిషజంతువులు ముఖమునందు విషము గల సర్పాదిజంతువిషములు గోళ్ళు దంతములు లోహములు మొదలగువానిచూర్ణాదు లన్నాదులతోడ గలిపి యొసంగుటయ కృత్రిమవిషమనంబడు. ఇది 15 దినములకుగాని 1 మాసమునకుగాని విషమెక్కి బాధించును. దానిలక్షణము లెవ్వి యనిన-ఆలస్యము జాడ్యము

దగ్గు వుబ్బసము బలక్షయము రక్తస్రావము జ్వరము శరీరమునందు వావు నేత్రముల యందు పసుపువర్ణము అనునవియౌ.

భీమరుద్ర రసము.

శ్లో॥ మృతం స్వర్ణం శుద్ధసూతం శుద్ధంవై హేమమాక్షికమ్ ।
త్రయాణాం గంధకం తుల్యం మర్ద్యం కన్యాద్రవైర్దినమ్ ।
తచ్ఛుష్కం ససిత క్షౌద్రం మాషైకం లేహయే త్సదా ।
వహ్నిమూలం శృతం క్షీరై రనుస్యాద్గరనాశనమ్ ।

తా. సర్వమాక్షికము శుద్ధిజేసినరసము శుద్ధిజేసిన హేమమాక్షికము యీ మూటికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకమును గలిపి కలబంధరసములో 1 దినము మర్దించి నీడనెండించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పంచదార తేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించి, వెంబడిగ పాలలో చిత్రమూలమును వైచి కాచిత్రాగిన కృత్రిమవిషము నివర్తించు.

శట్యాది యోగము.

శ్లో॥]మాధవనిదానే] శటీ పుష్కరమూలంచ పాచ్యం పారావ పిత్తకమ్ । తత్పిబే చ్ఛీతలం పానే గరతృష్ణాజ్వరాపహామ్॥

తా. కచోరములు పుష్కరమూలము పావురపిట్టచేను వీనిని సమభాగము లుగవండి శీతోదకముతో త్రాగిన కృత్రిమవిషములు దప్పి జ్వరము నివర్తించు.

అభయాది వటికములు

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] వృషభూనింబపత్రాణి పటోలంచపలమ్ ।
తోయే చాష్టగుణే క్వాథం పాదశేషం సమాహరేత్ ।
క్వాథతుల్యం ఘృతంగవ్యం ఘృతార్థ మభయారసం ।
ఘృతశేషం పచే త్సర్వం పానా ద్విషహరం ఘృతం ॥

తా. అడ్డసరము నేలవేము చేదుపొట్లాకు వీనిని దినుసుకు పలిమెడుచొప్పున దంచి 24 పలము లుదకముబోసి 4 వ భాగముగ కషాయముకాచి దానికి సమముగ ఆవునెయ్యి ఆవునేతికిసమముగ కరక్కాయలరసము గలిపి చిక్కగ వండి సేవించిన విషదోషము నివర్తించు.

సర్పాక్షి యోగము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సమూలపత్రాం సర్పాక్షీం జలేన క్వథితాం పిబేత్ । నరమూత్రైశ్చవాపిష్టాం పిబేత్సర్వగరాపహా ॥

తా. సర్పాక్షిసమూలమును దంచియుదకములోవైచి కషాయముకాచి త్రాగినను లేక సర్పాక్షిని నరమూత్రముతోనూరి త్రాగినను సర్వవిషములు నివర్తించు.

విషచికిత్స.

శ్లో॥ [అశ్వినీకల్పే] న్యగ్రోధో రజనీకుష్ఠం పిష్ట్వాజ్యంగృహధూమకం । తండులీయకమూలేన కర్షంగరహరంపిబేత్॥

తా. మఱ్ఱి పసుపు చంగల్వకోష్టు కరుసూపము చిత్రిశివేరు వీనినిసమభాగములుగ నూరి కర్షప్రమాణమును నేతిలో గలిపి సేవించిన విషదోషము నివర్తించు.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] శిరీషర మేఘనాదంచ నవనీతసమన్వితం । భల్లాతకం విషం హంతి లేపనేన క్షణాద్ధ్రువం ।

తా. దిరిసెనము చిత్తి జీడి వీనిని సమభాగములుగ నూరి వెన్నలో గలిపిలేపనము జేసిన విషము నిశ్చయముగ క్షణకాలములో నివర్తించు.

కుక్కకాటునకు చికిత్సలు.

శ్లో॥ [భేషజకల్పే] గుడతైలార్కదుగ్ధస్య లేపశ్శ్వానవిషంహరేత్ । పిష్ట్వాపామార్గమూలంతుకర్షైకంమధునాలిహేత్ ।
శ్వానదష్టవిషం హంతి లేపాత్కుక్కుటవిష్టయా ।

తా. బెల్లము నూనె జిల్లేడుపాలు వీని నేకముజేసి లేపనముజేసినను కర్షప్రమాణము వుత్తరేణువేళ్ళనునూరి తేనెలోగలిపి భక్షించినను లేక కరచిన స్థలమున కోడి పిష్ఠమును లేపనము జేసినను వెఱ్ఱికుక్క (నక్క) విషము నివర్తించు. (గోధుమ కాకరగడ్డను 40 దినములు సేవించినను లేక మ్రాంగ బోడతరము వీనిరసములో 3 నూనెబొట్లు గలిపి 40 దినములు త్రాగినను వెఱ్ఱికుక్క నక్కవిషములు నివర్తించు.)

శ్లో॥ [మాధవనిదానే]. నింబకుటజబీజాని చందనాం బుజకేసరం । క్షీరైః పిష్టం నిహంత్యాశు శ్వానమార్జాలజంవిషం॥

తా. వేపవిత్తులు కొండిసెవిత్తులు చందనము తామరగరులు వీనిని పాల నూరి త్రాగిన కుక్కకాటు (నక్కకాటు) పిల్లికాటుశీఘ్రముగ నివర్తించు. (… లము వెర్రిటుకలను మంగలములోవైచి మసిజేసి దానిలో నూనెగలిపి త్రాగి… లేక శరీరమునకు కాకరాకురసము బూసికొని స్నానముజేసినను వెర్రికుక్క నక… విషము నివర్తించు) కుక్కనక్క విషములయం దొకవత్సరమువరకు సప్పిడివ… కమును భుజించుటయేగాక స్త్రీసంగమము ఆవాలు మామిడికాయ అనువా… వర్జింపవలయు.

మూషకవిష చికిత్స.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శిలా తాళకకుష్ఠంచ భావ్యం నిర్గుండిజద్రవై
పానం మూషకదష్టానాం దంతతీవ్రవిషం హరేత్॥

తా. శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు శుద్ధిజేసిన తాళకము చంగల్వకోష్టు వీనినివావి… కురసములో నూరి భావనజేసి త్రాగిన యెలుకకాటు శీఘ్రముగ నివర్తించు.

శ్లో॥ చించాఫల సమాయుక్తం గృహధూమం ఫలార్ధకం।
పురాణాజ్యేన సప్తాహం లిహేదాఖువిషం హరేత్॥

తా. చింతగింజలు కరుధూపము యీ 2 ని నూరి ½ పలము ప్రాతనేతితో గలిపి భక్షించిన యెలుకగాటు హరించు.

శ్లో॥ శిరీషకుసుమం తక్రై ర్వత్సనాభయుతం పిబేత్ ।
విషం మూషకదష్టానాం శమ మాప్నోతి తత్క్షణాత్॥

తా. దిరిసెనపుపువ్వు శుద్ధిజేసిననాభివీనిని చల్లతోనూరి త్రాగిన యెలుక గాటుక తత్క్షణము నివర్తించు. (మఱియు వెంట్రుకలను త్రాడుగపేని ముడివే… జిల్లేడుపాలలో 7 మార్లు తడిపి చుంచెలుక కరచిన స్థలమున గాల్చి దానిపై జిల్లేడు చెక్కపొడి నద్దిన చుంచెలుకగాటు నివర్తించు.

శ్లో॥ తోయై ర్వా నాగరం నస్యం పిబే ద్వా మృతసైంధవం ।
అర్కదుత్తూర మూలంవా జలపానే విషాపహం॥

తా. శొంఠి నుదకముతోనూరి నస్యము జేయించినను లేక శుద్ధిజేసిననాభి సైంధవలవణముతోనూరి త్రాగించినను లేక జిల్లేడు వుమ్మెత్త వీనివేరు నుదకముతో నూరి త్రాగించినను విషము నివర్తించు.

వృశ్చిక విష చికిత్స.

శ్లో॥ కాకజంఘీయ మూలంచా ప్యారనాళేన పేషయేత్ ।
పానాద్వా లేపనా చ్చైవ విషం వృశ్చికజం హరేత్ ॥

తా. వెలుమసంధివేరును కలితోనూరి త్రాగినను లేక దానిని గంధము దీసి కరచినస్థలమున లేపనము జేసినను తేలువిషము నివర్తించు. (మరియూ తంగేడుకొమ్మ రసమును త్రాగిన తేలు గరచుటచే గలిగిన రక్తవమనము నివర్తించు.)

ప్రభావతివటికములు.

శ్లో॥ హరిద్రానింబపత్రాణి పిప్పలీ మరిచానిచ । విశంగం భద్ర
ముస్తాచి జీరకం విశ్వభేషజమ్ । చిత్రకం సైంధవం కుష్ఠం
విషంపాఠా హరీతకీ । ఏతాని సమభాగాని హ్యజామూత్రేణ
పేషయేత్ । చణప్రమాణ వటికా శ్చాయా శుష్కా శ్చ
కారయేత్ । ఏకాముష్ణోదకైః పీత్వా విషూచించ్యపోహతి ।
లూతవిస్ఫోటభేదంచగోమూత్రేణవిలేపయేత్ । అష్టాతక్రేణ
సేవేతసర్పదష్టవిషంహరేత్ । మహోరక్తప్రవాహేకుశ్రీగంధే
న సమంపిబేత్ । అర్కక్షీరయుతంలేప్యం వృశ్చికాది విషం
హరేత్ । హంతిపుష్పంచ పటలం రంభాకందరసాన్వితమ్ ।
కాకమాచీరసైః పీత్వా తిమిరాణి వినాశయేత్ । నీలికామూ
రసైర్యుక్తారక్తాంగత్వంవినాశయేత్ । గుడేనమిశ్రితంభుక్త్వా
వాతరోగంవినాశయేత్ । భృంగరాజ రసైః పీత్వా శిరసో
దాహనుద్భ్రశమ్ । తండులోదక సంమిశ్రం కాసకృచ్ఛ్రాం
వినాశయేత్ । గోమూత్రేణయుతంపీత్వా ప్లీహరోగంవినా
శయేత్ । ఛాగక్షీరసమాయుక్తంవటికాంచాశ్వగంధికామ్ ।
పీత్వా మండలపర్యంతం రాజయక్ష్మవినాశనమ్ ।

తా. మ్రానిపసుపు వేపాకు పిప్పలి మిరియాలువాయువిడంగములు భద్రముస్తలు జీలకఱ్ఱ శొంఠి చిత్రమూలము సైంధవలవణము చంగల్వకోష్టు అతివసచిరుబొద్దికరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి మేకపంచితముతోనూరి

పెసగగింజంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి యందొకదాని నుష్ణోదకముతో సేవించిన విషూచియు ఆవుపంచితముతో జాది లేపనముజేసిన లూత విస్ఫోటకవ్రణములును 8 మాత్రలుచల్లతో సేవించిన పాముకాటును చందనానుపానముతోడ ద్రాగిన నిష్క్రూటముగ రక్తము గారుటయు జిల్లేడుపాలతో జాది లేపనముజేసిన తేలుమొదలగువాని విషంబులును అరటిగడ్డరసముతో జాది నేత్రముల కంజనము వేసిన కంటిపువ్వులును పొరలును కాచిమూనుగసానుపానముతోడ సేవించిన తిమిరరోగంబులును నీలియాకురసముతోడ సేవించిన సర్వాంగము రక్తము స్రవించుటయు బెల్లముతోడ సేవించిన వాతరోగంబులును గుంటగలగరాకు రసానుపానముతోడ సేవించిన శిరము మండుట (తలనొచ్చుటయు) చిత్తిరూకు రసానుపానముతోడ సేవించిన కష్టసాధ్యంబు లగు దగ్గులును ఆవుపంచితముతోడ సేవించిన ప్లీహరోగంబును మేకపాలలో పెన్నేరుగడ్డ చూర్ణమును యీయౌషధమును గలిపి 1 మండలము వరకు సేవించిన రాజయక్ష్మయు నివర్తించు. (మరియు నీప్రభావతీవటికలు తేలు పాము విషముల హరింపజేయుటయందు ప్రశస్తంబులు.

పులికోను చికిత్స.

క॥ వెలగయు నావయు ముద్దగఁ। గలయఁగ మర్దించి యదియు
ఖాదము సేయ। న్నిలలో మనుజులఁ గఱచిన। పులికోనుల
విషము విఱిగి పోవు మహాత్మా॥

తాటిజెఱ్ఱికి చికిత్స.

గీ॥ ధారుణీచక్రమందునఁ దాటిజెఱ్ఱి। గొట్టెపామును మనుజులఁ
గుట్టెనేని! తెల్లచాటియ డకపెట్టి తేటనీరు। ద్రాగి యదిగొట్ట
వలయును దష్టలమున॥

విషప్రతివిషములు.

సీ॥ ఊడుగ గన్నేర్ల కోగిఁ గరక్కాయలు పొత్తిగడ్డయు సొంటి
పొందుమిరాలు। జీడిగింజదలంపఁ జెలఁగి మోదుగుపువ్వు
ధర జెముడుపాలకుఁ దంగెడాకు। ముసిడికి నేరేడు మొగిలి
చెక్కయుఁ బొంమఁ గర్పూరమునకును గలగరాకు। నేరేడు
పండ్లకు నెఱిమగ్గమానకు నుసిరికపప్పు దా నుచితమగును।
దేనె కాజ్యమునకు ధీరత నుదకంబుఁ జిక్కఁ దమ్మలమునఁ

జింతపండు। తాఁకినజీడికిఁ దగదూలగోవిల యమ్మ్రుత్తవెట్టి
దా నుడుగువిధము। తామరచూర్ణము తగఁ బుల్ల పావిలి
పరఁగ నాక్షణమునఁ బచ్చికడుగు। తింత్రిణీఫలమునఁ దిల
కింపఁ బసుపును శెరుగుకు వేపెళ్ళు పెట్టమేలు। మామిడి జీడికి
మహినారికడపాకు క్షీరము సున్నమునకుఁ దిప్పతీఁగె। తెలిక
పిండికి సూనె తేటయటుకులునగు సైంధవలవణంబు సరస
మగును। సొంటిపిప్పళ్ళకు సొరిదిదుర్వాలకు గ్రూలాటికడు
గును గ్రోలగుణము। కడఁగియనుముల కెల్ల గంధంబుసిద్ధంబు
దూలింపదెగడకుఁ దుమ్మచెక్క। పెసలు బెల్లమునకుఁ
బసచల్లగుమ్మడి యడుఁగవికూటికి నావయంద్రు। సూనె
యింగువకొప్పుగానఁ గేతకిరసం బడవిబీరకు స్తలమరి
యుండు। వత్సనాభులకెల్ల వరుసతో నాచిట్టి వెసఁ జేతరాసికి
విరిగినార। కందకుదములపాకందమైవిలసిల్లుఁ బనసపంటికి
సొంటిబాగునౌను। గనకబీజములకుఁ గడునిమ్మరసమును
జీలకఱ్ఱనిడుంతు చెన్నుమీఱఁ। గడునిమ్మపండ్లకు ఖర్జూర ఫ
లములు పొసఁగ సున్నమునకు బసుపుశుద్ధి। నారికేళము
నకు నలవరిబియ్యంబు మొనసి నువ్వులకెల్ల వెుగలిరసము।
జిల్లేడుపాలకు జెంచలిసీలాకు పాషాణములకెల్ల బత్తిగింజ।
నల్లనుందుకు సొంటి యల్లంబు సిద్ధంబు బలురక్కసికి నెల్ల
నులిమిడాకు। నేతికిఁ బులిచల్ల నేర్పుతో సంఘళ్లు జిల్లకు
ద్రాగుడు జిల్లగింజ। లనుచు నుగ్రవిషంబుల నవనినడఁచుఁ।
జెలఁగుచును నిర్విషంబులఁ జెప్పి రిట్లు। సిద్ధసారంబులందు
దాఁ జెలువ మైన। వైద్యశాస్త్రంబులందుల వరుసఁ దెలిసి॥

సర్పదష్టలక్షణము.

శ్లో॥ [బ్రహ్మగారుడే] భ్రాంతిర్మూర్ఛాతిసారశ్చ శూలం వాంతిశ్చ
కంపనమ్। కాసశ్వాసౌ తీవ్రదాహో లక్షణం గద్గదస్వరః।

తా. భ్రాంతిమూర్ఛ అతిసారము శూలవాంతి వణుకు కాసశ్వాసములుతీవ్రమైన దాహము హీనస్వరము యీలక్షణములవలనపాముగరచినదని తెలియవలయు.

పుత్రజీవియోగము.

శ్లో॥ పుత్రజీవీ ఫలే మజ్జా శీతతోయేన పేషయేత్ ।
లేపనే చాంజనే పానే నస్యే సర్పవిషాపహమ్ ॥

తా. పుత్రజీవికాయలలోని గుజ్జును శీతోదకముతోనూరి లేపనము జేసినను నేత్రముల కంజనముచేసినను లేక త్రాగినను లేక నస్యము జేయించినను సర్వసర్పదష్ట విషములు హరించు.

విషహర చికిత్సలు.

శ్లో॥ స్థావరం జంగమం చైవ కృత్రిమం యోగజం తథా ।
నిష్కమాత్రం నసందేహో కాలదష్టోపి జీవతి ॥

తా. స్థావర జంగమ కృత్రిమ విషములయం దొకనిష్కము పుత్రజీవి చేసము ప్రతిదినమును సేవింపుచుండిన సర్వమైన పాములకాటు నివర్తించుటయే గాక కృష్ణసర్పాదులకాటును నిస్సంశయముగ నివర్తించు.

శ్లో॥ ముసలీటంకణం పానే కాలదష్టోపి జీవతి ।
కటుకా ముసలీమూలం పబేత్తోయం విషాపహమ్ ॥

తా. నేలతాటిగడ్డరసములో వెలిగారముగలిపి త్రాగిన కృష్ణసర్పదష్టుడైనను జీవించు లేక చేదుబీరవేళ్ళు నేలతాటిగడ్డలు వీనినినూరి రసముదీసి త్రాగిన సర్వవిషములు హరించు.

శ్లో॥ జలేన లాంగలీకంద నస్యే సర్వవిషాపహమ్ ।
వారిణా టంకణం పీత మథ వార్కస్య మూలకమ్ ॥

తా. చన్నచర్లగడ్డ నుదకముతోనూరి నస్యముజేయించినను లేకతుంగగడ్డలు వెలిగారము వీనినినూరి త్రాగినను జిల్లేడువేరునునూరి త్రాగినను సర్వవిషములుహరించు. (లేక నేలగుమ్ముడువేరుగంధమును భక్షించిన పేరులేనిపాములవిషముహరించు లేక పాపరవేళ్ళరసమునుగాని యీశ్వరచెట్టుసమూలరసమునుగాని లేకచిత్తివేళ్ళరసమునుగాని త్రాగినవిషములునివర్తించు. కొసంగడ్డను బిళ్ళలుగదరిగి జిల్లేడుపాలలో 7 మార్లు భావనజేసి నీడనెండించి చింతగింజంతభక్షించిన సర్వవిషములుహరించు.

శ్లో॥ ఇతి సర్పవిషాదీనాం సర్వస్థానగతే తథా ।
గోక్షీరై రజనీక్వాథం పిబే త్సర్వవిషాపహమ్ ॥

తా. ఆవుపాలలో పచ్చిపసుపుగలిపి కషాయముకాచి త్రాగిన సర్వస్థానముల జెందియుండు పాము మొదలగువాని విషము హరించు.

శ్లో॥ గోమూత్రై ర్నరమూత్రైర్వా పురాణేన ఘృతేనవా ।
హారిద్రా పానమాత్రేణ విషంహంతి చరాచరమ్ ॥

తా. పచ్చిపసుపుపొడిని గోమూత్రముతోగాని నరమూత్రముతోగాని ప్రాతనేతితోగాని సేవించిన స్థావర జంగమాది సర్వవిషములు హరించు.

శ్లో॥ అశ్వగంధా మేఘనాదో గోమూత్రే మహిసాక్షికమ్ ।
గృహధూమయుతం లేపో శివకంఠవిషాపహమ్ ॥

తా. పెన్నేరుగడ్డ చిత్తివేరు మహిసాక్షి గుగ్గిలము కరుఘూపము వీనిని ఆవుపంచితముతోనూరి లేపనము జేసిన కాలకూటవిషముగూడ హరించు.

శ్లో॥ పంచాంగ మశ్వగంధాయాః భాగమాత్రేణ పేషయేత్ ।
లేపహా స్నేహసందేహో గోనసా విషనాశనమ్ ॥

తా. పెన్నేరుసమూలమును మేకపంచితముతోనూరి లేపనముజేసిన దాసరిపాము గరచినవిషము నిశ్చయముగ హరించు. (మఱియు అమావాస్య ఆదివారమునాడు భూతాంపశపువేరునుదెచ్చి దాచి పాముగరచినచో గంధముదీసి అందు 3 నూనెబొట్లుగలిపి త్రాగిన సర్పవిషములు హరించు.)

శ్లో॥ కర్కటీమూలలేపేన సర్పదష్ట స్సుఖీ భవేత్ ॥

తా. ఆగాకరవేరును లేపనముజేసిన సర్పవిషము హరించు.

శ్లో॥ అలాబు బీజంచ కరంజ బీజం కోశాతకీ బీజ శిరీషబీజమ్॥
గోమూత్రపిష్టం వమేతదిష్టం పానాదినా సర్పవిషాపహారమ్॥

తా. చేదానుగపువిత్తులు క్రానుగవిత్తులు చేతిబీరవిత్తులు దిరిసెనపువిత్తులు వీనిని సమభాగములుగ నావుపంచితముతోనూరి ఆవుపంచితములో నేగలిపి త్రాగిన సర్వమైన పాములవిషము నివర్తించు.

శ్లో॥ శ్వేతార్కమూలం కుటజస్యమూలం కోశాతకీహింగువచా
సమేతమ్ । అజేనమూత్రేణ కటుత్రయంచ పిష్టంవిషంహం
త్యపికాలకూటమ్ ॥

తా. తెల్లజిల్లేడువేరు కొడిసెపాల చేరుబీరవిత్తులు యింగువ వసత్రికటుకములు వీనిని సమభాగములుగ మేకపంచితముతో నూరి మేకపంచితముతోనే గలిపి త్రాగిన కాలకూటాది సర్వవిషములుహరించు (800 కరకొయాలభక్షించిన సమస్తమైన పాములవిషము హరించు.)

నేత్రాంజనము.

(కుండకుపండొకభాగము ముంగవిత్తులు 4 భాగములుమిరియాలు $1\frac{1}{2}$ భాగము వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి కణికలుజేసి కలితోగాని నిమ్మపండ్లరసముతోగాని చాది కన్నులకుబెట్టిన సర్వమైన పాములవిషము సుఖజన్నులు నిశ్చయముగ హరించు.)

కం. సకలునకుఁ దక్షకునకును । బ్రకటముగ ననంతునకును బద్మ
కునకు వా। సుకి శంఖపాల కర్కో। టక ఘునపద్మలకు నాద
టను వివరింతుర్ ॥

అష్టఫణిరిదాన తద్విజాక్షరౌషధంబులు.

(ఆదివారమునాడు గరచినపాము అనంతుడనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున మీగాలుమీద ఆ ఆ ఆ అనుయక్షరముల వ్రాసి "అనంతహేలి హేలివిజయా విజయాయ స్వాహా" అనుమంత్రముతో నభిమంత్రించిన విషముదిగు. మఱియు నీమంత్రముతోడనే ఘృతమును నూనెను మంత్రించి త్రాగించిన నాదివారమునాడు గరచిన అనంతుడనే పాము విషము దిగును. సోమవారమునాడు గరచినపాము వాసుకి యనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున మోకాటకీలుమీద ఆ ఆ ఆ అను యక్షరముల వ్రాసి "వాసుకి వాసుకి వాసుకి హేలి హేలి విజయాయస్వాహా" అనుమంత్రముతో మోకాలుమీద దిగమంత్రించి 5 కరకొయలచూర్ణములో నెయ్యిగలిపి మంత్రించి త్రాగించిన సోమవారమునాడు గరచిన వాసుకియనుపాము విషము దిగును. మంగళవారమునాడు గరచినపాముపేరు తక్షకు డనంబడు. ఇది గరచినచోట వెలుపట విషముండు.

కావున కంఠస్థానమునందు లి లి లి అను యక్షరములను వ్రాసి "తక్షక తక్షక తక్షక హేలి హేలి హేలి విజయాయ స్వాహా ఫట్ స్వాహా దిగు దిగు ఓంగురుప్రసాదమ్" అను మంత్రముతో మంత్రించి వేష్టాకును దాని చెక్కనునూరి రసముదీసి పైమంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగించిన మంగళవారము నాడు కరచిన తక్షకుడనే పాము విషము దిగును. బుధవారము నాడు గరచినపాము కర్కోటకుడనంబడు. అది గరచినచోటి దాపల విషముండును. కావున నాభిస్థానమునందు హః అను యక్షరమును వ్రాసి "కర్కోటకా హిలి హిలి విజయా విజయా స్వాహా ఓం గురుప్రసాదమ్" అని నాభియందు దిగమంత్రించి వుప్పు మిరియాలు అనువాని నూరి నీళ్ళలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన బుధవారము నాడు గరచిన కర్కోటకుడను పాము విషము దిగును. గురువారము నాడు గరచినపాము పద్మకుడనంబడు. అది గరచినచోట వెలుపట విషముండును కావున ఆ అను బీజాక్షరమును బొమ్మన వ్రాసి "పద్మాఖ్యా హిలి హిలి విజయాయ స్వాహా దిగు దిగు ఓంగురుప్రసాదమ్" అని బొమ్మన దిగమంత్రించి పెన్నేరుగడ్డరసమును నభిమంత్రించి త్రాగించిన గురువారము నాడు గరచిన పద్మకుడను పాము విషము దిగును. శుక్రవారము నాడు గరచినపాము మహాపద్మకుడనంబడు అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున కంఠమున ఆ అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి "మహాపద్మకా హిలి హిలి విజయా స్వాహా" అను మంత్రముతో కంఠమున దిగమంత్రించి పాతచింతపండును నీళ్ళలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శుక్రవారము నాడు గరచిన మహాపద్మకుడనే పాము విషము దిగును. శనివారము నాడు గరచినపాము శంఖపాలుడనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున నేత్రముమీద ఓం అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి "శంఖపాల శంఖపాల హిలి హిలి విజయా స్వాహా" అనుమంత్రముతో నేత్రములపై యభిమంత్రించి బెల్లమును నీళ్ళలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారము నాడు గరచిన శంఖపాలుడను పాము విషము దిగును. శనివారము ప్రొద్దుగూకగా గరచిన పాము సకలుడనంబడు. అది గరచినచోట దాపల విషముండును. కావున నడితల మీద ఓం అను బీజాక్షరమును వ్రాసి "కురి కురి హిరి హిరి విజయా విజయా స్వాహా" అను మంత్రముతో నడితలమీద మంత్రించి నెయ్యి అనుపకట్టు బెల్లము అనువాని నేకముజేసి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారము నాడు ప్రొద్దుగూకి గరచిన సకలుడను పాము విషము దిగును. ఇట్టుల బ్రహ్మగారుడమనే శాస్త్రమునందు అష్టఫణినిదానంబులు తద్బీజాక్షరౌషధంబులు జెప్పంబడినవి. బీజాక్షరము వ్రాసిన చోటనే మంత్రించవలయు.)

సర్వపాముల కాటుకు మంత్రము.

శ్లో॥ అథో నాగో నాళో చిత్రశాఖో బోడాతేరో జాతిజింటి పిరికావో సర్పకాటూ లూరేనో జ్యాకేత్రో జాతి ఈశ్వర పార్వతిం కరో కోటికోటిఆజ్ఞ ।

ఉత్తరాన వున్మగిరిపర్వతం సర్వతంమీద చెట్టు చెట్టుక్రిందపుట్ట పుట్టలో 300 మచ్చుతేళ్ళు 400 నల్లతేళ్ళు 500 యెఱ్ఱతేళ్ళు 600 ఆకుతేళ్ళు అందులో నొకతేలు నిప్పైపట్టు నీకైదిగు మీగురువున్నల్లేరు నాగేంద్రుడాన దిగు.

తేలు మంత్రము.

శ్లో॥ యఃకృత్తికామూలమఖావిశాఖా సార్పాంతకార్ద్రాసుభుజంగదష్టః । సవైన తేయేనసురక్షితోపి ప్రాప్నోతిమృత్యుం భయదాంమనుష్యః ॥

తా. కృత్తిక మూల మఖ విశాఖ ఆశ్లేష భరణి ఆర్ద్ర నక్షత్రములయందు పాముచే గఱవఁబడినవాఁడు గరుత్మంతునిచే రక్షింపంబడినను మృతిజెందు.

(సర్వసర్పవిషములకు నాగముసిడినినూరి త్రాగింపవలయు.)

పొడపాముల విషమునకు చికిత్స:—తిప్పతీగవేరు నాగమల్లెవేరు వూడుగవేరు పుట్టపావరువేరు వస్త్రఘాలితపువేరు నీలివేరు తీగముషిణివేరు మిరియములు వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతోనూరి కుంకుడుగింజలంత మాత్రలుజేసి రేపు మాపు వొకొక్కమాత్ర నుష్ణోదకముతో సేవించిన పొడపాములవిషము హరించు. పథ్యము వేన్నిళ్ళన్నమును భుజింపవలయు.

వాపుకు చికిత్స:—జిల్లేడాకునుగాని మారేడాకునుగాని నూరి కలికో నుడకించి మాడేసికట్లుగట్టి పిదప దిరిసెనపాకు పుట్టపాదరాకు జిల్లేడాకు అనువానిరసములలో మిరియపుచూర్ణముగలిపి వాపుపై లేపనముజేసిన పాముకాటువలన గలిగిన వాపు నివర్తించును.

గాయమునకు చికిత్స:—జెముడువేరు పుట్టపాదవేరు జిల్లేడువేరు నాగమల్లెవేరు తీగముషిణివేరు పరిమవేరు ముషిణిచిగుళ్ళు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి మెత్తగనూరి ముద్దజేసి చిట్టాముదములోగలిపి లేహ్యపక్వముగ నుడికించి అందు కురియాలుచెంగల్వకోష్టు కాచుఅనువానిచూర్ణము 3 భాగములును గుగ్గిలచూర్ణము 3 భాగ

లు గలిపి మర్దించి గాయముపైననిచ్చి కట్టుగట్టిన పాముకాటువలన గలిగిన
ాయము మానును. కల్మషం బుండిన క్రొతమంగు వేయవలయు.

పుల్లిపాము కాటునకు చికిత్స.—తిప్పతీగె నాగముషిణివేరు మారేడువేరు
ఉంగుపువేరు సెరిజవేరు నీలివేరు దిరిసెనపువేరు తెల్లజిల్లేడువేరు మిరియాలు వీనిని
సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి యింగుప కాయగింజలంత మాత్రలుజేసి యుం
ొకదానిని సేవించిన పుల్లిపాము విషము నివర్తించు. పథ్యము.—చప్పిడి.

విషముకక్కుటకు చికిత్స.—కుంకుడువేరును నూరి కుంకుడుగింజంత సేవిం
చిన విషము కక్కును.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే విషరోగ నిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపాన యుక్తం త్రయో వింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము.

ఆం ధ్ర తా త్ప ర్య ము.

— చ తు ర్విం శ ప్ర క ర ణ ము. —

శ్లో॥ అంబికాపతి మీశానం చంద్రశేఖర మచ్యుతమ్ ।
భస్మోద్ధూళితసర్వాంగం నీలకంఠ మహంభజే ॥

తా. పార్వతీవల్లభుడు జగన్నియామకుడు చంద్రుని శిరమున ధరించినవాడు నాశరహితుడు సర్వాంగముల భస్మము నలదికొనినవాడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్య శిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై బసవరాజని పేరొసంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడు శ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీగ్రంథము యొక్క చతుర్వింశ ప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

జ్వర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] నీచస్థిత భానుదశా జ్వరదృజ్నాశా శిరోర్తికుష్ఠాచ బంధనపీడాకారీ క్షీణేందుదశాపి సైవదుష్టఫలీ ॥

తా. నీచుడుగనుండు సూర్యదశయందును క్షీణచంద్రదశయందును నేత్రనాశము జ్వరము శిరోరోగము బంధనము భయంకరమైనకీడనుష్ఠురోగము మొదలగునవిగలుగు.

శ్లో॥ సుహృద్బంధుసమాయోగో భూనిమిత్తం కలిర్భవేత్ । దేహపీడాజ్వరో వ్యాఘ్రశ్శిఖిమధ్యగతే బుధే। శనేరంతర్గతేప్యేవమ్॥ తద్దోషకృతసిద్ధ్యర్థం కృతయో జపహోమాదికం కుర్యాత్ ॥

తా. కేతుదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండువపుడు స్నేహితులు బంధువులు అనువారి సంబంధము భూవిషయమునందు కలహము శరీరపీడ జ్వరము వ్యాధి గలుగు. మఱియు శనిదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండగా పైఫలములే గలుగు. ఈయుపద్రవములు నివర్తించుటకై జపహోమాదుల జేయవలయు.

వాక్యమ్॥ [కర్మవిపాకే] యే పునః పూర్వజన్మని క్రూరాః పిశునా
స్తత స్తేన్యజన్మని సతతం జ్వరిణ స్స్యుః ॥

తా. పూర్వజన్మమునందు క్రూరుడై దుష్టుడై యుండువానికి తత్సంబంధపాతకమువలన రెండవజన్మమునందు సంతతజ్వరము గలుగు.

శీతజ్వర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ యే పునః క్రూరకర్మాణః పాపాః పిశునచేతసః ।
తే భవేయు స్సదా శీత జ్వరవంత స్తదేనసా ॥

తా. క్రూరకర్మలసేయువాడు పాపాత్ముడు కొండెకాడు యిట్టివారలకెల్లపుడు శీతజ్వరము గలుగు.

శీతజ్వర శమనోపచారము.

శ్లో॥ శాంతయే యుతసంఖ్యాకం ప్రకుర్యా త్ప్రయతో జపమ్ ।
జాతవేదసమంత్రేణ బ్రాహ్మణా భోజయే త్తతః ॥
సురామాంసోపహారాద్యై ర్బలి స్సర్వత్ర శస్యతే ।
సహస్రకలశస్నానం శతభోజన మేవచ ।
శీతజ్వరే పునః కుర్యా దభిషేకం హరే ర్బుధః ॥

తా. పైజెప్పబడిన శీతజ్వరశమనార్థంబై "జాతవేదసే" అనుమంత్రమును పదివేలమార్లు జపించి బ్రాహ్మణభోజనము గాని లేక మద్యము మాంసము అనువానివలన బలిదానమును గాని జేయించవలయు. లేక వెయ్యికలశముల యుదకము దేవునికి నభిషేకమును సేయవలయు. లేక 100 బ్రాహ్మణలకు భోజనంబైన నిడవలయు. లేక విష్ణువునకభిషేకమునైనను జేయించవలయు.

శ్లో॥ సహస్రకలశస్నానం రుద్రేణేశస్య కారయేత్ ।
బ్రాహ్మణా న్భోజయే చ్ఛక్త్యా జపేద్వై జాతవేదసమ్ ॥

తా. శివునికి వెయ్యికలశముల చే రుద్రాభిషేకము జేయించి శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడవలయు లేక "జాతవేదసే" అనుమంత్ర జపము చేసి జేయించవలయు.

జ్వర వైదికోపచారము.

శ్లో॥ వేదానాం శ్రవణం హితస్య చరణం విప్రస్య సంతర్పణమ్ ।
కృష్ణస్య స్మరణం శుభస్య కరణం ద్రవ్యస్య సంతర్పణమ్ ।
అశ్వత్థభ్రమణం సురత్నధరణం దీనస్య సంరక్షణమ్ ।
హన్త్యా దష్టవిధం జ్వరం కుముదినీనాథో యథో గ్రంతమః ॥

తా. వేదశ్రవణము హితకార్యము బ్రాహ్మణభోజనము శ్రీకృష్ణస్మరణము శుభకార్యము ద్రవ్యదానము అశ్వత్థప్రదక్షిణము ఉత్తమరత్నధారణము దీనులపోషించుట అను నుపచారములు "చంద్రుడంధకారము నశింపజేయుమాడ్కి" అష్టవిధ జ్వరముల నశింపంజేయు.

శ్లో॥ సహస్రనేత్రస్యసహస్రబాహో స్సహస్రవక్త్రస్య సహస్ర మూర్ధ్నః । సహస్రపాదస్యసహస్రనామ్నస్సహస్రనామ్నాం పఠనం జ్వరఘ్నమ్ ॥

తా. వెయ్యి నేత్రములు బాహువులు ముఖములు శిరములు పాదములు నామములుగల విష్ణుసహస్రనామపఠనము జేసిన జ్వరమునశించు.

శ్లో॥ గణేశ్వరోవా గరుడేశ్వరోవా గౌరీశ్వరోవా దివసేశ్వరోవా।
మహేశ్వరీ వా కులదైవతంవాతత్పూజనంతజ్జ్వరిణాం ప్రశస్తమ్॥

తా. గణేశుడు విష్ణువు శివుడు సూర్యుడు గౌరి లేక కులదేవత యనువారిలో నెవరి నేని బూజించుటవలన జ్వరమునశించు.

అతిసార కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ స్మార్తాగ్నిం శమయే ద్యస్తు సోతిసారయుతో భవేత్ ।
అగ్నిరక్షేతిసంచజప్త్వా దశాంశంజుహుయాత్తిలాన్ ।
సర్పిషా చాప్లుతా న్దద్యా ద్ధిర్వణం బ్రాహ్మణాయవై ।
అగ్నిరక్షేతియమృక్చ తారతమ్యేనవాజపేత్ ॥

తా. బ్రాహ్మణులు మొదలగువారిస్మార్తాగ్ని నార్పినవానికి అతిసారరోగము
నించు. దానిశమనార్థంబై "అగ్నిరశ్మి" అనురుచమును రోగతారతమ్యము నెఱింగి
పించి ఘృతయుక్తముగ తిలలతో దశాంశహోమము బ్రాహ్మణునకు సువర్ణదాన
ను జేయవలయు.

శ్లో॥ [ఘతాంతరే] అతిసారీ భవతియ స్త్రేతాగ్నివినాశకః । సువ
ర్ణేనాథ తామ్రేణ కుర్యాత్ప్రతికృతిం బుధః । వహ్నేశ్శక్త్య
నుసారేణ పలేనార్ధేన వా పునః । తథాజ్వాలాకులాంగ రక్తచంద
నేనవిలేపితామ్ । రక్తవస్త్రేణసంవీతాం సోమస్య పరిసంస్థి
తామ్ । రక్తమాల్యైశ్చసంఛన్నాం ముక్తాదామపరిష్కృ
తామ్ । కనకాచలవర్ణాభాం ద్వాదశార్కనిభాంశుభామ్ ।
బ్రహ్మచర్యాన్వితే విప్రే కర్మనిష్ఠేఽగ్నిహోత్రిణి । అంగు
ళీయకవస్త్రాద్యైర్భూషితే తాం నివేదయేత్ । మంత్రేణానే
నవిధివదగ్నిప్రీత్యర్థమాదృతః ॥

తా. అగ్నిత్రయమును నశింపంజేయువానికి అతిసారము జనించు. దానిని వారణార్థంబై సువర్ణపర్వతముతో సమానమైన కాంతి ద్వాదశ సూర్యులవంటి కాంతిగల అగ్నిప్రతిమను శక్త్యనుగుణ్యముగ ½ పలమెత్తు బంగారుతో గాని తామ్రముతో గాని మేషవాహనయుక్తముగ చేయించి రక్తచందనము యెట్టి వస్త్రము యెట్టి పుష్పమాలికలు ముత్తియముల హారము అనువానితో నలంకరించి పిదప బ్రహ్మచారిని గాని లేక కర్మనిష్ఠుడగు ఆహితాగ్ని విప్రుని గాని యుంగరములు వస్త్రములు మొదలగువానిచే నలంకరించి పూజించి "శ్లో॥ త్రేతారూపోఽగ్ని రీడ్యస్త్వమంతశ్చాసి వైనృణామ్ । త్వంవేద్యప్రోక్తనంపాప మతిసారం వినాశయ । ఏవం కృతాపరస్సమ్యగతిసారం వ్యపోహతి । నీరుజస్సుఖీ నిత్యం దీర్ఘ మాయుశ్చ విందతి॥" అనుమంత్రముతో దానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] స్త్రీహంతా చాతిసారీస్యా దశ్వత్థారోప
యేద్దశ। దద్యాచ్చశర్కరాధేనుం భోజయేచ్ఛతంద్విజాన్ ॥

తా. స్త్రీహత్య జేసినవానికి అతిసారరోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై

ర్పణమును జేయవలయును. (శయ్యా-ధేనుదాన విధానము రాజయక్ష్మ ప్రకరణమున జెప్పంబడియున్నయది.)

సంగ్రహణీ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ అనన్యగతికాం భార్యా మదుష్టాం కారణం వినా।
పరిత్యజతి యస్సోపి గ్రహణీరోగవా న్భవేత్॥

తా. * అనన్యగతిగలదై పవిత్రముగనుండు భార్యను కారణములేకనే వర్జించెడు దుష్టమనుజునకు సంగ్రహణి రోగముజనించు.

సంగ్రహణీరోగ శాంతి।

శ్లో॥ శివసంకల్పసూక్తస్య జపస్యాత్తత్ప్రశాంతయే। అష్టోత్తరసహస్రంహిహిరణ్యాంచతథామధు। దద్యాద్విత్తానుసారేణ సౌర మంత్రజపస్తథా। ధేనుంసలక్షణాందద్యా ద్వస్త్రాభరణసంయుతామ్। చతుస్సోసీం గుణోపేతాం బ్రాహ్మణాయ కుటుంబినే। వస్త్రాభరణ సంయుక్తాం వస్త్రేణా భరణేనచ॥

తా. సంగ్రహణీ రోగశమనార్థంబై శివసంకల్ప సూక్తమును 1008 మార్లు జపించి బ్రాహ్మణులకు సువర్ణమును తేనెను శక్త్యను సారముగ నొసంగవలయు. అటులనే సౌరమంత్రమునుకూడ జపింపవలయు. మఱియు సలక్షణ వస్త్రాభరణయుక్తంబై గుణసంపత్తి సాలుగల గోవును వస్త్రాభరణములచే నలంకరింపబడిన నాల్గవ (?) మానను కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునకు దానం బివ్వవలయు.

గుదరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ సురాలసేజలేవాపి సకృద్ద్వేషంకరోతియః। గుదరోగోభవే త్తస్య పాపరూపస్సదారుణః। మాసంసురార్చనేనైవగోదానద్వితయేనచ। ప్రాజాపత్యేనచైకేన శామ్యంతిగుదజారుజః॥

తా. దేవాలయమునుగాని లేక పుష్కరమునుగాని నశింపచేసిన వానికి భయంకరమైన గుదరోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 1 మాసము దేవపూజను జేసి 2 గోదానములను ప్రాయశ్చిత్తార్థముగ నొక ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రముగ నివ్వవలయు.

గత్యంతరములేక,

అర్శోరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ దత్వాథ వేతనం యోధ్యే త్వాదాయాపిచ వేతనమ్ ।
అధ్యాపయేచ్ఛ జుహుయాజ్జపే ద్వార్శోయుతో భవేత్ ॥

తా. వేతనమునిచ్చి యధ్యయనము జేసినవానికిగాని లేక వేతనము దీసికొని యధ్యయనము జెప్పినవానికిగాని లేక ద్రవ్యమును దీసికొని హోమము జేసిన వానికి గాని అర్శోరోగము జనించు.

స్వర్ణధేను దానము.

శ్లో॥ బోధాయ నోక్తమథవా స్వర్ణధేనుం ప్రకల్పయేత్ । సౌవర్ణీంగాం ప్రకుర్వీత పలేనార్ధపలేనవా । పిత్తశాత్యానుకుర్వీత కుర్వన్నేవ ఫలం లభేత్ । స్వర్ణశృంగీ రౌప్యఖురాం నానావస్త్రై రలంకృతామ్। గ్రహాణాం ప్రీణనార్థాయ నవధాన్యాని నిక్షిపేత్ । హోమస్తుపూర్వన త్వా గోగోవిందః ప్రియతామితి।ఇదంవిష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్నుకమితిబ్రువన్ । సమిధాజ్య చరూన్ హుత్వా పూర్ణాహుత్యం తమాచరేత్ । తతస్స్నాతశ్శుచిర్రోగీ బ్రాహ్మణం వేదపారగమ్। శ్రుతవృత్తోపసంపన్న మనుద్వేగకరంనృణామ్ । భక్త్యాయుక్త స్సమానీయ పూజయేత్ప్రీతిపూర్వకమ్ । అంగుళీయకవస్త్రాద్యై రుపానచ్ఛత్రికైరపి । మంత్రేణానేన హాక్రోశన్ దద్యాద్రోగి జితాత్మవాన్ । గోవిందం మనసాధ్యాయ న్నవాంగమధ్యేస్థితంవిభుమ్ । బర్హాపీడేన సంయుక్తం వేణువాదనతత్పరమ్ । గోపీజనైః పరివృతం వన్యపుష్పావతంసకమ్ । గోవిందగోపీజనవల్లభేశ కంసాసురఘ్న త్రిదశేంద్రవంద్య । గోదానసంతుష్టః కరుమే దయాళో ప్యర్శసం నాశం క్షపితారివర్గ । దానేనానేనవిధివ దర్శసో జాయతే క్షయః ॥

తా. 1 పలము బంగారుతోగాని లేక ½ పలము బంగారుతోగాని ఒక గోవును జేయించి దానికి బంగారు కొమ్ములు వెండిగిట్టలుకల్పించి వస్త్రపు

లతో నలంకరించి షోడశోపచారములచే బూజించి నవగ్రహప్రీత్యర్థముగ నవధాన్యములనుంచి నవగ్రహములబూజించి "ఇదంవిష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్నుకమ్" అను మంత్రత్రయముచే సమిధాజ్యచరువుల 1008 మార్లుగాని లేక 108 మార్లుగాని రోగతారతమ్యానుగుణముగ విష్ణుప్రీత్యర్థమై హోమముజేసి పూర్ణాహుతినొసంగి హోమమునుపరిపూర్తి జేసి తదనంతరము రోగిస్నానముజేసి పరిశుద్ధుడై వేదపారంగుడు శాస్త్రజ్ఞానాచారసంపన్నుడు శాంతుడౌనగు బ్రాహ్మణునికి అంగుళ్యాభరణవస్త్రఛత్రోపానహములనొసంగి గంధపుష్పాదులచే బూజించి విష్ణుభక్తిగలవాడై "గోవింద మనసాధ్యాయన్" అనుమంత్రముచే స్వర్ణధేనువు నవగ్రహధాన్యములను దానము జేసిన అగ్నిరోగము నివర్తించు.

మందాగ్ని హారవిధి.

శ్లో॥ మందోదరాగ్నిర్భవతి సతిద్రవ్యేనవైయజేత్ ।
ప్రాజాపత్యత్రయం కృత్వా భోజయేత్సశతంద్విజాన్ ॥

తా. ద్రవ్యముండునపుడు వైశ్వదేవాది నిత్యయజ్ఞముల చేయకుండినవానికి అగ్నిమాంద్యరోగము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని 100 బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయు.

శ్లో॥ [పారాశర్యే] గోమాంసభక్షకోమందజఠరాగ్నిర్భవేన్నరః ।
ప్రాజాపత్యంచరేత్కృచ్ఛ్రమతికృచ్ఛ్రం తథైవచ ।
అగ్నిమంత్రం జపేన్నిత్యం శ్రీసూక్తంచవిచక్షణః ॥

తా. గోమాంసమును భక్షించినవానికి అగ్నిమాంద్య రోగముగలుగు. తన్నివారణార్థంబై ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్ర అతికృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తములం జేసికొని అగ్నిరక్షితి అనుమంత్రమును శ్రీసూక్తమును జపింపవలయు.

శ్లో॥ [కర్మవిపాకసంగ్రహే] అకారణంగరందత్వా ప్రమారయతియఃపునః । సమందాగ్నిర్భవే దేవ మృతకల్పశ్చ జాయతే। యాతేసుద్రేతిసూక్తేన చరుంచజుహుయాద్ఘృతమ్। అష్టోత్తరశతం సమ్యక్తత్పాప స్యాపనుత్తయే । తామగ్నివర్ణామితి చ జపేత్సూక్తం సహస్రకమ్ । భోజయేద్బ్రాహ్మణాన్సమ్యక్కృత్వాదింశత్సుఖీ భవేత్ ॥

తా. నిష్కారణముగ నొకనికి విషంబిడి చంపినవాడు అగ్నిమాంద్యరోగ పీడితుడై మృతతుల్యుడై జనించు. తద్దోషనివారణార్థంబై "యాతేరుద్ర" అనుసూక్తముచే అన్నాజ్యములతో అష్టోత్తరశత హోమమును జేయవలయు మఱియు "తామగ్నివర్ణాం" అను సూక్తమును సహస్రసంఖ్య జపముజేసి నలువది బ్రాహ్మణులను సంతర్పణము జేసిన సుఖము గలుగు.

పాండురోగకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ దేవద్విజద్రవ్యహారీ పాండురోగీ భవేన్నరః ।
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రే కుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః ।
కుర్యాత్కూష్మాండహోమంచ స్వర్ణచంద్రేణ వాససీ ।
బ్రాహ్మణేభ్యో యథాశక్తిః పాండురోగస్య శాంతయే ॥

తా. దేవబ్రాహ్మణులద్రవ్యము నపహరించినవానికి పాండురోగముజనించు తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్రాతి కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణ కృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తములగాని కూశ్మాండ హోమమునుగాని జేయవలయు. లేక చంద్రప్రతిమను స్వర్ణముతో జేయించి దానితోడ వస్త్రద్రవ్యముల శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణునకియ్యవలయు.

శిరోవేదనాసహిత పాండురోగహరవిధి.

శ్లో॥ అగ్నిష్టోమాదికర్మాణి ప్రక్రమ్య నసమాపయేత్ ।
సః పాండురోగీ భవతి శిరోవేద వాన స్తథా ।
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రే కుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః ।
శతంచ భోజయే ద్విప్రా న్మృష్టాన్నేన యథేప్సితమ్ ॥

తా. అగ్నిష్టోమాదికర్మలనారంభించి పరిసమాప్తి జేయకుండినవానికికపాలశూలయుక్తముగ పాండురోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములనుగాని 100 బ్రాహ్మణులకుమృష్టాన్నయుక్తముగ సంతర్పణముగాని జేయింపవలయు.

కామలారోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ కామలీ భక్తచోరస్స్యాత్తస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిమ్ ।
కుర్యాచ్చ పక్షిరాజానం విష్ణో ర్వాహన ముత్తమమ్ ।

సువర్ణేన యథా శక్త్యా పక్షయోశ్చార్త్తికద్వయమ్ ।
నాసికాయాం తథా వజ్ర ముత్తరీయంచ రాజతమ్ ।
ఏవం కృత్వా గరుత్మంతం ఘృతద్రోణోపరి న్యసేత్ ॥
శ్వేతవస్త్రేణ సంవేష్ట్య శ్వేతమాల్యైః ప్రపూజయేత్ ।
సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞో వైష్ణవో ధర్మపాఠకః ।
బ్రాహ్మణ స్త్వర్చితో భక్త్యాయజమానేన శక్తితః ।
ఉపచారై ష్షోడశభి ర్ద్విజ ముఖ్యర్చ్యయే తథా ।

తా. అన్నమును దొంగిలించినవానికి కామలారోగము జనించు. తన్నివార ణార్థంబై యజమానుడు తనశక్త్యనుగుణముగ బంగారుతో విష్ణువాహనమైనగరుడ పక్షిని జేయించి దాని 2 రెక్కలపై 2 ముత్తియములగట్టించి నాసికమున 1 వజ్రమును జెక్కించి రజితవస్త్రముతో నలంకరించి ద్రోణప్రమాణ ఘృతముపైనునిచి తెల్లని వస్త్రమును ధరింపంజేసి తెల్లనిపువ్వులచేతను షోడశోపచారములచేతను గరుత్మంతుని పూజించి సర్వశాస్త్రతత్వజ్ఞానముగలిగి ధర్మపఠనము సేయునట్టి విష్ణుభక్తుని శక్త్యనుగుణ్యముగ వస్త్రాభరణాదులచే నలంకరించి దానము సేయవలయు.

ప్రతిమా దానము.

శ్లో॥ పీతాంగః కామలారోగః కపాలముసలాన్వితః ।
పూజావిధానం త్వాతంక దేవీందద్యాత్ చ సాధవే ॥

తా. కామలారోగపీడితుడు కాంతియందు పసపుఛాయగలదిగ హస్తములో కపాల ముసలముల ధరించునట్టిదిగనుండు ఆతంకదేవీప్రతిమను జేయించి దానిని పూజించి బ్రాహ్మణునకు దాన మొసంగవలయు.

రక్తపిత్త కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మద్యపో రక్తపిత్తస్స్యాత్సదద్యా త్సర్పిషా ఘటమ్ ।
మధు నోర్ధ ఘటంచైవ సహిరణ్యం విశుద్ధయే ॥

తా. మద్యపానము సేయువానికి రక్తపిత్తరోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 1 కుండనిండ ఘృతమును దానితో నరకుండతేనెను సువర్ణయుక్తముగ దానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] చంద్రక్షేత్రే యదా భౌమో జాయతే మనుజస్తదా । రక్తపిత్తేన దుర్నామ్నా నానావ్యాధి సమాకులః ॥

తా. జననకాలమున చంద్రక్షేత్రమున అంగారకుడుండిన రక్తపిత్తము అర్శస్సు మొదలగు పలువిధరోగములు జనించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రక్తపిత్తం జ్వరం దాహ మగ్నివాయో రుపద్రవమ్ । లభతే నాత్ర సందేహ శ్చంద్రమధ్యే యదా కుజః । భౌమమంత్ర జపః కార్యో హోమః ఖాదిర జైస్తిలైః । ఘృతేనచ సమాయుక్తైః దానం రక్తవృషస్యచ ॥

తా. చంద్రమధ్యమున కుజుడువచ్చియుండ రక్తపిత్తము జ్వరము దాహము అగ్నివాతము అనువానియొక్క యుపద్రవంబులు గలుగు. తన్నివారణార్థంబై అంగారక మంత్రజపమును చంద్రసమిధలు నువ్వులు నెయ్యి అనువానితో హోమమును యెఱ్ఱనియెద్దు దానమును జేయువలయు.

జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్త చికిత్స.

శ్లో॥ బిల్వచందనబలాశణపుష్పై ర్హింగులూకఫలినీ వకులైశ్చ । స్నానమద్భిరిహ మగ్నియుతాభి ర్భౌమజదోషనివారణమాశు॥

తా. బిల్వము చందనము ముత్తవపులగము శణపుష్పము హింగుళము నల్ల అత్తిపాగడకాయలు అనువాని యుక్తముగ నుదకముగాచి స్నానముజేయించిన చంద్రస్థానగత అంగారకదోషము శమించు.

క్షయరోగకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ బ్రహ్మహా క్షయరోగీ స్యాత్ క్షయీ స్యాత్ క్షేత్రమారణే ॥

తా. బ్రహ్మహత్యవలనగాని క్షేత్రము తోట స్త్రీలు మొదలగువానిని నశింపంజేయుటవలనగాని క్షయరోగము జనించు.

కదళిదానము.

శ్లో॥ కారయేత్కదళీం దివ్యాం పత్రైస్సర్వత్ర సంయుతామ్ ఫలపూగేన సంయుక్తాం సువర్ణస్య పలేనతు । యథా విభ

వతః కుర్యాద్వస్త్రేణావేష్ట్యసూత్రకైః। బ్రాహ్మణాన్భోజయే
చ్చాపి భక్ష్యైర్నానావిధైశ్శుభైః। హోమంచ కారయేత్తత్ర
పూర్వవద్బ్రాహ్మణేనచ। తస్మై తాంకదళీం దద్యాద్వస్త్రాలంకా
రపూర్వకామ్। పూజితాయ దరిద్రాయ వ్రతస్థాయాత్మవేదినే
ధర్మజ్ఞాయాతిదాంతాయ మంత్రేణానేన శాంతయే। హిర
ణ్యగర్భపురుష పరాత్పరజగన్మయ। రంభాదానేన దేవేశతు
ష్యంతుపయమే ప్రభో। పుణ్యాహవాచనం కార్యం బ్రాహ్మణై
ర్వేదపారగైః। శిష్టైరిష్టైర్బంధుభిశ్చ సహభోజనమాచరేత్॥

తా. క్షయరోగి శక్త్యనుగుణముగ పలను బంగారుతో మట్టు ఆకులు కాయలు పువ్వులూ గలిగియుండునటుల సుందరమైన యరటిచెట్టును జేయించి దానిచుట్టు వస్త్రమునుజుట్టి దారముతో బంధించి పలువిధ పక్వాన్నములతోడ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడిహోమునుజేసి అలంకారపూర్వకముగ పూర్వోక్తమైనయరటిచెట్టును దరిద్రుడు వ్రతస్థుడు ఆత్మజ్ఞుడు శాంతుడునైన బ్రాహ్మణునిపూర్వోక్త హిరణ్యగర్భాది మంత్రముతో బూజించి దాన మొసంగినపిదప వేదపారగులగు బ్రాహ్మణుల తోడ పుణ్యాహవాచమును వుత్తమ బ్రాహ్మణ యిష్టబంధు పంక్తిభోజనమును జేయవలయు.

బ్రహ్మచర్యాది యోగము.

శ్లో॥ ధర్మశాస్త్రాణ్యవిజ్ఞాయ ప్రాయశ్చిత్తం దదాతియః ।
రాజయక్ష్మా భవేత్తస్య రోగఃపీడాతి దారుణః ।
పూర్వోక్తేన విధానేన ప్రదద్యాత్ప్రతిరూపకమ్ ।
రాజయక్ష్మా కృశతను శ్శంఖోపాసిత తర్జనిః ।
తథా త్రినేత్రో దంష్ట్రాభ్యాం తరుణో హేతిభిర్యుతః ॥

తా. ధర్మశాస్త్రము దెలియక ప్రాయశ్చిత్తమును విధించెడివానికి కడుభయంకరమైన పీడగల రాజయక్ష్మ జనించు. తన్నివారణార్థంబై పూర్వోక్తవిధానముతో కృశమైన శరీరముగలదై తర్జనితో శంఖమును బట్టికొనునట్లుగ 3 నేత్రములుకలదిగ కోరపండ్లతో నగులునదిగ తరుణావస్థగలదిగ ఆయుధముల ధరించినదిగ నుండు క్షయరోగ ప్రతిమనుజేయించి దానముజేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] బ్రహ్మచర్యేణదానేనతపసా దేవతార్చనైః।
సత్యేనాచారయోగేన రవిమండల సేవయా ।
వైద్యవిప్రార్చనా చైవ రోగరాజో నివర్తతే॥

తా. బ్రహ్మచర్య దానము తపము దేవపూజ సత్యము ఆచారము సూర్య పూజవైద్య బ్రాహ్మణపూజ అనువానివలన క్షయరోగము నివర్తించు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] కుష్ఠకండూవికారైశ్చక్షయరోగభగందరైః।
గజాదివాహనభయం భవేద్యర్క యుతే బుధే ॥

తా. జననకాలమున సూర్యక్షేత్రమునందు గాని లేక సూర్యునితో గాని బుధుడు సంబంధించియుండిన కుష్ఠువు దురద క్షయము భగందరము లేక యేనుగు మొదలగు వాహనములవలన భయము గలుగు.

దేవపూజాది యోగము.

శ్లో॥ చంద్రక్షేత్రే యదా చాంద్రి ర్లగ్నాయతే యస్య జన్మని ।
సజాతః క్షయరోగీస్యా త్కుష్ఠాదీనిచ పాండుతా ॥

తా. చంద్రక్షేత్రమునందు బుధయోగంబుండు లగ్నంబున జనించిన వానికి క్షయరోగంబేని కుష్ఠువు పాండు మొదలగు రోగంబులేని జనించు.

శాస్త్రార్థము.

శ్లో॥ నిత్యం స్వదేవ పూజా ద్యైర్భిషజ గురుభక్తి ఛాగమాంసప
యోశ్చ జీవతి యక్ష్మీ చిరం ధృతిమాన్ ॥

తా. ప్రత్యహము యిష్టదేవతాపూజ ఔషధము దేవగురుభక్తి మేకపోతు మాంసభక్షణము క్షీరపానము అనువానివలన క్షయరోగి చిరకాలము జీవించు.

గీతాద్యుపాయము.

శ్లో॥ గీతవాదిత్రకై స్త్విష్టైః ప్రియస్తుతిభి రేవచ ।
హర్షణాశ్వాసనై ర్నిత్యై ర్ద్విజానాం సముపాసనైః ॥

తా. గీతావాద్యములు యిష్టకరపదార్థము ప్రియకరమైనస్తుతి ఆనందకరపదార్థములు పూరడింపునూటలు ప్రత్యహము గుగూపాసన అను నుపాయంబులవల క్షయరోగము శమింపంజేయువలయు.

కాస కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ ద్రవ్యాణి చాల్పసారాణాం స్తేయంకృత్వా న్యవేషతః।
చరే త్సాంతపనం కృచ్ఛ్ర మిత్యేవం మను రబ్రవీత్॥

తా. దుర్బలునియొక్క ద్రవ్యమును దొంగిలించువారికి కఫరోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై సాంతపనకృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొనవలయునని మనువు వచించె.

శ్లో॥ [అన్యశాస్త్రే] త్రపుహారీచ పురుషో జాయతే శ్లేష్మలస్సదా।
ఉపోష్య దివసంసోపి దదా త్పలశతంత్రపు॥

తా. తగరమును కొంగిలించినవానికి కఫరోగము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 1 దినముపవాసముజేసి 100 పలములయెత్తు తగరమును దానముజేయవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] నిత్యానుష్ఠాన విముఖః కఫరోగీ భవేన్నరః।
పరాభవం సమాప్నోతి త్యాహనై భగవాన్ యమః।
తచ్ఛాంతయే మాసమేకం యావకం భక్షయే న్నరః।
సహస్రనామ పాఠశ్చ హోమశ్చాష్టోత్తరాయుతమ్।
నామమంత్రేణ కుర్వీత చర్వాజ్యంచ హవిర్భవేత్॥

తా. సంధ్యావందనాదినిత్యకర్మల చేయకుండినవానికి కఫరోగము జనించు. మఱియు కఫమువలనగాని లేక శత్రువులవలనగాని పీడగలుగునని యముడువచించె. తన్నివారణార్థంబై 1 మాసమువరకు యావకాన్నభోజనము విష్ణుసహస్రనామ పఠనమును నామమంత్రములతోన న్నాజ్యయుక్తముగ * అష్టోత్తరాయుతహోమమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] రవికర్కటకేజాతే బుధేనసంధృష్టకోవిగత
నేత్రః। కఫమారుతరోగార్తః పరస్వహారీవిలోలమతిచేష్టః॥

తా. జననకాలమున కర్కాటకరాశియందు సూర్యుండుండి బుధదృష్టియును లిగియుండిన నష్టదృష్టిగలవాడుగ నేని కఫవాతరోగయుక్తుడుగ నేని లేక దొంగ. నను చంచలబుద్ధిగలవాడుగనేని చంచలకర్మల జేయువాడుగ నేని నగు.

* షరి నేలగో ౧౧౧౧.

హిక్కా- కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ యఃకృత్వాబ్రాహ్మణోఽభుంక్తేస్నానహోమజపాదికమ్ ।
సహిక్కారోగ సంయుక్త స్తత్పాప స్యాపనుత్తయే ।
చాంద్రాయణత్రయంకుర్యాత్త్రీన్ కృచ్ఛ్రాంశ్చసమాచరేత్ ॥

తా. స్నానము హోమము జపాదికర్మల సేయక భోజనముజేసిన బ్రాహ్మణునకు హిక్కారోగము గలుగు తద్దోషనివారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణములను 3 ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తములను జేయవలయు.

శ్వాస కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ కృతఘ్నో జాయతే మర్త్యః కఫవాన్ శ్వాసకాసవాన్ ।
ఉష్ణజ్వరీచ నిత్యంహి పిత్తరోగ సమన్వితః ।
చాంద్రాయణ త్రయం కుర్యా త్పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్ ।
విష్ణోర్నామజపం కుర్యా త్పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్ ।
విష్ణోర్నామజపం కుర్యా త్తథాచైవ ద్విజోత్తమాన్
పూజయే ద్భోజయే ద్దద్యా దక్షిణా స్స్వస్థమానసః ॥

తా. కృతఘ్నుడుగ నుండువానికి కఫము శ్వాసము వస్తు ఉష్ణజ్వరము పిత్త రోగము గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసి 50 బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి విష్ణునామములను జపించి బ్రాహ్మణులను బూజించి వానికి యథాశక్తిగ దక్షిణము దానను సేయవలయు.

శ్లో॥ [హేమాద్రౌ] కురుక్షేత్రాది దేశేషు కాలేషు గ్రహణా
దిషు। మహాదానాని గృహ్ణాతి యో న్నిషిద్ధాన్యథవాస్వయమ్ ।
అపాత్రభూతో దాతృభ్యో నిషిద్ధేభ్యశ్చ మానవః ।
సపామాశ్వాస కాసైశ్చ కుక్షిస్థ కృమిభి స్తథా ।
కండూత్యాచైవ పీడ్యేత తద్రోగస్య ప్రశాంతయే ।
మహిషీం యమదైవత్యాం దద్యా ద్విత్తానుసారతః ।
కామ్యం యద్దీయతే దానం తత్సమగ్రం సుఖావహమ్ ।
అసమగ్రంతు దోషాయ భవతీహ పరత్రచ ।

జపే న్నారాయణ స్యాథ నామ్నాం చైవ సహస్రకమ్ ।
హిరణ్యాం ర క్తనాసాంసి పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్ ।
సహస్రకలశస్నానం ప్రకుర్యా ద్రోగశాంతయే ॥

తా. కురుక్షేత్రాది పుణ్యదేశముల గ్రహణాదీ పుణ్యకాలములయందు షోడశ మహాదానములుగాని నిషిద్ధవైతరణీ గోదానాదులగాని జెందినను అవర్షాడై దానమును జెందినను నిషిద్ధులగువారలవలన దానమును జెందినను అట్టివారలకు గజ్జి శ్వాసము కాసము కుక్షిరోగము కృమిరోగము దురదగలుగు. తన్నివారణార్థంబై యమదేవతాక మహిషీదానమును తనవిభవానుసారముగ జేయవలయు. కామ్యకర్మను సంపూర్ణముగ జేసిన సుఖముగలుగు. సంపూర్ణముగానుండిన దుఃఖకరంబగుటయేగాక నిహపరములయందును దోషహేతువగు. మఱియుఁసహస్రనామ జపమునుసువర్ణరక్త వస్త్రదానములు 50 బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణమునుసహస్రకలశస్నానమును జేయించవలయు. దానివలన రోగము శమించు.

శ్లో॥ [కర్మకాండే] పిశునో నరకస్యాంత్యే జాయతే శ్వాసకాసవాక్ । ఘృతంతేన ప్రదాతవ్యం సహస్ర పలసంఖ్యయా ॥

తా. కొండెకాడు నరకాంతమునందు శ్వాసకాసరోగియై జనించు. తన్నివారణార్థంబై 1000 పలముల నెయ్యిని దానము జేయవలయు.

అరుచి కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ శ్రద్ధాహీనో ధనీష్వదాతా దానరతిర్వా తామస గుణాద్వితోయః । సోరుచిమాక్ శూలీవా జాయతే తస్యప్రాయశ్చిత్తం కృచ్ఛ్రమతికృచ్ఛ్రమ్ । చాంద్రాయణం వ్యస్తంసమస్తంవావ్యాధితారతమ్యేనకుర్యాత్ । అత్రాశక్తౌధంచనిత్యం పంచాశ ద్బ్రాహ్మణభోజనం ప్రతిదిన మిష్టాన్నమేవ కారయేత్ । అత్యాశక్తౌ జపంహోమం తథాతీర్థం స్నానం వాపి సమాచరేత్ । తీవ్రవైరాగ్య సంయుక్తః కుర్యా ద్బ్రాహ్మణ భోజనమ్ ॥

తా. ధనవంతుడైయుండి శ్రద్ధాహీనముగ అదాతగ లేక దానముజేసినను తామసదానపరుడుగ నుండువానికి అరుచియేని శూలయేని గలుగు తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్రఅతికృచ్ఛ్రచాంద్రాయణముల సంపూర్ణముగగాని లేక నాయారోగ

తారతమ్యమునకు దగినటుల ప్రాయశ్చిత్తమునుగాని జేయవలయు. మఱియు నీ ప్రాయశ్చిత్తము జేయుట కశక్తుడై ధనికుడుగనుండువాడు ప్రతిదినము 70 బ్రాహ్మణులకు పిండివంటకములతోడ భోజనంబిడవలయు. ధనవిహీనుడుగనుండువాడు జప హోమతీర్థస్నానముల జేయవలయు. తీవ్రవైరాగ్యమును ధరించి బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడిన రోగ విముక్తుండగు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] అతిపరిభూతతుషవణస్సహజయుతో మానవో భవతి। జీవేమందాగ్నివిజితో దుశ్చిత్తకః పాపకర్మాచ। దుశ్చికిత్స్యస్థావస్థితగురోః ప్రాగుక్తజపహోమ స్నానాదికం విదధ్యాత్।

తా. జన్మకాలమున సహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహములుండినను లేక గురు సహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహము లుండినను మందాగ్ని పాపకర్మ శత్రువునిచే జయింపబడుటః దుశ్చిత్తగలవాడుగ జనించు. దుశ్చికిత్స్యస్థాన స్థితగురు దోషనివారణార్థంబై పూర్వోక్త జపహోమాదిక్రియలం జేయవలయు.

ఛర్దిరోగ కర్మవిపాకము.

వా॥ యోబ్రాహ్మణాయ కేశకీటకాకసారమేయాద్యుపహతమన్నం జానన్నేవ ప్రమాదాత్ప్రియచ్ఛతి సచ్ఛర్దిమానన్యజన్మని।

తా. బ్రాహ్మణులకు వెంట్రుకలు పురుగులు కాకులు కుక్కలుఅనువాని వలన దుష్టంబైన యన్నమును ఉన్మత్తుడై బుద్ధిపూర్వకముగ నొసంగెడివానికి మఱియొకజన్మమున ఛర్దిరోగము జనించు.

వా॥ విశ్వాసఘాతకీఛర్ది యుక్తోభవతి తదుపశాంతయే। పంచాశద్బ్రాహ్మణ భోజనంకారయేత్। అన్నదానంచ యథాశక్త్యాజ్యయుక్తంచ కుర్యాత్। తతఉపశాంతి ర్భవతి॥

తా. విశ్వాసఘాతము జేయువానికి ఛర్దిరోగముజనించు తన్నివారణార్థంబై 50 బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయు. మఱియు శక్త్యనుగుణ్యముగఘృతయుక్తముగ అన్నదానమును జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] రిపుస్థానేయదాస్యాతాంచంద్రశుక్రౌతతో భవేత్। ఛర్దిమార్గమనుజస్తస్మా యుక్తోవాప్యవలోకితే।

శ్లో॥ నాచంద్రావలోకితే షష్ఠస్థానస్థితో బుధః । శుక్రబాధోప
శాంతయే బుధస్య పూర్వోక్తమేవ సకలం జపాదికం విదధ్యాత్ ॥

తా. జననకాలమున 6 వ యింటిలో చంద్రశుక్రులుండిన లేక వారల దృష్టి కలిగియుండినను ఛర్దిరోగంబేని తృష్ణారోగంబేని జనించు లేక బుధుడు 6 వ స్థానమునందుండి వానికి క్షీణచంద్రునిపై దృష్టి కలిగియుండిన ఛర్దిరోగంబేని లేక తృష్ణారోగంబేని గలుగు. శుక్రబుధదోషనివారణార్థంబై పూర్వోక్త జపాదులనన్నిటిని చేయవలయు.

తృష్ణాకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ పథిచాధ్వ పరిశ్రాంతం బ్రాహ్మణం గా మథాపివా ।
నపాయయే జ్జలం యస్తు సతృష్ణా మూర్ఛితో భవేత్ ॥

తా. బ్రాహ్మణుడుగాని ఆవుగాని మార్గమునందు బడలికచే దప్పివలన పీడింపబడియుండ ఉదకము నొసంగకుండువానికి తృష్ణ మూర్ఛ జనించు.

శ్లో॥ పానీయం పాయసం భక్త్యా శర్కరా ఘృతసంయుతమ్ ।
ఇదమావశ్యతో దేయం మూర్ఛా తృష్ణోపశాంతయే ॥

తా. ఉదకము పాలు పంచదార లేక ఘృతము అనువాని బ్రాహ్మణులకు ముఖ్యముగ నొసంగిన (తానును భుజించిన) మూర్ఛ తృష్ణ హరించు.

దాహరోగ కర్మవిపాకము.

వా॥ యః పున రగ్నౌ ష్ఠీవతి తం కపిలానామగ్రహో గృహ్ణాతి । తత్క్ష
ణా జ్జ్వరశూలసర్వాంగదాహ పీతనయనశ్చ భవతి । బలించ
నిశి చతుష్పథే పిష్టలాజాపిణ్యాక రుధిర తిలాశ్చ గంధపుష్పై
క్లిన్నేణ దద్యాత్ ॥

శ్లో॥ గృహ్ణీష్వచ బలించేమం కపిలాఖ్య మహాగ్రహ ।
ఆతురస్య సుఖం సిద్ధిం ప్రయచ్ఛత్వం మహాబల ।

తా. అగ్నియందు సమిధ వేయువానికి కపిలనామకమను గ్రహము సోకి పీడించుటచే తత్క్షణమున జ్వరము శూల సర్వాంగదాహము నేత్రములయందు పసపువన్నము అనుపద్రవంబులు గలుగు. తన్నివారణార్థంబై 4 త్రోవలమధ్య పిండిపేలాలు గానుగ

పిండి రక్తము నువ్వులు పెన్నేరుగడ్డ పువ్వులు అనువాని యుక్తముగ "కృష్ణీష్వచ బలించేమం" అనుమంత్రముతో బలినివ్వవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] తనౌభవతిభూపుత్రౌరంధ్రే భవతిభాస్కరః।
జన్మకాలే యదా యస్య సదాహజ్వరవాన్భవేత్ ॥

తా. జన్మలగ్నమున అంగారకుడు అష్టమస్థానమున సూర్యుడుండిన దాహజ్వరము గలుగు.

ఉన్మాదరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మోహయిత్వా పరాన్యస్తు భుంక్తే వస్తు విగర్హితమ్ ।
సోన్మాదవాతయుక్తస్స్యాత్కృచ్ఛ్రంచాంద్రాయణంతథా ।
కుర్యాత్సారస్వతంనామ జపేద్బ్రాహ్మణతర్పణమ్ ॥

తా. 2 వ మనుజునికి మోహము గలుగంజేసి నింద్యమైన వస్తువును భక్షణ జేయించినవానికి ఉన్మాదము వాతపీడగలుగు, తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ కృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తమునుగాని సరస్వతీనామ జపమునుగాని జేయుటయేగాక బ్రాహ్మణ సంతర్పణమును జేయవలయు.

అపస్మార కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గురౌ స్వామినివర్తేయః ప్రతికూలం సమాచరేత్ ।
సోపస్మారీ భవేత్తత్ర కుర్యాచ్చాంద్రాయణం నరః ॥

తా. గురువులేకస్వామి వీరలవద్దనుండి ప్రతికూలముగనడచువానికి అపస్మారరోగముగలుగు. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయు.

శ్లో॥ బ్రాహ్మణ శ్వాసరోధేన హ్యపస్మారీ భవేన్నరః ।
వక్ష్యే తస్య ప్రతీకారం దానహోమ క్రియావిధిమ్ ॥

తా. బ్రాహ్మణునియొక్క శ్వాసమును బంధించిన వానికి అపస్మారము గలుగు. దాని నివారణార్థంబై దానహోమక్రియాదుల జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] శనిభూసుత దిననాథావిధనస్థాయస్య జన్మ కాలేస్యుః । నానావ్యాధివధాద్యైః పీడాం చాపస్మారసంభవాం తస్య ॥

తా. జన్మకాలమున శని అంగారకుడు సూర్యుడు అష్టమస్థానమునందుండిన పలువిధములైన రోగములుగాని అపస్మారముగాని గలుగు. తన్నివారణార్థంబై గ్రహతృప్త్యర్థముగ పూర్వోక్త జపాది సర్వోపచారములం జేయవలయు.

వాతవ్యాధి కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ దేవానాం బ్రాహ్మణానాంవా ధనాపహరణాత్తథా ।
స్వామిద్రోహా ద్వాతరోగీ భవే త్తస్యాపి నిష్కృతిః ॥

తా. దేవ బ్రాహ్మణులయొక్క ధనము నపహరించుటవలనగాని స్వామిద్రోహమువలనగాని వాతరోగముజనించు. కావున దానికి పరిహారము జేయవలయు.

వాతరోగహర విధి.

శ్లో॥ గురు ప్రత్యర్థి తాంయాతో వాతరోగీ భవే న్నరః ।
నామమంత్రేణ కుర్వీత జపం హోమంచ శాంతయే ॥

తా. గురువును ద్వేషించువానికి వాతరోగముగలుగు. తన్నివారణార్థంబై వృత్తగోత్రర చెప్పంబడు అచ్యుత అనంత గోవిందాదినామ మంత్రములతో జపం హోమముల జేయవలయు.

ధనుర్వాతహర విధి.

శ్లో॥ అనిచ్ఛంత్యాకుతాంయస్తుహ్యుపభుంక్తే పరస్త్రియమ్ । బలాదాక్రమ్య సనర స్సర్వసంధిషు వేదనామ్ । తీవ్రామాప్నోత్యరుచిమార్గ ధనుర్వాతయుతో భవేత్ । జ్వరితమప శాంత్యర్థం మహిషీదాన మాచరేత్ । కృచ్ఛ్రాతి కృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరమ్ । సూర్యనామజపంచైవ శక్త్యా బ్రాహ్మణతర్పణమ్ । నామత్రయం జపేన్నరో రోగశాంత్యర్థ మాత్మనః । సహస్రనామకంచాపి స్తోత్రం నమ్య గ్విధానతః । అచ్యుతానంతగోవిందే త్యేతన్నామత్రయంద్విజః । అయుత త్రితయమావృత్యా జపే ద్రోగస్య శాంతయే ॥

తా. ఇచ్ఛయించని అకులయోనిగలపరస్త్రీతో బలత్కారముగ సంగమము జేయువానికి సర్వసంధులయందు తీవ్రవేదన అరుచి ధనుర్వాతముజ్వరము మొదలగు

గములు గలుగు. తన్నివారణార్థంబై మహిషీదాన కృచ్ఛ్ర అతికచ్ఛ్ర చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములను సూర్యనామజపమును శక్త్యనుసార్యముగ బ్రాహ్మణసంతర్పణమును నామమంత్రజపమును సహస్రనామజపమును విధావ పూర్వకముగ చేయుటయేగాక అచ్యుత అనంత గోవింద అను 3 నామమంత్రముల 30,000 మార్లు జపము జేయవలయు.

పక్షవాతహర విధి.

శ్లో॥ సభాయాం పక్షపాతీచ జాయతే పక్షఘాతవాన్ ।
నిష్కత్రయ మితం హేమ సదద్యాచ్చ ద్విజాతయే ।
శ్రాద్ధంచ వైష్ణవం కుర్యా దాత్మనోహిత మిచ్ఛయా ।
సప్తధాన్యాని దద్యాచ్చ గోదానం తత్రకారయేత్ ॥

తా. సభయందు పక్షపాతము జేయువానికి పక్షఘాతవాతముగలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 నిష్కములయెత్తు బంగారును బ్రాహ్మణునికి దానముజేసి వైష్ణవశ్రాద్ధమును సప్తధాన్యదానమును గోదానమును జేయవలయు.

రక్తవాతహర విధి.

శ్లో॥ రక్తవస్త్ర ప్రవాళానాం హారీస్యాద్రక్తవాతవాన్ ।
సవస్త్రాం మహిషీం దద్యా త్పద్మరాగ సమన్వితామ్ ॥

తా. ఎఱ్ఱనివస్త్రములను పగడములను దొంగిలించువానికి రక్తవాతముగలుగు తన్నివారణార్థంబై పద్మరాగములతోడ వస్త్రయుక్తముగ మహిషీదానమును జేయవలయు.

రక్తవాత రక్తపిత్తహర విధి.

శ్లో॥ సవర్ణాగమనే వాత రక్తవాన్ జాయతేనరః। సవర్ణాగమనే
వాత పిత్తవానపి జాయతే। లక్ష్మీనారాయణం రూపం సువ
ర్ణేన ప్రకల్పయేత్ । పలేన వాతదర్ధేన తదర్ధేనాథవా పునః।
లక్ష్మీనారాయణంరూపం సర్వదా సర్వకామికమ్ ॥

తా. సవర్ణ స్త్రీసంగమముజేయువానికి వాతరక్తరోగంబేనిలేక వాతపిత్తరోగంబేనిగలుగు. తన్నివారణార్థంబై 4 లేక 2 లేక 1 రూపాయయెత్తు బంగారుతో

లక్ష్మీనారాయణ ప్రతిమనుజేయవలయు. మఱియు యీలక్ష్మీ నారాయణ ప్రతిమను సర్వకాలములయందును సర్వకామవిషయముల యందును దానము జేయందగు.

వాతపిత్తహర విధి.

శ్లో॥ లశునం గృంజనం తాలఫలం వాశ్నాతి యోద్విజః ।
సవాత పిత్తరోగీచ భవే చ్చాంద్రాయణం చరేత్ ॥

తా. వుల్లుల్లి గంజాయి లేక తాటిఫలము వీనిని భక్షణము సేయు బ్రాహ్మణునికి వాతపిత్తరోగములు గలుగు. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] అతిమారుతరోగార్తోపరస్వహారీవిలోలమతి
చేష్టః । కర్కటసంస్థేభానౌస్వపుత్రదృష్టేపుమాన్ పిశునః ॥

తా. జననకాలమున కర్కాటకరాశియందు సూర్యుడుండిన శని వీక్షణమును గలిగియుండిన కొండెతనము వాతరోగము చోరవృత్తి చంచలచిత్తము గలుగు.

శ్లో॥ వాతపిత్తో ద్భవా పీడా హీనజై రుగ్రవిగ్రహః ।
విదేశ గమనంచాపి సౌరిమధ్యే యదా శిఖీ ॥

తా. జననకాలమున శనిమధ్యమునందు కేతుసంబంధము గలిగియుండిన వాతపిత్తరోగము గలుగు. మఱియు హీనజాతివలన భయంకరమైన కలహంబేని పరదేశగమనంబేని గలుగు.

ఆమవాత కర్మవిపాకము.

వా॥ హుతాగ్నినిర్వాతకోహ్యామవాతవా నితివచనాత్ ।
తదుక్త దోషశాంతయే అయుతసంఖ్యాకోగాయత్రీజపః ॥

తా. హోమాగ్ని నార్చిన వానికి ఆమవాతము జనించు. తన్నివారణార్థంబై 10,000 మార్లు గాయత్రీజపమును జేయవలయు.

వా॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] అష్టమోగురురామస్య కర్తాచేతివచనాత్ ।
అష్టమస్థానస్థితగురుజని తామవాతరోగోపశాంతయే ః తత్ప్రీ

తయేపూర్వోక్తమేవజపహోమపూజాదానాదికంకుర్యాత్ ।
తేనోపశామ్యతి ॥

తా. జననకాలమున అష్టమస్థానమునందు బృహస్పతియుండువానికి ఆమవాతముగలుగుతన్నివారణార్థంబై పూర్వోక్తజపహోమపూజాదానాదుల జేయవలయు.

అజీర్ణశూల కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ శూద్రస్యైవతుభుక్త్వాన్న మవ్రతస్య ద్విజస్యచ ।
శూలవ్యాధి ర్భవే న్నిత్య మజీర్ణా చ్చాతిపీడితః ॥

తా. బ్రాహ్మణుడు శూద్రాన్నము గాని లేక దుర్వృత్తిగ బ్రాహ్మణాన్నము నుగాని భుజించిన నెల్లప్పుడుశూల అజీర్ణము గలుగు.

ప్లీహ శూల.

శ్లో॥ విశ్వాసవిషదాతాచ ప్లీహవాన్ జాయ తేనరః ॥

తా. తనయందువిశ్వాసముగనుండువానికివిషంబిడుటవలనప్లీహశూలగలుగు.

జఠర శూల.

శ్లో॥ శ్రుతాధ్యయన సంపన్నం యాచితా రమ కించనమ్ ।
బ్రాహ్మణం దాంత మాహూయ దానార్థంన దదాతి యః ।
సభవేజ్జఠరీ శూలీ తథాధ్మా నీ చ కర్హిచిత్ ॥

తా. వేదాధ్యయనము సేయువాడు శ్రోత్రియుడు యాచకుడు దరిద్రుడు శమదమాది సాధనయుక్తుడునగు బ్రాహ్మణునిబిలపించి దానము జేయకుండినవానికి వుదరశూల కడుపుబ్బరము గలుగు.

శమనము.

శ్లో॥ కృచ్ఛ్రాతి కృచ్ఛ్రౌ చాంద్రాణి సకుర్యా ద్రోగయుక్తయే ॥

తా. జఠరశూలగలవాడు కృచ్ఛ్రి అతికృచ్ఛ్రి చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములజేసిన యది నివర్తించు.

అరుచి శూల.

వా॥ శ్రద్ధాహీనో ధనవాన్ దానేష్వరతి స్తామసదానీ వాయస్యో రుచిమాన్ శూలీ జాయే తాత్రైపవిస్తారః ॥

తా. ధనవంతుడుగానుండువాడు శ్రద్ధాహీనముగగాని లేక తామసముగ గాని దానముజేసిన అరుచి శూల గలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ చాంద్రాయణం చాతికృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్య మథాపరమ్ ।
హోమాద్య పిచకుర్వీత వ్యాధ్యాదే రను రూపతః ॥

తా. అరుచి శూలగలవాడు చాంద్రాయణ అతికృచ్ఛ్ర ప్రాజాపత్య ప్రాయశ్చిత్తములగాని రోగతారతమ్యానుగుణ్యముగ హోమాదులగాని జేయవలయు.

శ్లో॥ సాధూ ధ్నంతి గవాదీని యః పునర్జన నాంతరే ।
శిరోరోగీ శ్రోత్రరోగీ శూలీ చారుచిమా న్భవేత్ ॥

తా. ఆవునుగాని లేక బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినిగాని జన్మాంతరమున నష్టముగ జంపినవానికి మస్తకశూల లేక అరుచిగలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ ఏత న్నివృత్తయే వర్షం ద్వివర్షంవా త్రివర్షకమ్ ।
చ రేద్ఘృత వ్రతం చాంతే గోహిరణ్యాదికం దిశేత్ ॥

తా. పూర్వోక్తమైన గోహత్యాదిదోషములు నివర్తించుటకై 1 సంవత్సరం చేని లేక 2 సంవత్సరంబులేని ఘృతవ్రతమును జేసి అంత్యమున బ్రాహ్మణునికిఆవును సువర్ణమును దానము జేయవలయు.

కటిశూల కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గోగామీ కటిశూలీస్యా త్తస్య చాంద్రాయణం తథా ।
కృచ్ఛ్రం వైచాతి కచ్ఛ్రంచ జపం సౌరంచనిర్దిశేత్ ॥

తా. గోగమనము జేయువానికి కటిశూలగలుగు. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ కృచ్ఛాతి కృచ్ఛ్రములనుగాని సౌరజపమునుగాని జేయవలయు.

క ర్ణ శూ ల.

శ్లో॥ మైథునం శ్వశ్రుయా త్విత్రోః కర్ణశూలీ భవేత్తు సః ।
స్యా చ్చైవ బధిరః కించి త్కాలే సహ్యశబ్దవాన్ ॥

తా. మాతాపితృమైథునము నాకర్ణించువానికి కర్ణశూలగాని చెవిటితనము గాని లేక కపాలమున అసహ్యమైన శబ్దముగాని గలుగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ నిష్కవింశతికం దద్యా ద్బ్రాహ్మణాయకుటుంబినే ।
విష్ణుప్రకాశకాన్ మంత్రాన్ జపే ద్రోగోపశాంతయే ॥

కర్ణశూల శమించుటకై కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునికి 20 నిష్కముల యెత్తు సువర్ణదానముగాని లేక విష్ణుదేవతా మంత్రజపమునుగాని జేయవలయు.

హ స్త శూ ల.

శ్లో॥ పూర్వజన్మని నాస్తిక్యా త్సంధ్యాది రహితో ద్విజః ।
హస్తశూలీ సంభవతి నిష్కద్వాదశకం దిశేత్ ॥

తా. జన్మాంతరమున నాస్తికుడై సంధ్యాదికర్మల జేయకుండిన బ్రాహ్మణునికి హస్తశూలగలుగు. తన్నివారణార్థంబై 12 నిష్కములయెత్తు బంగారమును దానము జేయవలయు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ భోజయే ద్బ్రాహ్మణాన్ శ్శక్త్యా జపే త్సౌరం హిరణ్యదః ॥

హస్తశూలగలవాడు శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి సువర్ణమును దానముజేసి సౌరజపమును జేయవలయు.

న య న శూ ల.

శ్లో॥ నగ్నాం పరస్త్రియం దృష్ట్వా సూర్యం నాస్తమ యోదయే ।
నేత్రశూలీ భవే త్సోపి నేక్షితుం క్షమతే దిశః ॥

తా. నిర్వాణముగ నుండునపుడు పరస్త్రీని చూచెడువానికిగాని లేక ఉదయాస్తమయకాలముల సూర్యావలోకము జేసెడివానికిగాని నేత్రమునందు శూలరోగముగలుగు, దానివలన దిక్కుల జూచుట కశక్యంబగు.

శ మ న ము.

శ్లో॥ వర్గోచ్ఛమేనోహి మంత్రేణ జపస్స్యాద్దష్టచాయుతమ్ ।
వయస్సుపర్ణా ఇతిచ మంత్రై స్సించేచ్చ వారిణా ॥

తా. నేత్రశూలరోగి "వర్చోమేదేహి" అను మంత్రమును 10008 మా॥ జపించుటయే గాక "వయస్సుపర్ణా" అను మంత్రముతో అభిషేకము సగా జేయవలయు.

శూలకర్మ విపాకము.

శ్లో॥ శూలీ పరోపతాపేన జాయతే వపుషా తనుః ।
సోన్నదానం ప్రకుర్వీత తథా రుద్రం జపే ద్విజః ॥

తా. పరునికిదుఃఖముగలుగజేసెడువానికి శూలరోగముజనించి శరీరముకృశించు. తన్నివారణార్థంబై అన్నదానముగాని లేక రుద్రజపమునుగాని జేయవలయు.

ఆనాహ ఉదావర్తకర్మవిపాకము.

వా॥ దేవద్విజక్షేత్రతటాకవల్మీకకూపాదీనాంయోభేదనం కరోతి తం వాయసోనామ గ్రహో గృహ్ణాతి । తల్లక్షణ మూర్ధ్వానో దావర్తీ జ్వరారుచిమార్గా పాదదాహీచ జాయతే ॥

తా. దేవబ్రాహ్మణుల భూమి నపహరించిన వానికిని చెరువులు పుట్టలు బావులు మొదలగువాని నశింపజేసిన వానికిని వాయసమను గ్రహముసోకు. దానివల కడుపుబ్బరిము ఉదావర్తము జ్వరము అరుచి అగకాలియందుమంట అనునవిగలుగు

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] మధ్యేపాపగ్రహయోశ్చంద్రే మదనేస్థితే ర్కజేదంతోః। శ్వాసక్షయవిద్రధిగుల్మప్లీహాదిపీడిత స్సనరః ॥

తా. జననకాలమునందు పాపగ్రహమధ్యమున చంద్రుడుండి సప్తమస్థానమున శనియుండిన శ్వాసము విద్రధి గుల్మము ప్లీహము మొదలగు రోగములు గలుగు

గుల్మరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గురుప్రత్యర్థితాంయాతో గుల్మవాన్ జాయతేనరః ।
ఆచరే త్తన్నివృత్యర్థం మాసమేకం పయోవ్రతమ్ ॥

తా. గురుతిరస్కారకార్యము జేయువానికి గుల్మరోగము జనించు. అ నివారించుటకై 1 మాసము పయోవ్రతము జేయవలయు.

హృద్రోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ ఉదక్యా వీక్షితం భుక్త్వా జాయతే కృమిలోదరః ।

గోమూత్రయావకాహార స్సప్తరాత్రేణ శుద్ధ్యతి ।

తా. రజస్వలగానుండు స్త్రీ యవలోకనము జేసిన యన్నమును భుజించుట వలన ఉదరమున క్రిములుజనించు. అనివర్తించుటకై 7 దినములు గోమూత్రమును యవధాన్యమును భుజింపవలయు.

శ్లో॥ అభక్ష్య భక్షణేచైవ జాయంతే క్రిమయో హ్యాది ।
అథవా తద్విశుద్ధ్యర్థ ముపోష్యం భీష్మపంచకమ్ ॥

తా. అభక్ష్యపదార్థములను భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములు జనించు, తన్నివారణార్థంబై భీష్మపంచక ముపవాసమును జేయవలయు.

శ్లో॥ గజేచ నిహతేవా శ్వే క్రిమికుక్షిస్తు జాయతే ॥

తా. ఏనుగును లేక గుఱ్ఱమును జంపినవానికి ఉదరమున క్రిములు జనించు.

శ్లో॥ మృతేభర్తరి యా నారీ నీలీవస్త్రం పరిధారయేత్ ।
సామృతా నరకంయాతి క్రిమికుక్షి స్తతః పరమ్ ॥

తా. పెనిమిటి మరణానంతరమున నీలివస్త్రమును ధరించిన స్త్రీ మరణానంతరము నరకము ననుభవించి 2 వ జన్మమున కడుపులో క్రిమిపీడగలదై జనించు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] పాతితస్స్యాదయోహిబుకేనిర్వ్యాహనబాంధ
వార్తిసతిసౌఖ్యమ్ । బాల్యే వ్యాధితదేహోనఖరో మథగో
భవే త్సౌరిః ॥

తా. జననకాలమునందు 4 వయింటిలో శనిగ్రహంబుండిన త్రోమ్మనొప్పి బంధుపీడ భార్యాసౌఖ్యము బాల్యమునందువ్యాధినఖకేశధారణముగలవాఁడై యుండు

మూత్రకృచ్ఛ్ర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గురుజాయాభి గమనా న్మూత్రకృచ్ఛ్రః ప్రజాయతే ।
తేనాపి నిష్కృతిః కార్యా శాస్త్రదృష్టేన వర్త్మనా ।
పశుయోనౌచ గమనా న్మూత్రకృచ్ఛ్రం ప్రజాయతే ।
తిలపాత్ర త్రయంచైవ సదద్యా దాత్మశుద్ధయే ॥

తా. గురుభార్య సంగమము జేసినవానికి మూత్రకృచ్ఛ్రము జనించు. తన్ని వారణార్థంబై శాస్త్రమున జెప్పంబడియుండు ప్రకారము శాంతిచేయవలయు. పశు మైథునము చేయువానికి మూత్రకృచ్ఛ్రము జనించు. కావున నాత్మశుద్ధ్యర్థము 3 తిలపాత్రలదానము జేయవలయు.

శ్లో॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] జన్మకాలే యదాయస్యాస్త రేభవతిభాస్కరః।
రాహుయుక్తః ప్రకురుతే మూత్రకృచ్ఛ్రాదికాం రుజమ్ ॥

తా. జన్మకాలముల సప్తమస్థానమునందు శనిరాహువులుగలవానికి మూత్రకృచ్ఛ్రాది రోగములు జనించు.

అశ్మరీ కర్మవిపాకము.

వా॥ పరస్త్రీగామీ హ్యపస్మారీ భవ త్యశ్మరీవాన్ ॥

తా. పరస్త్రీగమనము సేయువానికిఅపస్మారముగాని అశ్మరీమూత్రకృచ్ఛ్రముగాని జనించు.

శ మ న ము.

వా॥ స్వర్ణదానం కార్యం తస్య సర్వరోగే దానస్యోక్తత్వాత్ ॥

తా. కావున వాని నివారణార్థమై స్వర్ణదానమును జేయవలయు.

వా॥ [జ్యోతిశ్శాస్త్రే] శూలప్రమేహపీడిత మశ్మర్యుపహతమాన
నంచాపిజనయతిరవిణాదృష్టో జీవగ్రహేచాంద్రజఃపురుషమ్ ।
గురుగ్రహవర్తమానరవిదృష్ట బుధజనితాశ్మరీరోగ ప్రతీకార
పూర్వకంబుధప్రీతయే పూర్వోక్తమేవ జపాదికంకుర్యాత్ ॥

తా. జననకాలమునందు గురుక్షేత్ర బుధుడుండి సూర్యునిచే జూడంబడుచుండిన శూల ప్రమేహము అశ్మరీరోగముగలుగు. కావున వాని శమనార్థంబై బుధగ్రహ ప్రీత్యర్థము పూర్వోక్తజపాదుల జేయవలయు.

ప్రమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ చాండాలీగమనా త్సర్వ ప్రమేహవ్యాధికృన్ భవేత్ ।
తృష్ణాత్రిపాసాతురశ్చైవ జాయతే తస్య నిష్కృతిః ।
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా ద్యవమధ్యం తథా పరే ।
జపుయా త్సర్పిషాచైతాన్ జపే న్మంత్రా న్సమాహితః ॥

వాక్యమ్॥ ఇద మాపః ప్రవహ తేతి ॥

తా. చండాల స్త్రీగమనము జేయువానికి సర్వమేహ రోగములుగాని అక లిపప్పి అను రోగములుగాని జనించు. కావున వాని శమనార్థంబై 3 యవమధ్య చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసి రెండవదినమున "ఇదమాపః ప్రవహత" అను మంత్రజపమును మఱియు నీమంత్రముతోడనే సహస్రాజ్యహోమముల జేయవలయు.

శూలమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ తిర్యగ్గామీ సశూలేన ప్రమేహేన యుతో భవేత్ ।
కుర్యాత్సాంతపనాదీని ప్రాయశ్చిత్తం యథావిధి ॥

తా. ఆవు మొనును మొదలగు జంతువులను మైధునము జేసిన వానికి శూల మేహము జనించు. తన్నివారణార్థంబై యథావిధిగ సాంతపనాది ప్రాయశ్చిత్త ముల జేయవలయు.

వాతమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ పర్వన్యవాయీ మనుజః కన్యాగామీ తథైవచ ।
వాతప్రమేహయుక్తస్స్యాత్కుర్యాచ్చాంద్రాయణత్రయమ్॥

తా. అమావాస్య పౌర్ణమ మొదలగు పర్వతిథులయందు స్త్రీసంగమముగాని లేక కన్యాసంగమముగాని జేయువానికి వాత మేహము జనించు. తన్నివారణార్థమై 3 చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయు.

మధుమేహ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మధుమేహీ మాతృగామీ సతతం జాయతే నరః ।
పితృభార్యాభిగామీచ జలమేహీ నరాధమః ।
యోగచ్ఛేద్భగినీం నిత్యం మిక్షుమేహీభవేన్నరః ।
ప్రాయశ్చిత్తంక్రమాదత్ర *షడ్ద్వాదశాబ్దథపంచచ ।
త్ర్యబ్దమిత్యాచరేత్సమ్యక్తతో రోగాత్ప్రముచ్యతే ।

తా. మాతృగమనము జేసినవానికి మధుమేహమును సవతితల్లిగమనమ వానికి జలమేహమును సహోదరీగమనము జేసినవానికి యిక్షుమేహమును

వాని నివారణార్థమై జెప్పంబడిన ప్రాయశ్చిత్తములను క్రమముగ 6 5 3 సంవత్సరములు జేయవలయు.

ఉదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ యోబ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం మధ్యే చైకం విభావయేత్।
సాధయే దుదరవ్యాధి యుక్తో భవతి మానవః ॥

తా. ఎవడు బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రులలో నొకని నేని యధికముగ భావించి సాధించెడినో అట్టివానికి వుదర రోగముగలుగు.

శమనము.

శ్లో॥ కుర్యా త్కృచ్ఛ్రం చాతికృచ్ఛ్రం చాంద్రాయణ మథాపరం।
సహస్రకలశస్నాన మీశ్వరస్యతు కారయేత్॥

తా. ఉదరరోగ నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్రి అతికృచ్ఛ్రి చాంద్రాయణాది ప్రాయశ్చిత్తములను రుద్రునికి 1000 కలశములతో నభిషేకమును జేయవలయు.

జలోదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ రాజ్ఞావాతు నియుక్తేన నియుక్తో ధర్మనిశ్చయే ।
పురోహితః ప్రాడ్వివాక స్సచివో వాన్యథా చరేత్।
జలోదరత్వంప్రాప్నోతి తస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిమ్ ॥

తా. ధర్మనిర్ణయమునకై నియమింపబడిన రాజుగాని లేక రాజుచే నియమింపబడిన పురోహితుడుగాని న్యాయాధిపతిగాని మంత్రిగాని న్యాయవిరుద్ధముగ జరిగించిన జలోదరము గలుగు. దానికి శాంతిని వచించెద.

శమనము.

శ్లో॥ పయసా వర్తయే న్మాస త్రితయం వ్రత ముత్తమమ్ ।
సహస్రకలశస్నానం మహాదేవస్య చైవహి ।
భోజయేచ్చ శతం విప్రా న్ముచ్యతే కిల్బిషా త్తతః ॥

తా. జలోదర శమనార్థంబై 3 మాసములు పయోవ్రతమును మహాదేవునకు సహస్రకలశ స్నానమును జేయించి 100 బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడవలయు.

ఉదర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గర్భపాతనజా రోగా యకృత్ప్లీహ జలోదరాః ।
తేషాం పరిశమనార్థాయ ప్రాయశ్చిత్త మిదం స్మృతమ్ ॥

తా. గర్భపాతము గలుగజేయుటచే యకృత్ప్లీహ జలోదరములు జనించు. వానిశమనార్థమై ప్రాయశ్చిత్తమును వచించెద.

శమనము.

శ్లో॥ ఏతేషు దద్యా ద్విప్రాయ జలధేనుం విధానతః ।
సువర్ణరౌప్యతామ్రాణాం పలత్రయ సమన్వితామ్ ॥

తా. పైజెప్పబడిన రోగశమనార్థంబై బ్రాహ్మణులకు విధ్యుక్తముగ 3 పలములయెత్తు బంగారు నేని వెండినేని తామ్రము నేని జలధేనువుతోడ దానము సేయవలయు.

ప్లీహోదర కర్మవిపాకము।

శ్లో॥ భృతకాధ్యాపకోయస్తు కన్యాదూషణతత్పరః ।
ప్లీహావాన్ సంభవే ద్విప్రో జపే చ్ఛ్రీసూక్త మేవహి ॥

తా. వేతనముదీసికొని యధ్యయనము జెప్పెడువాడును కన్యాదూషణము జేసెడివాడును ప్లీహారోగపీడితుండగు తచ్ఛమనార్థంబై శ్రీసూక్తజపమును జేయవలయు

శమనము.

శ్లో॥ అయుతత్రయసంఖ్యాకం ప్లీహోదరవిముక్తయే ।
ప్రత్యృచంచ భవేద్ధోమ శ్చరుణా సర్పిషా పృథక్ ॥

తా. ప్లీహోదరముగలవాడు 30000 మార్లు శ్రీసూక్తజపమును జేయవలయు. మఱియు ప్రతిఋక్కుచేత అన్నాజ్యముల ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ హోమముజేయవలయు.

శోఫ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ అహ్ని మూర్గే నదీతీరే ఛాయాయాం పులినే నరః ।
మూత్రం పురీషం వల్మీకే యత్త్రమ్ముంచే జ్జలేపివా ।

శ్వయథువ్యాధి మాప్నోతీ త్యేవ మాహ సదాశివః ।
ఇంద్రంవఇతి మంత్రంహి జపే దష్టోత్తరాయుతమ్ ।
ఆపోహిష్ఠే తి హోమస్స్యా చ్చరుణా సర్పిషాయుతమ్ ॥

తా. పర్వతము మార్గము నదీతీరము నీడ యిసుకగిన్నె పుట్ట జలము అను వానియందు మూత్రమునుగాని మలమునుగాని విసర్జనము సేయువానికి శోఫరోగము గలుగునని మహాదేవుడు వచించె. తద్దోష శమనార్థంబై "ఇంద్రంవఇతి" అను మంత్రముతో 10008 అష్టోత్తరజపమును "ఆపోహిష్ఠేతి" అనుమంత్రముతో అన్నాజ్య హోమములను జేయవలయు.

శోఫహర ప్రతిమాదానము.

శ్లో॥ శోఫః పంచకర స్త్రీక్ష్ణో దశాస్య శ్శరచాపధృక్
దధానం ఛురికాం ఘంటాం కులిశంచ కృశ స్తథా ॥

తా. శోఫరోగమున 5 చేతులు 10 ముఖములు,క్రూరత్వము బాణముధనుస్సు కత్తి గంట వజ్రము అనువానిని ధరించుకొని శరీరము కృశించియుండునటులరోగ ప్రతిమంజేసి దానము జేయవలయు.

గళగండ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ గళగండీ గణద్రవ్య హర్తా భవతిమానవః । దానేనతత్ప్రతీ
కారం వక్ష్యామి శృణుభాస్కర । మాణిక్యం పద్మరాగంచ
వజ్రమౌక్తిక మేవచ । వైఢూర్యం పుష్యరాగంచ నిలంమర
కతం తథా । ఏభి ర్మాలాంప్రకుర్వీత సూత్రస్యపరాజితమ్ ।
అలాభే మౌక్తికా దన్య తమైర్మాలాం ప్రకల్పయేత్ । స
ర్వత్ర రాజతంసూత్ర మిణివేదే ప్రకల్పితమ్ । తామ్రపాత్రే
వినిక్షిప్య తిలానా ముపరిన్యసేత్ । తిలానాంచ పరీ
మాణం ద్రోణపంచక మిష్యతే ॥

వాక్యమ్॥ తత ఊర్ధ్వంనవగ్రహాది మహాశాంతిం కుర్యాత్ ।రత్న
మాలాంపూజయిత్వా వేదశాస్త్రవిదే బ్రాహ్మణాయదద్యాత్ ॥

తా. సముదాయ ద్రవ్యము నపహరించువానికి గళగండరోగముగలుగు.తన్ని వారణార్థంబై మాణిక్యము పద్మరాగము వజ్రము ముత్తియములు వైఢూర్యము

పుష్పరాగము ఇంద్రనీలమణి పచ్చలు అను వానినిగాని వానిలో దారకెడివానిని గాని వెండితీగెలో కేర్చి మాలికజేసి తామ్రపాత్రయందైగు ద్రోణములయెత్తు నువ్వులుబోసి దానిపైని యామాలికనునిచి నవగ్రహాది మహాశాంతింజేసి పూజించి వేదశాస్త్రసంపన్నుండగు బ్రాహ్మణునికి దానము జేయవలయు.

గండమూల కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ అధ్యాపయతిశిష్యాంస్తు యః ప్రతార్యగురు స్తథా । శిష్యో
గురుంవంచయిత్వా యోధితేశ్శృణుతస్యచ । జాయతే గండ
మూలాఖ్యోరోగ స్తదుపశాంతయే । అభక్ష్యపానపాయీవా
గండమాలీభవేన్నరః । కృచ్ఛ్రత్రయంప్రకుర్వీత చాంద్రా
యణ మథాపరమ్ । అష్టోత్తర సహస్రంతు జపే త్పురుష
సూక్తకమ్ । సౌరమంత్రే జపస్తద్వ చ్ఛక్త్యా బ్రాహ్మణ
భోజనమ్ । ఇతికృత్వా నరస్సమ్య గ్గళగండా ద్విముచ్యతే॥

తా. గురువు శిష్యునివంచించి యధ్యయనము జెప్పుటవలనగాని లేక శిష్యుడు గురువునువంచించి యధ్యయనము సేయుటవలనగాని లేక అభక్ష్య భక్షణములవలన గాని మద్యాదిపానములవలనగానిగండమూలజనించు. తన్నివారణార్థంబై 3 కృచ్ఛ్రములు లేక చాంద్రాయణము అష్టోత్తరసహస్ర పురుషసూక్తజపము లేక అష్టోత్తరసహస్ర సౌరమంత్రజపము బ్రాహ్మణసంతర్పణమొదలగు నుపకారముల కర్తవ్యానుగుణ్యముగ జేయవలయు.

శ్లీపద కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ స్వగోత్రాంయాభిగమనా చ్ఛ్లీపదీ జాయతే నరః ।
యోన్యా మసృక్ప్రస్రవతి తత్రచాంద్రాయణం చరేత్ ।
మాసం పయోవ్రతంచైవ తస్మాద్రోగా త్ప్రముచ్యతే ॥

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమము జేయువానికి శ్లీపదరోగము జనించు మఱియు స్త్రీస్వగోత్ర పురుషునితో సంగమముజేసిన యోనివలన రక్తస్రావమగును. వాని శమనార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తమును 1 మాసమువరకు పయోవ్రతమును జేయవలయు.

శ్లీపదరోగ ప్రతిమాదానము.

శ్లో॥ శ్లీపదస్త్రీపదః కురఠః పత్కా తురధనుర్ధరః ॥

తా. పాదములు కుంఠత్వము యేనుగుకాలుగలదై దిగుబడునటుల నుండునట్టి శ్లీపదరూప ప్రతిమను జేయించి దానము జేయవలయు.

మస్తకవ్రణ కర్మవిపాకము

శ్లో॥ జాత్యుత్తమస్త్రీగమనా జ్జాయతేమస్తకవ్రణే ।
తత్పాతకవిశుద్ధ్యర్థం ప్రాజాపత్యవ్రతం చరేత్ ॥

తా. ఉత్తమజాతిగలస్త్రీతో సంగమము జేయువానికి శిరమున వ్రణముగలుగు. తద్దోషనివారణార్థంబై ప్రాజాపత్య వ్రతమును జేయవలయు.

భగందర కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ స్వగోత్ర స్త్రీప్రసంగేన జాయతేచ భగందరీ । తేనాపి నిష్కృతిఃకార్యా మేషీదానేనయత్నతః । దేవానాం యో ముఖంహవ్య వాహన స్సర్వపూజిత । తస్మాత్త్వాంవాహనం పూజ్యా దేవైస్సేంద్రైర్మహర్షిభిః । భగందరః పూర్వకర్మ విపాకోత్థంతుయన్మమ । తత్సర్వం నాశయక్షిప్రం సౌఖ్యం చాపి ప్రవర్ధయ ॥

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమముజేయువానికి భగందరముగలుగు. తన్నివారణార్థంబై (బంగారుగిట్టలు వెండికొమ్ములు మొదలగువానితో నలంకరింపబడిన) మేకను "దేవానాం యోముఖ హవ్య" అనుమంత్రముతో స్తుతించి దానముజేయవలయు.

ఉపదంశ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మాతృగామీభవేద్యస్తు తస్యలింగం వినశ్యతి ।
చాండాలీ గమనేచైవ హీనకుష్ఠః ప్రజాయతే ।
తస్యప్రతి క్రియాంకర్తుం కుంభముత్తరతో న్యసేత్ ॥

వా॥ తత్రోపరికుబేరప్రతిమాం సౌవర్ణీం కృష్ణవస్త్రావృతాంమాల్యభూషితా మావాహనాది షోడశోపచారైః ప్రత్యహం

పూజయేత్ । అథర్వవేదపారాయణంకుర్యాత్ । సమాప్తేపా
రాయణే ప్రతిమాం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్ । దానమంత్రతః।

శ్లో॥ నిధీనా మధిపో దేవ శ్శంకరస్య ప్రియస్సఖా ।
సౌమ్యాశాధిపతి శ్శ్రీమాన్ మమపాపంవ్యపోహతు ।
ఇమంమంత్రం సముచ్చార్య ప్యాచార్యాయ యథావిధిః ।
దద్యాదేవం హీనకుష్ఠీ లింగనాశీచ శుద్ధ్యతి ।

తా. మాతృగమనము సేయువానికి లింగనాశనముగలుగు. మఱియు చం
డాల స్త్రీగమనముసేయువానికి శ్వేతకుష్ఠువుగలుగు. తద్దోషనివారణార్థంబై అగ్నికి
ఉత్తరదశయందు కలశముస్థాపించి దానిపై బంగారుతో కుబేర ప్రతిమంజేసి
యునిచి నల్లనివస్త్రముగట్టి పుష్పమాలికలచే నలంకరించి ప్రతిదిన మావాహనాది
షోడశోపచారములచేఁ బూజించి దానికెదురుగ అథర్వణవేదపారాయణముజేసి
మాప్తియైన పిదప యాప్రతిమను "నిధీనా మాధిపో దేవేత్యాది" మంత్రముతో
యథావిధిగ నాచార్యునికిదానముజేసినహీనకుష్ఠము లింగనాశనరోగము నివర్తించు.

కుష్ఠరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ పరుషం భాషతేవ్యర్థం సఃత్వగ్దోష యుతోభవేత్ ।
చాంద్రాయణ త్రయం కుర్యాత్ప్రదద్యా దౌషధానిచ ।
వైద్యకోక్తాని విప్రాయ శక్త్యా బ్రాహ్మణభోజనమ్ ॥

తా. కఠోరముగ వ్యర్థముగ మాటలాడువానికి కుష్ఠురోగముగలుగు. తన్ని
వారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణ కృచ్ఛ్రములజేసి వైద్యశాస్త్రమునందు జెప్పంబడి
యుండు నౌషధములను శక్త్యనుసార్యముగ బ్రాహ్మణుని కివ్వవలయు. మఱియు
శక్త్యనుసార్యముగ బ్రాహ్మణ సంతర్పణమును జేయవలయు.

దుశ్చర్మత్వ హరము.

శ్లో॥ గురుతల్పగ దోషాచ్చ గవిమైథునదోషతః ।
దుశ్చర్మాస్యా దసౌకుర్యా ద్గురుతల్పాతి దోశతః ।
చాంద్రాయణ త్రయంకుర్యా త్తతోదోషా త్ప్రముచ్యతే

తా. గురుభార్యతోగాని లేక గోవుతోగాని సంగమము జేయువానికి క
స్థగలుగు. తన్నివారణార్థంబై 3 చాంద్రాయణముల జేయవలయు.

ముఖరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ కూటసాక్షీ భవేద్వక్త్రి రోగీ శోణితపిత్తవాన్ ।
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరమ్ ।
కుర్యాత్కూష్మాండ హోమంచ గాయత్రీమయుతంజపేత్ ।
దద్యా ద్ధిరణ్యంవ్రీహీంశ్చ ముఖరోగస్య శాంతయే ॥

తా. తప్పుసాక్ష్యము జెప్పెడువానికి ముఖరోగము రక్తపిత్తరోగములగలుగు. తన్నివారణార్థమై కృచ్ఛ్రి అతికృచ్ఛ్రి చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని కూష్మాండహోమమును పదివేలమారులు గాయత్రీ జపమునుజేసి సువర్ణమును ధాన్యము ను దానము జేయవలయు.

కర్ణరోగ కర్మవిపాకము.

శ్లో॥ మాతాపితృ గురూణాంచ దేవబ్రాహ్మణయో స్తథా ।
శృణోతి నిందాంబుద్ధ్యా యః కర్ణాభ్యాం తస్యశోణితమ్ ।
పూయంచైవ స్రవత్యస్య శాంతిః కృచ్ఛ్రచతుష్టయాత్ ।
హిరణ్య రక్తవస్త్రాణాం దానా ద్బ్రాహ్మణ భోజనాత్ ।
జపాద్ధోమాచ్చభవతి సౌరమంత్రేణ శక్తితః ॥

తా. తల్లితండ్రి గురువు దేవతలు బ్రాహ్మణులు మొదలగువారి నిందను బుద్ధి పూర్వకముగ వినుచుండినవానికి చెవియందు రక్తము చీము స్రవించు తన్నివారణార్థమై 4 ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రి ప్రాయశ్చిత్తములంజేసి బంగారును యెఱ్ఱనివస్త్రము ను దానముజేయుటయేగాక బ్రాహ్మణసంతర్పణను శక్త్యనుసార్యముగ సౌరమంత్ర జపహోమములను జేయవలయు.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిడి
మామిడి భగిసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణ నీలకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే క్షుద్రరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య
తచ్చికిత్సానుపాన యుక్తం ద్వావింశ ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

బసవరాజీయము.

ఆంధ్రతాత్పర్యము.

— పంచవింశప్రకరణము. —

శ్లో॥ విశ్వనాథం జగన్నాథం లోకనాథం జగద్గురుమ్ ।
సర్వజ్ఞం పార్వతీనాథం లింగమూర్తి మహంభజే ॥

తా. సకలప్రపంచమునకు ప్రభువు జంగమ ప్రపంచమునకు ప్రభువు స్థావర ప్రపంచమునకు ప్రభువు జగద్గురువు సర్వజ్ఞుడు లింగమూర్తిస్వరూపుడునగుపార్వతీ పతిని నేను భజించెద.

శ్లో॥ శ్రీనీలకంఠ వంశాబ్ధి చంద్రమా బసవాహ్వయః ।
వక్ష్యామి నృపరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్ ॥

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడైబసవరాజని పేరొక్కనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమును నీగ్రంథము యొక్క పంచవింశప్రకరణమును వచింపుచున్నాడను.

పారదోత్పత్తి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] స్కందాత్తారక హింసార్థం కైలాసే ప్రార్థిత స్సురైః । కరుణాత్మామపదేవః పార్వతీవల్లభశ్శివః । రతే శంభోఃచ్యుతం రేతో గృహీతంవహ్నినాముఖే । క్షిప్తం తేన చతుర్దిక్షు కుమారాణాం తత్పృథక్పృథక్ । సౌమ్యాది దిక్త్రియస్యాంత గ్గౌరీశాపా న్నకార్యకృత్ । పశ్చిమాయాంతు యత్క్షిప్తం దిశిత త్సర్వకార్యకృత్ । ఏషోత్పత్తి స్సమాఖ్యాతా పారదస్య మనీషిభిః ।

తా. తారకాసురవధార్థమైనకుమారస్వామినిజనింపజేయవలయునని కరుణాత్ముండును మహాదేవుండును పార్వతీవల్లభుండునునగు నీశ్వరుని దేవేంద్రాదు వ

లగు సమస్తదేవతలు ప్రార్థింప నతండు కుమారస్వామి జనన నిమిత్తార్థమై పార్వతితో సంభోగము జేయ వీర్యము పతనంబయ్యె. దానినగ్ని గ్రహించి భరింపనేరక భూమియందు విడచిన నది నలుదిక్కులయందు వెవ్వేరుగ వ్యాపించె. అందుత్తర ప్రాగ్దక్షిణదిశలయందు పడినరసము గౌరీశాపముచే నిష్ఫలంబగుటంజేసి నదియేకార్యమునందు నుపయోగింపకుండు. పశ్చిమదిశయందు పడినరసము సమస్తకార్యములయందుపయోగించు ఇత్తెఱంగున రసోత్పత్తిక్రమము నాయుర్వేదవేత్తలచే జెప్పంబడియె.

రసభేద తల్లక్షణములు.

శ్లో॥ రసావిప్రస్సితోరక్తః క్షత్రియః పీతరుగ్విశః । శూద్రఃకృష్ణ
ఇతిప్రోక్తో వర్ణభేదాచ్చతుర్విధః । బ్రాహ్మణః కల్ప్యతే
కల్పే గుటికాయాంచ బాహుకః । ధాతువాదే తథావైశ్య
శ్శూద్ర శ్చేరకర్మణి । అంతస్సునీలో బహి రుజ్వలాంగో
మధ్యాహ్న సూర్యప్రతిమప్రకాశః । శస్తోథధూమ్రః పరి
పాండురశ్చ చిత్రస్తుయోజ్యో రసకర్మసిద్ధ్యై ॥

తా. పాదరసము వర్ణభేదములచే 4 విధంబులు అందు తెల్లగనుండునది బ్రాహ్మణజాతియనియు యెఱ్ఱగనుండునది క్షత్రియజాతియనియు పచ్చగనుండునది వైశ్యజాతియనియు నల్లగనుండునది శూద్రజాతియనియు జెప్పంబడు. వానిలో బ్రాహ్మణజాతి కల్పవిషయమునందును క్షత్రియజాతి గుటికలయందును వైశ్యజాతి ధాతువాదమునందును శూద్రజాతి ఇతరకర్మలయందు నుపయోగించు. మఱియు లోన నీలవర్ణమువెలపట చాకచక్యముగలదై మధ్యాహ్న సూర్యునితో సమానమైన కాంతిగలదై ధూమ్రవర్ణము తెలుపువర్ణము చిత్రవర్ణముగలదై ప్రశస్తముగనుండు రసమును సర్వౌషధములయందు నుపయోగింపందగు.

రస మాహాత్మ్యము.

శ్లో॥ అథాన్య త్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్త ముత్తమమ్ ।
ఆయుర్వేదోపదేశేష్విహ రసశుద్ధిర్నిగద్యతే । శుష్కేంధన
మహాగ్నిజం యద్వద్దహతిపావకః । తద్వద్ధాతుగతా న్వాత

సూతదోషాస్త్రయోదశ । దర్శనా ద్రసరాజస్య బ్రహ్మహత్యా వ్యపోహతి । స్పర్శనా న్నశ్యతే దేవి గోహత్యా నాత్రసంశయః । కింపున ర్భక్షణా ద్దేవి ప్రాప్యతే పరమం పదమ్ । దోషహీనో రసో బ్రహ్మ మూర్ఛితస్తు జనార్దనః । మారితో రుద్రరూపస్స్యాద్బద్ధస్సాక్షాన్మహేశ్వరః । వేధకో దేహలోహాభ్యాం సూతస్సాక్షా త్సదాశివః ॥

తా. ఇక నాయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము రసశుద్ధిని వచించెద "యెండినకట్టెల సమూహము నగ్నిహోత్రుడు దహింపంజేయు భంగి" ధాతుగత దోషముల పాదరసము దహింపంజేయు ఐనను రసమునందు 13 దోషంబులుగలవు మఱియు రసమును దర్శించుటవలన బ్రహ్మహత్యజనితదోషము నివర్తించు. దాని స్పర్శనమువలన గోహత్యజనిత దోషము నిస్సంశయముగ నివర్తించు. దాని సేవనవలన స్వర్గాదిపరమపదములుగలుగు. దోషరహితమైన రసము బ్రహ్మస్వరూపము మూర్ఛనొందింపబడిన రసము విష్ణుస్వరూపము భస్మముజేయబడిన రసము రుద్రస్వరూపము బంధింపబడిన రసము మహేశ్వరస్వరూపము దేహలోహములచే వేధింపబడిన రసము సదాశివస్వరూపము.

రసనామభేద లక్షణ తత్ప్రయోజనము.

శ్లో॥ పారదో రసధాతుశ్చ రసలోహో మహారసః । చతుర్విధో రసో జ్ఞేయో రసేంద్ర ఇతిభేదతః । ఆకృష్ణ శ్చపలో రూక్షో రసేంద్రః పరికీర్తితః । పారదశ్చైకవర్ణస్స్యా త్కించిత్కాల ఇవాదృతః । ఆపీతకాంతి రూక్షశ్చ విదుర్బుధాః । రసేంద్రో మయూర పింఛికాకారో రసకశ్చ విదుర్బుధాః । రసేంద్రో రసకర్మార్థః పారదో రోగనాశనః । సూతకస్సర్వకార్యార్థే రసో యోజ్యో రసాయనే ॥

తా. పారదము రసధాతువు రసలోహము మహారసము అనునవి పాదరస నామంబులు. ఆరసము రసేంద్రము పారదము సూతకము రసకము అని 4 విధంబులు. అందొకింత నల్లగ చంచలముగ రూక్షముగనుండునది రసేంద్రమనియు చిలుకవన్నె గలదై యొకింత నలుపువర్ణముగనుండునది పారదమనియు నొకింత పచ్చనై రూక్షముగ

మందునది సూతకమనియు నెమలిపింఛప్రుచాయ గలిగి యుండునది రసకమనియు జెప్పంబడు. రసేంద్రమనుదానిని రసకర్మలయందును పారదమనుదానిని రోగహార క్రియలయందును సూతకమనుదానిని సర్వక్రియలయందును రసకమనుదానిని రసాయనమునందును గ్రహింపందగు.

రసదోషాష్టకము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] ఉండినంచాపికౌటిల్య మనవర్తంచసంకరమ్।
షండత్వ పంగుకారిత్వ సమలత్వ గురుత్వతః ।
సవిషత్వంచ సూతస్య చాష్టదోషాః ప్రకీర్తితా॥

తా. ఉండినదోషము కౌటిల్యదోషము అనవర్తదోషము సంకరదోషము షండత్వదోషము పంగుదోషము బరువెగనుండుటవలన మలదోషముసవిషిత్వదోషము అని 7 దోషములురసమునందుండు. (ఈదోషములుగలరసమును శుద్ధిజేయక ఔషధములలో ప్రయోగించినను లేక సేవించినను రోగములు జనించు. అవెవ్వియనిన.—)

దోషాష్టకయుక్త పారదసేవ జనితరోగములు.

శ్లో॥ ఉండినే శూలదోషస్స్యా త్కౌటిల్యేస్స్యా త్కపాలరుక్ ।
అనవర్తే భ్రమశ్చైవ సంకరే ధాతుసంకరః ।
షండత్వే స్యాదసంతాన పంగుత్వే । దాహకుష్ఠకృత్।
మలేజ్వరశ్చ మూర్ఛాచ విషత్వేచ క్షయోభవేత్ ॥

తా. ఉండిన దోషమువలన శూలయు కౌటిల్యదోషమువలన కపాలరోగంబును అనవర్తదోషమువలన భ్రమయు సంకరదోషమువలన ధాతు సాంకర్యంబును గలుగు. షండత్వదోషమువలన సంతానము గలుగకుండు. పంగుత్వదోషమువలన దాహంబేని కుష్ఠురోగంబేని గలుగు. మలదోషమువలన జ్వరము మూర్ఛగలుగు విష దోషమువలన శరీరము క్షయించు.

రసదోషాష్టకము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] నాగోవంగోమలోవహ్ని శ్చాంచల్యంచవిషం
గిరిః । అసహ్యాగ్ని ర్మహాదోషా నిసిద్ధాః పారదే స్థితాః ॥

తా. రసమునందు నాగ వంగ మల వహ్ని చాంచల్య విషగిరి అసహ్యాగ్ని) 8 విధములైన దోషంబు లుండు.

రసదోషాష్టక జనితరోగములు.

శ్లో॥ జాడ్యం గండ స్తమో నాగా త్కుష్ఠం వంగా ద్రజో మలాత్ ।
దాహో వహ్నే ర్బీజనాశ శ్చాంచల్యా న్మరణం విషాత్ ।
గిరే స్ఫోటాగ్న్యసహతా దోషా న్మోహోభిజాయతే ।
విషం వహ్ని ర్మలశ్చేతి దోషా ముఖ్యత మాస్త్రయః ।
ఇమే మరణసంతాప మూర్ఛానాం హేతవః క్రమాత్ ।
యౌగికౌ నాగవంగా ద్యౌతౌ జాడ్యాధ్మానకుష్ఠదౌ ॥

తా. రసమునందలి నాగదోషమువలన జాడ్యముగండమాల తామసముగలుగు. వంగదోషమువలన కుష్ఠువును, మలదోషమువలన రజస్సును, అగ్నిదోషమువలన దాహమును, చాంచల్యదోషమువలన శుక్రనాశనమును, విషదోషమువలన మరణంబును, గిరిదోషమువలన శరీరమున పొక్కులును, అసహ్యాగ్నిదోషమువలన మోహమును గలుగు. ఈ 8 విధములైన దోషములలో విష వహ్ని మలములను 3 దోషములు ముఖ్యంబులు. అట్లగుటచే నవి మరణము సంతాపము మూర్ఛ అనువానిని క్రమముగ గలుగంజేయు. మఱియు నాగ వంగ దోషములు యోగార్ధముగలవి యగుటంజేసి జాడ్యాధ్మాన కుష్టువుల గలుగంజేయు.

రససప్తకంచుక దోషములు.

శ్లో॥ నాగో వంగో మలాగ్ని విషగిరి చపలా స్సప్త సూతస్య దో
షాః । నాగా ద్గండాలిరోగం జనయతి బహుశః కుష్ఠవంగేవ
వంగాత్ । జ్ఞాత్వా జ్ఞానం మలాస్స్యా న్మరణ మపివిషాద్దాహ
మోహౌచ వహ్నేః । జాడ్యం శైలాశ్చ వీర్యచ్యుతి రపిచప
లాత్పారద ద్ధశ్శ్యతేన ॥

తా. రసమునందు నాగ వంగ మల అగ్ని విష గిరి చపలము లన సప్తకంచుక దోషములు గలవు. అందు నాగదోషమువలన గండమాలయు వంగదోషము వలన కుష్ఠువును మలదోషమువలన అజ్ఞానమును విషదోషమువలన మరణంబును అగ్ని దోషమువలన దాహమోహములును గిరిదోషమువలన జాడ్యమును చపలదోషమువలన వీర్యనాశనమును గలుగు. కావున రసమునందలి సప్తకంచుకదోషములు నివర్తించుటకై దానిని శుద్ధిజేయవలయు.

రసస ప్తకంచుకదోష తజ్జనితరోగములు.

శ్లో॥ నాగంవంగ మలంవహ్ని శ్చాంచల్యంచ గిరిర్విషమ్ । పార
కంచుకా స్స ప్తసంతినై సర్గికాయుతః । ఏతేతుస ప్తదోషాశ్చ
కుర్వంతి ప్రాణసంకటమ్ । నాగేన జాయతే గండం కుష్ఠం
వంగేన జాయతే । విషదోషా ద్భవే న్మృత్యుర్గి రి కేజాడ్య
తామపి । కంచుకే హన్యతే వీర్యం తస్మా ద్దోష వివర్జితః ॥

తా. పాదరసమున నాగ వంగ మల అగ్ని చాంచల్య గిరి విషధము లః 7 స ప్తకంచికదోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగియుండు. కావున నట్టి స ప్తవిధ దోషంబులుగల రసమువలన ప్రాణసంకటముగలుగు. మఱియు నాగదోషమువలన గండమాలయు వంగదోషము వలన కుష్ఠువును విషదోషమువలన మరణంబునుగిరిదోష మువలన జాడ్యంబును కంచుకదోషమువలన వీర్యనష్టంబును గలుగు. కావున నట్టి దోషములుగల యశుద్ధమైన రసమును వర్జింపవలయు.

రసశుద్ధాశుద్ధ గుణములు.

శ్లో॥ దోషహీనో యదాసూత స్తదా మృత్యు జరాపహః ।
సాక్షా దమృతమేవైష దోషయుక్తో రసో విషమ్ ॥

తా. శుద్ధిచే దోషరహితంబైనరసము మృత్యువును ముదిమిని హరింపంజేయు టయేగాక ప్రత్యక్షముగ నమృతతుల్యంబై యుండు. దోషయుక్తరసము విషముతో సమానంబై యుండు.

శ్లో॥ తస్మా ద్దోష నివృ త్త్యర్థం రసశుద్ధి ర్విధీయతే ॥

తా. కావునదోషమునివర్తించుటకై రసమునకు శుద్ధివిధింపబడుచున్నయది.

రసశుద్ధి క్రమము.

శ్లో॥ రసోగ్రాహ్య స్సు నక్షత్రే పలానాం శతసమ్మితమ్ ॥
పంచాశ త్పంచవింశద్వా దశపంచైక మేనవా ।
పలా దూనోనక ర్తవ్యో రససంస్కార ఉత్తమైః ॥

తా. రసమును మంచినక్షత్రమున 100 పలములు గాని 50 పలములు గాని 25 పలములుగాని 12 పలములుగాని 5 పలములుగాని 1 పలముగాని గ్రహించి సంస్కారము జేయవలయు. ఐన 1 పలమునకు తక్కువగ జేయంజనదు.

రససంస్కార మంత్రము.

శ్లో॥ అఘోర ఇతిమంత్రేణ రససంస్కార పూజనమ్ ॥

తా. అఘోరమంత్రముచే రసమును బూజించి సంస్కారము జేయవలయు.

శ్లో॥ అమంత్రిత పదార్థానాం తేజో నిఘ్నంతి భైరవాః ।

తా. అమంత్రితపదార్థములందలి తేజస్సును భైరవు లపహరింతురు.

రసదోషాష్టక నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ అథాత స్సం ప్రవక్ష్యామి దోషాష్టక నివారకమ్ । ఇష్టికా రజనీచూర్ణై ష్షోడశాంశై రసస్యచ। మర్దయే త్తప్త ఖల్వేన జంబీరోత్థై ర్ద్రవైర్దినమ్ । కాంజికే క్షాళయేత్సూతం నాగదోషం విముంచతి । విశాలాంకోలచూర్ణేన వంగదోషో వినశ్యతి రాజవృక్షో మలంహంతి చిత్రకో వహ్నిదూషణమ్ । చాంచల్యం కృష్ణధుత్తూర స్త్రీఫలా విషనాశనమ్ । కటుత్రయం గిరిం హంతి హ్యసహ్యాగ్నిం త్రికంటకః ॥

తా. ఇక రసమునందలి అష్టదోష నివర్తకోపాయమును వచించెద.—రసమునకు 16 వ భాగము యిటుకపొడిని పసుపుపొడిని జేర్చి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము తప్తఖల్వమున మర్దించి కలితోగడిగిన రసమునందలి నాగదోషము నివర్తించు రసమునకు 16 వ భాగము పాపరవేరు వూడుగవేరు అనువానిచెక్కల చూర్ణమునుజేర్చి నిమ్మపండ్లరసముబోసి యిగిరి పోడియగువరకు మర్దించి కలితోగడిగిన రసమునందలి వంగదోషము నివర్తించు. రేలవేరుచెక్క నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన రసమునందలి మలదోషము నివర్తించు చిత్రమూలపుచెక్క చూర్ణము నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన అగ్నిదోషము నివర్తించు నల్లయుమ్మెత్తవేరుచెక్క నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన చాంచల్యదోషము నివర్తించు. త్రిఫలచూర్ణము నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన విషదోషము నివర్తించు. త్రికటుకచూర్ణమును నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితోగడిగిన గిరిదోషము నివర్తించు. పల్లేరువేళ్ళచూర్ణము నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసము మర్దించి కలితోగడిగిన అసహ్యాగ్నిదోషము నివర్తించు.

తప్తఖల్వ లక్షణము.

శ్లో॥ ఖల్వే లోహ మయే వాథ పాషాణో త్థే ప్యథాపివా।
అజా శకృ త్తుషాగ్నిశ్చ భూగర్భే త్రితయంక్షిపేత్।
త స్యోపరిస్థితం ఖల్వం తప్తఖల్వ మితిస్మృతమ్॥

తా. ఇనుముతోగాని నల్లజనపరాతితోగాని ఖల్వమునుజేయించి యేకాంత గృహమున గుంటత్రవ్వి యందు మేక పెంటికలు వుముక అగ్నివైచి సెగతగులున టుల దానిపై ఖల్వము నునుచుటయ తప్తఖల్వ మనంబడు.

రసగత సర్వదోష నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ ప్రతిదోషం కలాంశేన తత్రచూర్ణం సకన్యకమ్। సువస్త్ర గలితం ఖల్వే సూతే క్షిప్త్వా యథా క్రమమ్। ప్రత్యేకం ప్ర త్యహం యత్నా త్స ప్తరాత్రం విమర్దయేత్। ఉద్ధృత్యాచార నాళేన మృద్భాండే క్షాళయే త్సుధీః। సర్వదోష వినిర్ముక్త స్సప్తకంచుకవర్జితః। జాయతే శుద్ధసూతోయం యోజయే ద్వైద్య కర్మణి॥

తా. రసపప్తకంచుకదోషనివారణార్థంబైపై జెప్పంబడిన ద్రవ్యములలో ప్రతి దానియొక్క 16 వ పాలు చూర్ణమును కలుబందనుగలిపి నొక్కొక్కదినము చొప్పున 7 దివములు నిమ్మపండ్లరసముతో రసమునుమర్దించి మంటిపాత్రలోనునిచికలితోగడిగి ఆరనిచ్చి మంచివస్త్రములోబోసి ఖల్వములో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ 7 మార్లు పిడచ వలయు. కలితోగడుగునపుడు రసము నురుగువలెతేలును. కావుననదె క్రిందపోకుండా పదిలముగగడుగవలయు. ఇటులంజేసిన రసమునందలిసర్వదోషములు సప్తకంచుకదో షములు నివర్తించి రసము శుద్ధంబగు అట్టిదాని నౌషధములలో ప్రయోగింపవలయు.

రసగతదోష తదుపద్రవములు

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] మలశిఖి విషనామానో రసస్య నైసర్గికా స్త్రయోదోషాః। మూర్ఛాంమలేన కురుతే శిఖినాదాహం విషేణ మృత్యుంచ॥

తా. రసమునందు మల శిఖి విషముల 3 దోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగియుండు. అందు మలదోషమువలన మూర్ఛ శిఖిదోషమువలన దాహము విష దోషమువలన మృత్యువుగలుగు.

ర స శు ద్ధి.

శ్లో॥ గృహకన్యా హంతిమలం త్రిఫలా శిఖిచిత్రకమ్ ।
విషంహన్యాత్తూళనేన మర్దయేత్సప్తవారకమ్ ॥

తా. కలుబందపలుకులిగురువరకు 7 మార్లురసమును మర్దించి నీళ్ళగడిగినమల దోషంబును త్రిఫలచూర్ణముతో 7 మార్లు మర్దించి నీళ్ళగడిగిన శిఖిదోషంబును చిత్రమూలపుచెక్కచూర్ణముతో 7 మార్లుమర్దించి నీళ్ళగడిగిన విషదోషంబునుహరించు.

శ్లో॥ ఇష్టకాచూర్ణమాదాయ ఖల్వే మర్ద్యం రసం ద్రవైః ।
విషాగ్ని రాజవృక్షస్య కృష్ణాచూర్ణై రసంద్రవైః ।
కుమార్యాస్త్రిఫలానాంచ కతకస్యచ గోక్షురైః ।
యదిసంశోధితంసూతం సర్వకర్మసు యోజయేత్ ॥

తా. తొలుతరసమును ఖల్వములోనునిచి యిటికపొడితో మర్దించి కడుగవలయు. ఇటులనే అతివస చిత్రమూలము రేల పిప్పలి అనువానిచూర్ణములలో కలుబందరసమును గలిపి మర్దించి నీళ్ళగడుగవలయు. మఱియు త్రిఫలములు యిందుపుగింజలు పల్లేరువేళ్లు అనువానిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ చూర్ణముజేసి ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నిమ్మపండ్లరసము కలుబందరసముగలిపి మర్దించి నీళ్ళగడిగిన రసము శుద్ధియగు. అట్టిదానిని సర్వరోగములయందు బ్రయోగింపంజను.

శ్లో॥ రాజీరసోనమూషాయాం రసంక్షిప్త్వావిబంధయేత్ । వస్త్రేణ
డోలికాయంత్రేస్వేదయేత్కాంజికైస్త్ర్యహమ్ । దినైకం
మర్దయేత్సూతం కుమారీసంభవైర్ద్రవైః । తథాచిత్రకజైః
క్వాథైర్మర్దయేదేకవాసరమ్। కాకమాచీరసైస్తద్వద్దినమేకం
చమర్దయేత్ । త్రిఫలాయాస్తతః క్వాథైఃరసోమర్ద్యఃప్రయత్న
తఃతతస్తైస్త్ర్యహఃపృథక్కుర్యాత్సూతంప్రక్షాళ్యకాంజికైః । తతః
క్షిప్త్వారసంఖల్వే రసాదర్ధంచసైంధవమ్ । మర్దయేన్నింబుక
రసైర్దినమేకమనారతమ్ । తతోలాజీరసోనశ్చ ముఖ్యాశ్చనవ
సాగరః । ఏతైరససమైస్తద్వత్సూతోమర్ద్యస్తుషాంబునా ।
తతస్సంశోష్యచకాంభంకృత్వాక్షిప్త్వాచహింగునా । ద్వేస్థా

లీసంపుటేభూత్వా పూరయేల్ల వణేనచ । అథ స్థాలీం తతో
ముద్రాంనద్యాద్ధృఢతరాంక బుధః । వికోపాగ్నింవిధాయాథో
నిషించేదంబునోపరి । తత స్తుకుర్యాత్తీవ్రాగ్నింతదథః ప్రహర
త్రియమ్ । ఏవం నిపాతయే దూర్ధ్వం రసో దోషవి వర్జితః।
అధోర్ధ్వంపిటరీమధ్యే లగ్నోగ్రాహ్యోరసోత్తమః ॥

తా. ఆవాలు వెల్లుల్లి యీ రెంటినిసూరి మూసజేసి అందు పాదరసముబోసి దానిపై వస్త్రముగట్టి డోలాయంత్రములో కలితోడ 3 దినములు పాకముజేసి పిదప యీపాదరసమునుదీసి ఖల్వములోబోసి కలుబందరసము చిత్రమూల కషాయము కాంచి యాకుఅనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొక దినమును త్రిఫలకషాయముచే 1 దినమునుమర్దించి కలితోగడిగి ఖల్వములోభోసి దానికర్ధభాగము సైంధవలవణము గలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 దినము మర్దించి పిదప ఆవాలు వెల్లుల్లినవాసాగరసు అనునీ 3 ద్రవ్యముల పాదరసమునకు సమముగిజేర్చి ముకనీరులో ముద్దయగువఱకు మర్దించి బిళ్ళజేసి యెండించి దానిపై యింగువనునూరి లేపనముజేసి కుండలోనునిచి దానిపై ఉప్పుబోసి మఱియొక కుండను బోర్లగిలనూపి దళముగ చీలమన్ను లేపనము జేసి యెండనెండించి పొయిమీదనునిచి పాకము జేయవలయు. పైకుండకు వేడిమి తగిలిన యీపాదరసము కరిగి క్రిందపడును. కావున పైకుండపై నుదకమును బోయుచు గాఢాగ్నితో 3 ఝాములు వంటవలయు ఆదిచల్లారిన చీలమన్ను నుపాయముచే దీసి పైకుండనంటుకొనియుండు రసమును దీసికొనవలయు. ఈ రసము దోషరహితంబై శుద్ధంబుగనుండు.

శ్లో॥ కుమార్యాశ్చ నిశాచూర్ణైః ర్దినం సూతం విమర్దయేత్ ।
పాచయేత్పాతనాయంత్రే * శుద్ధోభవతిపారదః ॥

తా. పాదరసములోకలుబందపలుకులుపసుపుపొడిగలిపి యొకదినముమర్దించి బిళ్ళజేసి దానినటిక సంపుటములోనునిచి సందులేకుండునటుల దానిమూతినిమూసి వస్త్రమృత్తికల లేపనముజేసి యెండ నెండించుటచే పాతనాయంత్రమని పఱంగెడు దానిని పొయిమీదనునిచి దానిపై మఱియొక యటికను బోర్లగలమూసి దానిపై తగుమాత్రముగ పమరుగట్టి శీతోదకమును బోయుచుండవలయు. అది యుష్ణమైన దానిందీసి పారబోసి మరల శీతోదకమును బోయవలయు. ఇటులం జేయుచుండిన

* శుద్ధంచ వినియోజయేత్.

రసము పైపుండయందు మంచువలె వ్యాపించు. పిదప ఆ పాతనాయంత్రమునకు చేయుంబడియుండు చీలమున్ను నుదకముతో పడిసి తీసి పైపుండనం టియుండు రసము నెండించి గీచి తీసికొని బట్టను పిడచవలయు. ఇత్తెరంగున నే 2 లేక 3 మారులు పాతనాయంత్రమునందిడి పక్వముజేసి తీసికొనిన రసముశుద్ధంబగు. అట్టిదానిని సర్వౌషధములం ప్రయోగింపంజను.

ఇంగిలీకములో రసముదీయు విధము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] * పారిభద్రరసైః పేష్యం హింగుళంయామమాత్రకమ్ జంబీరాణాం ద్రవైర్వాథపాచ్యఃపాతనయంత్రకే తః సూతంయోజయేద్యోగే సప్తకంచుకవర్జితమ్ ॥

తా. 4 పలములు యింగిలీకము 1 ఝాము వేపవేరుచెక్క రసముతో గాని లేక నిమ్మపండ్ల రసములో గాని మర్దించి పాతనాయంత్రమునందిడి పాకముజేసిన సప్తకంచుక దోషరహితమైనరసముజనించు. అట్టిరసము నౌషధములలో ప్రయోగింపంజను.

రసాజీర్ణమూలకోపద్రవములు.

శ్లో॥ [మాధవకల్పే] క్షారంతీక్ష్ణం భూరిచామ్లం చవర్జ్యంసూతో జీర్ణో జాయతే తేన యస్మాత్ । సూతేజీర్ణేనాభిశేషుశూలం దాహోమాంద్యంజాడ్యమాలస్యనిద్రా । సత్వత్యాగోజాయతేబుద్ధినాశ స్తస్మాజ్జీర్ణే కన్యకాంగవమాజ్యమ్ ॥ గంధం చామ్లం మృద్వీకాం సేవయేద్వా సూతో జీర్ణస్సర్వదోషోపశాంతిః ॥

తా. ఉప్పు తీక్ష్ణకరపదార్థములు పులుసు వీనినధికముగ సేవింపంజనదు. అధికముగ సేవించిన రసము జీర్ణముగాక బొడ్డుక్రింద శూలించుట వొడలుమండుట, అగ్నిమాంద్యము జాడ్యము ఆలస్యము నిదుర సత్వత్యాగము బుద్ధినాశనము మొదలగు నుపద్రవంబులుగలుగు కావున రసము జీర్ణించువరకు కలబంద రసముతో నావునెయ్యిని గలిపిగాని లేక పుల్లని కంఎములగాని లేక దీపద్రాక్షపండునుగాని సేవింపుచుండిన రసాజీర్ణమువలన గలిగిన సర్వదోషములు నివర్తించు.

---

* నింబపత్రి

శిరోగత రసదోష నివర్తకోపాయము.

శ్లో॥ [చరకే] కార్పాసదళనిర్యాసై స్తండులీయరసేనవా ।
అభ్రికంజీరకైర్యుక్తం లోహచూర్ణంసశర్కరమ్ ।
రసవేధవినాశార్థం కుర్యాద్భైషజ్య ముత్తమమ్ ॥

తా. పెడిప్రత్తియాకు రసములోగాని చిర్రివేళ్ళరసములోగాని అభ్రకసిందూరము జీలకఱ్ఱ పంచదారగలిపి సేవించిన రసవేధలు నివర్తించు. మఱియు పెడిప్రత్తియాకురసములోగాని చిర్రివేళ్ళరసములోగాని లోహభస్మము జీలకఱ్ఱ పంచదారగలిపి 2 మండలములు సేవించిన రసవేధలు నివర్తించు. ఇది యుక్తమైనది.

రసమెక్కినందుకు చికిత్స.

ఉ॥ [పంచపాది] ఆరయదూడియాకురసమందున నేయియుఁబంచదారయు ॥ న్గూరిచియున్శరీచమును గూరిచి గ్రోలినమీఁద శైత్యపు। న్నీరునుఁవేఁడినీళ్ళుతగనిత్యమునుస్సలమూడిపథ్యము। న్వారకనెయ్యిజావయు నవశ్యముసేవయొనర్ప నెక్కిన । న్నారదరోగగర్వములు భంగములైచను ధారుణీస్థలిన్ ॥

(ఈ పద్యములోని యౌషధమును 2 మండలములు సేవింపవలయు.)

చం॥ [పంచపాది] నృపతరుపల్లవంబులును నిర్మలమైనను రూబతైలము । న్విపచన మొప్పఁజేసియును వేమునురెండుతులాలమెత్తున। త్యపటుగతిన్శరీరమున నద్దియు నెండనునుండి స్నానము । న్విఫులముగానొనర్చియును వేఁడియుఁ బథ్యము కొఱ్ఱగంజిచేఁ । గపటపు సూతరోగముల గర్వములన్నియుమాను నిద్ధరన్ ॥

(ఈ పద్యములోని యౌషధమును 2 మండలములు సేవించినను లేక గంధకతైలమును సేవించినను రసవేధలుమానును.)

రసతాపహర లేపనములు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] ధాత్రీకుమారీ సర్పాక్షీ కూశ్మాండం భృంగరాజకమ్ । కాకమాచీమేఘనాదా రంభాకందంసజీరకమ్ ।

కార్పాసంచామృతాచైవ జంబుకాబింబతండులమ్ । నవనీతే
సమంలేప్యంచందనే రసతాపనుత్ ॥

తా. ఉసిరికపప్పు కలుబంద సర్పాక్షి బూడిదెగుమ్మడుకాయ గుంటగలగర నల్లకాచి చిత్రికేవరు అరటిగడ్డ జీలకఱ్ఱ పైడిప్రత్తియాకు తిప్పతీగ నేరేడుచెక్క దొండాకు పసిగడుగు వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి వెన్న మంచిగంధముగలిపి శరీరమున లేపనముజేసిన రసతాపము నివర్తించు.

రసతాపనివర్త కోపాయము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] జమ్బ్వాత్వక్త్రిఫలాం బింబ కుమారీచ స
మంపిబేత్ ।రసతాపంమహాఘోరం నాశయేచ్చ సుఖీభవేత్॥

తా. నేరేడుచెక్క త్రిఫలములు బొండాకు కలుబంద వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి త్రాగిన కడుభయంకరమైన రసజనిత శరీరతాపము నివర్తించు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] కుమారీరససంయుక్తం జీరకంతండులీయకమ్।
కార్పాసబీజకంచైవ నవనీతేన పేషయేత్ ।
చందనేన సమంకృత్వా ప్యాలేపోరసతాపనుత్ ॥

తా. జీలకఱ్ఱ చిత్రి ప్రత్తిగింజలు వెన్న మంచిగంధము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి కలుబంద రసముతోనూరి శరీరమున లేపనముజేసిన తలకెక్కిన రసతాపములు నివర్తించు.

రస మంత్రము.

[నిత్యనాథీయే] ఓంగోరుకుగోరుకునాథం । అటుగట్టునానాశిచోళు
సాకసుచాత్పకోటికిర్కిణి । దేవిఆకుకోటురుం । రాం ।ధరణి।
హరణి। ఘృటకాభరణి ।,సకలదేవి। సకనపూజాపాదం।పాద
రసం । కీర్తాయం । సూర్తాం। కూడాతాం । నారాయణతాం
అల్గాతాం । తర్తిణితాం । తిర్తాతాం । మహాతిర్తాం। గోరు
గోరుకునాథం ॥ అనునీమంత్రముచే నభిమంత్రించి యౌషధ
సేవనను లేపనౌషధముల నభిమంత్రించి లేపనములను
జేయుంచవలయు.

రసతాపములయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] రసజనితవిదాహే శీతతోయావగాహో
మలయజఘనసారైర్లేపనం మందవాతాః । తరుణదధిచతక్రం
నారికేళీఫలాంబు । శిశిరమధురసాన్యైశీ తమన్నంప్రశస్తమ్ ॥

తా. పాదరసముకలన తాపముగలిగిన శీతోదకములో స్నానముజేయుట శ్రీగంధ కర్పూరముల లేపనముజేసికొనుట చల్లనిగాడ్పులు తీయనిపెరుగు చల్లనారికడపుకాయనీరు శీతకరరసములు మధురకరరసములు చల్లనివంటకము అనువానిని సేవించుట ప్రశస్తంబు.

రసౌషధ సేవనయందు పథ్యము.

శ్లో॥ [మాధవనిదానే] గోధూమజీర్ణ శాల్యన్నంగవ్యంక్షీరఘృతం
దధి । తండులీయక ధాత్ర్యాకం పటోలాలాబుసైంధవమ్ ।
అభ్రోదకంమౌద్గ రసంచమాంసం జాంగలజంహితమ్ । ఉద్గారే
సతిచాత్యర్థంకృష్ణామీనాక్షీజీరకమ్ । అభ్యంగమనిలక్షోభే
తైలైర్నారాయణాదిభిః । ఆర్త్రిత శీతతోయేన మస్తకేపరి
షేచనమ్ । తృష్ణాయాం నారికేళాంబు ముద్గయూషం సశ
ర్కరమ్ । ద్రాక్షా దాడిమకర్పూరకదళీ నాంఫలంహితమ్ ।
రసవేధానివృత్త్యర్థం దధిక్షీరేక్షుశర్కరాః । శైత్యోపచా
రై రన్యైశ్చకర్తవ్యంస్యా ద్యథోచితమ్ ॥

తా. గోధుమలు ప్రాతబియ్యపువంటకము ఆవునెయ్యి ఆవుపాలు ఆవుపెరుగు చిర్రికూర ధనియాలు పొట్లకాయ అనుగపుకాయ సైంధవలవణము మేఘోదకము పెసలకట్టు జాంగలమాంసము అనువానిని సేవించుట మిక్కుటముగ వమనంబులైన పిప్పలి పొన్నగంటికూర జీలకఱ్ఱ అనువానిని సేవించుట వాతవికారముగలిగిన నారాయణతైలము మొదలగువానిచే నభ్యంజనముజేయుట పీడకలిగిన శీతోదకములో శిరస్స్నానముజేయుట దప్పిగలిగిన నారికేళోదకము పంచదారతోగూడియుండు పెసరకట్టు ద్రాక్షపండు దాడిమపండు పచ్చకర్పూరము అరటిపండు పెరుగు పాలు చెఱకు పంచదార యితరములైన శైత్యోపచారములు మొదలగువాని యథోచితముగజేయుట యిట్టి యుపచారములచే రసతాపము నివర్తించు.

రసౌషధ సేవనయం దపథ్యము.

శ్లో॥ త్యజేత్కూష్మాండవార్తాకం వేత్రాగ్రం కారవేల్లకమ్ । మాషం సూపారనిష్పావం * కుళుత్థాన్సర్షపాం స్తిలాన్ । బృహతీ రాజికాబిల్వం దివా నిద్రాంచ మైథునమ్ । లంఘనోద్వర్తన స్నానం తామ్రచూడం సురాసవమ్ । జలమాంసారనాళంచ భోజనం కదళీదళే । కాంస్యకం గురు విష్టంభితీక్ష్ణోష్ణంచ భృశం త్యజేత్ । అపథ్యం సూతరాజస్య పురా ప్రోక్తం మహర్షిభిః ॥

తా. గుమ్మడుకాయ వంకాయ వెదురుపొమ్ము కాకరకాయ మినుములు పెసలు అనుములు వులవలు ఆవాలు నువ్వులు ములకకాయ నల్లావాలు మారేడుకాయ పగటినిద్ర స్త్రీసంగమము లంఘనము శరీరమర్దనము స్నానము కోడిమాంసము కల్లుఆసవము జలమాంసము కలిఅరటియాకులో భుజించుట కంచుపాత్రములో భుజించుట గురుకరపదార్థములు మలబంధకరపదార్థములు తీక్ష్ణకరద్రవ్యములు వుష్ణకరద్రవ్యములు యివి రససేవనజేయువారల కపథ్యకరంబులు.

గంధకోత్పత్తి.

శ్లో॥ శ్వేతద్వీపే పురాదేవ్యా స్త్రీరేక్షీర పయోనిధేః। క్రీడంత్యా స్సఖిభిస్సార్థ మభవ త్ప్రస్రుతం రజః । బహుళం తదజోతీవ సుగంధిసుమనోహరమ్ । క్షీరాబ్ధ వేతుసాధ్యాయ ద్దుకూలం రజసాన్వితమ్ । ధౌతంచ సఖిభి స్తత్ర తజ్జాతం గంధకం రజః । క్షీరాబ్ధి మథనేచాథా ప్యమృతేన సహోత్థితమ్ । నిజగంధేన తాన్ సర్వాన్ హర్షయామాస దానవాన్। తతో దేవగణై రుక్తం గంధకాఖ్యో భవత్వయమ్ । రసస్య బంధనార్థాయ జారణాయ భవత్వయమ్ । యే గుణాః పారదే ప్రోక్తా స్తే చైవాత్ర భవంత్యపి । ఇత్యేవం గంధకో నామ విఖ్యాతః క్షితిమండలే । బలినా సేవితః పూర్వం ప్రభూత బలహేతవే । వాసుకేః కర్షక స్తస్య తన్ముఖ జ్వాలనాద్ద్రుతమ్ । వాసోగంధకగంధాఢ్యాః సర్వతో మిశ్రితం తతః ॥

* కుళుత్థాన్ లవణంతిలాన్ — అనగా వులవలు ఉప్పు నువ్వులు.

తా. తొల్లి క్షీరసముద్రతీరమునందలి శ్వేతద్వీపమునందు చెలికత్తెలతోడ పార్వతీదేవి క్రీడింపుచుండ రజస్వలయైనందున కడుసుగంధముగ మనోహరముగ నుండునట్టి రక్తోయుక్తవస్త్రమును చెలికత్తెలు క్షీరసముద్రమునం దుదికినందున రజస్సు గంధకముగనయ్యె. అది క్షీరాబ్ధి మథనకాలంబున నమృతముతోడ నుత్పన్నంబయ్యె. మఱియు నది తనవాసనవలన సకల దైత్యులకు సంతోషము గలుగం జేసె. దేవతలు దీనికి గంధకమను పేరుబెట్టి రసబంధనార్థంబు జారణార్థంబు నుపయోగించునట్టుల రసమునకుగల గుణంబులన్నియు దీనియందునుగలిగి యుండునటుల నాశీర్వాదము జేసిరి. అది మొదలు దీనికి భూమండలమున గంధకమని ప్రఖ్యాతిగలిగె. దీనిని పూర్వకాలంబున బలిచక్రవర్తి బలకరార్థము భక్షణముజేసె పిదప మథనకాలమునందు వానుకి నిడ్చునపుడు దాని ముఖజ్వాలలవలన గంధకముకరిగి భూమియందంతట నెసరె. అదిమొదలు గంధకము భూమండలంబున లభించుచున్నయది.

గంధక లక్షణము.

శ్లో॥ గంధశ్చతుర్విధం ప్రోక్తో రక్తః పీతస్సితోఽసతః । రక్తో హేమ
క్రియాసూక్తశ్శుకతుండనిభోఽపరః । పీతశ్చమలనాశాఖ్యో
శ్రేష్ఠోరసరసాయనే । శ్వేతో త్రఘుటికాప్రోక్తో లేపనేలోహ
మారణే । సుదుర్లభస్తు కృష్ణశ్చ నజరా మృత్యునాశనః ॥

తా. గంధకము యెఱుపువర్ణముపసుపువర్ణము శ్వేతవర్ణముకృష్ణవర్ణముగలది యున 4 విధంబులు. అందు రక్తవర్ణముగలదై చిలుకముక్కువంటి కాంతిగలదై యుండునదిస్వర్ణక్రియయందుపయోగించు. అదికడుప్రశస్తంబు. పసుపువర్ణముగలది రసాయనోపయుక్తంబు. శ్వేతవర్ణముగలది ఘుటిక లేక లోహమారణములయందుపయోగించు. కృష్ణవర్ణముగలది జరామృత్యువులబోకడుచు. ఇదదొరుకుట దుర్లభము.

గంధకనామములు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] వై గంధకస్సుగంధశ్చ గంభీరోగంధకోబలీ॥

తా. వైగంధకము సుగంధకము గంభీరము గంధకము బలి అనునవి గంధక నామంబులు.

శోధనయోగ్యగంధక లక్షణములు.

శ్లో॥ కపికచ్ఛునిభచ్ఛాయో నవనీతసమప్రభః ।

సమ్మృదుః కఠినస్స్నిగ్ధ శ్శ్రేష్ఠో గంధకఉచ్యతే ॥

తా. దురదగొండివిత్తులతో సమానముగ వెన్నతోసమానమైనకాంతిగలదిగ మృదు కఠిన స్నిగ్ధములుగనుండు గంధకము శ్రేష్ఠంబు.

గంధక శుద్ధి.

శ్లో॥ సాజ్యభాండే పయంక్షిప్త్వా ముఖంవస్త్రేణ బంధయేత్ ।
తత్పృష్ఠేచూర్ణితంగంధం క్షిప్త్వాసారివేణశోషయేత్ ।
భాండంనిక్షిప్య భూమ్యాంతు రూర్ధ్వే దేయం పుటంలఘు ।
తతఃక్షీరేద్రుతంగంధం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్ ॥

తా. నేతికుండలో పాలుబోసి దానిమూతికి వస్త్రముసుగట్టి దానిపై గంధకచూర్ణముబరచి యాకుండమూతిని మూకుడుచేమూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి మూకుడువరకు 1 గుంటలోపాతి దానిపై యెరుపిడకలతో లఘుపుటం బిడిన యందలి గంధకముకరిగి పాలలో స్రవించు. పిదప దానిని సాంగశీతలమున దీసి యౌషధములలో ప్రయోగించికొనవలయు.

శ్లో॥ ధుత్తూరకేతకీలింగైః కుమార్యాథ పునర్నవైః ।
మేఘనాదైశ్చ గోక్షీరైర్ఘృతేన సుగంధకమ్ ।
శోధనైర్నిర్మలంసర్వ యోగేషు పరివర్తయేత్ ॥

తా. గంధమును వుమ్మెత్తాకు మొగలిచన్ను లింగపొట్లకలుబందగలిజేరు చిర్రి అనువాని రసములలోను ఆవుపాలు నెయ్యి తేనె అనువానితోను భూయంత్రము పక్వముచేసిన శుద్ధియగు. దానిని సర్వయోగములయందు నుపయోగింపందగు.

గంధక తైలము.

శ్లో॥ అర్కక్షీరై స్నుహీక్షీరై ర్వస్త్రం లేప్యంతు సప్తధా ।
గంధకంపవనీ తేన పిష్ట్వావస్త్రంప్రలేపయేత్ ।
తద్వర్తిర్జ్వలితాభాండే ద్రుతఘ్నంధార్యా ప్యధోముఖమ్ ।
తైలంపతేదధోభాండే గ్రాహ్యంయోగేషు యోజయేత్

తా. జిల్లేడుపాలు బొంతజెముడుపాలు అనువానిలో వస్త్రము నేడే తడిపి యెండించి గంధకమును వెన్నతోనూరి దానిపై లేపనముజేసి లావుగవ

దీపములో వెలిగించి దృఢముగ తలక్రిందుగ బట్టుకొని దానికడుగున 1 పిడతనునిచిన యందు గంధకతైలము స్రవించు దానిని సర్వౌషధములయందు గ్రహింపందగు.

గంధక కల్కము.

శ్లో॥ [దేవీశాస్త్రే] వాతారితైలసంయుక్తం గుగ్గులు త్రిఫలాన్వితమ్ । గంధకం రసరసంయుక్తం జరావ్యాధి వినాశనమ్ । మాసమాత్ర ప్రయోగేణ శృణువక్ష్యామి తద్గుణాన్ । అర్శోభగందర శ్చైవ తథాశ్లేష్మ సముద్భవః । అష్టాదశచ కుష్ఠాని రాజయక్ష్మాతదైవచ । ఆమవాతశ్చ గుల్మంచ తథా సర్వవ్రణానిచ । నశ్యంతి వ్యాధయస్సర్వే గంధకస్యప్రభావతః । షణ్మాసస్య ప్రయోగేణ శృణువక్ష్యామి తత్ఫలమ్ । హంసవర్ణాశ్చ యే కేశావలీ చైవావలంబిని । తత్క్షణాన్దేన తుల్యాశ్చ వృద్ధోపి తరుణాయతే । దివ్యదృష్టి సమాయుక్తో జీవే దాచంద్రతారకమ్ । ఆకుంచిత ఘనంకేశా దీర్ఘదృష్టిశ్చజాయతే । చలాదంతా మందదృష్టి ర్బలశుక్రాది సంక్షయః । నిర్జిత్యయౌవనంయాతి భ్రమరా ఇవ మూర్ధజాః । దివ్యదృష్టి ర్మహాతేజా వరాహఇవకర్ణయోః । చక్షుపాతార్క్ష్యతుల్యోసౌ బలేనబలివిక్రమః । దృఢదంతోవజ్రకాయో ద్వితీయ ఇవశంకరః । తస్యమూత్రపురీషేణ శుల్బం భవతి కాంచనమ్ ॥

తా. ఆమునమున గుగ్గిలము త్రిఫలములు గంధకము పాదరసము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నుర్దించి యొకమాసమువరకు శరీరబలాను గుణ్యముగ సేవింపుచుండిన మూలను అర్శస్సు భగందరము శ్లేష్మరోగములు 18 కుష్ఠువులు రాజయక్ష్మ ఆమవాతము గుల్మము సర్వవ్రణములు మొదలగు రోగములన్నిటిని గంధకము తనప్రభావమువలన నశింపంజేయు. మరియు దీనిని 6 మాసములు సేవించిన నరుడు దేవతలతో సమానుండై చంద్రనక్షత్రంబు లుండువరకు జీవించుటయేగాక నెరసిన వెంట్రుకలు వ్రేలాడుచుండుచర్మము కదలుచుండుదంతములు దృష్టిమాంద్యము బలక్షీణము శుక్రక్షయము అనువానినన్నిటిని బోకడచి యౌవనమును గలుగంజేయు.

ముడిచికొనియుండు వెంట్రుకలు దట్టముగ పెరిగితుమ్మెదవలె నల్లగనుండును. దృష్టి దివ్యముగ నుండుటయేకాక మహాతేజస్సుగలవాడై పందివలెనె సూక్ష్మమైన చివికిడిగలవాడుగ గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టిగలవాడుగ బలములోచక్రవర్తితో సమానుడుగ దృఢదంతములు వజ్రదేహము గలవాడుగ రెండవశంకరునితో తుల్యుడుగనుండు. మఱియు వానిమలమూత్రములవలన నిశ్చయముగ తామ్రబంగారంబు లుత్పన్నంబులగు.

శుద్ధగంధక గుణము.

శ్లో॥ శుద్ధోగంధో హరేద్రోగాన్ కుష్ఠమృత్యుజరాదికాన్।
అగ్నికారీ మహానుష్ణో వీర్యవృద్ధిం కరోతిచ ॥

తా. శుద్ధిజేయబడిన గంధకము కుష్ఠువు మృత్యువు ముదిమి మొదలగువానిని నశింపంజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును మిక్కుటముగ నుష్ణమును వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయు.

అశుద్ధగంధక దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధగంధం కురుతేచ కుష్ఠం తాపం భ్రమం పిత్తరుజం
తథైవ। రూపం సుఖం వీర్య బలం నిహంతి తస్మాద్విశుద్ధో
వినియోజనీయః ॥

తా. అశుద్ధగంధకము కుష్ఠువు తాపము భ్రమ పిత్తరోగము వీనిని గలుగంజేయుటయేగాక రూప సుఖ వీర్య బలముల నశింపంజేయు. కావున ఔషధములయందు శుద్ధిజేయబడిన గంధకమునే జేర్చవలయు.

ఇంగిలీక శుద్ధి.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] హింగుళం స్తన్యపయసా మర్దితం శుద్ధిమా
ప్నుయాత్ । జంబీరఫలజద్రావైః ర్మర్ద్యంశుద్ధి ర్భవిష్యతి ॥

తా. ఇంగిలీకమును చనుపాలతోను నిమ్మపండ్లరసముతోను మర్దించిన శుద్ధియగును. పిదప దానినౌషధములలో నుపయోగింపంజను.

ఇంగిలీక గుణము.

శ్లో॥ హింగుళ స్సర్వదోషఘ్నో దీపనోతిరసాయనః ।
సర్వరోగ హరోవృష్యో జారణే లోహమారణే ।
హింగుళం మధురంతిక్త ముష్ణవాత కఫాపహమ్ ॥

తా. ఇంగిలీకము సర్వదోషముల బోకడచి అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయ టయేగాక సర్వరోగహర రసాయనోపయుక్తముగ వీర్యవృద్ధికారిగ జారణలో మారణోపయుక్తముగ మధురముగ వగరుగ వృష్ణవాతమును బోకడచునదిగనుండు.

అశుద్ధ ఇంగిలీక దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధో దరదఃకుర్యా త్కుష్ఠంక్లైబ్యం క్లమంభ్రమమ్ ।
మోహంచ శోధయే త్తస్మా చ్ఛుద్ధంవైద్యస్తు హింగుళమ్ ॥

తా. అశుద్ధమై యింగిలీకము కుష్ఠువు పుంస్త్వహాని శ్రమ భ్రమ మోహ వీనిని గలుగంజేయు. కావున దానిని శుద్ధిజేయవలయు.

తాళకోత్పత్తి.

శ్లో॥ సంధ్యాయాం నరసింహేన హిరణ్యా కశిపుర్హతః ।
తస్యచ్ఛవిసమోతాళ స్తత్కుక్షౌ లేఖనాశ్రితః ॥

తా. తొల్లి నరసింహమూర్తి సాయంకాలమున హిరణ్యకశిపుడను పేరుగ దైత్యునివధించి వానిచంకల గీచినంతున వానితోసమాన కాంతిగల తాళక వుత్పన్నంబయ్యె

తాళక భేదములు.

శ్లో॥ హరితాళం ద్విధాప్రోక్తం పత్రాఖ్యం పిండసంజ్ఞితమ్ ।
* తత్పత్రహీనం పిండాఖ్యం తయోః పూర్వం గుణాధికమ్॥

తా. తాళకము పత్రాఖ్యము పిండికము అన 2 విధంబులు. వానిలోపత్రాఖ్యమనునది గుణాధిక్యముగలదిగ పిండాఖ్యమనునది హీనగుణముగలదిగ నుండు.

తాళక నామములు.

శ్లో॥ హరితాళ మలంతాళం గోదంత నటభూషణమ్ ।
పిండాలకం విస్రగంధం పింజరం కనకప్రభమ్ ॥

తా. హరితాళమలము తాళము గోదంతము నటభూషణము పిండాలక విస్రగంధము పింజరము కనకప్రభము అనునవి హరిదళ నామంబులు.

* తయోరాద్యంగుణైః శ్రేష్ఠ తతో హీనగుణంపరమ్.

తాళక శుద్ధి.

శ్లో॥ తాళకం కణశః కృత్వా దశాంశేనచ టంకణమ్ ।
జంబీరాణాం ద్రవైః క్షాళ్యం కాంజికైః క్షాళయేత్పునః ।
వస్త్రే చతుర్గుణే బధ్వా డోలాయంత్రే దినం పచేత్ ।
సంచూర్ణ్యైనారవాళేన దినం కూశ్మాండజై రసైః ।
తిలతైలైః పచేద్యామం యామంచ త్రిఫలాజలైః ।
త్రివారం తాళకం భావ్యం పిష్ట్వా మూత్రైశ్చ కాంజికైః ।
ఏవం ద్వాదశధాపాచ్యం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్॥

తా. తాళకమును రేకులుగ నొలిచి దానికి పది వ భాగము వెలిగారముగలిపి నిమ్మపండ్లరసముతోను కలితోనుగడిగి 4 మడతలుగల బట్టలో మూటగట్టి డోలా యంత్రమున కలి సున్న పునీళ్ళుబోసి దానిచె 1 దినము గుమ్మడుకాయరసముతో 1 దినము నువ్వులనూనెలో 1 ఝామువండి పిదప త్రిఫలగసముతో నొక్కొక ఝాముచొప్పున 3 మార్లను గోమూత్రముతో నొక్కొక ఝాముచొప్పున 3 మార్లును కలితో నొక్కొక జాముచొప్పున 3 మూడుమార్లు భావనముజేసి డోలా యంత్రమున వండవలయు. ఇత్తెరంగున 12 మార్లు చేసిన తాళకము శుద్ధియగు. అట్టి దాని నౌషధములలో ప్రయోగింపంజను.

తాళకభస్మము.

శ్లో॥ సదళంతాళకంశుద్ధం పునర్నవారసేన [illegible] । ఖల్వేవిమర్దనే
దేకందిసంపశ్చాద్విశోషయేత్ । సంశోష్యగోళకంతస్య
కుర్యాత్తంచవిశోషయేత్ । తతః పునర్నవాక్షారైః స్థాల్యర్ధం
తు ప్రపూరయేత్ । తత్రతంగోళకం కృత్వా పునస్తైనైవ
పూరయేత్ । ఆకంఠంవివరంతస్య పిధానంధారనేన్ముఖే ।
దినాన్యంతర శూన్యాని పంచవహ్నిం ప్రదీపయేత్ । స్థాలీం
చుల్ల్యాం సమారోప్య క్రమాదహ్నిం వివర్ధయేత్ । ఏవం
తు మ్రియతే తాళం మాత్రా తస్యైకవర [illegible] । అనుపానా
న్యనేకాని యథాయోగ్యం ప్రయోజ [illegible]

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకమును రేకులుగ నొగిచి గలిజేరురసముతో 1 దినము మర్దించి యుంటజేసి యెండించి దానిని ఓంకువలె చిన్న దినోరుగం మంటిపాత్రలో నునిచి దానికంఠముపరకు గలిజేరురసముపోసి దానిపైమూసి 5 దినము లహోరాత్రములు పొయిమీదనునిచి క్రమాగ్నులతో నెపతెగ కవండిన తాళకముభస్మంబగు. అం దొకగురిగింజయెత్తు ననుపానవిశేషములతో సేవించిన సర్వరోగముల హరింపంజేయు.

* తాళకగుణము.

శ్లో॥ శ్లేష్మవాతవిషరక్తభూత హృద్దీక సంచశీతలరుజాపహమ్ ।
స్నిగ్ధముష్ణకటుకంచ లేఖనం కుష్ఠహారి హరితాళముచ్యతే ॥

తా. తాళకము శ్లేష్మము వాతము విషము రక్తదోషము భూతదోషము వీనిని హరింపం జేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును గలుగంజేసి శీతపీడను బోకడచు నదిగస్నిగ్ధముగ వుష్ణముగ కారముగ లేఖనకారిగకుష్టువునుహరింపంజేయునదిగనుండు

అశుద్ధతాళకదోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధం తాళమాయుఘ్నం కఫమారుతమేహకృత్ ।
తాపస్ఫోటాంగసంకోచం కురుతే తేనశోధయేత్ ॥

తా. అశుద్ధతాళకము ఆయువును క్షయింపం జేయుటయేగాక కఫము వాతము మేహము శరీరతాపము స్ఫోటకములు అంగసంకోచము వీనిని గలుగంజేయు. కావున దానిని శుద్ధిజేయువలయు.

మణిశిలభేదము.

శ్లో॥ మనశ్శిలా త్రిధాప్రోక్తా శ్యామాంగీ కరవీరకా ।
ద్విఖండాఖ్యాచతా సాంతు లక్షణాని నిబోధయ ।
శ్యామా హింగుళవద్రక్తా కించిత్పీతా విదీప్తికా ।
కరవీరారక్తవర్ణా స్వూర్ణ్ణరూపాణిభారయుక్ ।
కించిద్రక్తాచ గౌరాచ ద్విఖండా భారవత్తరా ।
త్రివిధా సుచశ్రేష్ఠాస్యాత్కరవీరా మనశ్శిలా ॥

---

* తాళకమన హరిదళము.

తా. మణిశిల శ్యామాంగి కరవీర ద్విఖండములన 3 విధంబులు. అందు యింగిలీకమువలె నెఱ్ఱగ నొకింతపచ్చగ కాంతిహీనముగ నుండునది శ్యామాంగి యనియు యెఱ్ఱగ మూర్ణముతో సమానముగ కడుబరువుగనుండునది కరవీరమనియు నొకింత యెఱ్ఱగ పచ్చగ కడుబరువుగ నుండునది ద్విఖండమనియు జెప్పంబడు. వానిలో కరవీరమనునది శ్రేష్ఠంబు.

మణిశిల శుద్ధి.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సూక్ష్మవస్త్ర ద్వయోపేతం మనో గుప్తాను
బంధనమ్ । వాచయే చ్ఛాగమూత్రేణ దోలయంత్రే దిన
త్రయమ్ । పచన-కురుతేహ్యత్ర శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. మణిశిలను సన్నమైన జమిలిబట్టనమూటగట్టి మేకపంచితముతో 3 దినములు డోలాయంత్రమున వండిన నిశ్చయముగ శుద్ధియగు.

శ్లో॥ అగస్త్యపత్రతోయేన శృంగిబేరరసేనచ ।
భృంగితోయేనపచ్యేత భావితం సప్తధాశిలా ॥

తా. మణిశిలను అగసియాకు అల్లము గుంటగలగర అనువాని రసములతో వేఱేఱేసిమార్లు వండి యేడేసిమార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగు.

గౌరీపాషాణ శుద్ధి.

శ్లో॥ ద్విపలం గౌరిపాషాణం మర్ద్యం జంబీరవారిణా ।
పిష్టం కత్వా పటే బధ్వా దోలాయంత్రేణ బుద్ధిమాన్ ।
శిలా తూగోదకేపాచ్యం భవే చ్ఛుద్ధి ర్నసంశయః ॥

తా. 2 పలములు గౌరీపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి ముద్దజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో డోలాయంత్రమున 2 జాములు వండిన శుద్ధియగు.

ఉల్లిపాషాణ శుద్ధి.

శ్లో॥ ఉల్లిపాషాణ సంబుద్ధిం వక్ష్యతే శాస్త్రనిశ్చితమ్ ।
చూర్ణీకృతంపటేబధ్వా శిలాతూగోదకేనచ ।
దోలాయంత్రేదినై కంతు పాచితంచ విశుద్ధ్యతి ॥

తా. ఉల్లిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి డోలాయంత్రమున సున్నపుసీళ్ళతో 1 దినము వండిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ [అగ్నిమతే] మధునాపాచయేద్యామం శనైర్మృద్వగ్నినా
తతః । ఉల్లిపాషాణ శుద్ధిశ్చ భవే దేవం విశారదః ॥

తా. ఉల్లిపాషాణమును తేనెలోవేసి యొకఝామము మందాగ్నితో మెల్ల మెల్లగ వండిన శుద్ధియగు.

దొడ్డిపాషాణ శుద్ధి.

శ్లో॥ గోమూత్రే దొడ్డిపాషాణం డోలాయంత్రే దినత్రయమ్ ।
పచేబద్ధ్వా తతోపాచ్యాం సమ్యక్శుద్ధి ర్భవిష్యతి ॥

తా. దొడ్డిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి ఆవుపంచితములో డోలాయంత్రమున 3 దినములు వండిన శుద్ధియగు.

* విమలభేదము.

శ్లో॥ విమలం త్రివిధంప్రోక్తం హేమాఖ్యం తారపూర్వకమ్ ।
కాంస్యపూర్వం తథాచాల్య ల్లక్ష్యతే సర్వకామదమ్ ॥

తా. స్వర్ణమాక్షికము రౌప్యమాక్షికము కాంస్యమాక్షికము అన విమలము 3 విధంబులు. ఇది సర్వకామ్యముల నిచ్చును.

విమల లక్షణము.

శ్లో॥ వర్తులః కోణసంయుక్త స్స్నిగ్ధశ్చ ఫలకాన్వితః ।
మరుత్పిత్తహరో వృష్యో విమలశ్చ రసాయనః ॥

తా. రౌప్యమాక్షికము గుండ్రముగ కోణయుక్తముగ దట్టముగ పలకలుగ వాతపిత్తముల హరింపంజేయునది వీర్యవృద్ధి కారిగ రసాయనోపయుక్తముగనుండు.

విమల శుద్ధి.

శ్లో॥ వాసాపునర్నవాసింధు వారకంయస్యకస్యచిత్ ।
రసేన స్వేదితంయామం విమలం నిర్మలం భవేత్ ॥

---

* విమల మన — మాక్షికభేదము.

తా. విమలమును అడ్డసరము గలిజేరు వావిలి అనువాని రసములలో దేనితో నేని డోలాయంత్రమున 1 దినము వండిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పాటనాద్విమలంభిన్నం సూక్ష్మవస్త్రేణ
బంధయేత్ । అవిమూత్రే కాంజికేచ పృథక్క్వాథితవారిణి ।
డోలాయంత్రేచతుర్యామం పాచయే చ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥

తా. విమలమును పగలగొట్టి సన్నపుబట్టిన మూటగట్టి గొఱ్ఱెపంచితముతోను కలితోను ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ 4 ఝాములు డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు.

మాక్షికోత్పత్తి తద్భేదాదులు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మాక్షికోద్వివిధశ్చైవమాక్షికస్తారమాక్షికః।
తత్రాద్యః కన్యకుబ్జోత్థో దశవర్ణసువర్ణకః ।
భిన్నదేశో పితారోన్యః పంచవర్ణసువర్ణకః ।
పాషాణబహుళశ్చాన్యో గుణైరల్పతరోపిహినః ॥

తా. స్వర్ణమాక్షికము తారమాక్షికము అన మాక్షికము 2 విధంబులు. మొదటిది కన్యాకుబ్జమున జనించు. అది పదియవవన్నెబంగారుతో సమానంబై కొంణరహితంబై) యుండు. తారమాక్షికము భిన్నదేశమునజనించు. ఇది 5 వ వన్నెబంగారముతో సమానముగ బహుళమైన పాషాణముగలదిగ అల్పగుణకారిగ నుండు.

మాక్షిక నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] అవర్తంమధుతుత్థంచాతాపిజంధాతుమాక్షికమ్ । రౌప్యమాక్షికధాతుశ్చ మాక్షికంహేమమాక్షికమ్ ॥

తా. ఆవర్తము మధుతుత్థము తాపిజము ధాతుమాక్షికము రౌప్యమాక్షికము మాక్షికము హేమమాక్షికము అనునవి మాక్షికనామంబులు.

* మాక్షికశుద్ధి.

శ్లో॥ ఏరండతైలలుంగాంబు సిద్ధం శుద్ధ్యతి మాక్షికమ్ ।
పక్వంవా కదళీకందతోయేన ఘటికాద్వయమ్ ।
తప్తంక్షిప్తం వరాక్వాథే శుద్ధి మాయాతిమాక్షికమ్ ॥

* మాక్షిక మన—నిమ్మ.

తా. మాక్షికమును చూర్ణముజేసి బట్టనమూటగట్టి ఆముదము మాదీఫల రసము అరటిగడ్డరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే 2 గడియలు డోలాయంత్రమువండిన మాక్షికము శుద్ధియగు. లేక మాక్షికమును నిప్పులోకాచి త్రిఫలకషాయములో వేసినను శుద్ధియగు.

(1) పలము మాక్షికమును తేనెతోమర్దించి ముద్దజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి ఉలవకట్టు గోమూత్రము కలి వీనితో 1 జాము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు.

మాక్షికమును కలితో 1 దినము డోలాయంత్రమున నుడికించి చూర్ణముజేసి దానిని నొకపాత్రములోవేసి తేనె నెయ్యిబోసి 1 దినంబునిచి సన్నగ చూర్ణముజేసి యినుపపాత్రలోవైచి తేనె నెయ్యిబోసి 1 దినమువండి జెముడుపాలతో 1 దినము భావనజేసి యెండించి నెయ్యి తేనెతో 1 దినము మర్దించి అంధమూషలోనునిచి వంపిన నందు గురివిందచాయవలె సత్త్వము దిగును.

మాక్షిక సత్త్వపాతనము.

శ్లో॥ ఏరండోత్థేన తైలేన గుంజా క్షౌద్రంచ * టంకణామ్ ।
మర్దితం తస్యవాపేన సత్త్వం మాక్షికజం భవేత్॥

తా. ఆముదము గురివిందపలుకులు తేనెవెలిగారము వీనిని జేర్చి నూరి మాక్షికముపై అన్నిలోనునిచి యూదిన నందు సత్త్వము దిగును.

మాక్షిక గుణము.

శ్లో॥ శుద్ధం పిహితాప్యం సకలామయఘ్నం రసాదిధాతూంశ్చ వరం
ప్రపుష్యేత్ । దుర్మేహ దేహక్షయహారకంచ గుణోత్తరం
వృష్య రసాయనాగ్ర్యమ్ ॥

తా. శుద్ధమైన మాక్షికము సర్వరోగములు హరింపంజేసి రసాది ధాతువృద్ధిని గలుగంజేయునదిగ దుష్టమేహమును శరీరక్షయమును హరింపంజేయునదిగ గుణకారిగ వీర్యవృద్ధికారిగ రసాయనోపయుక్తముగ నుండు.

శ్లో॥ సువర్ణ మాక్షికం స్వాదు తిక్తం వృష్యం రసాయనమ్ ।
చక్షుష్యం బస్తిరుక్కుష్ఠ పాండుమేహ విషోదరమ్ ।

---

* వర్జయేత్.

ఆర్శశ్శ్వేత విషం కండూ త్రిదోషా నపినాశయేత్ ॥

తా. సువర్ణమాక్షికము రుచికరముగను గురుగను వీర్యవృద్ధి కారిగ నేత్రహితకారిగ నుండును. లింగావర్తి కంఠరోగము పాండువు ప్రమేహము విషదోషము క్షుద్రము మూలవ్యాధి వాపువిషరోగము దురద త్రిదోషము వీనిని హరింపంజేయునదిగ నుండు.

అపక్వమాక్షికదోషము.

శ్లో॥ మందానలత్వం బలహానిముగ్రాం విష్టంభితా నేత్ర గదాన్ సకుష్ఠాన్ । మాలస్య భేదవ్రణపూర్వకంచ శుద్ధ్యాది హీనం ఖలుమాక్షికంతు ।

తా. అశుద్ధమాక్షికము అగ్నిమాంద్యము బలహీని మలబద్ధము నేత్రరోగము కుష్ఠువు శిరోవ్రణము వీనిని గలుగంజేయు.

కాసీసభేదములు.

శ్లో॥ వాలుకాఖ్యం పుష్పపూర్వం కాశీసం ద్వివిధం స్మృతమ్ ।
శ్యామ పాండురవర్ణంచ ద్వయోః పూర్వం గుణాధికమ్ ॥

తా. వాలుకాసీసము పుష్పకాసీసము లన కాసీసము 2 విధంబులు. అందు మొదటిది నలుపువర్ణము 2 ది పాండువర్ణగలదిగనుండు. వానిలో మొదటిది గుణాధిక్యతం జెందియుండు.

కాసీస నామములు.

శ్లో॥ కాసీసం ధాతుకాసీసం పాంసుకాసీస కేసరమ్ ।
అన్యం మాల్యరసం పుష్ప కాసీసం నేత్రభూషణమ్ ॥

తా. కాసీసము ధాతుకాసీసము పాంసుకాసీసము కేసరము అన్నము* మాల్యరసము పుష్పకాసీసము నేత్రభూషణము అనునవి కాసీసనామంబులు.

కాసీస శుద్ధి.

శ్లో॥ సకృద్భృంగాంబునాస్విన్నం కాసీసం నిర్మలం భవేత్ ॥

తా. కాసీసమును గుంటగలగరాకురసములో వండిన శుద్ధియగు.

* కాసీన మన—అన్నభేది.

కాసీస సత్త్వ పాతనము.

శ్లో॥ చతుర్విధంతుకాసీసం రక్తపీతసితాసితమ్ । మర్దయేత్పృత్తవ
నతిక్తకోశాతకీద్రవైః । కాసమర్దద్రవైశ్చాపి మిత్రపంచక
సంయుతమ్ । సత్వంచయష్టికాయంత్రేధ్మాతేసత్వంవినిశ్చితమ్

తా. ఎఱుపు పసుపు తెలుపు నలుపు వర్ణభేదమువలన కాసీసము 4 విధ ములు. వానిని మునిషి గుఱ్ఱము నెమలి ఆవుమత్స్యము అనువాని చేదులతో ప్రత్యే ప్రత్యేకముగ మర్దించి పిదప చేదుబీరాకురసము కసివెందాకురసము తేనె నెయి వెలిగారము గురివిందపలుకులు బెల్లము అనువానితోడనుమర్దించి బిళ్ళజేసి యష్టిక యంత్రమునం దునిచి యూదిన సంగు సత్త్వము వెడలు. (దానిని చూర్ణముజే పుటంబులిడిన సిందూరించు.)

కాసీస గుణము.

శ్లో॥ కాసీస మమ్లం చక్షుష్యం కేశఘ్నం కుచరంజనమ్ ।
గరశ్లేష్మ హరం వాత వ్రణదోష వినాశనమ్ ॥

తా. కాసీసము పుల్లగ నేత్రహితకారిగ వెంట్రుకల నశింపంజేయునదిగ స్తనరంజనకారిగ విషశ్లేష్మ వాత వ్రణదోషముల హరింపంజేయునదిగ నుండు.

గైరిక భేదములు.

శ్లో॥ గైరికం త్రివిధం తత్ర రక్తంస్యా త్స్వర్ణగైరికమ్ ।
పాషాణగైరిక చైకం తేషాం పూర్వం గుణాధికమ్ ॥

తా. రక్తగైరికము స్వర్ణగైరికము పాషాణగైరికములన* గైరికము 3 విధ . అందు మొదటిది గుణాధిక్యంబుగలదిగ నుండు.

గైరిక శుద్ధి.

శ్లో॥ గైరికంతు గవాం దుగ్ధై ర్భావితం శుద్ధి మాప్నుయాత్ ॥

తా. గైరికము ఆవుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగు.

* గైరిక మన—కావిఱాయి.

గైరిక సత్వపాతనము.

శ్లో॥ గైరికం రక్తవర్గేణ పీతవర్గేణ భావితమ్ ।
సప్తాహం మర్దయేద్యామం మిత్రపంచక సంయుతమ్ ।
ఆధ్మాతం యష్టికాయంత్రే సత్వం ముంచతినిర్మలమ్ ॥

తా. కావితాయిని మంజిష్ఠ కుంకుమపువ్వు లక్క దాడింబకాయ రక్తచందనము గాసనము యెఱ్ఱగన్నేరు అను రక్తవర్గములతోడను కుసుంబ మోదుగు పసుపు మంజిష్ఠ మ్రానిగోరింట అను పీతవర్గములతోడను నేడేసి దినములు భావన జేసి తేనె నెయ్యి వెలిగారము గురువిందపలుకులు బెల్లము అను మిత్రపంచకము తోడ 1 జాముమర్దించి బిళ్ళజేసి యష్టికాయంత్రమునందునిచి యూదినయెడల నిర్మలముగ సత్వము వెడలు.

గైరిక గుణము.

శ్లో॥ గైరికం మధురంనేత్రం దీపనం రక్తపిత్తజిత్ ।
వాంతితాప విషఘ్నంచ రజస్తంభ బలప్రదమ్ ॥

తా. కావితాయి మధురముగ నేత్రహితకారిగ అగ్నిదీపనకారిగ రక్తపిత్తముల హరింపంజేయునదిగ వాంతి జ్వర విషదోషముల బోనడచునదిగ రజస్తంభనకారిగ బలకారిగనుండు.

అంజన భేదములు.

శ్లో॥ [చరకే] పుష్పనీలరసస్రోత సౌవీరపదపూర్వకమ్ ।
అంజనంపంచధాప్రోక్తం లక్షణాదిక్రమేణచ ॥

తా. పుష్పాంజనము నీలాంజనము రసాంజనము స్రోతోంజనము సౌవీరాంజనము అవ అంజనములు లక్షణాదిక్రమమువలన 5 విధంబులు.

టంకణ శంఖ వరాటాంజన గైరిక కాసీస భుజగశుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరాణాంద్రవేచైవ మాతపేధారయేద్దినమ్ ।
శుధ్యంతిటంకణంశంఖం వరాటాంజనగైరికమ్ ।
కాసీసంభుజగంచైవ శుద్ధంయోగేషుయోజయేత్ ॥

తా. వెలిగారము శంఖము గవ్వలు సౌవీరాంజనము పుష్పాంజనము నీలాంజనము స్రోతోంజనము రసాంజనము కావితాయి అన్నభేది భూనాగము అనువానిని

నిమ్మపండ్లరసములో నైచి 1 దినము సూర్యపుటంబిడిన శుద్ధియగు. అట్టివాని నౌషధములలో బ్రయోగింపంజను.

అంజనపంచక శుద్ధి.

శ్లో॥ అంజనానివిశుధ్యంతి భృంగజస్వరసేనచ ॥

తా. పూర్వోక్త అంజనపంచకమును గుంటగలగరాకు రసముతో భావనచేసిన శుద్ధియగు.

అంజనపంచక గుణము.

శ్లో॥ పుష్పాంజనంసితంశుద్ధం హిమంసర్వాక్షిరోగజిత్ ।
నీలాంజనంకృష్ణవర్ణం నేత్రదోషక్షయాపహమ్ ।
* రసాంజనంతుపీతాభం విషనేత్రవికారనుత్ ।
స్రోతోంజనంపాండువర్ణంచాక్షుషంసర్వరోగజిత్ ।
సౌవీరంరక్తవర్ణంచ నేత్రకండూవిషాపహమ్ ॥

తా. పుష్పాంజనము తెల్లగ శుద్ధముగ శీతలముగ సర్వనేత్రరోగములహరింపంజేయునదిగనుండు. నీలాంజనము నల్లగ నేత్రదోషము క్షయము వీనిని బోనడచునదిగనుండు. రసాంజనము పచ్చగ విషదోషమును నేత్రరోగమును బోనడచునదిగనుండు. స్రోతోంజనము పాండురవర్ణముగ నేత్రహితకారిగ సర్వరోగముల బోనడచునదిగనుండు. సౌవీరాంజనము యెఱ్ఱగ కంటిదురదను విషదోషమునుహరింపంజేయునదిగనుండు.

శిలాజతూత్పత్తి.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] నిదాఘేఘర్మసంతప్తా ధాతుసారంధరాధరాః । నిర్యాసవత్ప్రముంచంతి శిలాజతుప్రకీర్తితమ్ ॥

తా. పర్వతము యెండచే తపింపబడుటవలన అందలి ధాతుసారము బందవలె స్రవించిన శిలాజిత్తు యనంబడు.

* రసాంజనోత్పత్తియెట్లనిన—దార్వీక్వాథసమజాక్షీరే పాదపక్వం యదాఘనమ్ । తదారసాంజనం ఖ్యాతం నేత్రయోః పరమంహితమ్ ॥

శిలాజిత్తు భేదము.

శ్లో॥ శిలాజతుద్విధాపో*క్తంచ గోమూత్రంగోరసాయనమ్ ।
కర్పూరపూర్వకంచాన్య ద్రక్తంచ పాండురంపరమ్ ॥

తా. గోమూత్రశిలాజిత్తు కర్పూరశిలాజిత్తు అని శిలాజిత్తు 2 విధంబులు అందు మొదటిది గోమూత్రవర్ణ తుల్యముగనుండు. కర్పూరశిలాజిత్తు యెఱుపుగ గాని తెల్లగగానియుండు. అందు తెల్లనిది శ్రేష్ఠంబు.

శ్లో॥ క్షారామ్లగుగ్గులోపేత మూత్రవేస్థాపయేద్దినమ్ ।
స్వేదయేద్ఘటికామాత్రం శిలాజతువిశుధ్యతి ॥

తా. శిలాజిత్తు సర్జక్షారము యవక్షారము టంకణక్షారము నిమ్మపండ్లరసము గుగ్గిలచూర్ణము వీనితో 1 దినము యెండించిభావనజేసి 1 గడియ వండిన శుద్ధియగు.

కర్పూరశిలాజిత్తు శుద్ధి.

శ్లో॥ కర్పూరశిలధాతుశ్చ మృణాళ రసమర్దితః ః
అథవోత్పలజై ర్యామం సమ్యక్శుద్ధి ర్భవిష్యతి ॥

తా. కర్పూరశిలాజిత్తును తామరతూండ్ల రసములోగాని కలువగడ్డలరసములోగాని యొకజాము మర్దించిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ గోదుగ్ధై స్త్రిఫలాక్వాథై ర్భృంగద్రావై శ్చమర్దయేత్ ।
ఆతపేదినమేకైకం తచ్ఛుష్కంశుద్ధ తాంవ్రజేత్ ॥

తా. కర్పూరశిలాజిత్తు నావుపాలుత్రిఫలకషాయము గుంటగలగరాకురసః వీనితో 1 దినము యినుపఖల్వమున మర్దించి యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ శిలాజిత్ పలమాత్రంచ మర్ద్యంచోత్పలజై రసైః ॥
ఆతపేఘటికాస్సప్త శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. 1 పలము శిలాజిత్తు కలువగడ్డలరసముతో 7 గడియలు భావనజే యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ శిలాజతో షోడశాంశం మృద్వీకా యష్టి చందనమ్ ।
నారికేళోదకంక్షిప్త్వా లోలాయంత్రేణపాచయేత్ ।

తదుద్ధృత్యాతపేశోష్యం తత్తద్రోగానుసారతః ।
సేవనాత్సర్వరోగఘ్నం కాంతిపుష్టి బలప్రదమ్ ॥

తా. శిలాజిత్తునకు 16 వభాగము దీపద్రాక్షను యష్టిమధుకమును శ్రీగంధమునుగలిపి నారికడపుకాయసీళ్ళతో డోలాయంత్రమున నుడికించి దానిందీసి యెండ కెండించి యనుపాన విశేషములతో సేవించిన సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయే గాక శరీరకాంతిని పుష్టిని బలమును గలుగంజేయు.

శిలాజిత్తు గుణము.

శ్లో॥ శుద్ధోయంగిరితప్తకందరభవః పాండుప్రమేహజ్వర ప్లీహ
శ్లేష్మ మరుద్భవాగ్నిసద నత్వగ్దోషశోషాపహః । యక్ష్మో
న్మాదకశోషశర్కర కృమిహృన్మూలామ్ల పిత్తాపహః । నశ్యే
చ్చోదర కామిలాశ్మరిజరాకృచ్ఛ్రించ పామాపహః ॥

తా. శుద్ధిజేయబడిన శిలాజిత్తు పాండువు ప్రమేహము జ్వరము ప్లీహము శ్లేష్మరోగము వాతరోగము అగ్నిమాంద్యము కుష్ఠువు శోష రాజయక్ష్మవున్మాదము శోషశర్కర కృమిరోగము ఱొమ్మునొప్పి మూలము ఆమ్లపిత్తము వుదరము కామిల అశ్మరిముదిమి మూత్రకృచ్ఛ్రము గజ్జి వీనిని హరింపంజేయు.

అశుద్ధశిలాజిత్తు దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధందాహమూర్ఛాంచ భ్రమపిత్తాస్రశోణితమ్ ॥
శిలాజతు ప్రకురుతేమాంద్య మగ్నేశ్చవిడ్గ్రహమ్ ॥

తా. అశుద్ధశిలాజిత్తు దాహము మూర్ఛ భ్రమ పిత్తరక్తము రక్తవికారము అగ్నిమాంద్యము మలబద్ధకము మొదలగువానిని గలుగంజేయు.

శుద్ధశిలాజత్తు పరీక్ష.

శ్లో॥ వహ్నౌక్షిప్తాభవేద్యస్తు లింగాకారోప్యధూమకః ।
తృణాగ్రేణాంభసిక్షిప్తే వ్యాపోగలతితంతువత్ ।
గోమూత్రగంధంమలినం శుద్ధంజ్ఞేయంశిలాజతు ।
సాధారణరసం కేచిద్రసకస్యాపయోగిచ ।
పూర్వశాస్త్రానుసారేణ వక్ష్యేతేలక్షణాదికమ్ ॥

తా. అగ్నిపై వేసినపొగ వెడలకుండుట పాకకాలమునందు లింగాకారమును జెందుట తృణాగ్రముతో నెత్తి యుదకములో వేసిన తంతువలె క్రిందవ్యాపించుట గోమూత్రమువంటి వాసన వెడలుట యిట్టి లక్షణములవలన శుద్ధశిలాజత్తని తెలియవలయు. ఈ శిలాజిత్తును సాధారణరసమని కొందరు వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు వచించెదరు. కావున దీనిని రసస్థానమున నుపయోగింపంజనను.

సాధారణ రసములు.

శ్లో॥ కంపిల్లో లవణం గౌరీ పాషాణో నవసాగరమ్ ।
దరదో వహ్నిజారశ్చ గిరిసింధూర మేవచ ।
కేదారశ్శృంగిచేదష్టౌ సాధారణ రసాస్స్మృతాః ॥

తా. కంపిల్లము సముద్రలవణము గౌరీపాషాణము నవాసాగరము యింగిలీకము వహ్నిజారము గిరిసిందూరము * కేదారశృంగి అననీ 8 యు సాధారణరసంబులు.

కంపిల్ల నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు]గిరిమృద్వై రికంధాతూరక్తాశ్మారక్తశాంతికృత్ ॥

తా. గిరిమృత్ గైరికధాతు రక్తాశ్మరి రక్తశాంతి అనునవి కంపిల్ల నామములు.

కంపిల్ల భేదము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] ఇష్టకాచూర్ణసంకాశం నవిరేకో హికథ్యతే ।
సౌరాష్ట్రదేశఖనిజం కంపిల్లమితికీర్తితమ్ ॥

తా. సౌరాష్ట్రదేశముయొక్క గనియందు జనించినది కంపిల్లమనంబడు. అది యిటుకపొడివలెనుండును. మఱియునదే విరేచనోపయుక్తంబుగనుండు.

కంపిల్ల శుద్ధి.

శ్లో॥ స్వేద్యం హారీతకీ ప్తారే కంపిల్లం శుద్ధితాంవ్రజేత్ ॥

తా. కంపిల్లమును చూర్ణము జేసిబట్టనమూటగట్టి డోలాయంత్రమున కరకాయల రసముతో గాని లేక కలితో గాని నుడికించిన శుద్ధియగు.

---

* ముదారసింగు.

కంపిల్ల గుణము.

శ్లో॥ కంపిల్లకో విరేకీస్యా త్కటూష్ణో వ్రణనాశనః ।
కఫకాసార్తిహారీచ జంతుకృమిహరో లఘు ॥

తా. కంపిల్లము విరేచనకారిగ నొకింత కటూష్ణముగలదిగ వ్రణము దగ్గు శ్వాసము జంతువులు క్రిములు వీనిని హరింపం జేయునదిగ లఘుకారిగనుండు.

బోళ శుద్ధి.

శ్లో॥ పలమాత్రం కృష్ణబోళం రక్తంవామర్దితంతతః ।
ఆతపేకాంజికేయామం భావ్యంశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥

తా. 1 పలము నల్లబోళమునుగాని లేక యెఱ్ఱబోళమునుగాని కలితో మర్దించి ు యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

మస్తకి శుద్ధి.

భావయేదాతపేతథా ।
శుద్ధిర్భవతిమస్తకి ॥

తా. మస్తకిని నిమ్మపండ్లరసములోగాని లేక నరమూత్రములోగాని యొక ాను భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

కఫరి శుద్ధి.

మాత్రంచ చూర్ణంకృత్వా విమర్దయేత్ ।
తేస ప్తయామం డోలాయంత్రేపచేత్తథా ।
మంచ పాచయేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ ।
సత్రం పాచయేత్కఫరీశుచిః ॥

కఫరిని చూర్ణముజేసి జమిలిబగుడ్డయందు మూటగట్టి ను గోమూత్రములో 2 జాములును డోలాయంత్రమున ని నావు నేతిలో గలిపివండిన శుద్ధియగు.

మైలుతుత్త శుద్ధిః

శ్లో॥ మయూరతుత్థం సంమర్ద్యం సధ్నాచ సహయోజయేత్ ।
లోహపాత్రే స్తప్తం కృతం చాథ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్ ॥

తా. మైలుతుత్తమును పెరుగుతో మర్దించి బిళ్ళచేసి పెంకులోనునిచి వేచ్చ దీసిన శుద్ధియగు.

శ్లో॥ తుత్థస్య టంకణం పాదం చూర్ణయే న్మధు సర్పిషా ।
తుత్థేన మిశ్రితం ధ్మాతం కోష్ఠయంత్రే దృఢాగ్నినా ।
ద్రావితం ముంచతి సత్త్వం శుకతుండసమప్రభమ్ ॥

తా. మైలుతుత్తమునకు 4 వ భాగము వెలిగారముగలిగి చూర్ణముచేసి దానిని తేనె నెయ్యితో జేర్చి కోష్ఠయంత్రమునందిడి దృఢాగ్నిలోనునిచి యూదిన ద్రవించి యందు ఆసత్త్వము వెడలు. ఆసత్వము చిలుకముక్కు వన్నెతో సమానముగ నుండు.

పాలతుత్థ శుద్ధి.

శ్లో॥ పలమాత్రం క్షీరతుత్థం చూర్ణం కృత్వా విమర్దితమ్ ।
పటేబధ్వా శిలాచూర్ణ తోయేః పాక్యం విశుధ్యతి ॥

తా. 1 పలము పాలతుత్తమును నూరి చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టిన మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగు.

గవ్వలు శంఖములు వీనిశుద్ధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] వరాటశంఖం గోమూత్ర కూశ్మాండకరసద్రవైః । అమ్లే స్వకాంజభిశ్చ దోలా స్విన్నంచ శుధ్యతి ॥

తా. గవ్వలు శంఖములు వీనిని గోమూత్రము గుమ్మడుకాయరసము పండ్లరసము కలి అనువానితో డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగు.

సర్జక్షార శుద్ధి.

శ్లో॥ సర్జక్షారం కాంజికేన మర్దనా త్స్ఫటికాద్వయమ్ ।
అథవాచ గవాం మూత్రే శుద్ధి ర్భవతి నిశ్చయమ్ ॥

తా. సర్జక్షారమును 2 ఘడియలు కలితో గాని లేక గోమూత్రముతో గాని మర్దించిన శుద్ధియగు.

సర్జక్షారగుణము.

శ్లో॥ సర్జక్షారోగ్నిజననం గుల్మశూల నివారణమ్ ॥

తా. సర్జక్షారము అగ్నిమాంద్యము గుల్మము శూల వీనిని హరింపంజేయు.

యవక్షార శుద్ధి.

శ్లో॥ యవక్షారం విమర్ద్యాథ తండులోదక మిశ్రితమ్ ।
ఆతపే ఘటికామాత్రం క్షిపేచ్ఛుద్ధి ర్భవిష్యతి ॥

తా. యవక్షారమును పసిగడుగుతో 1 గడియ మర్దించి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు.

యవక్షార గుణము.

శ్లో॥ దీపనం కఫవాతఘ్నం యవక్షారం వ్రణాపహమ్ ॥

తా. యవక్షారము అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయుటయేగాక కఫవాత వ్రణముల హరింపంజేయు.

పంచలవణ శుద్ధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] సైంధవం కాంజికేభావ్యం భవే చ్ఛుద్ధిర్ఘటీ ద్వయే । అథవా ఛాగమూత్రేణ పాచితం శుద్ధి మాప్నుయాత్ । నింబనీరేణసౌవర్చం భావయే చ్ఛుద్ధి మాప్నుయాత్ । బిడాలవణకంత క్రేకేభావ్యే చ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ । లవణంకాచకం జ్ఞేయం తింత్రిణీజలఆతపే । సముద్రలవణం లోష్ఠే తప్తంకుర్యాత్త్రియామకమ్ । సమ్యక్ఛుద్ధంభవేద్వైద్య స్త్వౌషధేషు ప్రయోజనేత్ ॥

తా. సైంధవలవణమును 2 ఘడియలు కలితో భావనజేసి యెండించినను లేక గొఱ్ఱెపంచితముతో వండినను శుద్ధియగు. సౌవర్చలవణమును నిమ్మపండ్లరసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగు. బిడాలవణమును పులిచల్లతో

భావనజేసి యెండనెండించినశుద్ధియగు. కాచలవణము చింతాకురసముతో భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగు సముద్రలవణమును పెంకులోబోసి 3 జాములు వేయించిన శుద్ధియగు. ఇటుల శుద్ధిజేయబడినవాని నౌషధములలో ప్రయోగింపందగు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] లవణాని క్షాళితాని సక్షారే ణాంభసాతపే ।
శోషితాని విశుద్ధ్యంతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః ॥

తా. పంచలవణమును లక్షారోదకముతో గడిగి యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

పంచలవణ గుణములు.

శ్లో॥ లవణం పంచధాభిన్నం సైంధవాదివిభేదతః । సైంధవంచి
త్కణం స్నిగ్ధం। ఫలకం శ్రేష్ఠముచ్యతే। విశీర్యమాణఫలకం
పాటలోనచశస్యతే । సైంధవం కఫవాతఘ్నం నిద్రాకుక్షిరు
జాపహమ్ । సౌవర్చలంకృష్ణరక్తం గుల్మశూలరుజాపహమ్।
కించిత్పిత్తంబిడాపాండు కుక్షిరోగరుజాపహమ్ । కాచోత్థం
కాచవర్ణంచకుక్షిరోగవినాశనమ్। సాముద్రంకుక్షిరోగఘ్నం
సర్వవాతవినాశనమ్ ॥

తా. లవణములు సైంధవాది భేదమువలన 5 విధంబులు. సైంధవలవణము సన్నగ ఘనముగ పలుకుగనుండు. ఇది ప్రశస్తమైనది. తనంతట తానే పలుకులై * పాటలవర్ణము గలదై యుండు. సైంధవలవణ మప్రశస్తంబు. ఇది కఫ వాత నిద్ర కుక్షిరోగముల బోకడచు. సౌవర్చలవణము కృష్ణరక్తవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక గుల్మ శూలరోగముల హరింపంజేయు. బిడాలవణము పాండురవర్ణముగ నుండుటయేగాక యొకింత పిత్తకారిగనుండు. ఇది కుక్షిరోగము శరీరపీడను బోకడచు కాచలవణము కాచవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక కుక్షిరోగమును బోకడచు. సముద్రలవణము కుక్షిరోగమును సమస్త వాతరోగములను బోకడచు.

త్రికటుక శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] శుంఠీంనిస్త్వక్కృతాంచాథశిలాక్షారంవిలే
పయేత్ । నిక్షిపేదాతపేయామంసమ్యక్ఛుద్ధి ర్భవేద్ధ్రువమ్ ।

* ఎఱ్ఱుడు తెలుపుకలిసిన యెఱుపువర్ణము.

వై దేహీంచిత్రకరసే * హ్యాత పేభావయే త్తథా । సమ్యక్ఛుద్ధి ర్భవేదేతాం రసయోగేషు యోజయేత్ । మరీచమమ్లతక్రేణ భావితంఘటికాత్రయమ్ । లోహేతిత స్త ప్తకృతం శుద్ధిర్భవతి మారిచమ్ ॥

తా. శొంఠి పైబెరడునుదీసి క్రొత్తసున్నము బట్టించి జాము యెండనెండించిన శుద్ధియగు. పిప్పలిని చిత్రమూలరసముతో 2 గడియలు భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగు. మిరియములు పులివల్లతో 3 ఘడియలు భావనజేసి పెంకులోబోసి వేయించిన శుద్ధియగు. ఇటుల శుద్ధిజేయబడినవానిని రసౌషధములయందు జేర్చుకొనవలయు.

గజపిప్పలి శుద్ధి.

శ్లో॥ కాంజికే భావితాయామం శుద్ధా వారణపిప్పలీ ।
అజామూత్రేణభావ్యేత శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్ ॥

తా. గజపిప్పళ్ళను కలితోగాని లేక మేకపంచితముతోగాని 1 జాము భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

నల్లమందు శుద్ధి.

శ్లో॥ [సిద్ధసంగ్రహే] గజకర్ణదళేబధ్వాప్య ఫేనం శోధయేద్భిషక్
డోలాయంత్రే పయఃపూర్ణే పాచితం యామమాత్రకమ్ ॥

తా. నల్లమందును బలురక్కసియాకులో నునిచి మూటగట్టి యావుపాలలో డోలాయంత్రమున 1 జాము వండిన శుద్ధియగు.

ఇంగువ శుద్ధి

శ్లో॥ [చింతామణౌ] పద్మపత్రరసేయామ మాతపేభావితంవిదుఃప
రామఠం శుద్ధిమాప్నోతి రసయోగేషు యోజయేత్ ।

తా. ఇంగువను తామరపాకురసముతో 1 జాము యెండను భావనజేసిన శుద్ధియగు. అట్టిదానిని రసయోగములలో నునిచికొనందగు.

---

* నిష్కే ష్వేద్ఘటికాద్వయమ్॥

జీలకఱ్ఱ శుద్ధి

శ్లో॥ ద్వాజీరం కాంజికేతాపే క్షిపే ద్యామద్వయంపునః ।
తతోగ్నినా క్వచిత్తప్తం కృత్వా శుద్ధిర్భవిష్యతి ॥

తా. జీలకఱ్ఱ నల్లజీలకఱ్ఱ అన నీరెంటిని కలితోదడిపి 2 ఝాములు యెండ నెండించి యొకింత వేయించిన శుద్ధియగు.

ఆముదపువిత్తులు నేలదంతివిత్తులు వీనిశుద్ధి.

శ్లో॥ గంధర్వహస్తబీజాని నారికేళోదకాంతరే ।
యామమత్వ క్వథేచ్ఛుద్ధి ర్దంతిబీజం పచేత్తథా ॥

తా. ఆముదపువిత్తులు నేలదంతివిత్తులు వీనిపై పొట్టుదీసి టెంకాయనీళ్లలో 1 ఝాము వండిన శుద్ధియగు.

ముష్టివిత్తుల శుద్ధి

శ్లో॥ బీజాని విషముష్టేశ్చ ఛిల్లికా మూలజేరసే ।
పాచితం త్రిఘటీమాత్రం శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. ముష్టివిత్తులను కత్తితోడ తునకలుగజేసి చిల్లివేళ్లరసముతో 3 ఘడియలు వండిన శుద్ధియగు.

నేపాళ శుద్ధి

శ్లో॥ నిస్త్వచంచైవ నేపాళం కుమారీరసజేనచ ।
గుడోదకేన గోక్షీరై ర్గోఘృతేన పృథక్పృథక్ ।
పాచితం శుద్ధిమాప్నోతి వైద్యశాస్త్రవినిశ్చితమ్ ॥

తా. నేపాళములపై పొట్టువొలిచి యందలి యగరులందీసి కలబంద పానకము ఆవుపాలు ఆవునేతిలో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నుడికించిన శుద్ధియగు

వసనాభి శుద్ధి.

శ్లో॥ విషంతు ఖండశః కృత్వా వస్త్రఖండేన బంధయేత్ ।
గోమూత్రమధ్యేనిక్షిప్య స్థాపయే దాతపేత్ర్యహమ్ ॥
గోమూత్రంతు ప్రదాతవ్యం నూతనం ప్రత్యహం బుధైః

త్ర్యహాత్తీతేతముద్ధృత్య శోషయేన్మృదు పేషయేత్ ।
శుధ్యత్యేవంవిషంచైవ యోగ్యంభవతిచార్తిజిత్ ।

వసనాభిని తునకలుగ కత్తిరించి బట్టలో మూటగట్టి యొకకుండలోవైచి అందు వసనాభి మునుగునటుల గోమూత్రముబోసి 3 దినము లెండలో నుండవలయు మఱియుసంచయందలి గోమూత్రమును ప్రతిదినమునుదీసివేసి క్రొత్తగ గోమూత్రమును బోయుచుండవలయు. ఇటుల 3 దినములుజేసి 4 వ దినంబున వసనాభిని వెలికిదీసి చక్కగ నెండించిన శుద్ధియగు. దీనినౌషధములయందు జేర్చునెడ చక్కగ చూర్ణముజేసి చేర్చవలయు. ఇది సర్వపీడల బోకడచు.

సర్వద్రవ్య శుద్ధులు.

శ్లో॥ క్షీరాజ్యైగంధకంశుద్ధ్యేత్తాళంకూశ్మాండజైర్ద్రవైః । ఆరనాళేదతుత్థంతు జంబీరామ్లేమనశ్శిలా । మయూరతుత్థంలుంగామ్లే గోమూత్రేణవిషంహరేత్ । దంతిబీజానిపయసాకుళుత్థేనతుమాక్షికమ్ । అజామూత్రేణవైక్రాంతంటంకణంకాంజికేనతు । జంబీరామ్లేనమత్స్యూరం దరదం తేనశుధ్యతి। తీక్ష్ణం గోమూత్రకైశ్శుధ్యేన్మండకంత్రిఫలారసైః। కృష్ణేరిమేసో జంబూత్వగ్రసైర్ధా త్రీఫలస్యచ । ఆతపేశోషయిత్వాచాప్యయోవారితరంభవేత్ । గైరికంతుగవాందుగ్ధే భావితంశుద్ధముచ్యతే। అంజనానివిశుధ్యంతిభృంగస్వరససేచనాత్ । నరమూత్రే చాఖువిషం పచేద్దోలాఖ్యయంత్రకే । యామమాత్ర విశోష్యాథగోక్షీరేభావితంశుచిః । గౌరీపాషాణకం పీతం రసబంధపురస్సరః । హరిద్రాస్వరసేస్విన్నో యామేన పరిశుధ్యతి ॥

తా. గంధకము ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి వీనిలోనుడికించిన శుద్ధియగు తాళకమును రేకులుగనొలిచి గుమ్మడికాయనీరులోనుడికించిన శుద్ధియగు. మైలుతుత్తమును కలితోనూరి నెఱ్ఱనగువరకుకాల్చిన శుద్ధియగు. మణిశిలను నిమ్మసంబరసముతో నుడికించిన శుద్ధియగు. పాలుతుత్తమును మాదీఫలరసముతోనూరి నెఱ్ఱనగువరకు గాల్చిన శుద్ధియగు. వసనాభినిగోమూత్రముతో 3 దినములునానబెట్టిన శుద్ధియగు. (నేపాళములు) నేలదంతివిత్తులు వీనినిపైపొట్టుదీసి పాలతోనుడికించిన శుద్ధియగు. మాక్షిక

ముమ పులవకట్టులలోనుడికించిన శుద్ధియగు వైక్రాంతమును మేకమూత్రముతో వండిన శుద్ధియగు. వెలిగారమునుకలితో నూరి కాల్చిన శుద్ధియగు. ఉమ్మెత్తవిత్తులు నిమ్మపండ్ల రసములో నానబెట్టినశుద్ధియగు. ఇంగిలీకమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి యెండించిన శుద్ధియగు. ఇనుమునుగాని లేక చిట్టెమునుగాని గోమూత్రములో కాచిన శుద్ధియగు ఉక్కును త్రిఫలకషాయములో కాచిన శుద్ధియగు. ఇనుము వుక్కు వీనిని నల్లతుమ్మ చెక్కరసము నేరేడు చెక్కరసము వుసిరికపండ్లరసము అనువానితో నూరి యెండబెండించిన శుద్ధియగు. పిదప దానిని మూర్ణము జేసి నీళ్ళపైవైచిన తేలును. కావితాయి నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగు అంజనపంచకముల గుంటగలగరాకురసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు ఉప్పిపాషాణము నరమూత్రములో 1 జాము డోలాయంత్రమున వండి యావుపాలలో భావనజేసి యెండించిన శుద్ధియగు. గౌరీపాషాణము రసబంధపురసములతో 1 జామువండి పసుపునీరునుచల్లి యావిరికొల్పిన శుద్ధియగు.

ద్రవ్యశుద్ధి ఉపరసమాలిక.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శాలిధాన్యామ్ల సంఘృష్ట మభ్రికం శుద్ధ మిష్యతే। విషంత్రిరాత్రముషితం గోమూత్రే శుద్ధిమీరితమ్। అతోంగారైశ్చ గోమూత్రే క్షిప్తేత్తప్తాయసంమలమ్। పురాతనం భూమికందం సప్తవారంవిశుధ్యతి । పలాశద్రవతాళాభ్యాంవంగం భస్మీభవేత్క్షణాత్ । శిలార్కదుగ్ధతో నాగం తామ్రమహాజ్యేన గంధకాత్ । స్త్రీస్తన్యేహింగుళంతీక్ష్ణం తారంస్ను క్షీరతాపనాత్ । నాగభస్మశిలాభ్యాంతు హేమధాత్వాదయస్తథా । అజామూత్రేణలోహంతు శిలాగోమూత్రభావితా కఫశీచరమూత్రేణ భావితాశుద్ధముచ్యతే। మాక్షికంకదళీతోయైః పాచయేత్తుభిషగ్వరైః । క్షీరేణటంకణంచాథ గంధకంతు విపాచయేత్। కూశ్మాండనీరేతాళంచ తుత్థంజంబీరజైర్ద్రవైః । దీప్యకంచూర్ణతోయేన గాళం జంబీరవారిణా।సప్తాహంగవ్యతక్రస్థానిశుద్ధాస్యాద్వ రాటికా । క్షీరంచమాషయూషాభ్యాం భావ్యేహింగుళటంకణే । నిదగ్ధికామృతాముస్తా వాసారిష్టకమూలకైః। త్రిఫలాక్వాథతో

యేన గుగ్గులుం శోధయే ద్భిషక్ । అనుక్తానిచ సర్వాణిగో
మూత్రేణ విభావయేత్ । జంబీరనీరై స్సప్తాహం భావ
యిత్వావిశుధ్యతి ॥

తా. అభ్రికమును వడ్లు పులికడుగు వీనితోరుద్దిన శుద్ధియగు. వసనాభిని గోమూత్రములో 3 దినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగు. ఇనుమును భూమిలోని ప్రాతచిట్టెమును తానికట్టెనిప్పులలో 7 మార్లుకాచి 7 మార్లుగోమూత్రముతో చల్లార్చిన శుద్ధియగు వంగమును మోదుగరసము తాళకము వీనితోనూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగు. నాగమును మణిశిల జిల్లేడుపాలు వీనితోనూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగు. గంధకము ను నేతితోనూరి తామ్రముపై లేపనముజేసి పుటంబులిడిన తామ్రము భస్మంబగు. ఇంగిలీకమును చనుబాలతోనూరి పుటంబిడిన భస్మంబగు. వెండి సెబ్బరకొల్చి బొంతజెముడు పాలలోనద్దిన శుద్ధియగు నాగభస్మము మణిశిలవీనితో స్వర్ణాదిధాతువులు భస్మంబులగు. లోహమును గొబ్బిపంచితముతో పుటంబులిడిన భస్మంబగు. శిలాజిత్తు గోమూత్రముతో శుద్ధంబగు. కఫరినినరమూత్రముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు. మాక్షికమును అరటిరసముతో వండిన శుద్ధియగు వెలిగారము పాలతో వండిన శుద్ధియగు. గంధకమును పాలతో వండిన శుద్ధియగు. తాళకము గుమ్మడుకాయ నీరుతో వండిన శుద్ధియగు. మైలుతుత్తము నిమ్మపండ్లరసముతో వండినశుద్ధియగు. ఓనము సున్నపునీళ్ళతో వండినశుద్ధియగు. గౌరీపాషాణము నిమ్మపండ్లరసముతో వండిన శుద్ధియగు. గవ్వల నావుచల్లలో 7 దినములువండిన శుద్ధియగు. ఇంగిలీకము వెలిగారము వీని నావు పాలతోను మినుపకట్టుతోను భావనజేసిన శుద్ధియగు. గుగ్గిలమును ములక పిప్పలీగ తుంగముస్తెలు అడ్డసరము వేప ఆముదాని వేళ్ళరసముతోను త్రిఫలకషాయములోను వండిన శుద్ధియగు. మరియు జెప్పంబడని సర్వద్రవ్యముల గోమూత్రము నిమ్మపండ్లరసము వీనిలో ప్రతిదానిచే నేడేసి దినములు భావనజేసిన శుద్ధియగు.

* కంకుష్ఠ భేదము.

శ్లో॥ నాళీకం రేణుకంచేతి కంకుష్ఠం ద్వివిధంమతమ్ ।
నాళీకంపీతవర్ణం చాప్యన్యం నీలం ప్రభం భవేత్ ॥

తా. నాళీకము రేణుకము అన కంకుష్ఠము 2 విధంబులు. అందు పచ్చిగ ండునది నాళీకమనియు నీలముగ నుండునది రేణుకమనియు జెప్పంబడు.

* కంకుష్ఠమన — ముదారుసింగు.

కంకుష్ఠ శుద్ధి.

శ్లో॥ కంకుష్ఠం శుద్ధి మాయాతి త్రిధా విశ్వాంబుభావితమ్ ॥

తా. కంకుష్ఠమును శొంఠిరసముతో 3 మార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగు.

కంకుష్ఠ గుణము.

శ్లో॥ కంకుష్ఠః తిక్తకటుకం * వీర్యే చోష్ణం ప్రకీర్తితమ్ ।
† వ్రణోదావర్తశూలఘ్నం గుల్మప్లీహగదాపహమ్ ॥

తా. కంకుష్ఠము వగరు కారము వుష్ణవీర్యము గలదిగ (కడు లేఖనకారిగ) వ్రణము వుదావర్తము శూల గుల్మము ప్లీహము (రసదోషము జంతువులు) వీనిని పోకడచునదిగా నుండు.

స్వర్ణాది సర్వలోహనామములు.

శ్లో॥ శుద్ధంలోహం కనకరజతం భానులోహాశ్మసారమ్ । పూతి
లోహద్వితయముదితంనాగవంగాభిధానమ్ । మిశ్రంలోహం
పిత్తళం కాంస్యవర్తంధాతుర్లోహోహ్యోవికారాస్త్వతే ॥

తా. బంగారు వెండి తామ్రము యినుము 2 విధములైన పూతిలోహములు నాగము వంగము అన నీ 8 శుద్ధలోహంబులును యిత్తడి కంచు వార్తలోహము ధాతులోహము అన 4 మిశ్రలోహంబులును భూవికారంబులు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] స్వర్ణంతారం తామ్రనాగం వంగంకాంతంచ
తీక్ష్ణకమ్ । ముండాంతమష్ట ధాలోహం కాంస్యారంఘోషకం
త్రిధా । ఉపలోహాస్సమాఖ్యాతామండూరోముండకిట్టకమ్ ।
ఏతద్ద్వాదశధాశోధ్యా మార్యాస్తాప్యాః పుటాదిషు ॥

తా. బంగారు వెండి తామ్రము నాగము తగరము కాంతము వుక్కు యినుము అననీ 8 అష్టలోహంబులనియు కంచుయిత్తడి ఘోషకము అననీ 3 లోహములోడి నామద్వయము చేవెలయు. మండూరము ముండకిట్టమను చిట్టెమును జేర్చుటచే నాలుగు గనయ్యోడిలోహములు కృత్రిమలోహములనియు వుపలోహములనియు జెప్పంబడు ఈ 12 విధములైన లోహములను శుద్ధిజేసి పుటంబులిడుటచే భస్మము జేయందగు.

* తీక్ష్ణోష్ణంచాతిలేఖనమ్. † గుల్మోదావర్త శూలఘ్నం రసజంతు [illegible]ణాపహమ్.

సర్వలోహ శుద్ధి.

శ్లో॥ త్రిక్షారం పంచలవణం తప్త్వా చామ్లేన భావయేత్ ॥
కాంస్యారఘోషపత్రాణి తేనపత్రాణిలేపయేత్ ॥

తా. సర్జక్షారము యవక్షారము వెలిగారముపంచలవణములువీనిని నిమ్మపండ్ల రసముతోనూరి కంచు యిత్తడి ఘోషము అనువాని రేకులపై లేపనముజేసి నిప్పులో గాని నిమ్మపండ్లరసములో నద్దిన నవి శుద్ధియగు.

శ్లో॥ తైలే కుళుత్థే గోమూత్రే హ్యారనాళామ్లతక్రకే ।
స్వర్ణాదిసర్వలోహానాం శుద్ధి ర్భవతి నిశ్చయమ్ ॥

తా. బంగారుమొదలగు సర్వలోహముల రేకులనుకాచి నువ్వులనూనెవులవకట్టు గోమూత్రము పుల్లనికలి పులిచల్లఅనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేడుమార్లు నద్దిననవి శుద్ధియగు. మఱియు సీసము తగరము అన నీరెంటిని నేడేడుమార్లు కరిగి నువ్వులనూనె మొదలగువానిలో నేడేడుమార్లు బోసిన శుద్ధియగు.

సర్వలోహభస్మక్రమము.

శ్లో॥ రుద్ధ్వా గజపుటేపక్త్వా శుద్ధమాయాతి నాన్యథా ।
తామ్రపర్ణవదేణ తేషాం కృత్వా సర్వత్ర యోజయేత్ ॥

తా. శుద్ధిచేయబడిన సర్వమైన లోహరేకులను సమభాగముగ శుద్ధిచేసిన గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి వానిపై లేపనముజేసి మూషలోనునిచి తామ్రమువలెనే గజపుటంబులిడిన సర్వలోహములు భస్మంబులగు. ఆట్టిభస్మముల సర్వప్రయోగములయందు నునిచికొనందగు.

నవలోహవివరము.

శ్లో॥ సువర్ణం రజతం తామ్ర మయో నాగంచ వంగకమ్ ।
రీతికా కాంస్యవర్తాని లోహా నవ తథా విదుః ॥

తా. సువర్ణము రజితము తామ్రము యినుము సీసము తగరము యిత్తడికంచు వర్తలోహము అనునవి నవలోహంబులు.

సువర్ణ నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] స్వర్ణంసువర్ణకనకో జ్జ్వలకాంచనానికల్యాణహాట
కహిరణ్యమనోహరాణి। గాంగేయగైరికమహారజతాగ్నివీర్య
రత్నాంగహేతుతపనీయకభాస్కరాణి ॥

తా. స్వర్ణము సువర్ణము కనకము ఉజ్జ్వలము కాంచనము.కల్యాణము హాట
కము హిరణ్యము మనోహరము గాంగేయము గైరికము మహారజతము అగ్నివీర్యము
రత్నాంగహేతు తపనీయకము అనునవి సువర్ణ నామంబులు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] జాంబూనదం జాతరూపంహిరణ్యంహేమహా
టకమ్ । చామీకరం చారుపుష్పం సువర్ణ స్వర్ణ కాంచనమ్ ।
తపనీయం శాతకుంభం రుక్మం కనకమేవచ । మహారజత
మాగ్నేయం గాంగేయం భర్మ కర్బురమ్ ॥

తా. జాంబూనదము జాతరూపము హిరణ్యము హేమము హాటకము చామీ
కరము చారుపుష్పము సువర్ణము స్వర్ణము కాంచనము తపనీయము శాతకుంభము
రుక్మము కనకము మహారజతము ఆగ్నేయము గాంగేయము భర్మము కర్బురము అను
నవి సువర్ణ నామంబులు.

సువర్ణశుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] సువర్ణం రక్తమృత్స్నాచ లేపితం తాత్యసు
ధ్యతి । తత్సువర్ణందళంకృత్వా సూక్ష్మంకుర్యాద్విచక్షణః ।
జంబీరనిరేణ హేమమాక్షికంమర్దితంభిషక్ । తద్దళేలేపితం
దంతపుటందేయంశరావకే । భస్మీభవతి శీఘ్రేణనాత్రకా
ర్యావిచారణా ॥

తా. బంగారు నెఱ్ఱమన్నులో పొదిగి కొలిమిలో నూదినశుద్ధి గు
దానిని సన్నపురేకులుగ జేయించి దానిపై హేమమాక్షికమును నిమ్మప
నూరి లేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనునిచి దానిపై మఱియొ
మూసి మూడుచీలమన్ను లిచ్చి 3 గజపుటంబులిడిన బంగారుభస్మ

సువర్ణసింధూర విధి.

శ్లో॥ తద్భస్మ రవిమర్దేన చాశ్వత్థత్వగ్ద్రవేణచ ।
హింగుళంభస్మతుల్యంచ దత్వాతుల్యంవిమర్దయేత్ ।
మర్కటీమూలజద్రావైర్హంసపాదిరసేనచ ।
మర్దయేచ్చచతుర్యామాన్ పుటమారణ్యకోత్పలైః ।
కరిసంజ్ఞంపంచదేయం సింధూరంభవతిద్రువమ్ ॥

తా. ఆ బంగారు భస్మమును జిల్లేడుపాలతోను రావిచెక్కలరసముతోను మర్ధించి యాంనిగారు భస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన యింగిలీకమునుజేర్చి ఖల్వము లోనునిచి తీటకోవెల వేర్లరసము హంసపాదియాకు రసము అనువానితో 4 జాములు మర్దించి యేరుపిడకలతో 5 గజపుటంబులిడిన సువర్ణము శీఘ్రముగసిందూరించు.

ప్రకారాంతర సువర్ణభస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధంస్వర్ణదళంకృత్వా చెక్షుకస్వరసేనచ ।
గంధకంమర్దితంచాత్ర దశైకుర్యాద్విలేపనమ్ ।
ఆతపేతాపయేత్తీవ్రే తద్విలేప్యమూహుర్ముహుః ।
అరణ్యోత్పలకేదత్వా పుటమేకంశరావకే ।
గంధంతత్సర్వపాదాంశం పునర్దత్వాతుకేరసే ।
పునఃపుటత్రయేపాచ్యం భస్మీభవతిహాటకమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన బంగారును రేకులుగ జేయించి వానిపైశుద్ధిజేసిన గంధకము చెఱుకురసములోనూరి లేపనముజేసి యెండనెండించవలయు. ఇటుల 7 మార్లు లేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనునిచి చీలమన్నులిచ్చి యేరుపిడకలతో 1 గజపుటంబిడిసాంగశీతలమువదిసియా రేకులకు 4 వభాగము శుద్ధిజేసినగంధకమును గ్రహించి చెఱుకురసముతోనూరి 7 మార్లుబట్టించి యెండించి యేరుపిడకలతో 3 గజపుటంబులిడబంగారుభస్మంబగు. (ఇట్టిభస్మమును క్షయరోగములయం దుపయోగింపందగు.)

స్వర్ణ భస్మము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] హేమ్నః పాదం మృతం సూతం పిష్ట్వమ్లేన కేనచిత్ । పత్రే లిప్త్వా పుటేభిశ్చ్యా దష్టభిర్మ్రియతే ధ్రువమ్॥

తా. శుద్ధిజేసిన బంగారును రేకులుజేయించి సన్నముగ టంకణపు రేకులవలె సూక్ష్మముగ కత్తిరించి దానికి 4 వ భాగము రసభస్మము జేర్చి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి రేకులపై లేపనముజేసి యెండనెండించి ప్రమిదెల సంపుటములోనునిచి చీలమన్నులిచ్చి పుటంబిడి స్వాంగశీతలమునదీసి యీసువర్ణపురేకులకు 6 వ భాగము రస భస్మముగలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో మరలమర్దించి 8 పుటంబులిడిన సువర్ణము శుద్ధ భస్మంబగు.

శుద్ధిజేసిన బంగారు 1 భాగము శుద్ధిజేసిన రసభస్మము 2 భాగములు. ఇటుల వీని నేకముజేసి యీవకముతో మర్దించి యుండలి నీరుమువడసి ముద్దజేసి దానికర్ధభాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును యింగిలీకమును జేర్చి ప్రమిదెలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పుటంబిడిన భస్మంబగు. పిదప దానికి ¼ భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును యింగిలీకమునుజేర్చి 2 పుటంబులిడిన బంగారము శుద్ధముగ భస్మంబగు.)

స్వర్ణ ద్రుతి.

శ్లో॥ ఇంద్రగోపకసూతం తు దేవదాలీఫలద్రవైః ।
భావితం చైకవింశాహం ద్రుతే హేమ్ని ప్రదాపయేత్ ॥
కించిత్కించిత్సమావర్తియావ త్తిష్ఠతిసూతవత్ ॥

తా. ఇంద్రగోపపురుగులపాదరసము వీనిచూర్ణమును దేవదాళీ ఫలరసముతో 21 మార్లుభావనజేసి పిదప సువర్ణభస్మమునుకరిగి రసమువలె ద్రుతియగువరకు యీ చూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండవలయు.

సువర్ణభస్మగుణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] మూర్ఛోన్మాదౌ చ యక్ష్మాణం గ్రహణీం చ విశేషతః । నాశయేత్సర్వరోగాంశ్చ సాధ్యాసాధ్యాంశ్చ సత్వరాత్ । తత్తద్రోగానుపానేన ప్రయుంజీత భిషగ్వర

తా. సువర్ణభస్మము నానా రోగానుపానములతోడ నొసంగిన బుద్ధి సాధ్యాసాధ్యంబులగునండు సర్వరోగములహరింపం జేయుటయే వున్మాదము రాజయక్ష్మ గ్రహణి అనువానిని విశేషముగ హరింపంజేః

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] సువర్ణంతుభవేత్స్వాదు తిక్తంస్నిగ్ధంహిమం గురు। బుద్ధివిద్యాస్మృతికరం విషహారిరసాయనమ్ ॥

తా. శుద్ధిసువర్ణభస్మము వగరుగ శీతకారిగ జడముగ బుద్ధి విద్యాస్మృతుల గలుగఁజేయునదిగ రసాయనమువలన విషమును బోకడచునదిగనుండు.

స్వర్ణ భస్మహర రోగములు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ఏతద్భస్మసువర్ణజంకటుఘృతో పేతంద్విగుంజోన్మితమ్। లీఢంహంతినృణాంక్షయాగ్నిసదనంశ్వాసంకాసారుచిమ్। ఓజోధాతువివర్ధనంబలకరంపాండ్వామయధ్వంసనమ్। పథ్యంసర్వవిషాపహంహరంగరందుష్టగ్రహణ్యార్తిజిత్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము 2 గురగింజలయెత్తును కటుకరోహిణీఘృతము అనుపానితోడసేవించిన క్షయాగ్నిమాంద్య శ్వాసకాసారుచుల హరింపంజేయుటయే గాక ఓజోవృద్ధినిధాతువృద్ధిని బలమును శరీరారోగ్యమును గలుగఁజేసి పాండువుసర్వవిషదోషము కృత్రిమవిషదోషము దుష్టగ్రహణి అనువానిని హరింపంజేయు.

సువర్ణ భస్మ గుణము.

శ్లో॥ [నిత్యనాధీయే] స్నిగ్ధం మేధ్యంవిషగరహరంబృంహణంవృష్యమగ్ర్యం। యక్ష్మోన్మాదం ప్రశమనం రోగజాల ప్రమాథిం। మేధాబుద్ధిస్మృతిసుఖకరం సర్వనేత్రామయఘ్నం। రుచ్యం దీప్తంప్రశమనపరంస్వాదుపాకంసువర్ణమ్ ॥

తా. సువర్ణభస్మము స్నిగ్ధముగ పరిశుద్ధముగ విషకృత్రిమవిషముల బోకడుచునదిగ శరీరపుష్టికారిగ కడువీర్యవృద్ధికారిగ రాజయక్ష్మోన్మాదముల హరింపంజేయునదిగ రోగసమూహమును బోనడచునదిగ మేధబుద్ధిస్మృతి సుఖంబుల గలుగఁజేయునదిగ సర్వనేత్రరోగముల బోనడచునదిగ రుచికారిగ అగ్నిమాంద్యమును బోనడచునదిగ పాకమువలన రుచికరముగ నుండు.

అశుద్ధసువర్ణ భస్మ గుణము.

శ్లో॥ సౌఖ్యంవీర్యంబలంహంతి రోగంవర్ణంకరోతిచ।
అశుద్ధమమృతంస్వర్ణం తస్మాచ్ఛుద్ధంచమారయేత్ ॥

తా. అశుద్ధమైన సువర్ణభస్మము సౌఖ్య వీర్యబలముల బోనడచుటయే గాక రోగమును దుష్టమైన వర్ణమును గలుగంజేయు. కావున బాగుగ శుద్ధిజేయుబడిన సువర్ణముసే భస్మము జేయవలయు.

హేమ పరీక్ష.

శ్లో॥ ఘృష్టేకుంకుమసంకాశం ఛేదేసింధూరసన్నిభమ్ ।
శిరీషపాకకందాహేమార్ధవే సికతోపమమ్ ।
స్వాదుస్నేహనిభంస్నిగ్ధం పారదేనసమంగురు ।
బహుమూలమితిఖ్యాతం స్వర్ణంషడ్విధలక్షణమ్ ॥

తా. ఒరసినకుంకుమవలె నెఱ్ఱగనుండుట ఛేదించిన సింధూరమువలెనుండుట కాచినదిరిసెనపు పుష్పమువంటి పాకముగలదై యిసుకవలె మృదువుగనుండుటరుచి మేఱపు స్నిగ్ధముగలదిగనుండుట పాదరసమువలె బరువుగనుండుట నెలయధికముగ నుండుట యీ 6 లక్షణములు స్వర్ణమునందుండు.

రజత నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] రూప్యకంరజతంతారంత్రపుభీరుధిరాహ్వయమ్ ।
కలధౌతంతప్తరూపం రుధిరంచంద్రహాసకమ్ ॥

తా. రూప్యకము రజతము తారమగము త్రపుభీ రుధిరాహ్వయముకలధౌతము తప్తరూపము రుధిరముచంద్రహాసకము అనునవి రజతనామంబులు.

రజతశుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ]అథరౌప్యస్య(?)ంవంధ్యాకర్కోటీకందకద్రవైః।
భావితంసప్తవారంచ శుద్ధిర్భవతినిశ్చయమ్ ॥

తా. వెండిరేకుల కొలిమిలోకాచి గొడ్డుకాకరగడ్డరసములో 7 మార్లు శుద్ధియగు.

రజత భస్మము.

శ్లో॥ తచ్ఛుద్ధంరజతంకృత్వా దళంసూక్ష్మంభిషగ్వరై ।
సీమంతినిస్తన్యదుగ్ధే మర్దితంకాకమాచికమ్ ।

విలేపితంతథాశోష్యం పుటమేకంచ మూషమా ।
పాచ్యంవారళసంజ్ఞేన భస్మీభవతి నిశ్చయమ్ ।
అథవాస్వర్ణవత్కార్యా ద్రావ్యంభస్మీభవేద్ధ్రువమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినసన్ననివెండిరేకులపైకాకమాచీకమును చనుబాలలో మెత్తగ నూరి పలుమారు పూసి యెండించి వజ్రమూషములోనునిచి యెరుపిడకలతో గజపుటంబిడిన వెండిభస్మంబగు. లేక బంగారువలెనే పుటంబులిడినను వెండిభస్మంబగు.

* రజత సింధూరము.

శ్లో॥ సమంతద్భస్మ దరదం బర్బరాణాంస్రుతంజలః ।
అర్కక్షీర పటుక్షీరై ర్హంసపాది దురాలభాః ।
గుడోదకైః పృథఙ్మర్ద్యం పృథక్సప్త పుటంగజే ।
సింధూరం భవతిజ్ఞేయం సర్వకర్మసు యోజయేత్ ॥

తా. రజతభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసినయింగిలీకమునుజేర్చి తుమ్మచెక్క కషాయముజిల్లేడుపాలు మఱ్ఱిపాలు హంసపాదియాకురసము దూలగొండివేళ్ళరసము బెల్లపురసము అనువానిలో ప్రతిదానిచేనొక్కకదినము చొప్పున మర్దించి 7 గజపుటంబులిడిన రజతభస్మము సిందూరించు.

రజత ద్రుతి.

శ్లో॥ శతధా నరమూత్రేణ భావయే ద్దేవదాలికామ్ ।
తచ్చూర్ణ వాపమాత్రేణ ద్రుతిస్స్యా త్స్వర్ణతారయోః ॥

తా. దేవతాడిని నరమూత్రములో 100 మార్లు భావనజేసి దానిచూర్ణమును రజతభస్మములో పలుమారువేయుచు నూదుచుండిన బంగారు వెండి వీనియందు ద్రుతి వెడలు.

రౌప్యభస్మాను పానములు.

శ్లో॥ భస్మీభూతం రజతమమలం తత్సమంవ్యోమభానుస్స్వల్పం త్రికటుకవరం సారమాజ్యేనయుక్తమ్। లీఢంప్రాతః

క్షుపయతిస్సృణాంయత్స్యపాండూదరార్శ్య । శ్వాసాన్కాసాక్
తిమిర జహారంపిత్తరోగానశేషాన్ ॥

తా. నిర్మలమైన రజతభస్మమునకు సమముగ అభ్రికమును తామ్రమునుజేర్చి వానికన్నిటికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణమును నెయ్యిగలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవించిన క్షయను పాండువు వుదరము అర్శస్సు శ్వాసము కాసము తిమిరరోగము పిత్తరోగము వీనిని హరింపంజేయు.

రౌప్యభస్మ గుణము.

శ్లో॥ రౌప్యంశీతం కషాయంచ స్నిగ్ధంవాతహరంగురు ।
రసాయన విధానేన సర్వరోగాపహారకమ్ ॥

తా. రజతభస్మము శీతకారిగ కాషాయముగ స్నిగ్ధముగ వాతమును హరింపజేయునదిగ బరువుగ రసాయనమువలన సర్వరోగముల హరింపంజేయునదిగనుండు.

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] రౌప్యంస్నిగ్ధంకషాయామ్లం విపాకే మధురం
పరమే । వయస స్థాపనంవృష్యం లేఖనం వాతపిత్తజిత్ ॥

తా. రజతము స్నిగ్ధముగ కషాయముగ పుల్లగ విపాకమువలన మధురరసము గలదిగ విరేచనకారిగ వయస్స్థాపనకారిగ వీర్యవృద్ధికారిగ లేఖనక్రియంజేయునదిగ వాతపిత్తముల బోనడచునదిగనుండు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] రౌప్యంవిపాక మధురం తువరామయఘ్నం
శీతంసరం పరమ లేఖనకంచవృష్యమ్ । స్నిగ్ధంచ వాతకఫజి
జ్జఠరాగ్నిదీప్తే ర్బల్యప్రదం స్థిరవయస్కరణంచహృష్యమ్ ॥

తా. రజతము విపాకమువలన మధు... ..గ ఒగరుగ రోగమును బోనడచునదిగ శీతలముగ విరేచనకారిగ వుత్తమమైన లేఖనక్రియాకారిగ వీర్యవృద్ధికారిగ స్ని... ముగ వాతకఫముల హరింపంజేయునదిగ జఠరాగ్నికి దీపమును గలుగంజేయు; బలకారిగ వయస్థాపనకారిగ సుఖకారిగనుండు.

అశుద్ధ రౌప్యభస్మ గుణము.

శ్లో॥ ఆయుస్సుఖం బలంహంతి తారం వీర్యంచశుక్రజిత్
అశుద్ధ మమృతందారం శుద్ధంకార్య మతోబుధైః

తా. అశుద్ధరజతభస్మము ఆయువు సుఖము బలము వీర్యము శుక్రము బోనడచు. కావున దానిని శుద్ధముగనే జేయవలయు.

* తామ్ర నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] తామ్రముమాదుంబరంశుల్బంపవిత్రంబ్రహ్మవర్ధనః
రక్తలోహంమ్లేచ్ఛముఖంత్ర్యంబకంమిహిరాహ్వయమ్ ॥

తా. తామ్రము ఔదుంబరము శుల్బము పవిత్రము బ్రహ్మవర్ధనము రక్తహము మ్లేచ్ఛముఖము త్ర్యంబకము మిహిరాహ్వయము అనునవి తామ్రనామంబు

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] తామ్రముమాదుంబర శుల్బం తపనేష్టముదుంబరమ్ ॥ త్ర్యంబకంచాను విందంచ రవిలోహంరవిప్రియమ్॥

తా. తామ్రము ఔదుంబరము శుల్బము తపనేష్టము వుదుంబరము త్ర్యకము అనువిందము రవిలోహము రవిప్రియము అనునవి తామ్రనామంబులు.

తామ్ర దోషము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] అశుద్ధతామ్రం వక్ష్యామి తామ్రంచైవ మహావిషమ్ । విషస్యైకదోషస్స్యాదష్టౌదోషాశ్చశుల్బే భ్రమోమూర్ఛా విదాహశ్చ ఛర్దిః క్లేదనస్వేదనే । సంతాపశ్చారుచిశ్చాష్టౌ శుల్బేదోషా భవంతితే ॥

తా. అశుద్ధతామ్రమున భ్రమ మూర్ఛ విదాహము ఛర్దిక్లేదము స్వేదః సంతాపము అరుచి అన 8 దోషంబులుండు. అట్లగుటచే నొకదోషముగల విషః కన్న తామ్రమే విషంబు.

అశుద్ధ తామ్ర దోషము.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] అశుద్ధతామ్ర మాయుఘ్నం కాంతిఘ్నంసధాతుహా।వాన్తిమూర్ఛాభ్రమోద్రేకనానారుక్కుష్ఠశూలకృత్

తా. అశుద్ధతామ్రమువలన ఆయుఃక్షయము కాంతినశించుట రసరక్తమాంసమేదోస్థిమజ్జాశుక్లమేదోజ్వలన సప్తధాతు నాశనము వాంతి మూర్ఛ భ్రమ నానావిధరోములు కుష్ఠువు శూలగలుగు; అట్లగుటచే దానిని శుద్ధిజేయవలయు.

* తామ్రమన—రాగి.

తా మ్ర శు ద్ధి.

శ్లో॥ [చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే] తైలతక్రాది శుద్ధస్య తద్దోషవి నివృత్తయే । శుల్బస్య శోధనంప్రాజ్ఞై ర్విశేషా త్సముదాహృతమ్ । స్నుహ్యర్క క్షీరలవణ కాంజకై స్తామ్రపత్రకమ్ । లిప్త్వాప్రతాప్య నిర్గుండీ రసై స్సించే త్పునఃపునః । వారా ద్ద్వాదశ రాహత్వం లేపనా త్తామ్రసించనాత్॥

తా. ఖరీదుడబ్బనుగాని వారాణసిచెంబులనుగాని రేకులుగ జేయించి కొలిలో కాచి నువ్వులనూనె పులిచల్ల మొదలగు వానిలో నద్దుటచే తామ్రదోషమును నడచి పిదప బొంతజెముడుపాలు జిల్లేడుపాలు పంచలవణములు కలి వీనిని రేకులపై ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ పూసి ఝండించి కొలిమిలో కాచి వావిలియాకురసలో నద్దవలయు. ఇటుల ప్రతిదానినిబూసి కాచి 12 మార్లు అద్దిన తామ్రము శుద్ధంబగు. (మఱియు తామ్రమును 12 మార్లుకాచి చింతాకురసములోను తామ్రమునకు హేమమాక్షికమునునూరి పట్టించి వావిలాకురసములోను అద్దవలయు.)

తా మ్ర శు ద్ధి.

శ్లో॥ గోమూత్రేణ పచే ద్యామం తామ్రపత్రం దృఢాగ్నినా ।
శుధ్యతే నాత్రసందేహో మారణం కథ్యతేధునా ॥

తా. తామ్రపురేకుల గోమూత్రములోవైచి దృఢాగ్నిలో 1 ఝాముకాచిన శుద్ధియగు. ఇక దానిమారణమును వచించెద.

తామ్ర భస్మము.

శ్లో॥ సూక్ష్మాణి తామ్రపత్రాణి శ్రుత్వాసంస్వేద యేద్బుధః। వాసరత్రయమమ్లేన తతః ఖల్వే వినిక్షిపేత్। పాదాంశం గంధకం దత్వా యామ మమ్లేన మర్దయేత్। తత ఉద్ధృత్య పత్రాణి లేపయే ద్ద్విగుణేనచ । గంధకే నామ్లపిష్టేన తస్యకు ర్యాచ్చగోళకమ్। తతఃపిష్ట్వాచమీనాక్షీంచాంగేరీంవాపునర్నవామ్ తత్కల్కేనబహిర్గోళం లేపయే ద్వ్యంగుళోన్మితమ్ । ధృతద్గోళకంభాండే శరావేణచరోధయేత్ । వాలుకాభి

ర్యాథ విభూతి ర్లవణాంబుభిః । ధృత్వాభాండే ముఖేముద్రా
తతశ్చుల్ల్యాం విపాచయేత్ । క్రమవృద్ధ్యాగ్నినాసమ్యగ్యావ
ద్యామచతుష్టయమ్ । స్వాంగశీతం సముద్ధృత్య మర్దయే
త్పూరణద్రవైః । మూషైకంగోళకంతచ్చ నిక్షిపేత్పూరణోదరే ।
మృదోవ లేపఃకర్తవ్యో సర్వతోంగుళమాత్రకః । పాచ్యంగజ
పుటేక్షిప్తంస్యాలింభవతినిశ్చితమ్ । వమనంచవిరేకంచభ్రమం
క్లేదమథారుచిమ్ । విదాహస్నేహముత్క్లేదంనకరోతికదాచన ।

తా. తామ్రమును పలుచనగ రేకులనుజేయించి 3 దినములు నిమ్మపండ్లరసములో నుడికించి యందుండి దీసి ఖల్వములోనునిచి దానికి 4 వ భాగము గంధకమునుగలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 జాము మర్దించి యా తామ్రరేకుల ఖల్వములోనుండి దీసి పిదప దానికి రెండింతలు గంధకమును నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి యా రేకులపైబూసి యెండించి యారేకులమడిచి యుంటగజేసి దానిపై పొన్నగంటి పులిచింత తెల్లగలిజేరు అనువాని కల్కములను రెండంగుళముల ప్రమాణము దళముగనుద్దపై లేపనముజేసి యెండించి మూసళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమునందిడి దాని కంఠమువరకు నిసుకబోసి దానిపైబూడిదె ఉప్పు వీళ్ళుచల్లి కుండమూతినిమూసి చీలమన్నుబూసి పొయిమీదనునిచి 4 జాములు క్రమముగ అగ్నిని వృద్ధిజేయుచు పాకముజేసి సాంగశీతలమునదీసి కందగడ్డరసముతో 1 జాము మర్దించి యుంటజేసి కందగడ్డలోనునిచి యాకందగడ్డపై నొకయంగుళప్రమాణము చీలమన్నుబూసి గజపుటంబిడిన తామ్రము బాగుగభస్మంబగు. దీనివలన వాంతి భ్రాంతి భ్రమ క్లేదారుచి విదాహస్నేహ ఉత్క్లేదములు గలుగకుండు.

తామ్ర భస్మము.

శ్లో॥ సూక్ష్మంతామ్రదళంవిమర్ద్యపటునాక్షారేణజంబీరజై । స్తప్తా
మర్ద్యమనోశిలర్కపయసాలిప్త్వాదళేషస్తథా । నిర్గుండ్యంబు
హిమంరసేంద్రగళితం గంధేనదుగ్ధేనతత్ । త్తుల్యేనాథ మృతం
భవేత్సుపుటితం పంచామృతేశ్చత్రిధా ॥

తా. తామ్రమును పలుచనగ రేకులుజేయించివానిపైపంచలవణములనుత్రిక్షారములను నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి లేపనముజేసి యెండించి 7 మార్లు కాచి వావిలి

యాకురసములోనద్దవలయు పిదపవానిపై జిల్లేడుపాలుపట్టించి 7 మార్లుకాచివావిలి యాకురసములోనద్దవలయు. (పిదప హేమమాక్షికమునుసూరి పట్టించి నిప్పులోకాచి వావిలియాకురసములోనద్దవలయు.) ఇట్టులజేసిన తామ్రము శుద్ధియగు పిదప యా తామ్రమునకు సమముగ రసమును గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూరి యా రేకులపైపట్టించి పుటంబిడిన తామ్రము భస్మంబగు. ఆ తామ్రభస్మమును పంచామృతముతో మర్దించి 4 పుటంబులిడిన నంతలి అష్టవిధదోషంబులు హరించు.

తామ్రభస్మ గుణము.

శ్లో॥ తామ్రంతి క్తంచ మధురం కషాయం లేపనంలఘు ।
విషపాకం సరంశీతం మారణం కఫపిత్తజిత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము వగరుగ మధురముగ కషాయముగ లేపనకారిగ లఘువుగ విషపాకముగలదిగ విరేచనకారిగ శీతకారిగ కఫపిత్తరోగముల హరింపంజేయునదిగ నుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] వాంతిభ్రాంతి వివర్జ్యకం జ్వరరుజా కుష్ఠాని
పాండ్వామయమ్ । శూలంమేహా గుదాంకురా నిలగదాన్
యుక్తాను పానైర్జయేత్ । భుక్తంస్థౌల్య జరాగ్ని మాంద్య
శమనో వంధ్యాశ మోవత్సరాత్ ॥

తా. వాంతిభ్రాంతివివర్జితంబగుటచే శుద్ధమైన తామ్రభస్మమును యుక్తానుపానముతోడ సేవించిన జ్వరము పీడ కుష్టువు పాండువు శూల మేహము గుదరోగము వాతము స్థౌల్యరోగము ముదిమి అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపంజేయుట యేగాక 1 సంవత్సరము సేవించిన వంధ్యాత్వమునుకూడ బోనడచు.

అశుద్ధ తామ్రభస్మ దోషము.

శ్లో॥ శుల్బంతనానయతిదోష మశేషధాతూన్ రోగాన్కరోతి వి
విధాంశ్చ నిహంతి కాంతిమ్ । కుష్ఠంరుజంచవిషమాన్ కురుతే
విశేషాన్ పాకేనహీనమహ వాంతివిరేచనంచ। హంత్యాయు
రుచ్చైః కురుతేవితాపం మూర్ఛాంవిధత్తే హరతేచశుక్రమ్।
నానాగదానాంచనహ్యకారీ హ్యశుద్ధశుల్బస్సచజీవహర్తా॥

తా. అశుద్ధతామ్రము సర్వధాతుశోషము పలువిధములైనరోగములు కొం
నాశనము కుష్ఠువు విషజ్వరము వాంతి విరేచనము ఆయుఃక్షయము సంతాపమ
మూర్ఛ శుక్రనాశనము అనువానిని గలుగంజేయుటయేగాక యనేక రోగములకి
సహాయకారియై తుదకు ప్రాణముల హరింపంజేయు.

శ్లో॥ అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తంసూక్తముత్తమమ్ ।
ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ తామ్రశుద్ధిర్నిగద్యతే ॥

తా. ఆయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము తామ్రశుద్ధిని వచించెద.

శ్లో॥ గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వాపునఃపునః । తత స్తప్తం
మేఘనాదే భావయిత్వాపునఃపునః । గంధకార్కక్షీరలేపం
కృత్వాకృత్వా పుటత్రయమ్ । చూర్ణీభవతితత్తామ్రంపునః
ఖల్వేవిమర్దయేత్ । ఫలత్రికకషాయేణ తతోనిక్షిప్య
మూషయోః । పునర్మర్ద్యం క్రమేణైవ దత్వాషోడశధా
పుటమ్ । అనంతరంక్షీరసర్పిర్మధుమూత్రైర్ముహుర్ముహుః ।
భావయిత్వాపుటందేయంప్రత్యేకంసప్తసప్తచ గృహకన్యా
రసేనైవ భావయిత్వాపునఃపుటమ్ । దత్వావిచక్షణశ్చూ
ర్ణంతద్భవేన్మాత్రసంశయః । ఏతైర్ద్వివిధసంస్కారై శ్ఛర్దిదా
హాభ్రమంహరేత్ । వ్యోమ్నైరేరండతైలేన కాంజికేనాథవా
పునః । నిష్కేణసమ్మితేమూర్ణం గుల్మశూలప్రశాంతయే ।
ప్రయోగస్సర్వరోగాణాం క్రమపథ్యేనచేదను ॥

తా. రాగి రేకుల 7 మార్లుకాచి కలుబందరసములో 7 మార్లును పొన్నగంటి
రసములో 7 మార్లును వద్దిన శుద్ధియగు. పిదప రాగిరేకులపై శుద్ధగంధకమును జిల్లేడు
పాలతో నూరిపట్టించి 3 పుటంబులిడిన భస్మంబగు పిదప యాభస్మమును ఖల్వములో
పోసి త్రిఫలకషాయముతో మర్దించి ముద్దజేసి రెండించి మూసలోనునిచి పుటంబిడ
వలయు. ఇత్తెఱంగున క్రమముగ 16 మార్లుమర్దించి 16 పుటంబులిడి ఆవుపాలు ఆవు
నెయ్యి తేనె గోమూత్ర అనువానిలో ప్రతిదానిచే నేడేసిమార్లు మర్దించి మూసలో
నునిచి యేడేసి పుటంబులిడ్ పిదప కలుబందరసముతో మర్దించి పుటంబిడవలయు.
ఇట్టిసంస్కారములు జేయబడిన తామ్రభస్మమువలన ఛర్దిదాహభ్రమలు గలుగకుండు

మఱియు రూకయెత్తు తామ్రభస్మమును న్యాసువుగ మర్దించి నిమ్మ ప్రమాణము త్రికటుకచూర్ణాను పానముతోగాని అముదముతోగాని కలితోగాని క్రమపథ్యముగ నుండి సేవించిన గుల్మశూలలు సర్వరోగములు హరించు.

తామ్రసింధూరము.

శ్లో॥ తతోభస్మరవిక్షీరై ర్హంసపాదిరసేనచ ।
న్యగ్రోధదుగ్ధేజాక్షీరే కపికచ్ఛూద్రవేణచ ।
అశ్వత్థవల్కలక్వాథే ప్లక్షక్వాథేనమర్దయేత్ ।
ముహుర్ముహుస్సప్తపుటాన్ కుర్యాద్వారణసంజ్ఞయా ।
సూర్యోదయసమంవర్ణం సింధూరంభవతిధ్రువమ్ ।
వాంతిభ్రాంతివిరేకంచ నకరోతి కదాచన ॥

తా. తామ్రభస్మమును ఖల్వములోబోసి జిల్లేడుపాలు హంసపాదియాకురసము మఱ్ఱిపాలు మేకపాలు దూలగొండివేళ్ళరసము రావిచెక్క కషాయము జువ్విపట్ట కషాయము అనువానిలో ప్రతిదానిచే మర్దించి యేడేసి గజపుటంబిడిన బాలసూర్యునివలె సిందూరించు. దీనివలన వాంతి విరేచనములు గలుగకుండు.

తామ్రభస్మ గుణము.

శ్లో॥ తామ్రంతీక్ష్ణోష్ణమధురం కషాయంశీతలంసరమ్ ।
కఫపిత్తక్షయంపాండు కుష్ఠఘ్నంచరసాయనమ్ ।
శ్లేష్మపిత్తహరంచైవ సర్వరోగనివారణమ్ ।
వ్రణానిశూలమర్శాంసి మందాగ్నించవినాశయేత్ ॥

తా. తామ్రభస్మము తీక్ష్ణము ఉష్ణము మధురము కషాయము శీతలము సరము గలదిగ కఫ పిత్త క్షయ పాండుకుష్ఠవుల హరింపంజేయునదిగ రసాయనోపయుక్తముగ శ్లేష్మపిత్తముల సర్వరోగముల హరింపంజేయునదిగ వ్రణము శూల అర్శస్సు అగ్నిమాంద్యము వీనిని నశింపంజేయునదిగ నుండు.

కాంస్య నామములు.

శ్లో॥ కాంస్యఘోషప్రకాశంచ కాంస్యఘోషశ్చసంస్మృతే-

తా. కాంస్యము ఘోషము ప్రకాశము కాంస్యఘోషము అనునవి కాంస్య నామంబులు.

కాంస్య గుణము.

శ్లో॥ కాంస్యంకషాయానురసం విశదంలేఖనంసరమ్ ।
దృష్టిప్రసాదనంరూక్షం తిక్తంపిత్తకఫాపహమ్ ॥

తా. కాంస్యభస్మము కషాయము పరిశుద్ధముగ లేఖనకారిగ సరముగ నేత్రహితకారిగనుండుటయేగాక రూక్షముగ నగరుగ పిత్తకఫముల బోనడచునదిగనుండు.

కాంస్య శుద్ధి.

శ్లో॥ తింత్రిణీపత్రజద్రావైః కాంస్యంభావ్యంత్రివారకమ్ ।
తతఃకులుత్థయూషేణ కాంస్యంశుద్ధంభవిష్యతి ॥

తా. కంచును కాచి చింతాకురసముతో 3 మార్లు వులవకట్టులో 3 మార్లు నద్దిన శుద్ధియగు.

కాంస్య భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధంకాంస్యందళంకృత్వా సమభాగంబలిందదేత్ ।
మర్దితంచార్కదుగ్ధేనచాతపే తాపయేత్పునః ।
మర్దితంసప్తవారేణ రవిదుగ్ధేపునఃపునః ।
వజ్రమూషగతం కాసనోత్పలభూపుటే ।
ఏవంసప్తపుటందత్వా కాంస్యభస్మభవేద్ధ్రువమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసినకంచును సన్నముగ తునకలుజేసి దానికిసమముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూరి లేపనముజేసి యెండనెండించి వజ్రమూషములోనునిచి యేరుపిడకలతో భూపుటంబిడవలయు. ఇటుల 7 మార్లు కంచునసమముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూరి లేపనముజేసి వజ్రమూషలోనునిచి యెండించి యేరుపిడకలతో 7 పుటంబులిడిన కాంస్యము భస్మంబగు.

కాంస్య సిందూరము.

శ్లో॥ తద్భస్మార్ధంచ దరదం తదర్ధం శుద్ధగంధకమ్ । తదర్ధంపారదం
దత్వా వటక్షీరేణమర్దయేత్ । హంసపాదిరసాశ్వత్థ వల్కల

క్వాథైస్తైరపి । బర్బరత్వక్కషాయేణపాలాశత్వగ్రసేనచ । మర్కటీమూలజరసైర్మర్దితంచముహుర్ముహుః । పునర్జంబీరనీరేణమర్ద్యంసప్తపుటేపచేత్ । పుటేవారణ సంజ్ఞేచ విశ్వాకర్మపుటేపివా । బాలసూర్యోదయసమం సిందూరభవంతి ధ్రువమ్ ॥

తా. కాంస్యభస్మమును ½ భాగము యింగిలీకమును దానికి ½ భాగము శుద్ధ గంధకమును దానికి ½ భాగము శుద్ధరసమును జేర్చి మఱ్ఱిపాలు హంసపాదియాకు రసము రావిచెక్క కషాయము తుమ్మచెక్క కషాయము మోదుగచెక్కరసము దూలగొండి వేళ్ళరసము నిమ్మపండ్లరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకమారు మర్దించి యొక్కొక గజపుటముచొప్పున 7 మార్లు గజపుటంబు లిడినను లేక కొంచెమునిచ్చి యూదినను కంచుభస్మము బాలసూర్యునివలె సిందూరించు.

కాంస్యభస్మ గుణము.

శ్లో॥ కాంస్యంకషాయముష్ణంచ లఘురూక్షంచతిక్తకమ్ ।
కఫపిత్తరుజాంహంతి చాయుర్దేహబలాపహమ్ ॥

తా. కాంస్యభస్మము కషాయము ఉష్ణముగ లఘువుగ రూక్షముగ ,ఒగరుగ నుండుటయేకాక కఫపిత్తరోగములహరింపం జేయునదిగ ఆయుర్దేహ బలకారిగ నుండు.

శ్లో॥ రీతికాయుగళంరూక్షం తిక్తంచలవణంపరమ్ ।
శోఫఘ్నం పాండువాతఘ్నం బలవీర్యావివర్ధనమ్ ॥

తా. రాజరీతి కాకతుండి అన 2 విధములైన యిత్తడిభస్మము రూక్షముగ వగరుగ ఉప్పగనుండుటయేగాక శోఫ పాండు వాతముల హరింపం జేయునదిగ బలవీర్యకారిగ నుండు.

అశుద్ధకాంస్య దోషము.

శ్లో॥ అశుద్ధమమృతంలోహ మాయుర్హారిరుజాకరమ్ ।
హృత్పీడాందేహతాపంచ తస్మాచ్ఛుద్ధంచమారయేత్ ॥

తా. అశుద్ధమైన కాంస్యభస్మము ఆయుఃక్షయము పీడ బొమ్మనొప్పి శరీర తాపము అనువానిని గలుగంజేయు. కావున బాగుగా శుద్ధిజేయబడిన కంచునే భస్మము సేయవలయు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] రీతికాకటుతీక్ష్ణంచ గుల్మమేహకఫాస్రజిత్ ।
సతిక్తలవణంభేది పాండుత్వక్క్రిమివాతజిత్ ॥

తా. ఇత్తడిభస్మమును కారముగ తీక్ష్ణముగ గుల్మ మేహ కఫరక్తదోషముల పోఁగొట్టునదిగ వగరుగ ఉప్పగ విరేచనకారిగ పాండు చర్మదోషము క్రిమి వాతములబోఁగొట్టునదిగ నుండు.

ఇత్తడి నామములు.

శ్లో॥ పీతలోహంసింహలకం కపిలం సౌఖ్యమారకమ్ ।
వర్తలోహంత్రిలోహంచ రాజరీతి ర్మహేశ్వరీ ॥

తా. పీతలోహము సింహలకము కపిలము సౌఖ్యము ఆరకము వర్తలోహము త్రిలోహము రాజరీతి అనునవి యిత్తడినామములు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] రీతికాపిత్తళాపీత లోహాశైవలకంచతత్ ॥

తా. రీతిక పిత్తళ పీతలోహము శైవలకము అనునవి యిత్తడినామములు.

ఇత్తడిభస్మ గుణము.

శ్లో॥ రీతికాయుగళం రూక్షం తిక్తంచలవణంరసే ।
శోధనంపాండురోగఘ్నం కృమిఘ్నం వీర్యవర్ధనమ్ ॥

తా. రాజరీతి కాకతుండి అనుద్వివిధమైన యిత్తడిభస్మము రూక్షముగ వగరుగ ఉప్పగ శోధనకారిగ నుండుటయేగాక పాండు క్రిములహరింపఁజేసి వీర్య వృద్ధిని గలుగఁజేయు.

కాంతి లక్షణము.

శ్లో॥ యత్పాత్రేస్థే ప్రవిశతిజలే తైలబిందుర్న దత్తోహింగో ర్గంధం విసృజతిజలంతి క్తతాంనింబకల్కః । పాచ్యదుగ్ధం భవతిశిఖరాకారకంనైతిభూమిం ॥ దగ్ధాంగాస్స్యు స్సజలచణకాః కాంతలోహం తదుక్తమ్ ॥

తా. కాంతపాత్రయందుదకముబోసి తైలబిందువునువైచిన వ్యాపించకుండుట యుదకము యింగువయొక్క వాసనవేసుట నిమ్మపండ్లరసములో కాంతపాత్ర నునిచిన

వగరుగనుండుట మఱియు నాకాంతపాత్రలో పాలుకాచిన పొంగి పైబడక దానిలో నేబడుట కాంతపాత్రనుకాచి సెనగలతడిపి దానిలోవేసిన సెనగలపై పొట్టు కాలిపోవుట యిట్టిలక్షణములుగలది కాంతలోహమనంబడు.

కాంత శుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరజారనాళేచా ప్యామ్లతక్రేచ కాంతకమ్ ।
క్షిప్త్వా సప్తాతపే దేయం కాంతశుద్ధి ర్భవేత్సుధీః ॥

తా. సూదంటురాయిని నిమ్మపండ్లరసము కలి పులిచల్ల అనువానిలో ప్రతీ దానియందు నేడేసి మార్లువేసి నేడేసిగడియలు యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

కాంత భస్మము.

శ్లో॥ తచ్ఛుద్ధంకాంతపాదాంశం గంధకంచ దధే ద్భిషక్ ।
అర్కక్షీ రేవిమర్ద్యాథ శిరాభేదిరసేనచ ।
పలాశత్వగ్రసేనైవ మర్ద్యంగజపుటేపచేత్ ।
ఏవంపుటత్రయేపాచ్యం కాంతంభస్మభవేద్ధ్రువమ్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన కాంతమునకు 4 వ భాగము గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడు పాలుకొండపిండివేళ్ళరసము మోదుగచెక్కరసముఅననీ మూటిచేవేర్వేరుగ మర్దించి 3 గజపుటంబులిడిన కాంతము భస్మంబగు.

కాంతసిందూరము.

శ్లో॥ తద్భస్మార్ధంచదరదం దత్వాఖల్వేవిమర్దయేత్ ।
కపికచ్ఛూమూలరసే మర్దందివసత్రయమ్ ।
రక్తమృత్స్నావజ్రమూషాం కృత్వాతస్యాంతరాక్షిపేత్ ।
వస్త్రమృత్తికయాలేప్యా పాచ్యంగజపుటత్రయమ్ ।
కాంతం బాలోదయసమం సిందూరంభవతిధ్రువమ్ ॥

తా. కాంతభస్మము ½ భాగము యింగిలీకమునుచేర్చి దూలగొండివేళ్ళరసములో 3 దినములు మర్దించి యెఱ్ఱగమంటితో జేయబడిన వజ్రమూషలో నునిచి 3 చీలమన్నులిచ్చి 3 గజపుటంబులిడిన బాలసూర్యునివలె కాంతము సిందూరించు.

కాంత ద్రుతి.

శ్లో॥ సృగాలమేషకూర్మాది శల్యానిచశిలాజితు ।
ఏతత్సర్వంచూర్ణయిత్వా సుతప్తేకాంతచూర్ణకే ।
భావయేద్ద్రవతాంయాతి యథాసూతంసునిర్మలమ్ ॥

తా. నక్క గొఱ్ఱె తాబేలు మొదలగువాని యెముకలను శిలాజిత్తును చూర్ణముజేసి కాంతచూర్ణము బాగుగాకాచి నీరగువరకు యాచూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన రసమువలె నిర్మలముగ ద్రుతి దిగును.

కాంతభస్మ గుణము.

శ్లో॥ కాంతాయఃకమనీయకాంతి జననంవాతామయారోచకమ్ ।
యక్ష్మఘ్నంకఫనాశనంగరహరం దోషత్రయంనాశయేత్ ।
నానాకుష్ఠనిబర్హణం బలకరం వృష్యంవయస్తంభనం । సర్వ
వ్యాధి హరంరసాయనవరంభౌమామృతంనాపరమ్ ॥

తా. అయస్కాంతభస్మము శరీరకాంతినిగలుగంజేయుటయేగాక వాతరోగములరుచి రాజయక్ష్మకఫరోగము కృత్రిమవిషము త్రిదోషము పలువిధములైనకుష్ఠరోగములు వీనినిహరింపంజేసి బలవీర్యవృద్ధివయఃస్తంభనములగలుగంజేయు. మఱియు నిది సర్వవ్యాధుల బోగొట్టునట్టి రసాయనంబును భూమియందమృతంబునై యుండు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కాంతాయఃకమనీయముత్తమతరం శస్తంచి
రాయుష్యదం। స్నిగ్ధంమేహహరం త్రిదోషశమనంశూలాది
మూలాపహమ్। గుల్మప్లీహమసృగ్ధరక్షయహరం పాండూ
దరవ్యాధిను। తిక్తాఢ్యం హిమఃవీర్యకాంతిజననం కుష్ఠప్రమే
హాఞ్జయేత్॥

తా. కాంతభస్మము మనోహరముగ కడుశ్రేష్ఠంబైనదిగ ప్రశస్తమైనదిగ దీర్ఘాయువును గలుగంజేయునదిగ మేహపిటికా త్రిదోష శూల మూల గుల్మప్లీహ అసృగ్ధరక్షయపాండూదరములహరింపంజేయునదిగ నుండుటయేగాక స్నిగ్ధముగ వగరుగ శీతవీర్యముగలదిగ శరీరకాంతికారిగ కుష్ఠప్రమేహములహరింపంజేయునదిగ నుండును.

కాంతాభ్రకసిందూర గుణము.

శ్లో॥ [దేవీశాస్త్రే] కాంతాభ్రంకఫవాతపిత్త జనితంక్షీణంచపుష్టి సహా
పహం । శుక్లాస్థిస్రవరక్తపిత్తవికృతాన్నానావిధానామయాన్
ఛర్దింహృద్రుజమామవాత మరుచింమూర్ఛాం శిరోవిభ్రమ
మ్। పాండుంవింశతిమేహజాంచవికృతింయోన్యామయంగుల్మ
జమ్। కాసశ్వాసహలీమకాగ్నిశమనం శూలాతిసారంకరమ్ ।
నానాక్షి ప్రభవాంగదాహహరణం కంఠప్రరోగాన్జయేత్ ।
కుష్ఠోన్మాదమపస్మృతి వ్రణహరంక్షుద్రామయం విద్రధిమ్ ।
వృద్ధింసప్తవిధంహలీమక గదంహన్యాత్తథానాహకమ్ ॥ వా
తంపిత్తక ఫజ్వరంగుదగదంశోషంగ్రహణ్యామయం వైసర్పం
వినిహంతి వాతరుధిరం స్థౌల్యామయం కామలామ్ । నానా
రోగహరానుపాన సహితం యద్వాజరాన్నాశయేత్ । దృ
ష్యంపుష్టికరంరసాయనవరం । జత్రూర్ధ్వ రోగాన్జయేత్ ।
దంతానాందృఢతాంకరోతి చికురాన్ భృంగైస్సమాన్ కు
ర్వతే । యేదేవాస్త్యమృతం యథాచమనుజా రక్షేచ్ఛతం
చాయుషమ్ । మేధాబుద్ధివివర్ధనం శుభకరం వర్ణప్రదంశ్రీక
రమ్। పార్వత్యావృషభధ్వజేనకథితంకాంతాభ్రసిందూరకమ్॥

తా. కాంతాభ్రకము కఫవాత పిత్తజనిత కృశత్వప్లీహరోగముల హరింపం జేయునదిగ శుక్లదోషము అస్థిస్రావము రక్తపిత్తవికారము మొదలగు నానావిధరోగములను వాంతి రొమ్మునొప్పి ఆమవాతము అరుచి మూర్ఛ తలతిరుగుట పాండువు 20 మేహములవలన గలిగినవికారము యోనిరోగము గుల్మము కాసశ్వాసము హలీమకము అగ్నిమాంద్యము శూల అతిసారము క్రిమివిషదోషము పలువిధములైన నేత్రరోగములు శరీరతాపము కంఠరోగము కుష్ఠువు ఉన్మాదము అపస్మారము వ్రణము క్షుద్రరోగములు విద్రధి సప్తవృద్ధులు హలీమకము ఆనాహము వాతపిత్త కఫజ్వరములు మూలరోగము శోషగ్రహణి విస్పరి వాతరక్తము స్థౌల్యము కామిల అనువానిని హరింపం జేయునదిగ నుండుటయేగాక వానిని యుక్తానుపానములతోడ సేవించిన సర్వరోగము

ఈ ముదిమిని హరింపంజేసి వీర్యవృద్ధిని శరీర పుష్టిని గలుగంజేసి జత్రూర్ధ్వగత రోగములబోనడచు. కాంతాభ్రకములు శ్రేష్ఠమైన రసాయనంబులు. కాంతాభ్రకసిందూరము దంతములకు దృఢమును వెంట్రుకలకు తుమ్మెదలవంటి వర్ణమునుగలుగంజేయు మఱియు "అమృతము దేవతల రక్షించుచందంబున" మనుజులను 100 సంవత్సరములవరకు కాంతము రక్షింపుచుండు. మఱియు దీనివలన మేధాబుద్ధిశుభము వర్ణము సంపత్తుగలుగు. ఈ కాంతాభ్రక సిందూరములను శివుడు పార్వతికి నుపదేశించె.

లోహ శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] లోహసిందూరశుద్ధ్యాది వక్ష్యతే శాస్త్రసమ్మతమ్। సూక్ష్మం మార్ణీకృతం లోహం తిలతైలేన పాచయేత్ । తథోదకకౌళయుతం బర్బురత్వగ్రసే పునః । పాచ్యంతీ ప్రాతపేక్ష్యంలోహశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥

తా. లోహపుపొడిని నూనెలో వైచియుడికించి నూనెబోవునటుల గడిగి తుమ్మచెక్కరసముతో నుడికించి యొకజాము యెండనెండించిన శుద్ధియగు.

లోహభస్మవిధి.

శ్లో॥ తతో భస్మవిధింవక్ష్యే తల్లోహంమర్దయేత్పునః ।
జంబూత్వచోద్రవైర్మర్ద్యం పాచితంతద్రసేనచ ।
తతశ్చామలకద్రావైస్తింత్రిణీ దళజైరపి ।
శిగ్రూత్వచరసైర్వాపి గవాంమూత్రేముహుర్ముహుః ।
పాచితం మర్దితంలోహం రుధ్వాగజపుటేనచ ।
భస్మీభవతితల్లోహం రసయోగేషుయోజయేత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన లోహపొడిని మెత్తగనూరి నేరేడుచెక్కరసముతో 2 జాములుడికించి మరలమర్దించవలయు. ఇత్తెరంగుననే దాని నుసిరికరసము చింతాకురసము మునగపట్టరసము ఆవుపంచితము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నుడికించి మర్దించి మూసనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడిన భస్మంబగు. ఇట్టి లోహభస్మము రసయోగములలో నుపయోగింపంజను.

లోహసిందూరము.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] తద్భస్మ త్రిఫలాద్రావైర్మర్ద్యంమర్ద్యంపు
నఃపునః । న్యగ్రోధదుగ్ధార్కదుగ్ధైర్మర్దితంసప్తవాసరమ్ ।
పాచ్యంగజపుటేవాపి విశ్వకర్మపుటేపివా । త్రిచత్వారిపుటం
దద్యాత్సిందూరంభవతిధ్రువమ్ ॥

తా. లోహభస్మమును త్రిఫలరసము మఱ్ఱిపాలు జిల్లేడుపాలు అనుపానిచే 7 దినములు మర్దించి గజపుటంబిడవలయు. ఇత్తెరంగున మర్దించి 7 గజపుటంబులిడినను లేక కొలిమిలోనునిచి యూదినను లోహము సిందూరించు.

లోహశుద్ధి

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] తాపయిత్వాతథాంగారే లోహపత్రం పునః
పునః । నిర్వాపయేద్ద్రవాంమూత్రే తతశ్చూర్ణంసముద్ధరేత్ ।
గోమూత్రేత్రిఫలాక్వాథేలోహమార్ణంతత పచేత్ । పంచా
శచ్చపుటేతాభ్యాం సుశుద్ధంజాయతేయథా । మత్స్యాక్షీ
చేంద్రవారూణీ హంసపాది కషాయకమ్ । దుత్తూర చ్ఛద
పత్రాణాంద్ర వేణదర వేనచ ॥

తా. తాటితొట్టిలో గోమూత్రముబోసి యందుపుఱ్ఱేకుల నెఱ్ఱగబోల్చి యద్దుచుండిన యారేకులు తునకలుగ తునిగి యాతొట్టిలోబడు. పిదప గోమూత్రమును డడపియుందలి పుఱ్ఱాడినిదీసికొని పెంకలోబోసి గోమూత్రముతో నెఱ్ఱగ వేయించవలయు. ఇటులగోమూత్రముతో 7 మార్లును త్రిఫలకషాయముతో 7 మార్లునువేయించి ఖల్వములోబోసి గోమూత్రము త్రిఫలకషాయము అనుపానితో ముద్దగనూరి 10 గజపుటంబులును పొన్నగంటి పాపర అనుపానిని రసములతో నూరి 10 గజపుటంబులును వేయవలయు. పిదప దానికి 10 వ భాగము యింగిలీకమునుజేర్చి హంసపాదియాకు కషాయముతో మర్దించి 10 పుటంబులును పుమ్మెత్తాకురసము అడవిమల్లెపూలరసము అనువానితోమర్దించి పదేసి పుటంబులును వేయవలయు. (ఇటుల నేబదిపుటంబులిడి లోహమునకు 10 వ భాగమునుజేర్చి పంచదాగపానకముతో మర్దించి బుధ్యనుసారముగ పుటంబులిడిన లోహము శుద్ధముగ భస్మంబగు.)

లోహద్రుతి.

శ్లో॥ గంధకంరక్తలవణం తుల్యం దేయంపునఃపునః ।
ధ్మాతానాంలోహచూర్ణానాం సర్వేషాందావకంపరమ్ ॥

తా. గంధకము యెఱ్ఱవుప్పు వీనినిసమభాగములుగ చూర్ణముజేసిదానినిలోహ భస్మములో పలుమారువేయుచు నగ్నిలోనునిచియూదుచుండినలోహముద్రవించు. మఱియు గంధకము యెఱ్ఱవుప్పు అనువానిచేతనే సర్వలోహములును ద్రవించు.

లోహభస్మ గుణము,

శ్లో॥ [రసరత్నాకరే] మృతానిలోహానిచసేవితాని నిఘ్నంతియుక్తానిమహామయాని। అభ్యాసయోగాద్దృఢదేహసిద్ధిం కుర్వంతిరుగ్జన్మజరావినాశమ్ ॥

తా. లోహభస్మసేవనవలన బలిష్ఠమైన రోగములుహరించు. మఱియు లోహభస్మము నెల్లపుడు సేవింపుచుండుటవలన శరీరదార్ఢ్యము గలుగుటయేగాక సకల రోగోత్పత్తిని ముదిమిని బోనడచు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ఆయుర్వీర్యంబలందత్తే పాండుమేహంచకుష్ఠజిత్ । ఆమవాతహరంలోహంవలీపలితనాశనమ్ । ఆయసం పాండురోగఘ్నంతీక్ష్ణంచదీపనమ్ ॥

తా. లోహభస్మము ఆయుర్వీర్యబలముల గలుగంజేయునదిగ శరీరపాండువు మేహకుష్ఠువు ఆమవాతము ముదిమి పాండురోగము అనువానిని హరింపంజేయునదిగ తీక్ష్ణముగ వుష్ణముగ దీపనకారిగనుండు.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] లోహంజంతువికారపాండుపవన క్షీణత్వపిత్తామయ । స్థౌల్యార్శోగ్రహణీవికారకఫజిచ్ఛోఫప్రమేహప్రణుత్ ; గుల్మప్లీహవిషాపహం బలకరం * కుష్ఠాగ్నిమాంద్యాపహం । సౌఖ్యాలంబిరసాయనంమృతిహరం దృష్టేశ్చకాంతిప్రదమ్ ॥

* కాంతాజనానందకమ్॥ స్త్రీలకానందకారిగ.

తా. లోహభస్మము జంతువికారము పాండువు వాతము క్షీణత్వము పిత్తరోగము స్థౌల్యము మూలరోగము సంగ్రహణి కఫము వాపు ప్రమేహము గుల్మము ప్లీహము విషదోషము కుష్టువు అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపఁజేయునదిగ సౌఖ్యకారిగ శ్రేష్ఠమైన రసాయనముగ మృత్యువును కొనడచునదిగ దృష్టిప్రదముగ నుండు.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ఆమవాత హరణేషు శోభనం పామమేహగద
నాశనేగజః । ముష్టకుష్ఠపలితాస్రవాతజిత్స్య జరామృతివలీ
వినాశనమ్ । కామలాకబలిత క్షతక్షయ పాండు పాండురసు
దేహమేహహా । రూప సంపదముపైతి మానవో లోహ
మన్వహమహోలిహన్భిషక్ ॥

తా. లోహభస్మము ఆమవాతము పాండువు మేహకుష్టువు వలీపలితములు రక్తవాతము ముదిమి మరణము వళులు బోమిల క్షతక్షయము పాండురోగము శరీర పాండువర్ణము మేహము। వీనిని నశింపఁజేయుటయేకాక ప్రతిదినము దాని సేవనం జేయువారికి రూపాతిశయమును గలుగఁజేయు.

అశుద్ధలోహం దోషము.

శ్లో॥ షండత్వకుష్ఠామయ మృత్యుదం భవే ద్ధృద్రోగశూలాకురు
తేశ్మరీంచ । నానారుజానాంచ తథాప్రకోపం కరోతిహృ
ల్లాసమశుద్ధలోహమ్ । జీవహారి మదకారిచాయ సందేహ
హానిమథ తాప కృద్ధ్రువమ్ । పాటవంతనుతే శరీరకే దారు
ణాంహృదిరుజాంచయచ్ఛతి ॥

తా. అశుద్ధలోహము నపుంసకత్వము కుష్టువు మృత్యువు హృద్రోగము శూల అశ్మరి పలువిధములైన రోగములు తత్ప్రకోపము హృల్లాసము (ఓకరింతలు) ఆయుః క్షయము మదము దేహహాని తాపము అశక్తత హృదయమున దారుణమైన పీడను గలుగఁజేయు.

కిట్ట నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] తీక్ష్ణంశస్త్రాయసంశస్త్రం పిండంపిండాయసంశివ
మ్ । లోహకిట్టంతుకిట్టం స్యాల్లోహచూర్ణమయోమలమ్ ॥

తా. తీక్ష్ణము శస్త్రాయసము వస్త్రము పిండము పిండాయసము శివము లోహకిట్టము లోహచూర్ణము అయోమలము అనునవి చిట్టెపు నామములు.

కిట్టశుద్ధి.

శ్లో॥ అయోంగారైర్ధ మేత్కిట్టం లోహజంతద్గవాంజలైః ।
సేచయే త్తప్తతప్తంత త్సప్తవారం పునఃపునః ।
మండూరోయం సమాఖ్యాత శుద్ధంతీక్ష్ణం నియోజయేత్ ।

తా. చిట్టెమును కొలిమిలోనునిచి దానిబొగ్గుల నిప్పులోనూరి యెఱ్ఱగకాల్చి శాటితొట్టిలో గోమూత్రముబోసి యందు 7 మార్లు చల్లార్చిన చిట్టిశుద్ధియగు చిట్టె కుండు దానిని మరలకొలిమిపయూది గోమూత్రములోనద్దిన చిట్టిశుద్ధంబగు. దీనినే మండూరమనియెదరు. ఈమండూరము నౌషధములయందుపయోగింపంజను.

కిట్ట మండూరము.

శ్లో॥ గోమూత్రై స్త్రిఫలాక్వాథై స్తచ్ఛోధ్యం పాచయేచ్ఛ నైః । లోహకిట్టే సుతప్తేతు యావత్త జ్జీర్యతిస్వయమ్ ।
తజ్జీర్ణం గ్రావభిఃపేష్యం మండూరం తంప్రయోజయేత్ ॥

తా. పైప్రకారము శుద్ధిజేయబడిన చిట్టెమును గోమూత్రములోను త్రిఫల కషాయములోనువైచి యాకషాయము శోషించువఱకు మెల్ల మెల్లగవండి దానిందీసి కొనికోటిలోబోసి గోమూత్రముతో 50 మార్లు రుబ్బి 50 పుటంబులును త్రిఫల కషాయముతో 50 మార్లు రుబ్బి 50 పుటంబులును వేసిన మండూరము సిద్ధంబగు.

మండూర గుణము.

శ్లో॥ కిట్టంకటూష్ణం క్రిమిహృత్పురాణంపాండుశోఫజిత్ ।
క్షయాదిసర్వరోగఘ్నం సంస్కారాత్సర్వరోగజిత్ ॥

తా. బాగుగ శుద్ధిజేయబడిన చిట్టెము కారముగ వుష్ణముగనుండుటయేగాక క్రిములు పురాణజ్వరములు పాండుశోఫలు క్షయము మొదలగు సర్వరోగముల హరింపంజేయు.

మండూర గుణము.

శ్లో॥ యేగుణామారితేముండే తేగుణాముండకిట్టకే ।
తస్మాత్సర్వత్రమండూరంరోగశాంతౌనియోజయేత్ ॥

తా. మండూరము లోహభస్మసమానగుణముగలది యగుటంజేసి సర్వరోగ ములయందు దానినే ప్రయోగింపంజను.

లోహవిశేష గుణము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కిట్టా ద్దశగుణం ముండంముండా త్తీక్ష్ణంశతో న్మితమ్ । తీక్ష్ణాల్లక్షగుణంకాం తం భక్షణాత్కురుతేబలమ్।
తస్మాత్కాంతం సదాసేవ్యం జరామృత్యుహరంపరమ్ ॥

తా. మండూరముకంటె ముండలోహము పదింతలు గుణాధిక్యంబుగ ముండ లోహమునకన్న వుక్కు నూరింతలు గుణాధిక్యంబుగ వుక్కుకన్న కాంతము లక్ష గుణాధిక్యంబుగ బలాధిక్యమును గలుగంజేయునదిగ నుండు. కావున కాంతము నెల్లపుడు సేవింపుచుండిన ముదిమి మృత్యువు హరించు.. (ఉక్కువలెనే యినుప శుద్ధిని తద్భస్మాదులను జేయందగు.)

ఇనుము పేళ్ళు

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] ముండం ముండాయసంలోహ మయస్సారంశిలో ద్భవమ్ । ఆయసంకృష్ణలోహంచహయంకృష్ణాయసంతథా॥

తా ముండము ముండాయసము లోహము అయస్సారము శిలోద్భవము ఆయసము కృష్ణలోహము హయము కృష్ణాయసము అనునవి యినుము పేళ్ళు.

ఇనుపభస్మ గుణము.

శ్లో॥ చక్షుష్యాం కృష్ణంలోహంతు కషాయం లేఖనం లఘు ।
తీక్ష్ణోష్ణతి క్తకటుకం కుష్ఠరోగనివారణమ్ ॥

తా. కృష్ణలోహము నేత్రహితకారిగ కషాయముగ లేఖనకారిగ లఘువుగ తీక్ష్ణముగ వుష్ణముగ వగరుగ కారముగ కుష్ఠురోగిమును బోకడచునదిగ నుండు.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] ముండీరకం హితకరం కఫవాతశూలమూల ప్రమేహగదకామిలపాండుహారి । గుల్మామవాతజఠరా గ్ని కరంప్రదీప్తం శోఫావహం హృదిగదం ఖలుకోష్ఠశుద్ధిః ।

తా. ఇనుపభస్మము హితకరముగ కఫవాత శూల మూల ప్రమేహ కామిల పాండు గుల్మ ఆమవాతము హరింపంజేయునదిగ జఠరపీడను బోగొట్టుచునదిగ దీపన కారిగ శోఫ బ్రొమ్మునొప్పి వీనిని నశింపంజేయునదిగ కోష్ఠశుద్ధికారిగ నుండు.

భస్మసిందూర పరీక్ష.

శ్లో॥ నధూమోనాపి వై వర్ణ్య గంధంచా ప్యగ్నిసంయుతమ్ ।
గురుర్లఘుతరం తోయే సిందూర భస్మలక్షణమ్ ॥

తా॥ నిప్పుపై వేసిన పొగ వెడలకుండుట వేరువర్ణమును జెందకుండుట వాసన లేకుండుట శబ్దము జేయకుండుట జడముగనుండుట వుదకముపైవేసిన చులకనగ తేలుట యిట్టిలక్షణములుగల సిందూరభస్మములు పరిశుద్ధరములని తెలియవలయు.

తీక్ష్ణ ద్రుతి.

శ్లో॥ సురదాలిభవంభస్మ నరమూత్రేణ గాళితమ్ ।
త్రిస్సప్తవారం తత్క్షార వాపా త్తీక్ష్ణ ద్రుతి ర్భవేత్ ॥

తా॥ దేవదాళిబూడిదె 21 మార్లు నరమూత్రమున వడియగట్టి క్షారముగ వండి తీక్ష్ణలోహముకాచు దానిపై నాక్షారమును వేయుచుండిన తీక్ష్ణము ద్రవించి ద్రుతివలెనగు.

లోహాష్టక ద్రుతి.

శ్లో॥ గంధకం కాంతపాషాణం చూర్ణయిత్వా సమంసమమ్ ।
ద్రుతేచైవ ప్రతీవాపో దేయో లోహాష్టకం ద్రవేత్ ॥

తా॥ గంధకము కాంతము పాషాణము వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అష్టలోహభస్మముల కొలిమిలోనూది యాచూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన అష్టలోహములయందు ద్రుతి జనించు.

లోహ ద్రుతి.

శ్లో॥ దేవదాల్యా రసై ర్భావ్యం గంధకందినసప్తకమ్ ।
తేన ప్రవాపమాత్రేణ లోహా స్తిష్ఠంతి సూతవత్ ॥

తా॥ దేవదాళిరసముతో గంధకము 7 దినములు భావనజేసి లోహభస్మమును మిసిమియూది దానిపై నా గంధకమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన లోహాదరసమువలె ద్రవించు.

ముము పులవకట్టులో నుడికించిన శుద్ధియగు వైక్రాంతమును మేకమూత్రముతో వండిన శుద్ధియగు. వెలిగారమునుకలితో నూరి కాల్చిన శుద్ధియగు. ఉమ్మెత్తవిత్తులు నిమ్మపండ్ల రసములో నానబెట్టినశుద్ధియగు. ఇంగిలీకమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి యెండించిన శుద్ధియగు. ఇనుమును గాని లేక చిట్టెమును గాని గోమూత్రముతో కాచిన శుద్ధియగు. ఉక్కును త్రిఫలకషాయముతో కాచిన శుద్ధియగు. ఇనుము వుక్కు వీనిని నల్లతుమ్మ చెక్కరసము నేరేడు చెక్కరసము వుసిరికపండ్లరసము అనువానితో నూరి యెండవెం డించిన శుద్ధియగు. పిదప దానిని చూర్ణము జేసి నీళ్ళపైవైచిన తేలును. కావిఱాయి నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగు అంజనపంచకముల గుంటగలగరాకురసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగు ఉల్లిపాషాణము నరమూత్రముతో 1 జాము డోలాయంత్ర మున వండి యావుపాలలో భావనజేసి యెండించిన శుద్ధియగు. గౌరీపాషాణమును రసబంధపురసములతో 1 జామువండి పసుపునీరునుచల్లి యావిరికొల్పిన శుద్ధియగు.

ద్రవ్యశుద్ధి ఉపరసమాలిక.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] శాలిధాన్యామ్ల సంఘృష్ట మభ్రకం శుద్ధ
మిష్యతే। విషంత్రిరాత్రముషితం గోమూత్రే శుద్ధిమీరితమ్।
అశ్మాంగారైశ్చ గోమూత్రే క్షిపే త్తప్తాయసంమలమ్। పురా
తనం భూమికందం సప్తవారంవిశుధ్యతి । పలాశద్రవతాళా
భ్యాంవంగం భస్మీభవేత్క్షణాత్ । శిలార్కదుగ్ధతో నాగం
తామ్రమమాజ్యేన గంధకాత్ । స్త్రీస్తన్యేహింగుళంతీక్ష్ణం
తారంస్నుక్షీరతాపనాత్ । నాగభస్మశిలాభ్యాంతు హేమ
ధాత్వాదయస్తథా । అజామూత్రేణలోహంతు శిలాగో
మూత్రభావితా కఫకీచరమూత్రేణ భావితాశుద్ధముచ్యతే।
మాక్షికంకదళీతోయైః పాచయేత్త్రిభిస్వరైః । క్షీరేణటం
కణంచాథ గంధకంతు విపాచయేత్। కూశ్మాండనీరేతాళం
చ తుత్థంజంబీరజైర్ద్రవైః । దీప్యకంచూర్ణతోయేన గౌరీం
జంబీరవారిణా।సప్తాహంగవ్యతక్రస్థావిశుద్ధాస్యాద్వరాటికా ।
క్షీరంచమాషయూషాభ్యాం భావ్యేహింగుళటంకణే । సిద
ద్ధికామృతాముస్తా వాసారిష్టకమూలకైః। త్రిఫలాక్వాథతో

సీసపు పేళ్ళు

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] సీసకంతు జడంరంగం సీసకం నాగసంజ్ఞకమ్ ।
యోగేష్టం నాగమురగ స్తీరకం పరిపిష్టకమ్ ॥

తా. సీసము జంతుజడము రంగము సీసకము నాగసంజ్ఞ యోగేష్టము నాగము వుదరము తీరకము పరిపిష్టకము యివి సీసపుపేళ్ళు.

అశుద్ధ నాగవంగ దోషము.

శ్లో॥ [నిత్యనాథీయే] పాకహీనౌ నాగవంగౌ కుష్ఠగుల్మరుజాకరౌ ।
మే పాండూదరో * వాత కఫమృత్యుక రౌకిల ॥

తా. అశుద్ధనాగవంగములవలన కుష్ఠుపు గుల్మము పీడ మేహము పాండువు వుదరము వాతరోగము శ్లేష్మరోగము మరణము గలుగు. కావున నాగవంగముల శుద్ధముగ జేయవలయు.

నాగ శుద్ధి.

శ్లో॥ నిర్గుండి మూలచూర్ణేన సార్కదుగ్ధేన లేపయేత్ ।
నాగపత్రంతు తచ్ఛుష్కం ద్రావయిత్వా నిషేచయేత్ ।
నిర్గుండీ ద్రవమధ్యేతు తతః పత్రంతు కారయేత్ ।
లిప్త్వా ద్రావ్యం పునస్సేచ్యం సప్తవారం విశుద్ధ్యతి ॥

తా. సీసపు రేకులపైవ వావిలిమూర్ణమును జిల్లేడుపాలతో బాగుగనూరి లేపనము జేసి యెండించి పిదప దానినికరగించి వావిలియాకురసములో బోయవలయు. ఇటుల 7 మార్లు సీసపురేకులకు లేపనము మొదలగువానిని చేసిన సీసము శుద్ధియగు.

నాగవంగ శుద్ధి.

శ్లో॥ [చింతామణౌ] తిలతైలే చగోమూత్రే తేహ్యారనాళామ్లతక్రకే
కులుత్థకేర విక్షీరే ఛాగక్షీరే ముహుర్ముహుః ।
దాలితౌ నాగవంగాద్వౌ తే సద్యాలేన శుద్యాతి ॥

* వాతకఫపిత్తకరౌకిల.

తా. నాగవంగములకరగించి నూనె ఆవుపంచితము కలిచల్ల వులవకట్టు జిల్లేడుపాలు మేకపాలు అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేసిమార్లు బోసిన నాగ వంగములు శుద్ధియగు.

నాగభస్మ విధి.

శ్లో॥ తతోనాగం లోష్టమధ్యే వాసాదాౢవాజమోదకే ।
తాపయే ద్వాసకా కాష్ఠై ర్భస్మీభవతి తత్క్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిజేయబడిన సీసమును పెంకులో బోసి అడ్డసరపాకురసమును అజా మోదరసమును పోయుచు అడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండిన సీసము భస్మంబగు. (లేక శుద్ధిజేయబడిన సీసపు రేకులకు కలుబందరసము 7 మార్లుబూసి యెండించి మూకుడులోనునిచి కలుబందపలుకులు జ్ఞేయుచు నడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండి సీసము భస్మంబగు.)

నాగసిందూరము.

శ్లో॥ తద్భస్మవాసకరసే హ్యజామోదాద్రవేణచ ।
ముండీరసే తథామర్ద్యం పచే ద్దశపుటే తథా ।
ఫణివల్లిరసై ర్మర్ద్యం పున ర్దశపుటే పచేత్ ।
రుద్ధ్వా గజపుటేపాచ్యం సిందూరం భవతిధ్రువమ్ ॥

తా. నాగభస్మమును అడ్డసరము అజామోదవోమము బోడతరపాకు అను వానిరసములతో 10 మార్లు మర్దించి ప్రమిదెలలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి 10 గజపుటంబులను తమలపాకు రసముతో 10 మార్లుమర్దించి 10 గజపుటంబులను వేసిన నాగభస్మము సిందూరించు.

నాగసిందూరవిధి.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] చించాత్వగ్భస్మ పాదాంశం దత్వానాగేవి
పేత్ । పాదయోల్లోహపాత్రేణ సిందూరంజాయతేస
భస్మనా పూర్వవన్నాగం శాకస్య వారిజస్యచ । సి
జాయతేదిన్యం యథేష్టంనాత్రసంశయః॥ రక్తశా
ర్గ కుటజస్యతు భస్మకమ్ । చతుర్థాంశం దత్వా

దర్వ్యానిఘర్ష యేత్। చండాగ్నినాదికైకంతు దద్యాన్మర్ద్యం
దినత్రయమ్। పూర్వవల్లోహపాత్రేతు సిందూరం జాయతే
శుభమ్॥

తా. నాగమునుకరిగించి దానికి 4 వభాగము చింతబెరడుచూర్ణమును గలిపి లోహపాత్రలో వేయించిన సిందూరించు. మఱియుపూర్వమువలెనే నాగభస్మమును బూడిదెసాకుక్షారములో వేయించిన నిస్సంశయముగ సిందూరించు. నాగమునుకరగించిదానికి 4 వభాగము*రక్తశాకి వృత్తరేణుకొడిసె అనువాని బూడిదెలనుగలిపి యినుపపాత్రలోబోసి 1 దినము గాఢాగ్నియందునిచి యినుపగరిటతో రుద్దుచుండినభస్మంబగు దానిని పైబూడిదలతోడనే 3 దినములు రుద్దుచుండిన సిందూరించు.

సీసభస్మ గుణము.

శ్లో॥ శతనాగబలంధత్తే మృతనాగో రుజాపహః।
ఆయుః కాంతిం వీర్యవృద్ధిం కురుతే సేవయేత్సదా॥

తా. నాగభస్మము 100 యేనుగుల బలమును గలుగంజేసి సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయేగాక ఆయుర్వృద్ధిని కాంతిని వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయు కావున దాని నెల్లప్పుడు సేవింపు చుండవలయు.

శ్లో॥ సీసం పుష్టికరం వాత పిత్తశ్లేష్మ రుజాపయేత్॥

తా. సీసము పుష్టిని గలుగంజేయునదిగ వాత పిత్త శ్లేష్మరోగముల హరింపంజేయునదిగ నుండు.

వంగశుద్ధి.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] కార్పాసార్కకరంజధూర్తమునిజైర్భల్లా
తగుంజాగ్నికైస్స్నుగ్వ్రజీహయగంధసూరణఫలైర్యామ్లైశ్చ
ప్లక్షైః ఫలైః। తక్రాక్త బహుతప్తఖర్పరగతంవంగంనిషించే
న్ముహుః, యావత్పంచదినించశుద్ధ్యతిభిషగ్యోగేన దాయో
జయేత్॥

* ఎఱ్ఱనిలేకు.

తా. వంగభస్మము తీక్ష్ణముగ వుష్ణముగ రూక్షముగ వాతప్రకోపకారిగ మేహశ్లేష్మ క్షయ మేహక్రిములు బోకడచునదిగ నుండు.

లోహాష్టకభస్మవిధి.

శ్లో॥ వంగంపలాశద్రవతాళకేన నాగంపయస్యార్కమనశ్శిలేన ।
శుల్బంపయ్యాజాక్షీరకగంధకేన తీక్ష్ణంచనాగంపయహింగుళేన
తారండవజ్రీపయమాక్షికేన హేమంశిలావర్తకనాగభస్మనా॥

తా. వంగము మోదుగరసము తాళకము అనువానివలనను, నాగము జిల్లేడుపాలు మణిశిల అనువానివలనను తామ్రము మేకపాలు గంధకము అనువానివలనను, ఉక్కు నాగము అనునీరెండును జిల్లేడుపాలు యింగిలీకము అనువానివలనను, రజతము బొంతజెముడుపాలు మాక్షికము అనువానివలనను, సువర్ణము మణిశిల నాగభస్మము అనువానివలనను భస్మంబగు.

శ్లో॥ తాళేనవంగందరదేనతీక్ష్ణంనాగేనహేమంశిలయాచనాగమ్ ।
శుల్బంతథా గంధవరేణ నిత్యం తారంచ మాక్షికవరేణహన్యాత్ ॥

తా. తాళకముచే వంగంబును యింగిలీకముచే లోహంబును సీసముచే సువర్ణంబును మణిశిలచే సీసంబును గంధకముచే తామ్రంబును మాక్షికముచే రౌప్యంబును

హేమాదిభస్మ పరీక్షగుణము.

శ్లో॥ హేమం కపోతకంఠాభ మభ్రకం గతచంద్రకమ్ ।
వాంతి భ్రాంతి హరంతామ్రంలోహం వారితరం శుభమ్॥

తా. సువర్ణభస్మము పావురపిట్టకంఠవర్ణముతో సమానముగ అభ్రకభస్మము తళుకులులేనిదిగ తామ్రభస్మము వాంతి భ్రాంతివర్జితముగ లోహభస్మము నీళ్ళపై తేలునదిగ నుండిన పరిశుద్ధంబులని తెలియవలయు.

హేమభస్మాది శేషాణి ఉత్థానరహితాంచ ।
నాన్యతో సౌగుణాః కుర్యాద్భవేయు ర్వ్యాధిహేతవః ॥

తా. హేమాది భస్మములు యితరమైన భస్మములు మరల జనింపకుండిన ంగుణములు వృద్ధిని గలుగంజేయు. జనించిన రోగహేతువగు.

తా. వంగభస్మము తీక్ష్ణముగ వుష్ణముగ రూక్షముగ వాతప్రకోపకారిగ మేహశ్లేష్మ క్షయ మేహక్రిముల బోకడచునదిగ నుండు.

లోహాష్టకభస్మవిధి.

శ్లో॥ వంగంపలాశద్రవతాళకేన నాగంపయస్యార్క మనశ్శిలేన ।
శుల్బంహ్యజాక్షీరకగంధకేన తీక్ష్ణంచనాగంపయహింగులేన
తారండవజ్రీపయమాక్షికేన హేమంశిలావర్తకనాగభస్మనా॥

తా. వంగము మోదుగరసము తాళకము అనువానివలనను, నాగము జిల్లేడు పాలు మణిశిల అనువానివలనను తామ్రము మేకపాలు గంధకము అనువానివలనను ఉక్కు నాగము అనునీరెండును జిల్లేడుపాలు యింగిలీకము అనువానివలనను, రజతము బొంతజెముడుపాలు మాక్షికము అనువానివలనను, సువర్ణము మణిశిల నాగ భస్మము అనువానివలనను భస్మంబగు.

శ్లో॥ తాళేనవంగందరదేనతీక్ష్ణంనాగేనహేమంశిలయాచనాగమ్ ।
శుల్బంతథా గంధవరేణ నిత్యం తారంచ మాక్షికవరేణహ
న్యాత్ ॥

తా. తాళకముచే వంగంబును యింగిలీకముచే లోహంబును సీసముచే సువర్ణం బును మణిశిలచే సీసంబును గంధకముచే తామ్రంబును మాక్షికముచే రౌప్యంబును

హేమాదిభస్మ పరీక్షగుణము.

శ్లో॥ హేమం కపోతకంఠాభ మభ్రకం గతచంద్రకమ్ ।
వాంతి భ్రాంతి హరంతామ్రంలోహం వారితరం శుభమ్॥

తా. సువర్ణభస్మము పావురపిట్టకంఠవర్ణముతో సమానముగ అభ్రకభస్మము తళుకులులేనిదిగ తామ్రభస్మము వాంతి భ్రాంతివర్జితముగ లోహభస్మము నీళ్ళపై తేలునదిగ నుండిన పరిశుద్ధంబులని తెలియవలయు.

శ్లో॥ హేమభస్మాది శేషాణి ఉత్థానరహితాంచ ।
నాన్యతో సౌగుణం కుర్యాద్బవేయు ర్వ్యాధిహేతవః ॥

తా. హేమాది భస్మములు యితరమైన భస్మములు మరల జనింపకుండిన గుణమును వృద్ధిని గలుగంజేయు. జనించిన రోగహేతువగు.

సప్తధాతుభస్మ పరీక్ష.

శ్లో॥ సర్వమేవం మృతంలోహ ధ్మాతవ్యం మిత్రపంచకైః।
ఇత్యేవంస్యా న్నిరుత్థానం సేవ్యవారితరం భవేత్ ॥

తా. సర్వలోహభస్మములలో మిత్రపంచకమునుచేర్చి యూదిన మరల జనింపకనుదకముపైతేలుచుండిన పరిశుద్ధంబులనియెఱింగి దానిని సేవింపవలయు.

మిత్రపంచకము.

శ్లో॥ గుడగుగ్గులుగుంజాజ్య సారఘైః ష్టంకణం సమమ్ ।
జీవనంమృతధాతూనాం వైద్యశాస్త్రే ప్రకీర్తితమ్ ॥

తా. బెల్లము గుగ్గిలము గురిగింజ నెయ్యి తేనె మఱియు వెలిగారముపీనితోడ మృతలోహముల చేర్చి కొలిమిన యూదిన యవిమరల జనించునని వైద్యశాస్త్రము నందు జెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ [మతాంతరే] మధుగుడఘృతగుంజాటం కణాఃపంచమిత్రకమ్॥
తా. తేనె బెల్లము నెయ్యి గురిగింజ వెలిగారముఅనునవి మిత్రపంచకములు.

నిరుత్థాపనము.

శ్లో॥ గంధకంచోత్థితంభస్మ తుల్యంఖల్వే విమర్దయేత్ ।
దినైకంకన్యకాద్రావై రుధ్యాగజపుటేపచేత్ ।
ఇత్యేవంసర్వలోహానాం కర్తవ్యంతునిరుత్థితమ్ ॥

తా. జనించిన భస్మమును గంధకమును సమభాగములుగ గ్రహించి కలుబందరసముతో 1 దినము మర్దించి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటం బిడుటచే సర్వలోహముల మరల జనింపకుండునటులం జేయవలయు.

సూతాదిభస్మ గుణము.

శ్లో॥ సూతాద్గుణానంతకకోటివజ్రేహ్యభ్రే సహస్రంకనకేశతైకమ్
కాలేగుణాశీతితదర్ధకాంతే రౌప్యేచతుష్షష్టిజడేతదర్ధమ్ ॥

తా. రసమునకన్న వజ్రమునందు అనంతకోటి గుణములును అభ్రకమునందు 1000 గుణంబులును సువర్ణమునందు 100 గుణంబులునులోహమునందు 80 గుణంబు.

లును కాంతమునందు 40 గుణంబులును రజతమునందు 64 గుణంబులును సీసమునందు 82 గుణంబులును గలిగియుండును.

అభ్రకభేదములు.

శ్లో॥ పినాకందర్దురంనాగం వజ్రంచేతి చతుర్విధమ్ ।
పినాకాద్యాస్త్రయోవర్జ్యా వజ్రంయత్నాత్సమాహరేత్ ॥

తా. పినాకము దర్దురము నాగము వజ్రము అని అభ్రకము 4 విధంబులు. అందు పినాకము మొదలు 3 అభ్రకంబులు వర్జ్యంబులు. వజ్రాభ్రకము శ్రేష్ఠంబగుటచే దానిని గ్రహింపవలయు.

వజ్రాభ్రక పరీక్ష

శ్లో॥ వజ్రాభ్రకంతువహ్నిస్థం నకించిద్వికృతింవ్రజేత్ ।
తస్మాద్వజ్రాభ్రకంయోజ్యం వ్యాధివృద్ధత్వమృత్యుజిత్ ॥

తా. అభ్రకమును నిప్పులోనునిచియూదిన కొంచెమైనను వికారము నొందకుండిన దానిని వజ్రాభ్రకమని తెలియవలయు. ఇది రోగము ముదిమి మృత్యువు వీనిని హరింపజేయు. కావున దానినే గ్రహింపవలయు.

అభ్రక శుద్ధి

శ్లో॥ జామేద్వజ్రమభ్రకంవహ్నౌ తతఃక్షీరేనిషేచయేత్ ।
భిన్నపత్రంతుతత్కృత్వా మేఘనాదామ్లజద్రవైః ।
భావయేదష్టయామంతదేవంశుధ్యతిచాభ్రకమ్ ॥

తా. వజ్రాభ్రకమును మూకుటిలోబోసి కాలిమిన నెఱ్ఱగ నగునరకు యూదిపాలలో చల్లార్చి రేకులుగ నాలిచి చిఱ్ఱియాకు తిప్పాకు చింతాకు అనువాని రసములలో 8 ఝాములు భావనచేసిన వజ్రాభ్రకము శుద్ధియగు.

ధాన్యాభ్రక విధి.

శ్లో॥ అథవాభ్రస్యభాగోద్వౌ ముస్తాశైవకంజలైస్సహ ।
త్రిదినంస్థాపయేత్పాత్రే సూక్ష్మం కృత్వాప్రపేషయేత్ ।
బధ్వాధాన్యయుతంవస్త్రే మర్దయేత్కాంజికైస్సహ ।
అధోయద్గలితంసూక్ష్మం శుద్ధంధాన్యాభ్రకంభవేత్ ॥

తా. అభ్రకము 2 భాగములు తుంగముస్తెలు 1 భాగము యిటుల వీని నేకము చేసి 1 భాండములోనుంచి తుంగుదకము బోసి 3 దినములు నానబెట్టి మెత్తగ రుబ్బి కొత్తబట్టలో కొంచెకొంచెముగనునిచి చేరజేసి వడ్లు వేయుచు కలిపి బోయుచు దానికి క్రింద నొకకుండనునిచి గంజియన్నమును రుద్దునటుల రుద్దిన అభ్రకము కరిగి మురికివలె క్రిందికుండలో దిగును. బట్టలో వడ్లుమాత్రము నిలుచును. బానలో దిగినదానిని తేరనిచ్చినపైన నల్లగ తేలును. ఆనల్లని నీళ్లను వడియజేసి కుండలోనుండు శుద్ధమైన ధాన్యాభ్రకమును విభూతివలె వడియగట్టిగాని కలియిరుగునటుల కాచిగాని గ్రహించవలయు

శ్లో॥ అథాభ్రస్య ప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమమ్ ।
ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ యోగ్యంభస్మ నిగద్యతే ॥

తా. ఇక నాయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము అభ్రకభస్మమును వచించెద

అభ్రక భస్మము.

శ్లో॥ [ఆయుర్వేదే] కృత్వా ధాన్యాభ్రకం తత్తు శోషయిత్వా వి
మర్దయేత్ । అర్కక్షీరైర్దినం ఖల్వే చక్రాకారం తు కార
యేత్ । వేష్టయేదర్కపత్రైశ్చ సమ్యగ్గజపుటే పచేత్ । పున
స్మర్ద్యం పునః పాచ్యం సప్తవారం ప్రయత్నతః । తతో వట
జటాక్వాథై స్తద్వద్దేయం పుటత్రయమ్ । మ్రియతే నాత్ర
సందేహ స్సర్వరోగేషు యోజయేత్ । మృతం త్వభ్రం హ
రేన్మృత్యుం జరాపలితనాశనమ్ । అనుపానైశ్చ సంయుక్తం
తత్తద్రోగహరం పరమ్ ॥

తా. ఇటుల ధాన్యాభ్రకమును జేసినపిదప దానిం దీసి యెండించి ఖల్వములో బోసి జిల్లేడుపాలతో 1 దినము మర్దించి సన్నవడియములు చేసి యెండించి మూకుటికడుగున జిల్లేడుకులపరచి యాందభ్రకవడియములనునిచి దానిపై జిల్లేడాకులను వరుసగ పరచి దానిపై మఱియొక మూకుడును మూసి చీలమన్ను లేపనము జేసి గజపుటంబిడి స్వాంగశీతలమున దీసి మరల పైరసములచేత నేరుబ్బి వడియములు చేసి యెండించి మునుపటివలెనే యాకులబరచి పైప్రకారమే 7 గజపుటంబులిడి స్వాంగశీతలమున దీసి మఱ్ఱియూడల కషాయముతో మరల మర్దించి వడియమును జేసి మునుపటివలెనే యాకులబరచి దానిపై మూకుడును మూసి 7 గజపుటంబులిడిన ధాన్యాభ్రకము భస్మంబగు. దీనిని

సర్వరోగములను యెంగునిచి కొనందగు. మఱియు నభ్రకభస్మము నానారోగాను పాన విశేషములతో సేవించిన మృత్యువు మొదిమి వీనిని హరింపంజేయు.

అభ్రక సిందూరము.

శ్లో॥ ఇత్థంకేచిన్మతంప్రాహుర్ధ హనస్యచమారణమ్। భేకరాజరస శ్చైవాప్యహిశాకరస స్తథా । అశ్వగంధాసనిర్గుండీ రుదంతి విజయార్ద్రనైః । శతావర్యారసశ్చై వాప్యాటరూషరస స్త థా।బలాచాతిబరాచైవ శాల్మలీసత్వమేవచ । కూశ్మాండక రసశ్చైవ ముస్తాయారసపనచ । విదారివరకందంచ తులసీ రుదనంతథా । భల్లాతకరసశ్చైవ ద్రాక్షాఫలరస స్తథా । కటుంబరారసశ్చైవాప్యర్కక్షీరంతథైవచ । ఉశీరంవాలు కంకుష్ఠం తథాలోహితపుష్పకమ్ । చంపకఃకాకమాచీచ గోక్షురంశతపత్రికా దాడిమీకపికచ్ఛూక ధాత్రీఫలరస స్తథా । పునర్నవాతథాబ్రాహ్మీ చిత్రకస్యరస స్తథా । ముండీరసశ్శిరీషస్య గుడూచ్యాస్స్వరస స్తథా । అభ్రకస్య పుటేదేయం ప్రత్యేకైకరసేనచ । హన్య న్తే సర్వరోగాణి తమసంభాస్కరోయథా ॥

తా. అభ్రకమారణవిధిని మఱికొందరు వచించు తెఱంగెట్లనిన—గుంటలగరగ బ్రహ్మదండివేరు పెన్నేరుగడ్డ వావిలాకు దూలగొండి గంజాయియాకు పిల్లిపీరచవేళ్ళు అడ్డసరపాకు ముత్తవపులగ పువేళ్ళు పెద్దముత్తవ పులగపువేళ్ళు అనువాని రసములతోడను బూరుగబంక కల్కముతోడను గుమ్మడుకాయ నీళ్ళతోడను తుంగముస్తెలు నేలగుమ్మడుగడ్డ తులసియాకు మంగవేళ్ళు జీడివేరు ద్రాక్షపండు కటుకరోహిణి [రుద్రజడ] అనువాని రసములతోడను జిల్లేడుపాలు వట్టివేరు కురువేరు చంగల్వకోష్టు వసపువ్వు సంపంగివేరు అనువాని కషాయములతోడను కామంచి పల్లేరువేరు తామరగడ్డ దాడిమాకు దూలగోవెలవేరు ఉసిరికపండు గలిజేరు వేరు మండూక బ్రహ్మిచిత్రమూలము బోడతరము దిరిసెనపువేరు తిప్పతీగె అనువాని రసముల తోడను ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ అభ్రకమును మర్దించి బిళ్ళజేసి యెండించి ప్రతిదానిచే నొకొక్క గజపుటము చొప్పున పుటంబులిడిన అభ్రకము సిందూరించు అది "సూర్యుండంధకారమును బోకడచుభంగి" సర్వరోగముల బోనడచు.

శతపుటాభ్రిక సింధూరము.

శ్లో॥ [గ్రంథాంతరే] పునర్నవా మేఘనాద ద్రవైర్ధాన్యాభ్రకం దినమ్ మర్ద్యంగజపుటే పాచ్యంచిచాసారణజైః పునః। ద్రవైర్ముస్తాభవైర్మర్ద్యం పృథగ్దేయం పుటత్రయమ్। కాసమర్దరసైః పంచగోమూత్రైస్త్రిఫలైరపి । న్యగ్రోధక్వాథకైర్మర్ద్యం కుర్యాద్దశపుటంపునః । షట్చజంబీరనీరేణ గోక్షీరేణపుటత్రయమ్। ఏవమర్కాదళైః ర్వేష్ట్య దేయం రుద్ధ్వాచసంపుటేత్ శతధాటితం భస్మజాయతే పద్మరాగవత్ । నిశ్చంద్రంజాయతే హ్యభ్రం సుధాయోచేషు యోజయేత్ ॥

తా. ధాన్యాభ్రికమును గలిజేరు మట్టి అనువాని రసములచే ప్రత్యేకముగ నొకొక్కదినము మర్దించి 2 గజపుటంబులిడవలయు. పిదప దానిని చింతాకు కంద గడ్డ తుంగముస్తెలు అనువాని రసములతో వేర్వేరుగ మర్దించి 3 గజపుటంబులును కసివెంద్రాకురసముతో మర్దించి 5 గజపుటంబులును గోమూత్రము త్రిఫలకషాయము వీనితో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ మర్దించి 5 పుటంబులును మర్రియూడలకషాయముతో మర్దించి 10 పుటంబులును నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి 6 పుటంబులును ఆవు పాలతో మర్దించి 3 పుటంబులును వేయవలయు. ఇటుల పుటంబులిడిన పిదప అభ్రకమును బాగుగ మర్దించి వడియములు జేసి యెండించి జిల్లేడాకులలో నునిచి మూకుడు బోర్లెట్టి పైనమూకుడుమూసి చీలమన్ను లేపనము జేసి కెంపువలె నెఱ్ఱగ వచువఱకు 100 గజపుటం బిడవలయు. ఇటులం జేసిన అభ్రికము నిశ్చంద్రకముగ సింధూరించు దానిని సర్వరోగములయందు బ్రయోగించం జను.

శ్లో॥ [సిద్ధరసార్ణవే] ముస్తాక్వాథేన ధాన్యాభ్రంపంచవింశత్పుటే పచేత్ । గోమూత్రైస్త్రిఫలాక్వాథైః పక్త్వావై పూర్వవత్పచేత్ । పంచవింశత్పుటైరేవం కాసమర్ద ద్రవైః పచేత్ । దేయంపుట త్రయంక్షీరైర్మర్దయేచ్చ పుటేపుటే । నిశ్చంద్రంజాయతే హ్యభ్రం జరామృత్యురుజాపహమ్ ।

తా. ధాన్యాభ్రికమును తుంగముస్తెల కషాయముతో మర్దించి 25 పుటంబులును గోమూత్రము త్రిఫలకషాయము వీనితో మర్దించి ప్రత్యేకముగ 25 పుటంబులు

కసివెందాకు రసముతో మర్దించి 25 పుటంబులును పాలతోమర్దించి 100 పుటంబులును వేసి పిదప లెస్సగమర్దించి వడియములుచేసి యెండించి వానిని జిల్లేడాకులలో గట్టి మూకుడ్లలోనునిచి గజపుటంబులిడిన తశ్చంద్రకముగ అభ్రకము సిందూరించు. దానిని సేవించిన ముదిమి మృత్యువు సర్వరోగములు హరించు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] ధాన్యాభ్రకంద్రవై ర్మర్ద్యం మత్స్యాక్షీతులసీ
ద్రవైః। మూలజైఃకోకిలాక్షస్య కుమారీశ్వేతదూర్వయోః।
వ్యాఘ్ర్యాఃపునర్నవాయాశ్చదినమేతద్విమర్దయేత్ । కుండ
రాఖ్యైఃపుటైస్సప్తగజేపిష్ట్వాపచేత్పునః। తద్వత్పంచామృ
తైఃపాచ్యం పిష్ట్వాసిష్ట్వాతునసప్తధా । ఏవంనిశ్చంద్రితాం
యాతి సర్వరోగేషుయోజయేత్ ॥

తా. ధాన్యాభ్రకమును పొన్నగంటి తులసి గొలిమిడివేళ్ళు కలబంద తెల్లగరిక వాకుడు గలిజేరు అనువాని రసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి వడియములుచేసి యెండించి మూకుడ్లలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యేడేసి గజపుటంబులిడవలయు. పిదప దానిని పంచామృతములో మర్దించి యేడేసి పుటంబు లిడవలయు. ఇటులజేసిన నిశ్చంద్రకమువలె అభ్రకభస్మంబగు. దానిని సర్వరోగములయందు బ్రయోగింపవలయు. (అభ్రకభస్మము సిందూరించిన పిదప దాని నమృతీకరణము జేయవలయు. ఎట్లనిన.)

అభ్రకామృతీ కరణము.

శ్లో॥ వక్ష్యేహంఘూతితాభ్రాణా మమృతీకరణం శృణు ।
త్రిఫలోత్థకషాయస్య పలాన్యాదాయషోడశ ।
గోఘృతస్యపలాన్యష్టౌ మృతాభ్రస్యదశాదశ ।
ఏకీకృత్యలోహపాత్రే పాచయేన్మృదువహ్నినా ।
ద్రవేజీర్ణేసమాదాయ సర్వరోగేషుయోజయేత్ ॥

తా. అభ్రకభస్మమునకు అమృతీకరణమును వచించెద. 16 పలముల త్రిఫల కషాయమును 8 పలముల ఆవునెయ్యిని 10 పలముల అభ్రకభస్మమును లోహపాత్ర లోనుంచి యేకముచేసి మృద్వగ్నియందు ద్రవ మిగురువరకు కాచి గ్రహింపవలయు. అట్టి దానిని సర్వరోగములయం దుపయోగింపందగు.

అమృతీకృతాభ్రక గుణము.

శ్లో॥ అనుపానం వినాప్యభ్రం జరామృత్యు రుజాపహమ్ ।
యోజయేదనుపానై ర్వా తత్తద్రోగ హరంపరమ్ ॥

తా. పైప్రకారమమృతీకరణము చేయబడిన అభ్రకమును అనుపానరహితముగ సేవించిన ముదిమి మృత్యువు సర్వరోగములు వీనిని హరింపంజేయు. మఱియు అభ్రకసిందూరమును అనుపానవిశేషములతో సేవించిన సర్వరోగములహరింపంజేయు

అభ్రక భస్మ గుణము.

శ్లో॥ మృతంచాభ్రం హరేద్రోగా న్జరామృత్యు మనేకధా ।
సేవితం దేహదార్ఢ్యం చ రూపంవీర్యం వివర్ధయేత్ ॥

తా. శుద్ధమైన అభ్రకభస్మము మృతువు ముదిమి మొదలగు సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయేగాక శరీరదార్ఢ్యమును వీర్యమును గలుగంజేయు.

శ్లో॥ అభ్రపత్రంతు రోగఘ్నం ఖరత్వం జరనాశనమ్ ।
మృదుసత్వం మృత్యునాశం ద్రుతిసత్వ మతంద్రతామ్ ॥

తా. అభ్రకపుపత్రములు రోగముల హరింపంజేయు. ఖరత్వము ముదిమిని బోనడచు. మృదుసత్వముమృత్యువునుబోనడచు. ద్రుతిసత్వము ఆలస్యమునుబోనడచు

అభ్రక గుణము.

శ్లో॥ గౌరీతేజః పరమమమృతం వాతపిత్తక్షయఘ్నం ప్రజ్ఞాబోధి
ప్రశమితజరం వృష్య మాయుష్యమగ్ర్యమ్ । బల్యంస్నిగ్ధం
రుచిదమకఫం దీపనం శీతవీర్యం తత్తద్యోగై స్సకలగద
హృద్వ్యోమ సూతేంద్రబంధీ ॥

తా. అభ్రకభస్మము కడు అమృతతుల్యంబుగ వాత పిత్తక్షయములను ముదిమిని హరింపంజేయునదిగ బుద్ధిప్రదముగ వీర్యవృద్ధికారిగ ఆయుర్వృద్ధి బలముల గలుగంజేయునదిగ స్నిగ్ధముగ రుచికారిగ యింద్రియనిగ్రహమును కఫమును హరింపంజేయునదిగ దీపనకారిగ శీతవీర్యముగలదిగ రసబంధనకారిగ నుండు.

అశుద్ధాభ్రక దోషము.

శ్లో॥ పీడాంవిధత్తే వివిధాంనరాణాం కుష్ఠంక్షయం పాండుగదంచ శోఫమ్। హృత్పార్శ్వపీడాశ్చకరోత్యశుద్ధం భ్రమాహితం జాఠరవహ్నిహృత్స్యాత్॥

తా. అశుద్ధాభ్రక సేవనవలన పలువిధములైన పీడ కుష్ఠువు క్షయము పాండువు శోఫ హృదయ పార్శ్వములయందు పీడ భ్రమ అగ్నిమాంద్యము గలుగు.

అభ్రకభస్మానుపానములు.

శ్లో॥ అభ్రకంతు నిశాచూర్ణంమధునా సహమిశ్రితమ్। శతావరీచూర్ణయుక్తం సర్వమేహేషుయోజయేత్। అభ్రకంకాంతసంయుక్తం నవనీత విమిశ్రితమ్। సర్వవ్యాధి హరంపుంసాం కాంతివీర్యబలప్రదమ్। అభ్రకం సైంధవంద్రాక్షా మరీచేన విమిశ్రితమ్। ఉష్ణోదకేన తత్పీత్వా సర్వాజీర్ణ నిబర్హణమ్। అభ్రకం రసభస్మస్యాన్మిశ్రితం మధునాలిహేత్। అత్యుగ్రసన్నిపాతఘ్నం మూర్ఛితంస్యాత్సముద్ధరేత్। అభ్రకం మాగధీచూర్ణకలిద్రుమఫలానిచ। చూర్ణమేతత్సమోపేతం శ్లేష్మరోగనిబర్హణమ్। అభ్రకం తామ్రభస్మస్యాన్మిశ్రితం విజయాసహ। యోజితంమాతులుంగస్యఫలేనస్వరసేనచ। సర్వశూలంనిహంత్యాశు కథితంశూలపాణినా। అభ్రకంరససింధూర [illegible] శ్రితం హేమభస్మనా। సమభాగంప్రకల్ప్యైతరసేనార్ద్రే[illegible] జయేత్। క్షయంచ క్షయపాండుంచ క్షయం నాశంచకుంభకమ్। జయేన్మండలపర్యంతం పూర్వకర్మవిపాకతః। అభ్రకంచహరీతక్యాశ్చూర్ణంగోమూత్రపేక్షితమ్। గోమూత్రేణ పిబేన్నిత్యం మండలాత్పాండురోగజిత్। ద్విగుణం సేవితం శోఫా కుంభకామిల యాసహ। నశ్యంతి త్రిగుణంసేవ్యం వాదిశే త్పథ్యభోజనమ్। అభ్రకం లోహభస్మస్యాచ్ఛివారస విమర్దితమ్। త్రింశత్పుటంపునర్దేయం

తద్రసేనపునఃపునః। లవంగమధుసంయుక్తం ధాతువృద్ధికరం పరమ్। సహస్రనారీరమతే పురుషోవీర్యవాన్భవేత్। అభ్రకంచజపాపుష్ప రసేన సహభావయేత్। శతధాచతథాజాజీ కుసుంబస్వరసేనచ। శతధా మల్లికాపుష్ప స్వరసేభావయే ద్దృఢమ్। శతధాశరపుష్పస్యభావయేత్స్వరసేనచ। శతధా పంచకైఃపుష్పైస్స్వరసేభావయేద్భిషక్। తదభ్రకంభాగ మేకం కుంకుమంతుద్విభాగకమ్। సురాకారం త్రిభాగంస్యా చ్చతుర్భాగంచ చందనమ్। ఏతత్సర్వం సమంకృత్వామృగనాభిర్విశేషతః। హిమాంబునామర్దితంస్యాచ్చతుర్వల్లమితం భవేత్। మధునా సేవితంనిత్యం యథేష్టాహార భోజనైః। క్షీరాన్నందాపయేత్పథ్యంద్రాక్షాఖర్జూరజంఫలం। భక్షయే చ్ఛర్కరాదీన్స్వాత్విబేన్నిత్యమతంద్రితః। ఆపాదమస్తకాంగాని లేపయేద్వరచందనమ్। ఏవంసేవితమానంద సర్వపిత్తం విశోధయేత్। అభ్రకంవజ్రభస్మస్యా త్సంయోగంకురుతే భిషక్। మృగనాభిరసైర్మర్ద్యం సేవితంమాష మాత్రకమ్। మాషమాత్రంజయేన్మృత్యుంవలీపలితనాశనమ్। సర్వరోగా న్జయేత్ప్రాజ్ఞోబలవాన్వీర్యవాన్భవేత్। అభ్రకంకలధౌతస్య భస్మముక్తాఫలస్యచ। తస్మిన్ప్రవాళ భస్మాపి భస్మమాక్షిక మేవచ। తారాతామ్రభస్మంచభస్మవైక్రాంతమేవచ। ఏతై ర్భస్మసమంచైవ వ్యోమభస్మ విమిశ్రితమ్। సర్వపుష్పరసై ర్భావ్యం మాషమాత్రంసహార్ద్రకైః। సర్వరోగనివృత్త్యర్థం దాపయేత్కరుణాకరమ్। మధునాశ్లేష్మరోగస్య వాతస్యై రండతైలకైః। పిత్తస్యసితసంయుక్తం పాండుశోఫస్యమూత్రకైఃఘృతేన శ్వాసకాసేచ శ్లేష్మరోగస్యమాగధీ। ముస్తానాగరయుక్తంచా ప్యతిసారంవినాశయేత్॥

తా. అభ్రకభస్మమును పసుపు చూర్ణము తేనె చల్లపిల్లిగడ్డలచూర్ణము అను నితోడ సేవించిన సర్వ మేహములు హరించు. అభ్రకభస్మమును కాంతభస్మము

వున్న అనువానితోడ సేవించిన సర్వరోగములహరింపంజేసి శరీరకాంతిని వీర్యము
బలమును గలుగంజేయు. అభ్రకభస్మమును సైంధవలవణము ద్రాక్షపండు మిరి
ములు వుష్ణోదకము అనువానితోడ గలిపిసేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించు. అభ్ర
కభస్మమును రసభస్మము తేనె అనువానిలోగలిపి సేవించిన అత్యుగ్రసన్నిపాతము
మూర్ఛహరించు. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ పిప్పలిచూర్ణమును తాడికాయలచూ
ర్ణమును గలిపి సేవించిన శ్లేష్మరోగములు హరించు. అభ్రకభస్మమును తామ్రభస్మ
కరక్కాయ మాదీఫలరసము అను వానితోజేర్చి సేవి చిన సర్వశూలలు నివర్తిం
నని శివుడు వచించె. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ రససిందూరమును సువర్ణభ
మును గలిపి అల్లపురసముతో 1 మండలము సేవించిన పూర్వజన్మకర్మపరిపాక
వలన క్షయము క్షయపాండువు శరీరక్షయము కుంభకామిల హరించు. అభ్రకభ
ము కరకచూర్ణము వీనిని గోమూత్రముతోనూరి గోమూత్రముతోడ 1 మండల
వరకు సేవింపుచుండిన పాండురోగము హరించు. రెండింతల అభ్రకభస్మము
1 భాగము కరకచూర్ణమును గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడ
సేవించిన పాండుశోఫలును మూడింతల అభ్రకభస్మములో 1 భాగము కరకచూర్ణ
గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడనే సేవించిన పాండుశోఫ కుంభ
కామిలలును హరించు. దీనియందు పథ్యభోజనముల వైద్యుడు విధింపవలయు. అభ్ర
భస్మములో లోహభస్మములుగలిపి కరక్కాయరసముతో మర్దించి 30 పుటంబు
లవంగములు తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన పురుషుడు వీర్యవృద్ధి
వాడై 1000 స్త్రీలతో రమించు. అభ్రకమును దాసనపువ్వు జాజిపువ్వు కుసుం
పువ్వు మల్లెపువ్వు మొక్కవాయింటపువ్వు అనువాని రసములలో ప్రతిదానిచే నూ
భావనల చొప్పున 700 భావనలుజేసి యందొక భాగమును గ్రహించి అందు 2 భ
ములు కుంకుమపువ్వును 3 భాగములు సురాకారమును 4 భాగములు చందనము
10 భాగములు కస్తూరిని గలిపి శీతోదకములో మర్దించి 4 వల్లములంత మాత్రలు
తేనెతో ప్రతిదినము సేవింపుచు యథేష్టాహారభోజనములను పాలన్నమును ద్రా
పండు ఖర్జూరపండు పంచదార మొదలగువానిని ప్రతిదిన మాలస్యముజేయక సే
పుచుండుటయేగాక పాదము మొదలు శిరమువరకు చందనమును బూసికొనిన
తోషమును గలుగంజేసి సర్వపిత్తరోగముల హరింపంజేయు. అభ్రకభస్మమ
వజ్రభస్మమును చేర్చి కస్తూరి నీళ్ళతో మర్దించి మాషప్రమాణమును సేవిం
మృత్యువు ముదిమి సర్వరోగములు వీనిని హరింపంజేయుటయే గాక బలవీర్యవ
గలుగంజేయు. సువర్ణభస్మము ముత్తియములభస్మము పగడభస్మము సర్వమా
భస్మము రజతభస్మము తామ్రభస్మము వైక్రాంతభస్మము వీనికన్నిటికి సమవ

అభ్రకభస్మమును గలిపి దాసనపువ్వు జాజిపువ్వు కుసుంబాపువ్వు మల్లెపువ్వు గుక్క వాయింటపువ్వు మొదలగు సర్వపుష్పరసములతో భావనలుజేసి మాషప్రమాణమును అల్లపు రసానుపానముతోడ సేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించు. ఈ యోగము కరుణాకరమని జెప్పంబడు. దీనిని తేనెతో సేవించిన శ్లేష్మరోగములును ఆముద ముతో సేవించిన వాతరోగములును పంచదారతో సేవించిన పిత్తరోగ పాండుశోఫ బహుమూత్రములును ఘృతముతో సేవించిన శ్వాసకాసములును పిప్పలితో సేవించిన శ్లేష్మరోగములును తుంగముస్తెలు శొంఠి అనువానితో సేవించిన అతిసారములును హరించు.

అభ్రకానుపానములు.

శ్లో॥ [చరకే] నిశ్చంద్రిక మృతం యోగ్యం సేవ్యం సర్వగదేషుచ।
పిప్పలీ శర్కరాయుక్తం వాతపిత్త జ్వరాపహమ్ । ఘృతేన
గృహధూమేన గగనంచిప్పికాసహమ్ । పంచసారేణగగనం
విషమజ్వరజిద్వరమ్ । చాతుర్జాతంత్రిరాత్రంతు సన్నిపాతం
హరంపరమ్ । తథావై సన్నిపాతఘ్నం వాతఘ్నం రక్తపిత్త
జిత్ । వాసారసేన గగనం * కాసశ్వాసం దురాపహమ్ ।
క్షయరోగ హరంశీఘ్రం మశ్వగంధి విసర్పిషు । మయూర
పింఛకక్షారేణ మధునా ఛర్దిలుంఠనమ్ । కపిత్థ ఫలసారేణ
హిక్కారుచి హరంపరమ్ । భల్లాతకేన గగన మర్శోగరోగ
హరంపరమ్ । ముస్తానాగరక్వాథేన సర్వాతీసారనాశనమ్ ।
ఇతిసాంగానుపానాభ్రం సర్వరోగహరంపరమ్ ।

తా. తళుకులులేకుండు అభ్రకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు హరించు. మఱియు అభ్రకభస్మమును పిప్పలి పంచదార అనువానితోడ సేవించిన వాతపిత్త రములును, నెయ్యి కరుధూమము అనువానితోడ సేవించిన చిప్పి ... సమును, ...చసారములతోడసేవించిన విషజ్వరములును, చాతుర్జాతకచూర్ణానుపానముతోడ దినములు సేవించిన సన్నిపాత వాతరక్తపిత్తములను, అడ్డసరపాకురసముతో సేవిం కఅసాధ్యమైన కాసశ్వాసములును, పెన్నేరుగడ్డ చూర్ణముతో సేవించిన క్షయ

* అర్శోగరోగ హంతంపరమ్.

విసర్పిరోగములను, వెములియాకు భస్మము తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించిన ఛర్దియు, వెలగగుజ్జుతో సేవించిన హిక్కారుచులను, జీడిగింజలకషాయముతో సేవించిన అర్శోరోగంబును తుంగముస్తెలు శొంఠి అనువాని కషాయముతో సేవించిన సర్వాతిసారములును హరించు. ఈ యనుపాన విశేషములతోడ అభ్రకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించు.

రసాష్టాదశసంస్కార వివరణము.

శ్లో॥ స్వేదనం మర్దనం మూర్ఛో త్థాపనం పాతనం త్రిధా ।
బోధనం నియమంచైవ దీపనం చానువాసనమ్ ।
మారణం జారణంచైవ సారణం ప్రతిసారణమ్ ।
క్రమణం వేదనంచైవ దేహే యోగేచశస్యతే ॥

తా. స్వేదనము మర్దనము మూర్ఛనము ఉత్థాపనము అధఃపాతనము తిర్యక్పాతనము ఊర్ధ్వపాతనము బోధనము నియమము దీపనము అను వాసనము మారణము జారణము సారణము ప్రతిసారణము క్రమణము వేదనము శరీరయోగము అను నవి రసాష్టాదశ సంస్కారంబులు.

స్వేదన విధి

శ్లో॥ త్ర్యూషణం లవణంరాజీ రజనీ త్రిఫలార్ద్రకమ్ । మహాబలా
నాగబలా మేఘనాదఃపునర్నవా । మేషశృంగీచిత్రకంచ నవ
సారం సమంసమమ్ । రసస్య షోడశాంశేన సర్వంయుంజ్యా
త్పృథక్పృథక్ । ఏతత్సమస్తంవ్యస్తంవా పూర్వాక్తైస్తైః ప్రప
పేషయేత్ । లింపేదనేనకల్కేన వస్త్రేత్ర్యంగులిమాత్రకమ్।
తన్మధ్యే నిక్షిపేత్సూతం బధ్వాతత్ర దినంపచేత్ । డోలా
యంత్రేమ్ల సంయుక్తే జాయతే స్వేదితోరసః॥

తా. త్రికటుకములు వుప్పులు ఆవాలు పసుపు త్రిఫలములు అల్లము పెద్దముత్తవపులగము నాగముత్తవపులగము చిత్రికూర తెల్లగలిజేరువద్ది చిత్రమూలమునవాసాగరము అనువానిలో ప్రతిద్రవ్యమునుగాని అందుదొరికినవానినిగాని రసమునకు 16 వ భాగము గ్రహించి ప్రత్యేకముగగాని సముదాయముగగాని కలితోనూరి వస్త్రముపై

అంగుళి ప్రమాణము లేపనముజేసి దానిమధ్యమున పాదరసమునుబోసి వస్త్రములో గట్టిగ దానిని డోలాయంత్రమునదగిలించి కలిశో° 1 దినమువండుటయ స్వేదమనంబడు.

మర్ధన విధి.

శ్లో॥ భిషగ్భిర్మర్ద యేచ్ఛూర్ణై ర్మిళిత్వా షోడశాంశతః ।
సూతస్య గాలితేవ స్త్రే వక్ష్యమాణ ద్రవాదిభిః ।
గృహధూ మేష్టికాచూర్ణం తథాదధిగుడాన్వితమ్ ।
లవణా సురియుక్తం క్షిప్త్వాసూతం విమర్ద యేత్ ।
జీర్ణాభ్రకం తథాజీర్ణ బీజసూతం తథైవచ ।
గృహ్ణాతి నిర్మలోరోగాన్ గ్రాసేగ్రాసే విమర్దితః ॥

తా. కరుధూమము యిటికెరాయిపొడి పెరుగు బెల్లము పుష్ప ఆవాలు జీర్ణాభ్రకము వీనిలో ప్రతిదాని చూర్ణమును రసమునకు 16 వ భాగముచేర్చి మర్దించిరసమును వస్త్రములోబోసి పిడిచిన నిర్మలమై శీఘ్రముగ రోగముల హరింపంజేయు.

మూర్ఛన విధి.

శ్లో॥ సహకన్యా మలంహంతి త్రిఫలా వహ్నినాశినీ ।
చిత్రమూలం విషంహంతి తస్మాత్తంచ ప్రయత్నతః ।
మిశ్రితం మర్దయేత్సూతం సప్తవారేణ మూర్ఛయేత్ ॥
ఇత్థం సంమూర్ఛితస్సూతో దోషశూన్యః ప్రజాయతే ॥

తా. కలుబంద పాదరసమునందలి మలదోషమును త్రిఫలములు వహ్నిదోషమును చిత్రమూలము విషదోషమును హరింపంజేయు. కావున మిశ్రితపాదరసమును కలుబంద త్రిఫలములు చిత్రమూలము అనువానిరసములతో ప్రతిదానిచే యేడేసిమార్లు మర్దించిన రసము మూర్ఛంజెందు. ఇటుల మూర్ఛంజెందినరసము దోషరహితంబు.

ఉత్థాపన విధి.

శ్లో॥ జలైస్స్వేష్టోరనాళైర్వా క్షాళనాదుత్థితోభవేత్ ।
అథవా పాతనాయంత్రే పాకనాదుత్థితో భవేత్ ।
ఉత్థితః కాంజిక క్వాథైః క్షాళనీయ సుతఃవరమ్ ॥

తా. పాదరసమును వుష్ణోదకముతో గాని వుష్ణముగనుండు కలితో గాని కడిగి దీపికొనిన వుత్థితంబగు లేక ఊర్ధ్వపాతపాయంత్రమునందును వుత్థితంబగు. ఉత్థాపనానంతరము రసమును వుష్ణముగనుండి కలితో గడుగవలయు.

ఊర్ధ్వపాతన విధి.

శ్లో॥ భాగాస్త్రయోరసస్యార్క చూర్ణమంశాంశనింబకమ్ । తత
స్సంమర్ద్దయేద్యావత్తావదాయాతిపిండతామ్ । తత్పిండంతల
భాండస్థ మూర్ధ్వభాండే జలంక్షిపేత్ । కృత్వాలంబాలకే
యంత్రే దత్వావార్ద్రిం హిమోదకమ్ । సంరోప్యచాగ్నిం
మధ్యస్థం చతుర్యామంహిబోధయేత్ । యుక్త్యోర్ధ్వభాండ
సంలగ్నం గృహ్ణీయత్పారదంతతః । ఊర్ధ్వపాతనమిత్యుక్తం
భిషగ్భి న్సూతశోధనే । సనూత భాండవివర మన్య ద్గలతి
భాండకే । తథాసంది ర్ద్వయోఃకార్యా పాతనా యంత్ర
యంత్రకే। యంత్రప్రమాణంపదనాద్గురోర్జ్ఞేయంవిచక్షణః॥

తా. పాదరసము 3 భాగములు జిల్లేడుపట్ట చూర్ణము 1 భాగము యిటుల వీనిని గ్రహించి అందొకింత నిమ్మపండ్లరసముబోసి యుంటగ నగువరకు మర్దించి దాని నధస్థిత భాండమునందునించి పైభాండమునం దుదకముబోయుటచే డమరుకాయంత్రమన బడెగెడుదానిని పొయిమీదనునిచి పైభాండమునందు శీతోదకముబోయుచు 4 ఝాములు మధ్యమాగ్నితో వండి పైనుండ నంటియుండు రసమును యుక్తితో గ్రహింపవలయు. రసశోధన విషయమున జేయంబడు నీక్రియనే ఊర్ధ్వపాతన మని యెదరు. ఊర్ధ్వపాతనాధస్థిత భాండముఖములో పైభాండముయొక్క ముఖమును జేర్చి బాగుగ సంధిలేపనము జేయువలయు. యంత్రప్రమాణమును గురుముఖమువలన దెలిసికొనవలయు.

అధఃపాతన విధి.

ంశిగ్రుశిఖిభిర్లవణాసురిసంయుతైః। నష్టపిష్టరసంకృత్వా
ర్ధ్వభాండకే । ఊర్ధ్వభాండోదరంలిప్త్వా చాధో
ంక్షిపేత్ । సంధిలేపంద్వయోఃకృత్వా తద్యంత్ర

భువిపూరయేత్। ఉపరిష్టాత్పుటేదత్తే జలేపతతిపారదః ।
అధఃపాతనమిత్యుక్తం సిద్ధాద్యైస్సూతకర్మణి ॥

తా. త్రిఫలములు మునగ చిత్రమూలము పుష్ప ఆవాలు వీనితోడ రసమును జేర్చి రసము గలియువరకు ఖల్వమున మర్దించి డమరుకయంత్రముయొక్క పైపాత్రలోభాగమున దానినిబూసి క్రిందిపాత్రయం దుదకముబోసి ఆరెండుపాత్రల జేర్చి సంధులకు బాగుగ చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి యాపాత్రనుభూమిలో పూడ్చి దానిపై పుటంబిడవలయు. ఇటుల చేసిన రసము జలముండు క్రిందిపాత్ర యందు బడు. దీనిని సిద్ధాదులు రసకర్మయందు అధఃపాతనమని వచించె.

తిర్యక్పాతనము.

శ్లో॥ ఘటేరసో వినిక్షేప్యా సజలంఘటమన్యకమ్ । తిర్యఙ్ముఖం ద్వయోఃకృత్వా సమ్ముఖంరోధయేత్సుధీః । తద్ఘైనచుల్ల్యాం సంస్థాప్య యత్నతస్తం తతోభిషక్ । రసస్యా జ్వాలయే ద్వహ్నింయావత్సూతోజలంవిశేత్ । తిర్యక్పాతనమిత్యుక్తం సిద్ధైశ్శైవార్జునాదిభిః । మిశ్రితౌనాగవంగౌచరసేవిక్రయహేతుతః । తాభ్యాంస్యాత్కృమిదోషస్తు తన్ముక్తిఃపాతనత్రయాత్ । ఏవంసుసంస్కృతస్సూతః పాతనావిధియత్నతః । సర్వదోషవిముక్తోజాయతేనాత్రసంశయః ॥

తా. యంత్రమునకు తగినటుల నొకింత నిడుపుగనుండు కుండలగ్రహించి అందొక దానిలో పాదరసమును మఱియొకదానిలో యుదకమునుబోసి అడ్డముగను నిచి వానినిచేర్చి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముచేసి రసముబోసిన కుండను పొయి మీద నడ్డముగయుక్తితో మనిచిపాతనముజేసిన రసము నీళ్ళలోప్రవేశించు. దీనినే నాగార్జునుడు మొదలగు సిద్ధులు తిర్యక్పాతనమని వచించెదరు. ఇటుల యుక్తిచే 3 మార్లు తిర్యక్పాతనము చేయుటవలన రసమునందలి నాగ వంగ క్రిమిదోషములు నివర్తించు. ఈతిర్యక్పాతనవిధివలన రసమునందలి సర్వదోషములు నిస్సంశయముగ హరించు.

బోధనము.

శ్లో॥ ఏవంకదర్థితస్సూతః షండత్వమధిగచ్ఛతి ।
తన్ముక్తయేస్యక్రియతే బోధనంకథ్యతేహితత్ ॥

తా. పైప్రకారము శోధింపబడిన పాదరసమునందు షండత్వదోషం బుండు. అది నివర్తించుటకై బోధనక్రియను వచించెద.

బోధనము.

శ్లో॥ కదర్థ్యనేనైవనపుంసకత్వ మేనంభవేదస్యరసస్యపశ్చాత్ ।
వీర్యప్రకర్షాయచభూర్జపత్రేస్వేజద్యోలేసైంధవచూర్ణగర్భే॥

తా. రసమునకు పైజెప్పంబడినసంస్కారమువలన షండత్వదోషము గలుగు. తన్నివారణార్థంబును రససామర్థ్యయము వృద్ధిజెందుటకును రసమును భూర్జపత్రము వుదకము సైంధవలవణమును అనుపానితో పాకము జేయవలయు.

నియమనము.

శ్లో॥ సర్పాక్షీచించకావంధ్యా భృంగాబ్దకనకాంబుభిః ।
దినంసంస్వేదిజస్సూతో నియమాత్థిరతాంవ్రజేత్॥

తా. పాదరసమును సర్పాక్షి చింతగొడ్డుకాకరగుంటగలగర తుంగముస్తెలు వుమ్మెత్త అనువానిరసములతోగాని లేక కషాయములతోగాని 1 దినముఖండినని నియమనమనంబడు.

సందీపనము.

శ్లో॥ కాసీస పంచలవణం తదూర్ధ్వంనింబుకంరసమ్ । క్షిప్త్వాక్షిప్త్వాథదాతవ్యంతాదృక్సైంధవఖేటకమ్। గర్తేకృత్వాథరాగర్భేదత్వాసైంధవ సంయుతమ్ ॥ దూలినష్టాంగుళింతత్వా రాజికామరిచానిచ। ద్వాశిగ్రుబీజమేకత్రటంకణేనసమన్వితమ్ ఆలోడ్యకాంజికేడోలా యంత్రేపాచ్యందినైస్త్రిభిః । దీపనం జాయతేసమ్య క్సూతరాజస్యజారణే ॥

తా. అన్నభేది పంచలవణము వీనిని గ్రహించి దానిపై సలుమారు నిమ్మపండ్ల రసమునుబోసి సైంధవలవణగడ్డను పగలగొట్టి అందు సైంధవలవణముతోడ పాదరసమును జేర్చి దానిపై పూర్వోక్త సైంధవలవణమును నిమ్మపండ్ల నంటించి దానిపై 8 అంగుళముల దూళినంటించి మునగవిత్తులు చేనుమునగవిత్తులు వెలిగారము ఆవనీమూటిని నూరి కుండకు లేపనముజేసి అందుకలిబోసి దానిమధ్యమున డోలాయంత్రముతో 3 దినములు వండిన రసము జారణ సంస్కారమునందు దీపనమగు.

(రసమున కష్టాదశ సంస్కారములు జెప్పంబడి యుండినను "స్వేదొమర్దిత మూర్ఛనాస్థితిరతః పాతోపిబేదన్వితో। బోధస్సంయమనం ప్రదీపనమితీ సృష్టాష్టధా సంస్కృతిః। అస్యాసర్వ రసోపయోగి కతయాత్వాన్యా నవిన్యస్యతే। గ్రంథేస్మిన్ ప్రకృతోప యోగవిరహా ద్విస్తార భీత్యాథవా॥" అను గ్రంథాంతర వచన ప్రకారము స్వేదన మర్దన మూర్ఛన ఉత్పాతనపాతన బోధన సంయమన ప్రదీపనముల న 8 సంస్కారములు సర్వోపయోగంబు లగుటచే జెప్పంబడియె. తక్కిన 10 సంస్కారములు ఔషధోప యోగంబులు గాకుండుటంజేసియు, గ్రంథవిస్తర భీతింజేసియు జెప్పంబడనయ్యె.)

రస భస్మము.

శ్లో॥ దత్వావింశతి భాగకేజలధిజేసూతస్యభాగంధ్రుఢంఖల్వేమర్ద్య
చకాంజికేనసతతంయద్వాతతశ్చాంబునా । ఉద్ధృత్వాపిచని
క్షిపేచ్ఛపుటయేదేవం యథేష్టోరసస్సాముద్రైశ్చ సుమార్ద్య
తేచలవణై రేవంప్రకారేణచ ॥

తా. 1 పలము శుద్ధిజేసిన రసములో 1 పలము సముద్రలవణమును కలిపి యావియిగురువరకు మర్దించవలయు. ఇత్తెఱంగున 20 పలముల సముద్రలవణ మిగురువరకు పాదరసమును కలిసిమర్దించి హాండికా యంత్రమునందునిచి పాకముజేసిన రసభస్మంబగు. ఆరసభస్మమును దినికొని భస్మముగాకుండురసమును మరలలవణము కలి అనువానితో మర్దించి హాండికా యంత్రమునందునిచి పాకముజేసిన యారసము భస్మంబగు. రసము భస్మంబగువరకు పైప్రకారమే మర్దనపాకముల జేయవలయు. (భస్మమైనరసమును గ్రహించు తెఱంగెట్లనిన—రసభస్మమును తీయవినీళ్ళను ఖల్వములోబోసిమర్దించి యొకకుండలోబోసి దానినిండా యుదకముబోసి 8 జాములు తేరనిచ్చి యంపలి యుదకమును వడిసిన క్రింద తెల్లగ రసభస్మము నిలిచియుండు.

అందు మరల నునకముబోసి బాగుగకలిపి నీళ్ళు తీయగనగువరకు వండి క్రిందనుండు రసభస్మమునుదీసికొని ఖల్వమున నెండించి గంతపుకరాటములో నునిచికొనవలయు. అట్టిరసభస్మము ½ తులము జాజికాయ 1 తులము జాపత్రి 1 తులము లవంగములు 1 తులము పిప్పలి 1 తులము వాయువిడంగములు 1 తులము వోమము 1 తులము బెల్లము 4 తులములు ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మర్దించి మాత్రలుచేసి యందొ క్కొకదానిని సాయంప్రాతఃకాలముల యందావు నేతిలో సేవించి చపిఎడిపథ్యము నాచరింపుచు ఆవుచల్లను ద్రాగుచు నుండవలయు. దానివలన సర్వరోగములు హరించు.)

శ్లో॥ శుద్ధసూత స్తదర్ధంతు శుద్ధగంధకఏవచ ।
తయోఃకజ్జలికాంకుర్యా ద్దినమేకం విమర్దయేత్ ।
మృత్కర్పటలిప్తాయాం కుప్యాంకజ్జలికాంక్షిపేత్ ।
వాలుకాయంత్రకేపాచ్యా యావద్దిన చతుష్టయమ్ ।
గృహ్ణీయాదూర్ధ్వసంలగ్నం సిందూరంరససన్నిభమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసినరసము 1 భాగము శుద్ధిజేసిన గంధకము ½ భాగము యిటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి కజ్జలిగ 1 దినము మర్దించి గాజుసప్పెలోనునిచి చీలమన్ను లేప నముజేసి యెండించి వాలుకాయంత్రము నందిడి 4 దినములు పాకముచేసి సాంగశీతల మునదీసి గాజుసప్పె గొంతునంటియుండు రససిందూరమును గ్రహింపవలయు.

శ్లో॥ ధూమసారంరసంతోరీ గంధకంనవసాగరమ్ । యామైకంమ ర్దయేదమ్లై ర్భాగంకృత్వాసమంసమమ్ ।। కాచకుప్యాంవిని క్షిప్య తాంచమృద్వస్త్రముద్రయా । విలిప్యపరితోవస్త్రే ముదాంకిదత్వాచశోషయేత్ । అధస్సచ్ఛిద్రపిఠరీ మధ్యే కుప్యాంనివేశయేత్ । పిఠరీంవాలుకాపూరైర్భృత్వాచాకూ పికాగళమ్ । నివేశ్యచుల్యాంతదధఃకుర్యాద్వహ్నింశనైశ్శ నైః। తస్మాదప్యధికంకించి త్పావకంజ్వాలయేత్క్రమాత్। ఏ వంద్వాదశభిర్యామైర్మ్రియతేసూతకోత్తమః । స్ఫోటయే త్స్వాంకశీతంచా ప్యూర్ధ్వకం గంధకంజయేత్ ॥ అధస్థం మృతసూతంచ సర్వకర్మసుయోజయేత్ ॥

తా. కరుషూపము శుద్ధిచేసినరసము పటికారము శుద్ధిచేసిన గంధకము నవాసాగరము వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో 1 ఝాము మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానినోటికి బిరడవేసి చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి చిట్టికి క్రిందిభాగమున దబ్బనముతో రంధ్రముచేసి యాచట్టిమధ్యమున గాజుకుప్పెనునిచి కుప్పెగొంతువరకు నిసుకబోసి యాచట్టిని పొయిమీదనునిచి లఘ్వగ్నితో పాకము జేయుటయేగాక క్రమముగ వహ్నిని హెచ్చించుచుండవలయు. ఇత్తెరంగున 12 జాములు పాకముచేసి స్వాంగశీతలమున కుప్పెనుదీసికొని యుక్తితో పగులగొట్టి దానినోటియం దంటియుండు గంధకమును పరిగ్రహించి క్రిందనుండు రసభస్మమును దీసికొని సర్వకార్యములయం దుపయోగించుకొనవలయు.

శ్లో॥ [మతాంతరే] కాకోదుంబరికాదుగ్ధైరసంకించిద్విమర్దయేత్।
తద్దుగ్ధఘృష్టహింగోశ్చ మూషాయుగ్మంప్రకల్పయేత్।
క్షిప్త్వాతత్సంపుటేసూతం తత్రముద్రాంప్రదాపయేత్।
ధృత్వాతంగోళకంప్రాజ్ఞో మృన్మూషాసంపుటేభిషక్ ।
పచేన్మృదుపుటేనైవ సూతకోయాతిభస్మతామ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసమును ఖల్వములోబోసి బ్రహ్మమేడి పాలతో కొంత మర్దించి పిదపఇంగువను బ్రహ్మమేడి పాలతోనూరి 2 మూసలుచేసి యందొకదానిలో నొకింత మర్దించిన పైపాదరసమునునిచి దానిపై 2 వ మూసనుమూసి బాగుగ నేర్చియుంటచేసి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెరుపిడకలతో అగ్నిపుటంబిడిన రసముభస్మంబగు.

శ్లో॥ అపామార్గస్యబీజానాం మూషాయుగ్మంప్రకల్పయేత్।
తత్సంపుటేన్యసేత్సూత మర్కదుగ్ధవిమిశ్రితమ్ ।
ద్రోణపుష్పీప్రసూనాని విడంగమిరిమేదకమ్ ।
ఏతస్మాచ్చూర్ణమధశ్చోర్ధ్వం దత్వాముద్రాంప్రదాపయేత్।
తంకోశంముద్రయేత్సమ్య క్సమ్యఙ్మూషాసంపుటేసుధీః ।
ముద్రాందత్వాశోషయిత్వా తతోగజపుటేపచేత్ ।
ఏవమేకపుటేనైవ జాయతేసూతభస్మకమ్ ।

తా॥ ఉత్తరేణువిత్తులనూరి 2 మూసలుచేసి అందొకదానిలో తుమ్మిపూలు వాయువిడంగములు నల్లతుమ్మపట్ట అనువాని చూర్ణమునువైచి శుద్ధిచేసిన రసమును జల్లేడుపాలతో మర్దించి యాచూర్ణముపై బోసి దానిపై తుమ్మిపూలు మొదలగు వాని చూర్ణమునువైచి మఱియొక మూసనుమూసి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి మంటి మూసలోనునిచి దానిపై మఱియొక మూసనునూసి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి గజపుటంబిడిన రసముభస్మంబగు.

రససిందూరము.

శ్లో॥ పలద్వయంశుద్ధరసం పలార్థంశుద్ధగంధకమ్। కర్షార్ధంనవసారంచ జంబీరేణ విమర్దయేత్ । కాచకుప్యాం క్షిపేచ్చైవ మృత్కర్పట్యాచసప్తదా । విలిప్యకాచకుప్పీంతా మాతపే శోషయేద్దృఢమ్ । ఛిద్రభాండేతతోకుప్పీం న్యసేత్సికతయంత్రకే। కుప్పికాకంఠమానేనపూజయేదిష్టదేవతామ్। పంచభోజ్యానుమార్యశ్చతతశ్చుల్యాంవినిక్షిపేత్ । పచేద్యామాష్టకం చైవ కుప్పి కాంచకుణేకుణే । సంశోధ్యపాచయేద్యంత్రేస్వాంగశీతంసముద్ధరేత్ । గ్రాహ్యంచదరదాకారం దేవదానవదుర్లభమ్ । సేవయేద్రోగనాశాయతతోరోగానుపాసతః । వల్లం వా వల్లయుగ్మంవా మధునా కణయాసహ । సేవితంకామినీకామం దర్శయేద్రతికౌతుకమ్ । వీర్యబంధకరశ్శీఘ్రం యోషామదవినాశనమ్ । సిందూరంహరవీర్యసంభవమిదం రూక్షాగ్నిమాంద్యాపహమ్ । యక్ష్మాదిక్షయపాండుశోఫముదరంగుల్మప్రమేహాపహమ్ । శూలప్లీహవినాశనం జ్వరహరం దుష్టవ్రణాన్నాశయే దర్శాంసిగ్రహణీ భగందర గ్రహం ఛర్దిత్రిదోషాపహమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము 2 పలములు శుద్ధిచేసిన గంధకము ½ పలము నవాసాగరము ½ కర్షము యిట్టుల వీని నేకముజేసి కజ్జలిగ మర్దించి నిమ్మపండ్ల సముతో నూరి గాజుకుప్పెలోనునిచి దానిపై 7 మార్లు చీలమన్ను లేపనముచేసి బాగుగ నెండ నెండించి ఛిద్రముగల వాలుకా యంత్రమునందునిచి యాగాజుకుప్పెకంఠమువఱకు

సుకబోసి యిష్టదేవతా పూజచేసి 5 కుమారికల కన్నంబిడి పొయిమీద నునిచి సుమారుగ నుష్ణము పరీక్షించు 8. జాములు పాకముచేసి స్వాంగశీతలమున దేవశ్రైత్య ప దుర్లభంబై యింగిలీకమువలె నెఱ్ఱగనుండు రససింధూరమును గ్రహింపవలయు. ఈ రససింధూరములో 1 లేగవల్లముల ప్రమాణము నాయా రోగోక్తాను పానము డనేని తేనె పిప్పలి అనుపాని తోడనేని సేవించిన సర్వరోగముల హరింపం యుటయేగాక స్త్రీలకు శీఘ్రముగ సంతోషమును జూపించునట్టి వీర్యబంధన రిగ స్త్రీమదమును హరింపంజేయునదిగనుండు. మఱియు పాదరసమువలన జనిం న సీసింధూరము రూక్ష అగ్నిమాంద్యము యక్ష్మ క్షయము పాండువు శోఫ ఉద ము గుల్మము ప్రమేహము శూల ప్లీహము జ్వరము దుష్టవ్రణము అర్శస్సు గ్రహణి గందరము గ్రహదోషము వాంతి త్రిదోషము అనువానిని హరింపంజేయు.

శ్లో॥ పలమాత్రంరసంశుద్ధం తావన్మాత్రంతుగంధకమ్ । విధివత్క జ్జలీంకృత్వా న్యగ్రోధాంకురవారిణా । భావనాత్రితయం దత్వా స్థాలీమధ్యేనిధాపయేత్ । విధాయకచ్ఛపీయంత్రే వాలుకాభిఃప్రపూరయేత్ । దద్యాత్తదనుమందాగ్నింభిష గ్యామచతుష్టయమ్ । జాతా తేరససిందూరం తరుణారుణ సన్నిభమ్ । అనుపానవి శేషేణకరోతివివిధాన్గుణాన్ । క్షయ కుష్ఠమరుత్పిత్త మేహఘ్నం పాండునాశనమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన రసము శుద్ధిచేసిన గంధకము యీరెంటిని సమముగచేర్చికజ్జ లిగ మర్దించి చిఱ్ఱియూడల కొనలరసముతో 3 భావనలుజేసిపాత్రలోనునిచికచ్ఛ పయంత్రమునందిడి దానిలో నిసుకబోసి పొయిమీదనునిచి 4 జాములు మందాగ్ని తో పాకముచేసిన బాలసూర్యునివంటి కాంతిగల రససింధూరము జనించు, దాని ననుపానవిశేషములతో సేవించిన పలువిధములైనగుణములు గలుగంజేయుటయేగాక క్షయము కుష్ఠువు వాతపిత్తమేహము పాండువు వీనిని సగాహరించు.

రసకర్పూరోత్పత్తి.

శ్లో॥ రసభస్మచయస్మార్భ్యాం పూర్వోక్తంపాతంచజాయతే ।
సర్వౌషధానాంసమ్మిశ్రం సర్వరోగహరంపరమ్ ।
గుంజాప్రమాణంసేవేత వలీపలితనాశనమ్ ।
తద్భస్మరసభేదైశ్చ రసకర్పూరసంజ్ఞకః ॥

తా. మూర్ఛజెంది ఊర్ధ్వపాతమువలన జనించు రసభస్మమే రసకర్పూర మనంబడు. దీనిని సర్వౌషధముల యందుచేర్చి సేవించిన సర్వరోగముల హరింపం జేయు. మఱియు గుంజాప్రమాణమును సేవించిన ముదిమిని హరింపంజేయు. ఈభస్మము రసభేదంబగుటచే కర్పూర మనంబడు.

రసకర్పూరసేవనచే హరించురోగములు.

శ్లో॥ రసకర్పూరమమృతం వాతాశీతివినాశనమ్ ।
కుష్ఠాష్టాదశభేదంచ మేహవింశతినాశనమ్ ।
వ్రణాదిదుష్టరక్తాని భగందరమహోదరమ్ ।
గ్రహణీంగుల్మమానాహ క్షయంహిధ్మాంచనాశయేత్ ।
శ్లేష్మాదిపీనసాజీర్ణ రక్తపిత్తంచనాశయేత్ ।
అర్శాంసివిషజాలంచ మహాకర్పూరసేవయా ॥

తా. రసకర్పూరము అమృత తుల్యంబగుటచే అశీతివాత అష్టాదశకుష్ఠ వింశతి మేహ దుష్టవ్రణాది దుష్టరక్త భగంధర మహోదర గ్రహణీ గుల్మ ఆనాహ క్షయ హిధ్మ శ్లేష్మాది పీనసాజీర్ణ రక్తపిత్తార్శ విషసమూహముల హరింపంజేయు. కావున మహాకర్పూరమునే సేవింపవలయు.

నవరత్న నామంబులు.

శ్లో॥ కురువిందమౌక్తికంవజ్రం వైడూర్యంశక్రనీలకమ్ ।
పుష్పరాగంమరకతం గోమేధిక ప్రవాళకమ్ ।
నవరత్నంక్రమాచ్ఛోధ్యం మారయేద్వానియోజయేత్ ॥

తా. కురువిందము మౌక్తికము వజ్రము వైడూర్యముశక్రనీలకము పుష్పరాగ మరకతము గోమేధికము ప్రవాళము అనునవి నవరత్ననామంబులు వానిని క్రమముగ శుద్ధి భస్మముచేసి ఔషధములయం దుపయోగింపందగు.

అశుద్ధరత్న గుణము.

శ్లో॥ అశుద్ధరత్నంవిస్ఫోట తాపభ్రమరుజాకరమ్ ।
బలహానింవీర్యనాశం తస్మాద్రత్నానిశోధయేత్ ॥

తా. అశుద్ధమైన రత్నములు విస్ఫోటకము తాపము భ్రమ పీడ దౌర్బల్యము ర్యనాశనము అనువానిని గలుగంజేయు. అట్లుగుటచే వానిని శుద్ధిచేయవలయు.

మాణిక్య శుద్ధి.

శ్లో॥ అశ్వమూత్రాంతరేభావ్యం త్రిదినంచబలాతపే ।
తథోష్ణవారిణాక్షాళ్యం రత్నశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥

తా. కెంపులను గుఱ్ఱపుమూత్రములోవేసి 3 దినములు మంచియెండ యందునిచి భావనజేసిన యుష్ణోదకముతో గడిగిన శుద్ధియగు.

* మాణిక్య భస్మము.

శ్లో॥ తన్మాణిక్యంరవిక్షీరే దివసత్రయభావితమ్ ।
శరావేత్రిపుటంపాచ్యం భస్మీభవతితత్క్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన కెంపులను జిల్లేడుపాలతో 3 దినములు భావనజేసి మూకుడులోనునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెరుపిడకలతో 3 పుటంబులిడిన మాణిక్యము భస్మంబగు.

మాణిక్య గుణము.

శ్లో॥ మాణిక్యంశిశిరంస్నిగ్ధంమధుకాంతికరంలఘు ।
దీపనంవృష్యమాయుష్యం మనోజ్ఞంగ్రహదోషనుత్ ॥

తా. కెంపు శీతలముగ స్నిగ్ధముగ మధురముగ కాంతికరముగ లఘువుగ అగ్నిదీపనకారిగ వీర్యవృద్ధికారిగ ఆయుర్వృద్ధికారిగ మనోజ్ఞముగ గ్రహదోషముల బోనడచునదిగనుండు.

మౌక్తిక నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు]ముక్తాఫలంమౌక్తికంశుక్తిజంస్యాత్తారాకారాతౌ
తిలామౌక్తికాచ । అంభస్సారంశీతలంనీరజంచ నక్షత్రంస్యా
ద్బిందురత్నంచరత్నమ్ ।

---

* మాణిక్యమన — కెంపులు.

తా. ముక్తాఫలము మౌక్తికమును శుక్తిజము తారాకారము తౌతిలము ముక్తికము అంభస్సారము శీతలము నీరజము నక్షత్రము బిందురత్నము రత్నము అనునవి ముత్తియముల పేళ్ళు.

మౌక్తిక శుద్ధి.

శ్లో॥ కుండలీఫలజద్రావై ర్భావితందివసత్రయమ్ ।
అథవాతింత్రిణీద్రావై శ్శుద్ధిర్భవతిమౌక్తికమ్ ॥

తా. ముత్తియముల తెల్లవుప్పిపండ్లరసముతోగాని చింతపండుపులుసుతోగాని (కుంకుడుపండ్లరసముతోగాని) భావనలుచేసిన శుద్ధియగు.

మౌక్తిక భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధముక్తాఫలశ్వేత బృహతీఫలజద్రవైః ।
భావితంభూపుటేపాచ్యం భస్మశుద్ధంభవిష్యతి ॥

తా. శుద్ధిచేసిన ముత్తియముల తెల్లములక పండ్లరసముతో భావనచేసి మూకుళ్ళలోనునిచి చీలమన్ను లిచ్చి భూపుటంబిడిన శుద్ధభస్మంబగు.

మౌక్తిక గుణము.

శ్లో॥ ముక్తాఫలంహిమంసర్వం తీక్ష్ణం చోష్ణంగదాపహమ్ ।
దీపనంవస్తిశూలఘ్నం మనోజ్ఞంగ్రహదోషనుత్ ॥

తా. ముత్తియములు శీతలముగ సర్వభంగము బోనడచునదిగ తీక్ష్ణముగ వుష్ణరోగములం బోనడచునదిగ అగ్నిదీపనకారిగ వస్తిశూలను బోనడచునదిగ మనోజ్ఞముగ గ్రహదోషమును బోనడచునదిగ నుండు.

అశుద్ధవజ్ర గుణము.

శ్లో॥ హృత్పార్శ్వపీడాశ్వయథు కుష్ఠగుల్మరుజాకరమ్ ।
పాండుతాపగురుత్వంచ తస్మాచ్ఛుద్ధంచయారయేత్ ॥

తా. అశుద్ధవజ్రములు హృత్పార్శ్వములయందు నొప్పివాపు కుష్ఠువు గుల్మము పాండువు తాపము జడత్వము అనువానిని గలుగంజేయు. కావున శుద్ధిచేయబడిన వజ్రములనే భస్మముచేయవలయు.

వజ్రభేదములు.

శ్లో॥ శ్వేతరక్తంపీతకృష్ణం ద్విజాద్యావజ్రజాతయః ॥

తా. తెల్లనివర్ణముగల వజ్రము బ్రాహ్మణజాతియనియు యెఱ్ఱనివర్ణముగల వజ్రము క్షత్రియజాతియనియు పీతవర్ణముగల వజ్రము వైశ్యజాతియనియు కృష్ణవర్ణముగల వజ్రము శూద్రజాతియనియు జెప్పంబడు.

వజ్ర గుణము.

శ్లో॥ రసాయనంభ వేద్విప్ర శ్శుభ్రింసిద్ధ్యష్టదాయకమ్ ।
క్షత్రియోమృత్యుజిద్రక్తం వలీపలితరోగహా ।
ద్రవ్యకారీభ వేద్వైశ్యః పీతం దేహస్యజాడ్యకృత్ ।
కృష్ణస్స్యాద్రోగరుజాంహంతి వయస్స్తంభంకరోతిచ ॥

తా. తెల్లనివర్ణముచే బ్రాహ్మణజాతియని పఱగెడువజ్రము రసాయనముల యందుపయోగించిన అష్టసిద్ధులుగలుగు. రక్తవర్ణముచే క్షత్రియజాతి యనంబడు. వజ్రము మృత్యువును ముదిమిని రోగములను హరింపంజేయు. పచ్చనివర్ణముచే వైశ్యజాతి యనంబడు. వజ్రము ద్రవ్యకారిగ నుండుటయేగాక శరీరజాడ్యమును గలుగంజేయు. నల్లనివర్ణముచే శూద్రజాతి యనబడును. వజ్రము రోగములబోనడచి వయస్స్తంభనమును గలుగంజేయు.

వజ్రజాతి నిర్ణయము.

శ్లో॥ పుంస్త్రీనపుంసకంచేతి లక్షణేనతులక్షయేత్ ॥

తా. వజ్రములయొక్క పురుష స్త్రీనపుంసక భేదముల వానిలక్షణములవలన తెలియవలయు.

వజ్రలక్షణ తద్గుణము.

శ్లో॥ సువృత్తాఃఫలసంపూర్ణా స్తేజోయుక్తాబృహత్తరాః ।
పురుషాహీరకాస్తేచ రేఖాబిందువివర్జితాః ।
రేఖాబిందుసమాయుక్తా షడస్రా స్తేస్త్రియస్స్మృతాః ।
త్రికోణాశ్చసుదీర్ఘాశ్చ విజ్ఞేయా స్తేనపుంసకాః ।

* పూర్వాపూర్వామిమే శ్రేష్ఠాః పురుషారసబంధకాః ।
శరీరకాంతిజనకాః భోగదావజ్రయోషితః ।
నపుంసకాహ్యల్పవీర్యాః కాముకాన్సత్వవర్జితాః ॥

తా. గుండ్రముగ సంపూర్ణమైన పలకలుకలదిగ తేజోవంతముగ పెద్దదిగ రేఖలు బింధువులు లేనిదిగనుండు వజ్రము పురుషజాతియనియు రేఖలు బింధువులు వీనితోగూడి 6 కోణములుగలదై యుండువజ్రము స్త్రీజాతియనియు 3 కోణములు గలదై నిడుపుగ నుండువజ్రము నపుంసక జాతియనియు తెలియవలయు. వానిలో ముందు ముందుది శ్రేష్ఠంబు. అందు పురుషవజ్రము రసబంధన కారిగనుండు. స్త్రీ వజ్రము శరీరకాంతికారిగా భోగకారిగనుండు. నపుంసకవజ్రముఅల్పవీర్యముగలదిగ కాముకులకు సత్వమును బోనడచునదిగనుండు.

స్త్రీత్వాది జాతిభేదమువలన వజ్రోపయోగము.

శ్లో॥ స్త్రీతుస్త్రీణాంప్రదాతవ్యం క్లీబేక్లీబంతథైవచ ।
సర్వేషాంసర్వదాయోజ్యః పురుషోబలవత్తరః ॥

తా. స్త్రీలకు స్త్రీవజ్రమును నపుంసకులకు నపుంసకవజ్రమును సమస్తమైన వారికి పురుషవజ్రమును ప్రయోగించిన బలవత్తరంబుగ నుండు.

వజ్రశుద్ధి.

శ్లో॥ గృహీత్వాహ్నిశుభేవజ్రం వ్యాఘ్రీకందేవినిక్షిపేత్ ।
మహిషీవిష్ఠయాలిప్త్వా కరీషాగ్నౌవిపాచయేత్ ।
నిశాయాంతుచతుర్యామం † నిశాంతేచాశ్వమూత్రకైః ।
సేవయేత్పాచయేదేవం సప్తరాత్రేణశుధ్యతి ॥

తా. వజ్రముల శుభకరమైనదినము గ్రహించి నేలములక వేరులోనునిచి యెనుపపేడలోపాదిగి ప్రాతయెరుపువుముక అనువానితో రాత్రికాలంబున 4 జాము పుటంబిడి ప్రాతఃకాలమున గుఱ్ఱపుమూత్రములోవేసి వానిందీసికొని మునుపటి లెనే నేలములక వేరులోనునిచి 4 జాములు రాత్రియందు పుటంబిడి వానిందీసి గుఱ్ఱపుమూత్రములో వేయవలయు. ఇటుల 7 దినములుజేసిన వజ్రములుశుద్ధియగు.

---

* సర్వేషుపురుషాః శ్రేష్ఠాః వేధకారసబంధకాః. † యామిన్యంతే.

శ్లో॥ కులుత్థకోద్రవక్వాథై ర్దోలాయంత్రేవిపాచయేత్ ।
వ్యాఘ్రీకందగతంవజ్రం సప్తాహాద్విమలంభవేత్ ॥

తా. వజ్రముల నేలములక వేరులోనునిచి ఉలవలు ఆళ్ళు అనువానికషాయములలో డోలాయంత్రమున 7 దినములువండిన వజ్రములు శుద్ధియగు.

శ్లో॥ మేఘనాదశమీశ్యామా శృంగీమదనకోద్రవమ్ ॥
కులుత్థవేతసంచాఖు కర్ణ్ణైసింధువారకమ్ ।
ఏతేషాంచజలక్వాథై ర్వజ్రంజబీరమధ్యగమ్ ।
డోలాయంత్రేత్ర్యహంపాచ్య మేవంవజ్రంవిశుధ్యతి ॥

తా. వజ్రముల నిమ్మపండులోనునిచి చిర్రి జమ్మి తెగడ కర్కాటకశృంగము ఆళ్ళు ఉలవలు ప్రబ్బలి యెలుకచెవియాకు (అవిసె) వావిలి (ఈశ్వరివేరు) అనువానికషాయములలో డోలాయంత్రమున 3 దినములువండిన వజ్రములుశుద్ధియగు.

వజ్ర భస్మము.

శ్లో॥ త్రివర్గనాగవల్యస్తు కార్పాసారూఢమూలికాః ।
పిష్ట్వా తన్మధ్యగం వజ్రం కృత్వామూషాం నిరోధయేత్ ॥
పచేద్గజపుటేతచ్చ ప్రియతే సప్తథాపుటైః ॥

తా. మూడేండ్లతమలపాకులు ప్రత్తివేళ్ళు వీనినినూరి ముద్దజేసి దానిలో శుద్ధిచేసిన వజ్రములనునిచి యీముద్దను * అంధమూషలోబెట్టి 7 గజపుటంబులిడిన వజ్రములు భస్మంబగు.

శ్లో॥ వజ్రం మత్కుణరక్తేన సప్తధా పరిభావితమ్ ।
వేష్టయేద్బదరీపత్రై రుధ్వా గజపుటేపచేత్ ।
పునర్లేప్యం పునస్తాప్యం సప్తధా క్రియతేచ తత్ ।

* అంధమూషాతు కర్తవ్యా గోస్తనాకారసన్నిభా.
సైవ ఛిద్రాన్వితా మధ్యే గంభీరా సారణోచితా.

తా. వజ్రములు నల్లినెత్తురుతో 7 మార్లు భావనజేసి రేగాకులలోపొదిగి పైన చీలమన్ను లేపనము జేసి మూసలోనునిచి వానిపై చీలమన్ను బూసి 7 గజపుటంబులిడిన వజ్రములు భస్మంబగు.

శ్లో॥ శుద్ధవజ్రంనజవల్లీ రసేనపరిభావితమ్ ।
వజ్రమూషాంతరేక్షిప్త్వా భస్మీభవతితత్క్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన వజ్రముల నల్లేరురసములో 1 దినము నానబెట్టి వజ్రమూషలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి యేరుపిడకలతో గజపుటంబిడినవజ్రములు భస్మంబగు.

వజ్రభస్మ గుణము.

శ్లో॥ వజ్రమాయుర్బలంరూపం దేహసౌఖ్యంకరోతిచ ।
సేవితంహంతిరోగాంశ్చ మృతవజ్రంనసంశయః ॥

తా. వజ్రభస్మము ఆయువు బలము రూపము శరీరసౌఖ్యము వీనిని గలుగం జేయుటయేగాక దాని సేవనవలన సర్వరోగముల నిస్సంశయముగ హరింపంజేయు.

వైక్రాంతోత్పత్తి.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] దేవ్యాహతే మహాదైత్యే మహిషాసురసంజ్ఞికే । అస్యరక్తంతుపతితం యత్రయత్రస్థితంభువి । తత్ర తత్రతువైక్రాంతంవజ్రాకారంమహారసః । వింధ్యస్యదక్షిణావాసేఽత్తరేవాస్తిపర్వతః । నికృంతయతిలోహాని తేనవైక్రాంతమిష్యతే ॥

తా. మహిషాసురుడను నామముగల మహాదైత్యుని దేవి సంహరించునపుడు వాని రక్తముపడిన స్థలమునందంతట వజ్రాకారమైన వైక్రాంతము జనించె. ఆవైక్రాంతపర్వతములు వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణభాగమునందు నుత్తరభాగమునందు నున్నవి. ఇది లోహముల భేదించునట్టి శక్తిగలదియగుటంజేసి వైక్రాంతమనంబడు.

వైక్రాంత లక్షణము.

శ్లో॥ అష్టకంచాష్టఫలక షట్కోణమసృణోగురుః ।
శుద్ధమిశ్రితవర్ణశ్చ యుక్తోవైక్రాంతఉచ్యతే ॥

తా. 8 భేదములు 8 పలకలు 6 కోణములు అమృతగుణము శుద్ధవర్ణము బరువు మిశ్రితవర్ణముగల్గది వైక్రాంత మనంబడు.

వైక్రాంత భేదములు.

శ్లో॥ శ్వేతోరక్తశ్చపీతశ్చ నీలఃపారావతప్రభః ।
శ్యామలఃకృష్ణవర్ణశ్చ కర్బూరశ్చాష్టమోమతః ॥

తా. వైక్రాంతము తెలుపు యెరుపు పసుపు నీలము పావురపిట్టవర్ణము శ్యామలవర్ణము కృష్ణవర్ణము కర్బూరవర్ణము అనువర్ణ భేదములచే 8 విధంబులు.

వైక్రాంత శుద్ధి.

శ్లో॥ త్రిక్షారైఃపంచలవణై ర్వషామూత్రామ్లకద్రవైః ।
మత్స్యతైలేఘృతైతైలే ష్వేరండేకాంజికాన్వితే ।
సప్తాహండోలికాయంత్రే వ్యాఘ్రీకందగతంపచేత్ ।
సర్వవర్ణంతువైక్రాంతం శుద్ధిమాయాతినిశ్చయమ్ ॥

తా. త్రిక్షారములు పంచలవణములు వసస్తవిధమూత్రములు అమ్లపంచకము మత్స్యతైలము నెయ్యినూనె ఆముదము కలిపి వీనిని డోలాయంత్రమునచేర్చి నేలములక వేరుతోలచి అందువైక్రాంతముల నునిచివండిన సర్వవర్ణములుగల వైక్రాంతములు శుద్ధియగు.

వైక్రాంతశుద్ధి తద్భస్మవిధి.

శ్లో॥ వైక్రాంతంవజ్రవచ్ఛోధ్యం నీలం శ్వేతంచలోహితమ్ ।
హయమూత్రేణతత్సించే త్తప్తంతప్తంత్రిసప్తధా ।
తతశ్చోత్తరవారుణ్యాః పంచాంగేగోళకేక్షిపేత్ ।
రుద్ధ్వామూషాంపుటేపచ్య ముద్ధృత్యగోళకేపునః ।
క్షిప్త్వారుద్ధ్వాపుటేదేవం సప్తధాభస్మతాంవ్రజేత్ ॥

తా. నల్లగాని తెల్లగాని యెఱ్ఱగాని యుండు వైక్రాంతములవజ్రము వలెనే శుద్ధిజేయవలయు. మఱియు వైక్రాంతము నెఱ్ఱగ 21 మార్లుకాచి గుఱ్ఱ మూత్రములో 21 మార్లువేసి చల్లార్చిన శుద్ధియగు. పిదప దుష్టపుసమూలమును మ

నూరి దానిలో శుద్ధిచేసిన వైక్రాంతములనునించి యీముద్దను మూసలోనునించి దానిపై మరియొక మూసనుమూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటంబిడి స్వాంగశీతలమున దీసి మరల వైక్రాంతముల పైప్రకారమే దుష్టపుముద్దలోనునించి యీముద్దను మూసలోబెట్టి దానిపై మఱియొక మూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి 7 గజపుటంబులిడిన వైక్రాంతము భస్మంబగు.

వైక్రాంత భస్మము.

శ్లో॥ [సిద్ధవిద్యాభూః] వైక్రాంతవజ్రవచ్ఛోధ్యం ధ్మాతంసిక్తంచ మూత్రకే। వజ్రవన్మృతిమాయాతి వజ్రస్థానేనియోజయేత్।

తా. వైక్రాంతమును వజ్రమువలెనే కొలిమినయూది గుఱ్ఱపుమూత్రములో నద్దుటచే శుద్ధిచేసిన వజ్రమువలెనే భస్మముచేసి వజ్రస్థానమున నుపయోగింపందగు.

వైక్రాంత ద్రుతి.

శ్లో॥ కేతకీస్వరసంగ్రాహ్యం సైంధవంస్వర్ణపుష్పికా।
ఇంద్రగోపకసంయుక్తం స్వరభాండేవినిక్షిపేత్।
సప్తాహంస్వేదయేత్తస్మిన్ వైక్రాంతంద్రవతాంవ్రజేత్॥

తా. మొగలిచన్నులరసము సైంధవలవణము రేలపువ్వు * యింద్రగోప పురుగులు వీనికోడ వైక్రాంతమునుజేర్చి బంగారుపాత్రలో నునిచి 7 దినములు పాకముచేసిన వైక్రాంతము జనించు.

వైక్రాంత సత్వము.

శ్లో॥ వైక్రాంతంవజ్రకందంచ స్నుహ్యాశ్చపయసాసహ।
మహిషీనవపీతేన సక్షౌద్రంమర్దయేద్దినమ్।
పూర్వనద్ధమనాత్సర్వ మింద్రగోపనిభంభవేత్॥

తా. శుద్ధిచేసిన వైక్రాంతము 1 భాగము బొంతజెముడుగడ్డ చూర్ణము 1 భాగము యిటుల వీని నేకముజేసి బొంతజెముడుపాలలో 1 దినము బఱ్ఱెవెన్నలో 1 దినము తేనెలో 1 దినము మర్దించి బిళ్ళజేసి కోష్ఠయంత్రమునందునిచి ఊదినయింద్రగోప పురుగులచాయవలె సత్వముదిగును. (లేక వైక్రాంతమును 2 భాగములు

* ఇంద్రగోపపురుగులు — అనగా ఆరుద్రపురుగులు.

అభ్రకద్రావకము 1 భాగము యిటుల వీని నేకముజేసి మర్దించి బిళ్ళజేసి కోష్ఠయంత్రమునం దునిచి యూదిన సత్త్వముదిగును.)

వైక్రాంత గుణము.

శ్లో॥ ఆయుఃప్రదంచ రసబంధకరంచవృష్యర వహ్నిప్రదంనిఖిల
రోగమదాపహారి। దోషత్రయాపనయనం విషదోషహారి
వైక్రాంతకంఖలువపుర్బలలోహకారీ॥

తా. వైక్రాంతము ఆయుర్వృద్ధిని రసబంధనమును వీర్యవృద్ధిని అగ్నిదీపమును గలుగంజేసి సర్వరోగ త్రిదోష విషదోషముల హరింపంజేయునదిగ శరీరబలకారిగ లోహవేధనకారిగ నుండు.

వైడూర్య నామములు.

శ్లో॥ వైడూర్యం కేతురక్తంచ కైతవం వాలవాయజమ్।
ప్రావృష్యం భద్రలోహంచ భద్రశబ్దాం కురస్తథా॥

తా. వైడూర్యము కేతురక్తము కైతవము వాలవాయజము ప్రావృష్యము భద్రలోహము భద్రశబ్దాంకురము యివి వైడూర్యనామములు.

వైడూర్య శుద్ధి.

శ్లో॥ వైడూర్యం వాజిమూత్రేణ కూశ్మాండ స్వరసేనచ।
భావితం ద్విదినం చాథ శుద్ధి ర్భవతి నిశ్చయమ్॥

తా. వైడూర్యము గుఱ్ఱపుమూత్రములో 1 దినము గుమ్మడిపండురసములో 1 దినము నానబెట్టిన శుద్ధియగు.

వైడూర్య భస్మము.

శ్లో॥ తద్వైడూర్యం శిలాభేది రసేన పరిభావితమ్।
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్వా తీవ్రాగ్నా వజ్రమూషయా॥
తతో గజపుటేపాచ్యం భస్మీ భవతినిశ్చయమ్॥

తా. శుద్ధిచేసిన వైడూర్యములను * పిండికొండవేళ్ళరసముతో భావనజేసి కొలిమినియూది వజ్రమూషలోనునిచి దానిపై మఱియొకమూస మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటం బిడిన వైడూర్యము భస్మంబగు.

వైడూర్య భస్మ గుణము.

శ్లో॥ వైడూర్యం వజ్రతుల్యంతు సర్వరోగా న్వ్యపోహతి ॥

తా. వైడూర్యమువజ్రతుల్యముగ సర్వరోగములహరింపంజేయునదిగనుండు.

నీల శుద్ధి.

శ్లో॥ ఖరమూత్రాంతరే క్షిప్త్వా నీలం తీవ్రాతపే క్షిపేత్
భావితం దినమేకంచ నీలం శుద్ధం భవిష్యతి ॥

తా. నీలముల గాడిదెమూత్రములోవైచి 1 దినముతీక్ష్ణమైనయెండను భావన చేసిన శుద్ధియగు.

నీల భస్మము.

శ్లో॥ తన్నీలం లకుచం జీవాద్రవేభావ్యం త్రియామకమ్ ।
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్వా భస్మీ భవతి తత్క్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిజేసిన నీలములను ఆకుపంజాకురసములో 3 ఝాములు నానబెట్టి వజ్రమూషలో బోసి కొలిమినియునిచి యూదిన తత్క్షణమున నీలములు భస్మంబగు.

నీల గుణము.

శ్లో॥ నీలం శీతం గురు స్నిగ్ధం మధురం పిత్తనాశనమ్ ॥

తా. నీలము శీతలముగ జడముగ స్నిగ్ధముగ మధురముగ పిత్తనాశనకారిగ నుండు.

పుష్యరాగ శుద్ధి

శ్లో॥ పుష్యరాగం చాగమూత్రై ర్భావ్యంశుద్ధం భవిష్యతి
తత్పుష్యరాగం పాషాణభేది ద్రావేణ భావితమ్ ।
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్వా భస్మీ భవతి తత్క్షణాత్ ॥

* ఇదే పిండిబండయనియు జెప్పంబడు.

తా. పుష్పరాగముల మేకపంచితములో 1 ఝాము నానబెట్టిన శుద్ధియగు. శుద్ధి జేయబడిన పుష్పరాగముల కొమ్మన బిండియాకురసములో భావనజేసి మూకు ళ్ళలోనునిచి పిడకలు ఇచ్చి కొలిమిన యూదిన తక్షణమున భస్మంబగు.

పుష్పరాగ గుణము.

శ్లో॥ పుష్పరాగం పుష్టికరం శ్లేష్మలం గురుశీతలమ్ ॥

తా. పుష్పరాగము పుష్టికారిగ శ్లేష్మకారిగ జడముగ శీతలకారిగనుండును.

మరకత నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటౌ] స్మృతో జాత్యా మరకతో రౌహిణేయోను
రక్తకమ్ । హరిన్మణిశ్చ సౌవర్ణం బుధరత్నం శుకధ్వజమ్ ।
గరళారి ర్వాయువశం గురుదం రుద్రసమ్మతమ్ ।

తా. మరకతము రౌహిణేయము అనురక్తకము హరిన్మణి సౌవర్ణము బుధ రత్నము అంశుకధ్వజము గరళారివు వాయువశము గురుదము రుద్రసమ్మతము అను నవి మరకత నామంబులు.

మరకత శుద్ధి.

శ్లో॥ క్షిప్త్వా విదారికందాంతః పుటే కౌక్కుటసంజ్ఞకే ।
పాచితం చాథతంనీత్వా భవే న్మరకతంశుచిః ॥

తా. పచ్చల తొలిచిన నేలగుమ్మడు గడ్డలోనునిచి దానిపై పిడకలు జేసి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసిన శుద్ధియగు.

మరకత భస్మము.

శ్లో॥ తతో మరకతంశుద్ధా రసేన పరికల్పయేత్ ।
పాషాణ భేదిద్రావేణ మర్దితంచ శరావకే ।
పుటమేకం తతఃపాచ్యం భస్మీభవతితద్ధ్రువమ్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పచ్చల వామడురసములో భావనజేసి కొండపిండి ముతో మర్దించి బిళ్ళజేసి యెండించి మూకుళ్ళలోనునిచి పిడకలుబూని టంబిడిన భస్మంబగు.

మరకత గుణము.

శ్లో॥ హరితం విశదం కాంతం లఘుగ్రాహి త్రిదోషజిత్

తా. పచ్చలు పరిశుద్ధముగ మనోహరముగ లఘువుగ మలబద్ధకారిగ త్రిదోషముల బోనడచునదిగ నుండు.

గోమేధిక శుద్ధి

శ్లో॥ తతో గోమేధికం వాజి మూత్రే భావ్యం దినత్రయమ్
తతో విదారిస్వరసే భావ్యం శుద్ధిర్భవిష్యతి.

తా. గోమేధికమును గుఱ్ఱపుమూత్రములో 3 దినములు నానబెట్టి పిదప నేల గుమ్ముడుగడ్డ రసములో నానబెట్టిన శుద్ధియగు.

గోమేధిక భస్మము.

శ్లో॥ శుద్ధగోమేధికం కృష్ణ దుత్తూర ద్రావభావితమ్ ।
విశ్వకర్మపుటేదగ్ధ్వా త్రివారం భస్మ చాప్నుయాత్

తా. శుద్ధిచేసిన గోమేధికముల నల్లయుమ్మెత్తాకు రసములో 3 మార్లు * భావనజేసి కొలిమిలోనునిచి యూదిన భస్మంబగు.

గోమేధిక భస్మగుణము.

శ్లో॥ గోమేధికం కఫహరం దీపనం బలవర్ధనమ్ ॥

తా. గోమేధికము కఫమును హరింపం జేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమునుబలమును గలుగంజేయు.

ప్రవాళ నామములు.

శ్లో॥ [నిఘంటు] ప్రవాళోంగారకమణి ర్విద్రుమో బోధిపల్లవః ॥

తా. ప్రవాళము అంగారకమణి విద్రుమము బోధిపల్లవము అనునవి ప్రవాళ నామంబులు.

* భావనయన — నానబెట్టుట.

ప్రవాళ శుద్ధి.

శ్లో॥ జంబీరనీరాంత రేణ భావితంయామమాత్రకమ్ ।
ఉష్ణోదకేక్షాళయిత్వా శుద్ధంభవతి విద్రుమమ్ ॥

తా. పగడముల నిమ్మపండ్లరసములో 1 ఝాము నానబెట్టి యుష్ణోదకముతో గడిగిన శుద్ధియగు.

ప్రవాళ భస్మము.

శ్లో॥ తద్విద్రుమం రవిక్షీరై ర్భావితం దివసత్రయమ్ ।
ఏవం గజపుటేపాచ్యం భస్మీ భవతి తత్క్షణాత్ ॥

తా. శుద్ధిచేసిన పగడముల జిల్లేడుపాలలో 3 దినములు నానబెట్టి మూకుడలోబోసి చీలమన్నులిచ్చి గజపుటంబిడిన తత్క్షణమున భస్మంబగు.

ప్రవాళ గుణము.

శ్లో॥ ప్రవాళం రక్తపిత్తఘ్నం రక్తాతీసారనాశనమ్ ।
ప్రదరం రక్తశూలఘ్నం గ్రాహీపైత్త వినాశనమ్ ॥

తా. పగడము రక్తపిత్త రక్తాతిసార ప్రదర రక్తశూల పైత్యరోగముల హరింపంజేయుటయేగాక మలబద్ధకారిగనుండు. (పగడభస్మములో మామిడిచెక్కరసము 3 నూనె బొట్లు గలిపి సేవించిన రక్తకుసుమములను; ఆరెచెక్కరసముపంచదార జీలకఱ్ఱగలిపి సేవించిన కుసుమములును; చింత చిగురు 7 మిరియముల చూర్ణముగలిపి సేవించిన తెల్లచీరెలను; ఆరెచెక్కరసముగలిపి సేవించిన తెల్లచీరెలను హరించు. పథ్యముచప్పిడి.)

రోగానుక్రమణిక.

శ్లో॥ ఆమదోష వ్యరేచాతి సారేచ గ్రహణీక్షయే । క్రిమిదోషే రక్తపిత్తే సృగ్ధరే కామిలాహలీ । పాండురోగే క్షయేగుల్మే జఠరార్శాంసివిద్రధిః । మూత్రకృచ్ఛ్రాశ్మరీమేహే వృద్ధావుపదంశకే । శ్వాసకాసేచ హిక్కాయాం ఛర్దౌ తృష్ణా హృదామయే । శూలోదావర్త ఆనాహే మారుతే వా

శోణితమ్ । కుష్ఠే విసర్పిశోఫేచ శ్లీపదేచ మదాత్యయే ।
తున్యష్ఠీలక సోమేచ కర్ణనాసా గళస్ఫుటే । ముఖరోగే శిరో
రోగే నయనామయకే వ్రణే । వ్రణేచ వివిధేచైవ భగందర
గదేతథా । గ్రంథ్యర్బుద గదేక్షుద్రే స్ఫోటకే గుహ్యకే గదే ।
వంధ్యాదోషే గర్భదోషే గర్భిణీ సకలామయే । ఆమోదరే
ప్లీహరోగే స్థౌల్యరోగేచ మర్కటీ । విషూచ్యాం వహ్ని
మాంద్యేచా జీర్ణే వై కాయదోషజే । జ్వరాశ్చ స స
దోషాశ్చ సన్నిపాతాస్త్రయోదశ । సూతికాబాలరోగాణా
మున్మాదాపస్మృతావపి । మదమూర్ఛా గ్రహగదే సన్న్యాస
సక గదేపిచ । ఇంద్రలుప్తే వలీరోగే ఛాయారోచే ఫిరంగికే ।
స్వరభంగామయే లూతే చామ్లపిత్త గదేపిచ । తథావరణ
పైత్తేచ విశ్వే భుజగదంశనే । మూషకాది విషాద్రోగే
కృతిమా కృతిమేవిషే । చికిత్సాశ్చాపిపథ్యాని బీజపాషాణ
హేతుకే । పరిపాక స్సర్వరోగే పథ్యాపథ్యం చికిత్సితమ్ ।
రసలోహ విధిర్యత్ర రోగవర్గో యథాక్రమమ్ । అసాధ్య
సాధ్యరోగాశ్చ ప్రోక్తాస్సత్యంనసంశయః । శ్రీనీలకంఠవం
శాబ్ధి చంద్రమాంబసవాహ్వయః । అవోచంవృషరాజీయ
మహంవైద్యశిఖామణిః । పంచవింశత్ప్రకరణైర్యుక్తంవిద్వ
న్మనోహరమ్ । కలౌహితకరంనౄణాం సర్వరోగనివారకమ్॥

తా. ఆమాతిసారము జ్వరాతిసారము అతిసారము గ్రహణి కార్శ్యరోగము క్రిమిరోగము రక్తపిత్తము అసృగ్ధరము కామిల హలీమకము పాండువు క్షయము గుల్మము జఠరరోగము అర్శస్సు విద్రధి మూత్రకృచ్ఛ్రము అశ్మరి ప్రమేహము వృద్ధి రోగము వుపదంశము శ్వాసము కాసము మొదలగు శ్లేష్మరోగములు యెక్కిళ్ళు ఛర్ది తృష్ణ హృద్రోగము శూల వుదావర్తము ఆనాహము వాతరోగము రక్తవాతము కుష్ఠువు విసర్పి శోఫ శ్లీపదము మదాత్యయము తుని ప్రతితుని అష్ఠీలా ప్రత్యష్ఠీలా సోమ రోగము కర్ణరోగము నాసారోగము గండమాల (గళరోగము) ముఖరోగము శిరో రోగము నేత్రరోగము మండి డొక్కమండి వదనదౌర్గంధ్యము దంతరోగము చను మాడలు జంతుకవ్రణము మురికిసొన్నారినూతిపుండు కరపాదరోగము అస్థిస్రావము

మొదలగు నానావ్రణములు భగంధరము గ్రంథి అర్బుదము క్షుద్రరోగము కాలస్ఫోట విషస్ఫోటకములు అస్యస్ఫోటకము గుహ్యరోగము వంధ్యాదోషము గర్భదోషము గర్భిణీరోగములు ఆమరోగము వుదరము ప్లీహము (జలకూర్మము) స్థౌల్యరోగము మర్కటీరోగములు విషూచి అగ్నిమాంద్యము జీర్ణము కాయదోషము జ్వరములు సప్తవిధదోషములు అష్టధాతునిదానము మూత్రపరీక్ష త్రయోదశసన్నులు ప్రసూతి రోగము బాలరోగము వున్మాదము అపస్మారము మదము మూర్ఛ గ్రహదోషము సన్న్యాసకము యింద్రలుప్తము వలీరోగము ఛాయారోగము ఫిరంగిరోగము సర్వ భంగము లూతవ్రణము ఆమ్లపిత్తము ఆవరణపిత్తము సర్పవిషములు యెలుకవిషము స్థావరజంగమవిషములు అశుద్ధపారద పాషాణదోషములు రసలోహశుద్ధ్యాదులు నవలోహభస్మ తద్గుణంబులు సర్వరోగపరిపాకంబులు రోగసాధ్యాసాధ్యంబులు చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులు మొదలగువాని నన్నిటిని గలిగియుండునటుల నీలకంఠవంశ క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడనై వైద్యశిఖామణియను బిరుదుచే వాసి కెక్కిన బసవరాజను నేను కలియుగమున నరులకు జనించు సర్వరోగ నివారణార్థమై 25 ప్రకరణంబులుగల వృషరాజీయమను నీగ్రంథమును సత్యముగ నిస్సంశయముగ పండితమనోహ్లాదకరముగ రచియించినాడను.

ఇతి శ్రీ నీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహార పారీణనిధి
మామిడి భగినసత్సంప్రదాయ కారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయ
సత్పుత్ర పవిత్ర కవితాచాతురీధురీణ వైద్యజన శిరోభూషణకంఠ
కొట్టూరు బసవరాజ నామధేయ ప్రణీత శ్రీ బసవరాజీయే ఆంధ్ర
తాత్పర్యసహితే రసగంధకాది ద్రవ్యశుద్ధి ద్వాదశలోహ
శుద్ధి తద్భస్మసిందూర ద్రుతిక్రమ తత్సేవనానుపాన
మృతలోహ మృతీకరణ హేమాది పరీక్షాక్రమా
భ్రకశుద్ధి తద్భస్మ నిశ్చంద్రికా మృతీకరణ
నవరత్నశుద్ధి తద్భస్మక్రమ తత్సేవనా
గుణాదియుక్త పంచవింశ
ప్రకరణమ్.

బసవరాజీయనామక వైద్యశాస్త్రం సంపూర్ణమ్.